

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ BİLİM DALI

NEOLİBERAL DÖNEMDE SINIF-SENDİKA-SİYASET İLİŞKİSİ:
DİSK ÖRNEĞİ (1981-1998)

Doktora Tezi

Demet Parlak Poyraz

İstanbul-2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

**NEOLİBERAL DÖNEMDE SINIF-SENDİKA-SİYASET İLİŞKİSİ:
DİSK ÖRNEĞİ (1981-1998)**

Doktora Tezi

Demet PARLAK POYRAZ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Berna GÜLER

İstanbul-2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

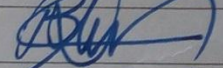
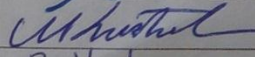
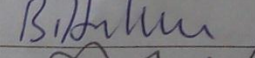
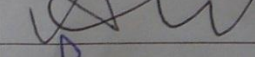
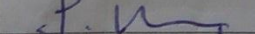
TEZ ONAY BELGESİ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ Anabilim Dalı ÇALIŞMA EKONOMİSİ Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi DEMET PARLAK'ın NEOLİBERAL DÖNEMDE SINIF-SENDİKA-SİYASET İLİŞKİSİ:DİSK ÖRNEĞİ(1981-1998) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 01.06.2017 tarih ve 2017-12/45 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ...20.../...06.../...2017

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1. Tez Danışmanı Yrd. Doç. Dr. BERNA GÜLER MÜFTÜOĞLU	
2. Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. M.MERYEM KURTULMUŞ	
3. Jüri Üyesi Doç. Dr. BETÜL URHAN	
4. Jüri Üyesi Doç. Dr. AZİZ ÇELİK	
5. Jüri Üyesi Doç. Dr. SELMİN KAŞKA	

ÖZET

Bu çalışmada, neoliberal dönüşüm sürecinde devletin hedefi haline gelerek varlığına son verilmek istenen ve uzun bir hukuk mücadelesinden sonra yeniden faaliyete geçen Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) 1980 sonrası sendikal hayata dönüşünün ve yeniden varlık kazanmasının öyküsü konu edinilmiştir. Söz konusu dönüşümü sınıf-sendika-siyaset ilişkisi bağlamında ve DİSK örneğinde analiz eden bu çalışmada odaklanılan dönem, DİSK'in hukuk mücadelesinin başladığı 1981 ile 1990'lı yılların başında yeniden sendikal hayata döndüğü ve büyük ölçüde yeni konumunun ve perspektifinin şekillendiği 1998 arası dönemdir. Çalışma söz konusu dönem içinde DİSK'te gündeme gelen farklı sendikal politikaları, stratejileri ve eğilimleri analiz etmeyi amaçlamıştır.

Bu tez çalışması, DİSK özelinde sendikal alanın dönüşümüne, özgünlüklerine, tıkanmalarına ve sorun alanlarına ilişkin bir arayış ve anlama çabasının ürünüdür. Bu bağlamda, aralarındaki diyalektik dolayım ilişkisi ihmal edilmeden tarihsel bir özne olarak DİSK'in içinde bulunduğu iktisadi, siyasi, toplumsal yapı ve bu yapı içinde diğer öznelerle kurduğu ilişki ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: DİSK, sınıf, sendika, siyaset, neoliberal dönüşüm.

ABSTRACT

In this study, The Confederation of Progressive Trade Unions of Turkey (DISK) which became a target of the state in the neoliberal transformation process and came into action after a lengthy legal battle, has been examined. The period focused in the study covers from 1981, when DISK's legal battle began, to 1998, when the Confederation went back to union life and shaped new position and perspective in the context of class-union-politics relations. This study aims to analyze different union policies, strategies and tendencies which were discussed in the DISK in this period.

This study is an output of effort to understand and explore the transformation, originality, blockage and problems of unions in the case of DISK. In this regard, the economic, political and social structure in which DISK is located as a historical agent and its relationship with other agents within this structure has been tackled without neglecting the dialectic mediation.

Keywords: DISK, class, union, politics, neoliberal transformation.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması çok sayıda insanın cömertçe gösterdiği dayanışmanın ve paylaşımın ürünüdür. Çeşitli zorluklarla dolu bu uzun bilimsel süreç ancak onların desteği, emeği, teşviki, görüşleri, uyarıları ve eleştirileri sayesinde tamamlanabildi. Ve onlara bunun için müteşekkirim. Öncelikle, doktora sürecinin en başından itibaren akademik anlamdaki katkıları ve yol göstericiliğinin yanı sıra manevi anlamda da desteğini, sabır ve anlayışını benden esirgemeyen sevgili tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Berna Güler'e; çalışmanın başlangıcından bu yana tez izleme jürisi üyeleri olarak öneri, eleştiri ve katkılarıyla yol gösterici olan, haksız yere çok sevdikleri mesleklerinden uzaklaştırılmalarına rağmen bu çalışmaya omuz vermekten kaçınmayarak beni bir kez daha onurlandıran ve umutlandıran sevgili hocalarım Doç. Dr. Hakan Koçak ve Yrd. Doç. Dr. Özgür Müftüoğlu'na; bilimsel titizlik ve ciddiyetlerinin yanı sıra gösterdikleri akademik dayanışma için tez savunma jüri üyeleri Doç. Dr. Betül Urhan, Doç. Dr. Selmin Kaşka, Yrd. Doç. Dr. Meryem Kurtulmuş ve Doç. Dr. Aziz Çelik'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Özellikle çalışmanın başlangıcında taslak metinleri okuyarak getirdiği ufuk açıcı öneriler, sorular ve öğretici eleştiriler için Prof. Dr. Ahmet Makal'a minnettarım. Bu zorlu süreçte akademik hayat içindeki dik duruşları ve sayelerinde edindiğim akademik disiplin bundan sonraki akademik yaşantımın da ayrılmaz bir parçası olacaktır.

Çalışmanın temel izleğinin oluşturulmasında büyük emeği geçen sevgili dostum Yrd. Doç. Dr. Bülent Hoca'ya; sağladıkları kaynaklar, iletikleri görüşler, ayırdıkları kıymetli zamanları ve yüreklendirici tavırları için sevgili kardeşim ve meslektaşım Deniz Parlak'a, Doç. Dr. Selime Güzelsarı'ya, Yrd. Doç. Dr. Aylin Topal'a, Dr. Fethiye Kaya Tilbe'ye, Erden Akbulut'a ve Zafer Aydın'a teşekkürü bir borç bilirim. Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı (BİDEB) tarafından Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Bursu'na layık görülen bu çalışmanın tamamlanmasında kritik bir rol oynayan Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na (TÜBİTAK) müteşekkirim. Söz konusu burs programı kapsamında SOAS, University of London'da (The School of Oriental and African Studies) misafir araştırmacı olarak bulunmama yardımcı olan ve bu tez çalışmasının şekillenmesinde gösterdiği bilimsel

titizlik, duyarlılık ve yakınlıktan dolayı Prof. Dr. Alfredo Saad-Filho'yu şükran ve saygıyla anmak isterim.

Benimle görüşmeyi kabul edip, kurumsal arşivin yanı sıra kritik ayrıntıları içeren kişisel arşivlerini, kıymetli tecrübelerini ve görüşlerini paylaşan yılların eskitemediği DİSK emekçileri ve gönüllüleri Ahmet Asena'ya, Alpay Biber'e, Celal Özdoğan'a, Doğan Halis'e, Ercüment Tahiroğlu'na, Ergün İşeri'ne, Fahri Aral'a, Faruk Pekin'e, Ferda Koç'a, Halit Erdem'e, Mehmet Atay'a, Mehmet Karaca'ya, Mete Sönmez'e, Önder Bilgin'e, Rıdvan Budak'a, Ruhi Orhan'a, Süleyman Çelebi'ye, Şükran Soner'e, Tevfik Güneş'e minnettarım. DİSK'teki arşiv çalışması sırasında çeşitli sendikal belgelere, yayımlara ve eski sendikacılara ulaşmama yardımcı olan, güler yüzünü ve desteğini esirgemeyen Arzu Çerkezoğlu'na, Selma Ergün'e, Meral Özşahin'e, Yavuz Yüceur'a, Umar Karatepe'ye, Can Kaya'ya sonsuz teşekkür ederim. Kaynak ve belgelerinden yararlandığım Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı'na (TÜSTAV); çok sayıda kitap ve makaleye ulaşmama yardımcı olan, yeni kaynaklar öneren ve tezin bazı bölümlerini okuyarak önemli katkılar yapan Emek Araştırmaları Vakfı (EMAR) gönüllülerinden Mümin Köseoğlu'na ve İsmail Büyükakan'a teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımdaki bazı insanların emeği ve özverisi ise bu çalışmanın gerçekleşmesindeki temel saiktir. Bu uzun ve meşakkatli yolda sevgi ve sabırla hep varlığını hissettirmiş ve yanımda olmuş olan eşim Eser Poyraz'a, sevgili annem Yeter Parlak'a, tüm aileme ve dostlarıma can-ı gönülden şükranlarımı sunuyorum.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
CGT	Fransız Genel İş Konfederasyonu
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DİSK	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DSF	Dünya Sendikalar Federasyonu
DYP	Doğru Yol Partisi
ETUC	Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ICFTU	Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
İİSB	İstanbul İşçi Sendikaları Birliği
MESS	Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası
MGK	Milli Güvenlik Konseyi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SADA	Sendikalar Arası Dayanışma Anlaşması
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
Türk-İş	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
TÜSTAV	Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı
WCL	Dünya Emek Konfederasyonu

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
1. TARİHSEL MATERYALİZMDE KURAM, KAVRAM VE YÖNTEM	6
1.1. Tarihsel Materyalist Kuramda Sınıf-Sendika-Siyaset İlişkisi	8
1.2. Toplumsal Değişimi Anlamada Yapı ve Özne İlişkisinin Diyalektiği	20
2. DÜNYA KAPİTALİZMİNİN NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMÜ VE İŞÇİ SINIFI ÜZERİNDEKİ YIKICI ETKİSİ	31
2.1. Kapitalizmin Neoliberal Ruhü	32
2.2. Neoliberal Kapitalizmin Tarihsel Materyalist Yorumu: Gerçekte Var Olan Neoliberalizm	36
2.3. Neoliberalizmin Ekonomi Politikası: Küreselleşen Sermaye ve Enformelleşen Emek	41
2.4. Sermayenin Uluslararasılaşması Süreci	46
2.5. Devletin Neoliberal Dönüşümü	53
2.6. İşgücü Piyasasının Yeniden Yapılanması ve Sendikaların Yanıtı	56
3. TÜRKİYE’NİN NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMÜ VE İŞÇİ SINIFI ÜZERİNDEKİ YIKICI ETKİSİ: “SERBEST PİYASA-GÜÇLÜ DEVLET-APOLİTİK TOPLUM”	65
3.1. Darbenin Ekonomi Politikası ve Sınıf Karakteri: Askeri Rejim Altında Yapısal Uyum Politikaları	67
3.2. Neoliberal Otoriter Devletin İnşası 1980-1983	72
3.2.1. Yeni Birlik Rejiminin Yeni Anayasası: Bol Elbise Daraltılıyor	76
3.2.2. Yeni Rejimin Çalışma Yasa(k)ları: “Şimdi Gülme Sırası Onlarda”	83
3.3. Askeri Rejim Altında Örgütlü İşçi Sınıfı (1980-1983).....	90
3.3.1. Örgütlü Sınıf Hareketinin Disiplin Altına Alınması	91

3.3.2. Otoriter Çalışma Rejiminin İnşası: “Sendikasız, Apolitik Kaynaşmış Bir Kitleyiz”	99
3.4. Yeni Hegemonya Stratejileri ve Emek-Sermaye-Devlet İlişkileri (1984-1991) .	102
3.4.1. Otoriterizmden Hegemonyaya: Yeni-Sağ’ın Türkiye’deki Seyri	103
3.4.2. Yeni-Sağın Emek ve Emek Piyasası Üzerine Etkileri.....	108
4. KURULUŞUNDAN KAPATILIŞINA SINIF-SENDİKA-SİYASET İLİŞKİSİNDE DİSK (1967-1980).....	114
4.1. DİSK’in Kuruluş ve Kurumsallaşma Yılları (1967-1971)	115
4.2. 12 Mart Sürecinde DİSK: Var Olmak için Savunmada Kalmak (1971-1974)...	130
4.3. DİSK’te Büyüme ve Gerilemenin Çelişkili Birlikteliği (1975-1980)	134
4.3.1. DİSK’te TKP’li Yıllar (Mayıs 1975-Aralık 1977).....	136
4.3.2. 12 Eylül’e Doğru DİSK (Aralık 1977- Eylül 1980).....	147
4.3.2.1 DİSK 6. Genel Kurulu: TKP Etkisi Kırılıyor.....	147
4.3.2.2. Kriz, Sınıf Mücadelesi ve DİSK	157
4.3.2.3. Kaçınılmaz Sona Yaklaşırken DİSK.....	196
5. NEOLİBERAL DÖNEMDE SINIF-SENDİKA-SİYASET İLİŞKİSİNDE DİSK (1981-1998)	219
5.1. Araştırmanın Yöntemine ve Sürecine İlişkin Notlar	219
5.2. DİSK’in Yok Edilmeye Karşı Direniş Yılları (1981-1991)	224
5.2.1. 12 Eylül 1980: Sola ve DİSK’e Karşı Darbe	224
5.2.2. 12 Eylül Adaleti: On Bir Yıl Sonra Gelen Beraat	230
5.3. DİSK’in Yeniden Yapılanma ve Arayış Yılları (1991-1996)	249
5.3.1. Sessizlik Bozuldu: Neoliberalizmin Tahribatına Karşı Yükselen İşçi Hareketi.....	249
5.3.2. Yeniden Açılma Yolunda DİSK.....	253
5.3.3. DİSK Yeniden Sendikal Hayatta: Hangi Model ile Nasıl Bir Mücadele?	271
5.3.3.1. 24. Maden-İş Genel Kurulu: Yeni Saflaşmanın İlk Öncülü.....	282
5.3.3.2. TBKP’nin Türk-İş’te Birlik Tezi ve Otomobil-İş Deneyimi	285

5.3.3.3. Otomobil-İş'in Tartışma Yaratan Yeni Sendikal Anlayışı.....	288
5.3.3.4. DİSK 3. Ören Toplantısında Belirginleşen Yeni Saflaşma: “Devrimci Versus Yeni Sendikacılık”	291
5.4. 1990 Sonrası DİSK'in Pozisyonu ve Somut Gerçekliği.....	305
5.4.1. Sendikal Birleşmeler Yoluyla Ete kemiğe Bürünen DİSK	305
5.4.2. Olaylı Bir Birleşme Denemesi: İltihak mı, Birleşme mi?	308
5.4.3. DİSK'te Yeni Sendikacılığın Somut Pratiği: Birleşik Metal-İş	312
5.4.4. DİSK 4. Ören Toplantısı: Geçen Bir Yılın Eleştirel Değerlendirmesi.....	315
5.5. DİSK'te İlkinden Farklı Bir Kurumsallaşma Süreci	323
5.5.1. 9. Genel Kurula Doğru: Şiddetlenen Başkanlık Yarışı	323
5.5.2. DİSK 9. Genel Kurulu: “Devrimci Sendikacılık ile Yeni Sendikacılığın” Beklenmedik İttifakı	332
5.5.3. 2000'li Yıllara Doğru DİSK: Kısa Bir Bakış	342
SONUÇ	352
EK-1 Görüşülen Kişilerin Listesi	368
KAYNAKÇA	368

GİRİŞ

Sınıf-sendika-siyaset arasındaki diyalektik ilişkiyi gerçek soyutlamalara dayanan tarihsel maddeci yaklaşımla ele alacak olan bu tez çalışması, neoliberalizmin gelişiminin, sınırlarının ve çelişkilerinin analizinde sendikal alanın önemli bir referans noktası olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda, sınıf-sendika-siyaset ilişkisinin dönüşümünde nesnel/dışsal ve öznel/içsel dinamiklerin diyalektik ilişkiselliğinin belirleyici olduğu hipotezinin sınanması amaçlanmaktadır. Bu amaçla küresel kapitalizmin neoliberal evresine askeri bir darbe eşliğinde yapısal uyum gösteren Türkiye’de devletin hedefi haline gelerek varlığına son verilmek istenen ve uzun bir hukuk mücadelesinden sonra yeniden faaliyete geçen Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) inceleme alanı olarak seçilmiştir. Bu nedenle DİSK’in 1980 sonrası sendikal hayata dönüşü ve yeniden varlık kazanması değişen dünyayı anlama ve kavrama sürecinin önemli bir uğrağı olarak yorumlanmaktadır.

1980 öncesindeki varlığıyla Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihinde önemli bir rol oynayan DİSK’in bu dönemine ilişkin hatırı sayılır miktarda çalışma bulunmasına karşılık¹, öncesinden keskin bir biçimde ayrılan 12 Eylül ve sonrası dönem ise daha az ilgiyle mahzar olmuştur. Bu nedenle odaklanılan dönem, DİSK’in hukuk mücadelesinin başladığı 1981 ile 1990’lı yılların başında yeniden sendikal hayata döndüğü ve büyük ölçüde yeni konumunun ve perspektifinin şekillendiği 1998 arası dönemdir. Esas olarak DİSK’in yeniden kurumsallaşmasını tamamladığı 1990’lı yıllara yoğunlaşılmasına rağmen, birinin yüceltilmesi diğerinin

¹ İlhan Akalın (1995) **DİSK Kısa Tarihi**, Ankara: Öteki Yayınları; Canan Koç ve Yıldırım Koç (2008) **DİSK Tarihi efsane mi gerçek mi (1967-1980)**, Ankara: Epos Yayınları; Süreyya Algül (2015) **Türkiye’de Sendika-Siyaset İlişkisi DİSK (1967-1975)**, İstanbul: İletişim Yayınları; Hilal Çakmak (1994) **Türkiye’de 1960-1980 Arasında Sendika Siyaset İlişkisi ve TİP-DİSK İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Zeynep Ersoy (1995) **Sendika Siyasi Parti İlişkileri TKP-DİSK**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Umut Ulukan (2003) **Türk Sendika Tarihinden Bir Örnek**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Cenk Ötkünç, (2007) **Türkiye’de Sendika-Siyaset İlişkisine Bir Örnek: 1970’li Yıllarda DİSK’in Türkiye Siyasetine Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Fuat Man (2009) **Türkiye’de Devlet, İdeoloji ve Sendika: 1980 Öncesi DİSK Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Canan Özcan (2010), **Türkiye’de Sendika Siyasi Parti İlişkisi: TKP Atılım Dönemi’nde DİSK-TKP Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

yerilmesi ya da birinin galibiyet diğ erinin mağ lubiyet olarak değ erlendirilmesi yanlışlığına düş meden DİSK'in 80 öncesi ile 80 sonrasını karşılaştırma olanağı elde etmek ve aradaki değ iş imi anlamlandırmak amacıyla 1967-1980 dönemine de geniş ç e yer verilmiştir. Öte yandan, 1998'de şek illenen sendikal perspektifin devamı niteliğinde olan 1999 ve 2000 yılları genel hatlarıyla özetlenirken; özellikle 2001 krizinin ardından iktisadi, siyasi ve toplumsal olarak neoliberal dönüş ümün yeni bir evreye taş ındığı, bu durumun sendikal alana da yansıdığı ve baş lı baş na yeni bir ç alışmayı gerektiren 2000'li yıllar bu ç alışmanın kapsamı dışında bırakılmış tır.

Ç alışmada, Türkiye'de sendikal hareketin ana gövdesini oluşturan, devlet erkinin denetimi altındaki kısıtlı/güdümlü sendikacılığ ın reddine dayanan ve sınıf eksenli sendikacılığ ın temsilcisi olan DİSK'in (Ç elik, 2010, s. 2-4), 1980'den sonra küresel kapitalizmin neoliberal yapılanması kapsamında değ iş en sermaye birikim rejimi ve emek süreci karş ısında yeniden kurumsallaş masının hikâyesi anlatılacaktır. 1980 sonrasında DİSK'te hayat bulan farklı sendikal politikaların ve eğ ilimlerin nasıl ortaya çıkt ığı, hangi kanallarla taş ındığı, fikri arka planının neler olduğı, savunan ve eleştiren öznelerin kimler olduğı, nasıl uygulandığı ve sendikal pratiğ e yansımalarının neler olduğı irdelenecektir. Bir ayağı ç alışma ekonomisi diğ er ayağı emek tarihi disiplinine basan bu ç alışma, kurumsal-yapısal bir anlatının ötesinde; ele alınan tarihsel kesiti iktisadi, siyasi ve toplumsal boyutlarıyla bütünsel bir süreç olarak inceleme gayreti iç erisindedir. Bu bağ lamda, asıl olarak ş u sorulara yanıt aranacaktır:

Niceliksel ve niteliksel olarak 1980 öncesinde Türkiye'de belirli bir ivme yakalamış olan iş ç i hareketi ve sendikal hareket açısından dün olan ve bugün olmayan unsurlar ne(ler)dir? Neoliberal dönemde sendikal alanın dönüş ümünde etkili olan nesnel/dış sal ve öznel/iç sel dinamikler nelerdir? Bunların sendikal politikalara ve pratiğ e yansımaları nasıl olmuştur? Yeni bir sosyo-ekonomik yapının kurucusu olarak 12 Eylül sonrası baskıyı sağ layan devletçi/bürokratik sendikal denetim mekanizmaları ve pratiklerin yanı sıra rızayı üreten ideolojik kontrol mekanizmaları ve pratikler nelerdir? Tarihsel bir özne olarak sendikal yapının bizzat kendisinin taş ıdığı sosyal, siyasal ve örg ütsel olumsuzluklar ve iç sel tıkanmalar nelerdir?

Söz konusu dönüşümü DİSK örneğinde analiz edecek çalışmada, bu soruların analitik olarak açıklanması amacıyla hem Türkiye Sosyal Araştırmalar Vakfı'ndan (TÜSTAV), DİSK Arşivi'nden, Birleşik Metal-İş Arşivi'nden, kimi özel arşivlerden, dönemin gazete ve dergilerinden elde edilen yazılı belgelere ulaşılmış hem de geniş ölçekli kullanım alanına sahip olan sözlü tanıklıklara başvurulmuştur. Belirli bir veri setini kullanarak insanların deneyimlerine başvuran bu yöntem, katılımcıların bakış açısıyla meseleleri kavrama ve onlar tarafından sunulan davranışları, olayları, nesnelere anlamayı ve yorumlamayı mümkün kılması nedeniyle tercih edilmiştir. Çok boyutlu ve kapsamlı detaylara sahip olan sosyal gerçekliğin tarihsel ve toplumsal bağlamı içinde anlaşılabilmesi için dönemin sendikacı ve uzmanlarıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Derinlemesine görüşmeler yapılandırılmamış görüşme sorularıyla esnek, zengin ve olabildiğince detaylı bir şekilde veri toplanmasına imkân sağladığı için tercih edilmiştir. Buna göre nitel araştırmalarda sıklıkla başvuru alan bir veri toplama yöntemi olan derinlemesine görüşme, görüşülen sendikacı ve uzmanlara kendilerini birinci elden ifade edebilme fırsatı verirken, çalışma açısından konunun bu kişilerin anlam dünyaları, bakış açıları, içinde buldukları özel durumlara ait duygu, düşünce ve tecrübeleri yardımıyla derinlemesine anlaşılmasına olanak tanımıştır. Görüşmelerin doğrudan, genel, objektif gerçekleri ortaya koyması ya da hipotezi sınıması gibi bir amaç taşımamakla birlikte katılımcının tecrübelerinin kavranması yoluyla çalışma için gerekli çıkarımlarda bulunmaya yardımcı olması beklenmiştir. Dolayısıyla görüşme yapılan kişiden alınan cevapları sınıflandırmak ve o cevaplardan hareketle yeni sorularla konuyu mümkün olduğunca detaylı bir şekilde incelemek olanaklı hale gelmiştir. Öte yandan, çalışmada geniş yer tutan ikincil kaynakları mümkün olduğunca birincil kaynaklar ile desteklemeye ve teyit etmeye gayret edilmiştir. Buna göre, birincil kaynakların kullanımı bakımından öznel yönü göz önünde bulundurmakla birlikte sözlü tarih, biyografi, monografi ve anı türü yayınlara başvurulmuştur. Ayrıca dönemin gazete ve dergilerinin taranması, konfederasyon, sendika, parti, kurum belgelerinin ve nihayet konuya ilişkin literatürün incelenmesi başvuru alan başlıca ikincil kaynaklardır.

Çalışmanın birinci bölümü sınıf-sendika-siyaset ilişkisindeki dönüşümün kapsamlı bir şekilde incelenmesini sağlayacak metodolojik yaklaşım, kuramsal çerçeve

ve kavramsal araçların tanıtımına ayrılmıştır. Bu bölümde tezin dayandığı tarihsel materyalist kuram açısından toplumsal değişimi tüm dinamikleriyle açıklayabilmek amacıyla yapısal ve tarihsel unsurlar arasındaki diyalektik ilişki üzerinde durulmuştur. Maddi anlamda koşullanmış ve tarihsel anlamda sınırları belirlenmiş olan Marx'ın diyalektiği, kuramsal çerçeve ve metodoloji açısından yol gösterici olmuştur. 1970'lerde yaşanan yapısal krizin ardından kapitalizmin neoliberal yeniden yapılanmasını ve bu bağlamda sınıf-sendika-siyaset ilişkisindeki değişimi konu edinen bu çalışmada, sınıf mücadelesi, yapı-özne ilişkisi ve toplumsal formasyon olgusu kuramsal ve kavramsal düzeyde ele alınmıştır.

İkinci bölümde dünya genelinde 1980 sonrasında yaşanan ve sendikal alanı da belirleyen siyasal ve toplumsal dönüşümün ardındaki tarihsel-yapısal dinamikleri açıklamak için öncelikle kapitalizmin neoliberal gelişme aşamasına odaklanılmıştır. 1970'lerdeki yapısal kriz koşullarında kapitalizmin neoliberal dönüşümünü zorunlu kılan unsurlar, sermaye birikim sürecinin yanı sıra sermaye ile emek arasındaki sınıf mücadelesi bağlamında irdelenmeye çalışılmıştır. Var olan sınıf ilişkilerinin ve güç dengelerinin yeniden yapılanması kapsamında emek sürecindeki, işçi sınıfının ve onun örgütleri sendikaların niteliğindeki ve devlet formundaki değişim, “gerçekte var olan neoliberalizm” nosyonuna referansla ele alınmıştır. Özellikle Türkiye'nin neoliberal deneyiminin anlatıldığı bir sonraki bölümde bu kavramsal araç daha işlevsel kılınmış ve burada daha öznel çıkarımların yapılması olanaklı hale gelmiştir. Böylece çeşitli toplumsal görüngüler ve kategorilerden yararlanılarak yalnızca geçmişin değil, bugünün de nasıl inşa edildiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye kapitalizminin neoliberal yeniden yapılanma sürecine eklenmesi, “serbest piyasa-güçlü devlet-apolitik toplum” silsilesi ve kendi özgün toplumsal formasyonu dolayısıyla konu edilmiştir. 1970'li yılların sonunda yaşanan birikim rejimi krizinin ve sınıf mücadelesinin bir sonucu olarak gerçekleşen neoliberal dönüşüm; mücadelenin sermaye lehine bastırılması, sermaye birikiminin güvence altına alınarak yeniden üretilmesi, iktidar blokunun ve egemen ideolojinin restorasyonu, yeni birikim rejimi

doğrultusunda sadece iktisadi alanın değil yasal-politik üstyapının da köklü bir biçimde yeniden düzenlenmesi bağlamında değerlendirilmiştir.

Söz konusu neoliberal dönüşümün DİSK örneğinde nasıl ve ne şekilde hayat bulduğunu ortaya koymak amacıyla öncelikle dördüncü bölümde, DİSK'in kuruluş, büyüme ve gerileme dönemlerini kapsayan 1967-1980 yılları konu edinilmiştir. 1980 öncesindeki sınıf-sendika-siyaset ilişkisi, işçi sınıfı ve onun temsilcisi DİSK'in emek piyasasındaki konumu, politik yönelimleri, stratejik tercihleri, sınıf içi çatışma ve uzlaşma noktaları bağlamında açıklanmıştır. Derin bir hegemonik krizin yaşandığı 1975-1980 yılları ve 12 Eylül'e giden süreçte sermaye-emek ilişkisinde yani sınıf mücadelesi pratiklerinde meydana gelen değişim ayrıntılı olarak incelenmiştir. Kriz ve sınıf mücadelesi bağlamında değerlendirilen bu dönemde, bir yandan DİSK'in oynadığı role odaklanılırken, diğer yandan bizzat DİSK'in kendisinin taşıdığı sosyal, siyasal ve örgütsel olumsuzluklar ve içsel tıkanmalar üzerinde durulmuştur.

12 Eylül darbesini ve akabinde kurulan askeri rejimi sınıf-sendika-siyaset ilişkisi açısından ciddi bir kopuş olarak değerlendiren bu çalışmada, beşinci yani son bölümde ise 1980 sonrası iktisadi, siyasi ve toplumsal yapıda gerçekleşen neoliberal dönüşüm DİSK özelinde amprik olarak ortaya konmuştur. 12 Eylül ile birlikte sosyalist solun ezildiği, siyasal ve sendikal muhalefetin zor yoluyla baskı altına alındığı yıllarda DİSK'in verdiği hayatta kalma mücadelesi bu bölümün önemli uğraklarından birini oluşturmaktadır. Türkiye'deki sendikal mücadele tarihine bir dönem geleneğiyle, ilkeleriyle adını kazıyan ve 12 Eylül darbesinin vuruş hedefi olan DİSK'in yok edilmeye direnişi, on iki yıllık bir kayıpla yoluna devam etmek zorunda kalışı, yeniden yapılanma çabası, sendikal tercihleri ve yeni bir yol arayışı bu bölümün esas konularını oluşturmaktadır. 1980 sonrası birikim rejiminde, devlet biçiminde, siyasal rejimde ve buna paralel olarak sendikal alanda gerçekleşen dönüşüme DİSK'in entegrasyon süreci hem kendi içerisinde hem de sermaye sınıfına karşı geliştirdiği stratejiler bağlamında analiz edilmekte ve bu süreçte kendi bünyesindeki çatışma ve uzlaşma noktalarının, mücadele ve ittifaklarının, iç çelişkilerinin ne ölçüde etkili olduğu sorusuna cevap aranmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL MATERYALİZMDE KURAM, KAVRAM VE YÖNTEM

“Bilime giden kolay bir yol yoktur ve yalnızca dik yamaçlarını tırmanma yorgunluğunu göze alanların ışıklı zirvelerine ulaşma şansına sahip olabilirler”
(Marx, [1867] 1976, *Kapital I Fransızca Baskıya Önsöz*, s. 104).

Sosyalist siyasetle buluşarak politize olan sendikal hareketin hayat verdiği DİSK’in 1980 sonrası uğradığı köklü dönüşümün dinamiklerini ve motor gücünü anlama gayreti içerisinde olan bu tez çalışması açısından yapı, toplumsal ilişki ve tarihsel dönüşüm arasındaki içsel bağıntı hayati önem taşır. DİSK’teki değişimi sınıf-sendika-siyaset ilişkisi bağlamında analiz etmeyi amaçlayan bu çalışma, yapı ve öznenin hem toplumsal olanı hem de karşılıklı olarak birbirini şekillendirdiği tespitine dayanırken, bu bağlamda somut nesnel gerçeklik ile soyut diyalektik gelişim arasındaki sürekli salınım işaret eden tarihsel materyalist yaklaşımı ana kuramsal çerçeve olarak benimser.

Maddi gerçekliği oluşturan kapitalist sistemin belirleyici bölünmez bir bütün olarak tanımlanmasıyla 1980 sonrası dünya kapitalizminin daha özeldense Türkiye kapitalizminin geçirdiği yapısal dönüşüm, bu tez çalışmasının ayağını bastığı tarihsel zemini oluşturur. Bu bağlamda yapısal dönüşümün analizi, üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki çelişki ve bunun yol açtığı sınıf mücadelesi arasındaki diyalektik ilişkinin ortaya konmasını gerektirir. Emek ile sermaye arasındaki sınıf mücadelesini içeren çelişkili bir bütün olarak kapitalist sistemin önemli bir parçası olan sendikaların ve sendikacılığın geçirdiği dönüşümleri incelemekse, yapılar ile kendisi de değişim içinde olan işçi sınıfı ve onun örgütleri sendikaların bu yapılarla mücadelelerini, çatışmalarını ve ittifaklarını içeren ilişkiselliği incelemek anlamına gelir. Buna göre, gerçekliğin yalnızca kavramlara ve olgulara indirgenemeyeceğinden hareketle DİSK’in

toplumsal varlığı, yapılar, eğilimler ve karşıt-eğilimler arasındaki etkileşim içinde gelişen bir süreç olarak ele alınmayı hak eder.

Kapitalist emek süreci ve emek piyasasının dinamikleri tarafından şekillenen sendikal alanın sistem içindeki diğer yapılarla karşılıklı olarak birbirini koşulladığı ilkesinden hareketle yaşanan toplumsal dönüşüm, Türkiye toplumsal formasyonunun özgünlükleri çerçevesinde ve DİSK özelinde incelenecektir. Zira yapısal dönüşümler içerdiği evrensel eğilimlerin ötesinde özgün toplumsal formasyon dolayısıyla çeşitli biçimlerde somutlanır. Dolayısıyla tek bir nedensellik zincirinin tek bir sonuç yarattığı varsayımına dayanan mekanik algılayışı reddeden bu çalışma, kapitalist yapı ile bu yapı içindeki öznelerden biri olan DİSK'in yaşadığı dönüşümde içsel ve dışsal birden fazla dinamiğin rol oynadığını ortaya koymaya çalışacaktır.

Kanımızca, neredeyse çeyrek asırdan fazla bir süre boyunca kuram içindeki tartışmaların ana motoru olan Marksizm ve tarih arasındaki ayrıcalıklı ilişki, teorik sorunsalı ve politik sonuçları itibarıyla hâlâ önemini korumaktadır. Tarihsel ve toplumsal gerçekliği anlamayı ve onu dönüştürmeyi amaçlayan bir eylemin ve onun ardındaki teorik tartışmanın sonsuza kadar kapanmayacağı göz önünde bulundurulduğunda, bu sessizliğin nihaî olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca bu geçici sessizliğin bir bilanço çıkarmak için uygun bir fırsat yarattığı teslim edilmelidir.² Bu bağlamda, yirminci yüzyılda Marksist tarih kuramı üzerine ileri sürülen argümanlar iki kutup etrafında kümelenir: tarihsel materyalizmin geleneksel yorumu ve tarihsel materyalizmin sınıf mücadelesi versiyonu (Chibber, 2011, s. 62). Her iki yaklaşımın da

² Tarih felsefesi üzerine yazan orta kuşak Marksist teorisyenlerden Lukacs, Gramsci ve Benjamin'in ardından 20. yüzyılın ikinci yarısında tarihsel materyalizm üzerine yapılan tartışmalardan yararlanmak bu çalışma açısından yol gösterici olacaktır. Althusser'den Thompson'a, Cohen'den Anderson'a, Robert Brenner'den Guy Bois'e, Wood'dan Callinicos'a kadar Marksizmin çeşitli yelpazelerinde yer alan düşünürler bu tartışmadaki yerlerini almıştır. 1956 yılında Polonya ve Macaristan'da gerçekleşen ayaklanmaların ardından uluslararası komünist hareketin krize girmesi, kısmen Maoizm'in ve yükselen sömürgecilik karıştı hareketlerin etkisi ve son olarak 1968 olayları yalnız tarih kuramının değil, bir bütün olarak Marksist teori ve pratiğin yeniden ele alınmasına yol açan kritik momentler olarak sıralanabilir. Özellikle 1970'lerde yaşanan yapısal kriz ve sonrasında kapitalist toplumun değişikliğe uğraması, sınıfın parçalı bir görünüm sergilemesi, iki kutuplu dünya sisteminin çözülmesiyle ortaya çıkan yeni siyasi hareketler ve protestonun yeni biçimlerinin politik ve sosyal alanı tekrar şekillendirmesi, Marksizmin yeniden düşünülmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu bağlamda sınıf, sınıf mücadelesi, altyapı-üstyapı, yapı-özne ilişkisi ve toplumsal formasyon nosyonları Marksist teoride yeniden ele alınan temel başlıklar olmuştur.

Marx ve Engels'in kendi orjinal çalışmalarına dayanmasına rağmen, "toplumsal değişimin koşulu ve motoru nedir?" sorusuna verdikleri farklı yanıtlar, aralarındaki temel ayırım noktasını oluşturur. Bu çerçevede ilk yaklaşım, tarihsel dönüşümün temel dinamiğini sürekli gelişen üretici güçler ile bu gelişime ayak uyduramayan üretim ilişkileri arasındaki çelişki olarak tanımlar. Öte yandan bu argümanı teknolojinin gelişimine üstünlük tanıyarak, toplumların özgün gelişim çizgilerini göz ardı edildiği gerekçesiyle "teknolojik determinizm" olarak eleştiren diğer tarih anlayışı ise sınıf dinamiklerine ve sınıf mücadelesine odaklanılması gerektiğini savunur.

Her iki yaklaşım da, tarihsel yapı içindeki aktörlerden biri olan DİSK'in 1980 sonrası yeniden yapılanmasını konu edinen bu tez çalışması açısından hayati öneme sahiptir. Öyle ki ilerleyen sayfalarda ele alınacağı üzere 1990'lı yıllarda yeni bir yol arayışında olan DİSK'in içerisinde dahi söz konusu tartışmanın izlerini sürmek mümkündür. Bu bölümde, her ikisi de Karl Marx ve Friedrich Engels'in kendi metinlerini referans alan ve dikkatlice temellendirilmiş argümanlara dayanan bu yaklaşımları incelerken, "hangisi daha Marksist?" gibi bir kaygıyla hareket edilemeyeceğinin altı çizilmelidir. Buna karşılık asıl olarak üzerinde durulması gereken, bir toplumsal ilişkiler sistemi olarak kapitalizmin güncel eleştirisi açısından hangi Marx okumasının daha işlevsel bir bakış açısı sağladığı olmalıdır.

1.1. Tarihsel Materyalist Kuramda Sınıf-Sendika-Siyaset İlişkisi

Tarihsel ve toplumsal olarak ülkeden ülkeye, hatta aynı ülke içerisinde çeşitli formlar alan sendikaları teorize etmek her zaman çetrefilli bir konu olmuştur. Esas olarak, kapitalist toplumun önemli bir öğesi olan sendikalar kompleks sosyal organizasyonlardır. Sınıf oluşumunun kayda değer uğraklarından biri olan sendikalar, bu özellikleriyle Marksist analizin ve pratiğin önemli ilgi alanları arasındaki yerini alır. Kapitalist bir toplumda sendikaları yaratan nesnel ve öznel koşullar ile bunların üstlendikleri roller üzerine kafa yoran Marx ve Engels, sendikaları sınıf mücadelesinin temel bir alanı olarak ele almışlardır. 1844'te *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* adlı eserinde, ayrıntılı olarak konu edindiği üzere Engels'e (1987, s. 335) göre, kapitalist sanayileşmenin doğurduğu toplumsal kriz karşısında sendikalar, işçilerin kendilerini kaçınılmaz büyük mücadeleye hazırladıkları eşsiz "savaş okulları"dır.

Sendikaları proleteryanın kendiliğinden sınıf organizasyonu olarak tanımlayan Engels (1881), "Onlar sermayeye karşı verdikleri günlük mücadeleyle üyelerinin yaşam standardını koruma ve yükseltme eğilimindedir" diye yazar. Marx ise sendikaların ilk ortaya çıkış amaçlarını şöyle özetler (Marx, 1987, s. 64-65):

“İşçinin satacak yalnızca işgücü varken, sermaye yoğunlaşmış toplumsal güçtür. Bu nedenle, sermaye ve emek arasındaki sözleşme, hiçbir zaman, maddi yaşam ve emek araçlarının mülkiyetini bir yana, yaşamsal önem taşıyan üretici enerjiyi bir yana koyan bir toplum anlamında bile olsa, adil koşullarda gerçekleştirilemez. İşçilerin tek toplumsal gücü, onların sayısıdır. Bununla birlikte, sayısal güç, bölünmüşlük yüzünden kırılır. İşçilerin bölünmüşlüğü, parçalanmışlığı onların birbirleriyle kaçınılmaz rekabeti tarafından yaratılır ve sürdürülür.

Sendikalar aslında, kendilerini hiç değilse saf kölelik koşullarının üstüne çıkarabilecek sözleşme koşullarını elde edebilmek için, bu rekabeti kaldırmak veya en azından kontrol altına almak üzere işçilerin kendiliğinden girişimleriyle ortaya çıktılar. Dolayısıyla, sendikaların acil hedefi, günlük ihtiyaçlarıyla, sermayenin dur durak bilmeyen saldırılarını engellemeye yönelik uzlaşmalarla yani tek kelimeyle, ücret ve çalışma süresi sorunlarıyla sınırlıydı. Sendikaların bu faaliyeti, yalnızca meşru değil, aynı zamanda gereklidir.”

Ortaya çıkış amaçlarının ötesinde Engels'e (1987, s. 328-329) göre, bugünkü sosyal düzenin kritik dayanak noktalarından biri olan rekabete işçiler arasında son vermeye çabalayan sendikal mücadele, zorunlu olarak kapitalist sisteme karşı topyekûn bir mücadeleye dönüşmelidir. Engels'in perspektifini paylaşan Marx (1999, s. 171), sendikalara muhalif olan Proudhon'a karşı kaleme aldığı *Felsefenin Sefaleti* adlı polemik eserinde grevler ve işçi dayanışmaları üzerine şöyle yazar:

"Büyük boyutlu sanayi, birbirini tanımayan, halk kalabalıklarını bir yerde toplayıp yoğunlaştırır. [İşçiler arasındaki -ç.] rekabet, [işçilerin -ç.] çıkarlarını böler, ayırır. Fakat ücretlerin muhafazası, patronlara karşı sahip oldukları bu ortak çıkar, onları direnme ve güç birliği ortak düşüncesi etrafında birleştirir. Böylece güç birliğinin her zaman iki amacı vardır: işçiler arasında rekabete son vermek; öyle ki kapitaliste karşı genel ve ortak rekabeti birlikte yürütebilsinler. Direnmenin ilk amacı sadece ücretlerin muhafazası idiye başlangıçta ayrı ayrı olan güç birlikleri, kapitalistler de karşıt olarak baskı amacıyla birleşince, gruplar haline gelirler ve her zaman birleşik olan sermaye karşısında birliğin korunması, ücretlerin korunmasından

daha gerekli hale gelir. Bu o kadar doğrudur ki, İngiliz iktisatçıları işçilerin ücretlerinin önemli bir kısmını, bu iktisatçıların gözünde, sadece ücretler lehine kurulmuş bulunan birlikler lehine feda ettiklerini görünce şaşırılmışlardır. Bu mücadelede yaklaşan bir çatışma için gerekli olan bütün unsurlar birleşir ve gelişir. Birlik bu noktaya varınca siyasî bir karakter edinir.

Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin egemenliği, bu yığına böylece, ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmış bulunuyor. Bu yığın böylece şimdiden, sermaye karşısında, bir sınıftır. Fakat henüz kendisi için değil. Ancak birkaç safhasını tespit etmiş bulunduğumuz mücadele içinde bu yığın birleşik hale gelir ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak kurar. Savunduğu çıkarlar sınıf çıkarları olur. Fakat sınıfın sınıfa karşı mücadelesi siyasî bir mücadeledir."

En genel ifadeyle, sendikaları kapitalist toplumsal sistem içinde ele alan ve varoluşlarını emeğin çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirme kapasitesiyle ilişkilendiren Marx ve Engels'in ilk değerlendirmeleriyle sonrakiler arasında ayrıntılı farklar mevcuttur. Tarihteki ilk örgütlü işçi eylemi olan ve İngiltere'de ortaya çıkan Çartist hareketin gelişimi sırasında ve özellikle 1848'e kadar sendikalar üzerine yazdıkları ile bu tarihten sonraki on yıllarda yazdıkları farklı tartışmaları içerir. Çartist harekete referansla *Alman İdeolojisi*'nde Marx ve Engels (2013, s. 91) şöyle yazar:

"İş bırakmayı gerçekleştiren küçük bir işçi azınlığın bile kısa süre içinde kendini devrimci bir tutum almak zorunda hissettiğini bilmiyor. Bu olguyu, 1842 ayaklanmasından ve daha öncesinde 1839 yılındaki Galler ayaklanmasından öğrenebilirdi; ki Galler'deki ayaklanmanın patlak verdiği yılda devrimci heyecan işçiler arasında ilk kez, halkın genel silahlanmasıyla eş zamanlı olarak ilan edilen 'kutsal ayda' yaygın bir ifade bulmuştu."

1842 ve 1839 ayaklanmaları Çartist hareket ile bağlantılı olaylardır. 1839 Temmuz'unda parlamento ilk Çartist dilekçeyi reddettiği zaman Çartistler genel grev ("kutsal ay") çağrısında bulundu. 1839 Kasım başlarında Güney Galler'de polis ve askerler tarafından bastırılan önemli bir madenci isyanı gerçekleşirken; 1842 Ağustos'unda ise ikinci dilekçenin de parlamento tarafından yeniden reddedilmesinin ardından birçok sanayi şehrinde işçiler kendiliğinden harekete geçti. Genel greve dönüşen bu kollektif eylem tarihte bir ilkti ve o zamana kadar görülmemiş çok sayıda

işçiyi kapsadı. Marx ve Engels'e göre sendikaların önderliğinde ücret talebini genel oy hakkı talebiyle birleştirmeyi başaran bu grev, işçi mücadelesini sınıf mücadelesi düzeyine yükseltti ve oy hakkı talebiyle kapitalist sosyal sisteme karşı gerçekleştirilen devrimci bir meydan okumaya dönüştü. Ancak bu grevden yirmi üç yıl sonra, Marx (1977, s. 90) *Ücret, Fiyat ve Kâr*'da sendikaların dar ufukları ve kısa vadeli amaçlara yönelimlerine dikkat çeker:

"Aynı zamanda ve ücretlilik sisteminin getirdiği genel köleleşmenin tamamıyla dışında olarak işçiler, bu gündelik mücadelenin kesin sonucunu fazla abartmamalıdır. Unutmamaları gerekir ki, sonuçlara karşı mücadele etmektedirler, bu sonuçların nedenlerine karşı değil; unutmamaları gerekir ki aşağı doğru inen hareketi yalnızca geciktirmekte, ama yönünü değiştirememektedirler. Demek ki işçiler sermayenin ara vermeden sürüp giden gasplarının ya da piyasa değişikliklerinin doğurduğu bu kaçınılmaz gerilla savaşlarına kendilerini tamamıyla kaptırmamalıdır. Anlamaları gerekir ki, bellerini büken, bütün yoksulluğuyla birlikte, mevcut düzen, aynı zamanda toplumun dönüşümü için gerekli maddi koşulları ve toplumsal biçimleri de yaratır. 'Adil bir işgünü karşılığında adil bir ücret!' biçimindeki tutucu slogan yerine, bayrakları üzerine şu devrimci sloganı yazmalıdırlar: 'Ücretlilik sisteminin kaldırılması!'"

Aynı şekilde, 1871 yılındaki Birinci Enternasyonel Londra Konferansı'nda ve hazırlık sürecinde kapitalist üretim ilişkileri içinde sendikaların gelişim seyrini yakından takip eden Marx ve Engels şunları ifade eder (aktaran Cliff ve Gluckstein, 1986):

"...İngiltere'de sendikalar yüzyıllardır varlıklarını sürdürüyorlar ve işçilerin büyük çoğunluğu aristokratik bir azınlık olan sendikaların dışındadır. En yoksul işçiler sendikalara üye değildir; ekonomik gelişmenin her gün kırdan şehirlere sürüklediği muazzam işçi kitleleri uzun zamandan beri sendikalardan uzak duruyorlar ve bu kitlenin en sefil kesimi sendikalara hiçbir zaman girmez. Aynı şey Londra'nın East End kökenli işçileri için de geçerlidir. Bunların onda biri sendikalara üyedir. Köylüler ve gündelik işçiler asla bu sendikalara katılmazlar. Sendikal hareket ve özellikle büyük, güçlü ve zengin sendikalar, genel hareketin ilerlemesinin bir aracı olmaktan çok onun bir engeli haline geldi. Londra'da sendikaların dışında birkaç yıldır politik hareketten uzakta suskunluğunu koruyan ve bunun sonucunda çok cahil olan oldukça büyük bir işçi kitlesi var."

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra daha eleştirel bir bakış açısı geliştiren, sendika liderlerinin dejenerasyonu ve "işçi aristokrasisi" kavramını gündeme getiren Engels (1858; 1889) ve Marx'ın 1840'larda ve 1860'larda sendikalar üzerine söyledikleri arasındaki bu farklılığı, Richard Hyman (1973) epistemolojik bir değişimle ilişkilendirerek "iyimser" ve "kötümser" yaklaşım olarak iki kategoriye ayırır. Diğer taraftan Tony Cliff, Donny Gluckstein (1986) ve John Molyneux (2012, s. 19) ise bu farklılığı, işçi hareketindeki ve sendikaların yapısındaki değişimle açıklar. İngiliz işçi hareketinin "Çartizm'den Labourizm'e" doğru evrilmesiyle 1848 yılında sendikalar kapitalist düzenin devamı için ciddi bir tehdit oluştururken, 1860'larda bu niteliklerinden uzaklaştıklarına dikkat çeken Cliff ve Gluckstein; söz konusu farklılığın Marx'ın ya da Engels'in duygusal ya da entelektüel yaklaşımındaki değişimden ziyade, sendikal yapıyı belirleyen sınıf bilinci ve mücadele gücündeki değişimle ilişkilendirilmesi gerektiğini vurgular. Sınıfın kitle örgütü olan sendikaları, tarihin değişken akışı içinde ele alan bu açıklama biçimi, onların kapitalizm şartlarında ortaya çıktığını ve bu sistem içinde işçilerin koşullarını düzenlemek amacıyla var olduğunu ifade eden Marx ve Engels'in kavrayışıyla uyumlu bir nitelik taşır. Dolayısıyla, işçi sınıfının kolektif mücadelesinin aracı olan sendikalar, kaçınılmaz olarak kapitalist emek süreci ve emek piyasasının dinamikleri tarafından şekillenir.

Bu bağlamda sendikaların yapısını, işleyişini ve mücadele koşullarını anlamak, kapitalist sistemde işçi sınıfının toplumsal konumunu anlamayı gerektirir. Bölünmez bir bütün olarak kapitalist sistem antagonist iki kutuptan oluşur: Sermaye ve emek. Marx'ın (1844, s. 284-285, 289) açıkça ifade ettiği gibi kapitalizm, dinamik sosyal ilişkileri diğer bir deyişle, emek ile sermaye arasındaki sınıf mücadelesini içeren çelişkili bir bütündür (Lebowitz, 2003: 77-78). Kapitalist üretim sürecini inceleyen Marx'ın analizinin başlangıç noktası sermayedir. Metodolojik yaklaşımı doğrultusunda sermayenin görünürdeki tutum ve işleyişinden ziyade, onun içsel yasalarını ve doğal karakterini açıklama gayretinde olan Marx (1976, s. 433), böylece artık değeri maksimize etmek için reel ücretleri düşürmeye, çalışma süresini uzatmaya ve verimliliği arttırmaya dayanan sermayenin içsel eğilimlerini; diğer bir ifadeyle, "rekabetin zorunlu yasalarını" ortaya koymayı başarmıştır. Bu noktada Lebowitz (2003, s. 81), sermayenin anti-tezini yani emeği göz önüne alarak, şu anlamlı soruyu

sorar: "Ücretli emeğin politik ekonomisi nedir?" Bu soruya tatmin edici bir cevap verebilmek için öncelikle diyalektik şekilde işleyen kapitalizmin iki karşıt yönünü ele almak gerekir. Çelişkili içsel yasaları gereği sürekli olarak çatışma ve krizler yaratan antagonistik bir sistem olarak kapitalizm, bir yandan üretimin toplumsallaşmasına ve kolektif işgücüne yol açarken; diğer taraftan ise üretim sürecini kontrol edebilmek için işçileri yalnızca emek güçlerinden ya da üretim araçlarından değil, aynı zamanda birbirlerinden de ayırır. Bu çerçevede emek açısından sınıf mücadelesi, sermayenin içsel yasalarına karşıt olarak artık değer oranını azaltma ve yaşam standardını yükseltme eğilimine dayanır (Lebowitz, 2003, s. 83-84). Böylece rekabet kuralına aykırı olarak birleşen işçiler, emeğin ekonomi politiğini gözler önüne serer. Önce harekete geçen sermaye karşısında emeğin reaksiyonu sendikalaşma, grev ve toplu pazarlık hakkının elde edilmesi ve sekiz saatlik işgünü mücadelesinde başarı elde ederek gerçekleşir (Marx, 1977, s. 89-90). İşçilerin sendikanın çatısı altında bir araya gelmesi, aralarındaki rekabete (yerli-göçmen, vasıflı-vasıfsız, kentli-kırsal işçiler vs.) yapılmış önemli bir karşı saldırı niteliği taşıdığı gibi aynı zamanda "kendinde sınıf"tan "kendi için sınıf"a doğru evrilen sınıf bilincini de açığa çıkarır (Marx, 1999, s. 171). Engels (1987, s. 294) bu durumu şöyle özetler:

"Sendikalara ve onların giriştikleri grevlere gerçek önemlerini veren şey, rekabeti ortadan kaldırmaya dönük ilk işçi girişimi oluşlarıdır. Sendikalar, burjuvazinin üstünlüğünün tamamen, işçiler arasındaki rekabete dayandırıldığı gerçeğinin, yani işçiler arasındaki bütünlük eksiğinin itirafı demektir. Ve sendikalar kendilerini, tam da şimdiki toplumsal düzenin can damarına, rekabete yönelttikleri için, ne kadar tek yanlı ve ne kadar dar bir çerçevede olsa da, bu toplumsal düzen için büyük bir tehlikedirler. Emekçi, burjuvaziye ve onunla birlikte var olan toplum düzenine, bundan daha acıtıcı bir başka noktadan saldıramaz. (...) İşçiler, artık daha fazla alınıp satılmaya karşı durdukları anda, emeğin değerinin belirlenmesinde, çalışma gücü kadar irade sahibi bir insan olarak yerlerini aldıkları zaman, işte o anda bugünün tüm ekonomi politiği sona erecektir."

Öte yandan sermaye, işçilerin kendi amaçları doğrultusunda birleşerek kolektif bir özne haline gelmesini "kutsal arz-talep yasası"nın ihlali olarak değerlendirir (Marx, 1976, s. 793; Lebowitz, 2003, s. 91). Oysa endüstriyel kapitalizmin doğal seyri, emek piyasasındaki aşırı rekabet aracılığıyla işçilerin geniş ölçekte kolektif

organizasyonunun ve kombinasyonunun koşullarını yaratır. Marx, sendikaların çatısı altında yürütülen kolektif eylemin temel amaçlarından birinin, "gerçek tarihsel ilişkilerin fenomenal/görüngül formu" olan ücretlerin seviyesini korumak olduğunu açıklar (Lapides, 2008, s. 7). Marksist ücret teorisine göre, emek gücünün ücret ile değiş tokuşu kapitalist üretim tarzı için zaruridir ve ücretler, sermaye ile emek arasındaki sınıf mücadelesi vasıtasıyla belirlenir. Emek gücü ile onun fiyatını birbirinden ayrı ele alan ücret teorisi, sendikaları kapitalist üretimin genel eğilimine karşı "direnc merkezleri" olarak tanımlar. Ancak Marx ve Engels'in sınıf mücadelesi ve sınıf bilinci açısından sendikaların önemi üzerinde durması, sendikaların sınırlarının ve zaaflarının farkında olmadıkları anlamına gelmez. Onlara göre sendikalar, uzun vadede emeğin sömürü oranını artırmayı hedefleyen sermayenin genel eğilimini göz ardı ederek, ücret sistemine karşı topyekün bir savaş başlatmadıkları sürece elde edebilecekleri başarı sınırlı bir düzeyde kalacaktır (Marx, 1987, s. 64-66). Dolayısıyla dar bir iktisadi mücadele alanında konumlanan sendikalar, sömürüye ve rekabete dayanan kapitalist üretimin ve yeniden üretimin toplumsal ilişkilerini ortadan kaldırmakta tek başlarına yetersiz özneler olarak karşımıza çıkar.

Analizlerinin bu noktasında Marx ve Engels, sendikaların siyasi potansiyelini ifade eden politik mücadele nosyonuna başvururlar. Ancak buradaki ekonomik ve politik mücadele kategorizasyonu, birbirine taban tabana zıt iki farklı olguyu temsil etmez; aksine tek bir sürecin farklı aşamalarını betimler. Tüm sınır ve kısıtlarına rağmen sosyalist topluma geçişte sendikaların esas rolleri üzerine düşünmekte ısrar eden Marx ve Engels (2002, s. 19), açık bir biçimde "Her sınıf mücadelesi politik bir mücadeledir" diye yazar. Bu bağlamda, Birinci Enternasyonal'in Cenevre Kongresi'nde işçi sınıfının gerçek temsilcisi olan sendikaların bir bütün olarak ekonomik ve politik mücadeleyi birleştirmesi gerektiğini salık verirler (Marx, 1866). Böylece dar ekonomik çıkarların ötesine geçebilen sendikalar, bütün insanların kurtuluşunu ve özgürlüğünü hedefledikleri hususunda tüm toplumu ikna edebilecek siyasi bir özneye dönüşür.

Etkisi sınırlı kalan anarko-sendikalizmi bir yana bırakırsak, Marx ve Engels'in ardından hem kapitalist toplumun hem de sendikal hareketin gelişim seyri, 20. yüzyılda sosyalist teorinin kapitalizme karşı verilen mücadelede sendikaların

zayıflıkları ve sınırları üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda, kapitalizmin eriştiği tekelci aşamayı analiz eden Lenin, sendikal mücadelenin parçalı doğasından söz eder. Gelişmiş kapitalist ülkelerin kendi bünyesindeki işçilere nispeten yüksek yaşam standardı ve belirli bir refah düzeyi sağlayabilme potansiyelinden bahseden Lenin, ünlü eseri *Ne Yapmalı*'da ekonomizmi ve onun temsilcileri Sidney ve Beatrice Webb'i karşısına alır. Demokratik bir endüstriyel düzen için işgücünün temsilcisi olan sendikaların aslî görevinin çalışma koşullarını iyileştirmek olduğunu savunan Fabian sosyalistleri Webb'ler (1902, s. 8, 26-27), modern İngiliz sendikal hareketinin İşçi Partisi'ne evrilen gelişimini ideal bir tarihsel örnek olarak ele alır. Bu yaklaşımı şiddetle eleştiren Lenin (1987, s. 103-105, 117) ise, kendi emek güçlerini daha iyi koşullarda satmak için işçilerin işverenlere karşı giriştikleri kolektif çabayı kapsayan ekonomik mücadelenin politik mücadeleden kesinlikle ayrı düşünülmemeyeceğini savunur. Bu bağlamda, Karl Kautsky'e referansla Marksizmin ekonomik, politik ve teorik mücadeleyi ayrılmaz bir bütün olarak birleştirdiğinin altını çizer. Aksi halde yalnızca kısmi kazanımlar elde etmeye yarayan ekonomik mücadele, kapitalist ücret düzeninin yıkılmasını ve emeğin bağımlılığının ortadan kaldırılmasını amaçlayan politik mücadelenin önünde bir engele dönüşür. Sendikaların kendi karakterlerine uygun olarak giriştikleri faaliyetlerin kapitalist düzenin istikrarı bakımından hiçbir tehdit oluşturamayacağına dikkat çeken Lenin'e göre sınıf mücadelesinde esas unsur ideolojidir ve devrimci teori olmadan asla devrimci bir hareket gerçekleşmez (Hyman, 1973, s. 12). Bu nedenle devrimci momentlerde sendikal bilinç ile devrimci bilinç arasındaki makasın hızla daraldığını vurgulayan Lenin (1962, s. 92-3), 1905 Ocak'ında Petrograd'daki Putilov işçilerinin kendiliğinden örgütledikleri grevleri içgüdüsel devrimci eylemler olarak niteler.

Bu görüşler, Leninizme karşıtlık içinde sunulan Rosa Luxemburg'un kendiliğindenlik teorisiyle ironik bir şekilde yakın bir paralelliğe sahiptir. 1905 Rus Devrimi üzerine yazan Luxemburg (1986, s. 52), eylemin kendisinin kitleler açısından eğitici olduğunu ve "yalnızca devrimci dönemlerin güçlü atmosferinde sermaye ile emek arasındaki her kısmi küçük mücadelenin genel bir patlamaya dönüşebileceğini" vurgular. Lenin ile Luxemburg arasındaki bu mesele, esasen kendiliğinden sendikal hareket ile devrimci bir partinin nasıl bir ilişki kurması gerektiğiyle ilişkilidir. Bu,

Lenin için temel bir sorundur. Spontane işçi hareketinin, ekonomik hak kazanımlarını ön plana koyan sendikalizm olduğunu dile getiren ve sendikaların sistemle entegrasyona açık doğal eğilimini ortaya koyan Lenin (1961, s. 384-385), onların kendi başlarına sınıf bilincini ve mücadelesini yükseltmelerinin mümkün olmadığını ifade eder (Hyman, 1973, s. 14). Dolayısıyla modern sendikal hareketin ilerleyişi yalnızca işçi sınıfının değil, tüm insanlığın kurtuluşu için güçlü bir teoriye ve devrimci politik tecrübeye ihtiyaç duyar. Bu kapsamda öncü partinin önemini altını çizen Lenin, parti üyelerinin sendikalara katılımını, onların organizasyonlarına yardımcı olmalarını ve güçlendirmelerini tavsiye eder (Lenin, 1987, s. 91-92, 358).

Diğer taraftan, sendikaları kapitalist toplumun ve özel mülkiyet rejiminin ayrılmaz bir parçası olarak tanımlayan Antonio Gramsci (1919a), Lenin'in aksine onların dönüştürücü devrimci potansiyeline şüpheyle yaklaşır. Sendikaların işçileri üreticiler olarak değil, ücretliler olarak gördüğünü belirten Gramsci (1919b); sosyal mevzuatın oluşmasını sağlayarak proleteryanın daha iyi koşullara ve yüksek ücrete ulaşmasıyla göreceli bir iyileşmeye neden olan sendikal hareketin, tüm kazanımlara rağmen özel mülkiyet ve kapitalist sömürüye dayanan eski temel üzerinde kurulu olduğunu dile getirir. Diğer bir ifadeyle, kapitalist üretim ilişkileri içinde yer alan sendikaların görevi sömürüye son vermek değil, sömürü koşullarını iyileştirmektir. Gramsci'ye göre sendikalar modern devletin hegemonik araçları arasında yer alır. Modern devlet ya da burjuva devleti, hegemonik aygıtları kullanarak politik toplum üzerinde etkin hale gelmiştir ve modern devlet partiler, sendikalar, kültürel kurumlar gibi hegemonik araçları kullanımıyla modern öncesi, feodal yapılanmadan da ayrılmıştır (Adamson, 1980, s.173- 174). Dolayısıyla artık modern burjuva toplumlarda üstünlük, feodal yapılanmadakine kıyasla salt zor aygıtı etrafında şekillenemeyecektir. Bu bağlamda sendikalardan ziyade, onlara içkin yapısal sınırlamalara sahip olmayan ve işçi sınıfı organizasyonunun ilk çekirdeği olan fabrika konseyleri, toplumun devrimci dönüşümünde önemli bir aygıt olabilir; çünkü sendikaların özgün doğası komünist değil, aksine rekabetçidir (Gramsci, 1919a).

19. yüzyılda sendikal hareketin, liberal devlet egemenliğinde maksimum sömürü-maksimum kâr anlayışına dayanan serbest piyasa ekonomisinin yoksulluğu

artırma eğilimini sınırlamak için girdiği sürekli savaşta kazandığı mevziler, onu kapitalist toplumda işçi sınıfının temsilcisi haline getirmiştir. Ancak sendikal hareketin yasal, siyasal ve toplumsal düzlemde yerleşik yapılara dönüşerek kurumsallaşması özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonrasına tekabül eder. Bu bağlamda, 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren yaygınlaşan Keynesyen refah devleti uygulamalarının olanaklı kıldığı toplu pazarlık düzeni, sendikaları sosyal demokratik konsensüsün üçlü sacayağından (işçi-işveren-devlet) biri konumuna yerleştirmiştir. Böylece 1950'lerden 1970'lerin ortalarına kadar sürecek olan kapitalizmin “altın yılları”nda (Hobsbawn, 1995, s. 257-258) önemli bir role sahip olan sendikalar, sosyal haklar, çalışma koşulu ve ücret anlamında üyelerinin artan verimlilikten daha yüksek pay almalarına imkân sağlamıştır. Fakat bu durum, üyelerinin koşullarını geliştirmek amacıyla bir yandan kapitalizmin aşırılıklarına karşı mücadele ederken, bir yandan da işverenler ve devlet ile koordineli çalışmak durumunda kalan sendikaların, uzlaşma ve çatışma arasında salınımına yol açmıştır.

Sınıf hareketinin 20. yüzyıldaki seyri ve bunun üzerine yapılan tartışmalar, dünya işçi hareketinde, sendikal formasyonun nesnel koşullarını ve ideolojik geleneğini yansıtan çeşitli organizasyonel formlar ve kimlikler ortaya çıkarmıştır. Richard Hyman (2001, s. 2) bu sendikal kimlikleri üçlü kutuplaşma adı altında tasnif eder: sınıf sendikacılığı, işletme modeli sendikacılık ve sosyal demokrat sendikacılık. Kapitalist koşullar altında, “rekabet yasasına” karşı bir sınıf olarak örgütlenen ücretli emeğin, sendikaların çatısı altında bir araya gelmesini tarihsel bir ilerleme olarak kabul eden ilk model, sendikaları anti-kapitalist bir konuma yerleştirir. Belirgin farklılıklarına rağmen bu modelin tüm varyantlarının ortak hedefi, işçi sınıfının siyasal ve toplumsal mücadelesini yükseltmektir. Diğer iki model ise, özellikle Avrupa sendikal hareketi örneğinde, ilk modelin anti-tezleri olarak ortaya çıkmıştır. İşletme modeli sendikacılık ya da bilinen adıyla Amerikan sendikacılığı, sendikaların bir işletme gibi yönetilmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşıma göre, emek piyasasının önemli bir aktörü olan sendikaların temel işlevi, toplu pazarlık kapsamında üyelerinin iktisadi ve mesleki çıkarlarını korumaktır. Son olarak, toplumu birbirine bağımlı parçalardan oluşan canlı bir organizma; sendikaları da bu organizmanın önemli bir ögesi ve sosyal entegrasyon aracı olarak kabul eden sosyal demokrat sendikacılık modeli ise, daha çok, sınıfları ve

sınıf mücadelesini temel alan sosyalizm karşıtlığı üzerinden şekillenmiştir. Bu doğrultuda sendikalar, devrimci bir alt üst oluşla gerçekleşecek olan toplumsal dönüşümün değil; reformlar aracılığıyla ve evrimsel bir dönüşümle inşa edilecek olan demokrosinin esas temsilcileridir (Hyman, 2001, s. 3).

Yukarıda özetlenen her bir modelin farklı ideolojik yönelimlerle ilişkili olduğunu belirten Hyman (2001, s. 3-4), bütün sendikaların toplum, emek piyasası ve sınıf unsurlarından oluşan üçlü bir zeminde kendi kimlik ve pratiklerini inşa ettiklerini ifade eder. Bu bağlamda tüm sendikalar üç farklı yönelimle karşı karşıyadırlar. Öncelikle bir ideolojiyle destekleyip, desteklemediğinden bağımsız olarak sınıfsal ayrıma dayalı kolektif bir etki ve kolektif bir kimlik yaratan sendikalar, sınıfın örgütü olmaktan kaçamazlar. Aynı şekilde işçilerin temsilcisi olarak ücretli emek ilişkisini düzenlemekle yükümlü olan sendikalar, emek piyasasını da gözardı edemezler. Ayrıca sendikalar, mevcut yönelimlerinin sınırlarını belirleyen ve parçası oldukları toplumsal yapının içinde bir işleve sahiptirler. Ancak onlara dinamik karakterini veren bu üçlü zeminin üzerinde yükselen siyaset kurumu dolayısıyla çeşitli ideolojik kimlikler kazanırlar. Bu nedendir ki, tamamiyle tarafsız olduğunu iddia eden Amerikan sendikacılığı dahi siyasal alanda yer alan çeşitli politik yapılarla (taraf ya da karşı olarak) girdiği ilişkiyle sendikal kimliğini inşa etmiştir. Bu noktada, tarihsel süreç içinde ortaya çıkan farklı sendika tiplerini açıklama gayretinde olan Hyman'ın, sendikaların kapitalist üretim ilişkileri içindeki işleyişlerine değinmemesi dikkat çekicidir. Nitekim kapitalist toplumlarda emek yalnızca emek piyasasındaki rolü itibarıyla değil, diğer sınıflarla olan nesnel ilişkileri dolayısıyla şekillenirken, onun örgütleri olan sendikalar da içine yerleştikleri toplumsal, siyasal, iktisadi ve kültürel yapılarla kurdukları bağın etkisiyle üretim ilişkileri içinde birbirinden farklılaşırlar. Diğer bir deyişle, ortaya çıkan çeşitli sendikal tipler üretim tarzının ve sınıf mücadelesinin mevcut gelişim evresiyle doğrudan ilişkilidir.

İşçi sınıfının ekonomik ve politik örgütleri olan sendikalar üzerine yürütülen bu tartışmalar, bazı farklılıklar içermekle beraber, esasen birçok ortak noktaya sahiptir. Öncelikle sendikalar ve onların değişen yapıları kapitalist üretim ilişkileri içindeki konumları dolayısıyla ele alınmaktadır. Sendika olgusunun anlamı, önemi ve içsel

ilişkilerinin belirlenmesine dayanan bu analizler, onu statik ve tarihin değişken akışından kopuk bir şekilde değil; tam aksine tarihsel bağlam içinde incelerler. Ayrıca somut tarihsel gerçeklik ile soyut diyalektik gelişme arasındaki sürekli salınım, bu analizlerin ortak karakteristiklerinden biridir. Tarihsel materyalizme dayanan bu bakış açısına göre sendikal alan, raslantısal biçimde birbirine bağlanmış bağımsız öğelerden oluşan bir yığın değil; bölünmez bir bütün olan kapitalist sistem içindeki diğer yapılar ile karşılıklı olarak birbirini koşullayan bir nitelik sergiler. Dolayısıyla sendikal yapıyı meydana getiren öz ve biçim arasındaki ilişki; iktisadi, siyasi ve toplumsal diğer yapılar dolayısıyla belirlenir. Sonuç olarak, toplumsal bir fenomen olan sendikalar, katı formüller içinde donmuş yapılardan ziyade; kendi içsel çelişkilerine verilen yanıtlar çerçevesinde gelişen bir süreç içinde kavranır. Başka bir deyişle, eğilimler ve karşıt eğilimler arasındaki etkileşim, sendikal yapının evrimini şekillendirmektedir. Esasen bu yaklaşım, sınıf-sendika-siyaset ilişkisi bakımından tarihsel maddeciliğin başlıca sorun alanlarından biri olan yapı ile özne arasındaki ilişkiyi gündeme getirir.

Yapı ile özne arasındaki ilişkinin tarihsel maddeciliğin başlıca sorun alanlarından biri olduğunu belirten Perry Anderson'a (1983, s. 34) göre, Marx'ın kendi yazılarında tarihsel değişimin motor gücü olarak bir yandan üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiye, öte yandan ise sınıf mücadelesine atıfta bulunulması sürekli bir gidiş-geliş ve iki farklı potansiyel önermeye kaynaklık etmektedir. Bunlardan ilki yapılar arasındaki nesnel gerçekliği referans alırken; diğeri mücadele eden öznenin sosyal alanı şekillendirme kapasitesi üzerinde durur.³ Bu iki farklı

³ Althusser, ilk yaklaşımın önemli temsilcilerinden biri olarak Marksist yazındaki yerini alır. Yapısal belirlenimler üzerinde ısrar eden Althusser (1964), belirli bir bütünlüğe oturmayan öznenin eylemliliğini bilimsel bilginin merkezine koyan ampirizm ve iradeciliği hedef tahtasına oturtur. Kendi Marx okumalarının yanı sıra Heidegger'in Sartre eleştirisinden etkilenen Althusser, tarihi 'öznesiz bir süreç olarak' tarif eder. Onun felsefesinde "devletin ideolojik aygıtları" tarafından yeniden üretilmiş olan özne, eylem yeteneğinden yoksundur ve kendisine uygun görülen rolleri yerine getirmekten, bu rollerin "taşıyıcısı" olmaktan başka bir fonksiyona sahip değildir. Öte yandan Althusser'e karşı ilk itiraz, 20. yüzyılın önde gelen Marksist teorisyenlerinden Edward Palmer Thompson'dan (Teorinin Sefaleti, 1978) gelir. Thompson, Althusser'in yaklaşımını Marksist öğretinin teorik ve politik kavrayışına zarar veren idealist bir sapma olarak değerlendirir. Althusser'in mekanik bir algılayışla altyapı-üstyapı analogisini suistimal ettiğini belirten Thompson, sınıfın salt iktisadi konuma indirgenerek "yapı" ya da "kategori" olarak ele alınamayacağı uyarısında bulunur. Thompson'a (1963, s. 9) göre sınıf, "aktif bir süreç" ve "tarihsel bir ilişki" olarak kavranmalıdır. Althusser'in yapısalcı akıl yürütmesine karşı çıkan Thompson, nesnel belirlenimi sadece bir başlangıç noktası olarak kabul ederek yapı tarafından şekillenen öznenin direnme ve mücadele kapasitesi üzerinde durur. Ancak doğru bir perspektifle yapısalcılığı dikkatle eleştirirken, epistemolojik açıdan yapısal/kuramsal bilgiyi kavramsal bir kategori; eylem ve değişimi içeren tarihsel bilgiyi ise ampirik bilgi alanının bir parçası olarak keskin bir biçimde ayıran ve çubuğu

nedensellik türü, daha sonraları ise tarihsel maddeciliğin yapısalcı ve hümanist yorumlarına da kaynaklık eder.

Özetle yapısalcı/determinist tarih anlayışı gibi özneyi merkeze alan olumsal/iradeci tarih anlayışının da neden olabileceği problemler göz önünde bulundurulduğunda, yapı ile özne arasındaki diyalektik ilişkinin önemi bir kez daha ortaya çıkar. Diyalektik özü göz ardı ettiği takdirde her iki kavrayışın da materyalizmin kimi indirgemeci yorumlarına yol açtığı ve bu anlamda eleştiri oklarını üzerine çektiği gözlemlenir. Hem katı bir ekonomik belirlenmeciliğe hem de tarihsel maddeciliği terk ederek, kültürel alana kayan her iki uca da savrulmamak amacıyla Marksizmin tarihsel temelleri üzerinde durmak, yapı içindeki sendikal öznelerden biri olan DİSK'in ve onun temsil ettiği sendikal anlayışın 1980 sonrası geçirdiği dönüşümü anlama çabasında olan bu tez çalışması açısından kritik öneme sahiptir. Bu noktada söz konusu tartışmayı ilerletmek amacıyla şu sorunun sorulması anlamlı olacaktır: Marksist bir analiz toplumsal gerçekliği/değişimi açıklamak için yapısal ve tarihsel unsurları ne şekilde ve nasıl bir araya getirmelidir? Bu bölümün devamında, Marksist analizin materyalist olduğu kadar diyalektik bir niteliğe de sahip olduğunu göz önünde bulundurarak bu soruya yanıt verilmeye çalışılacaktır.

1.2. Toplumsal Değişimi Anlamada Yapı ve Özne İlişkisinin Diyalektiği

"İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil, dolaysızca önlerinde buldukları, geçmişten devreden verili koşullarda yaparlar. Tüm göçüp gitmiş kuşakların oluşturduğu gelenek, yaşayanların beyinlerine bir kâbus gibi çöker. Kendilerini ve bir şeyleri altüst etmekle, şimdiye dek hiç olmamış var etmekle uğraşılıyor göründükleri esnada, tam da böylesi devrimci kriz dönemlerinde, endişe içinde geçmişten ruhları yardıma çağırır, onların adlarına, sloganlarına, kıyafetlerine sarılır, dünya tarihinin yeni sahnesinde bu eskilerde hürmet edilen kılıklara bürünür ve bu ödünç dille oynamaya çalışırlar."

fazlasıyla öznenen yana bükmekten kaçamayan Thompson, iradeci bir tarih anlayışı ortaya koyar ve bu kapsamda çeşitli eleştirilerin hedefi olur (William H. Sewell, 1990; Gerald Cohen, 1978; Perry Anderson, 1980; Tom Nairn, 1964; Stuart Hall, 1981).

(Marx, [1852] 1937, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, s.

5.)

Yukarıda *On Sekizinci Brumaire*'den yapılan alıntı, Marx'ın yapı ve özne üzerine söylediği en önemli pasajdır. Marx'ın bu sözleri, tarihin oluşumunda sınıfın objektif ve yapısal belirlenimlerini ortaya koyar. Hegel'in baş aşağı duran diyalektiğini ayakları üstüne oturtan Marx'a göre, insanlar kendi iradelerinden bağımsız olarak var olan ve dolayısıyla kendilerini içinde buldukları maddi koşullar altında doğar, büyür ve gelişir. Bu maddi koşullar onların düşünme süreçlerine ve düşüncelerine dolaylı ya da dolaysız etkide bulunur, yani insan üretim faaliyetiyle maddi dünyayı değiştirerek kendisini de değiştirir. Kısaca özetlemek gerekirse, tarihsel materyalist teoride toplumsal yaşam verili maddi koşulların içine yerleşmiş olan insan etkinliğinin bir ürünü olarak ele alınırken, insanın üretken kapasitesi ile yaygın koşulların karşılıklı etkileşimi ise belirli bir yaşam tarzında somutlanır. İnsanın kendi maddi ihtiyaçlarını karşılamak, kendini üretmek ve aynı zamanda yeniden üretmek için girdiği ilişkilerin bütünü ekonomik yapıyı oluşturur. Bu anlamda Marx, iktisadi faaliyetin tüm toplumsal ilişkiler ağı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ifade eder. Söz konusu üretim faaliyeti, bu faaliyeti gerçekleştirmek için kullanılan üretim araçları ve bu araçlara sahiplik nesnel sınıf oluşumunun esas materyalist prensibini meydan getirir. Ancak burada söz konusu olan mekanik determinizm değil; sınıfın nesnel/yapısal belirlenimleri ile tarihsel gerçeklik arasındaki diyalektik ilişkidir. Bu bağlamda determinizm, maddeci tarih kuramının eleştirel bir yaklaşımla ele alınması ve belirli bir mesafenin korunması gereken kritik bir unsurdur.

Esasen yukarıdaki pasajda Marx, her iki faktörün de altını çizmiş, ancak yapı ve özne arasındaki ilişkinin nasıl kavranması gerektiğini açıklamamıştır. Bu durum Marksist teoride yapı ve özne kavramlarının algılanışında belirsizliğe yol açmakla birlikte, bu zorluğun aşılması ise bu iki olgu arasındaki bağın kurulmasını gerektirmektedir. İlk olarak, Marx'ın kendi ifadelerinden yapılan yukarıdaki alıntı temelinde bu iki kavramın tanımıyla işe başlamak uygun olacaktır. Herhangi bir eylemin önceden verili koşullarını içeren yapı, tekrar eden toplumsal ilişki modelleri arasındaki bağıntıya işaret eder; özne ise bireysel veya kolektif aktörlerin (ya da Marx'ın deyimiyle tarih yapanın) etkin olarak sosyal alanı şekillendirme kapasitesini

temsil eder. Bu çerçevede, yapı/üretim tarzı temeldir ve var olan bir dizi eylemin kapasitesini sınırlar; eylem ise söz konusu sınırların bilincinde olan öznenin bu temel üzerinde hareket etme kabiliyetini ifade eder. Burada “koşullar” eylem üzerindeki yapısal etkileri temsil eder ve onu sınırlar niteliktedir. Callinicos’a göre (2009b, s. 23) Marx’ın formülasyonundaki temel eksiklik bireysel ya da kolektif eyleme sınırlama getiren yapının olumsuz bir role sahip olmasıdır. Tarihsel maddeci kuramın klasik metinlerine referansla konuyu ayrıntılı bir biçimde ele alan Callinicos’a (2009b, s. 20) göre “yapı ve eylem öylesine birbirinin içine geçmiştir ki, birini diğerinden ayırıp ona öncelik vermek temel bir hatadır.” Yapının ikiliğine dikkat çeken Callinicos (2009b, s. 136) yapıların sadece sınırlayan değil, aynı zamanda mümkün kılan olarak da algılanması gerektiğine işaret eder. Böylece yapı, eylemin karşısında yer alan bir engelden ziyade esasen onun gerçekleşmesinde rol alan bir öge olarak tasavvur edilir. Aynı şekilde, Bob Jessop da toplumsalın kuruluşunda yapı ve öznenin birlikte hareketine dikkat çeker. Her iki ögenin de senkronik olarak bulunduğunu ve diyakronik bir biçimde birlikte geliştiğini ifade eden Jessop’un (1990; 2007, s. 40) hem yapısalcı hem de özne-merkezli yaklaşımların eksikliklerinin üstesinden gelebilmek için önerdiği “dualite” kavramı kuramsal bir çerçeve inşa etme girişiminde anahtar bir role sahiptir. Ona göre sosyalin oluşumunda etkili olan bu iki faktör arasında tekil bir nedensellik ilişkisi kurulamaz; aksine yapı ile özne arasındaki diyalektik bağ yalnızca çift yönlü nedensellik ilişkisiyle tasvir edilebilir. Bu nedenle her iki kurucu faktör hem toplumsal olanı hem de karşılıklı olarak birbirini şekillendirme kapasitesine sahiptir.

Eylemi “bilinçli bir amaca yönelik etkinlik” olarak tanımlayan Anderson ise (1980, s. 19) asıl tartışmalı kavramın “eylem” olduğuna dikkat çekerek tarih yapan öznenin farklı türden hedeflerini içeren üç ayrı eylem tipinden bahseder (Anderson, 1980, s. 19-20). İlki, “bir arazinin işlenmesi, bir evin idaresi, evlilik seçimi” gibi eylemin en bilindik haliyle bireysel amaçlara ulaşmaya dayanır. İkincisi, ilki gibi, mevcut sosyal ilişkiler kapsamında işleyen ve geleneksel tarih anlatımına konu olan “siyasi mücadeleler, askeri çatışmalar, diplomatik ilişkiler” gibi toplumsal hedefleri içeren etkinliklerdir. Üçüncü eylem tipi ise tasarlanmış bir gelecek kurmaya yönelik olan ve kolektif toplumsal dönüşümü hedefleyen sistematik çabalardan oluşur. Gündelik davranış biçimi, toplumsal inisiyatif ve kendi kaderini tayin arasında çizilmiş

olan bu üçlü ayrım, yapı ile eylem arasındaki soyut kutuplaşmanın üstesinden gelmede önemli bir epistemolojik araç sağlar. Farklı eylem türleri arasında uygun kavramsal ayrımlar kuran Anderson'a göre, bu kutuplaşmanın aşılması özellikle toplumun özgür iradesiyle ilişkili olan üçüncü tip etkinliğin özgün tarihsel koşullara bağlı olduğunun kavranmasıyla mümkündür.

Tarihsel materyalist kuramda yapı ile özne arasındaki diyalektik ilişkinin kurulması için bütüncü bir yaklaşıma olan ihtiyacı tespit eden bu çalışma, Marx'ın politik ekonominin eleştirisi üzerine yazdıklarına odaklanmayı önerir. Marx'ın kapitalist üretim tarzına dair yaptığı çözümleme, yapı ve özne üzerine yenilenen sistematik temalara ulaşmayı mümkün kılar. Bu noktada, kapitalist üretimin bir bütün olarak yalnızca metalleri ya da artık değeri değil; aynı zamanda sermaye ilişkilerinin kendisini de (bir yanda kapitalisti diğer yanda ücretli emeği) ürettiğini vurgulayan Marx'ın analizinde yeniden üretim süreci kritik öneme sahiptir. Marx "form analizi"⁴ yöntemiyle kapitalizmde yaygın olan uygulama modellerini açığa çıkarır; ancak kapitalist üretim tarzının yeniden üretiminin bir dizi koşulunun realizasyonu form analizinin ulaşabileceği sınırların ötesinde kalır (Gallas, 2010, s. 65). *Kapital*'de öncelikle yeniden üretim koşullarının otomatik olarak gerçekleşmediğini vurgulayan Marx, doğal sınırlarına dayanmış olan form analizinin kısıtlarını aşma hedefiyle bu koşulların gerçekte nasıl oluştuğunu açıklayabilmek için somut tarihsel anlatıya başvurur. Söz konusu kısıtı aşmak için temel metodolojik yöntemini tarihsel olanla tamamlayan Marx, buradan sonra öznenin alanına girmiş olur ve sosyal formasyonun oluşumunda yapı ve öznenin birlikte kurucu rolünü inşa eder (Gallas, 2010, s. 66). Yani yapı ve özne iki farklı açıklama ilkesi değil; aynı gerçekliğin iki farklı görünümüne tekabül eder.

Bu bütüncü teorik çerçeve içerisinde yapı ile özne arasında kurduğu diyalektik ilişkiyi Marx, işgününün sınırlandırılması mücadelesi üzerinden somutlar. Marx'a göre öznenin eylemliliği, ne yapının doğrudan etkisine ne de işçi sınıfının direnişinin sonucuna indirgenebilir. *Kapital*'de işgününün sınırlandırılması

⁴ Kapitalist üretim tarzının doğal yasalarını keşfetmeyi amaçlayan Marx'ın kullandığı form analizi metodunun daha iyi anlaşılabilmesi için somut kullanım değerinin karşılığı olan değer-formunun metanın sosyal biçimini simgelemesini örnek olarak gösterebiliriz.

mücadelesini tarihsel verilerle uzun uzun anlatan Marx, kolektif sermaye yani kapitalist sınıf ile kolektif emek yani işçi sınıfı arasındaki bu mücadeleyi yeniden üretim sorunsalı çerçevesinde ele alır. Buna göre bireysel kapitalistler arasındaki rekabet, emek gücü üzerinde baskı kurarak işçilerin daha uzun saatler çalışmasına neden olurken; uzun vadede bu baskı, işgücünün fiziksel varlığını tehdit ederek sermayenin aleyhine emek arzını azaltır. Bu noktada, kolektif bir özne olarak işçi sınıfının başarılı mücadelesiyle uzun çalışma günlerinin kısaltılması, bir bütün olarak kapitalist üretim tarzının yeniden üretiminin garantiye alınmasında belirleyici bir etki yaratır. Dolayısıyla sınıfın kararlı ve bilinçli eylemliliğinin ürünü olan çalışma gününün kısıtlanması, esasen ücret sözleşmesi formunu aşmayarak üretim tarzının ana parametreleri içinde kalmıştır. Böylece Marx, kapitalist üretim tarzının yeniden üretiminin yapı ve öznenin birlikte hareketiyle oluştuğunu gözler önüne serer.

Analizini tarih ile teori arasında yapılandıran Marx, kendi yaklaşımını yapı, toplumsal ilişki ve tarihsel dönüşüm arasındaki içsel bağıntının ortaya konması olarak özetler (Fine and Saad-Filho, 2004, s. 5-6). Diyalektik ve materyalist bilgi teorisine referansla Marx'ın *Kapital*'de çözümlediği somutluk, yani kapitalist üretim tarzı, kendisini oluşturan ve birbirini koşullayan parçalara veya momentlere göre belirleyici olan bölünmez bir bütündür (Saad-Filho, 2006, s. 26). Marx'a göre maddi gerçeklik ya da nesnellik yalnızca dış görünüşüyle algılanması mümkün olmayan ve kendisini açıkça ortaya koymayan karmaşık bir bütünlüktür. Biçimin ardındaki özü kavrayabilmek, ilişkileri ve çelişkileriyle birlikte kompleks bir bütünlük oluşturan maddi gerçekliği, kendi ayırteci tarihsel mantığı içinde çözümlemeyi gerektirir. Marx'ın Hegel'den miras aldığı biçim ve öz arasındaki bu ayırım, sadece gerçek veya somut soyutlamalar aracılığıyla kavranır. Çünkü gerçek, ussal genellemeye dayanan formel mantık vasıtasıyla değil, onun içeriğini ve anlamını gözler önüne seren, duyumsal düşünceden kavramdaki somutun soyut ifadesine ulaşılarak açığa çıkarılabilir (Saad-Filho, 2006, s. 27). Nesnel olana dayanan bu gerçek soyutlamalar, sistematik bir biçimde bütünü oluşturan parçaya ait özü ve onun içsel yasalarını gün yüzüne çıkarır. Sonuç olarak tarihsel süreklilik içinde şekillenmiş olan öz, parçada bulunan içsel yasa ile belirlenen yapıyı temsil eden zihinsel bir kategoridir (Saad-Filho, 2006, s. 28).

Reel soyutlama üzerinde temellenen tarihsel materyalizm, toplumsal gerçekliği kendisini oluşturan eğilimler ve karşıt-eğilimler arasındaki etkileşim içinde gelişen bir süreç olarak ele alır. Bu bağlamda Marx'ın diyalektiği, maddi anlamda koşullanmış, tarihsel anlamda ise sınırları belirlenmiş bir diyalektiktir. Gerçekliğin kavramlara ya da olgulara indirgenmeyeceğini savunan tarihsel materyalizm açısından tarih ve mantık bir bütünün ayrılmaz parçalarını oluşturur. Bu noktada gerçekliğe içkin olan tarihsel mantığın yapılar, eğilimler ve karşıt-eğilimlerle ilişkili olduğunun altı çizilmelidir. Özetle tarihsel materyalizm, gerçekliğin belirlenmesinin maddi yapılarını, analiz edilen olgunun özünü ve bunlar arasındaki dolayımı açığa çıkarmak için somut olguyu çözümler. Daha özgün olarak, soyut diyalektik gelişme ile somut tarihsel gerçeklik arasındaki sürekli salınım Marksist analizin temel özelliklerinden biridir (Saad-Filho, 2006, s. 32).

Marksist bilimsel yaklaşım yalnızca sosyal fenomenin görüntüsünün ötesine geçerek ardında gizli olan özü keşfetmeyi değil, aynı zamanda söz konusu fenomeni hareketin genel yasalarıyla ilişkilendirmeyi gerekli kılar. Marx'a göre (1976, s. 798) olgunun neden belirli bir yönde ve belirli bir şekilde evrimleştiğini açıklayan “yasa” aynı zamanda bir eğilimdir; çünkü her yasanın işleyişi birçok koşul tarafından modifiye edilmiştir. Bu anlamda, “İnsanın bütün tarihsel faaliyetlerinin temelini oluşturan maddi yaşamın üretiminin nesnel koşulları nelerdir?” ve “Bu koşulların gelişme yasası nedir?” diye soran Marx, kapitalist üretim tarzının tarihsel özgünlüklerini analiz etmeyi hedefler. Bu doğrultuda Marx, kapitalizmi incelerken önce somut kapitalist bütünlükten işe başlamış, onun soyut analizine yönelmiş ve buradan geri dönerek somut kapitalizmi zihninde yeniden inşa etmiştir. Buna göre sermaye birikim süreci, teknolojik değişimin hızlandırıcı etkisi, sınıfların açığa çıkması, aralarındaki çatışma ve mücadele ilişkisi kapitalist sistemin gelişiminin sonuçlarıdır.

Marx'ın araştırma nesnesi kapitalizmin nasıl işlediği, nereden geldiği ve nereye yöneldiğidir ve bu temel amacını *Kapital*'in birinci cildinin önsözünde çok açık bir biçimde dile getirir (Marx, 1976, s. 91-92): “Burada söz konusu olan kapitalist üretimin doğal yasalarının kendileridir, kaçınılmaz sonuçlara doğru katı bir zorunlulukla işleyen bu eğilimlerdir. (...) Bu yapıtın amacı da, modern toplumun

ekonomik hareket yasalarını ortaya çıkarmaktır.” Hareket ve gelişimin genel yasalarını, kendilerini doğuran çelişkili özsel ilişkiler bağlamında açıklayan Marx (1981, s. 274-275), ekonomik hareket yasalarının teorik çerçevede kendi saf biçimleri içerisinde karşıtlarıyla işlediklerini varsayarken, pratikte ise bu yasaların teorik çerçeveye yaklaşan bir eğilim içerisinde etkisini gösterdiğine işaret eder. Bu yasaların kapitalist üretim sürecinin farklı momentlerinde değişen ilkelerini, içerik ve biçimlerini izlemek bilimsel bir zorunluluktur. Kapitalist üretimde genel bir yasanın işleyişi karmaşıktır, yaklaşık biçimde egemen bir eğilimdir, karşıt eğilimleriyle birlikte çalışır ve sürekli dalgalanmaların kesinlikle belirlenemeyen bir ortalamasıdır (Marx, 1981, s. 260). Bu çerçevede Marx’a göre kapitalist üretime özgü tüm bu yasaların, birbiriyle zorunlu olarak ilişki içerisinde ortaya çıkan çelişkili nitelikleri öznenin müdahalesine alan açar ve sınıf mücadelesi bu noktada başlar.

Marksist öğretide sınıf, bir toplumsal üretim sistemindeki konumuyla özdeş kılınmış, üretim koşulları ve diğer sınıflarla olan nesnel ilişkilerine göre tanımlanmıştır. Bu noktada kuram, aktif bir siyasal mücadele ve güçlü bir sınıf bilinci olmadığı momentlerde dahi sınıfların nesnel olarak var olduğu hususunda ısrar eder. Aynı zamanda “sınıf, artık emeğin sahiplenilmesine dayanan sömürünün toplumsal yapıdaki somutlanma biçimidir” (Ste Croix, 1981, s. 43-44). Sınıf ile sömürü arasında kurulan bu ilişki sınıf mücadelesinde ayrı bir bağa işaret eder. Hâkim üretim tarzının insanları belirli sınıf konumlarına ayırdığını kabul eden materyalist kuram, bu sınıfsal konumlarının antagonizm ve çıkar karşıtlıklarına yol açarak, sınıf mücadelesinin koşullarını yarattığını öngörür. Buna göre, sınıf mücadelesinin kendisi sınıf ilişkilerinin içkin bir sonucu olarak karşımıza çıkar (Wright, 1979, s. 22).

Marksizm için odak noktası artığa el koyanlar ile üreticiler arasındaki ilişki dinamiğinde, toplumsal ve tarihsel süreçleri açıklayan çelişki ve çatışmalardır (Marx ve Engels, 2002, s. 240):

“Özgür ile köle, patrisyen ile pleb, senyör ile serf, lonca ustası ile çırak, kısacası, ezen ile ezilen, birbiriyle sürekli bir karşıtlık içinde bulunmuş, birbirine karşı gizli ya da açık kesintisiz bir mücadele sürdürmüş, bu mücadele ya tüm toplum yapısının devrimci bir dönüşümüyle, ya da mücadele eden sınıfların hep birlikte çöküşüyle sonuçlanmıştır.”

Ampirik gerçeğin karmaşık değişkenliği içinde kendisini toplumun tamamına dayatan üretim ilişkileri bütünleştirici bir mantığa sahiptir (Wood, 1990, s. 133) ve ücretli emek ile sermaye kapitalizmin hâkim üretim ilişkisidir. Üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki dolayım ise, toplumun kendisidir. Dolayısıyla toplum tek tek bireylerden değil, bu bireylerin birbirleriyle olan ve birbirlerine karşı girdikleri ilişkilerden müteşekkildir (Brosius, 2010, s. 60-62).

Tarihsel anlamda sınırları belirlenmiş olan sınıf mücadelesi, iki temel sınıfın (burjuvazi ve proleterya) uzlaşmayan çıkarlarını birbirleri aleyhine gerçekleştirmek için yaptıkları her türlü eylemi içerir (Ollman, 2009, s. 20). Ancak sınıf mücadelesinin seyri, sınıfların mücadeleye girdikleri sıradaki iç örgütlenmelerine, politik ve ideolojik güçlerine dayanır (Wood, 2008, s. 44). Sınıf mücadelesi toplumun kaderi üzerinde önemli bir etki yaratır, fakat bu etki o toplumun içsel yapısı ve diğer toplumlarla olan ilişkileri dolayısıyla belirlenir.

Marx'ın sınıf analizi, üretim ilişkilerinin “zorunlu” karakteri ile tarihsel olguların “olumsal” karakteri arasındaki açığı kapatmakla birlikte, Marx'tan sonraki Marksizmde sınıf mücadelesini geri plana atan, ekonomik yasaları diyalektik ilişkiselliğinden koparan ve iktisadi alanı “altyapı/temel”, siyasi, ideolojik ve kültürel alanları ise “üstyapısal” kurumlar olarak betimleyen determinist bir eğilimin ortaya çıktığı gözlemlenir. Oysa altyapı-üstyapı ve nesnel belirlenim ile onun bilinçteki dışavurumu arasında diyalektik bir dolayım ilişkisi mevcuttur. Temel/yapı, kendisini sistematik eğilimler aracılığıyla ortaya koyan somutun gelişme yasalarını belirler. Eğilimler ve karşıt-eğilimler arasındaki etkileşim ise üstyapı dolayımıyla toplumsal gerçekliği biçimlendirir. Callinicos'a göre (2009b, s. 268-270) hem üretici güçleri hem de üretim ilişkilerini kapsayan altyapı ya da daha doğru bir ifadeyle temel ile üstyapı arasındaki ayrım, doğrudan doğruya üretimle bağlantılı ilişkiler ile bağlantılı olmayanlar arasındaki analitik bir ayrımdır. Buna göre maddi gerçeğin sosyal varlığı belirlemesi toplumsal ve tarihsel hareketlilik dolayımıyla gerçekleşir. Söz konusu yanlış yorumun ortaya çıkma potansiyelinin farkında olan Engles de (1934), Joseph Bloch'a yazdığı mektupta kendi materyalist felsefelerini şöyle açıklar:

"Tarihin materyalist kavranışına göre, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimi son kertede tarihin belirleyici unsurunu oluşturur. Ne Marx ne de ben bundan daha fazlasını dile getirmediğimiz. Şimdi biri çıkıp bu yaklaşımı tahrif ederek, ekonomik unsurun yegâne belirleyici unsur olduğunu iddia ederse, bu önermeyi anlamsız, soyut ve absürd bir ifadeye dönüştürmüş olacaktır. Ekonomik durum temelidir ancak üstyapının çeşitli faktörleri –sınıf mücadelesinin politik formları ve sonuçları, zor kazanılan savaşlardan sonra muzaffer sınıflar tarafından tesis edilen kurumlar vb. – legal formlar ve tüm bu reel mücadelelerin katılımcıların zihnindeki refleksleri dahi, politik, yasal, felsefi teoriler, dini kavramlar ve onların sistematik dogmalar biçiminde gelişimi –tüm bu pratikler tarihsel mücadelenin seyri üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Sonuçta tüm bu unsurlar arasında mütakabiliyet ilişkisi mevcuttur ve ekonomik eylem bu sonsuz olasılıklar dizisi dolayısıyla kendisini gerekli/zorunlu unsur olarak ortaya koyar."

Gerçekte maddi olan, toplumsal ilişki ve pratiklerden meydana gelir. Bunun da ötesinde maddi üretim alanı yalnızca ekonomik unsurlardan müteşekkil değildir; aynı zamanda sınıf ilişkileri ve sınıfsal çıkar uzlaşmazlığıyla yoğrulduğu için diğer toplumsal ilişki ve biçimleri de bünyesinde barındırır. Marx, bir yanda nesnel iktisadi yapı ile öte yanda siyasi, ideolojik ve hukuki alanların yer aldığı uzamsal-mekânsal ayrımlar yapmaz; toplumsal ilişki ve biçimlerin yapısal sürekliliğini savunur. Aynı şekilde, Engels'in diyalektiği de dar bir neden-sonuç ilişkisinden öte doğanın olduğu kadar toplumunda hareket ve gelişiminin genel yasalarını tanımlamayı zorunlu kılar. "Yalnızca evrensel karşılıklı eylemden gerçek nedensel ilişkiye ulaşabiliriz. Ayrık olayları anlamak için, onları genel karşılıklı etkileşim içinde düşünmekten koparılmış ve yalıtılmış düşünmeliyiz; burada değişim halindeki hareket belirir, biri neden diğeri sonuç olarak (Engels, 1941, s. 174)." Sadece doğayı değil aynı zamanda toplumsal evreni de konu edindiği bu pasajda Engels, neden-sonuç ilişkisi gibi dar kavrayışı aşan bir perspektifi savunurken, olaylar arasında yasa içeren düzenliliklerin (diyalektiğin) anlaşılmasını önerir.

Tarihsel materyalizmin öncelikli ilkesi, maddi yaşamın ve toplumsal yeniden üretimin örgütlenmesidir. Bu bağlamda hiç kuşkusuz ki tarihsel materyalizmin temel kavramı üretim tarzıdır. Üretim tarzı, belli üretici güçler ile belli üretim ilişkilerinden meydana gelen ve toplum tarafından dolayımlanan diyalektik bütünü oluşturur. Bir üretim tarzının özelliklerini ortaya koymak kendisini meydana getiren üretici güçlerin

ve üretim ilişkilerinin kombinasyonuna daha yakından bakmayı gerektirir. Üretici güçler, emek süreci içerisinde doğayı dönüştürmek üzere kullanılan üretim araçları ve emek gücünün kendisinden oluşurken; üretim ilişkileri ise doğrudan üreticilerin üretim araçları ve kendi emek güçleri ile ilişkisi ve mülk sahiplerinin üreticilerin artık emeğine el koyma faaliyetinden meydana gelir. Bu sömürü biçimi sınıfları, hem emek gücü ve üretim araçlarıyla hem de diğer sınıflarla olan nesnel ilişkileri dolayısıyla tanımlar. Üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki karşılıklı ve diyalektik etkileşime rağmen Marx, üretici güçleri tarihsel değişimin uzun vadede belirleyici unsuru olarak kavramsallaştırır. Bu değişimi önceden belirlenmiş sınırlar dâhilinde gören ve üretimin toplumsal örgütlenmesine ontolojik öncelik atfeden Marx ve Engels belirli tahakküm, baskı ve mülkiyet biçimleriyle somutlaşan üretim ilişkilerindeki değişimi anlamak için üretici güçlerdeki değişime bakılmasını savunur. Üretim ilişkilerindeki değişim, üretici güçlerdeki değişimin sonucudur. Elbette ki buradan üretim ilişkilerindeki değişimin üretici güçlerdeki değişimin doğrudan ve daimi sonucu olduğu anlaşılmamalıdır. Tarihsel materyalizm toplumsal dönüşümü, statik bir özellik sergileyen ve dönüşüme daha yavaş ayak uyduran üretim ilişkileri ile hızlı gelişme potansiyeline sahip olan dinamik üretici güçler arasındaki yapısal çelişki ve bu çelişkinin neden olduğu çatışma bağlamında ortaya çıkan sınıf mücadelesini toplumsal dönüşümün lokomotifini olarak açıklar (Callinicos, 1990, s. 111-112; Wood, 2006, s. 36). Bu noktada, hem üretici güçleri hem de üretim ilişkilerini kapsayan yapı ile siyasi, ideolojik ve sendikal yapılar arasındaki diyalektik ilişkinin altı kalın harflerle bir kez daha çizilmelidir. Söz konusu diyalektik ilişkinin ihmali ise, kendisini ekonomik hareket yasaları aracılığıyla ortaya koyan yapı ile bu yapı dolayısıyla biçimlenen üstyapı arasında uzamsal ve mekânsal ayrımlara dayanan hatalı yaklaşımlara yol açmaktadır. Bu bağlamda, üretim ilişkilerinin zorunlu/belirleyici karakteri ile tarihsel olguların olumsal karakteri arasındaki mesafeyi daraltmak ve görüntünün ötesine geçerek toplumsal olgunun ardında gizli olan özü keşfetmek amacıyla yapı, toplumsal ilişki ve tarihsel dönüşüm arasındaki içsel bağlantının ortaya konulması gereklidir.

Yukarıda özetlenen görüşler, DİSK'in 1990'lı yıllarda yeniden varlık kazanmasını dönemin değişen iktisadi, siyasi ve toplumsal yapısı içinde ve dönüşen sınıf-sendika-siyaset ilişkisi bağlamında incelemek gayesinde olan bu çalışma açısından

yol göstericidir. Tarihsel maddeci kuramı benimseyen bu çalışmada, yapı içindeki aktörlerden biri olan DİSK'in sınıf-sendika-siyaset ilişkisinin diyalektik bir yapı-özne ilişkisi olarak ele alındığı vurgulanmalıdır. Söz konusu diyalektik ilişki ise 1980 sonrası serbest piyasa-güçlü devlet-apolitik toplum şeklinde örgütlenen neoliberal yapıda, DİSK'in yeniden konumlanışında etkili olan nesnel/dışsal ve öznel/içsel dinamiklerin analizini gerektirir. Buna göre, DİSK'in sınıf-sendika-siyaset ilişkisi, dönüşen sermaye birikim rejimi çerçevesinde yeni bir sosyo-ekonomik yapının kurucusu olarak 12 Eylül sonrası baskıyı sağlayan devletçi/bürokratik denetim mekanizmaları ve pratiklerin yanı sıra rızayı üreten ideolojik kontrol mekanizmaları ve pratikler ile tarihsel bir özne olarak DİSK'in bizzat kendisinin taşıdığı sosyal, siyasal ve örgütsel olumsuzluklar ve içsel tıkanmalar bağlamında incelenmeye çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA KAPİTALİZMİNİN NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMÜ VE İŞÇİ SINIFI ÜZERİNDEKİ YIKICI ETKİSİ

Bu tez çalışması sermaye birikim rejiminin (birikimin toplumsal-kurumsal, normatif çerçevesi) emek hareketini de kendi gerekleri doğrultusunda yeniden şekillendirdiği (kurumsallaştırdığı) öncülünden hareketle neoliberal düzenlemelerin (devlet biçimi, sosyalizasyon biçimleri, siyasal temsiliyet biçimleri, ideolojik-kültürel değerler ve pratikler, kimlik kodları, toplumsal uzlaşa ya da çatışma paradigmaları) sendikal yapı ve hareketler üzerindeki belirlenimlerini, bu bağlamda politik sınıf mücadelesi açısından sonuçlarını inceleme çabası içerisindedir. Sendikal alanın, daha özelde ise sınıf-sendika-siyaset ilişkisinin dönüşümünü sermaye birikim süreçleri ve sınıf mücadelesinden bağımsız anlaşılamayacağını savunan bu çalışma açısından, yalnızca ekonomik unsurlardan oluşmayan aynı zamanda sermaye ile emek arasındaki sınıf mücadelesiyle şekillenen maddi üretim alanı, yapı ile özne arasındaki diyalektik ilişkiyi ihmal etmeden ele alınmayı hak eder.

Sermaye birikim rejimleri, kapitalist üretim biçiminin kendi içindeki dönüşümüyle ilişkilidir. Tarihsel gelişme süreci içinde kapitalizm, sermaye birikimiyle ilgili sorunları teknik ve bilimsel gelişmelerin sağladığı yeniden yapılanma yoluyla aşmak amacıyla sermaye süreçlerini dönüştürürken, artık değer artışı güvence altına alacak yeni emek rejimlerinin doğuşunu da beraberinde getirir. İlki sermaye birikim, ikincisi emeğin örgütlenme biçimleri olmak üzere kapitalist üretim sürecinin iki yönü bulunur. Ancak üretim sistemine kapitalist karakterini veren, artık değer artırılma ve toplumsal artığın kullanılma biçimlerini içeren sermaye birikim süreçleridir. Bu bağlamda, kapitalizmin ayırteci özelliğinin emek gücünü insan yaratıcılığının bir alanı olmaktan çıkararak sermayenin yeniden üretiminin bir unsuru haline getirmesi olduğunun altı çizilmelidir. Bu nedenle emek süreci öncelikle sermayenin çıkarları ile işlevsel bir gelişme içindedir. Diğer bir deyişle emek sürecindeki ve buna bağlı olarak emeğin ekonomik örgütlenme ve kurumsal temsiliyet biçimlerindeki değişim, sermayenin kendi gerekleri doğrultusunda yeniden şekillendirdiği bir çerçeve içinde gelişir.

Kapitalist sistemde toplumsal üretimin, yalnızca iktisadi alanı değil, toplumsal yaşamı ve toplumsal ilişkilerin bütününe belirlediği olgusu, toplumsal değişimin tarihsel ve bütünsel bir analizi için yol göstericidir. Zira toplumun kendi maddi ihtiyaçlarını karşılamak, kendini üretmek ve yeniden üretmek amacıyla girdiği ilişkilerin bütünü ekonomik yapıyı meydana getirir. Bir önceki bölümde özetlenen görüşler, ne yapının belirleyiciliğini ne de öznenin etkinliğini indirgemeci düzeyde kabul eden determinist yaklaşımların düştüğü hatayı tekrarlamamak açısından uyarıcı niteliktedir. Bu noktada iktisadi alanın üretici güçler ile üretim ilişkilerinden müteşekkil olduğu, bir arada var oldukları ve karşılıklı olarak birbirlerini belirledikleri gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerektiğinin altı çizilmelidir. Nitekim, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki dolayım, toplumun ta kendisidir.

Kapitalist sistem içerisinde sınıf pratiğinin bir biçimi olan sendikaları, nesnel yapı içinde ve diğer aktörlerle ilişkiler çerçevesinde etkileyen ve kendisi de etkilenen bir aktör olarak ele alan tarihsel yaklaşımın maddi üretime tanıdığı ontolojik öncelikten hareketle bu bölümde, 1980 sonrası yeni birikim rejimi doğrultusunda hem iktisadi alanın hem de tüm toplumsal ilişkiler ağının köklü bir biçimde yeniden düzenlenmesi konu edilecektir. Sendikal alanda meydana gelen değişimin anlaşılması açısından kritik öneme sahip olan kapitalist üretim sürecinin neoliberal evresi ve bu evrenin ayırt edici ilkeleri, içerik ve biçimleri çalışma açısından önem taşıyan unsurlar bağlamında analiz edilecektir. 1970'li yıllarda gerçekleşen birikim rejimi krizinin ve sınıflar mücadelesinin bir sonucu olarak ele alınan neoliberalizmi mümkün kılan iktisadi, siyasi ve toplumsal unsurlar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bölüm, genel olarak sendikal alanda meydana gelen değişimi, yapısal kriz ve bu krizi aşmaya yönelik yeniden yapılanma süreci, sınıflar mücadelesi ve devlet formu arasındaki tarihsel-yapısal ilişki bağlamında çözümlemeyi hedeflemektedir.

2.1. Kapitalizmin Neoliberal Ruh

Neoliberalizm nosyonu, yakın geçmiş (Keynesyen-sosyal demokrat konsensüs dönemi) ile karşılaştırıldığında kapitalizmin bugün nasıl işlediğini anlamada anahtar bir kavramdır. Toplumsal, ekonomik, politik ve ideolojik yeniden üretimin nesnel yapısını oluşturan neoliberalizm, günümüz kapitalizminin varoluş biçimini ifade eder (Saad-

Filho, 2011, s. 242). Küresel serbest piyasa idealine dayanan neoliberal proje, Amerikan hegemonyasının⁵ ve onun meşrulaştırıcı söyleminin egemenliğinde Keynesyen kapitalizminin krizine, Sovyet Bloku'nun çöküşüne ve kalkınmacılığın gerilemesine cevaben 1970'lerin ortalarından itibaren adım adım uygulama alanı buldu.

Enflasyon ile işsizliğin bir arada görüldüğü ve Keynesci yöntemlerin etkisiz hale geldiği 1970'lerdeki derin iktisadi kriz, neoliberalizmi şekillendiren maddi tarihsel olaydır. Kapitalizmin altın-çağı olarak adlandırılan İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yirmi beş yıl boyunca kitlesel üretime dayanan yoğun sermaye birikimi, tekelci düzenleme tarzı ve Keynesyen iktisat paradigması arasında sağlanan örtülü küresel uzlaşma 1970'li yılların ortalarından itibaren çözülmeye başladı (Sönmez, 1998, s. 114). Parasal ilişkilerin kontrol altına alınmasıyla yalnızca ekonomik işleyişi değil, aynı zamanda sosyal hizmetleri de üstlenerek toplumsal hayatı düzenlemek amacıyla devlete aktif rol biçen ve 1970'lerin ortalarına kadar uygulanan Keynesçi makro iktisat politikaları yoğun durgunluğa (resesyon) çözüm üretmekte başarılı olamadı. Sermayenin aşırı yoğunlaşmasının yarattığı tıkanıklık, ortalama üretkenlik artışının gerilediği bir süreçte reel ücret ve enerji fiyatlarındaki artışlar sonucunda 1965'ten itibaren öncelikle ABD'de başlayan ve daha sonra Batı Avrupa ülkelerinde gözlenen

⁵ Burada ve bundan sonra çalışma boyunca kullanılacak hegemonya kavramı Gramsci'nin özgün düşüncesinde ortaya koyduğu kavramsal bağlamı kabul etmektedir. Gramsci'nin Lenin'de ödünç aldığı belirttiği hegemonya kavramı Lenin'in kullanımından oldukça farklılaşmaktadır. Lenin için "hegemonya" "proletarya diktatörlüğü"nü çağrıştıran bir olgudur ki proletarya devrim sürecine eklemek için toplumun diğer kesimleri üzerinde hegemonya sahibi olacak ve bu koşulla öncü bir rol oynayabilecektir. Gramsci için ise hegemonya devletin üstyapı kertesindeki tahakkümü için zorunludur. Lenin ile Gramsci'nin hegemonya kavramına ilişkin ortaklıkları söz konusudur. "Birincisi ve en önemlisi, hegemonyanın sınıfsal tabanına dayanır. [...] Lenin'le Gramsci'nin ikinci ortak noktası, hegemonyanın entelektüel örgütlenmesidir (entelektüel hegemonya örgütü) [...] Hegemonya anlayışının üçüncü ortak görünümü, hegemonyanın "toplumsal taban"ında, yani temel sınıf için bağlaşıklık gruplara dayanma zorunluluğundadır: işçi sınıfı bakımından, özsel olarak köylülük olacaktır bu. [...] Dördüncü nokta, hegemonik sistem içerisindeki güçler ilişkisinin çözümlenmesine dayanır" (Portelli, 1982: 70-72). Ancak Gramsci'nin özgün nitelemesinde hegemonya devletin zor aygıtının yanı sıra rıza aygıtını da işler kıldığı tahakküm mekanizmasının yönetici sınıfın elinde kurulduğu ve toplumsal yansımaları bulduğu bir anı ifade etmektedir. Yetiş'in ifadesiyle (2009, s. 150) "Gramsci, bir toplumsal sınıfın ya da grubun diğer sınıflar ya da gruplar karşısındaki üstünlüğünün (supremacy) iki biçim altında ortaya çıktığını belirtir: tahakküm/egemenlik(dominazione) ve entelektüel-ahlaki liderlik (direzioe intellettuale e morale). [...] entelektüel ve ahlaki liderlik aracılığıyla kurulan, mutlaka şiddet ve zorlamaya başvurulmasını gerektirmeyen üstünlük biçimi hegemonyayı oluşturur. [...] hegemonya, yönetici sınıfın üstünlüğünün sosyo-kültürel ve ideolojik araçlarla kurulduğu; bu sınıfa özgü dünya görüşünün (en genel anlamda, ideolojinin) toplumun ortak değerlerinin oluşum sürecinde belirleyici bir konuma geldiği; aktif ya da pasif rızaya dayalı ikna yöntemlerinin etkili olduğu bir ilişkidir".

kâr oranlarındaki düşüş ve ekonomik büyümenin yavaşlaması kapitalizmin yapısal krizine yol açtı (Arrighi, 1999, s. 236). Bu bağlamda büyüme oranlarının azalmasına karşın işsizlik ve enflasyon oranlarının giderek artması; OECD ülkelerinde tüketici piyasalarının durağanlaşması ve sabit sermaye yatırım alanlarının daralması 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan bu krizin temel bileşenleri olarak sıralanır (Shutt, 1998, s. 35; Arrighi, 1999; Clarke, 1988).

Devletin rasyonel müdahalesinin büyüme ve tam istihdamı gerçekleştireceği yönündeki Keynesçi stratejinin çözülüşü, yeni ortodoks politikaların söz sahibi olmasını kolaylaştırdı. Kriz, neoliberalizm savunucularına kendi görüşlerini dayatmaları için gereken ortamı yarattı ve Amerika'da Reagan'ın, İngiltere'de Thatcher'ın iktidara gelmesinin ardından uygulanan monetarist anlayış çerçevesinde faizlerin hızla yükseltilmesiyle hayata geçti. Deregülasyonu, özelleştirmeyi, mali piyasaların güçlendirilmesini, devlet müdahalesinin kısıtlanmasını, emeğin esnekleştirilmesini öneren ve sonradan Washington Konsensüsü⁶ haline gelecek olan söz konusu neoliberal politikalar bu dönemde şekillendi. Ayrıca Bretton Woods anlaşması⁷ olarak bilinen altın-dolar sisteminin 1971'de son bulmasının ardından dalgalı döviz kuru sistemine geçilmesiyle ABD'nin mali sermaye üzerinde yeni bir kontrol aracı elde etmesi ve 1974'ten itibaren sermaye akışlarının serbestleşmesini sağlayarak yeni bir bileşene öncülük etmesi, neoliberalizmin güçlenmesi için uygun zemini yaratmış oldu. Böylece para arzının sıkı kontrolü ilkesine ve fiyat istikrarı ile denk bütçe hedefine dayanan neoliberal görüşler yükselişe geçmiştir. Saldırgan piyasa normlarını içeren Thatcherizm ve Reaganizm⁸ merkez ülkelerde hayat bulurken;

⁶ Neoliberal iktisat politikası önlemlerinden oluşan bir çeşit yapısal uyum doktrini olan bu model, 1990 başında "Washington Konsensüsü/Uzlaşması" olarak isimlendirilmiştir. Bu modelin temelinde, müdahaleci ve korumacı ekonomik önlemler yerine ekonominin tüm alanlarında liberalleşmesi ve devletin ekonomik rolünün küçültülmesi yatmaktadır. IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazinesi'nin üzerinde uzlaştığı ekonomi politikalar dizisi olan "Washington Konsensüsü" önceleri borç krizi içindeki ülkeler için geliştirilmiş ancak daha sonra bir dizi ülke için önerilir hale gelmiştir. Bir başka deyişle bu model, serbest piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi ve yaygınlaştırılması fikrine dayanır (Rodrik, D. (2001), "The Global Governance of Trade- As If Development Really Mattered", www.undp.org/poverty/docs/pov_global, erişim tarihi: 12.06.2016).

⁷ Bretton Woods veya diğer ismiyle IMF sistemi, ayarlanabilir sabit kur modeline dayanmaktadır. Bu sisteme göre ABD dışındaki tüm IMF üyeleri ulusal paralarının değerini Amerikan Dolan cinsinden tanımlamışlardı. Bu sistemde Amerikan Doları diğer ülke paralarından ayrı olarak başka bir ülkenin parasına değil, 35 dolarlık sabit fiyat üzerinden bir ons altına bağlanmıştı.

⁸ 1979 yılında İngiltere'de Margaret Thatcher'ın, 1981 yılında ABD'de Ronald Reagan'ın iktidara gelişiyle dünya geneline yayılan ve hâkim hale gelen serbest piyasa, mali disiplin, kamu harcamaları

neoliberal yeniden yapılanma programları erken 1980’lerde başta Amerika olmak üzere diğer G-7 ülkelerinin öncülüğünde çevre ve yarı-çevre ülkelere dayatılmıştır. Öte yandan, neoliberal küresel kapitalizmin temsilcilerine dönüşen Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Dünya Bankası (WBG) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) yapısal düzenlemeler ve mali kemer sıkma programları vasıtasıyla “Üçüncü Dünya”da neoliberal politikaları mobilize etmiştir.

Periyodik krizlerin aksine yapısal krizlerin, sınıf mücadelesinin koşullarını ve devletin sınıflara yönelik yaklaşımını yeniden tanımlamasını ve sermayenin emek üzerindeki denetimini restore etmesini mümkün kıldığını ortaya koyan Marksist çalışmalara göre; 70’li yılların ortalarında başlayan resesyonun ardından inşa edilen kapitalizmin neoliberal biçimi, iktidar ilişkilerinin yeniden belirlendiği bir sermaye projesi olarak tanımlanır (O’Connor, 1995; Öngen, 2004; Duménil and Lévy, 2004; Harvey, 2005; Clarke, 2005). Küresel kapitalizmin restorasyon girişimi olarak tanımlanan neoliberalizm, Marksist literatürde Chicago okulundan esinlenen fikirler dizisi; bu fikirlerin geçerli kılındığı birtakım politikalar, kurumlar ve pratikler; işçi sınıfına karşı sermayenin topyekûn saldırısı ve toplumsal yeniden üretimin maddi yapısı olarak birbiriyle ilişkili dört farklı biçimde kavranır (Saad-Filho, 2017). Ayrıca Marksist çalışmalar neoliberal politikaların Thatcherizm, Reaganizm ya da Washington Konsensüsü tarafından uygulandığını ve beş önemli ontolojik maddeden meydana geldiğini ortaya koyar (Saad-Filho and Johnston, 2005): (i) devlet ve piyasa arasındaki dikotomi (ii) devlet müdahalesinin piyasanın verimli işleyişini engellediği iddiası (iii) teknolojik ilerlemenin, finans sermayesinin önündeki engellerin kaldırılmasının ve neoliberalizme başarılı geçişin global düzeyde hızlı sermaye hareketliliğiyle karakterize edilen dünya ekonomisini meydana getirdiği inancı (iv) makro ekonomik istikrarın, dağıtım etkinliğinin ve üretim artışının düşük enflasyon şartına bağlı olduğu varsayımı (v) piyasa serbestliğini, enflasyon hedefini, merkez bankasının bağımsızlığını ve dalgalı döviz kurunu içeren neoliberal makro ekonomik politikaların işleyişinin sınırsız devlet garantisi koşuluna bağlı olduğu iddiası.

üzerinde sıkı kontrol, vergi kesintisi, özelleştirme ve yeni sağ popülizme dayanan ekonomik, siyasi ve sosyal politikaların bütünü Thatcherizm ve Reaganizm olarak adlandırılır.

2.2. Neoliberal Kapitalizmin Tarihsel Materyalist Yorumu: Gerçekte Var Olan Neoliberalizm

Ağırlıklı olarak iki önemli kurucusu, Friedrich August von Hayek ve Milton Friedman'ın görüşlerine⁹ dayanan neoliberal doktrin sınırsız ekonomik özgürlüğü, serbest piyasayı ve devletin minimum etkinliğini savunur. Neoliberal doktrin, sosyal devletin kurumsallaştığı, 1929 krizinin yıkıcı etkisi ve güçlenen sosyalizmin neden olduğu sosyal devrim korkusunun yarattığı ortamda hâkim hale gelen ve merkezi planlama ve tam istihdam amacıyla kapsamlı bir sosyalizasyonu öngören Keynesyen politikalara karşıtlık içinde şekillendi. Ancak neoliberal paradigmanın hayat bulması 1970'lerdeki yapısal krizin sonrasına tekabül eder. Bu çerçevede, neoliberalizm kitlesel üretime dayanan geleneksel endüstrilerde kârlılığın düşmesi ve Keynesyen sosyal devlet politikalarının kriziyle sonuçlanan küresel durgunluğa verilen politik-stratejik bir yanıt niteliğindedir. Fakat söz konusu gelişmelerin neoliberal doktrin ile neoliberal pratik arasında doğrusal bir ilişki kurularak açıklanması, gerçeğin idealist kavranışına neden olmuştur. Teori ile pratik arasındaki bağı manipüle eden bu yaklaşım; iktisadi, siyasi ve sosyal alanın nasıl organize edilmesi gerektiğini içeren neoliberal fikirler ile toplumsal yapının gerçek işleyişini eş anlamlı kabul eder.

Toplumsal gerçekliği egemen fikirlerin basit bir yansıması olarak ele alan bu idealist kavrayış, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren yaşanan yapısal değişimin serbest piyasa kapitalizmiyle sonuçlandığını varsayar (Cahill, 2014, s. 1-2). Nitekim kapitalist ekonominin ve devletin dönüşümünün neoliberal argümanları merkeze koyarak analizi metodolojik bir sorunsal içerir. Bu, baskın fikirlerin tarihin ve toplumun motoru olarak benimsenmesiyle ilgili bir sorundur. Oysaki materyalist yaklaşım, toplumun ve insanların günlük maddi yaşamlarının özgün tarihsel koşullar, kurumlar ve sosyal ilişkiler aracılığıyla oluştuğunu savunur. Bir başka deyişle toplumsal gerçekliği açıklamak için düşüncelerden hareket edilemez; aksine düşünceleri açıklamak için tarihten ve dahası maddi tarihten hareket etmek gerekir. Maddi gerçeklik ya da

⁹ Bkz. Hayek, F. A. (2012) *Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy*, London: Routledge; Friedman, M. (2009). *Capitalism and Freedom*, Chicago: University of Chicago Press.

nesnellik yalnızca dış görüngüsüyle algılanması mümkün olmayan ve kendisini açıkça ortaya koymayan karmaşık bir bütünlüktür.

Biçimin ardındaki özü kavrayabilmek, ilişkileri ve çelişkileriyle birlikte kompleks bir bütünlük oluşturan maddi gerçekliği, kendi ayırt edici tarihsel mantığı içinde çözümlenmeyi gerektirir. Gerçekliğin yalnızca kavramlara ya da olgulara indirgenmeyeceğini savunan tarihsel materyalizm açısından tarih ve mantık bir bütünü ayrılmaz parçalarını oluşturur. Bu anlamda, Marksist bilimsel yaklaşım yalnızca sosyal fenomenin görüntüsünün ötesine geçerek ardında gizli olan özü keşfetmeyi değil, aynı zamanda söz konusu fenomeni hareketin genel yasalarıyla ilişkilendirmeyi gerekli kılar (Marx, 1859). Söz konusu idealist yaklaşımın son otuz yıldır yaşanan yapısal değişimi açıklamakta yetersiz kalışı, neoliberalizmin pratikte uygulanışının gerçek dışı tahayyülüne yol açmıştır. Dolayısıyla neoliberalizmin alternatif materyalist izahının benimsenmesiyle pratikte yaşanan neoliberalizm ile düşünsel olarak tasarlanan neoliberalizm arasındaki farkın gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir.

Neoliberal ideoloji sosyo-ekonomik gelişmenin birincil şartının serbest, bağımsız ve rekabetçi piyasaya olduğunu iddia eder. Bu, “sınırsız sömürü ütopyası” (Bourdieu, 1998) toplumun her alanında rekabeti, metalaşmayı ve piyasa disiplini öngören politikaları mobilize etmeyi amaçlar. Bu amaçla, neoliberal paradigma devletin ekonomi üzerindeki kontrolünün kısıtlanmasını, örgütlü emeğin çözümlenmesini, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini, sosyal yardım programlarından vazgeçilmesini ve sermayenin uluslararası hareketliliğinin önündeki bütün engellerin kaldırılmasını savunur. İlk bakışta, 1970’lerden beri kapitalist devletlerin özelleştirme, deregülasyon ve piyasalaşmaktan yana yaptığı politik tercihler ile neoliberal entellektüellerin normatif gündemleri arasında güçlü bir korelasyon olduğu düşünülebilir. Ancak kurulan bu doğrusal ilişki neoliberal teori ile siyasi pratik arasındaki esas çelişkileri gizlemektedir. Oysaki söz konusu ilişki ve çelişkilerin analizi, neoliberalizmi bütünüyle gerçekleştirmiş bir siyasi rejim, düzenleyici bir çerçeve ya da ideolojik form olarak ele almaktan ziyade; süregelen, özgün tarihsel ve paradoksal piyasa yönelimli dönüşüm süreci olarak okuyan eleştirel bir perspektif gerektirir. İdeoloji ve pratik, doktrin ve realite, tasavvur ve sonuç arasındaki bu önemli farklılık “gerçekte var olan

neoliberalizm” kavramının tartışılması için iyi bir başlangıç noktası sağlamaktadır. Gerçekte var olan neoliberalizm nosyonu, piyasa egemen toplum ütopyasına itiraz ederek neoliberal paradigmanın iki genel yanlısını ortaya koyar: İlki, devletin ve piyasanın tamamıyla birbirinin karşısı sosyal organizasyonlar olarak kabulü; ikincisi ise çeşitliliği, özgün sosyal formasyonu ve politik yapıyı ihmal ederek tek bir modelin tüm toplumlara uyacağı varsayımı.

Devlet-piyasa karşıtlığı temelinde devletin küçültülmesi fikrine dayanan neoliberal strateji, devletin ekonomiden çekilerek yerini “serbest piyasa”ya bırakması gerektiği savını işler. Ancak “tarafsız” bir görünüm kazanarak ekonomiye müdahale araçları azalan ulus-devletin rolünün, sermaye tarafından sınırlandırıldığı iddiasının aksine kapitalizmin çeşitli evrelerinde olduğu gibi neoliberal dönemde de kapitalist devletin önemli işlevler üstlendiği görülür (Panitch, 1994). Son otuz yıldır kapitalist devletler tarafından yürürlüğe konulan özelleştirme, deregülasyon ve piyasalaştırma uygulamaları devletin iktisadi boyutunun azalmadığının göstergesi niteliğindedir. Karşılaştırmalı uluslararası çalışmalarda yer alan ampirik veriler, örneğin özelleştirmenin hem gelişmiş kapitalist ülkeler hem de geç kapitalistleşmiş ülkeler açısından devletin politik normu haline geldiğini kanıtlar. Buna göre, küresel düzeyde özelleştirme dalgası 1990’larda zirve noktasına ulaşmıştır. 1977-1999 yılları arasında sadece erken kapitalistleşmiş ülkelerde devlete ait 1415 varlığın tam veya kısmi özelleştirilmesi gerçekleştirilmiştir. Öte yandan bu oran Latin Amerika ülkelerinde 424, Asya’da 448, Sahra-altı Afrika’da 146, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da 149 iken; Orta ve Doğu Avrupa’da ve eski SSCB ülkelerinde 919’a yükselmiştir (Cahill, 2014, s. 15-16). Her ne kadar neoliberalizm, devlet müdahalesinin tüm biçimlerinden özgürleşmiş kendi kendine işleyen piyasa ütopyasını yaratmayı arzulasa da özelleştirme uygulamalarında görüldüğü gibi fiiliyatta, piyasa kurallarını dayatmak için dramatik bir şekilde yoğunlaşmış baskıcı, zorlayıcı ve hatta cezalandırıcı devlet müdahalesine ihtiyaç duyar (Brenner and Theodore, 2002, s. 352).

Devletin baskıcı karakterinin belirginlik kazanmasını Wacquant (2012, s. 74) Hobbes’a atıfla “Neoliberal Leviathan” kavramıyla açıklar. Bu devlet biçimi, iddia ettiğinin aksine özellikle deregülasyon süreçlerinin ortaya çıkardığı toplumsal sorunları ve

bunların yol açtığı toplumsal tepkileri kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak algılar ve bu tehdidin baskı yoluyla giderilmesinde gayet müdahaleci bir karaktere bürünebilmektedir. Bu bağlamda, temel haklar dahi devletin kuvvetli cevabı ve müdahalesini gerektiren bir tehdit algısına dönüşür. Baskı mekanizmalarını harekete geçirmek üzere toplumun karşısına yeni güvenlik önlemleriyle çıkan neoliberal devlet, böylece toplumdan temel haklardan ve hukuk devletinden kendi varlığının teminatı ve olağanüstü yasaların işleyebilmesi için feragat etmesini bekler. Neoliberalizmin iktisadi rejimden ziyade devlet yönetiminde işleyen, disipline edilmiş emek gücü ve normalleştirilmiş ceza sistemine dayanan politik bir proje olduğunu vurgulayan Wacquant (2012, s. 71); piyasa egemenliği dalgası eşliğinde kolluk kuvvetleri, mahkemeler ve hapishaneler gibi ceza aygıtlarının büyümesi ve genişlemesinin *Neoliberal Leviathan*'ın içsel ögesi olduğunu dile getirir. Özetle, neoliberal kapitalizmin işlerlik kazanması devletin iktisadi, siyasi, ideolojik tercih ve yönelimleri dolayısıyla gerçekleşmektedir.¹⁰

Devletin hayati role sahip olduğu neoliberal yeniden yapılanma süreci kendi içinde çelişiklere ve farklı uğraklara sahip dinamik bir süreç olarak algılanmalıdır. Bu bağlamda, gerçekte var olan neoliberalizm, kapitalist sistemin neoliberalleşmesini nihayete ermiş bir durum, tutarlı bir şekilde sınırlandırılmış bir “izm” olarak değil, devam eden bir süreç olarak inceler (Peck & Tickell, 2002, s. 383). Polanyi'nin (1944) çift yönlü hareket tezini¹¹ çağrıştıran bu kavramsallaştırma, piyasa sisteminin genişleme sürecinin doğrusal olmadığı, bu süreci kısıtlayan, koşullayan ve hatta ona karşı koyan başka dinamiklerin varlığı üzerinde durur. Dolayısıyla neoliberalizm, bütünüyle gerçekleşmiş bir ekonomik program, düzenleyici bir yapı, siyasi bir rejim ya da ideolojik bir form şeklinde algılanmaz. Aksine tarihsel açıdan belirli, eşitsiz, hiyerarşik,

¹⁰ Küreselleşme sürecinde ulus devletlerin yönetim imkan ve araçlarının değişmesine hatta bazı durumlarda son derece zayıflamasına rağmen hem ulusal hem de uluslararası düzeyde hayati bir kurum olmayı sürdürdüğü ve uluslararası Pazar hakimiyet şekillerinin devlete yeni önemli roller biçtiği hususunda detaylı bir tartışma için bkz.: Hirst, P. and Thompson, G. (1995) “Globalization and the Future of the Nation State” *Economy and Society*, Vol: 24, No: 3, s. 408-442.

¹¹ Polanyi'nin (1944) kavramsallaştırdığı toplumun çift yönlü hareketi (double movement), piyasanın zarar veren etkisine karşı toplumun oluşturduğu kendini koruma mekanizmalarıdır. 19.yy'da kuvvetli bir şekilde oluşan bu hareket piyasalarda serbestleşme laissez faire oluştuğunda, toplum kendini korumak için özellikle işçi sınıfının oluşturduğu cemiyetler, koruyucu yasalar ve kısıtlayıcı araçlardan yararlanmaktadır. Bu, esasen toplumun kendini koruma güdüsü ile ilgilidir.

süreklilik arz eden ve içsel çelişkileri olan piyasa odaklı kapitalist dönüşüm süreci olarak kavranır. Bu dönüşüm süreci, kapitalist yapının maddi yeniden üretiminin yanı sıra politik-ideolojik plânda da egemenliğin yeniden üretimini gerektirir. Bu bağlamda, kapitalist sistemin kurucu mitolojisi 'kendi kendini düzenleyen' piyasa kavramıdır. Piyasa rekabet kabiliyetinin, faydanın ve kârın azamileştirilmesine dayanan buyruklarını yalnızca iktisadi alana değil, toplumsal yaşamın ve toplumsal ilişkilerin bütününe dayatırken, tüm insani faaliyetler ve ilişkilerde giderek metalaşmaktadır (Wood, 2003, s. 11-12). Böylece maddi ve simgesel olarak iktisadın topluma egemen olduğu kapitalist sistem, evrensel bir sistem haline gelir. Bu bağlamda, hem yıkıcı hem de yeniden inşa edici düzenlemelere dayanan kapitalist dönüşüm sürecinin dayattığı neoliberal reformların "yol/izlek bağımlılığı"ndan (*path dependency*) söz edilmektedir (Brenner & Theodore, 2002, s. 361). Neoliberalleşmenin farklı yerlerde farklı yollarla kendisini gerçekleştirmesini Peck ve Tickell (2002) "yerel neoliberalizm" nosyonuyla analiz eder. Bu yaklaşım, evrensel olduğunu iddia eden neoliberal paradigmaya karşı hem koşutlukları hem de farklılıkları vurgulayan önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Öte yandan, neoliberalizmin açık uçlu, çoğul ve adapte edilebilir bir proje (Peck, 2008, s. 3) olduğunu kabul etmenin onun evrenselleşmiş rasyonelitesini inkâr etmek anlamına gelmediğinin altı çizilmelidir.

Gerçekte tek bir yönde, doğrusal olarak ilerlemeyen neoliberal dönüşüm mevcut yerleşik kurumlar dolayısıyla koşullanan, geçerli kılınan ve sınırlandırılan bir yapı arz eder. Buna göre, 1970'lerin ortasında kapitalist sistemin yeniden üretimini engelleyen krizden sermayenin çıkar alanını dünya ölçeğinde genişleterek çıkmasına dayanan neoliberal projenin kapsamı ve izleği, çeşitli toplumsal formasyonların dayandığı yerleşik sosyo-politik kurumlar tarafından kısıtlanır. Monica Prasad (2006) küresel düzeyde genel eğilimlere sahip olmakla birlikte her ülkenin kendi özgün koşullarında farklı toplumsal formasyonları dolayısıyla farklı neoliberalleşme yolları izlediğini ifade eder. Benzer şekilde, "neoliberalizmin çeşitleri"nden söz eden Phil Cerny'nin (2008) yanı sıra Fourcade-Gourinchas ve Babb (2002) da İngiltere, Şili, Fransa ve Meksika'da neoliberalizmin gelişimini inceledikleri çalışmada, neoliberal değişimin düzensiz ve eşitsiz karakterini ortaya koyarlar. İki farklı "neoliberalizm yolu" sınıflandırmasına göre, İngiltere ve Şili'nin "ideolojik yolu", Fransa ve

Meksika'nın ise "pragmatik geçiş" yolunu kendi özgünlükleri çerçevesinde deneyimledikleri ifade edilir (Fourcade-Gourinchas ve Babb, 2002, s. 570).

Mevcut kurumsal form ve düzenlemeler ile yeni neoliberal proje arasındaki etkileşimi analiz etmek için "yaratıcı yıkım" kavramını kullanan Brenner ve Theodore (2002, s. 362), bu çerçevede diyalektik olarak birbirine bağlı ancak analitik olarak farklı iki ayrı momenti referans alır. Biri, piyasa odaklı kurumsal düzenlemeler ve siyasi uzlaşmaların (kısmi) yıkıcı kapsamı; diğeri ise piyasa yanlısı yeni ekonomi politik altyapının (eğilimsel) yaratıcılığıdır. Buna göre, neoliberalizm toplumsal dirençlerin, içsel çelişkilerin ve yol bağımlılığının yarattığı kısıtların üstesinden gelmek için kendi yıkımı içinde yaratıcı bir niteliğe sahiptir. Ancak kapitalist devletin ve ekonominin mevcut politik-kurumsal altyapısında köklü bir dönüşüme yol açan bu yaratıcı etki; istikrarlı, sürdürülebilir kapitalist büyüme olarak anlaşılmamalıdır. Hatta Keynesyen dönemi ile kıyaslandığında neoliberal dönem, hem merkez kapitalist ülkelerde hem de çevre ülkelerde daha yavaş iktisadi büyümeye neden olmuştur (Bakır ve Campbell, 2010). 1980-1997 yılları arasındaki on yedi yıllık kârlılık dönemine karşın, neoliberal rejimin uygulanmaya başladıktan sonraki ilk on iki yılı birikim oranındaki genel bir düşüşe tekabül eder (Bakır ve Campbell, 2010, s. 328). Neoliberal rejimde, yükselen kâr oranına karşılık düşen birikim oranı arasındaki ters ilişkiye dikkat çeken Bakır ve Campbell (2010, s. 328), bu durumu kâr oranındaki artışın belirgin bir şekilde üretken sermaye çevriminden finansal sermayenin çevrimine kaymasıyla açıklar.

2.3. Neoliberalizmin Ekonomi Politikı: Küreselleşen Sermaye ve Enformalleşen Emek

ABD hegemonyası altında "genişlemiş yeniden üretim" aracılığıyla hızla artan sermaye birikiminin yarattığı kârların yeni teknolojilere, sabit sermaye ve alt yapı yatırımlarına yöneldiği; sınıf mücadeleleri neticesinde özellikle Avrupa'da örgütlü emeğin oldukça güçlü bir konuma geldiği, sosyal ilişkilerin belirli bir istikrar kazandığı ve toplumsal refahın üst seviyelere ulaştığı kapitalizmin altın çağı 1970'lerde son buldu (Harvey, 2004, s. 49-50). Bu noktada birbirlerinin faaliyet alanlarını işgal etmeye başlayan kapitalist kurum ve yapılar, bir önceki dönemin karşılıklı işbirliğinin

koşullarını yaratan işbölümünün ortadan kalkmasıyla kıyasıya rekâbete girişti (Arrighi, 2007: 232). Sonuç, mali bunalıma giren ABD'nin daha fazla dolar basmasıyla yükselen enflasyonist baskı, spekülâtif sermaye patlaması, düşen kâr oranları, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan diğer uluslararası düzenlemelerle birlikte Bretton Woods sisteminin çökmesi oldu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kabul edilen ve her ülkenin ulusal parasının değerinin ABD doları cinsinden tanımlanmasına dayanan Bretton Woods sistemi, 1971 yılında ABD'nin tek taraflı çekilmesiyle son buldu. Bu, uluslararası para ve mali piyasaların altın veya benzeri hiçbir reel mal ile düzenlenmediği, karşılıksız nominal değişim hareketlerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Devlet ile piyasa arasındaki ilişkiyi köklü bir değişime uğratan finansal liberalizasyon, ülke paralarının birbirleri karşısındaki paritelerinin serbest piyasa ortamında dalgalanmaya bırakılmasıyla bir yandan belirsizlik ve riskleri arttırırken, diğer taraftan da spekülâtif kazancı teşvik etti. Spekülâtif sermaye hareketlerini genişleten ve geliştiren bu yapı, “çağdaş kapitalizmin” en çarpıcı özelliği olarak tarif edilir (Yeldan, 2004, s. 438).

Kapitalistler arasındaki yoğun rekabet ve kârlar üzerindeki büyük baskılar ile karakterize olan bu aşırı birikim krizine yanıt olarak yükselen neoliberalizm, insanlığın refahını artırmanın en ideal yolunun, girişimci özgürlüğünün maksimizasyonu olduğunu ileri süren ekonomi politik pratiklerin teorisi olarak adlandırılır (Harvey, 2005, s. 2). Harvey'in anlatısında neoliberalizm, üretici olmayan ancak yeniden bölüşürücü bir programa sahip olan “el koyarak birikim” stratejisi şeklinde betimlenir. Doğanın, çevresel kaynakların, kültürel yapıların, tarihin ve zihinsel yaratıcılığın metalaşması sermayenin el koymasıyla sağlanır. Söz konusu birikim biçimi, kamusal varlık ve kaynakları sermayeye transfer eden özelleştirme, finansallaşma ve deregülasyon pratiklerinden oluşur. Piyasa liberalizasyonuna dayalı bu pratikler hem liberal demokratik hem de otoriter rejimlere uygulanabilen esnekliğe sahiptir. Bu olgu, dönemin İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın (1982) Hayek için kaleme aldığı mektupta somutlaşır: “Eminim ki demokratik kurumlara ve yüksek derecede rızaya ihtiyaç olan İngiltere için Şili'de benimsenen bazı önlemlerin kesinlikle kabul edilemez olduğuna katılıyorsunuzdur.”

“Küresel düzeyde Keynesyen politikalarından vazgeçiş”i temsil eden (Crouch, 1997, s. 357) neoliberal proje, başta Amerika ve İngiltere’de olmak üzere sosyal harcamaları, ücretleri ve toplumsal muhalefeti bastıran yeni sağ hükümetler eliyle hayata geçirildi. Sermayenin küresel yeniden yapılanma arayışına girdiği bu dönemde, Keynesyen politikalar bağlamında merkez kapitalist ülkelerde ortaya çıkan “demokratik refah devleti” uygulamalarından ve dekolonizasyon¹² sürecine paralel olarak çevre ülkeler için formüle edilen kalkınmacı devlet hedefinden vazgeçildi. Dolayısıyla yeni liberal ideoloji sanayileşme hedefine dayanan “kalkınma” terimini iktisat yazınında çıkararak “gelişmekte olan ülkeleri” “yükselen piyasa”ya dönüştürdü (Yeldan, 2004, s. 429). Böylece kapitalist küresel ekonomi, 1973 yılındaki aşırı birikim krizine karşı yeniden şekillendi. Gerçekte ise, bir önceki dönemi krize götüren çelişkiler aşılmamış, aksine yeni ve derinleşmiş biçimlerde ortaya çıkmak üzere ertelenmiştir (Arrighi, 2007, s. 233). Özetle birikim krizi; artık değer oranının, sermayenin organik bileşimindeki artışın etkisini karşılamak üzere yeterince hızlı artmamasından kaynaklanır. Buna göre, krizin temelinde kâr oranlarının düşme eğilimi olsa da, bu yasa sınıf sömürsünün aldığı biçime içkin çelişkilerin kuramsal bir ifadesidir. Bu yasa, sabit sermaye, canlı emek ve kâr arasında oransal ilişkilere değil; toplumsal ilişkilere ve bu oranın düşmesine yönelik karşıt eğilimlerin harekete geçirilmesine odaklanan sınıf mücadelesine işaret eder (Holloway ve Picciotto, 2004, s. 161).

Diğer taraftan, 1973 krizinin ardından ABD’nin yöneldiği finansallaşma, onu yeniden küresel mali faaliyetlerin odağı haline getirdi. ABD’nin finansal serbestleşme stratejisi, yüksek fiyatlandırma nedeniyle Körfez bölgesinde biriken petro-dolarların Amerikan bankalarına akmasını sağladı. Washington’ın doların fiyatını ayarlama yetkisi ve Wall Street’in finansal üstünlüğünü kullanma becerisi başat ve hegemon güç olarak ABD’nin süper emperyalist konumunu güçlendirdi (Petras ve Weltmeyer 2001). Washington konsensüsü çerçevesinde dünya ölçeğindeki mali faaliyetleri yönetme ve

¹² 20.yy’ın imparatorlukların çöküşüne, dolayısıyla küresel düzeyde köklü değişimlere ve büyük problemlere sahne olduğuna dikkat çeken Raymond Betts, dekolonizasyon (sömürgelerin çözülmesi) sürecinin modern dünyanın ve “Üçüncü Dünya”da ortaya çıkan yeni ulus devletlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını belirtir. Dekolonizasyonu hem bir tarihsel süreç hem de toplumsal hareket olarak kavramsallaştıran Betts’in her toplumsal formasyonun özgün niteliklerini göz önünde bulundurarak yaptığı kapsamlı ve yetkin analiz için bkz. Betts, R. (1998) *Decolonization (The Making of the Contemporary World)*, New York: Routledge.

küresel finans kurumlarını denetleme yetkisine sahip güçlü bir Wall Street-ABD Hazinesi mali rejimi ortaya çıktı (Harvey, 2004, s. 108). Bu rejim aynı zamanda Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi bazı kuruluş ve örgütlerin rollerini önemli ölçüde değiştirerek bunları neoliberal ekonomi politiğin uluslararası aygıtları haline getirdi (Borataş, 2010, s. 42). Sistemin etkili bir şekilde işleyebilmesi amacıyla bu aygıtlar, kredi manipülasyonu ve borç yönetimi aracılığıyla dünyanın geri kalanını küresel kapitalist düzene ekleme görevini üstlendi.

ABD vesayetinde bütün piyasaların daha özeldede sermaye ve para piyasalarının üzerindeki devlet denetiminin kaldırılarak uluslararası ekonomiye açılmaya zorlanması sermaye içindeki güç ve çıkar dengesinin mali sermaye¹³ lehine değişmesini beraberinde getirdi. Zamanla finansal faaliyetler üretimin destekleyicisi olma konumundan çıkarak özerkleşti ve kendi için var olan bir güç konumuna geçti.¹⁴ Bu yolla sermayenin çıkar alanını dünya ölçeğinde genişletmesine dayalı neoliberal projenin temel aktörleri, mali sermaye ve uluslararası mali kuruluşları oldu. Finansallaşma süreci çokuluslu şirketlerin CEO'ları, uluslararası bankerler, brokerler ve finansörlerden oluşan hiyerarşik bir yapı üzerinde yükselerek bir çeşit uluslararası kapitalist sınıf yarattı. Küresel elit içinde yer alan bu küçük azınlığın ayırt edici özelliği, sınıfsal çıkarının herhangi bir ülkenin ulusal sermaye birikiminden bağımsız olarak küresel üretim, ticaret ve finans piyasalarıyla doğrudan ilişkili olmasıdır (Carroll ve diğerleri, 2010, s. 109). Diğer taraftan, finans ile üretim arasındaki karşılıklı olarak belirlenme ilişkisi göz önüne alındığında, finans sermayesinin hızlı gelişme ve

¹³ Burada mali sermaye kavramı, "tekellerin hâkim hale geldiği ve sermayenin büyük ölçüde metalaştığı kapitalizmin tekelci son evresinde, kendisi de tekelleşmiş olan mali sistemin yönettiği metalaşmış sermaye" olarak kullanılmaktadır Hoca, B. (2008) "Mali Sermaye", *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü: Eleştirel Bir Giriş* içinde, Fikret Başkaya ve Aydın Ördem (ed.), Özgür Üniversite Kitaplığı, İstanbul: Maki Basın Yayın, s.779-789.

¹⁴ Ancak burada, aşağıdaki satırlarda da ele alınacağı gibi, üretken sermayenin merkezileşmesi ile mali sermayenin merkezileşmesi arasında var olan içsel bağlantı göz ardı edilmemelidir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra üretim ölçeğinin büyümesi, sermayenin derinleşen yoğunlaşması kredi talebini arttırmış ve büyük finans kurumlarının oluşumunu hızlandırmıştır. Bu kurumlar ise üretim ölçeğindeki hızlı artışlar neticesinde sanayinin tekelleşmesini teşvik etmiştir.

serbestleşmesinin beslediği üretici sermaye, teknolojik ve örgütsel değişimlerin mümkün kıldığı düşük ulaşım ve işgücü maliyetleri sayesinde coğrafi hareketliliğini artırdı. Böylelikle üretim yeniden yapılanarak uluslararası bir nitelik kazandı. Düşük katma değerli mallarla başlayan fakat aşamalı olarak yüksek katma değerli sektörlerle yayılan küresel üretim en az maliyet-en yüksek kâr amacıyla gelişkin pazar olanaklarının sunulduğu coğrafyalara kayd.

Dünya finans piyasalarının bütünleşmesi, bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojisindeki hızlı gelişim rüzgarını arkasına alarak ulusal piyasaları spekülâtif çıkar alanına çevirdi. Bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler sonucunda uluslararası telekomünikasyonda ortaya çıkan düşük maliyet, herhangi bir zaman diliminde gece veya gündüz işlem yapabilmelerini mümkün kıldı. Sermayenin merkezileşme, yoğunlaşma ve genişleme eğiliminin belirleyici hale geldiği bu süreçte, mali sermayenin merkezi bir konuma yerleşmesi dünya ölçeğinde kredi patlamasına neden oldu (Harvey, 2004, s. 55-56). Kısa vadeli ve spekülâtif sermaye hareketlerinin olağanüstü boyutlarda serbestleşmesiyle özellikle geç kapitalistleşen ülkelere yönelen bir kredi bolluğu, bu ülkelerde içe yönelik birikimin tipik olarak zorunlu kıldığı kredi talepleriyle birleşince, dış borçlar kısa sürede hızla artarken, geri ödeme sorunları da zamanla ağırlaştı (Boratav, 2010, s. 40-41; Balkan, 1994).

Geç kapitalistleşen ülkeler IMF ve Dünya Bankası gözetiminde yapısal uyum programları ve liberalizasyona yönelmek durumunda kaldı. Dünya ekonomisini meydana getiren sosyal ve iktisadi yapıların uluslararası ticarete açılmaya zorlanması, sert ABD baskısına ihtiyaç duyan bir süreç oldu. ABD egemenliğinde özellikle IMF'nin dayattığı mali disiplin, kemer sıkma ve yapısal uyum programları uygulandığı ülkenin toplumsal üretim ilişkilerinin neoliberal proje kapsamında yeniden düzenlemesini sağladı. Bu bağlamda, IMF'nin esas misyonu mali sermayenin yağmacı faaliyetleri ve özelleştirme yoluyla sağlanan el koyarak birikimin toplumsal bir çöküşe neden olmadan gerçekleşmesini sağlamaktı (Harvey, 2004, s. 126). Ancak, bu durum yalnızca dışarıdan dayatılan bir süreç olarak algılanmamalı, dünya kapitalizmiyle daha ileri bir bütünleşme arayışında olan ülke içindeki sermaye sınıflarının da talebiyle örtüştüğünün ve bu kesimlerin uluslararası sermaye ile yaptığı işbirliğinin altı

çizilmelidir. Yapısal bağımlılığı arttıran bu mekanizma, işçi sınıfının eylem ve hareket alanı üzerinde denetleyici ve baskılayıcı bir güç haline gelirken; devleti ise dönüşüme zorladı. Öte yandan küreselleşme ve finansallaşmanın hızlanmasıyla tekellerin yaygınlaşması, uluslararası kapitalizmin hegemonik siyasi ve ideolojik formu olan neoliberalizmin serbest rekabet iddiasını çürütmektedir. Lenin'in ([1917] 2009) de açıkça ifade ettiği gibi monopol ve oligopol güçlerin yaygınlaşması bütün ekonomik, politik ve toplumsal sonuçlarıyla birlikte serbest piyasa rekabetini değil, tekelci rekabeti arttırdı. İstikrarlı ekonomik büyüme ve sermaye birikiminin koşullarını sağlamak anlamında başarılı olmayan neoliberal strateji, küresel ekonomide kur dalgalanmalarına, likidite krizlerine, enflasyonist baskıya, gelir dağılımında derinleşen eşitsizliğe, kronik yapısal işsizliğe ve daralan istihdama dayalı kırılmalıklar yarattı.

2.4. Sermayenin Uluslararasılaşması Süreci

1980'li yılların ikinci yarısından bu yana yaşanmakta olan bu süreç en açık ifadesiyle, gerek doğrudan yatırımlarla üretken sermayenin, gerek çeşitli finansal enstrümanlarla mali sermayenin ve gerekse küresel değer zincirleriyle meta sermayenin artan bir hızla uluslararasılaşmasıdır (Savran, 2008, s. 103). Diğer bir ifadeyle bu gerçeklik, hem klasik hem de 'yeni emperyalizm' kuramcılarının dâhil olduğu Marksist yazının kavramsallaştırdığı, bağımlılık ve sömürü ilişkilerine dayalı kapitalist gelişmenin emperyalizm aşamasının başından itibaren ortaya çıkan sürecin ileriye doğru hamlesidir.¹⁵ Daha açık bir ifadeyle kapitalizm, sahip olduğu içsel çelişki ve çatışmalar neticesinde emperyalizm aşamasındaki gelişimini sürdürmektedir (Callinicos, 2009a, s. 16).

Bu anlamda kapitalizmin "en yüksek" ve nihai aşaması olan emperyalizm, bir bütün olarak dünya ölçeğinde sermaye birikiminin genişlemesinin somut formu olarak

¹⁵ Bu çalışmanın sınırları bakımından, ilk olarak R. Hilferding, N. Buharin, V.I. Lenin ve Rosa Luxemburg tarafından ortaya konan, son dönem de ise D. Harvey, E.M. Wood, G. Arrighi, L. Panitch ve S. Gindin, P. Patraik, J. Petras, P. Gowan ve A. Callinicos gibi kuramcılar tarafından geliştirilen Marksist emperyalizm teorisinin -geniş literatüründen yararlanılmış olmakla birlikte- analizine yer verilmeyecektir. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Lucia Pradella, (2013) "Imperialism and Capitalist Development in Marx's Capital", *Historical Materialism*, 21 (2), s. 117-147; Özgür Öztürk, (2006) "Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması", *Praksis*, Sayı 15, s. 271-310.

karşımıza çıkar. Sermayenin merkezileşmesi, sermaye birikiminin hızla artması, birikimin bütün evrelerini dünya çapında planlayan ve örgütleyen organizasyonlar olarak güçlü çokuluslu şirketlerin varlığı, tekellerin hâkim hale gelmesi, kapitalistler arasındaki rekabet savaşlarının derinleşmesi ve mali sermayenin giderek artan hegemonyası emperyalizmin temel dinamikleri olarak sıralanır. Ancak bu temel dinamiklerin ötesinde dünya kapitalizminin hızla bütünleştiği bu süreçte, üretken sermayenin uluslararasılaşması ayrıcalıklı bir öneme sahiptir (Smith, 2010, s. 64). Üretim sürecinin küreselleşmesi, ham maddelerin en elverişli koşullarda tedarik edilmesini, ucuz kredilere erişilmesini ve başta emek gücü olmak üzere üretim girdilerinin düşük maliyetle elde edilmesini mümkün kılarak artık değer üretiminin coğrafi kapsamını genişletir. Doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla gerçekleşen bu süreçte yabancı firmalar ucuz girdi (işgücü, hammadde vb.) kaynaklarından ve doymamış bir piyasanın sunacağı kazanç imkânlarından faydalanmak amacıyla çevre ülkelere yönelir. Çevre ülkeler ise yabancı firmalara çeşitli pazar ayrıcalıkları, vergi istisna ve muafiyetleri, alt yapı hizmetleri ve hatta tekel hakları tanıyarak bu yatırımları ülkelerine çekmeye çalışırlar. Bu gelişmeler neticesinde, merkez ülkelerin aslan payını almasına karşın, çevre ülkelere yapılan yabancı yatırımlar 1970’te 3.853 milyon dolar iken, 1990’dan sonra hızla artarak 2005’te 320.670 milyon dolara ulaşmıştır (UNCTAD, 2006).

Dünya kapitalizmi bugün hiç olmadığı kadar genişlemiş ve bütünleşmiştir. Kapitalist üretimin dünya ölçeğinde bir sistem haline gelişi, Marx’ın sermaye birikiminin evrensel yasalarına ilişkin tezlerini doğrular niteliktedir. Kapitalizm, sürekli yeni yatırımlarla sermaye birikiminin beslenme ihtiyacının karşılandığı bir genişleme sürecidir. Sürekli gelişen ama aynı zamanda kutuplaştıran bir sistem olarak kapitalist üretim tarzının gelişimini ve içsel çelişkilerini analiz eden Marx, ünlü eseri *Kapital*’de dünya pazarının oluşumu ve gelişiminin bizzat sermaye kavramına içkin olduğunu vurgular ve sermayeyi kendisini genişleten bir değer şeklinde ele alır. Marx’ın analizinde sermaye tekil bir değer olarak değil, hareket süreçleri birbirlerine sıkıca bağlı, iç içe geçmiş bireysel sermayeler bütününden oluşan “toplumsal sermaye” olarak soyutlanır (Marx, [1867] 1995, s. 215). Bu anlamda, karşılıklı ilişki ve bağımlılık sistemi içerisinde bireysel sermayelerin toplamı, toplumsal sermayeyi meydana getirir.

Ancak Marx, toplumsal sermayenin yalnızca üretimini değil, yeniden üretimini de inceler. Daimi bir niteliğe sahip olan üretim süreci, üretim araçlarının yenilenmesini zorunlu kılar. Dolayısıyla kapitalist sistemde yeniden-üretim, toplumsal sermayeyi bir bütün hâline getiren, birbirlerinden bağımsız olarak hareket eden tekil sermayelerin hareketlerinin iç içe geçmesiyle gerçekleştirilir ve hiçbir kapitalist tek başına yeniden üretimi gerçekleştiremez. Öte yandan, sermayenin bağımsız bir güç olarak var olmasında esas itici kuvvet, merkezileşme eğilimidir. Sermayenin merkezileşmesi, tekil ve bağımsız sermayelerin, bir araya gelip birleşmeleriyle oluşur. “Bu, daha önce oluşmuş bulunan sermayelerin yoğunlaşması, bağımsızlıklarına son verilmesi, bir kapitalistin diğer kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi, birçok küçük sermayenin, birkaç büyük sermayeye dönüştürülmesidir” (Marx, , [1867] 1995, s. 440-441).

Düşük kâr bunalımına paralel olarak keskinleşen kapitalistler arası sınıf mücadeleleri ve sermayenin yeni merkezlerde yoğunlaşma eğilimi aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşması anlamına gelir. Dolayısıyla üretimin küreselleşmesi, bağlı olduğu meta ve para sermaye hareketlerine de yeni bir hız kazandırarak kapitalist üretim ilişkilerinin dünya ölçeğinde yaygınlaşmasının nesnel zeminini oluşturur. Bu noktada, neoliberal kapitalizmin temel dinamiği olarak sermayenin merkezileşmesinin önemli mekanizmalarından biri olan finansallaşma olgusuna belirleyici bir öncelik atfetmek yerine, bu sürecin kapitalist üretimin tarihsel gelişiminin ürünü olduğunun altı çizilmelidir. Esas olarak, kapitalist üretim sürecindeki gelişmeler kredi sistemini, para piyasalarını, hisse senedi-tahvil-bono piyasalarını ve son dönemdeki türev araçlarını ortaya çıkarırken, bu finansal araçlar ise yalnız üretim sürecinde değil aynı zamanda yeniden üretim sürecinde de bir bütün olarak genişleme yaratır (Panitch ve Gindin, 2005, s. 119). Marx’ın (1857) *Grundrisse*’de belirttiği gibi modern kredi kurumları sermayenin gelişiminin nedeni olduğu kadar aynı zamanda sonucudur. Dolayısıyla “üretim ile finans arasında bir kopuştan değil, çelişkili bir birliktelikten” söz edilmelidir. (Öztürk, 2006, s. 22).

1970’lerden bu yana dünya kapitalizminin içine girdiği düşük kâr bunalımı ve aşırı birikim krizini aşmak adına başlayan sermayenin yeniden yapılanma süreci, ucuz maliyetler daha özelden ise ucuz ve örgütsüz işgücü arayan merkez ülkelerdeki

sermayenin periferideki ülkelere kaymasına yol açtı (Arrighi, 2007, 232-233; Harvey, 1990, s. 165). Düşük ücretin yanı sıra otoriter siyaset ve baskıcı emek rejimi, sermayenin yayılmayı tercih ettiği bu ülkelerin temel karakteristiğini oluşturdu (Silver, 2009, s.97). Bu dönemde, kâr amacıyla yeni coğrafi mekânların yaratılması, ucuz kaynak arayışları, uluslararası işbölümünün yeniden yapılandırılması ve sermayenin daha önce nüfuz edemediği toplumsal ilişkileri içine katma çabası ivme kazanır. Bu yıkıcı süreçte sermaye, daha önce piyasanın konusu olmayan unsurları ve alanları ısrarla metalaştırıp, sisteme dâhil etme yönünde önemli gelişme kaydeder (Harvey, 2004, s. 123-124). Öte yandan düşük ücretli ülkelerdeki sanayileşme ile yüksek ücret düzeyine sahip olan merkez ülkelerdeki sanayisizleşme (de-industrialization) aynı madalyonun iki yüzünü gibidir (Dicken, 1998). Örneğin 1992-2001 arasında gıdadan tekstile, iletişimden bilgi teknolojilerine kadar birçok sektörde yer alan 70 bin ila 100 bin arasında ABD’li üretici, Meksika’ya ve Çin’e taşınırken; ABD’de kaybedilen iş sayısı 2001’de 204 bin iken bu oran 2004’te 406 bine ulaştı (Bronfenbrenner and Luce, 2004, s. 81). Merkez ülkelerde imalat sanayindeki bu istihdam kayıpları, büyük ölçüde, çevre ülkelerin pazar paylarını arttırdıkları işkollarındaki vasıfsız işgücünün işten çıkarılmasından kaynaklanır (Akyüz, Flassbeck ve Wright, 2004, s. 479).

Bu bağlamda, günümüz kapitalizmini anlayabilmek için emperyalizm teorisi içinde sınıfsal bir analiz geliştirmeyi amaçlayan Smith, daha önce merkez ülkelerde üretilen mal ve hizmetlerin artık dışarıdan, yani ucuz işgücüne sahip çevre ülkelerden tedarik edilmesi anlamında yoğunlaşan küresel “dış kaynak kullanımı”nın (outsourcing) önemine dikkat çeker. Kapitalist dünya sistemi içinde önemli bir unsur olan küresel meta zincirleri (Gereffi, 1996) merkez ve çevre ülkeler arasında üretim ağlarına eklemlemeleri bakımından farklılığa neden olur. Merkez ülkelerdeki firmalar uluslararası üretimi örgütleme ve denetleme gücünü elinde bulundururken, ucuz ve örgütsüz işgücüne dayanan çevre ülkelerdeki üretim birimleri ise bu firmalar adına çalışır. Dünya ekonomik sistemi içinde ‘zengin Kuzey’ ile ‘fakir Güney’ arasında giderek derinleşen eşitsiz gelişime ve bağımlılık ilişkisi (Smith, 2010) dikkate alındığında, üretimin ucuz işgücüne sahip ülkelere kaymasının, kuzeyli piyasalara girdi ve tüketim malları üretmek amacıyla istihdam edilen güneyli proletaryanın büyük ölçüde genişlemesine yol açtığı gözlemlenir. Smith’e (2010, s. 59) göre, neoliberal

kapitalizmin tanımlayıcı karakteristiği ve üretim sürecinin uluslararasılaşmasının itici unsuru, güneyli işgücünün vahşi sömürsü üzerinden elde edilen “küresel emek arbitrajı”dır. Merkez sermayenin yüksek ücretli yerli işgücünü geç kapitalistleşmiş ülkelerin ucuz işgücüyle ikamesinden kaynaklanan bu ara kazanç, büyüyen mutlak ve görece artık değer yanısıra merkez sermayenin kârlılığını sürdürmesinin üçüncü yolu olarak değerlendirilir.

Neoliberal kapitalizmin en yeni ve en ayırt edici özelliğinin “üretimin saklı mekânları” olduğunu belirten Smith (2010, s.70), küresel dış kaynak kullanımının esasen kârlılığını ve rekabet edebilirliğini sürekli artırmak isteyen sermayenin tarihsel arayışının uzantısı olduğunu altını çizer. Bu anlamda, küresel düzeyde geniş dış kaynak kullanımının iki önemli sonucundan bahsedilebilir: İlk olarak, merkez ülkelerde reel ücretleri aşağı çeken doğrudan saldırılar ve yine bu ülkelerde sınıf politikası üzerinde yarattığı zayıflatıcı etki; ikincisi ise küresel üretim ağları içinde merkez ve çevre ülkelerin işçileri arasında şiddetlenen rekabet ve aynı zamanda güçlenen karşılıklı bağımlılık ilişkisi. Buna karşılık, düşük ücretli emeğe dayalı imalat sanayinin ucuz ithal ürünleri, merkez ülkelerde düşen ücretlerin telafisinde ve işgücünün yeniden üretiminde iyileştirici bir etkiye sahiptir (IMF, 2007, s. 179). 1990’ların başında OECD üyesi ülkelerin çevre ülkelere yaptığı imalat sanayi ithalatı GSYH’nın % 1.8’i iken, bu rakam 1999’da % 3.2’ye yükselmiştir (Akyüz ve diğ., 2004, s. 480). Diğer taraftan, üretimin uluslararasılaşması aşırı birikim sorununa yeni bir boyut kazandırır. Paradoksal bir şekilde Güney’deki emek-yoğun imalat sanayi, tüketim mallarının ve ara malların fiyatlarını düşmeye zorlayarak merkez ekonomilerin fazla kapasitelerinin sınırlandırılmasında ve bunun yarattığı olumsuz etkilerin hafifletilmesinde anahtar bir rol oynar (Smith, 2010, s. 54).

Kapitalizmin tekelleri evresinde, üretimin ve işgücünün dünya ölçeğindeki bu mekânsal değişimi sermaye birikiminin bütün evrelerini planlama, uygulama ve kontrol etme gücünü elinde bulunduran çokuluslu şirketler tarafından yürütülür (Dicken, 2007, s. 6). Bu şirketler, yatırımları her ne kadar merkez kapitalist ekonomilerde yoğunlaştırmış olsa da eskiye oranla çevre ülkelerdeki ucuz işgücü sömürsüne daha bağımlı hale gelmişlerdir. Özellikle çevre ülkelerde yaygınlaşan ve küresel üretim

zincirinin parçaları olarak üretim yapan ve bu zincirin güçlü hiyerarşik yönlendirmesine bağlı olan küçük işletmeler de çokuluslu şirketlerin birer şubesi olarak çalışırlar. Neticede bu şirketler dünyanın her yerindeki üretim olanaklarını yönlendirme ve bu üretimin standartlarını belirleme tekelini elinde bulundurur.

Kârını ve emek üzerindeki kontrolünü artırmak amacıyla sermayenin yeniden yapılanması, yalnızca mekânsal alanda değil, sektörel ve teknolojik alanlarda da yeniden yapılanmayı içererek emek sürecini dönüştürür. Teknolojik innovasyonla birlikte gelişen yeni üretim teknikleri çerçevesinde 1980'lerden sonra, tam zamanında dağıtım sistemleri, toplam kalite çemberleri, takım çalışması ve son olarak da taşeron girdi kullanımı gibi uygulamalar giderek yaygınlık kazanmaya başladı. Kendi sınırları dâhilinde artan ücretler karşısında üretimlerini Asya ve Güneydoğu Asya'daki düşük-ücretli alanlarına doğru kaydıran çokuluslu Japon otomobil üreticilerinin 1980'lerde elde ettiği başarılar nedeniyle onların öncülüğünde dünyaya yayılan bu yeni iş örgütlenmeleri, Toyatizm ya da Postfordizm olarak da adlandırılır. Ancak bu yeni üretim teknikleri modern fabrika olgusunu ortaya çıkaran zamanın, mekânın, ürünün ve insan emeğinin standardizasyonu anlamında Fordist üretim tarzından kopuşu değil, aksine Fordizmi¹⁶ ortaya çıkaran temel dinamiklerin nitel ve nicel sıçramasını temsil eder. Neticede bu yeni üretim olanakları, küresel üretim standartlarını belirleme yetisini elinde bulunduran çokuluslu şirketlerin dünya çapında marka ve tekel olmalarını mümkün kılar (Dikmen, 2004, s. 530-531). Mal ve hizmetlerin en kısa zamanda, en az hata ve en az maliyetle üretilmesini amaçlayan bu yeni iş örgütlenmeleri; müşteri talebine, kalite rekabetine ve her aşaması kontrol altına alınmış sıkı emek sürecine dayalı üretim politikalarını içerir. Bu anlamda, bir üretim tekniği olduğu kadar bir yönetim modeli de olan yüksek teknoloji bu çözümler, işçinin iş süreci dışında da işini düşünmesini ve geliştirmesini zorunlu kılar. Böylece iş, “işçinin emekgücünü satarak

¹⁶ 1980'lerin başından itibaren Fordizmin sonunu ilan eden Postfordizm tezlerine (esnek uzmanlaşma yaklaşımı, düzenleme okulu, yeni-Schumpeterci okul vs.) itiraz eden Dikmen'e göre, bu yaklaşımların savunduğu argümanlarda üç temel hata mevcuttur: İlki, Fordizmin tek tip ve sınırlı seçenekte mal üretiminde bulunduğu; ikincisi, yeni üretim tarzının küçük işletmelere dayandığı; üçüncüsü ise yeni üretim süreçlerindeki yüksek teknolojinin emeğin niteliğini arttıracığı şeklindeki kabuldür (Dikmen, 2004, s. 527-530). Daha detaylı bir tartışma için bkz. (William, K., T. Cutler, J. Williams ve C. Haslam (1987), “The End of Mass Production?”, *Economy and Society*, 16/3, s. 415-17; Dikmen, A. (Güz 2000) “Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi”, *Toplum ve Bilim*, No: 86, s. 231-302).

kalan zamanı satın aldığı bir zaman dilimi” olmaktan büyük ölçüde çıkar (Dikmen, 2004, s. 531). Emek için daha fazla kontrol, daha fazla baskı ve daha fazla otomasyon anlamına gelen yüksek teknoloji, denetim olanaklarını elinde bulunduran sermaye için kimsenin göremediğini görebilen bir tür *panoptikon*¹⁷ hegemonyası kurma olanağı yaratır (Yücesan, 2000, s. 243). Bu süreçte, en genel anlamıyla piyasa mantığını engelleyen her türlü kolektif yapının yok edilmesi (Bourdieu, 1998) ve böylece sermayenin küresel düzeyde serbest dolaşımı krizden çıkışın yegâne çözümü olarak dayatılır. Ancak burada bahsedilen engellerin yalnızca coğrafi dolaşımdan kaynaklı kısıtlar olarak düşünülmesi eksik ve hatalı bir yaklaşıma yol açacaktır. Oysa bütünlüklü bir perspektifle ele alındığında üretim ve dolaşım süreçlerinin tümünü kapsayan sermaye hareketlerinin önündeki toplumsal, idari ve yasal düzenlemelere dayanan bu engellerin çalışma yasaları, toplu pazarlık sistemi, sendikalar, sosyal hizmetler ve demokratik haklardan oluşan işçi sınıfının tarihsel kazanımları olduğu görülecektir (Savran, 2008, s. 190).

İşçi sınıfı hareketinin baskılanması, bir bütün olarak emeğin disiplin altına alınması rolünü devlete veren bu karşı strateji, 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başında öncelikle merkez kapitalist ülkeler olmak üzere dünyanın birçok yerinde militan işçi hareketleri dalgasına neden oldu. İngiltere’deki maden işçileri, ABD’deki hava trafik kontrolörleri ve İtalya’daki Fiat işçileri yerleşik yaşam tarzlarını ve sosyal kazanımlarını korumak adına greve çıktı. Ne var ki, devletin zor aygıtlarını kullanarak şiddetle bastırıldığı bu grevler, sınıf hareketindeki gerileyişin dönüm noktası oldu. Harvey’e (2004, s. 54-55) göre, devrimci bir dönüşüm talebinden ziyade kazanılmış hak ve ayrıcalıkların korunmasını amaçlayan ve “artçı kuvvet” niteliğindeki bu sınıf hareketi başarısızlıkla sonuçlandı. Bu başarısızlığın ardından merkez kapitalist ülkelerde baskılanan emeğin ekonomik ve sosyal gücünün kademeli olarak gerilemesi, geç kapitalistleşmiş çevre ülkelerde ise düşük ücretli, enformel ve örgütsüz proletarya

¹⁷ Panoptikon, M. Foucault’nun (1977) geliştirdiği bir model olmakla beraber, toplumun normalleştirilmesini sağlayan disiplin mekanizmalarının adı olarak tanımlanır. Foucault’nun modern devleti tanımlamak amacıyla geliştirdiği Panoptikon modelinin 18.yy’da Jeremy Bentham tarafından tasarlanan “hapisane modeli”nden uyarlandığı söylenir. Bu hapisane modelinde mahpuslar, öyle bir mimari alana hapsedilmişlerdir ki; kendilerinin gözetildiklerini (kulelerde) fark etmezler. Denetim “görünmez gözetlemeler” üzerinden gerçekleşmektedir. Foucault’nun geliştirdiği Panoptikon’un ana işlevi iktidarın otomatik işleyişlerini sağlamak için görülmeden gözetimi mümkün kılmaktır.

sınıfının büyümesi söz konusu oldu. Bu olgu, devletin sınıfsal rolünde ve içeriğinde meydana gelen değişimin yanı sıra sınıf mücadelesi ile devlet aygıtı arasındaki tarihsel-yapısal ilişkinin analizini gerekli kılar.

2.5. Devletin Neoliberal Dönüşümü

Krizden çıkış, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden yapılanmasını gerektirir. Gerçekte, krizin nasıl sonlanacağı ya da mevcut toplumsal formasyonun restorasyonunun nasıl gerçekleşeceği, esas olarak sermaye ve emek arasındaki, aynı zamanda da sermaye sınıfının fraksiyonları arasındaki mücadeleye bağlıdır (Holloway ve Picciotto, 2004, 165). Bu süreç yalnızca iktisadi bir mücadeleyi içermez. Holloway ve Picciotto'nun (2004, s. 166) belirttiği gibi bu sürecin analizi, hem sermayenin biçimsel çözümlemesini hem de sınıf mücadelelerinin ampirik çözümlemesini gerektirir.

Kapitalist sistem, krizleri ve emek-sermaye arasındaki çelişkileri yeniden üreten, aynı zamanda kendisini yenileyen dinamiklerle malumdür. Sınıflar ve sınıf ilişkilerinden oluşan toplum analizin merkezine alındığında krizden çıkışın, sermaye ilişkilerinin yeniden yapılanmasını zorunlu kıldığı açığa çıkar. Gerçekte, krizin nasıl sonlanacağı ya da mevcut toplumsal formasyonun restorasyonunun nasıl gerçekleşeceği, esas olarak sermaye ve emek arasındaki, aynı zamanda da sermaye sınıfının fraksiyonları arasındaki mücadeleye bağlıdır (Holloway ve Picciotto, 2004, 165). Yeniden yapılanma süreci, sermaye birikiminin gerekleri doğrultusunda ve önündeki engellerin aşılması anlamında yapılarda, kurumlarda ve toplumsal ilişkilerde köklü dönüşümü içeren çok boyutlu bir süreçtir. Nitekim sermaye birikimi yalnızca iktisadi bir süreç değil, aynı zamanda emek-sermaye ilişkisine dayanan toplumsal bir ilişki biçimidir. Holloway ve Picciotto'nun (2004, s. 166) belirttiği gibi bu sürecin analizi, hem sermayenin biçimsel çözümlemesini hem de sınıf mücadelelerinin ampirik çözümlemesini gerektirir. Dolayısıyla küresel düzeyde sermayenin yeniden yapılanması para, mal ve hizmet akışlarının ötesinde sınıflar arasındaki ve sınıfların kendi içindeki ilişki biçimlerinin dönüşümünü de kapsar.

Clarke'a (2004) göre yeniden yapılanma başlı başına bir mücadele sürecidir ve yalnızca sermayenin iktisadi gerekliliklerinden türetilemez. Sermaye, birikimin önündeki her türlü engeli aşmak için elindeki silahları kullanma yoluna gider ve bunlardan en önemlisi de devlet iktidarının gücüdür. Kısaca sermayenin uluslararasılaşması, devletin aktif rolünü gerektiren tarihsel ve mekânsal bir süreç olarak ele alınmalıdır. Bu süreç devlet aygıtının dönüşümünü zorunlu kılarken, nedeni sömürü mekanizmasının işleyişinde gizlidir. Devlet formunda meydana gelen dönüşüm, devletin kapitalist niteliğinin tartışma konusu olmadığı koşullarda, kapitalizmin gelişim dinamikleri ve sınıf mücadelesine bağlı olarak tanımlanır. Wood'un (2003, s. 16) vurgusundan hareketle artık değere el konulması ve bunu mümkün hale getiren baskı mekanizması sömürünün temel kaynaklarıdır. Kapitalist toplumda artık değere kapitalistler tarafından el konurken, baskı gücü ise devlet iktidarının elinde toplanır. Nihai olarak sermaye, iktisadi gücünü desteklemek, özel mülkiyetini korumak, birikimi sağlayan olumlu koşulları ve yerleşik sosyal düzeni devam ettirmek için devlet iktidarına ihtiyaç duyar (Wood, 2003, s. 10). Buna göre kapitalist üretim ve yeniden üretim sürecinde devlet farklı biçimlerde ve boyutlarda çeşitli işlevler yüklenir. Bu anlamda neoliberal dönüşüm süreci, küçüldüğü iddialarının aksine devlet aygıtının sistematik kullanımına dayanır. Neoliberalizmin sömürüyü yalnızca üretim alanında değil, toplumsal yeniden üretim alanında da derinleştirmiş olduğu (Pijl, 1998, s. 46-48) göz önüne alındığında, günümüz kapitalizminde devletin üstlendiği hayati rol ve sahip olduğu işlevler daha iyi anlaşılacaktır. Ancak bu noktada, sermayenin devleti basitçe belirleyen, devletin ise doğrudan sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda belirlenen olmadığının altı kalın harflerle çizilmelidir.

Bu olgu devleti, sınıf mücadelesi temelinde belirlenen toplumsal bir ilişki biçimi olarak tanımlayan tarihsel materyalist yaklaşımda ifadesini bulur. Sermayenin üretim ve yeniden üretim süreçlerini, krizleri ve sınıf mücadelelerini analize dâhil eden bu yaklaşım, kapitalizmin her evresinde devletin, sistemin işlerlik kazanmasında oynadığı aktif rolü gözler önüne serer.¹⁸ Devlet aygıtının toplumdan ve toplumu meydana getiren sınıflar arasındaki mücadeleden bağımsız olarak

¹⁸ Nicos Poulantzas, Ralph Miliband, James O'Connor, Erik Olin Wright, Bob Jessop devlet siyasasını sermaye birikim süreçlerini ve sınıf mücadelesini merkeze alarak çözülmeyen bu yaklaşımın önde gelen temsilcileri arasında yer alır.

çözümlemeyeceğini vurgulayan bu kavrayışa göre devlet, egemenlik ilişkisi olarak tanımlanan sermaye ilişkisinin bir biçimidir (Clarke, 2004, s. 232-233). Bir başka deyişle toplumsal üretimin ve yeniden üretimin düzenlenmesi bağlamında devlet, sınıf ilişkilerinin kurumsallaşmış versiyonu olarak tanımlanır (Robinson, 2001, s. 163). Sınıflar arasındaki güç ilişkisinin yoğunlaşma alanı olarak devlet, kendi bünyesinde sınıf çelişkilerini taşır ve yeniden üretir (Güzelsarı, 2008, s. 45). Dolayısıyla kapitalizmin çeşitli evrelerinde ortaya çıkan her bir devlet biçimi, sınıf mücadelelerinin ürünü olarak karşımıza çıkar.

Sermayenin uluslararasılaşması ve yükselen hegemonyası neticesinde kurumsal ve yapısal olarak yeniden örgütlenen neoliberal devlet biçimi de, bu mücadeleden ayrı düşünülemez. Dolayısıyla, sınıf egemenliğinin tarihsel biçimi olan neoliberal devlet, sermayenin bir bütün olarak emek karşısında kazandığı galibiyetin ürünüdür. Buna göre bireycilik, rekabet ve dışa açıklık gibi ilkeler çerçevesinde örgütlenen neoliberalizm, retorikte “minimal devlet” söylemine başvursa da gerçekte olan küresel piyasa ile güçlü devletin birlikteliğidir. Bu doğrultuda, 1970’lerde yaşanan dönüşümün hegemonik gücü olarak yükselen ABD’deki tekelci sermayenin egemenliğinin kurumsallaşmasında ve yeni bağımlılık ilişkilerinin üretilmesinde devlet aygıtının yerine getirdiği işlev anlamlıdır (Poulantzas, 1974, s. 81-82). İngiltere ve ABD’de başta olmak üzere dünya çapında devlet eliyle piyasanın üstünlüğü kurulurken, devletin iktisadi, siyasi ve ideolojik tercih ve yönelimleri bu süreçte belirleyici oldu. Bir önceki dönemde üstlendiği sosyal sorumluluklarından kurtulan devlet, neoliberal küreselleşme sürecinde birinci derecede rol alarak hem bu süreci şekillendirmiş hem de bu süreçten doğrudan etkilenecek yeniden yapılanmıştır.

Neoliberal ideoloji, sistemin tüm işleyişini düzenleyen piyasa miti çerçevesinde devlete sadece piyasa aksaklıklarını düzeltmesi işlevi yüklerken, esas olarak ekonomiye müdahale etmemesi gerektiği savı işler. Devleti tüm toplumsal sınıfların ve ilişkilerin üzerinde “tarafsız ve özerk” bir biçimde konumlandıran bu ideolojik-politik görünüm, kapitalist devletin gerçek rolünü perdelemenin en etkili yoludur. Oysa kapitalist toplumda sermaye ile devlet birbirine dışsal iki ayrı olgu değil, bir bütünün parçaları olarak hareket eder. Bu çerçevede kapitalist devletin esas görevi,

sermayenin güvenli olarak faaliyetlerini sürdürebilmesi için gerekli koşulları sağlamak ve sermaye birikimine katkı yapmaktır. Ayrıca birikim süreciyle eklenme biçimlerine göre çıkarları ve talepleri farklılaşan sermaye sınıfının fraksiyonları arasındaki uzlaşmayı sağlamak devletin yüklendiği bir diğer kritik işlevdir. (Güzelsarı, 2008, s. 41-42).

Marksist devlet kuramına önemli katkılarda bulunan Poulantzas'a (1974, s. 81) göre, uluslararasılaşan sermaye birikim sürecinin sömürü ve sınıf egemenliğinin sürdürülmesi bağlamında yeniden üretim işlevini devlet üstlenir. Devletin ekonomik fonksiyonunun politik fonksiyonundan ayrı düşünülmemeyeceğinin belirten Poulantzas (1974, s. 81), yasal-siyasal-ideolojik ve kültürel boyutlarıyla birlikte sınıf egemenliğinin yeniden üretiminin devlet tarafından karşılandığını ifade eder. Buna göre gerçek eğilimler, devletin sermaye yanlısı kamusal işlevlerini gerçekleştirmek amacıyla kendi içinde geçirdiği dönüşümlere işaret eder (Poulantzas, 1974, s. 81). Devlet temel işlevini başlıca iki kanaldan gerçekleştirir. İlki, bir üretim faktörü olarak emeğin verimliliğini artırarak kâr oranlarını yükselten sosyal harcamalar yapmak; ikincisi emeğin yeniden üretim maliyetini baskılayarak kârlılığı arttıran sosyal harcamalar yapmaktır. Geniş bir yelpazede, devlet tarafından sağlanan emegücünün devamlılığının yanı sıra ulaşım, güvenlik, adalet gibi hizmetlerin temel niteliği kapitalist üretimin ve yeniden üretimin altyapısını oluşturmaktır. Bunun ötesinde devletin işlevleri kapitalist mülkiyet ilişkilerini korumak, çalışma ilişkilerini düzenlemek, sosyal uzlaşmayı sağlamak, toplumsal rızayı üretmek şeklinde geniş bir alana yayılır. Bütün bu işlevler kapitalizmin her aşaması için geçerli olmakla beraber, sermayenin merkezileşme derecesine, uluslararası rekabetin düzeyine ve işçi hareketinin gücüne bağlı olarak farklılık gösterir (Güzelsarı, 2008, s. 44).

2.6. İşgücü Piyasasının Yeniden Yapılanması ve Sendikaların Yanıtı

Devletin dönüşüm sürecine paralel olarak, toplumsal sınıflar arasındaki ilişkileri yeniden yapılandıran yıkıcı-yaratıcı bir rejim olarak neoliberalizm, sermayenin emeğin üretim ve yeniden üretim koşullarını tahakkümü altına almasını mümkün kıldı. Sermayenin dünya ölçeğinde artan tahakkümü, işçi sınıfı üzerinde işsizliğin yükselmesi, çalışmanın kuralsızlaşması ve gelir eşitsizliğinin dramatik şekilde

derinleşmesi yönünde etkide bulundu. Sınıflar arasında olduğu gibi sınıf içinde de eşitsizlikleri artıran neoliberalizm, hem merkez hem de çevre ülkelerde yoksulluk, işsizlik ve sosyal dışlanma ile kendini gösteren toplumsal sorunların derinleşmesine neden oldu. Böylece üretimin uluslararası organizasyonu, geniş ölçüde emek piyasasının enformelleşmesi, bütünleşmiş küresel finans piyasasının ortaya çıkışı ve egemen neoliberal ideolojiyle tarif edilen kapitalizmin şu anki aşaması, dünya genelinde işçi sınıfını¹⁹ savunmacı bir pozisyona yerleştirdi.

1980 sonrası kapitalist dünya, her ne kadar farklı coğrafyalarda, farklı tahribat düzeyinde farklı sonuçlar yaşasa da genel eğilim açısından istihdam olanaklarının giderek daraldığı, toplu sözleşme ve grev haklarının sınırlandığı, emek örgütlerinin geriletildiği, siyasal ve sendikal örgütlenmelerin engellendiği bir döneme tanık oldu. Silver, bu dönemi toplumsal üretim ilişkilerini merkeze koyarak kapitalizmin temel tarihsel çelişkileri bağlamında açıklar. Kârlılık krizi ve meşruiyet krizi şeklinde sınıflandırılan bu temel çelişkiler arasındaki tercih zorunluluğu, iki tarihsel süreç arasında yaşanan periyodik bir salınma sebep olur (Silver, 2009, s. 36). Dolayısıyla Polanyi'ye referansla, kapitalist sistemin işgücünün metalaşması ve meta olmaktan çıkarılmasından oluşan iki kutup arasındaki sarkaç (tekrarlama) hareketi, ilgili toplumsal formasyonun özgünlükleri bağlamında emeğin ve emek hareketinin sürekli olarak dağıtılıp, yeniden inşa edildiği yönündeki kavrayışın geçerliliğini ortaya koyar (Silver, 2009, s. 35).

Son tahlilde kapitalizmin krizlere gebe çelişkili doğasında belirleyici olan “kapitalist üretim tarzının gelişiminin önündeki en büyük engelin yine sermayenin kendisi olduğu” yönündeki ifadede açığa çıkar. Kapitalist üretimin gelişimi işçi sınıfı açısından yalnızca sefalet ve sömürü koşulları yaratmaz, aynı zamanda sömürü karşısında işçi sınıfının kolektif konumunu güçlendirerek kitlesel işçi hareketlerini ortaya çıkarır. Bu gelişmeler işçi hareketlerini denetim altına almak isteyen sermayenin varılan uzlaşma sonucu çeşitli tavizler vermesine yol açar. Örneğin II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle merkez kapitalist ülkelerde işçi sınıfı ile sermaye arasında varılan

¹⁹ ‘İşçi sınıfı’ burada, hem formel, yerleşik, güvenceli işlere sahip çekirdek işgücünü hem de yarı-zamanlı, geçici iş sözleşmesiyle ya da enformel, güvencesiz çalışan ve emek piyasasının çevresinde (periferide) yer alan işgücünü kapsayacak şekilde en geniş anlamıyla kavramsallaştırılmaktadır.

“mutabakat” neticesinde, emeğin reel gelirinin yanı sıra çalışma ve yaşam koşulları yükselirken, sermaye ise kitlesel üretimin gerekli kıldığı kitlesel tüketim talebini karşılayarak kâr maksimizasyonu elde edebiliyordu. Buna göre ücretlerdeki artış işçinin verimliliğindeki artışın gerisinde kaldığı sürece sermayenin kârlılığında herhangi bir gerilemeyi gerektirmiyordu. Ancak 1970’lerin ikinci yarısından sonra baş gösteren kârlılık krizi sonucunda iktisadi ve siyasi sınırlarına ulaşan bu mutabakat çözülmeye başladı. Böylece sermayenin kârlılık düzeyini yeniden artırmaya yönelik çabaları mevcut sosyal yapı ve kurumların dağılması, emeğin metalaşmasının önündeki engellerin birer birer kaldırılmasıyla ortaya çıkan toplumsal alt üst oluşların yarattığı tepkisel direnişler meşruiyet krizine yol açtı. Kârlılık krizi ve meşruiyet krizi şeklinde tarihsel kapitalizm içinde sürüp giden bu gerilim, sarkacın tekrardan kendi kendini düzenleyen küresel piyasa lehine hareketini mümkün kıldı (Silver, 2009, s. 37). Ancak söz konusu bu zamansal salınım coğrafi bölgeler arasında emeğin metalaşma seviyesinin şiddeti ve hızı bakımından mekânsal farklılıklar içermektedir. Buna göre esasen Kuzey Avrupa’da hayat bulmuş olan Keynesyen konsensüs modelin çözülüşüyle Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki refah uygulamalarının çözülüşü birbirinden farklı boyutlarda yaşanmıştır.

Kapitalistler, birikimin kriz eğilimlerini her zaman işçi sınıfı aleyhine çözmeye çalışırlar. Bu bağlamda, işgücü piyasasında yaşanan her bir değişim hayali bir meta olarak emeği düzenlemek, baskılamak ve verimli hale getirmek adına örgütlenir. Emek piyasasının neoliberal yeniden yapılanması; çalışma ilişkilerinde, istihdamın yapısında ve sendikal yaşamda köklü değişimler yaratıp, bir bütün olarak emeğe enformelleşmeyi, esnekleşmeyi ve kuralsızlığı dayatır. Doğrudan yabancı yatırımlar ve küresel üretim ağlarının genişlemesiyle desteklenen enformel üretim süreçleri, emek yanlısı ulusal politikaların sınırlandırılması, sosyal ödentilerin ortadan kaldırılması ve çalışmanın kuralsızlaştırılması yoluyla geleneksel endüstriyel ilişkiler sistemini çözdü. Yerine ise ulusal iş hukuku sistemine, toplu pazarlık rejimine ve sendikalara saldıran yeni sağ politikalar eliyle rekabetçi, bireysel ve baskıcı çalışma ilişkilerini koydu. Karşılıklı bağımlılık içinde olduğu formel sektörün genişlemesi sırasında var olan ve süreklilik kazanan enformel sektörün büyümesi (Erdut, 2005, s. 16), işçinin çalışmaya başlamasından emekli olmasına kadar süren, tam zamanlı ve güvenceli istihdam

biçimini marjinalize ederek yarı zamanlı (part-time), geçici, mevsimlik çalışma, evden çalışma ve uzaktan çalışma gibi yeni esnek istihdam modellerini yaygınlaştırdı. Böylece geniş bir işçi kitlesi küçük üretim birimlerinde, taşeron işletmelerde, fason üretimde düşük ücretli ve düzensiz çalışma koşullarında istihdam edildi. Bu bağlamda işgücü piyasalarındaki esneklik uygulamaları, emeğin formel niteliğini kaybederek, çevresel işgücünün büyümesi, eşitsizlik ve kutuplaşmanın artması enformel istihdamın boyutlarını genişletti. Küresel düzeyde bakıldığında enformel istihdamın, kurumsal istihdama oranı AB ülkelerinde yüzde 20, ABD’nde yüzde 12, Arjantin’de yüzde 43; Brezilya’da yüzde 35,3, Hindistan’da yüzde 44,2 civarında olduğu görülür (Toksöz, 2006, s. 50). Sonuç olarak, enformel istihdamda yer alan çalışanlar eşitsiz dağılım sonucu dışlandı ve giderek yoksullaştı. Enformelleşmenin getirdiği eşitsizlik, güvencesizlik ve yoksullaşmayla birlikte yükselen bu proleterleşme dalgası, çok katmanlı, parçalı ve heterojen yeni bir işçi kitlesini tarih sahnesine çıkardı.

Üretim sürecinin bölünerek farklı işyerleri ve ülkeler arasında dağıtılması, emeği sahip olduğu nitelik düzeyiyle orantılı bir işbölümüne itti. İşin vasıf gerektirmeyen emek–yoğun süreçleri işgücü piyasasının çevresel alanında gerçekleşirken, belirli bir vasıf düzeyine muhtaç sermaye–yoğun üretim süreçleri ise işgücünün merkez alanında gerçekleşti. Sermayenin esneklik stratejisine bağlı olarak ortaya çıkan bu durum, işçi sınıfının yapısında belirli değişimlere neden oldu. Buna göre sınıfın içyapısındaki farklılaşma diğer bir ifadeyle “heterojenleşme” öncelikle çekirdek işgücü ile çevre işgücü ayrımını yarattı. Özellikle metropol ülkelerde niteliği hızla değişen çekirdek işgücü, geçmişte imalat sanayinde yer alırken, bugün teknoloji ve bilgi yoğun sektörlerde görece, yüksek ücret ve iyi çalışma koşullarıyla tam zamanlı istihdam edilen beyaz yakalı işgücünden oluşurken; çevre işgücünün ise gerek merkez gerekse çevre ülkelerde düşük ücretle, sosyal güvenceden yoksun, kötü çalışma koşulları altında ve esnek istihdam biçimleriyle çalışmaya zorlandığı görülür (Kazgan, 2002, s. 213). Çoğunlukla yarı nitelikli ya da niteliksiz, mavi yakalı, kadın ve göçmen işçilerden oluşan bu grupta işgücünün devir oranı oldukça yüksektir. Bütün bu gelişmeler, toplumda düzensiz, güvencesiz ve düşük ücretli çalışmayı yaygınlaştıran, işçi sınıfının geniş kesimlerini yoksulluğa sürükleyen bir süreç yarattı.

Çalışma ile yoksulluk arasındaki bağı yeniden inşa edildiği günümüz koşullarında hem merkez hem de çevre ülkelerde bir işte çalışmak ve gelir elde etmek çalışanları yoksulluktan kurtarmamaktadır. Neoliberal yapısal uyum programlarının uygulandığı çevre ülkelerde ücretli emeğin milli gelirden aldığı pay Şili’de (1970) yüzde 48’den (1985) yüzde 28’e; Arjantin’de (1970) yüzde 41’den (1989) yüzde 25’e; Peru’da (1970) yüzde 40’tan (1986) yüzde 17’ye ve Türkiye’de (1976) yüzde 28’den (1987) yüzde 15’e kadar gerilemiştir (Yeldan, 2004, s. 441).Yalnızca çevre ülkeler için değil, merkez ülkeler için de ciddi bir sorun olan “çalışan yoksulluğu”, işgücü piyasasında esnekliğin artması ve sosyal koruma sistemlerinin çözülmesiyle hızla artar. Bir işte istihdam edildiği halde temel gereksinimlerini karşılayacak düzeyde gelir sahibi olunamamasını ifade eden “çalışan yoksulluğu” kavramı, küresel işgücü istatistiklerinin tek kaynağı olan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) analizlerinin önemli bir ölçütünü oluşturur. Dünya Bankası’nın yoksulluk ölçütünü ²⁰ benimseyen ILO’ya göre 2013 yılında 375 milyon işçi (ya da toplam istihdamın yüzde 11.9’u) günlük 1.25 ABD Doları ile 839 milyon işçi (ya da toplam istihdamın yüzde 26.7’si) günlük 2 ABD Doları ile geçinmek durumundadır (ILO, 2014, s. 12).

1980 yılında 1 milyar 100 milyon dolayında olan çalışan yoksulların sayısı, 2013’te 1 milyar 214 milyona ulaşmıştır. Yoksulluk işgücü içinde rastlantısal olarak ortaya çıkmamaktadır. İşgücü piyasası ve hanehalkı koşullarıyla yakından ilişkili olarak cinsiyet, yaş, etnik köken ve göçmenlik temelinde geleneksel ayrımcılığa maruz kalan ve ayrımcılığın olumsuz etki ve sonuçlarını üstlenmek durumunda kalan çalışan grupları, benzer şekilde daha fazla yoksulluk riski ile karşılaşır (BLS, 2016). Çalışan yoksulluğunun kökeninde düşük ücret düzeyi, tam zamanlı iş bulma güçlüğü, sık sık işsiz kalma gibi neoliberal işgücü piyasasının temel sorunları yatar. Ayrıca, bir veya daha fazla kişiye bakmakla yükümlü olunan düşük gelirli veya tek gelirli hanehalkı yapısı da çalışan yoksulluğunun büyümesinde etkili bir unsurdur.

²⁰ Dünya Bankası tarafından günlük 2 ABD Doları yoksulluk sınırı, 1 ABD Doları ise açlık sınırı olarak belirlenmiştir.

Aynı zamanda dünya ölçeğinde gelir eşitsizliğini gösteren Gini katsayısı²¹ neoliberalizmin uygulanmaya başlandığı 1980'lerden sonra dramatik bir şekilde yükselişe geçti. 1980'de 0.46 olan küresel eşitsizlik oranı 1999'da 0.54'e, 2005'te ise 0.67'ye ulaştı. Ayrıca son otuz yılda, dünyada en zengin yüzde 20'lik kesimin payının yüzde 70'ten yüzde 85'e çıktığı görülürken, en düşük gelirli yüzde 20'lik kesimin payının yüzde 23'ten yüzde 1.4'e düştüğü görülür (Danışoğlu, 2007). Dolayısıyla neoliberal politikaların yaygınlaşması ve yerleşmesi ile dünya çapında gelir dağılımındaki eşitsizliğin derinleşmesi arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla küresel düzeyde artan ekonomik büyüme ve verimliliğe karşın derinleşen eşitsizlik, bütün bir servetin küçük bir azınlığın elinde toplanmasıyla sermayenin emek üzerindeki egemenliğini dramatik bir biçimde artırır.

Kapitalizmin neoliberal evresinde ücretli emeğin istihdam olanaklarının zamanla daraldığı ve işsiz sayısında önemli artışlar yaşandığı gözlemlenir. ILO'nun 2007-2008 finansal krizinden önceki tahminlerine göre, 2006 yılı sonunda yalnızca 2.9 milyon kişi istihdam edilirken, dünya ekonomisi 1996 ve 2006 yılları arasında ortalama yüzde 4.1, GSYH ise yüzde 5.2 büyüdü (ILO, 2007, s. 2-3). Bu olgu, neoliberal küreselleşmenin her şeyden önce işsizliği derinleştiren bir ekonomik büyüme yarattığının göstergesi niteliğindedir. 2013 yılında dünya genelinde 202 milyon kişi işsizken, bir önceki yıl ile kıyaslandığında yaklaşık 5 milyon kişi daha genişleyen işsizler ordusunun saflarına katılmıştır (ILO, 2014, s. 11). İşsiz kitlenin oluşturduğu yedek işgücü ordusu, düşük ücretle, sendikasız, kayıtdışı çalışmaya razı bir potansiyel taşıyarak sermayenin elinde önemli bir koz haline gelir.

Diğer taraftan, kapitalizmin neoliberal evresinde, üretim yapısı ve işgücü piyasalarında yaşanan köklü değişimler emeği ve emeğin örgütleri olan sendikaların gücünü zayıflatmıştır. 1990'lı yıllar özellikle sermaye tarafından terk edilen coğrafyalardaki işçi hareketinin içine düştüğü krize tanık oldu. Ancak uzun bir tarihsel sürece ve geniş bir coğrafyaya yayılan işçi hareketlerini inceleyen Silver, yerleşik alanları terk eden sermayenin yeni üretim mekânlarında ortaya çıkan yeni işçi hareketlerine dikkat çeker. Sermayenin gittiği her yerde emek-sermaye çelişmesini

²¹ 0 ile 1 arasında değer alan Gini katsayısı 0'a yaklaştıkça milli gelirin eşit dağıldığını, 1'e yaklaştıkça da gelirin bir zümrenin elinde toplanmaya başladığını ifade eder.

yeniden ürettiğini vurgulayan Silver (2009, s. 225-228), bu çelişkilere yanıt üreterek ücretlerin yükselmesinde, çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesinde başarılı olan Brezilya otomobil işçilerini örnek olarak gösterir. Bu bağlamda, üretimin yeni mekânlarında ortaya çıkan ve güçlenen yeni işçi hareketinin varlığı yönünde tekrarlanan bir eğilim söz konusudur.

Aynı zamanda, işsizliğin giderek artması ve enformel çalışmanın yaygınlaşması sendikaların üye sayılarını düşürüp, temsil ettikleri kitleyi daraltırken; emeğin pazarlık gücünü de büyük ölçüde aşındırdı. Fakat her ülkede birbirinden farklı toplumsal, kurumsal ve tarihsel formasyona sahip olan sendikal hareket, neoliberalizmin tahribatına da farklı yanıtlar üretti. Örneğin neoliberal küreselleşmenin yarattığı tahribat nedeniyle tarihlerinde hiçbir dönem olmadığı kadar savunmacı bir pozisyon almak durumunda kalan Hindistanlı sendikalar, enerji ve çabalarını örgütsüz işçileri kazanmak ve kapsam alanlarını genişletmek için harcadılar (Jha, 2008, 69-72, 74). Sokak satıcılarını, inşaat işçilerini, kamyon şoförlerini ve daha birçoklarını örgütlemeyi başaran Hintli sendikaların en önemli başarısı Yeni Sendika Girişimi²² oldu. 1990'ların ikinci yarısında ortaya çıkan ve bağımsız sendikaların ittifakının sonucu olan bu hareket, 2006 yılında resmi kuruluşunu gerçekleştirerek bir federasyona dönüştü.

Neoliberalizm öncesindeki sosyo-ekonomik yapıda işçi hareketinin önemli bir yere sahip olduğu ve yüksek ücretli sanayi işçisinin emek gücünün büyük bölümünü oluşturduğu Arjantin'de, işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanma düşük seviyelerdeydi. Fakat neoliberal modele askeri diktatörlük yoluyla geçişin ardından tablo değişmeye başladı. Böylece ücretli emeğin içindeki küçük bir azınlığın haklarını koruyarak örgütsüz işçileri dışlayan geleneksel sendikacılık geriye çekilirken; işçi sınıfıyla bir araya gelebilecek farklı toplumsal kesimlere yüzünü dönen yeni sendikal model arayışı

²² Hindistan'da devlet endüstri ilişkileri sistemine etkin bir biçimde müdahale etmektedir. Devlet müdahalesinin süreklilik arz ettiği ülkede, başta, gelişiminde siyasal iktidarın büyük katkısı olan INTUC olmak üzere dört konfederasyon sendikal alanı belirlemektedir. 1947 Ağustos'un da kazanılan bağımsızlıktan sonra sendikal hareketin özellikle politik anlamda dev adımlarla ilerlemesine karşın, sendikalar uzun süre Hindistan endüstri ilişkileri sisteminin zayıf halkası olarak kalmıştır. Yeni Sendika Girişimi ise bu yapının sınırlarını zorlayarak yeni bir dinamizm kazandırmıştır.

ortaya çıktı (Rauber, 2008, s. 104-107). Bu arayış neticesinde 1991 yılında kurulan Arjantin İşçi Federasyonu (CTA), piyasa toplumunu ve onun tüm mekanizmalarını şiddetle reddederek yerine haklara, farklılığa ve doğaya saygılı hümanist bir üretim toplumunu savundu. Arjantin’de neoliberalizm karşıtı sendika odaklı toplumsal muhalefetin önemine işaret eden Rauber (2008, s. 111-112), ancak bunun olgunlaşmış alternatif bir projeye dönüşmediğini ve ülkede hâlâ defansif bir direnişin baskın olduğunu vurgular.

Kanada’da toplu pazarlık, siyasi lobcilik ve politika geliştirme konusunda güçlü olan sendikal hareket, neoliberal dönemde bu alanlardaki etkisini kaybetti. Çok parçalı bir yapı sergileyen ve birbirleriyle kıyasıya rekabet eden Kanadalı sendikalar, işgücü piyasasının en çok sömürüye maruz kalan en dezavantajlı kesimlerinin (kadın, genç, engelli, yerli/aborjin işçiler vs.) sorunlarına çözüm üretilemediler (Bickerton ve Stinson, 2008, s. 175-177). Öte yandan sendikal hareketin yeniden canlandırılması için mücadele eden Alman sendikaları ise, bu dönemde yeni stratejiler üzerinde tartışmaya başladı. Bu tartışmalarda iki önemli stratejik yaklaşım ön plana çıktı (Dribbusch ve Schulten, 2008, s. 197). İlki, işletme düzeyinde çekirdek işgücünün çıkarını ve toplu pazarlık kabiliyetini korumayı ve geliştirmeyi hedefleyen “köklere geri dönüş” yaklaşımıdır. Bu yaklaşım esas olarak sendikaların içine düştükleri krizi ancak her bir işletmede güçlerini yeniden kazanarak aşmalarının mümkün olduğu varsayımına dayanır. Bunun aksine, sadece işyeri düzeyinde değil, bütün bir siyasi ve toplumsal alanda sendikaların seslerinin daha güçlü çıkması gerektiğini belirten ikinci yaklaşım ise toplumsal hareket sendikacılığının ve diğer toplumsal hareketler ile yeni ittifaklar geliştirilmesinin yollarını arar (Dribbusch ve Schulten, 2008, s. 190-191). Sendikanın sosyal, siyasal ve örgütsel konumunu yeniden güçlendirmeyi hedefleyen fakat henüz sonuçlanmamış olan bu tartışma, daha çok su kaldırır niteliktedir.

Son olarak Güney Kore’nin neoliberal deneyimine ve sendikal hareketin buna yanıtına bakıldığında, formel ve enformel emek arasındaki çatışma gün yüzüne çıkar. 1990’lar boyunca emeğin örgütsel gücüne yapılan sistematik saldırıların yanı sıra militan işçi hareketini devlet şiddetiyle bastırılan Güney Kore’de, baskıcı devletin yeni formu olan “neoliberal demokratik devlet” rejimi, eski otoriter kalkınmacı devlet

rejimiyle yer değiştirdi (Chun, 2008, s. 25-27). Formel işgücünün temsilcisi olan sendikalar, sayıları zamanla artan enformel işgücünü mücadele alanının dışında bıraktı. Otoriter sendikal yapının sonucu olan bu durum, sınıf içinde ciddi çatışmalara yol açtı. Emeği koruyucu önlemleri zayıflatan, işçi hareketini krimanilize eden sendika karşıtı yeni rejim altında, yalnızca enformel işçiler tarafından örgütlenen birçok mücadele sınıf içindeki “dayanışma krizini” gözler önüne serdi (Chun, 2008, s. 34-36). Bu gelişmeler, enformel işçilerin sorunlarına yanıt arayan yeni organizasyonların ve sosyal hareketlerin zamanla ortaya çıkmasını sağladı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMÜ VE İŞÇİ SINIFI ÜZERİNDEKİ YIKICI ETKİSİ: “SERBEST PİYASA-GÜÇLÜ DEVLET-APOLİTİK TOPLUM”

Bir ülkedeki politik ve ekonomik yapı hem sınıflar mücadelesinden hem de küresel kapitalizmin gelişimi ve buna bağlı olarak şekillenen uluslararası devlet sisteminden izole edilerek anlaşılabilir. Bu bağlamda, Türkiye kapitalizmi 1970’lerin ikinci yarısından itibaren kapitalist sistemin dünya ölçeğinde yaşadığı bunalım ve sonrasındaki yeniden yapılanma sürecinden payına düşeni fazlasıyla alır. 1970’lerin sonunda mevcut sınıf ve iktidar ilişkilerini yeniden üretemeyen Türkiye kapitalizmi, iktisadi, siyasi ve ideolojik alanların her birinde içine girdiği tıkanma neticesinde hegemonya krizine sürüklenir. Devleti politik toplum ve sivil toplumun birlikteliğiyle analiz eden Gramsci’ye (1971, s. 263) göre, modern devlet ya da burjuva devleti hegemonik aygıtları kullanarak politik toplum üzerinde etkin hale gelir. Yapı ve üstyapının oluşturduğu tarihsel blokun²³ çözülmesiyle oluşan hegemonya krizi (Gramsci, 1971, s. 210-211) Türkiye’de 1980 askeri darbesine giden yıllarda yaşananlara karşılık gelir. Daha açık bir ifadeyle, iktisadi krizin siyasal alana taşındığı durumları niteleyen hegemonya krizi, geniş halk kitlelerinin egemen ideolojiden koptuğu ve hâkim sınıfın elinde zor ve baskı aygıtının dışında hiçbir mekanizmanın kalmadığı, toplumsal sınıfların kendi siyasal temsilcilerinden uzaklaştığı bir tabloyu ortaya çıkarır (Yetiş, 2007, s. 242). Bu tabloya ek olarak küresel kapitalizmin yapısal sorunlarına, Türkiye toplumsal formasyonunun özgül koşullarından doğan sorunların da eklenmesiyle ortaya çıkan basınç, hegemonya krizinin daha da derinleşmesine yol açar. Bu çerçevede temel rolü egemen sınıfların uzun vadeli çıkarlarını korumak ve geliştirmek olan devletin yeni, alternatif iktidar stratejisi üretememesinden kaynaklı bu kriz, bir yanı sıra da Türkiye burjuvazisi ile onun siyasal temsilcisi arasındaki bağın

²³ Gramsci’nin praksis felsefesi olarak nitelediği Marksist analizin salt yapıya önem verdiği iddialarına karşı çıkararak özgün düşüncesine yerleştiği tarihsel blok kavramı, yapı ile üstyapının birliğini ifade etmektedir. Ona göre “praksis felsefesinin yapıyı üstyapılardan ‘kopardığı’ doğru değildir; doğrusu bu felsefe yapı ile üstyapıların gelişmesini birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılı, zorunlu olarak birbiriyle karşılıklı ilişki içerisinde olan bir gelişme(dir). Yapı, ‘gizli bir tanrı’ya benzetilemez, mecazi anlamıyla bile” (Forgacs, 2010, s.234-5).

kopuşuna tekabül eder.²⁴ Krizin çözümüyse mevcut sınıf ilişkilerinin yeniden yapılanmasını ve tarihsel blok içindeki dengelerin değişmesini içeren kapsamlı bir değişim ve dönüşümü zorunlu kılar. Gramsci'nin (1971, s. 210-211, 167-168) organik kriz olarak da nitelediği böylesi anlarda mevcut durum hassas ve tehlikeli hale gelir ve bu bütün olarak devlet krizini ifade eder. Organik kriz sistemin bütünüdür, iktisadi kerteadaki çelişkiler üstyapıda yansımaları bulmuştur ve bu kriz ancak eski politik öznelerin ve kurumların tek elde toplanmasıyla veya karizmatik bir liderin toplumdaki çatışmaları engellemesiyle aşılabacaktır. Özetle, bu düzeyde ve içerikte bir krizle karşı karşıya kalan Türkiye kapitalizmi 1970'lerin sonunda yeni bir birikim stratejisine ve buna işlerlik kazandıracak yeni bir hegemonya projesine ihtiyaç duymaktaydı.

Mevcut sermaye birikim modelinin sürdürülebilirlik koşullarının olanaksızlığını gün yüzüne çıkaran 1977-79 ekonomik krizine eşlik eden siyasi ve ideolojik kriz, devletin baskı ve zor araçlarına başvurmasıyla sonuçlanır. Hegemonya, kapitalist toplumlarda sınıfların karakterize edilmesinde yapısal gereklilikle oluşan bir süreçken (Martin, 1998, s.122), yapı ile üstyapının arasındaki bağlantının modern ya da burjuva devlet eliyle koparılması krizin yine devlet eliyle aşılmasını beraberinde getirir. Krizin aşılmasında dünya kapitalizminin yeni birikim stratejisine paralel olarak ortaya çıkan iktisadi araçların doğrudan uygulanmasının imkânsızlığı siyasi, hukuksal ve hatta askeri mekanizmaların devreye sokulmasıyla devletin sınıf ilişkileri üzerindeki egemenliği yeniden tesis edilir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye'de sınıf ilişkilerinin, devlet formunun ve burjuvazinin iktidar stratejisinin yeniden belirlendiği süreçte önemli bir mihenk taşı olur. Buna göre, ordunun fiilen iktidarı elinde bulundurduğu 1980-1983 yıllarını kapsayan askeri rejim, Türkiye'de neoliberal yapısal dönüşümün ilk uğrağıdır.

Bu bölümde, 1980 sonrası Türkiye kapitalist formasyonunda yaşanan dönüşüm hem birikim rejiminde hem siyasi rejimde hem de devlet formunda ortaya çıkan köklü değişim ve bunun işçi sınıfı hareketine etkisi ele alınacaktır. İçinde çelişkileri ve birbirinden farklı aşamaları barındıran bu köklü değişim süreci, bağımlı

²⁴ Gramsci'ye (1971) göre egemen sınıf ile onun siyasi temsilcileri arasındaki bağın kopuşu hegemonya krizinin açık göstergelerinden biridir.

sınıflar ile tarihsel blok ve tarihsel blokun kendi bünyesinde yer alan sınıf fraksiyonları arasındaki güç dengesinin yeniden yapılanması bağlamında irdelenecektir.

3.1. Darbenin Ekonomi Politikası ve Sınıf Karakteri: Askeri Rejim Altında Yapısal Uyum Politikaları

12 Eylül sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) yönetime el koyduğunu Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren şu sözlerle duyurdu (Tanör, 2000, s. 27):

“(...) İrticai fikirler ve sapık ideolojiler devlet kuruluşlarını, işçi örgütlerini ve siyasi partileri saldırı ve baskı altında tutarak ülkeyi bölünme ve iç savaşın eşiğine getirmişlerdir. İşte bu ortam içinde TSK, iç hizmet kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama görevini yüce Türk Milleti adına yerine getirmek için emir ve komuta zinciri içinde ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Girişilen harekâtın amacı; ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, devletin otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlenmesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmaktır.”

“Ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olan devlet” yönetimine el koyan ve kendilerine Milli Güvenlik Konseyi (MGK) adını veren silahlı güçler, yasama ve yürütme yetkilerini kendi ellerinde toplayarak yalnız toplumsal yaşamı değil, aynı zamanda iktisadi yaşamı ve çalışma yaşamını da ilgilendiren bir dizi önemli karar alır. Bir yandan parlamentoyu fesheden, milletvekilli dokunulmazlıklarını kaldıran, yurtdışına çıkış yasağı koyan ve bütün yurttaki sıkıyönetim ilan MGK, öte yandan sendikaların faaliyetlerinin durması, toplu iş sözleşmesi düzenine ciddi kısıtlamalar getirilmesi, grev ve lokavtların ertelenmesi ve işçilerin işbaşı yapması talimatı verir. Yasal organları iktisadi bunalıma çare üretmemekle, kayıtsız kalmakla suçlayan silahlı kuvvetler, 12 Eylül günü yaptığı açıklamada ekonomik hedeflerini şu ifadelerle dile getirir (Resmi Gazete, 12.09.1982): “(...) Memleketin ekonomik koşullarını kendi gücümüzle iyileştirmek için her alanda elden gelen gayret sarfedilecektir. (...) Tüm işverenlerin iş barışı koşullarını sağlayacak esaslardan ayrılmadan üretimin artırılması ve ihracata yönelik gayretlerin gelişmesine yardımcı olmaları için her türlü tedbir alınacaktır.”

Silahlı kuvvetlerin üretimin ve ihracatın ivedilikle artırılması yönündeki hassasiyeti, kamuoyunda 24 Ocak Kararları²⁵ diye bilinen iktisat politikalarıyla tam bir uyum içindeydi. Esasen darbeden daha önce yeni bir birikim kriziyle karşı karşıya kalmış olan Türkiye kapitalizmi, 24 Ocak 1980 tarihli *İstikrar Paketi* ve Haziran ayında IMF ile yapılan üç yıllık stand-by anlaşmasıyla radikal dönüşümün yollarını aramış, ancak başaramamıştı. Söz konusu politikalar için uygun ortam ve koşullar birkaç ay sonra darbe ile sağlanacaktı. Bu gelişmeler, neoliberal dönüşüm olarak adlandırılan uzun ve çelişkili sürecin fiili başlangıcıydı (Sönmez, 2009, s. 25). Burjuvazinin 1977-79 krizine ilk yanıtı olan ve Demirel'in azınlık hükümeti tarafından açıklanan bu paket, kısa vadeli reformların ötesinde ekonominin serbestleşmesi ve dışa açılması yönünde uzun vadeli, kapsamlı bir yapısal uyum/dönüşüm programını içeriyordu. IMF, Dünya Bankası ve OECD'nin açık piyasa ekonomisine geçiş hakkındaki görüş ve önerileriyle²⁶ uyumlu olan bu reform paketi, kısa vadede iç talebin daraltılmasıyla enflasyonist baskıyı kırmayı ve ödemeler bilançosundaki dengesizliğe son vermeyi, uzun vadede ise kamu sektörünü daraltarak özelleştirme ve dışa açılma stratejisine uygun olarak dış ticarete ve sermaye hareketlerinde serbestleştirmeyi amaçlıyordu (Sönmez, 2009, s. 27). Ne var ki bu amaçlara ulaşılması, işçi sınıfı hareketinin kalıcı bir biçimde bastırılmasına ve siyasetin sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenlenmesine bağlıydı.

1974 sonrasında petrol fiyatlarındaki yükselmeye paralel olarak dünya ekonomisinin içine girdiği durgunluğun Türkiye ekonomisine ilk yansımaları 1977 yılında kendisini gösterir. Bu tarihte dış ticaret açığı 4 milyar doları aşarken, genel fiyat düzeyi 1978'de yüzde 53, 1979'da ise yüzde 64 oranında artar (Boratav, 1989, s.

²⁵ Kazgan (2005, s. 196), 24 Ocak kararlarının, dünya kapitalizminin 1970'lerdeki yapısal krizini çözmeye yönelik olarak ABD'de Reagan ve İngiltere'de Thatcher önderliğinde başlatılan ve sermayenin serbestleşme hareketiyle karakterize olan "yeni dünya düzeni"ne uyum programı olduğunu ve Türkiye'nin IMF, DB ve OECD aracılığıyla bu yeni düzene uyum sağlama sürecine sokulduğunu vurgular.

²⁶ Orta ve uzun vadede arzın artırılması ve iktisadi büyüme odaklı mikro ekonomik perspektife sahip olan bu öneriler kısaca şöyle sıralanabilir (Sönmez, 2009, s. 26-27): (i) esnek döviz kurunun benimsenmesi, (ii) ekonominin uluslararası rekabete açılması, (iii) kaynakların dayanıklı tüketim malları sektöründen, ihracata yönlendirecek ve teşvik edecek dayanıksız tüketim malları sektörüne (özellikle dokuma, konfeksiyon ve gıda sanayiine) aktarılması, (iv) ücretlerin baskılanması ve tarım desteklerinin azaltılarak zamanla tasfiye edilmesi, (v) devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlandırılması ve son olarak (vi) yabancı sermayenin teşviki yönünde kararlar alınması.

341-342). 1970'lerin sonuna gelindiğinde yükselen enflasyon, artan grevler ve hızla düşen üretimin hissedilir kıldığı iktisadi krize eşlik eden siyasal ve toplumsal gerilim kapsamında parlamentodaki iki büyük parti (Adalet Partisi-AP ve Cumhuriyet Halk Partisi-CHP) arasında uzlaşma zemini tamamen ortadan kaybolur, politik fraksiyonlar arasındaki silahlı çatışmaların yanı sıra siyasi suikastler tırmanır. Sonuç; durgunluk, hayat pahalılığı, döviz darboğazı, birçok temel gıda maddesinin alımında dahi uzun kuyruklar, kıtlık ve karaborsa koşullarında sürekli seçim atmosferi ve şiddetlenen toplumsal gerilimdir. İşte bu ortamda, seçimle gelen demokratik bir hükümetin sermaye lehine söz konusu “acil istikrar” önlemlerini alması ve kararlı bir şekilde sürdürmesinin mümkün olmayışı ve gözle görünür hale gelen siyasal önderlik krizi neticesinde silahlı kuvvetler yönetime el koyar. Özetle, ordunun bizzat siyasal iktidarı elinde bulundurduğu 1980-1983 dönemi, ülkenin hızla neoliberal politikalara istikrar paketleri ve yapısal uyum programlarıyla eklemlediği dönemdir. Önceki paradigmadan köklü kopuşu temsil eden ve kapitalist sistemin 1970'li yıllarda yaşadığı yapısal krizi aşmaya dönük olarak neoliberal yeniden yapılanma sürecine, Türkiye'nin entegrasyonunun somut ifadesi olan 24 Ocak kararları, baskıcı ve otoriter askeri yönetim altında adım adım hayata geçirildi. Bu kapsamda, yeni birikim rejimine geçişin koşullarını hazırlamak ve bu yönde gerekli yasal-politik düzenlemeleri gerçekleştirmek askeri otoritenin “başarıyla” yürüttüğü görevler olur. Özellikle TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği), TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) ve TOBB'da (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) cisimleşen büyük burjuvazinin görüşleri sadakatle takip edildi (Kazgan, 1988). Böylece “burjuvazinin de facto siyasal partisi” (Poulantzas, 1981, s. 25) gibi işlerlik kazanan askeri yönetim, 1980-83 yılları arasında sermayenin ekonomik ve toplumsal programı doğrultusunda küresel kapitalizmle bütünleşme yönünde önemli yapısal adımlar atar. Öte yandan yeni birikim stratejisinin gerekleri doğrultusunda hazırlanan 24 Ocak reform programı ve Dünya Bankası'nın yeni yapısal düzenlemeleriyle uyum içindeki IMF istikrar programı, 12 Eylül 1980'den Ekim 1983'e kadar devam eden askeri rejim altında kararlılıkla sürdürülür. Yapısal uyum kapsamında 1980-1984 yılları arasında Dünya Bankası'nın Türkiye'ye verdiği borç miktarı, diğer ülkelere verilenin oldukça üzerindedir (Kirkpatrick ve Öniş, 1991). Dolayısıyla IMF ve Dünya Bankası'nın ekonominin

1980'lerdeki neoliberal yeniden yapılanmasına doğrudan dâhil olmasıyla Türkiye, bu iki kurumun laboratuvarı haline gelir.

12 Eylül günü darbe liderinin ilk kez halka hitap ettiği televizyon konuşmasında, açıkça askeri harekâtın temel amaçları arasında dışa dönük ekonomi modeline geçişi sıralaması darbenin sınıfsal karakterini açığa çıkarır nitelikteydi (Buğra, 1997, s. 206). Bu çerçevede ihracatı artırma, gerçek ücretleri düşürme ve iç talebi kısma politikaları radikal bir şekilde hayata geçirilir. Dolayısıyla 1980 sonrasında Türkiye, küresel kapitalizmin yeni evresine darbe eşliğinde yapısal uyuma zorlandı. Bu kapsamda, yüksek ithalat oranının dış ticareti arttırıcı etkisi ihracat artışıyla giderilmeye çalışılır; ihracata hız kazandırmak içinse yoğun parasal teşvikler sağlanır; bankalar ve bankerler arası rekabet serbest bırakılır; Türk lirasının değeri büyük ölçüde düşürülür; genişleyici bütçe politikalarına son verilir; anti-enflasyonist etki yaratabilmek amacıyla iç talebin daraltılmasına odaklanılır ve dış borçlar yeniden yapılandırılarak ödemeler hafifletilir. Bu politikalar neticesinde enflasyon yüzde 100'den yüzde 25'e gerilerken, 1978'de GSMH (Gayri Safi Millî Hâsıla) içindeki payı yüzde 4,5 olan ihracat payı 1983'te yüzde 9,2'ye yükselir (Gürsel, 2002, s. 3). Ayrıca askeri yönetim bir yandan sendikaları kapatıp, yöneticilerini tutuklarken; diğer taraftan da 24 Aralık 1980 tarihli ve 2364 sayılı yasa ile serbest toplu pazarlık hakkını sendikaların elinden alır ve sonraki yıllarda çalışma ilişkileri sisteminde kalıcı hale gelecek olan zorunlu tahkim sistemini getirir (Soner, 1998, s. 457). Bu politikalar kısa sürede etkisini göstermekte gecikmez ve gerçek ücretlerin katma değer içindeki payı 1977'de yüzde 37,1 iken, 1983'te yüzde 24,8'e geriler (Boratav, 2000, s. 175).

Askeri rejimi arkasına alarak karşı saldırıya geçen sermaye sınıfı, 1960'lı ve 1970'li yıllara damgasını vurmuş olan ithal ikameci birikim stratejisini ve buna bağlı olarak "popülist" iktisat politikalarını ve toplumsal bölüşüm ilişkilerini temelden değiştirir. İthal ikameci/korumacı strateji, esas olarak üretici sermayenin toplum üzerinde egemenliğini ilân etmesinin sonucu değil; asker-sivil bürokrasinin kalkınmacı tasavvuru ile yükselen üretici sermayenin çıkarının tarihsel tekabülîyetinin ürünüdür (Önder, 2016, s. 10-11). Korumacı dış ticaret politikalarının belirlediği ve küresel pazardan ziyade iç piyasanın ön planda olduğu bu birikim stratejisi kapsamında,

yükselen yerli ticari sermaye grupları, bir yandan uluslararası şirketlerle kurdukları çeşitli ortaklıklar yoluyla büyük sanayi kuruluşlarına dönüşürken; öte yandan banka sahipliği yoluyla para sermaye üzerinde söz sahibi olmaya başlar (Oğuz, 2012, s. 7). Ayrıca iç pazarın genişliği ve canlılığı üzerine inşa edilen bu modelde, ücretler bireysel kapitalist için bir maliyet unsuru olmakla beraber, bir bütün olarak sermaye için yeniden üretim sürecini destekleyen bir talep unsuru niteliğindedir (Boratav, 1989, s. 329-330). Böylece grev hakkıyla desteklenen toplu pazarlık sistemi ve yaygın sendikalaşma, zaman içinde işçi sınıfının gerçek ücretindeki sürekli artışı güvence altına alır. Bu bağlamda, modelin bir diğer kritik özelliği “kapsayıcı” devlet formu (Önder, 2016, s. 11) çerçevesinde siyasi rejimin “popülist” denebilecek bölüşüm politikalarını benimsemiş olmasıdır. Bu politikalar, iktidar blokunun uzun vadeli çıkarları ile geniş halk kitlelerinin kısa vadeli çıkarları arasında kurulan dengeyle ilişkilidir (Boratav, 1989, s. 329). Dolayısıyla bu sanayileşme modeli ile belirli bir sermaye birikimine ulaşan büyük burjuvazi holdingleşirken,²⁷ işçi sınıfı ve kırsal kesimin ekonomik gücü ve sosyal güvencesi artmakla kalmadı, aynı zamanda siyaset sahnesinde aktif bir role sahip olur.

Ancak dış borç patlaması, döviz dar boğazı ve yüksek enflasyon, beklenenin aksine ekonominin ithalata bağımlılığını arttıran “içe dönük, dışa bağımlı” ithal ikameci sanayileşme stratejisinin vardığı son nokta olur (Boratav, 2000, s. 161). Özellikle Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde (1974-1977) 2,5 milyar dolar olan dış borç stoku 1979’da 13,5 milyar dolara ulaşırken, dış ödemeler açığı süreklilik kazanır (Gürsel, 2002, s. 2). Gümrük duvarlarıyla korunan iç pazara, düşük reel faiz oranına, genişleyici bütçe politikalarına ve demir-çelikten petro-kimyaya birçok alanda yaygın kamu sektörüne dayanan ithal ikameci modelin sürdürülemez bir aşamaya ulaşması yeni birikim modeline kapıyı aralar. Sermaye sınıfı yaşanan bu krizi, yapısal bir kriz olarak algılar ve bu krizin yalnızca ekonomik alanda değil; siyasal ve toplumsal alanda da yani tüm sınıf ilişkilerinde bir değişim gerektirdiğini her fırsatta dile getirerek bu yönde taleplerde bulunur (Aytekin, 2010, s. 207-208). Nitekim, 24 Ocak kararlarıyla başlayan ve 12 Eylül rejimi ile derinleştirilerek sürdürülen iktisadi

²⁷ Holding tarzı örgütlenme, üretken sermaye ve para-sermaye sahipliğini aynı organizasyon içinde tutmaya olanak sağlarken; artık değer üzerinde kontrol kurma ve daha fazla artık değere el koyma anlamına gelir (Ercan, 2004, s. 32).

ve siyasi politikaların temelinde bu beklenti ve araçların etkili olduğu sonraki yıllarda açıkça ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda, 1980’li yıllar siyasal erkin burjuva sınıf karakterini hemen hemen her ölçekte dolayimsız ve açıkça ortaya koyduğu yıllar olur.

Burjuvazi, büyük sanayi sermayesi önderliğinde kendi içinde geliştirdiği dayanışma ve bilincin en somut örneği olan Hür Teşebbüs Konseyi²⁸ kapsamında krize son vermek amacıyla işçi sınıfına karşı geliştirdiği saldırı stratejilerinde ve bu doğrultudaki taleplerinde ortak bir sınıf tavrı ortaya koyar (Aytekin, 2010, s. 141, 144). Bu bağlamda uluslararası finans kuruluşlarıyla yapılan ittifakın neticesinde burjuvazi bir bütün olarak, ücretlerin artışının engellenmesini ve sınıf temelli politikaya son verilmesini gerektiren ihracat yönelimli, dışa açık birikim stratejisini krizden çıkışın yegâne yolu olarak savunur. İç talebin kısılması, ücretlerin sınırlandırılması, yüksek reel faiz, devalüasyon, ihracatın teşviki, dış ticarete ve iç finansal piyasalarda serbestleşme önceki birikim modelinden köklü kopuşun ve radikal dönüşümün araçları olarak sunulur. Bu kapsamda dünya ekonomisiyle bütünleşmek amacıyla fiyat, kur ve faizde serbestlik zorunlu kılındı. Ancak söz konusu bu iktisadi araçların ötesinde devlet biçimindeki değişim ve buna eşlik eden siyasal rejim değişikliği bu dönüşüm sürecinin belirleyicisi ve uygulayıcısı olur.

3.2. Neoliberal Otoriter Devletin İnşası 1980-1983

Kapitalizmin yapısal krizinin ve ona eşlik eden ideolojik ve politik hegemonya bunalımının belirleyiciliği altındaki konjonktürde, Türkiye’de hem iktidar blokunda fraksiyonlar arası çelişkilerin yoğunlaşması hem de bir bütün olarak burjuvazi ile bağımlı sınıflar arasında şiddetlenen çatışmalar neticesinde devlet, yeni siyasal-kurumsal formlar kazanır; belli hukuksal, idari, toplumsal, ideolojik ve ekonomik işlevler edinir, bunları geliştirir, yeniden üretir ve dönüştürür (Clarke, 2004, s. 66-68). Bu bağlamda, 12 Eylül rejimiyle ortaya çıkan neoliberal otoriter devlet formu,

²⁸ Türk Hür Teşebbüs Konseyi (HTK), krizi aşmak amacıyla 1976 yılında sermaye sınıfının farklı fraksiyonlarının bir araya gelerek geliştirdiği karşı stratejilerden biridir. Hem sınıf-içi hem de işçi sınıfına karşı geliştirilmiş bu strateji çerçevesinde, “hür teşebbüs kuruluşlarının yek vücud olarak seslerini çıkartmak” amacıyla TÜSİAD, TOBB, TİSK ve hatta esnaf, zanaatkâr ve tarım kesimi örgütleri (TESK, TZOB) aynı çatı altında bir araya geldi (Aytekin, 2010)

burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki mücadelede işçi sınıfının yıkıcı bir siyasal yenilgiye uğramasının ürünüdür²⁹ (Aydınoglu, 2007; Savran, 1992).

Kapitalist üretim ilişkilerini yeniden üretim süreci içerisinde burjuvazinin hegemonya oluşturma kapasitesinin başından itibaren sınırlı düzeyde kaldığı Türkiye'de devlet, iktidar ilişkilerini sermaye lehine belirlemek ve bunu düzenleyen kurumları oluşturmada aktif bir role sahiptir. Türkiye burjuva devriminin özgün tarihsel ve toplumsal dinamikleriyle ilişkili bu gelenek, küresel kapitalizmin neoliberal evresinde de işlemeye devam eder. 1970'lerin ortasında yaşanan dünya kapitalizminin genel bunalımına refah devletini tasfiyeye girişerek yanıt üreten merkez ülkeler, buna itiraz eden toplumsal muhalefete otoriter-popülist bir tepki gösterip, sağa doğru kayarken; aynı yıllarda neredeyse iç savaş boyutlarına varan şiddetli bir çatışmanın eşliğinde olan Türkiye'de devletin reaksiyonu askeri darbe biçimini alır. Nitekim krizin tek ve mutlak bir yanıt olmadığı gibi uygun yanıt ise, o toplumsal formasyonun özgün tarihsel, siyasi ve kültürel yapısı dolayısıyla verilir.

Küresel kapitalizmin gelişim dinamikleriyle rezonans halindeki Türkiye'de darbe, devlet formunda ve içeriğinde değişime yol açarken, onu meydana getiren çeşitli kurumlar ve aygıtlar kapitalist gelişme aşamalarına ve sınıf mücadelelerine bağlı olarak yeniden şekillenir. 1980 sonrasında dışa açılan Türkiye kapitalizminin dünya sistemi ile artan entegrasyonu, bir yandan hem emek ile sermaye arasındaki çelişkileri, hem de uluslararası birikim sürecine farklı düzeylerde eklenen sermaye kesimleri arasındaki çelişkileri derinleştirirken, öte yandan bu çelişkilerin yönetimi ise devlet aygıtının işlevsel ve kurumsal yapısında köklü bir dönüşümü zorunlu kılar. Buna göre, bir önceki dönemin paradigması doğrultusunda Türkiye ekonomisini küresel piyasa güçlerine karşı korumakla yükümlü olan devletin rolü, uluslararası pazara açılmanın ve dünya ekonomisiyle bütünleşmenin sağlanması yönünde değişir. Söz konusu dönüşüm süreci

²⁹ 12 Eylül'ü sınıflar mücadelesi sorunsalı açısından ele alan Ergun Aydınoglu (2007, s. 401) darbenin kaçınılmaz olduğu kadar darbenin başarısının da kaçınılmaz olduğunun altını çizer. Aydınoglu'na (2007, s. 401-404) göre, emir komuta zinciri içinde ordunun birliği, solun ve sosyal hareketin muazzam bölünmüşlüğü ile birlikte solun ülke ölçeğinde siyaset yapma kabiliyetinin tükenmesi, çalışan kitlelerin radikal siyasete ilişkin yorgunluğu, darbe öncesi yaratılan "iç savaş" atmosferi ve son olarak darbecilerin ihtiyatlı tutumu 12 Eylül'ün hızlı başarısının ve yıkıcı gücünün ardındaki temel etkenlerdir. Savran (1992, s. 109) ise, 12 Eylül'ün amacına ulaşmasını işçi sınıfı hareketinin 1960'lı yılların ortalarından itibaren gösterdiği yükselmenin durmasıyla açıklar. Bu durgunluğun temelinde işçi sınıfının burjuva partileri karşısında siyasal bağımsızlığını kazanamamasının yattığını ifade eder.

otoriter devlet biçiminin devletin diğer aygıtları karşısında baskın konumda olan ordu eliyle inşasıyla sonuçlanır. Kapitalist devlet formlarının “olağan” biçimlerinden biri olan otoriter devlet formu Poulantzas’a göre (2000, s. 209) “günümüz kapitalizminin geldiği aşamada burjuva cumhuriyetinin yeni ‘demokratik’ biçimini temsil eder. Bu çerçevede siyasal alanın daraltılması, devlet otoritesinin güçlenmesi ve özellikle iç hiyerarşisi küresel kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenlenen yürütme aygıtının ön plana çıkması, Türkiye’de otoriter devletin temel bileşenleri olarak sıralanır (Oğuz, 2012, s. 10).

Otoriter devlet formu, var olan sınıf ilişkilerinin ve güç dengelerinin yeniden yapılanma sürecinde kilit rol oynayan devletin, militer-hegemonik bir yasal-politik üstyapı inşa etmesiyle kalıcılaşır. Dolayısıyla Türkiye kapitalizminin yeniden yapılanması, etkili ve aktif bir aktör olan devlet ve devletin dönüşümüyle ilişkili bir süreç olarak algılanmalıdır. Diğer taraftan, Latin Amerika veya Endonezya³⁰ örnekleri göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’nin neoliberal deneyiminin “serbest ekonomigüçlü devlet” birlikteliğinin³¹ tek örneği olmadığı söylenebilir. Ancak piyasa ekonomisinin olduğu kadar piyasa toplumunun da kuruluşunda esas aktör olan devletin ekonomiye ve topluma müdahalesinin giderek artması ve genişlemesi, Türkiye neoliberalizminin özgün yanı olarak öne çıkar (Özkazanç, 2005, s. 637). Bu bağlamda, neoliberal beklentilerin aksine devletin ekonomiye ve topluma müdahalesi azalmadı; tersine son derece merkezi, kişisel ve siyasal bir nitelik kazanır. Böylece 12 Eylül’de yeniden yorumlanmış güçlü otoriter devlet geleneği, piyasa mantığı üzerinden dolayımlanan yeni tahakküm mekanizmaları yaratır. Meşru şiddet tekeli elinde bulduran devlet, demokratik-meşruiyetçi mekanizmaları kaldırarak sınıf ilişkileri üzerindeki denetimini güçlendirirken, piyasa mekanizmaları ile devlet zoru iç içe geçer. Bir yandan iktisadi, siyasal ve sosyal alanda büyük sermayenin egemenliği kurulurken; diğer yandan hiç vakit kaybetmeden işçi sınıfı hareketi ve sosyalist örgütlenme devlet zoruyla bastırılıp, işgücü piyasası disiplin altına alınır. Askeri rejimin ilk yılında illegal politik faaliyette bulunduğu şüphesiyle 43,140 kişi

³⁰ Bu konuda bkz.: Kürçügil, M. (der.) (2004), *Latin Amerika’nın Kaynayan Damarları*, İstanbul: İthaki Yayınları.

³¹ Thatcherizmin politik ve ideolojik köklerinin yanı sıra onun muhafazakâr gelenek ve yeni sağın ekonomik liberal ideolojisi ile olan ilişkisini ortaya çıkaran Andrew Gamble (1994), piyasa ekonomisinin ve piyasa toplumunun inşasında serbest ekonomi ile güçlü devletin evliliğine dikkat çeker.

tutuklanmış ve bunların yaklaşık 30 bini darbenin ilk yılının sonunda hâlâ hapsedir. İkinci yıl ise bu toplama yeniler eklenerek 13,346 kişi daha tutuklanır. Böylece Eylül 1980 ile Şubat 1983 yılları arasında toplam 60,841 kişinin tutuklandığı rapor edilir. Darbe asıl sol örgütleri şiddetli bir şekilde vurur. Resmi rakamlara göre, tutuklanan 60 bin kişinin yüzde 54'ü solcu, yüzde 14'ü sağcı, yüzde 7'si bölücü ve yüzde 25'i ise tanımlanamamıştır (Pevsner, 1984, 88-90). Bu gelişmeler, otoriter devletin yalnızca baskılayıcı değil, “dışlayıcı” yanını da açığa vurur. “Neoliberal dışlayıcı devletin” (Önder, 2016) dışarıda bıraktığı kesimlerin hacmi oldukça geniştir. Öyle ki, işçi sınıfının bütünü, tarım üreticilerinin önemli bir bölümü, kamu emekçileri, milyonlarca işsiz ve emekli dışlanan kitleler arasında yer alır. Otoriter-dışlayıcı devlet formunun işlerlik kazanması ise, örgütlü işçi sınıfının politik alanın dışına itilmesine ve iktisadi alanda askeri ve yasal yöntemlere başvurarak disiplin altına alınmasına bağlıdır. Bu anlamda, örgütlü işçi sınıfını disipline etmeyi ve politik-iktisadi gücünü zayıflatmayı amaçlayan bu mekanizma, yalnızca emek-sermaye ilişkisine doğrudan devlet müdahalesini içermez; aynı zamanda geniş bir yasama faaliyetine dayanır.

Askeri yönetim ve ardından gelen sivil yönetim iktidarında geçen 1980'ler, bir bütün olarak Türkiye'de piyasanın ve piyasa toplumunun hem altyapısal hem de üstyapısal kurum ve kurallarının işletildiği kuruluş dönemi olarak kavranmalıdır. Parlamentoyu dağıtan, siyasi partileri fesheden ve liderlere siyaset yasağı getirip, yasama ve yürütme yetkisini kendi elinde toplayan askeri yönetim; ekonomik ve toplumsal baskıyı hukuksal zor ile kurar. Askeri rejimin hukuksal yapılanışının ilk önemli belgesi *Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İçtüzüğü* başlıklı metin olur (Tanör, 2000, s. 31). Bu yirmi dört maddelik içtüzük ile yasama yetkisini kendi üstüne alan askeri otorite, yasa üretim sürecinde MGK ve Konsey Sekreterliği'ni tam yetkili kılar. 12 Eylül 1980'den 6 Kasım 1983'e kadar süren askeri rejim, ilk altı ayında 123, dokuzuncu ayında 175 ve bir yılın sonunda 268 yasa çıkarır (Tanör, 2000, s. 33). 1981 yılında hızlı bir yasama faaliyetine girişen MGK'nın ilk yasal değişiklikleri ceza hukukuna ilişkin olur. Bir yandan görevi toplu terk etme, afiş ve pankart asma gibi geniş bir yelpazede yer alan eylemlere verilen cezalar ağırlaştırılırken; öte yandan ceza yargılamaları katılaşır. Ölüm cezalarının yerine getirilmesine ilişkin yasalar artar. Tüm yurttan ilân edilen sıkıyönetim kapsamında

Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri kurulur. Birbirini izleyen yasa değişiklikleriyle bunların yetkileri artar ve zamanla askeri yargı sivilleri daha fazla kapsayacak şekilde genişler. Özellikle 12 Eylül öncesinde işlediği ileri sürülen suçlardan dolayı mahkemeye çıkıp, aklanan veya haklarında takipsizlik kararı verilen birçok kişi, bu sıkıyönetim mahkemelerinde yeniden yargılanarak ağır cezalar alır (Tanör, 2000, s. 36).

Askeri rejim, 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun ile yasama yetkisinin ötesinde Anayasada değişiklik yapma hakkını da kendine tanır. Buna göre, MGK bildiri, karar ve yasalarının 1961 Anayasası'na uymayan hükümleri Anayasa değişikliği, yürürlükteki yasalara uymayanlar da yasa değişikliği sayılıp yürürlüğe girer (md. 6); MGK karar, bildiri ve yasalarının iptali istenemez ve Anayasaya aykırılığı ileri sürülemez (md. 3 ve md. 4) (Tanör, 2000, s. 32). Piyasa ekonomisinin ve piyasa toplumunun inşasında kendisini aslı kurucu irade olarak tayin eden askeri rejim, ileriki zamanda bununla sınırlı kalmayıp, yeni bir Anayasa yapma yetkisini kendinde bulacak ve bu yetkiyi başka hiçbir otoriteyle paylaşmayacaktı. Zira askeri rejim, henüz Anayasanın hazırlanmadığı ilk zamanlarda hemen hemen her alanda çıkardığı çok sayıda karar ve kanunla, kuracağı anayasal düzenin temellerini atar ve sonrasında Anayasa bu kanunlara uygun olarak hazırlanacaktır.

3.2.1. Yeni Birikim Rejiminin Yeni Anayasası: Bol Elbise Daraltılıyor

Yeni birikim rejimi doğrultusunda salt iktisadi alan yeniden düzenlenmedi, yasal-politik üstyapı da birikim rejiminin gereklilikleri doğrultusunda köklü bir şekilde biçimlendirilir. Söz konusu yeniden yapılanma sürecinin kuşkusuz en önemli unsuru, tarihsel blokun oluşumunda sınıflar arası ve sınıf içi mücadelenin sınırlarını çizecek olan yeni bir anayasadır. Tarihsel oluşumu içinde Türkiye'nin "rejim sorunları"ni düzenlemek iddiasında olan 1982 Anayasası, şüphesiz toplumsal yeniden inşa için üretilmiş basit bir formül değildi. Tarık Zafer Tunaya'nın (1979) nitelediği biçimiyle aslında anayasalar "insan derisiyle kaplı yasalar"dır ve içinde yeşerdikleri tarihsel oluşumun yazıya dökülmüş metinleridir.

12 Eylül 1980'i izleyen günlerde o dönemki sıfatlarıyla, Devlet Başkanı, Genel Kurmay Başkanı ve MGK Başkanı Kenan Evren, "lüks"³² görülen 1961 Anayasası için şunları söyler (Soysal, 1984, s.134): "O, Anayasa dediğimiz elbise bize bol geldi içinde oynamaya başladık. Anayasanın içinde birçok açık kapılar vardı, düzeltilmedi. Kötü niyetlilere fırsat veren o açık kapılar kapanmadığı için 12 Mart'a geldik. 12 Mart'ta düzeltilmeye çalışıldı. Ama maalesef o kapılar gerekli ölçüde kapatılmadı, gene açık kaldı". Dolayısıyla yeni terzi, elbiseyi mümkün olduğunca daraltmak ve kapıları sıkı sıkıya kapatmak konusunda karardır.³³

Her ne kadar baskıcı-otoriter bir karaktere sahip olsa da askeri iktidar, yapacağı anayasaya meşruiyet sağlamak için halkın sözde katılımına ihtiyaç duymaktadır. Batum ve İba'nın (2009, s. 209) vurguladığı gibi "Devlet ve toplum ilişkilerinin kurucu belgesi olan anayasaların, birer toplum sözleşmesi sayılması, anayasa yapımına, toplumun tüm kesimlerinin katılmasını gerekli kılar". Bu gereklilik nedeniyle kendisine asli kurucu iktidar rolü³⁴ atfeden askeri otorite, yeni bir anayasa metni hazırlanacağını ve 1982 sonbaharında halkoyuna sunulacağını ilân eder. 2485 sayılı Kanuna göre, ülkeyi yeni düzene taşıyacak anayasal çatıyı kurmak, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ve Danışma Meclisi'nden (DM) oluşan ve ast-üst ilişkisiyle birbirine bağlı Kurucu Meclis'in görevidir (Özbudun, 1993, s. 60). Tümüyle MGK'nın belirlediği ve sivillerden oluşan DM üyeleri³⁵ birer danışman konumundayken; yasa ve anayasa yapımında nihai karar ve denetleme yetkisi yalnızca MGK'ya aittir.

³² Evren, 12 Eylül harekâtının amaçlarını sıraladığı ilk konuşmalarında dahi, otoritenin yeniden tesisi için devlet gücünün pekiştirilmesi ve yeni anayasanın hazırlanması gerektiğinin altını çizer (Tanör, 1986, s. 97-98, 133-134).

³³ 12 Mart 1971 ara rejimi öncesinde Başbakan Süleyman Demirel, her fırsatta, 1961 Anayasası için "bu Anayasa ile Devlet yönetilemez" ifadelerini kullanırken; ara rejimin Başbakanı Nihat Erim ise 61 Anayasasını "lüks" olarak nitelemişti (Soysal, 1984, s. 103).

³⁴ Anayasa yapım süreçlerinde siyasal sistemin temellerini tesis etme işlevini yerine getiren kurucu iktidar, asli kurucu iktidar veya tali kurucu iktidar olarak ayrılır. Asli kurucu iktidar, yeni bir devletin kuruluşunda yahut siyasal rejim değişikliklerinde bulunan, kendisinden önceki anayasaya uyma zorunluluğunda olmayan, sınırsız bir iktidara sahiptir. Tali kurucu iktidar ise, sınırlı ve hukuki normlara bağlı bir iktidar odağıdır. Detaylı bilgi için bkz. Murat Sevinç (2012), "Anayasanın Başlangıç İlkeleri", *Demokratik Anayasa* içinde, der. Ece Göztepe ve Aykut Çelebi, İstanbul: Metis Yayınları.

³⁵ Danışma Meclisi'ne üye seçilebilmenin kritik şartlarından biri, 11 Eylül 1980 tarihi itibarıyla hiçbir siyasi partiye üye olmamaktır (Tanör, 2000, s. 38).

Anayasanın hazırlanış sürecinde olduğu gibi oylama süreci de ağır idari yasaklar ve siyasi baskılar altında gerçekleşir. Askeri otorite, halkoylaması öncesinde yayınladığı 70 ve 71 sayılı kararlar ile anayasa taslağının tartışılmasını, düşünce ve görüşlerini serbestçe ifade edilmesinin önüne geçer (MGK, 70 sayılı Karar, RG, 05.08.1982; MGK, 71 sayılı Karar, RG, 21.10.1982). 70 sayılı kararda, anayasa üzerindeki görüş ve önerilerin; anayasa taslağının geliştirilmesi maksadı içinde kalmasını ve halkoylamasında halkın oyunun nasıl olacağına yönelik etkide bulunmaması ifade edilir.

Aynı şekilde 71 sayılı karar, halkoylaması öncesinde anayasayı tanıtmaya görevini yerine getirecek Devlet Başkanı'nın çeşitli vasıtalarla yapmış olduğu konuşmaların ve anayasanın geçici maddelerinin hiçbir surette eleştirilemeyeceğini ve bunlara karşı yazılı veya sözlü herhangi bir beyanda bulunulamayacağını ilân eder. Ayrıca 70 sayılı kararın 12. maddesine göre, hukuki veya fiili herhangi bir mazereti olmaksızın referandumda oy kullanmayanlar beş yıl süreyle seçme ve seçilme hakkında yoksun kalacaktı. Diğer taraftan, anayasa referandumu ile Cumhurbaşkanı seçimi tek bir sandıkta birleştirilerek yeni bir baskı unsuru yaratılır (Erdoğan, 2009, s. 152). Geçici 1. madde kapsamında, anayasanın halkoylamasında kabulüyle birlikte askeri darbenin lideri 7 yıl için Cumhurbaşkanı sıfatı kazanacaktı.

Yasak ve baskıların yanı sıra anayasa tasarısına olumsuz oy vermenin askeri rejimin devamına ve “normal düzene” geçilememesine oy vermek anlamına geleceği yönünde yaratılan psikolojik atmosfer de dikkate değerdir³⁶ (Cumhuriyet Gazetesi, 26.01.1982). Belirsizlik, askeri yönetimin devamı olarak anlaşılmış ve halka evet oyu kullanmak dışında bir seçenek bırakılmaz.

İşte bu koşullar altında meşruiyet sağlamanın ve demokratik bir kılıfa sokmanın aracına dönüşen halkoylamasıyla 1982 Anayasası, yüzde 91,37 evet oyu alarak kabul edilirken; Evren de kendisini

³⁶ Anayasa Mahkemesi Başkanı Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı verdiği beyanatta şunları dile getirdi: “(...) Anayasanın kabul edilmesi demek, Siyasi Partiler Kanununun yapılması ve seçime gidilmesi demektir. (...) Seçmen bunu değerlendirecek ve bir an evvel normal düzene geçilmesi için Anayasaya oy verecektir.”

cumhurbaşkanı seçtirmiş oldu.³⁷ 1982 Anayasası yürürlüğe girdiği tarihten günümüze değin aynı hararetle tartışılmaya devam eder. Nihayetinde Mümtaz Soysal'ın öne sürdüğü gibi “anayasayı yaşatan içlerindeki sözcükler değil, dışarılarındaki hayattır”. Yalnızca teknik-hukuki bir metin olmanın çok ötesinde, yapım gerekçesi, ideolojisinden ayrı değerlendirilemeyecek anayasalar siyasal olanı ve devletin kurumları arasındaki yetki hiyerarşisini düzenlerken, esasında toplumsal ilişkilerin bütününe yeniden inşa etmektedir. 1982 Anayasası da esasları ve ideolojik-politik tercihiyle neoliberal yeniden yapılanma sürecinin ihtiyaç duyduğu toplumu yaratan kurucu metindir. Böylece yeni anayasaya göre, “Türk milletinin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 harekâtı sonucunda, Türk milletinin meşru temsilcileri olan Danışma Meclisi'nce hazırlanıp, Milli Güvenlik Konseyi'nce son şekli verilerek Türk Milleti tarafından kabul ve tasvip ve doğrudan doğruya O'nun eliyle vazoldu” (Parla, 1995, s. 45). Bu yolla beş kişilik askeri yönetimin darbe anayasası “Türk Milleti'nin anayasası” olurken, neoliberal projenin kurucu metni artık hazırды. Diğer taraftan, neoliberal yapılanmanın kurucu iktidarı, meşruiyet anlayışını “bölücü ve yıkıcı bir iç savaşa”, “kardeş kavgasına ve siyasetçilerin kısır çekişmelerine” son verilmesi retoriğinin ötesine taşıyarak; “Atatürkçülüğü” resmi ideoloji olarak ilân eder (Parla, 1995, s. 46). Ancak “Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmez bütünlüğünün” ve “Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin” korunması için Atatürkçülük yeterli görülmeyecek ve dinsel-kutsal ve milliyetçi motiflerle bezenmesi gerekecekti. Hem 12 Eylül'ün meşrulaştırılmasında hem de tarihsel bloğun yeniden tesisinde harç işlevini yerine getirecek olan “Türk-İslâm sentezi”³⁸ düşüncesine alan açan bu yaklaşım doğrultusunda Kemalizm ile İslâmcılığı biraraya getirmeye çalışan askeri rejim, güçlü-otoriter devlet formuna ideolojik bir perspektif kazandırmayı amaçlar. Böylece generallerin “kardeş kavgası” olarak tanımladığı, yaratılan “anarşi ve terör” atmosferi; gerçekte ise egemen

³⁷ 1982 Anayasası'nın ortaya çıkardığı bu bütünlüğü ele almak bu çalışmanın kapsamını aşılıyor olsa da, özellikle toplumsal yapının girdiği yeni yolu izlemek ve sınıf çatışmalarının egemen sınıf lehine düzenlenmesini ortaya koymak için genel bir çerçeve çizilme ihtiyacı duyulmuştur.

³⁸ Esasen, 12 Eylül darbesine entellektüel, ideolojik ve kurumsal destek sağlamayı hedefleyen Aydınlar Ocağı'nın formülü olan Türk-İslâm Sentezi, yeni-sağ ideolojinin temel perspektifiyle koşutluk içindedir. Devletin kimi zaman örtük kimi zaman açık biçimde yaptığı İslamizasyon tadilatının bir parçası olan bu ideolojik form ile sol siyasetin tasfiye edilmesi, toplumsal muhalefetin kontrol altına alınması ve milliyetçi-muhafazakâr güçlerin etki alanının genişletilmesi amaçlandı (Buğra, 2004, s. 128; Öğün, 1995, s. 177).

ideolojinin bunalımı, ideolojik bir alt sistem olan Türk-İslam senteziyle aşılmaya çalışılır. Esasında Türkiye siyasal hayatında varlığını açıktan olmasa da sürekli hissettiren milliyetçi ve İslami çizgi, 1980 darbesinin ardından toplumun çimentosu olarak egemen sınıfın elinde yeni birtakım düzenlemelerle toplumsal hayatın dokularına işlenir. Bu kapsamda milli kimliğin yeniden kurgulanmasında yeni Anayasaya ile ilk ve orta öğretime din kültürü ve ahlak bilgisi dersi konup, zorunlu hale getirilirken; aynı zamanda devletin ideolojik aygıtları arasında yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı ‘milli birlik ve beraberliği’ geliştirmek ve güçlendirmekle görevlendirilir.

1982 Anayasası’nın hazırlanış ve kabul sürecindeki anti-demokratik, otoriter ve militarist anlayış içeriğine de yansır. “Ara rejim döneminde yapılmış olan 1982 Anayasası, defolu olarak piyasaya sürülen bir elbise muamelesi görür. Hak ve özgürlükler bağlamında 1961 Anayasasıyla sağlanan kazanımları geriye götüren bu anayasa, daha yolun başında değişiklik ihtiyaçlarıyla birlikte anılmaya başlar” (Batum ve İba, 2009, s. 203-4). Devlet aygıtının içsel yapısının ve işleyişinin yeniden düzenlenmesi bakımından 1982 Anayasası, 1961 Anayasasının aksine, genel olarak yürütmenin özel olarak da Cumhurbaşkanı’nın etkinlik alanını yasama ve yargı aleyhine arttırır. Ayrıca, kanun hükmünde kararname yoluyla yasa yapma gücü yürütme lehine oldukça genişletilir. Böylece özerk kurumların tasfiyesi, Cumhurbaşkanlığının güçlendirilmesi ve merkeziyetçiliğin artması yoluyla yeniden yapılanan yürütme aygıtı, otoriter devlet formunun temel mekanizması haline gelir. Aynı zamanda felsefi ve siyasi açıdan ciddi farklılıklar taşımakla birlikte, kendisinden önceki anayasada olduğu gibi 1982 Anayasası da askeri bürokrasinin devlet aygıtı içindeki konumunu güçlendirir (Tanör, 2000, s. 45). Siyasal iktidar-askeri otorite arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi açısından yeni anayasaya eklenen on altı geçici madde dikkat çekiciydi. Buna göre, beş kişilik cunta yönetimine altı yıl süreyle yasama yetkisi üzerinde bir denetim işlevi verilir ve cuntanın, TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu), Diyanet İşleri ve eğitim gibi devletin ideolojik aygıtları yoluyla toplum üzerindeki denetimini sürdürmesi sağlanır (Parla, 1995, 53).

Anayasanın düzenlemekle yükümlü olduğu bir başka alan ise, devlet-toplum-birey ilişkileridir. Devletin kişi özgürlüğü uğruna güçsüz bırakılamayacağını savunan kurucu iradenin genel toplum kuramı ve modeli hakkında ipuçları sunan Anayasanın Başlangıç bölümünden de anlaşılacağı üzere en yüce değer, “Devletin ve Türk Milleti’nin millî menfaatleri”dir (Tanör, 2000, s.39, 46). 1982 Anayasası liberalizmin atomistik bireyciliği ile Marksizm’in sınıf ve sınıf çatışmacılığını reddeden, sosyal grupları bir bütünün parçaları olarak kabul eden korporatist dünya görüşünü sahiplenmekle birlikte, ideal toplum tahayyülünün esas unsuru apolitizimdir (Parla, 1995, s. 48). Dolayısıyla temel hak ve özgürlüklere sahip siyasal toplum fikri bir daha ortaya çıkmamak üzere sönmelidir. Aynı zamanda sosyal ve siyasal alanı baskı, yasak ve vesayet ile düzenleyen, çoğulculuktan uzak bu toplum anlayışı, totaliter bir niteliğe sahiptir. Her ne kadar anayasaların ortaya çıkış amaçları devlet iktidarını sınırlandırmak ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almak olsa da 1982 Anayasası, bu anlayışın tersine, temel hak ve özgürlükleri büyük ölçüde sınırlayarak devlet otoritesini güçlendiren hükümlere yer verir. Bir başka deyişle neoliberal projenin kurucu metni, devleti kutsamayı, onu birey ve toplum karşısında korumayı hedefler. Bu amaç doğrultusunda her türlü hak ve özgürlük genel ahlâk, millî güvenlik ve kamu yararı gibi muğlak ifadelerle sınırlandırılır.

1960’lı ve 1970’lı yıllarda yükselen toplumsal muhalefet ve işçi hareketi yeni anayasanın kurucu iktidarı için temel çekince kaynağıydı. İnsanların hak ve özgürlükleri için biraraya gelmesinden duyulan kaygı nedeniyle en fazla kısıtlama ve yasak kolektif hak ve özgürlükler alanına gelir (Tanör, 1986). Basın, toplantı, gösteri yürüyüşü hakkının yanı sıra dernek, vakıf, parti ve sendikaların faaliyetleri büyük ölçüde kısıtlandı. Yeni Anayasa, sendikaların mesleki amaç dışına çıkmalarına engel olmak amacıyla yöneticilerinde aranan vasıflardan, gelirlerini yatıracakları bankalara kadar çok geniş bir yelpazede bir dizi yeni hüküm getirir. Bu hükümler; lokavtın yeni anayasa ile kurumlaşması, grev yasaklarının genişletilmesi, grevin başlama tarihinin işverene önceden bildirilmesi, gerekli görülen hallerde grevin engellenmesi, uyuşmazlıkların zorunlu tahkim sistemine bırakılması, sendikaların gelirlerinin ve grev fonlarının sınırlandırılması, bir işyerinde birden fazla sözleşme yapılmasının ve birden fazla sendikaya üye olunmasının yasaklanması yönündeki

sermaye sınıfının talepleriyle³⁹ doğrudan uyum içindedir (Soner, 1998, s. 457). Tanör'e göre (1986, s. 108-109), çalışma hayatı ve sendikal alanla ilgili hükümlerde TİSK önerileri birincil kaynak niteliğindedir ve bu etki Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı ilk taslakta daha bariz bir şekilde gözlemlenmektedir.⁴⁰ Hatta sermayenin hayallerinin ötesinde içeriğe sahip olan bazı hükümler, "bol" olduğu düşünülen elbisenin önemli ölçüde daraltıldığına kanıtı niteliğindedir. Bu bağlamda, Anayasanın 18. maddesi, olağanüstü hallerde talep edilecek hizmetleri zorla çalıştırma saymaz. Genç ve militan işçi liderlerini hedef alan 51. madde sendika ve üst kuruluşlara yönetici olmayı 10 yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma şartına bağlarken, 54. madde ise grevi sadece toplu sözleşme sürecinin uyuşmazlıkla sonuçlanması halinde başvurulabilecek bir hak haline getirir. Ayrıca 55. madde asgari ücretin tespitinde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal durumun gözetilmesini zorunlu kılar.

Aynı zamanda sendikal alan ile siyasal alan arasına kalın bir çizgi çekilir. Anayasanın 52. maddesine göre; idari ve mali açıdan devletin denetiminde olan sendikalar, siyasi amaç taşıyamaz, siyasi faaliyette bulunamaz, siyasi partilerden destek göremez ve ortak hareket edemez. Otoriter olduğu kadar dışlayıcı olan yeni devlet formu çerçevesinde siyaset alanı emekçi halk kitlelerine kapatılır. Sendikalaşma hakkı 12 Mart ara rejimiyle, siyaset hakkı ise 12 Eylül ile ellerinden alınan kamu çalışanlarının yanı sıra öğrencilerin de siyasal partilere üye olmaları yasaklanırken; partilerin ise vakıf, kadın ve gençlik örgütü kurması; dernek, sendika, meslek örgütü ve benzeri kuruluşlarla ilişki ve işbirliği geliştirmeleri yasaklanır.

Sonuç olarak, 1982 Anayasası, yeni tarihsel blokun kurulma sürecine uygun olarak sınıflar arası ve sınıf içi mücadelenin sınırlarını, serbest piyasa-güçlü devlet-apolitik toplum düsturu kapsamında belirler. Basit bir metinden ibaret olmadığı bilinen 1982 Anayasası "(...) bir yandan sistemin sınırlarını belirgin bir biçimde çizip diğer yandan da bu sınırların ihlaline yönelik girişimlere durmaksızın sınırları ve sınırların dışına çıktığında ne gibi cezaların hükme bağlanacağını hatırlatır(ken)", özünde

³⁹ Ayrıca işverenlerin Ekonomik ve Sosyal Konsey'e ilişkin beklentileri Anayasanın 148. maddesinde, asgari ücretin sınırlandırılmasına ilişkin istemleri ise 62. maddesinde yer aldı.

⁴⁰ Taslağın bu bölümü TİSK Genel Sekreteri ve Anayasa Komisyonu üyesi Rafet İbrahimioğlu tarafından hazırlanmıştır (Tanör, 1986, s. 109).

sistemin işleyişini güvence altına alır (Atılğan, 2015: 84). Bu bağlamda emek karşıtı, anti-demokratik, anti-liberal ve merkezizetçi bir karakter taşıyan Anayasa, yeni birikim rejiminin burjuvazinin çıkarları doğrultusunda istikrarlı bir şekilde işlemesi ve bu yönde gerekli üstyapısal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi işlevini üstlenir. Ancak 1982 Anayasasının sermaye-emek ilişkilerini açıkça sermaye lehine düzenleyen hükümleri, emeğin iktisadi ve siyasi gücünün yasal ve kurumsal yöntemlerle zayıflatması ve disiplin altına alınması için yeterli görülmeyecek; işini şansa bırakmak istemeyen askeri rejim giderayak çalışma ilişkileri sistemine yönelik bir dizi yasal düzenlemenin altına imzasını atacaktı.

3.2.2. Yeni Rejimin Çalışma Yasa(k)ları: “Şimdi Gülme Sırası Onlarda”

12 Eylül 1980 tarihi aynı zamanda, 1961 Anayasası zemininde oluşturulan ve 1963 yılında kabul edilen 274 sayılı Sendikalar Yasası ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası kapsamında kullanılan sendikal haklar ve grev hakkıyla desteklenen toplu pazarlık döneminin sonu anlamına gelir. Birey hayatı için uzun, toplumların hayatı içinse oldukça kısa sayılabilecek bu dönem, yeni rejimin kurucuları için kesinlikle yapılardan, kurumlardan ve belki de daha önemlisi hafızalardan silinmesi gereken bir dönemdir. 1983’e gelindiğinde darbenin ekonomi politikasının önemli sacayaklarından biri olan düşük ücretli-sendikasız-güvencesiz ekonominin gereği olarak işgücü piyasasının askeri yöntemlerle disiplin altına alınmasının doğal sınırına ulaşılır. Anayasanın kabulüyle belirli bir meşruiyet kazanan rejim, hızlı bir yasama faaliyeti içine girer. Eylül 1980’den genel seçimlerin yapıldığı Kasım 1983’e kadar süren askeri rejimin, aldığı tedbirleri kalıcı hale getirmeden bir yere gitmeyeceği açıktı. Öyle ki çalışma yasaları tasarısı, Danışma Meclisi’nde dahi görüşülmeden doğrudan Milli Güvenlik Konseyi’nce ele alınır (Çelik, 2008, 104). İktidarı devretmeden birkaç ay önce yasal mekanizmaları kullanarak 7 Mayıs’ta 2821 ve 2822 sayılı yasaları yürürlüğe koyan askeri otorite, sermaye-emek ilişkilerini emek aleyhine yeniden düzenleyen 1982 Anayasasıyla çizdiği çerçeveyi daha da daraltılarak kurumsallaştırır. Bertell Ollman’ın hatırlattığı gibi (2006, s. 164) “kapitalizmin yasaları, yalnızca kapitalist toplumun sürmesini sağlayan yapının öğeleri olarak anlaşılabilir ve bu yapıya katkı yaptığı ölçüde önemlidir”. Söz konusu sendikal

düzenlemelerde, devlet güdümlü sendikacılığın⁴¹ yerleşmesine yol açan 1947 tarihli 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile 1970 yılında 15-16 Haziran eylemlerine yol açan 1317 sayılı yasanın Anayasa Mahkemesince iptal edilen maddelerinden esinlenir (Pekin, 1995, s. 224).

2821 Sayılı Sendikalar Kanunu sadece işkolu sendikaları ve konfederasyonları güvence altına almış olup, işyeri-işletme, meslek esaslı sendikaların ve federasyon, il ve bölge düzeyinde sendikal birliklerin kurulmasının yolunu kapatır (Çelik, 2004). Böylece beklenebileceği gibi emeklilerin, çiftçilerin ya da işsizlerin sendikalaşması, yani yatay ve yerel sendikal örgütlenme engellenirken; yalnızca merkezi ve hiyerarşik yapılara izin verilir. Ayrıca Anayasada yer aldığı şekliyle sendikanın zorunlu organlarında görev alacak kişiler için “en az on yıl bilfiil çalışmış olmak” şartı getirilir. Yüz kıstarıcı suçlar, siyasal ve ideolojik amaçlı eylemler ve Sendikalar Kanunu hükümlerinden ceza almış olanlar ömür boyu sendikacılıktan men edilir. Yasanın 21. maddesiyle askerlerin, idari kadroda çalışanların, din ve ibadet işlerinde çalışanların, öğrencilerin ve özel kurumlarda görevli öğretmenlerin sendikaya üye olması yasaklanır. 22. ve 25. maddeyle de sendikaya üyelik ve üyelikten ayrılma hem masraflı hem de zorlu olan paralı noterlik mekanizmasına bağlanır. Ekonomik baskı aracı olarak işleyen noter şartı, bir defaya mahsus Yasa'nın yürürlüğe girmesinden önce mevcut olan sendikaların üyeleri için aranmaz. Yasa, sendikaların temel ve yegâne faaliyetini “toplular sözleşme” yapmak olarak tanımlarken; sosyal faaliyetlerini ise, “üyelerine adli yardımda bulunmak, yasal ve uluslararası anlaşmalara göre toplanan kurullara temsilci göndermek, üyelerin mesleki bilgilerini arttıracak kurs ve konferanslar düzenlemek” şeklinde kısıtlar.

Sendikaların üyelerine yönelik düzenleyecekleri eğitimlerin özellikle “mesleki” olduğunun vurgulanması ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın eğitim faaliyetleri üzerindeki artan denetimi, ileriki bölümlerde ele alınacağı gibi, DİSK

⁴¹ Türkiye sendikal hareketinin temel ilkelerinden biri olan devlet güdümlü sendikacılık, grev hakkının olmadığı, sınıf mücadelesi deneyiminin zayıf olduğu ve sendikaların mali olarak güçsüz olduğu koşullarda siyasal iktidar ile iyi ilişkiler kurarak ve lobi faaliyet yürüterek hak elde etme anlayışına dayanmaktadır. Söz konusu sendikal yaklaşımın tarihsel-materyalist çözümlemesi için bkz. Aziz Çelik (2010) *Vesayetden Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

davasındaki kritik suçlamalardan biri olan “işçi sınıfı bilimine ilişkin eğitimler” konusunda rejimin hassasiyeti göz önüne alındığında daha iyi anlaşılacaktır.

Sendikaların işlevlerinin yanı sıra gelir ve giderlerine getirilen sınırlamalar merkezi-hiyerarşik sistemin kurulmasını mümkün kılar. Yeni kanunda da yer verilen *Check-off* (üyelik aidatının kaynaktan kesilmesi) yöntemi bu yapının kurulmasının önemli bileşenlerinden biridir. Buna göre; işyerinde geçerli toplu sözleşmenin tarafı olan sendikanın üyelerinden alacağı üyelik aidatı ve sözleşmeden yararlanmak isteyenlerin ödeyeceği üyelik aidatının $\frac{2}{3}$ 'ü tutarındaki dayanışma aidatı doğrudan işveren tarafından kesilerek sendikaya aktarılmasını zorunlu kılar (Ketenci [Soner], 1987, s. 184). Kanununun 43. maddesi sendikaların gelirlerini devlet bankalarına yatırması zorunluluğu getirirken, 44. madde yasada belirtilenlerin dışında harcama yapılmasını yasaklar. Ayrıca temel gelirleri üyelik aidatlarıyla sınırlı olan sendikaların, çeşitli kuruluşlardan yardım alması yasaklanırken; uluslararası sendikalardan gelecek yardımlar ise Bakanlar Kurulu'nun iznine tabi kılınır.

2822 sayılı Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu, tıpkı 2821 gibi 7 Mayıs 1983'te yürürlüğe girer, ancak hayata geçirilmesi Ocak 1984'e kalır (Ketenci [Soner], 1987, 185). Sendikal hak ve özgürlüklerin kullanımının “anarşi ve terör” ortamına yol açtığını iddia eden askeri rejim, 2822 sayılı Yasaya olan ihtiyacı şöyle açıklar (Günay, 1996, s. 53):

“Özellikle toplu iş sözleşmesi tiplerinin ve toplu iş sözleşmesi düzeyinin tayininde kargaşalık nedeniyle ortaya çıkan uyuşmazlıklar, ülke ekonomisini ve sosyal barışı zedelemiş; dayanışma aidatı müessesesi uzun tartışmalara sebep olmuş; teşmil müessesesini çalıştırmak mümkün olmamış; mahkemeler ve hakemlerce çözümlenmesi mümkün, sözleşmelerin tefsirinden doğan hukuki ihtilaflar gereksiz hak grevlerine sebep olmuş; uzlaştırma müessesesi greve gidebilmek için uyulması zorunlu bir formalite halini almış, toplu iş sözleşmesini akdedecek yetkili sendikanın tayini uzun tartışma ve çekişmelere, lüzumsuz grev ve lokavtlara sebep olmuş; yetkinin kazanılması için kanundaki boşluklar sebebiyle sahtecilik iddiaları ile karşılaşmış; grevin uygulanmaya konulması tarihi kanunda belirtilmemiş olduğundan işyerleri devamlı grev tehdidi altında bırakılarak üretim düşmüş ve sonuçta, çalışma barışı bozulmuştur.”

Kanun “zayıf” olan işçiyi, işveren karşısında koruma ilkesini terkedip, işçi ile işvereni eşit taraflar olarak kabul eder. 1. madde Kanunun amacını, “işçilerin ve işverenlerin karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek üzere, toplu iş sözleşmesi yapmalarının, uyuşmazlıkları barışçı yollarla çözmelerinin ve grev ve lokavtın esaslarını ve usullerini tespit etmek” şeklinde tanımlar. 2821 sendikalaşmada işkolu zorunluluğu getirirken, 2822 ise toplu sözleşmede işyeri-işletme esası getirir. Bu yolla sektör ve işkolu düzeyinde toplu pazarlık engellenir. Yasanın, sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık hakkı önüne koyduğu en önemli engel, yetki mekanizması olur. Yetki sürecinde iki önemli kısıtlama söz konusu, birincisi işkolu ve işyeri-işletme barajı, diğeri ise yetkinin siyasi bir kurum olan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından verilmesidir. Yetki için öncelikle sendikanın kurulu olduğu işkolunda çalışanların yüzde 10’unu üye yapması gerekir. Yüzde 10’luk baraj her yıl Ocak ve Temmuz aylarında Bakanlık tarafından yayımlanacak istatistiklerle belirlenecektir. Sendikaların gerçek üye sayılarını yansıtmayan bu istatistikler, kağıt üstünde barajı aşmış görünen sendikaların bu engelin etrafında dolanmalarını mümkün kılarken, endüstriyel ilişkiler alanını havuç-sopa yöntemiyle dizayn eden siyasal iktidarın elinde ise önemli bir koza dönüşüp, emek üzerindeki egemenliğini arttırmasının aracı olur. Öte yandan, yüzde 10 barajını aşmak toplu iş sözleşmesi ehliyeti için yeterli değildi. İlgili sendika ayrıca toplu iş sözleşmesi yapmak istediği işyeri veya işletmede de işçilerin yarından fazlasını üye yapmak zorundadır. Söz konusu hükümler çok geçmeden sonuç verir, 1980 öncesi 700 olan sendika sayısı, 1984’te 120’lere düşer (Ketenci, 1987, s. 187). Yasa koyucu, sendikal örgütlenmeyi zorlaştıran ve işçilerin temsilini ve toplu pazarlık hakkını ortadan kaldıran bu düzenlemenin esas gerekçesinin sendika enflasyonunu önlemek ve “güçlü” sendikacılığı teşvik etmek olduğunu ileri sürse de (Ketenci [Soner], 1987, s. 187) hem işkolu sendikacılığı hem de yüzde 10 barajı merkezi, otoriter ve tek tip çalışma ilişkileri rejiminin temel bileşenleri olur.

Yasanın en yasadışı hükümleri grev hakkına ilişkindir. Diyalektiğin kanunları gereği bilinir ki, bütün kendisini parçaları aracılığıyla gösterir ve bu nedenle de parça bütünün bir biçimi olarak da görülebilir (Ollman, 2006, s. 164). Bu bağlamda söz konusu yasaklar silsilesi sistemin çelişkilerinin ve yönelişlerini görünür kılar.

Anayasa’da tüm işçilere tanınan grev hakkı, 2822 sayılı Kanun ile sadece toplu iş sözleşmesi yetkisine sahip sendikayla sınırlandırılarak, sendikasız işçilere toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı tanınmaz. Grev uygulaması belirli sürelerle bağlanır ve önceden işverene haber verilmesi zorunlu kılınır. Yeni yasayla, grev kararı alınmadan önce yasada öngörülen “barışçı yolların” denenmesi zorunlu hale getirilerek, son aşamada, uzlaşma sağlanamadığı takdirde sendikaların greve gitmesine izin verilir. Yasanın 21. maddesine göre, toplu görüşme için bir araya gelen tarafların 60 gün boyunca uzlaşmaya çalışmaları zorunludur. Bu 60 gün içerisinde anlaşma sağlanamazsa, taraflardan birinin başvurusuna gerek duyulmadan re’sen atama yoluyla zorunlu arabuluculuğa gidileceği belirtilir. Zorunlu arabuluculuk süresi 15 gündür, taraflar anlaşırsa bunu “en çok altı işgünü uzatabilir” (23. madde).

Yine anlaşma sağlanamazsa, arabulucu “üç gün içerisinde” bir rapor düzenler ve “en geç altı işgünü” içerisinde taraflara tebliğ eder. Bu aşamalara kadar şayet hâlâ anlaşma sağlanamamışsa, ancak sendika grev kararı alabilir. Eğer grev kararı alınırsa; “karar tarihinden itibaren altı işgünü içinde karşı tarafa tebliğ edilmek üzere notere ve kararın bir örneği görevli makama tevdi” edilmek zorundadır (28. Madde)

Toplu iş sözleşmesi görüşmeleri sırasında çıkacak uyuşmazlık sonucu yapılacak grevler dışındaki tüm grevler yasa dışı grev olarak kabul edilir. Böylece iş yavaşlatma, dayanışma grevi, siyasi grev, genel grev yasadışı hale gelir. Yasanın tanımladığının dışında yapılacak tüm grevler ise ağır parasal yaptırımlara bağlanır ve bu tür “kanunsuz” grevlere katılan işçilerin iş sözleşmelerinin tazminatsız feshedilmesi öngörülür. Böylece doğrudan ve açık bir ifadeyle yasaklanmamış olsa da getirilen hükümler doğrultusunda grev hakkı kullanılmaz hale gelir (Güzel, 1987). 26. ve 27. maddeler işçi sendikasının grev kararı alması halinde işverenlere de lokavt yetkisi tanır. Eşine az rastlanır bu uygulamayla saldırı aracı niteliği kazanan lokavt kurumsallaşır. 2822 sayılı Kanunda, 29. maddede “yasağın bulunduğu işler”, 30. maddede “yasağın bulunduğu yerler” ve 31. maddede “geçici yasaklar” başlıkları altında üç ayrı maddede düzenlenir. 29. maddeye göre, “can ve mal kurtarma işleri, cenaze ve tekfin işleri, su, elektrik, havagazı, kömür ve petrol sondajı, üretimi, tasfiyesi ve dağıtımı, banka ve

noterlik hizmetleri, kamu kuruluşlarınca yürütülen itfaiye, temizlik işleri ile şehir içi deniz, kara ve demiryolu ve diğer raylı toplu yolcu ulaşım hizmetleri”nde grev yasaktır. Yasaklar burada bitmiyor, 30. maddeye göre, “aşı ve serum imal edilen müesseseler, hastane, klinik, sanatoryum, prevantoryum, dispanser ve eczane, eğitim ve öğretim kurumları, çocuk bakım yerleri ve huzurevleri, mezarlıklar, Milli Savunma Komutanlığınca doğrudan işletilen yerlerde” grev yasaktır.

Yasa, siyasal iktidara milli güvenlik ve genel sağlık gerekçesiyle bütün grevleri 60 gün süreyle erteleme yetkisi verirken (33. madde); ileriki yıllarda ortaya çıkacağı gibi sermaye sınıfının talepleri doğrultusunda siyasal iktidar sık sık grev ertelemelerine başvuracaktı. Çalışma Bakanı’nın ve bizzat seçeceği resmi arabulucunun yardımı ile bu süre içinde çözüme kavuşturulmayan uyuşmazlığın, Yüksek Hakem Kurulu’na (YHK) götürülmesi öngörülür (34. madde). Zorunlu tahkim aşamasında artık uygulanma imkânı ortadan kalkan grevin engellenmesiyle söz konusu düzenleme bir erteleme değil, yasak halini alır (Koray, 1994, s. 132; Çelik, 2008) ve aslında ortaya çıkan şey, Anayasa’nın tarihsel oluşumundaki koşulların içselleştirilmesidir. Böylece YHK’nın devreye gireceği halleri düzenleyen 32. ve 33. maddeler, askeri otoritenin temel mekanizmalarından biri olan *zorunlu tahkim sistemini* kalıcı hale getirir. Bu sistemde uyuşmazlık halinde taraflar sadece kanunla gösterilen zorunlu hakem yoluna gidebilirler, hakem kurulu kararları toplu sözleşme hükmündedir ve kesindir. Kurul, grev yasağı ve erteleme hallerinde nihai kararı verir. Ayrıca “barışçıl çözüm yolları” başlığı altında düzenlenen YHK’nın oluşum ve çalışma prensipleri, kurulun siyasal iktidarın talep ve beklentilerini karşılar nitelikteki taraflı temsil dengesini ortaya çıkarır (54. madde).

Yasa, grev uygulamasına ilişkin de birçok yasak içerir. Grev oylaması, çalışanların $\frac{1}{4}$ ’ünün yazılı isteği üzerine gerçekleşebilir, grev (ve lokavt), kararın karşı tarafa tebliğinden sonraki 60 gün içinde ve 6 gün önce noter aracılığıyla karşı tarafa bildirilmiş olma koşulu ile yapılabilir. Süresi içinde alınmamış ve bildirilen günde uygulamaya konmamış grev ile birlikte, grev hakkının yanı sıra yetki belgesi de düşer. Greve katılmayan veya katılmaktan vazgeçenler hiçbir şekilde engellenemez; işyeri önünde topluluk oluşturulamaz; grev gözcüleri için çadır, kulübe, barınak kurulması

yasaktır; çalışan işçilerin ürettiği ürünlerle her türlü stok ve hammadde giriş-çıkış serbesttir. Ayrıca 275 sayılı Kanunda yer alan işverenin greve giden işçiye ücret ödemesi hükmü açıkça yasaklanır (22. madde). Bu madde özellikle uzun süren grevlerin ardından ekonomik sıkıntıya düşecek olan işçilerin direnme gücü kırmaya yöneliktir.

Sonuç olarak, grev hakkına getirilen tüm yasak ve kısıtlamalar toplu pazarlık masasındaki dengeyi işçi aleyhine bozarken, işveren karşısında emeğinden başka hiçbir gücü olmayan işçiyi savunmasız bırakır. Siyasal iktidarın elinde bulunan grev erteleme yetkisi ve kurumsallaşan YHK, devletin sınıf mücadelesi alanına, sermaye lehine doğrudan müdahale etmesinin önünü açar. Böylece sendikalaşma hakkının ayrılmaz bir parçası olan evrensel grev hakkının caydırıcı niteliği yok edilerek adeta yakmayan bir ateşe dönüştürülür. Esasen, sermaye sınıfının, daha özelden TİSK'in sendikal haklar, toplu sözleşme ve grev hakkıyla ilgili sınırlama taleplerinin sadakatle izlendiği her iki yasa (Boratav, 2000, s. 163; Koç, 2010, s. 61), sendikaların sınıf hareketi içindeki etkinliğinin ve gücünün ön plana çıktığı önceki döneme bir tepki olarak düzenlenir. Devlet, sendikaların işlev alanı ve temsil niteliğinin yanı sıra tabanın, örgütün ve liderliğin yapısını da denetleyen, yer yer de belirleyen paternalist anlayışa dayanan bu yasalar aracılığı ile çalışma rejimini yukarıdan aşağı oluşturmayı amaçlar. TİSK Genel Başkanı ve tekstil patronu Halit Narin'in yasa tasarılarına ilişkin yaptığı yorum ise, gerçeğin dışı vurumcu tezahürü niteliğindedir (Cumhuriyet, 23 Şubat 1983): "20 yıldır biz ağladık, onlar güldü. Dengenin bozulduğu bir ortamda 12 Eylül'e gelen olaylar yaşanır. Grev hakkı ekonomik ve milli sınırları aştığı takdirde sınırlandırılmalıdır. Sendikalar, yalnızca sendikal faaliyet içinde kalmalıdır." Bu bağlamda, her iki yasa da ILO normlarıyla özellikle 87 No'lu Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması Sözleşmesi ve 98 No'lu Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi ilkeleriyle çelişen bir dizi yasak ve kısıtlamaları içeren otoriter, ayrımcı ve dışlayıcı mevzuatlardır. Ekonomik alanla sınırlı, iş kolu sendikacılığına dayalı az sayıda, denetlenebilir ve her yönden zayıf bir sendikal yapı oluşturmaya hizmet eden 2821 ve 2822, neoliberal politikaların ilham verdiği 24 Ocak kararlarının sorunsuz ve engelsiz uygulanabilmesine hukuki zemin sağlanır. Başka bir ifadeyle, statik metinler olmanın çok uzağındaki yasalar ve anayasa zaman içinde değişen toplumsal ilişkileri bir kenara

birakarak kavranamayacağı gibi, esasında bu ilişkilerin değişimine nasıl hizmet ettiği ortaya konulması gereken dinamizme işaret eder. Temelde anayasa ve yasaların toplumsal sınıf ilişkilerini, üzerinde kurulduğu zemini incelemek gereklidir ki, 1982 Anayasası ve özetlemeye çalıştığımız ardından çıkarılan çalışma yasaları da bu zeminin izlerini sürmektedir. 1983-2013 arasında tam 30 yıl boyunca yürürlükte kalacak olan bu yasalar aracılığıyla yaratılan merkezîyetçi, bürokratik ve oligarşik yapıyla sendikal statüko adım adım inşa edilir ve sendikal hareketin bugünde karşı karşıya olduğu yapısal sorunların temeli bu yasalarla atılır. Bununla birlikte, bu süreçte hâkim sınıfların güçleri, talepleri ve bunların tabi sınıflardaki algılanışı toplumsal sınıf ilişkilerinin yeniden konumlanışını ve kapitalizmin ana eğilimlerinin ülkenin üretim ilişkilerinde yeni bir seyre yol açacağı da beklenmektedir.

3.3. Askeri Rejim Altında Örgütlü İşçi Sınıfı (1980-1983)

1980 Türkiye’inde başta anayasa ardından yasalarla Türkiye burjuvazisi neyden şikâyet ediyorsa giderilmeye çalışılırken, 24 Ocak Kararları’nın etrafında gelişen talepler de “güvenceye” alınır. Buna karşın yasalar salt metinler olarak görüldüğünde bu kutuplaşma hiç de hissedilmez. “Zira anayasalar, kapitalist toplumların en kutsal belgeleri oldukları gibi, en yanıltıcı, an aldaticı, bu anlamda en ideolojik görünümüdür. Sözgelimi, Türkiye’nin yürürlükteki anayasasında özde baskı altında olan görünürde hür, sömürülen özgür, hâkimiyet altında olan eşit görünür” (Atılğan, 2015, s. 89). Fakat bu görünüme rağmen egemen iktidarın meşruiyetini sağladığı bu metinlerin sürekli etkileşim halinde olduğu ve 12 Eylül çatısı altında değişen toplumsal ilişkilerin “kontrol altına alınması gereken” tarafı örgütlü işçi sınıfı olur. “Türkiye ekonomisinin devletçi himayeci kayıtlardan soyunarak ‘sahiden’ kapitalistleşmesine ve küresel kapitalist ekonomiyle bütünleşmesine giden yolu” açan 1980 askeri darbesi, günümüze kadar toplumsal sınıfların arasındaki uçurumun derinleştiği bir sürecin kırılmasını başlatır (Bora, 2005, s. 596). Bu durumda yapılacak şey, bağımlı sınıfları esnekliği, tüketimi ön plana çıkararak neoliberal iktisadi gerekliliklere entegre etmek ve sınırlarını belirlemektir. Üretim ilişkilerinde aranan yeni açılım ve değişimlerle mevcut ekonomik krizin aşılması ön görülürken, bu öngörü bir

dizi yasağı ve müdahaleyi beraberinde getirmiş olsa da karşı mücadelenin de fitilini ateşleyecektir.

3.3.1. Örgütlü Sınıf Hareketinin Disiplin Altına Alınması

1980, Türkiye tarihinde o güne kadar en fazla işçinin greve çıktığı ve grevde geçen işgününün en yüksek olduğu yıl olur. İşçi sınıfı mevcut ekonomik krizin etkilerine karşı güçlü bir direniş içindedir. 1980’de 84,832 bin işçi greve çıkarken, grevde geçen işgünü sayısı 1,303 milyona ulaşır (ÇSGB, 1998, s. 65). Esas kırılma noktası ise, sınıfsal özü bakımından basit bir ekonomi programından ibaret olmayıp, sermayenin emek karşısında güçlendirilmesini ve siyasetin iktisadın ihtiyaçlarına uyarlanmasını hedefleyen 24 Ocak Kararları olur. Bu durum, ağır ekonomik bunalımın faturasını emekçi sınıflara yıkmak isteyen bu program karşısında alım gücünü dolayısıyla gerçek ücretlerini korumak isteyen işçi sınıfının elindeki ekonomik silaha başvurduğunun göstergesiydi⁴². 25 Ocak günü Türkiye genelinde 6414 işçi grevdeyken, bu sayı 28 Şubat’ta 16 bine, 28 Mart’ta 34 bine, 27 Haziran’da 57 bine yükselir (Koç, 1995, s. 30). 12 Eylül günü yönetime el koyan darbeciler, yüzlerce işyerinde 50 binden fazla işçinin katıldığı grevlere son verdi, tüm sendikal faaliyetleri durdurdu, ücretleri dondurdu ve toplu sözleşme düzenini ortadan kaldırır. Mevcut birikim rejiminin taviz sınırını aşan ve geleneksel ekonomik dengeleri tehdit etmeye başlayan işçi sınıfının ekonomik hak arama mücadelesine olan tepkiyi, 12 Eylül’ün lideri, Kenan Evren şu ifadelerle dile getirir (Cumhuriyet Gazetesi, 01. 11. 1982):

“Grevler, gerçek maksatlarından saptırılarak, ‘ideolojik mücadele’ silah ve vasıtası haline getirilmiştir. Bir sendika rekabeti başlatılmıştır. Kim daha fazla koparacak yarışına girilmiştir. Ekonomik imkânlar elverdiği müddetçe, elbet daha yüksek ücretler ve daha iyi iş şartları için bir mücadele olur. Buna kimse kalkıp da "Haksızdır" diyemez. Ama grev tehditleri ve ardı arkası kesilmez grevler ve türlü direnişlerle üretim hacmi ve kalitesi düşürülür, bu yüzden milyonlarca tüketici vatandaş bunalımlara sokulur, hastalık tehlikesiyle karşı karşıya kalınır, hiçbir malın dış pazarlara sevkine ve orada rekabete girilmesine imkân verilmezse, sonunda bu işten kim karlı çıkar?

⁴² Sınıf hareketinin bu dönemde toplumsal paylaşım mücadelesindeki başarı grafiğinin yetkin bir analizi için bkz. Korkut Boratav, (1989) "İktisat Tarihi 1908-1980", Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye: 1908-1980, İstanbul: Cem Yayınevi, s. 340-343.

İş hayatı içinde, işçinin gerçek menfaatlerini, memleketin çıkarlarını düşünmeyen, yalnız ve yalnız kendi menfaatlerinin veya ideolojik mücadelelerinin peşinden koşan ve sendika ağaları denilen bir sınıf insan türemiştir. Bunlar işçilerimizi olur-olmaz sebeplerle derhal grevlere sürüklemişler, ama başlangıçta da söylediğim gibi grev boyunca da aç ve yoksul bırakmışlardır. Çalışmak isteyenine çalışmasına zorla ve şiddetle karşı koymuşlardır. Dünyanın hiçbir yerinde çalışmıyoruz diye sevinç ifade eden davullu-zurnalı grev yapılmaz. Ama bizde grev yapılan o işyerinin önünde günlerce davul-zurna çalınmıştır. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir gösteri yapılmaz. Çünkü çalışmamak bir hüner değildir. Çalışmak hünerdir. İnsan çalışmak için yaratılmıştır. İşçiyi, dayanılmaz derecede asap bozucu, iş huzurunu ve çalışma barışını kökünden kazıyan bir mücadelenin içine itmişlerdir. İş hayatı ile ilgili olmayan sebeplerle grevler yaptırmışlardır. Bu arada, grevler sırasında işçiler perişan olmuşlardır. Üretim düşmüş, hatta belli mallarda üretim tamamen durmuştur.”

“Sendika ağaları”ndan dem vuran Evren, darbe sabahı yaptığı konuşmada işçilere şöyle seslenir (Resmi Gazete, 12.09.1980):

“Çalışkan ve vatanperver Türk işçisinin ekonomik koşullar çerçevesinde her türlü hakları korunacaktır. Ancak, temiz Türk işçisini sömüren, onları kendi ideolojik görüşleri istikametinde kullanmak için her türlü baskı oyunlarına başvuran, işçinin hakkı yerine kendi menfaatlerini ön planda tutan bazı ağaların bu faaliyetlerine asla müsaade edilmeyecektir. Tüm işverenlerin iş barışının koşullarını sağlayacak esaslardan ayrılmadan üretimin artırılması ve ihracata yönelik gayretlerin gelişmesine yardımcı olmaları için her türlü tedbir alınacaktır.”

İşçilerin her türlü haklarının korunacağı güvencesini izleyen birkaç saat içinde ilk adım atılır; MGK 7 No’lu bildiriyle “kamu düzeni ve genel asayiş” gereği olarak siyasal partilerin, derneklerin yanı sıra DİSK, MİSK, Hak-İş ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetlerini durdurur ve yöneticilerini Türk Silahlı Kuvvetleri’nin “güvencesi altına” alır. 8 No’lu karar ile bu üç konfederasyonun ve bunlara bağlı sendikaların taşınır ve taşınmaz tüm varlıkları denetim altına alınır. Üyelik aidatlarının işverenler tarafından devlet bankalarında açılacak hesaba ödenmesi istenir. 14 Eylül 1980’de Resmi Gazete’de yayınlanan 3 No’lu kararı ve 15 No’lu bildiriyle tüm grev ve lokavtları ikinci bir emre kadar erteleyen Konsey, “vefakâr ve fedakâr Türk memur ve işçilerine görevlerini vatanseverlik, milli beraberlik ve kardeşlik duyguları içinde” yürütme talimatı verir. Ayrıca aynı bildiriyle grev ve uyuşmazlıklar nedeniyle uzun süre sözleşmesiz kalan işçilere, yüzde 70 oranında avans mahiyetinde ek ödeme

yapılmasına karar verilirken; aynı işçilerin kendi isteği, sağlık sebepleri, ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller dışında herhangi bir nedenle işten çıkarılması yasaklanır. Böylece darbeyi izleyen ilk günlerde aldığı kararlarda oldukça ihtiyatlı davranan askeri otorite sanki yalnızca bazı “radikal” sendikacı ve siyasilerin hedef alındığı izlenimi yaratır. Öte yandan sermaye sınıfının, askeri otoritenin kendisinden yalnızca iktisadi tedbirler beklemediğini Koç Holding Başkanı Vehbi Koç, 3 Ekim 1980 tarihinde Evren’e gönderdiği mektupta açıkça ifade eder (Sönmez, 1992, s. 353):

"Sayın Kenan Evren,

Yakalanan anarşistlerin ve suçluların mahkemeleri uzatılmamalı ve cezaları süratle verilmelidir. Polis teşkilatı teçhiz edecek ve onu kuvvetlendirecek imkânlar genişletilmeli, gerekli kanunlar bir an önce çıkarılmalıdır. İşçi-işveren ilişkilerini düzenleyecek olan kanunlar asgari hata ile çıkarılmalıdır. Bazı sendikaların Türk Devleti’ni ve ekonomisini yıkmak için bugüne kadar yaptıkları aşırı hareketler, göz önünde bulundurulmalıdır. DİSK’in kapatılmış olmasından dolayı bir kısım işçiler sendikal münasebetler yönünden bekleyiş içindedirler. Militan sendikacılar bu işçileri tahrik etmek ve faaliyeti devam eden sendikaların yönetim kadrolarına sızarak davalarını devam ettirmek niyetindedirler. Bu durum bilinerek hazırlanacak kanunlarda gerekli tedbirler alınmalıdır. Komünist Parti’nin, solcu örgütlerin, Kürtlerin, Ermenilerin, birtakım politikacıların kötü niyetli teşebbüslerini devam ettirecekleri muhakkaktır, bunlara karşı uyanık olunmalı ve teşebbüsleri mutlaka engellenmelidir. Zatiîlilerine ve arkadaşlarınıza muvaffakiyetler temenni ediyorum. Emrinize amadeyim."

Tekstil, maden ve cam işkollarında faaliyet yürüten 178 işyerindeki büyük çoğunluğu DİSK’e bağlı sendikalara üye toplam 57 bin grevci işçi, ihracatı artırma hususunda kararlı olan askeri yönetimin talimatıyla 15 Eylül günü fabrikalara döner (Ketenci [Soner], 1987, s. 165-166; Şafak, 2007, s. 39). Darbe karşısında sessiz kalan ve yüzde 70 avansla işbaşı yapan işçilere yönelik izlenimlerini, dönemin önemli tanıklarından gazeteci-yazar Şükran Soner şöyle aktarır (1989, s. 35):

“Hepsi biraz korkmuş, hiçbiri aksini düşünmemiş ve önemli bir bölümü de için için sevinmişti. Çok yoğun karşılaşmalarımız, konuşmalarımızdan edindiğim, şüphesiz yanılma payları da çok büyük olabilecek izlenimim, aylardır çok sınırlı ödemelerle grev yapmak zorunda kalan işçilerin kaldıramadıkları bir yükün altında ezildikleriydi. Günlük geçim sıkıntısı, grev haklarının ellerinden alınması duygusunun

çok ötesinde etkili idi. Grevlerden çıkan işyerlerindeki işçilerin daha sonraki sendikal ve siyasal seçimleri, suskunlukları yukarıdaki gözlemi güçlendiriyor(du).”

Ertesi gün DİSK ve bağlı sendikaların yöneticilerinin büyük çoğunluğu “teslim olmak” üzere İstanbul’da Selimiye Kışlası’nın yolunu tutarken, bir bölümü ise yurtiçinde saklı kaldı veya yurtdışıda sürgüne çıkar. Uzun süren gözaltı ve işkenceden sonra DİSK’li yöneticiler ve öncü işçiler haklarında dava açılarak tutuklanır; gözaltına alınmış olan MİSK yöneticileri ise genel merkezleri İstanbul’da olmadığı gerekçesiyle serbest bırakılır. Herhangi bir davaya konu olmayan Hak-İş, darbeden bir süre sonra faaliyete geçerken; MİSK ise 2821 sayılı Sendikalar Yasası’nın yürürlüğe girmesinin ardından faaliyetlerine yeniden başlar (Ketenci [Soner], 1987, s. 167). Bu tablo, 12 Eylül’e giden günlerde CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit’in Petrol-İş Sendikası genel kurulunda yaptığı konuşmadaki tasviri anımsatır (Arcayürek, 1986, s. 365-367): “Sonunda korkarım ki biri çıkar, düdüğü çalar, ‘oyun bitti, herkes evine’ der ve bir anlamsız oyuna dönüşen demokrasi de böylece sona erer.”

Düdüğü çalan askeri otorite, 19 Eylül’de 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu, 2301 sayılı Kanun ile değiştirerek sıkıyönetim komutanlarını, “genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmalarını sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan” kamu kurum ve kuruluşlarında görevli işçi ve personelin işine son verme, her türlü sendikal faaliyeti, grev, boykot, iş yavaşlatma gibi eylemleri, toplantıları veya gösteri yürüyüşlerini izine bağlama, sürekli olarak durdurma veya yasaklama yetkisiyle donattı. İstibdat ortamını derinleştiren bu geniş yetkiler 4667 işçi ve kamu görevlisini işinden ederken, 4509 kişinin de sürülmesine neden olur (Koç, 2010, s. 62-63).

11 Ekim 1980’de 2316 sayılı “Faaliyetleri Durdurulan Sendika, Federasyon ve Konfederasyonlara Kayyım Tayini Hakkında Kanun” ile çalışmaktan alıkonan sendikaların mal varlıklarının yönetimi, sıkıyönetim komutanları tarafından atanan emekli askerlerin yönetimine teslim edilir. Diğer tarafta, askeri rejimin budadığı en önemli hak gaspı kıdem tazminatına yönelik olur. 23 Ekim 1980’de yürürlüğe giren 2319 sayılı yasa, 854 sayılı Deniz İş Kanunu ve 1475 sayılı İş Kanunu’na getirdiği değişiklikler kıdem tazminatını önemli ölçüde sınırlar. 2319 sayılı yasa ile tazminattan yararlanılabilen haller kısıtlanır, kıdem tazminatına tavan getirilir. Buna göre kıdem

tazminatının 30 günlük askeri ücretin 7,5 katını aşamayacağına ilişkin hüküm 12 Eylül'den itibaren geçerli olacak ve geriye yönelik uygulanacaktı (Koç, 2010, s. 64). Sermayenin beklentilerine uygun olarak yapılan değişikliğe göre; toplu sözleşme ve bireysel iş sözleşmeleriyle kıdem tazminatının yıllık miktarı yükseltilemeyecek, belirlenen yıllık miktar en yüksek devlet memurunun emeklilik ikramiyesini geçemeyecekti. Ayrıca daha önce sözleşmelerle kazanılmış olan işçinin kendi isteğiyle işten ayrılrsa dahi elde edeceği kıdem tazminatı hakkı kaldırılır; böylece işçinin özgür iradesiyle işten ayrılması engellenirken, işverenin kolayca işten çıkarmasının önü açılmış olur (Ketenci [Soner], 1987, s. 169). Söz konusu değişiklikle yıllar boyunca işverenin kasasında işçi adına biriken tazminatlar bir günde el değiştirir (Soner, 1998, s. 456).

12 Eylül rejiminin en önemli baskı mekanizmalarından biri olan *zorunlu tahkim sistemi* YHK'nın kurulmasını öngören 2364 sayılı Yasa ile uygulamaya konur. MGK 27 Aralık 1980 tarihinde kabul ettiği 2364 sayılı "Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkında Kanun" ile serbest toplu pazarlık düzenini ortadan kaldırarak zorunlu tahkim sistemini getirir. Siyasal iktidarın yanı sıra sermaye adına TİSK'in, işçiler adına Türk-İş'in (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ikişer temsilci bulundurduğu YHK, toplu sözleşmeleri yenileme yetkisine sahiptir. Yasaya göre, YHK yeniden sözleşme yapmayıp, yalnızca yürürlükte olan ve süresi dolmuş sözleşmeleri yeni ücret oranını belirleyerek yürürlüğe koymakla yükümlüdür. Ancak fiiliyatta ücretlerin dışında çalışma koşulları ve sosyal haklara ilişkin hükümlerini de düzenleyen YHK, yıllar içinde sendikaların mücadeleye elde ettiği ve toplu pazarlık düzenine yerleştirdiği birçok ekonomik ve sosyal hakkı sözleşmelerden çıkarır (Soner, 1998, s. 457). YHK yenilenen toplu sözleşmelerle sadece sosyal haklar ve çalışma koşullarına yönelik kazanımları ortadan kaldırmaz; aynı zamanda reel enflasyon oranının altında belirlenen ücret artışlarıyla gerçek ücretleri önemli ölçüde aşağıya çekerek işçilerin yoksullaşmasına neden olur. 1980-1983 arasında tüm yetkiyi elinde bulunduran YHK, sözleşmeleri görevde bulunduğu üç yıl için değil, daha uzun sürelerle yenilenir. Bu yolla bir defaya özgü yapılan merkezi ücret artırımından sonra reel ücretlerin aşındırılması güvence altına alınır.

Askeri rejim, geçmiş dönemin uygulamalarına karşı bir tepki biçiminde sermaye ile emek arasındaki ilişkileri düzenleyen tüm yasaları yeniden düzenlerken, 1981 yılında 506 sayılı Sosyal Sigortalar Yasası'na da ele atar. Bu kapsamda kaybedilen hakların en önemlileri şunlardı (Koç, 2010, s. 64-65): “Ayakta yapılan tedavilerde ilaç bedellerinin yüzde 20'si sigortalıdan kesilmeye başlandı. Emekli aylığının hesaplanmasında son beş yıllık kazançların en yüksek üç yılının ortalaması yerine, beş yılın tümünün ortalaması alınmaya başlandı. Yaşlılık aylığı taban oranı yüzde 70'den yüzde 60'a indirildi. Sigorta primi işçi payı yüzde 14'e çıkarıldı. Kurum sağlık yardımlarından yararlanacak olanların muayene başına ücret ödemesi uygulaması getirildi.” Ayrıca 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda yapılan değişiklikle “ideolojik veya siyasi amaçlarla kurumların huzur, sükûn ve çalışma düzenini bozma, boykot, işgal, engelleme, işi yavaşlatma ve grev gibi eylemlere katılma veya bu amaçlarla toplu olarak göreve gelmeme, bunları tahrik ve teşvik etmek veya yardımda bulunma” halleri memurluktan çıkarılma cezasının gerekçesi olarak tanımlanır. Ekim 1983'te çıkarılan 2908 sayılı Dernekler Kanunu ve 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ile sendikaların faaliyetlerinin yanı sıra demokratik yaşamın temel unsurlarına yönelik olağanüstü kısıtlamalar getirilir.

12 Eylül rejimi hep yasak ve kısıtlama getirmez, Türkiye sendikal hareketinin sağ kanadında yer alan ve baskı grubu-lobicilik-partilerüstü politika anlayışının temsilcisi olan Türk-İş'in (Çelik, 2010, s. 420-427, 433, 456) faaliyetlerine devam etmesine izin verilir. Ancak Türk-İş yönetimi yayımladığı “çalışmaların çerçevesi hakkında” başlığını taşıyan bir iç genelge ile eğitim, toplantı da dâhil tüm faaliyetlerini askıya alır (Ketenci [Soner], 1989, s. 25-26). Bu yolla görüntüde açık, uygulamada kapalı olan Türk-İş'in fiili sendikal faaliyet yasağı, üç yıllık askeri yönetim süresince dozu hafifletilerek devam eder. Geleneksel partilerüstü politika anlayışının bir uzantısı olarak Türk-İş, Yönetim Kurulu 12 Eylül'ün ardından yaptığı açıklamada darbeyi şu ifadelerle destekler (Koç, 1995, s. 39):

“Milli Güvenlik Konseyi adına Sayın Devlet Başkanının ifade ettiği gibi, ülkemizde devlet otoritesini yeniden hâkim kılabilmek, ülkeyi yaşanılır hale getirmek, can ve mal güvenliğini korumak ve Türk demokrasisini gerçek ve sağlam temeller üzerine oturtmak hiç şüphesiz büyük vatandaş topluluğunun da ciddi özlemi haline

gelmiştir. Türk-İş Yönetim Kurulu..., 12 Eylül'den sonra, yurdumuzun en büyük işçi kuruluşu olarak Milli Güvenlik Konseyi'ne yardımcı ve destek olmayı bir vatanperverlik saymakta(dır)”

Türk-İş, darbeyi pasif bir şekilde, sessiz kalarak desteklememiş, bizzat eyleme geçerek uluslararası sendikal platformda 12 Eylül rejiminin meşruiyetini tesis etmeye çabalar. Dönemin Türk-İş Başkanı İbrahim Denizci 18 Eylül 1980 tarihinde ICFTU (Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu) genel Sekreteri Otto Kersten'e gönderdiği mektupta darbenin demokrasiyi kurtarmak için yapıldığını iddia eder (Ketenci [Soner], 1989, s. 28-29):

“Bu harekât Güney Amerika, Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde sık sık rastlanan bir askeri darbe veya ihtilal olmayıp, tam onların aksine Türk demokrasisini kurtarmak için ve daha sağlam ve işler temeller üzerine oturtmak için yapılmıştır.

(...) Kanunlar ve Anayasa ilkeleri çerçevesinde amaçlarını aşmış ve Anayasa dışına taşmış belli ölçüde anarşi ve teröre karıştığı ve yataklık ettiği saptanan tüm dernekler kapatılmıştır. Kurulduğu andan beri demokrasi ve hür parlamenter ve ana nizamına tam bağlı olan ve yasalar ile anayasasındaki ilkeleri doğrultusunda çalışmalarını sürdüren Türk-İş bütün teşkilatı ile ayaktadır.

(...) Sendikal alanda ise kapatılan ilk konfederasyonun daha önceleri sizlere müteaddit defalar belirttiğimiz nedenlere dayanmaktadır. DİSK özellikle son yıllarda izlediği tüm politika, eylem ve giriştiği tüm işlemleri ile bir işçi kuruluşu olmaktan çıkmış ve ancak sendikal yasaların tanıdığı hak ve özgürlüklerden yararlanarak anarşiyi tümüyle finanse eden, Anayasal düzeni yıkıp demokrasiyi yok etmeyi amaçlayan bir çerçevede ve kendi paralelinde olan yasa dışı örgütlerle işbirliği yaparak ve bu konuda sizinde yakından bildiğiniz gibi WFTU ile işbirliği kurup, onun üyelerine yakışan bir tutum içine girmesi nedeniyle kapatılmıştır.

İkinci kuruluş olan MİSK ise aynen aşırı soldaki DİSK'in yaptığını, tüm faaliyetleri aşırı sağda yapan ve tamamen bir siyasi partinin yan kuruluşları olarak çalışmaları nedeniyle kapatılmıştır. Üçüncü kuruluş Hak-İş ise aynen diğer iki kuruluş gibi sendikacılık yerine bir siyasi partinin gericisi ve irticai amaçlarına hizmet için kurulmuş, laiklik ilkesine aykırı bir politika izlemiş idi. Tüm bu konfederasyonlar kendi siyasi emellerine sendikacılığı alet etmeleri nedeniyle kapatılmışlardır.”

Uzunca alıntı yapılan bu mektuptan da anlaşılacağı üzere kendi bünyesindeki sosyal demokrat sendikaların kapatılmasına, yöneticilerinin gözaltına alınmasına değinmeyen Türk-İş Yönetimi, 12 Eylül darbesinin yalnızca “siyasi sendikacılığı” daha özelde ise DİSK’i vuracağını zanneder ve kendisine dokunulmamasını izlediği “partilerüstü politika”yla ilişkilendirir. Ancak Türk-İş’in söz konusu çabaları geri teper, hatta evrensel sendikal ilke ve standartlara aykırı görülür. Türk-İş’in üyelik başvurusunu değerlendiren ETUC (Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu), Nisan 1981 tarihli toplantısında askeri yönetimle kurulan ilişkilerin ETUC ilkeleriyle uyuşmadığı gerekçesiyle kabul etmediğini açıklar (Ketenci [Soner], 1989, s. 32). Ayrıca Türk-İş genel sekreterinin askeri hükümette Sosyal Güvenlik Bakanı olarak göreve başlamasının ardından üyesi olduğu uluslararası üst kuruluş olan ICFTU, Türk-İş’in üyeliğini askıya alır (Koç, 1995, s. 58).

Türk-İş Genel Eğitim Sekreteri Kaya Özdemir ise 12 Eylül öncesinde DİSK ile aralarındaki şiddetli rekabete atıfla askeri yönetimden Türk-İş’in alanını genişletecek adımlar atmasını bekliyordu (Koç, 1995, s. 38): “Hiç şüphesiz sendika enflasyonunu önleyecek, sendika rekabetinin olumsuz etkilerini giderebilecek tedbirler üzerinde de durulacaktır. (...) Az sayıda sendika etrafında çok sayıda işçinin toplanmasını sağlayacak güçlü sendikacılığın gerçekleşmesine fırsat verecek bir düzenlemeye gidilmelidir.” Lobi faaliyetinin askeri rejim altında da işleyeceğine inanan Türk-İş, hükümetle yaptığı 10 Ekim 1980 tarihli görüşmeyi kamuoyuna “askıdaki toplu sözleşmeler hayata geçiriliyor” müjdesiyle sunarken, bu görüşmenin sonuçlarını ICFTU’ya yazdığı mektupta şöyle aktarır (Ketenci [Soner], 1989, s. 30): “Askıda kalan sözleşmelerin, 1980 yılı başında sonuçlandırılmış sözleşmeler emsal alınarak ve yüzde 70 ücret artışı taban olmak üzere en kısa zamanda sonuçlandırılması kararlaştırılmıştır.” Oysaki bu uygulama zorunlu tahkime giden yolun başlangıcıdır.

Sendikal hareketin ana gövdesini oluşturan ve büyük ölçüde kamu sektöründe örgütlü olan Türk-İş’in 12 Eylül rejimine karşı ilk muhalefeti Anayasa tasarısı üzerine olur. Tasarının Danışma Meclisi’ne sunulduğu güne kadar askeri darbenin esas hedefinin yalnızca muhalif/sol sendikacılık daha özelde ise DİSK olduğunu zanneden Türk-İş Yönetimi, bir bütün olarak sendikal hak ve özgürlükleri hedef alan taslağa

itiraz eder. Türk-İş Başkanı yaptığı açıklamada Anayasa tasarısının sendikacılık hareketinin bugünü değil, geleceğini de ipotek altına aldığını dile getirir (Ketenci [Soner], 1989, s. 78). Tasarının en azından sendikal haklara ilişkin bölümünün değiştirilmesini arzulayan Türk-İş, karşıt kampanya düzenler. Bu kapsamda düzenlendiği Anayasa konferansında taslağı eleştiren dönemin Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz kamuoyuna şöyle seslenir (Koç, 1995, s. 75-76: “Sendikacılık son tahlilde temsil görevidir. Layıkıyla yapmak istiyoruz. İmkân kalmazsa hak ve özgürlükleri geliştirme ve koruma görevini bir başka alanda yaparız. Kravatları çıkarır, tulumlar sırtımızda 67 ilde yayılırız. Siyaset yaparız. Demokrasi çoğulculuk rejimidir. Türkiye’yi üç-beş sermayedar mı yoksa halkımızın çoğunluğu mu idare eder, o zaman bunu herkes görür.” Ancak referanduma kısa bir süre kala hem Türk-İş İcra Kurulu hem de Genel Başkan Yılmaz televizyon konuşmasında “evet” oyu anlamına gelen açıklamalarda bulunarak politik değişikliğine gider. Sonuç, temel sendikal hak ve özgürlüklere getirilen yasak ve kısıtlamalar sürerken, elde edilen küçük tavizler olur. Türk-İş’in talepleri doğrultusunda tasarıda şu değişiklikler yapılır (Koç, 1995, s. 77): “Üye sendikaya aidatını doğrudan öder” hükmü çıkarılarak check-off sisteminin devamı sağlanır. “En çok beş işçi çalıştıran işyerlerinde grev ve lokavt yapılmaz” maddesi taslaktan çıkarıldı. Türk-İş, 1983 yılının ilk aylarında gündeme gelen sendikal yasalar karşısında da benzer bir tutum sergiledi ve emek karşıtı bu yasaların hayata geçmesini engelle(ye)medi.

3.3.2. Otoriter Çalışma Rejiminin İnşası: “Sendikasız, Apolitik Kaynaşmış Bir Kitleyiz”

İlk aşamada üretim sürecinde ücretleri baskılayarak işçi sınıfının ekonomik gücüne yönelen neoliberal saldırı, ikinci aşamada ise sınıfının toplumsal yeniden üretim sürecindeki politik-ideolojik gücüne yönelir. Bu ise sermaye, emek ve devlet arasındaki çalışma ilişkilerinin yeniden yapılanmasını gerekli kılar. Kuşkusuz ihtiyaç duyulan çalışma rejimi formu, o ülkedeki sınıfsal güç dengelerine, kapitalizmin gelişme düzeyine, egemen güç blokunun birleşme ya da parçalanma derecesine, uygulanan sermaye birikim modelinin niteliğine, sendikaların temsil yeteneği ve ideolojik karakterine göre kendine has bir dizi farklılık göstermektedir. Bu bağlamda, evrensel

bir karakter taşıyan neoliberal stratejinin Türkiye toplumsal formasyonundaki gerçekleşme biçimi, otoriter bir form kazanırken; bu formun toplumsal temelini asker-bürokratik elit, ulusal sermaye ve uluslararası finans kuruluşları oluşturur.

Küresel kapitalizmin yaşadığı yapısal kriz neticesinde, neoliberal yeniden yapılanma sürecine Türkiye'nin entegrasyonu, ihracata dayalı birikim rejimiyle uyumlu yeni sosyo-ekonomik model arayışlarını gündeme getirir. Otoriter çalışma rejimi aranan sosyo-ekonomik modelin ilk biçimi olur. Bu model, 1970'lerin sonunda ithal ikameci sermaye birikim rejiminin tıkanıdığı, iktidar blokunun dağıldığı, siyasal bunalımın derinleşmesi ile birlikte hegemonya bunalımının ivme kazandığı koşullarda yönetime el koyan askeri otoritenin yapısal krize yanıtı dolayısıyla şekillenir. Toplum karşılıklı olarak birbirine bağımlı ve işlevsel bakımdan birbirini tamamlayan parçalardan oluşan organik ve kendi içinde uyumlu bir bütün olarak gören (Parla, 1993, s. 7) organizmacı anlayış, 12 Eylül'ün “olağanüstü” rejimi altında baskıcı-otoriter bir nitelik kazanır. Ayrıca neoliberal kapitalizme eklenme sürecinde, ihracata dayalı birikim rejiminin gereklilikleri doğrultusunda ortaya çıkan otoriter-dışlayıcı uygulamalara, IMF ile imzalanan 1980-1983 yıllarını kapsayan standby anlaşması ve Dünya Bankası ile imzalanan 1980-1984 yılları arasındaki Yapısal Uyum Kredileri'ne ilişkin anlaşmalar da eşlik eder. Buna göre, işçi sınıfının doğrudan devletin kontrolü altına alınmasına karşılık sermayenin özerklik derecesinin artması, ekonomik-sosyal ödünlerin yerine zor-baskı faktörünün ağırlıkta olması ve sendikaların kamu politikalarının oluşturulma/uygulanma süreçlerinden dışlanması (Cizre, 1992, s. 37), söz konusu otoriter modelin temel karakteristiğini oluşturmaktadır.

Kendisine meşruiyet zeminini yaratmak amacıyla “toplumsal birlik ve beraberlik” söylemlerine başvuran askeri rejim, bozulan “istikrar ve uyumu” yeniden tesis etmeye girişir. Yeni toplum ve ekonomi modelinin ayrıntıları, 12 Eylül generallerinin yaptığı açıklamalarda sık sık başvurdukları “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” retoriğinin taşıdığı otoriter tonda gizlidir. Bu söyleme göre, “Çalışkan ve vatanperver Türk işçisini kendi ideolojik amaçları doğrultusunda sömüren sendika ağaları” milli birliğin önündeki en önemli engeldir. Ancak mesele zarf-mazruf diyalektiğidir ve esas mesele, krizden çıkış bağlamında kaynakların büyük sanayi

sermayesi yararına transferi ve uluslararası rekabette daha avantajlı bir konum elde etmesi, iç tüketim düzeyinin düşürülmesi dolayısıyla ücretlerin baskılanması ve tüm bunlar aracılığıyla kâr oranlarındaki artışın garanti altına alınmasıdır. Bu hedeflere ulaşılması ise örgütlü sınıf hareketinin devletin denetimi altına alındığı ve ona bağımlı kılındığı otoriter, merkeziyetçi, tek tip çalışma rejiminin tesisine dayanır.

Uzun yıllara yayılan sistemli bir sendikasılaştırma politikasının eşlik ettiği otoriter çalışma rejimi, aynı zamanda bu yapıya en yakın işçi ve işveren örgütlerine kayırcı kurumsal teşvikler sağlandığı, kayırılan kuruluşlara örgütsel ve mali alanlarda birtakım yasal ve fiili avantajların sunulduğu bir niteklilik arz eder (Cizre, 1987, s. 34). 12 Eylül rejimi altında Türk-İş'e tanınan tekelci temsil hakkı bu kapsamda değerlendirilmelidir. Askeri yönetim, sınıf sendikacılığının temsilcisi DİSK'i bertaraf ederken; emeğin denetim altına alınmasının aracı olarak Türk-İş'in yaşamasına izin verir. Üç yıllık askeri yönetim boyunca işçi hak ve özgürlüklerinin ortadan kaldırılmasına, sendikal hareketin baskı altına alınmasına yönelik tüm uygulamalarda Türk-İş'in görüntüde açık, fiiliyatta kapalı konumu otoriter çalışma rejiminin inşasında etkili olur.

12 Eylül rejiminin emek karşıtı politikalarının bağımlı ortağı haline gelen Türk-İş'in görüşleri, hem Anayasanın hem de çalışma yasalarının oluşumunda kolaylıkla göz ardı edilir, sermaye sınıfının önerileri ise sadakatle izlenir. Tek taraflı dayatma ve onaylatma stratejisiyle hayata geçirilen 1982 Anayasası ve ardından gelen çalışma yasalarında sendikaların politik alandan tamamen dışlanmaları, herhangi bir siyasi faaliyette bulunmalarının kesin bir dille yasaklanması otoriter modelin önde gelen özelliklerinden biridir. Ve amaç DİSK benzeri bir sendikal yapının yeniden ortaya çıkmasını engellemektir. Siyasala karşı duyulan bu alerji sendikaların işlevsizleştirilmeye çalışıldığı, sendikasılaştırma politikalarının bütün yoğunluğuyla uygulandığı bir yapı sergiler. Bu yapı, Türkiye sendikal hareketinde kökleri oldukça derinlere uzanan güdümlü sendikacılığın, siyasal rejimin otoriter karakterine paralel olarak hâkim hale gelmesine ve gelecekteki on yıllarda sendikaların devletin ideolojik aygıtı işlevi görmelerine yol açar. Ancak ileriki sayfalarda da işleneceği gibi 1985 yılı bu yapının çatırdamaya başladığı yıl olacak; dışlayıcı-otoriter mekanizmaların giderek

can yakıcı bir hal alması ve işçilerin sosyo-ekonomik konumundaki sürekli gerileyişler neticesinde 1987-1991 yılları işçi sınıfının hareketlilik kazandığı çeşitli kitlesel eylemlere sahne olacak ve Türk-İş eyleme geçmeye zorlanacaktır.

3.4. Yeni Hegemonya Stratejileri ve Emek-Sermaye-Devlet İlişkileri (1984-1991)

İçsel ve dışsal bir dizi faktörün bileşkesi olan 12 Eylül Darbesi ve ardından kurulan askeri rejim, neoliberal yeniden yapılanma sürecine Türkiye'nin entegrasyonu amacıyla ilk ve en önemli adımları kararlılıkla atar. Bu amaçla iktidar blokunun yeniden yapılanması, sermaye birikiminin güvence altına alınması, yeniden üretimi, emeğin ekonomik pazarlık gücünün ve politik kapasitesinin zayıflatılması 12 Eylül rejimi altında gerçekleştirilir. Kendisine geniş bir faaliyet alanı belirleyen askeri iktidar, aynı zamanda yeni bir hegemonya girişimi olmakla beraber, bu girişime eşlik edebilecek tanımlı, kapsayıcı bir hegemonya projesine sahip değildi ve askeri yönetimin son dönemleri, burjuvazinin uzun erimli çıkarları ile bağımlı sınıfların taleplerini birbirine eklemleyen hegemonik stratejiye olan ihtiyacı gün yüzüne çıkarır. Oysa sınıf iktidarının sağlam temeller üzerine oturtulması, iktidar blokunda⁴³ yer alan fraksiyonlar arasındaki çelişkilerin giderilmesiyle sermaye sınıflarının kendi çıkarlarını genelleştirmesine ve bu yolla alt sınıfları manipüle edilebilmesine bağlıdır. Ayrıca hegemonyanın inşası egemen sınıfların en azından bir kesiminin ahlaki ve entelektüel önderliğini sağlamlaştıracak, çimento vazifesi gören tutarlı bir ideolojinin varlığını zorunlu kılar. Buna göre, toplumsal sınıfların istemlerinin bastırıldığı, toplumun katı bir siyasi baskıyla denetim altına alındığı Sezarist çözümler, tarihsel olarak milliyetçi-muhafazakâr ya da popüler güçlere destek vermeye mahkûmdur. 1983 yılında tarihsel misyonunu yerine getiren 12 Eylül rejimi, alt sınıfların beklentilerini ulusal-popüler bir

⁴³ Alev Özkazanç (2007, s. 68-69) 1980'li yıllarda Türkiye'de yeniden şekillenen iktidar bloğunu şu ifadelerle tanımlar: "Devletin toplumsal tabanını oluşturan iktidar blokunun çekirdeği, sermayenin dışa açılmacı birikim tarzına uyum sağlayan kesimleriyle, 'kanun ve düzenin' korunmasını gözetken askeri bürokrasi ve yeni sağcı kadrolardan oluşur. Bazı avantajlı kentli kesimlerin yanı sıra bir bütün olarak sermaye kesimler iktidar bloğuna dâhil olurken; köylülük, kentlerdeki ücretliler ve geniş halk kesimleri dışlanmışlardır. (...) Devletin toplumsal tabanının bu kadar dar tanımlanmasının nedenlerinden birisi 1980 öncesi organik krize verilen otoriter tepkiyse, diğeri de bu otoriter tepkiyle iç içe geçen yeni birikim stratejisidir."

program etrafında birleştiren ideolojik unsurları oluşturması ve hegemonyayı yeniden tesis etmesi amacıyla yeni-sağ ideolojiye alan açar.

3.4.1. Otoriterizmden Hegemonyaya: Yeni-Sağ'ın Türkiye'deki Seyri

12 Eylül'ün “olağanüstü” rejimi, kendisinden beklenen tarihsel blokun yeniden kurulması, neoliberal iktisat politikaları çerçevesinde sermaye birikiminin güvence altına alınarak yeniden üretimi, egemen ideolojinin tadilatı ve sınıf mücadelesinin burjuvazi lehine bastırılması görevlerini “başarıyla” gerçekleştirir. Ancak kontrolsüz bir şekilde faizlerin serbest bırakılmasıyla küçük bankaların ve bankerlerin başlattığı faiz yarışının büyük bir finansal skandal ile sonuçlanması önlenemez. Serbest rekabet ortamında küçük tasarruflara büyük faiz uygulamasıyla banker olarak bilinen kişiler, bankaların mevduat sertifikalarını pazarlayarak halktan büyük ölçüde para topladılar. Herhangi bir denetim mekanizmasının işlemediği bu sistemde, bir süre sonra bankerlerin sayısında ve verdikleri faiz oranlarında inanılmaz artışlar yaşanır ve banker iflasları birbirini izler. “Banker faciası” olarak bilinen, 1981 yılında başlayan ve 1982 ortalarında Banker Kastelli'nin kaçışıyla sonuçlanan bu kısa dönemde ortaya çıkan ekonomik olguların, toplumsal sonuçları büyük olur. Onbinlerce orta sınıf mensubunun birikimlerini yitirmesine neden olan neoliberal politikaların bu “ilk büyük fiyaskosu”, askeri otoriteyi sarsmış, 24 Ocak Kararlarının mimarı, askeri hükümetin ise ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olan Turgut Özal'ı istifaya zorlar (Boratav, 2000, 163). Bu aşamada, hem radikal hem de ılımlı sol hareketlerin sivil rejim kurulduğu andan itibaren yeniden ortaya çıkacaklarını tahmin eden askeri yönetimin son denemesi, güdümlü siyasal partiler rejimi oldu. Buna göre, askeri rejimin veliahdı olarak tasarlanan Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin iktidar olduğu, merkez sol oyları toplaması planlanan Halkçı Parti'nin ise muhalefet görevini üstlendiği iki partili bir rejim tasarlanır. Ancak evdeki hesap çarşıya uymaz, 1983 yılındaki ilk genel seçimlere girmesine izin verilen⁴⁴ üçüncü parti olan Turgut Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) yüzde 40'ın üzerinde oy alarak tek

⁴⁴ 12 Eylül Askeri Darbesi'nin ardından yasaklanan siyasi faaliyetler Siyasi Partiler Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından ilk kez 1983 yılında yapılmıştır. Bu seçimlerde yer alabilmek için kurulan siyasi partilerin en az 30 kurucu üyesinin bulunması ve kurucu üyelerinin hepsinin Milli Güvenlik Konseyi'nin onayını alması gerekmiştir (Tanör, 2000).

başına iktidar olur. ANAP iktidarında geçen 1980'lerin bu alt dönemi, Özal'ın cumhurbaşkanı olduğu ve ANAP'ın erken seçimleri kaybettiği 1991'e kadar sürer. Banker krizinin yanı sıra ANAP'ın seçimleri askeri yönetime rağmen kazanması, birikim stratejisiyle uyumlu kalıcı bir hegemonik projeye olan ihtiyacı gün yüzüne çıkarır ve “olağanüstü rejim” yerini olağan bir siyasal forma bırakır.

Başbakan olarak siyasal iktidarın başına yerleşen Sabancı Holding'in eski Genel koordinatörü, MESS'in (Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası) eski başkanı, 24 Ocak Kararlarının mimarı Turgut Özal'ın gerçek misyonu, sadece neoliberal iktisat ve bölüşüm politikalarını sürdürmek değil; aynı zamanda Türkiye kapitalizmini neoliberal aşamaya taşıyacak yeni-sağ hegemonyanın kuruluşuna önderlik etmektir. Bu kapsamda, piyasayı kurmak ve geliştirmek adına askeri rejimin attığı yasal ve kurumsal adımların ötesinde, ideolojik ve kültürel müdahaleler esas olarak Özal döneminde yoğunlaşır. Bu çerçevede, sınıf egemenliğinin sağlam temeller üzerine oturması amacıyla sağın geleneksel kanatlarının ve unsurlarının neoliberalizm ile girdiği tepkime sonucunda ortaya çıkan yeni-sağ ideolojinin Türkiye'deki pratiği, “Özalizm” olur. Askeri otorite gibi, uzun süredir etkisi devam eden iktisadi ve siyasi krizlere her fırsatta işaret eden yeni-sağ ideolojiye göre, geçmişin bütün kötülükleri siyasi bölünmeler ve bir bütün olarak sol hareketin varlığından kaynaklanır; çözüm ise “ulusal bütünlüğün” sağlanmasıdır. 12 Eylül'ün otoriter rejiminin açtığı yolda ve sağladığı elverişli ortamda Özal, Türk sağının geleneksel unsurlarını kendi bünyesinde toplayarak yeni bir hegemonik merkez yaratmayı amaçlar. Neoliberal yeniden yapılanma sürecinin ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda sağ ideolojiyi yeniden uyarlayan, Nakşibendiliğin İskenderpaşa Cemaati müridi ve “Türk-İslam sentezi”nin mucidi olan Aydınlar Ocağı'nın önde gelen mensuplarından Özal, Türk sağının Menderes-Demirel karizmatik lider panosuna kendi ismini eklemeyi başarır (Köker, 1995, s. 206). ANAP'ın “dört eğilimi birleştirme” retoriğinde kendini açığa vurduğu gibi milliyetçi-muhafazakârlığı, İslamcılığı, liberalizmi ve sosyal demokrasiyi aynı cephede birleştireceğini iddia eden bu eklektik yapının esas harcı ise piyasadır (Bora, 2005, s. 600). Piyasaya açılan alan geçmişte siyasi, ahlaki ve kültürel unsurların önemini vurgulayan Türk sağının tutumundaki değişime işaret eder. Türk-İslam-piyasa sentezine dayalı bu yeni ideolojik sistem, Özal'ın siyasal performansının ötesinde,

dünya kapitalizmine entegrasyon bağlamında neoliberalizmin deregülasyon, özelleştirme, esnekleştirme ve örgütsüzleştirme politikalarına işlerlik kazandırır. Bu politikalar, hegemonyanın yeniden tesisinin gereği olarak yalnızca ekonomik alanla sınırlı kalmaz, eğitim kurumlarından, dinsel davranış pratiklerine; toplumsal yapıdan, bireysel yaşam biçimlerine kadar yayılır.

Otoriter devletçi yapıyı ve ideolojiyi sağlamlaştıran ANAP iktidarının yarattığı “serbest piyasa ekonomisi” pratik ve pragmatik nitelik arz eder. Türkiye, Özal’ın deyimiyle, “çağ atlamış” büyük bir “transformasyon” geçirmiş ve tüketim toplumuna adım atar. Bu bağlamda toplumsal, kamusal ve demokratik değerlere karşı topyekûn savaş açan piyasa, son derece keyfi, kuralsız, yasa dışı ve dizginsiz bir gelişim gösterir. Neoliberal yeniden yapılanma sürecinin devamlılığını sağlama saikiyle hareket eden Özal iktidarı, serbest pazar ekonomisinin talep ve beklentilerine uygun meşru zemini oluşturmak amacıyla ahlaki/kültürel değerler sistemine doğrudan müdahale eder (Buğra, 1997, s. 208-209). Piyasa ekonomisinin egemenliğini ilan etmesiyle tanımsız kalan ahlaki kodlar (Göle, 2000, s. 56), ANAP iktidarının “her yolu mübah görme”, “köşeyi dönme”, “işini uydurma”, “bugünü kurtarma” davranış pratiği ile yeniden biçimlenir. Söz konusu bu fırsatçı pragmatist anlayışın yaygınlaşmasıyla ülkeyi kaplayan yeni girişimci ruhu kültürel hayatı da etkisi altına alırken; toplumsal-ahlaki yozlaşmayı açığa vuran “benim memurum işini bilir” retoriğinde olduğu gibi, dar anlamda rüşvet, geniş anlamda ise çeşitli kayırma mekanizmalarını içeren enformel ekonomi meşru kılınır (Bora, 2005, s. 597). Kişiselleşmiş/siyasileşmiş kaynak dağıtma mekanizmaları aracılığıyla ilkel sermaye birikiminin önünü açan ve siyasal iktidar ile sermaye sınıfı arasında kurulan organik ilişkiye dayanan enformel ekonomi, serbest piyasanın kurulması ve ihracatın arttırılması anlamında Türkiye’yi küresel kapitalizme eklemleyen içsel dinamiklerden biri olur. İhale sistemi, ihracat teşvikleri, vergi teşvikleri, finansal serbesti ve özelleştirme sürecinin kendisi başlıca avanta yaratma mekanizmaları olurken; sermaye sınıfı ise büyük ölçüde üretken faaliyetlerden vazgeçerek yeni rant olanaklarının genişlediği spekülatif alanlara yönelir (Oyan, 1989). Dolayısıyla Özal döneminde ortaya çıkan "köşe dönücü", "işbitirici", "yiyici" toplumsal tabaka, neoliberal yapısal dönüşümün siyasal iktidar geleneği ve toplumsal kültür açısından ülkeye has yapılarından beslenen özgül formlardan biri olur. Ancak devlet

tahakkümünün neoliberal tarzda yoğunlaştığı bu dönemde, devlet eliyle dağıtılan rant ve avanta mekanizmalarıyla fert zengin etme stratejisi, liberal paradigmanın aksine, devletin iktisadi gücünü daha da pekiştiren bir paradoksa dönüşür⁴⁵ (Boratav, 2000, s. 170).

Neoliberalizmin toplumu yapı-söküme uğratan serbest piyasa ideolojisi, Türkiye toplumsal formasyonunda ANAP'ın “yoz popülizmi”yle (Boratav, 2000, s. 165) buluşurken; bu yolla kentli geniş yoksul kitleler ile hızlı göç ve çarpık kentleşme sonucunda aynı kaderi paylaşan kırsal yoksul kitleler yeni-sağ hegemonyanın kapsamı altına alınır. 1984 yerel seçimlerinde birçok kent belediyesinin ANAP'ın yönetimine geçmesiyle gelişen bu çarpık popülizm sayesinde, ekonomik liberalizasyonun bedelini ödeyen halk kitlelerinin sınıfsal taleplerine (ücret, sendikal örgütlenme, tarımsal destek vs.) emek piyasası dışında çözümler üretilir; bu kapsamda yeniden üretim alanında bazı tavizler (imar afları, tapu tahsis belgeleri, vergi iadesi vs.) verilir (Boratav, 2005, s. 119-120). Üretim ilişkilerinin dışında verilen bu küçük tavizler, uygulanan sermaye yanlısı enflasyonist politikaların sonucunda emekçi kitlelerin reel gelirlerindeki sürekli düşüşlerin neden olabileceği büyük toplumsal yıkımın önünde supap görevi görür. Esasen 12 Eylül yönetiminin getirdiği yasal-politik düzenlemelerin disiplin altında tuttuğu çalışma rejimini güçlendirerek sürdüren Özal iktidarı, sendikal örgütlenme ve ücret taleplerine karşı son derece katı ve ödünsüz bir çizgi izler. Buna karşılık aynı toplumsal sınıflar “kentli, gecekondu, yoksul ve tüketici” kategorisinde tanımlanarak çeşitli sosyal politika araçlarıyla serbest pazar ekonomisinin ve ideolojisinin müttefiki haline getirilir (Boratav, 2005, s. 120).

Askeri otoritenin öncülüğünü yaptığı ve yeni-sağın temel unsuru olan serbest piyasa ekonomisi, Özal iktidarında süreklilik gösterir. 12 Eylül rejimi altında sahip olduğu teknokratik yetkiyle 24 Ocak programını hayata geçiren Özal, siyasal erkin başı olarak bu programın hedeflerini genişleterek izler. Bu programın temel mekanizmaları monetarizm ve arz yönlü iktisat araçlarıdır. İthalatta liberalizasyon, ihracatta keyfi ve cömert teşvikler, esnek döviz kuru bu dönemin belirleyici özellikleri olarak ön plana

⁴⁵ Özal iktidarına liberal bir eleştiri getiren Seyfettin Gürsel (2002), ANAP'ın çağdaş piyasa ekonomisinin temel unsurlarından olan kurumsal bir rekabet düzeninin tesis etmek amacını hiçbir zaman taşımadığını, aksine az gelişmiş, başına buyruk bir kapitalizmin savunucusu olduğunu vurgular.

çıkarken; döviz alım-satımının serbestleştirilmesi, kısa vadeli yabancı sermayenin ülkeye girişinin teşvik edilmesi, finans piyasasının kurulması, devlet korumacılığının azaltılması, gümrük oranlarının kademeli olarak azaltılması ve özelleştirme başvuru başlıca araçlar olur. İhracata dayalı birikim rejimine işlerlik kazandıran politikalar sayesinde, Özal iktidarının ilk yıllarında “ihracat patlaması” yaşanır. 1980-1988 yılları arasındaki hızlı ihracat artışları, reel ücretlerdeki ciddi düşüşe karşın emek verimliliği ve yatırım temposundaki artışla desteklenmez (Boratav, 2000, s. 203-206). Bu dönemde ihracat stratejisi, herhangi bir yapısal değişime uğramayan mevcut sanayi kapasitesinin, gerçek ücretlerde azalma, kayırma mekanizmalarına dayalı büyük miktarda ihracat teşvikleri ve reel devalüasyonlar vasıtasıyla dış pazarlara açılmasına dayanır. 1988 yılına kadar Türkiye'nin ihracat artış hızı dünya ticaretinin büyüme hızının üzerinde bir seyir izler. 1980 öncesinde sanayi mallarının ihracat içerisindeki payı yüzde 30'u geçmezken, bu oran 1990'larda yüzde 80'e ulaşır (Gürsel, 2002, s. 4).

Öte yandan, bu kısa erimli ihracat “başarısı”, ihracata sağlanan KDV iadesi türü teşviklerin suiistimal edilmesiyle ortaya çıkan ve “hayali ihracat” olarak bilinen “dolandırıcılık” skandalına neden olur. Esas olarak ücretlerin, dolayısıyla iç talebin sürekli olarak baskılanması ve reel devalüasyonlara bağlı olarak imalat sanayindeki kâr marjları 1980'lerin ikinci yarısından itibaren yükselen bir grafik izler (Onaran ve Yentürk, 2000). Ancak Türkiye'nin dış ticaret rejiminin liberalizasyonu, bir taraftan sanayideki tekelleri yapıyı güçlendirirken; diğer taraftan devletin rant yaratma mekanizmalarını ve alanlarını çeşitlendirir (Boratav, 2000, s. 170-173). Ayrıca söz konusu ihracat atılımının, Türkiye'nin dış kaynak gereksiniminin gerisinde kalması neticesinde aradaki farkın büyük ölçüde dış borçla kapatılmaya çalışılması ekonominin dışa bağımlılığının azalmadığının göstergesi olur. Bu dönemde uluslararası finans kuruluşlarının Türkiye'ye verdiği olağanüstü teşvikler neticesinde, 1981'de 16,9 milyar dolar olan dış borç stoku, 1993'te 67,9 milyar dolara yükselir (Boratav, 2000, s. 203).

Dönemin bir diğer karakteristiği vergi sisteminde sermaye sınıfları lehine yapılan düzenlemelerdir. Şirketler yararına kurumlar vergisine sağlanan bir dizi muafiyete karşın, 1985 yılında katma değer vergisinin kabulüyle büyük ölçüde ücretlilerin ve tüketicilerin katkılarına dayanan adaletsiz, parçalı bir vergi düzeni inşa

edilir (Oyan, 1989). Ayrıca Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) finansmanına devletin katkısının büyük ölçüde daraltılmasıyla borçlanmaya zorlanan bu kurumların işlemez, hantal bir yapı kazanmasının ilk adımları ANAP döneminde atılır. Bu, sonraki yılların “verimsiz” kamu işletmelerinin özelleştirilmesi adı altında, kamu mal ve varlıklarının sermaye sınıfına aktarımını mümkün kılan politikalarına dayanak olur. Bu yıllarda kurulan Kamu Ortaklığı İdaresi ve Toplu Konut İdaresi özelleştirme programını uygulamakla görevlendirilir.

Dışa açık piyasa ekonomisinin tamamlayıcı adımı finansal piyasaların kurulmasıyla atılır. Bu bağlamda para piyasasının kurulması iç borçlanmaya paralel olarak gelişirken; neredeyse kronik hale gelen bütçe açıkları, 1985 yılında Hazine'nin bankalara tahvil ve bono satmaya başlamasıyla finanse edilmeye çalışılır. Çeşitlenen finansal enstrümanların ve Merkez Bankası'nın genişleyen rolünün yanı sıra aynı yıl para ve bono piyasalarına ek olarak İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) kurulur. Özal iktidarının finansal alanda gerçekleştirdiği en önemli yapısal değişim, kuşkusuz 1989 tarihli ve 32 sayılı karar ile Türk Parasını Koruma Kanunu'nun kaldırılması olur. Aynı zamanda iktisat paradigmasındaki köklü dönüşümü de ortaya koyan bu karar ile IMF'nin ölçütlerine uygun olarak TL dövizle çevrilebilir nitelik kazanırken, uluslararası piyasalar ile Türkiye arasında sermaye hareketleri serbest bırakılır (Boratav, 2000, s. 168). Bu yolla uluslararası mali sermayenin Türkiye'ye giriş ve çıkışına konan her türlü kısıtlama kaldırılır.

Askeri otoritenin bıraktığı yerden bayrağı devralan ANAP iktidarı, radikal adımlar atmasına rağmen ekonominin kaynak, yatırım, verimlilik, işsizlik ve enflasyon gibi yapısal sorunlarını çözemez. Esasen iktidarın bütün imkânlarının “açgözlü ticaret burjuvazisi lehine seferber edilmesi” üretimden ziyade “avanta”ya alan açar (Timur, 2004, s. 59; Boratav, 2000, s. 167, 170).

3.4.2. Yeni-Sağın Emek ve Emek Piyasası Üzerine Etkileri

Ekonomik baskıya ve yasal-politik zora dayanan otoriter çalışma ilişkileri rejiminin 2821 ve 2822 sayılı yasaları gereği, sendikalar 1983 sonuna kadar süren yeni yasalara uyum çalışmalarını tamamlayacaklar ve Ocak 1984'te Çalışma Bakanlığı'nın

istatistikleri yayımlamasıyla toplu pazarlık düzeni fiilen başlayacaktı. Bu, aynı zamanda sendikalarının kapanmasıyla açıkta kalmış ancak toplu sözleşme ve sendikal haklardan yararlanmak isteyen DİSK üyesi işçilerin yeni sendikal düzene uyum zorunluluğu anlamına geliyordu.⁴⁶ Yasa koyucusu, faal bulunan sendikalara bir defaya mahsus olmak üzere noter işlemine gerek duymadan önceki üyelerini Çalışma Bakanlığına “Ek 6” adı verilen listelerle bildirme hakkı tanır. Bu yolla Türk-İş’e bağlı açık sendikalar, başta fiilen kapalı DİSK’in örgütlü olduğu işyerlerindeki işçileri bu listelere dâhil etmek üzere, yaygın bir uygulama ile eski tarihli sahte üye fişleri düzenleyerek bildirimde bulunurken; bu listelere itiraz etmeyen işçiler ise bu durumu “sessizce” onaylamış olurlar (Soner, 1998, s. 459).

Yasanın kendisi kadar uygulanması da epey çelişkili bir görüntü sergiler. Yükümlülüklerini zamanında yerine getirmeyen sendikalara Bakanlık ek süre tanır, ancak bu süre zarfında hiçbir sendika işyerinde listeleri ilan etme koşuluna uymaz. Bunun üzerine zaman darlığını gerekçe gösteren Bakanlık, üyelik bildirimlerini hiçbir denetime tabi tutmayarak bu duruma göz yumar (Ketenci [Soner], 1987, s. 193). Sonuçta, şişirilmiş listeler sayesinde yüzde 10 yetki barajını enformel yollarla aşan sendikaların bildirdiği üye sayısı, 12 Eylül sonrasında faaliyetleri askıya alınmış sendikaların üye sayıları da dahil toplam işçi sayısının üzerinde çıkar. Böylece geniş yetkilerle donatılmış Bakanlığın yapacağı ufak bir denetimde dahi yetkilerini yitirebilecek olan sendikalar, siyasal iktidara tabi kılınır. Sahteciliğe karşı vazgeçilmez önlemlerden biri olduğu iddia edilen, gerçekte ise ekonomik baskı aracı olarak işleyen noter şartına getirilen bu istisna; iktidara bağımlı, hiyerarşik ve tek tip sendikal düzenin oluşumunda kritik rol oynayan kayırma mekanizmalarından biri olur. Otoriter çalışma ilişkileri çerçevesinde siyasal iktidar ile “izinli/makbul” sendikalar arasında varılan bu zımnî anlaşma, sonraki on yılları da etkileyecek olan gerçekdışı/hayali üyelik sisteminin temeli olur.

Yeni toplu pazarlık düzenine fiilen geçilmesiyle sendikaların konumlarındaki gerileyişin ve hak kayıplarının boyutları da açığa çıkmış olur. Aydın Aysan

⁴⁶ Yeni sendikal düzene geçilmesiyle bir seçim yapmaya zorlanan DİSK’li işçilerin yaşadığı kafa karışıklığını, çaresizliği, tutuklu bulunan liderlerine, temsilcilerine ulaşma çabalarının ayrıntıları için bkz. Şükran Ketenci [Soner], (1989) *Ben Devletim Köleleştiririm-2*, İstanbul: BDS Yayınları, s. 92-94.

fabrikasında aylardır sürdürdükleri greve rağmen işverenin kolaylıkla üretime devam ettiği ve neticede grevin kırıldığı koşullarda açıklama yapan Türk Metal Başkanı Mustafa Özbek, bu yasalarla ve var olan koşullarda grev yürütmenin "enayilik " olduğunu ve uygulamadaki zorlukları şöyle özetler (Cumhuriyet Gazetesi, 26.09.1985):

“Grev yapılacak işyerinde grev gözcüsüne getirilen tatbik grev gözcülerini fonksiyonsuz hale getirmiştir. Ayrıca grev gözcülerini tabiat şartlarından korumak için istifade edebilecekleri kulübe, baraka, çadır gibi barınma vasıtalarının kurulamayacağına dair yasak ve işyerinde grevi kamuoyuna duyuracak olan afiş, pankart gibi ilan vasıtalarının yasaklanması kanaatimizce grevin etkisini yok etmek, kamuoyunun dikkatlerinden uzak tutmak, grev gözcülerini yıldırarak, dolayısıyla grevi çözmek için getirilen tedbirlerdir. Örneğin bizim grevde, grev gözcüleri işyerinin dışında ısınmak için soba yakmışlar ve işveren mülki idarecilerle buna bile mani olmuştur. Ayrıca sendikanın grevin başlama tarihini işverene bildirilmesi demek gerekli tedbirleri al, gücünü organize et demektir ki zaten bu hüküm de grevin etkisizliğini peşinen sağlanmıştır. Bu bilginin işverene ulaştırılmasıyla işveren bir grup işçinin elinden dilekçe olarak grevin başladığı gün tazminatlarını vererek iş akitlerini feshetti. Sonuç olarak 12 Eylül'den önce grev işçinin ekonomik silahı idi. Şimdi ise işverenin silahı oldu.”

İşte bu konum ve koşullarda sendikalar, toplu sözleşme masalarındaki yerlerini alırken; Özal liderliğindeki “sivil” iktidar, yeni-sağ hegemonya projesini hayata geçirmekle meşguldür.

Askeri yönetimin sivil görünümlü devamı olan Özal iktidarı sınıf hareketini baskılayan ve emeği tamamen dışlayan otoriter yapıyı koruyarak uzlaşmacı ve müzakereci sınıf pratiklerine karşı çok katı bir tutum alır. ANAP iktidarını DP-AP çizgisinin devamı olarak gören ve bu hükümetlerle iyi ilişkilere sahip olan Türk-İş ise “lobicilik” anlayışı doğrultusunda “sivil” yönetim ile diyalog kurmayı ve bu yolla baskıcı yeni çalışma yasalarının revize edileceğini, en azından uygulamada hükümetin tarafsız davranacağını umuyordu (Koç, 1995, s. 114-115). 12 Eylül darbesini olumlu karşılayan ve askeri rejimin tekelci temsil hakkı tanıdığı Türk-İş, kısa bir süre sonra önceki dönemin çalışma rejimine benzer bir yapının sağlanacağını ve kendisinin de bu yapının bir parçası olacağını tahayyül eder. Bu beklentilerin aksine ANAP iktidarı, 12 Eylül rejiminin emek aleyhine yürürlüğe koyduğu tüm sosyal mevzuatları takip etmekle

yetinmeyip aynı zamanda sendikal hareketin yapısındaki zaafı ve çelişkileri kendi yararına kullanır. MESS grevlerindeki pratiğine de yansıdığı gibi şiddetli bir sendika karşıtı olan Özal, sendikaları ve sendikacıları halkın gözünde yıpratmak, itibarsızlaştırmak amacıyla askeri yönetimin başlattığı ideolojik/psikolojik karşı savaş stratejisini derinleştirir. ANAP hükümetinin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, sendikaların kasasından gereksiz ve kişisel harcama yaptığı, sahte fatura düzenlediği, on yıl işçi olarak çalışma şartının yerine getirilmediği gerekçesiyle mevcut “170 sendikanın 160’ini yasa dışı” ilan eder (Koç, 1995, s. 121). Bu kapsamda, Bakanlık Türk-İş Başkanı Şevket Yılmaz’ın on yıl işçilik yaptığını kanıtlamasını isterken, bu hükme uymadığı gerekçesiyle 15 sendika yöneticisi hakkında dava açılır. Ayrıca 2821 sayılı Sendikalar Yasası’nın hükümete tanıdığı denetleme yetkisi, ANAP’ın sendikal hareketi etkisizleştirerek kontrol altına alma stratejisinde başvurduğu önemli bir araçlardan biriydi. Bu kapsamda Türk-İş Genel Merkezine yönelik 1985 tarihli denetleme raporunda Bakanlık, büyük boyutlarda “yolsuzluk ve usulsüzlük” tespit ettiğini açıklar.

ANAP hükümetinin bu yaklaşımı, Türk-İş’i değişime zorlayan etkenlerden biri olur. Özal hükümeti ile yaklaşık iki yıla varan diyalog arayışlarının tümüyle sonuçsuz kalması, sistematik şekilde ücretlerin baskılanması, enflasyon artışı, gelir eşitsizliğinin derinleşmesi ve tabanda artan hoşnutsuzluk Türk-İş’i tavır ve üslup değişikliğine zorlar. 1985 yılı, Türk-İş ile ANAP hükümeti arasında gerginliklerin tırmandığı ve güdümlü sendikal anlayışın egemen olduğu Türk-İş içinde önemli merkezkaç eğilimlerin ortaya çıktığı yıl olur. Bu zorunlu değişimin bir sonucu olarak Türk-İş, 15 Nisan 1985’ten itibaren Yüksek Hakem Kurulu’na temsilci olarak katılmama, kapalı salon ve açık hava toplantıları yapma, seçimlerde “iktidara oy verilmemesi” doğrultusunda kararlar almaya başlar (Koç, 1989, s. 104-105, 107).

Türk-İş’in yerleşik geleneğinde ortaya çıkan bu değişimin, esas olarak kriz çanlarının tekrardan çalmaya başladığı 1987-1993 yıllarını kapsayan dönem ile çakışması tesadüf değildi. Özal iktidarının çelişkili ekonomi politikaları ve çarpık popülizm anlayışı yeni sağın kapsayıcı bir hegemonya yaratma girişiminin başarısızlığını hazırlayan temel faktörler olur. Özal, iktidarının ilk dönemine tekabül

eden 1983-1987 yılları arasında verdiği sözlerin hiçbirini yerine getiremez. Patlayan hayali ihracat skandalı, ihracata dayalı birikim stratejisini bir yanılsamaya dönüştürmüş, yıllık enflasyon oranı 1983'ten itibaren yüzde 40'in altına düşmediği gibi 1988'de yüzde 80'i görmüş ve ülke ağır bir iç ve dış borç yükünün altında kalır (Boratav, 2000, s. 167-169; Tünay, 1993). Aynı zamanda reel ücretlerdeki hızlı aşınma 1986 yılına kadar kesintisiz sürmüştü, bu tarihten sonra ise hem oransal olarak hem de satın alma gücü açısından dibe vurur. Buna göre ücretlerin sınai katma değer içindeki payı 1977'de yüzde 37,1 iken, bu oran 1986'da yüzde 16,1'e kadar geriler (Boratav, 2000, s. 174-175).

12 Eylül rejiminin yarattığı ve ANAP iktidarının da sürdürmeye çalıştığı atmosfer 1987'den sonra dağılmaya başlar. 1987 baharında yapılan referandumla birlikte eski siyasal liderlere konmuş olan yasakların kalkması aynı yıl yapılan genel seçimlerde siyasal rekabeti şiddetlendirir. 1987 seçimleri merkez sağda Süleyman Demirel'in yeni Doğru Yol Partisi'nin, İslamcı kesimin temsilcisi Necmettin Erbakan'ın yeni Refah Partisi'nin, milliyetçi kanatta MHP'nin devamı olan Milliyetçi Çalışma Partisi'nin ve merkez solda Sosyaldemokrat Halkçı Parti ve Demokratik Sol Parti olmak üzere iki yeni partinin katılımıyla gerçekleşir. ANAP, seçimlerden birinci parti olarak çıkmasına karşın çok ciddi oy kaybına uğrar. Dolayısıyla toplumsal ve iktisadi başarısızlık ANAP'ın 1983 genel seçimlerinde yüzde 45,1 olan oy oranının, 1987'de yüzde 36,3'e düşmesiyle gün yüzüne çıkar. Seçimlerdeki düşüş grafiği devam eder, 26 Mart 1989 yerel seçimleri, üçüncü parti olan ANAP için tam bir hezimet olur. Böylece ANAP, "yoz popülist" politikaların kaynağı olan büyük şehir belediyelerinde iktidarın dışına düşer. İktisadi ve siyasi çelişkileri açığa çıkaran tüm bu gelişmeler, yeni-sağın bütünleştirici bir hegemonya yaratma projesinin tutmadığının kanıtı olmakla birlikte "Türkiye'nin 'küreselleşme' sürecine en kötü biçimde eklemlendiği" hususunda hiçbir şüpheye yer bırakmaz (Timur, 2004, s. 75; Tünay, 1993).

Yeni-sağ projeye, sermaye sınıfından da çeşitli itirazlar yükselir. "Özalizm" in hem büyük hem de küçük sanayi sermayesi arasında şiddetlendirdiği rekabet ve çelişkinin rantı özendirdiği, TÜSİAD Başkanı, tekstil patronu Cem Boyner tarafından açık bir biçimde dile getirilir (Boratav, 2005, s.81):

“Hükümetin, kaynakları önemli ölçüde rant sektörüne aktardığı kanaatindeyim... Bu ekonomik gelişmeye yararı olmayan bir politikadır... Altyapı yatırımlarına kaynak aktararak devleti büyüttüler, iç borç ve dış borç faizi ödendi ve iç borcun faizi parasını sadece plase etmekle yaşayan bir gruba verildi... (Bunun sonunda) sanayici sanayicilik yapmaktansa, kaynaklarını sanayiden, ticaretten çekip rant sektörüne yatırmayı tercih etmiştir.”

1987’yi izleyen yıllarda Türkiye, Türk-İş tipi sendikacılığın eylem biçimini, geleneklerini, niyet ve sınırlarını aşan son derece yığınsal ve etkili bir işçi hareketi dalgasıyla karşılaşır. 1989 bahar eylemleri, SEKA, Demirçelik grevleri, 1990-91 Zonguldak işçi hareketi ve 1991 genel grevi kurumsal sendikacılığın ötesinde, işçi tabanının kendiliğinden yarattığı, özgün biçimler kazandırdığı ve mevcut sendikal hareketi peşinden sürüklediği sınıf mücadeleleri olur. Türkiye işçi sınıfı, 12 Eylül sonrası kapitalizmin yeniden yapılanmasının yarattığı olumsuz iktisadi konjonktürü 1980’li yılların bitimiyle birlikte kendi lehine çevirebilir. Böylece 12 Eylül ve ANAP iktidarının, işçi sınıfının baskılanmasına ve sendikacılığın fiilen tasfiye edilmesine dayalı restorasyon projesi, sınıfın zaman zaman sessiz, zaman zaman etkili ve açık direnmeleri sonucunda sekteye uğrar. Söz konusu grev ve direnişler neticesinde elde edilen ekonomik kazanımlar ideolojik ve siyasal alana taşınmamış olmakla birlikte siyasal iktidarı, burjuvaziyi ve konformist sendikal yapıları ürkütmeye yeter.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KURULUŞUNDAN KAPATILIŞINA SINIF-SENDİKA-SİYASET İLİŞKİSİNDE DİSK (1967-1980)

12 Eylül rejiminin esas hedeflerinden birinin örgütlü işçi hareketi, daha özelde ise DİSK olduğu darbeyi izleyen günlerde net bir şekilde açığa çıkar. 16 Eylül 1980’de önce “devlet güvencesine” sonra gözaltına alınan DİSK’li sendikacıların mahkemeye çıkarılıp, tutuklanmalarına kadar geçen süre yasaya aykırı olarak 107 gün sürdü. Yargılama ancak bir yıl sonra 24 Aralık 1981’de başlarken, sendikacıların gördükleri işkenceler mahkeme tutanaklarına geçmiş oldu. 25 Haziran 1981 tarihli ve 47 sayfalık fotoğraf ekleri hariç 817 sayfadan oluşan iddianameye göre DİSK, Marksist-Leninist illegal bir örgüt, yöneticileri ise anayasal düzeni yıkarak sosyalist düzen kurmayı amaçlayan bu örgütün gizli üyeleri idi. Söz konusu suçlama kapsamında, DİSK’li sendikacıların Türk Ceza Kanunu’nun 146/1. maddesine göre idam istemiyle yargılandığı dava yıllarca sürecekti, böylece 12 Eylül rejiminin inşa edildiği ve yol aldığı 1981-1992 yılları arasında DİSK fiilen kapalı kalacaktı.

On bir yıllık bu süreç, rejimin temel amacının DİSK tipi sendikacılığı ve sendikal hareketi yok etmek ve onun yokluğunu kalıcılaştıran yeni yasal-politik üstyapıyı tesis etmek olduğunun kanıtı niteliğindedir. Daha önce ifade edildiği üzere, Türkiye kapitalizminin güçlü devlet-serbest piyasa-apolitik toplum silsilesi kapsamında yeniden yapılanmasında DİSK’in, iktidar bloku açısından ortadan kaldırılması gereken bir düşman olarak görüldüğü açıktır. Bir önceki bölümde bu olguya yol açan iktisadi, siyasi ve hukuki bir başka deyişle nesnel/dışsal dinamiklerin incelenmesine paralel olarak; bu bölümde DİSK’in Türkiye sendikal hareketindeki konumu, siyasi tavrı, yönetici kadroları, tabanı, temsilcisi olduğu sendikal anlayış ve ilkeleri bağlamında tarihsel olarak bu olguya yol açan öznel/içsel faktörler konu edilecektir. DİSK’in 1967’deki kuruluşundan 1980 darbesiyle kapatılmasına kadar geçen on üç yıllık tarihsel kesit, üç alt döneme ayrılarak incelenecektir. 1967-1971 arasındaki dönem kuruluş ve kurumsallaşma yılları, 1971-1974 dönemi 12 Mart sürecinde savunmada geçen durgunluk yılları ve 1975-1980 arası hem niteliksel hem de niceliksel büyüme ve ardından gelen dağılıma yılları şeklinde irdelenecektir.

4.1. DİSK'in Kuruluş ve Kurumsallaşma Yılları (1967-1971)

DİSK, Türkiye işçi hareketinin toplumsal bölüşüm mücadelesinde, ülke siyasetinde ve sosyalist solun gelişiminde önemli yeri olan bir sendikal odaktır. DİSK'in ortaya çıkışının, nedenleri ve sonuçları itibariyle Türkiye sendikal hareketindeki derin bir ayrılığın ve farklılaşmanın ürünü olduğu konusunda yaygın bir kanaat söz konusudur. Başlangıçtaki sendikal mücadele ve hak arama anlayışındaki farklılaşmanın, zamanla politik ve ideolojik bir nitelik kazanmasıyla derin bir ayrılmaya dönüşmesi, DİSK'in kuruluş ve gelişiminin ardındaki temel saiktir. Bu bağlamda, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kuruluşu işçi sınıfının devletten ve sermayeden bağımsızlaşarak toplumsal bir güce dönüşümünde üzerinde durulması gereken en önemli kırılma noktası olarak karşımıza çıkar.

1961 Anayasası ile oluşan nispeten ılımlı ortam, 1950'lerden beri biriken dinamiğin üzerinde yükselen sendikal hareket bakımından sendikal hak ve özgürlüklerin önündeki yasak ve kısıtlamaların kaldırılması için yeni bir fırsat anlamına gelmektedir. Ancak söz konusu fırsatın değerlendirilmesi hususunda dönemin sendikacıları arasında ortaya çıkan farklı eğilim, tarihsel süreci bütünüyle değiştirecek niteliktedir. Buna göre, işçi sorunlarının çözümü ve evrensel sendikal hakların elde edilmesi yalnızca sendikal alanın değil aynı zamanda siyasal alanın da konusudur. Özellikle İstanbul İşçi Sendikaları Birliği⁴⁷ (İİSB) üyesi sendikacılar tarafından paylaşılan bu eğilim, siyasal iktidarın sendikalar üzerindeki denetimine ve iktidar ile yöneticiler düzeyinde kurulan yakın ilişkiye dayalı sendikacılık anlayışına duyulan tepkinin ve yeni bir yol arayışının sonucudur (Çelik, 2010, s. 371). Ana akım partilerin dışında işçi sınıfının kendi siyasal örgütlenmesine sahip olması gerektiğine inanan 12 sendikacı, 13 Şubat 1961'de İstanbul Valiliği'ne verdikleri dilekçeyle Türkiye İşçi Partisi'ni kurduklarını açıkladılar. Kuruluş dilekçesinde belirtilen sırayla kurucu sendikacılar şunlardır (TİP, 1962, s. 31-32): Kemal Türkler, Avni Erakalın, Şaban Yıldız, İbrahim Güzelce, Ahmet Muşlu, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, Hüseyin Uslubaş,

⁴⁷ İİSB, öncelikle 1946 sendikacılığının yerel sendika birliği girişiminin önemli bir ürünü olarak kurulmuştur. Sıkıyönetim tarafından kapatılmasından kısa bir süre sonra ise, bu defa ve ilkinden farklı olarak dönemin siyasal iktidarı CHP'nin sendikal alandaki etkisini arttırmak amacıyla 1948 yılında kurulmuş ve 1962 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüş önemli bir sendikal odak olmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. M. Hakan Koçak, "İşçi Hareketinin Örgütsel Kapasitesi ve Ölçeksel Strateji Bağlamında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Örneği (1948-1962)", Çalışma ve Toplum Dergisi, 2014/4 (43), 53-102.

Saffet Göksüzoğlu, Salih Özkarabay, İbrahim Denizcier ve Adnan Arıkan.⁴⁸ Parti kurucuları düzenledikleri basın toplantısında TİP'in "ezilen işçi sınıfının haklarını korumak için" ortaya çıktığını ifade eder (Ünsal, 2002, s. 81). Genel Başkanlığa ise İİSB Başkanı Avni Erakalın getirilir.

TİP'in bütün kurucularının sendikacı olması sendikal hareketin kendi dinamikleriyle giriştiği arayışın göstergesi niteliğindedir. Doğrudan sınıfın politik temsiline yönelik bu arayış, tüm girişimlere rağmen Türk-İş'in desteğini alamadan gerçekleşir (Çelik, 2010, s. 372-373) ve bu, Türkiye sendikal hareketindeki temel ayrılığın da başlangıcı olacaktır. DİSK'in kurulmasıyla tepe noktasına ulaşacak olan sınıf-sendika-siyaset ilişkisine bakış açısındaki bu derin ayrım, sendikal alanı iki karşıt kampa bölecektir. Sosyalist aydınlar ile yapılan ittifak neticesinde sonraki dönemde Parti'ye katılacak olan Behice Boran, TİP'in varlığının salt sendikacılık yapılarak mevcut partilerle kurulan ilişkiler neticesinde işçi sorunlarının çözülemeyeceğinin, bu nedenle de ayrı bir partinin çatısı altında örgütlenme ihtiyacının esas göstergesi olduğunu ifade eder (Boran, 1970, s. 60-61). TİP'in özgünlüğüne ve tarihsel rolüne dikkat çeken Boran, Parti'nin kuruluşunun işçi sınıfının kendi içsel dinamikleriyle ulaştığı siyasal bilince tekabül ettiğinin altını çizer.

TİP, ilk yılında gerekli örgütlenmeyi sağlayıp 1961 genel seçimlerine giremezken, Genel Başkan Erakalın başkanlıktan ayrılıp, Yeni Türkiye Partisi'nden bağımsız aday olur, ancak seçilemez. Zayıf ve etkisiz bu zorlu bir yıllık deneyimden sonra sendikacılar, Parti'ye aydınları çağırmaya karar verir ve bu çağrıya yanıt, sosyalist aydınlardan gelir. Şubat 1962'de Türkiye solunun önemli isimlerinden Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığı üstlenmesini izleyen yıllarda TİP, sosyalist bir parti kimliği kazanırken sendikal hak arama mücadelesi ise politik bir boyut kazanır. Sendikacılar ile aydınlar arasında kurulan ilişki, sendikacıları ve sendikal hareketin kapsamını dönüştürdüğü ölçüde toplumsal tabanla buluşan aydınlar ise ete kemiğe kavuşan sol siyaset dolayısıyla farklılaşır. Diyalektik bütünselliğe sahip bu sürecin yarattığı dinamizmle TİP, ülke siyasetinin gündemine otururken, aynı zamanda iktidar blokunun da hedefi haline gelmiştir. Bu diyalektik süreç, siyasal alanda olduğu gibi

⁴⁸ Sonraki sayfalarda da ele alınacağı gibi kurucu kadroda yer alan Kemal Türkler, İbrahim Güzelce, Kemal Nebioğlu ve Rıza Kuas ileride DİSK'i de kuracak olan sendikacılarıdır.

sendikal alanda da anti-tezini yaratır ve sol hareketle girift ilişkilere sahip, tabandaki öncü işçi kuşağına dayanan sol sendikalizme hayat verir. Buna göre, TİP içindeki sendikacılar -özellikle sonradan DİSK’i kuracak kadrolar- zamanla sol ideoloji ve siyasetle yakınlaşarak hem devletten hem de sermayeden bağımsız/mücadeleci sendikal anlayışın öncüsü olurken, buna karşılık Türk-İş ise anti-komünist ideolojik perspektif doğrultusunda sağ siyasetle bütünleşerek siyasal iktidarla uyumlu sendikal politikalarla hak alma şeklindeki geleneksel sendikacılığın temsilcisi olur (Çelik, 2010, s. 462, 465). Sendikal yaklaşım ve eylemdeki farklılaşmanın ötesinde, zamanla siyasal bir boyut kazanan TİP’li sendikacılar ile Türk-İş arasında derinleşen gerilim ve nihayet DİSK’in kurulmasıyla sonuçlanan sürecin, 1961 Saraçhane mitingi ve 1963 Kavel greviden sonra ortaya çıkan nesnel dayanaklarını Çelik (2010, s. 507-508) şöyle sıralar: Mart 1965 Kozlu Olayları, Ekim 1965 Genel Seçimleri ve 1966 Türk-İş Genel Kurulu.

Sendikal mücadele ve işçi eylemleri TİP’li sendikacılar ile Türk-İş yönetimi arasındaki önemli sorunlarından biridir. Türk-İş bu dönemde gerçekleşen birçok işçi eylemine destek vermediği gibi eylemler aleyhine çeşitli açıklamalarda bulunmaktan da kaçınmaz. Ancak bir süredir devam eden Türk-İş ile TİP arasındaki gerilimde esas kırılma noktası Kozlu olayları olur. 10 Mart 1965’te Zonguldak Ereğlisi Kozlu Kömür İşletmeleri’nde çalışan yaklaşık altı bin işçi liyakat zamlarının tüm işçilere verilmemesi nedeniyle iş bırakır ve direnişe geçer. Zonguldak’a gelen askerlerin açtığı ateş sonucu iki işçinin yaşamını kaybettiği olaylar ancak 13 Mart’ta son bulur. Hükümetle benzer bir tavır sergileyen Türk-İş olaylardan TİP’i sorumlu tutar ve Türk-İş Yönetim Kurulu üyesi, Lastik-İş Genel Başkanı ve TİP Genel Sekreteri Rıza Kuas’ı “Türk işçisini orduya karşı kışkırtmak, ihtilal yoluyla sosyalizme çekmekle” suçlar (Ünsal, 2002, s. 262).

DİSK’in kurulmasına giden sürecin önemli uğraklarından biri de 1965 genel seçimleridir. Seçim sonuçlarına göre yüzde 52,9 oyla Adalet Partisi (AP) tek başına iktidar olurken, TİP ise büyük bir başarı elde ederek aldığı yüzde 3 oy ve 15 milletvekiliyle meclise girer. Bu küçük milletvekili grubuyla gerek parlamento içinde gerekse parlamento dışında aktif bir politika sergileyen TİP’in ekonomik ve siyasal bağımsızlığın sağlanmasına, adil bir gelir dağılımının oluşturulmasına, demokratik

hakların tanınmasına, sosyal hak ve güvencelerin genişletilmesine yönelik siyasetinin yarattığı etki büyük olur (TİP, 1962). TİP'in zamanla işçi hareketindeki etkinliğini arttırıp kitleselleşmesi hem Türk-İş'in hem de AP iktidarının endişelerini güçlendirir ve "ortak düşmana" karşı birlikte hareket etmelerini mümkün kılar. AP hükümetinin kurulmasını izleyen dönemde, 7-14 Mart 1966 günlerinde toplanan Türk-İş 6. Genel Kurul'da AP'yi destekleyen sendikacılar Türk-İş yönetiminde çoğunluğu elde eder ve neticede TİP'li sendikacılardan hiçbiri 21 kişilik yönetim kuruluna alınmaz (Çelik, 2010, s. 518). Bu tarihten sonra Türk-İş yönetimi giderek AP iktidarının etkisi altına girerek sağa kayar.

TİP'li sendikacıların Türk-İş yönetiminin dışında kalması ayrılığa giden süreçte kritik bir rol oynar ve DİSK'in kuruluşunda dönüm noktası olan adımlardan biri, kurucu sendikalar arasındaki en büyük sendika olacak Türkiye Maden-İş'in 26 Ocak 1966 tarihli toplantısında atılır. AP iktidarının desteğiyle Türk-İş'in TİP'li sendikacılar üzerinde baskı kurmaya başladığı koşullarda ve TİP'in ülke siyasetindeki etkin varlığının yarattığı muhtemel özgüvenle Maden-İş sendikası, bu toplantıda, Türk-İş 6. Genel Kurulu'nda istenen sonucun elde edilememesi durumunda "hakiki işçi konfederasyonun" kuruluşuna öncülük yapılmasını karar altına alır (Algül, 2015, s. 184-185). Türk-İş Genel Kurulu'ndaki gelişmeler ise bu kararı geçerli kılacak niteliktedir. Yönetimin dışında kalan ve sol sendikacılığın temsilcileri olan TİP'li sendikacılar, kongreden önce Ocak 1966'da başlayan Paşabahçe Grevi'nin de etkisiyle tırmanan gerilim atmosferinde bir anlamda Türk-İş'ten kopmak durumunda kalırlar. Nisan 1966'da toplanan Türk-İş Yönetim Kurulu Ana Tüzüğü çiğnedikleri gerekçesiyle grevi sürdüren ve destekleyen Kristal-İş, Petrol-İş, Maden-İş, Lastik-İş ve Basın-İş'i oybirliği ile Onur Kurulu'na sevk eder. Onur Kurulu Kasım 1966 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Kristal-İş ve Petrol-İş Sendikalarını on beş ay süreyle, Maden-İş'i altı ay, Lastik-İş ve Basın-İş Sendikalarını ise üçer ay süreyle Türk-İş'ten ihraç eder. Kristal-İş ve Petrol-İş Sendikaları geçici ihracın ardından Türk-İş üyeliğine geri dönerken yanlarına bağımsız Gıda-İş sendikasını da alan diğer üç sendika Temmuz 1966'da yeni bir sendikal oluşumun ön çerçevesi niteliğindeki Sendikalar Arası Dayanışma Anlaşması (SADA) imzalayarak fiilen Türk-İş ile yollarını ayırır (Çelik ve Aydın, 2006, s. 140).

Geçici olarak ihraç edilen sendikaların yeni bir konfederasyon kurma girişimine hız vermesine Türk-İş yönetimi kesin ihraç istemiyle cevap verir. Türk-İş İcra Kurulu 2 Şubat 1967’de ihraç edilmeleri talebiyle Maden-İş, Lastik-İş, İstanbul Basın-İş, Kimya-İş ve Türkiye Banka-İş’i disiplin kuruluna sevk eder. Bu sendikalar ise Türkiye Maden-İş (Zonguldak) ve Gıda-İş’in de katılımıyla 12 Şubat 1967 tarihinde Çemberlitaş Şafak Sineması’nda yaptıkları genel kurulda Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (DİSK) kurulmasına karar verirler. Ertesi gün yani altı yıl önce TİP’in kurulduğu gün olan 13 Şubat’ta DİSK’in kuruluş başvurusu yapılır. DİSK’i kuran ve disiplin kuruluna verilmiş olan sendikalar aynı tarihte Onur Kurulu kararıyla Türk-İş’ten de ihraç edilirler.

Algül’ün (2015, s. 184, 191-192) titiz bir araştırmayla ortaya koyduğu üzere TİP’in politik yükselişinin ardından doğan DİSK’in kuruluşu, 1950’lerin sendikal birikimi üzerinde yükselen hak arama temelli 1960 sendikacılığının sol siyaset içinde politize olmasının kurumsallaşmış ifadesidir. Dolayısıyla DİSK, işçi hareketinin siyasal iktidardan ve sermaye sınıfından bağımsızlaşma eğilimini temsil eder ve bu bağlamda Çelik (2010, s. 24-25), DİSK’in kuruluş serüvenini Türkiye sendikal hareketinin sınıfsal bir yönelimle “vesayetden siyasete” dönüşüm evresi olarak niteler. Sonuç olarak, DİSK’in varlığı ve sol siyasetle ilişkisi hem kendi mücadelesine hem de sol mücadeleye enerji veren, karşılıklı olarak birbirini besleyen bir yapı sergilediği ölçüde sendikal ve siyasal alanı da değişime uğratmıştır. Faruk Pekin’in (1995, s. 222) deyişle DİSK’in doğuşu ve gelişimi, kurucu ve yönetici kadroların iradi başarılarının ötesinde somut iktisadi, siyasi ve toplumsal koşullar altında giderek genişleyen ve yeni arayış içinde olan işçi kitlelerinin sınıfsal, siyasal ve sendikal arayışlarının nesnel ürünüdür.

DİSK’in ortaya çıkışı TİP’li sendikacıların kendi inisiyatifleriyle olgunlaştırdıkları nispeten özerk bir süreç olarak gerçekleşmiştir (Çelik, 2010, s.529) ve bu sürece paralel olarak DİSK’li kadrolar, Parti içinde imtiyazlı bir konuma sahip olmuştur. DİSK’in TİP ile ilişkisinde sahip olduğu bu konum, hem kendi örgütsel ve kurumsal işleyişindeki bağımsızlığı ve sendikacıların parti içindeki otonom varlığı ile hem de Konfederasyon’un kuruluşundan kısa bir süre sonra TİP’in ideolojik ve örgütsel kriz içine girmesiyle ilişkilidir. Ancak bu durum, DİSK’in ülkeye bakışında ve

meseleleri kavrayışında TİP'in ideolojik ve siyasal perspektifinden yararlanmadığı anlamına gelmez. Buna göre, DİSK'in kuruluş kongresine sunulan bildiri ve raporların yanı sıra ana tüzüğünde de TİP'in siyasal ve ideolojik çizgisinin izleri kolaylıkla sürülebilmektedir. 1961 Anayasası'na

bağlılık, kapitalist olmayan yoldan kalkınma anlayışı, bağımsızlık, planlı ekonomi, sosyal adalet, demokratik yoldan işçilerin siyasete katılımı, sendikaların bu çerçevede siyaset yapabilmesi bu ortak çizginin temel unsurlarıdır. DİSK, işçilerin anayasal yoldan kendi siyasi partileri ve temsilcileri aracılığıyla iktidara gelmesini amaçlayan siyasal perspektifi sahiplenir (Soner, 2007, s. 9). Bu bağlamda kongreye sunulan DİSK'in Kuruluş Bildirisi'nde beslenmede, sağlıkta, eğitimde, çalışmada, işçi ücretlerinde ve borçtan kurtulmada devrimin öneminden söz edilerek işçi sınıfının dönüştürücü gücüne atıf yapılmaktadır (DİSK, 1967, s. 2-4). Bildirinin son bölümünde ise işçi sınıfının "etkin ve memleket yönetimine ağırlığını koyan bir güç haline gelmesi" için DİSK'in ülke genelindeki 16 işkolunda devrimci bir anlayışla hareket edeceği ifade edilir (DİSK, 1967, s. 6). DİSK'in (1967, s. 7) benimsediği "devrimci" anlayış Kuruluş Bildirisi'nde şu sözlerle tarif edilir:

"İşte biz devrimciliği bugünkü tutucu, gerici, ekonomik, sosyal ve politik ilişkilerin anayasa uyarınca değiştirilmesi ve yukarıdan beri özetlediğimiz ilkelerin hayata uygulanması anlamına alıyoruz. Devrimcilik, hepimizin mülk sahibi olmasını ve uygarlık nimetlerinde eşitçe yararlanma olanağını sağlayacağı için bizim sendikacılık çalışmalarımızın özünü kapsayacaktır."

Aynı şekilde kuruluş kongresine sunulan ana tüzüğünün üçüncü maddesi de söz konusu "devrimci" anlayışı şöyle özetler (DİSK, 1967a, s. 33-34):

"DİSK işçi sınıfının ekonomik, siyasal ve kültürel bakımdan kalkınması ve yücelmesi için öncelikle Türkiye'nin her bakımdan tam bağımsız olmasını, hızlı bir kalkınma yoluna gidilmesini zorunlu görür. Bundan ötürü de Türk işçi hareketinin anayasada öngörülen köklü dönüşümlerin gerçekleşmesini sağlayacak bir devrimci öze kavuşmasını şart sayar."

Bu ifadeler DİSK'in "devrimciliği" doktrinden ve tarihsel örneklerinden farklı olarak "anayasal ihtilalcilik" şeklinde yorumladığını ortaya koyar. Ana tüzükte, DİSK'in temel ilkeleri arasında işçi sınıfının devrimci bir niteliğe erişmesi ve bilinçlenmesinin ancak yurt ve dünya olaylarının emekçiler açısından ve bilimsel yoldan değerlendirilmesine bağlı olduğu ve bu nedenle de bilimin işçi sınıfının en önemli mücadele aracı olduğu dile getirilir (DİSK, s. 1-2).

DİSK'in Kuruluş Bildirisi'nde ve Ana Tüzüğü'nde özellikle 1961 Anayasası'nın eksiksiz bir şekilde uygulanmasının gerekliliği üzerinde durulur. Bu kapsamda, emekçilerin tüm haklarını alabilmelerinin yalnız mesleki mücadele ile mümkün olamayacağını, bunun yanı sıra anayasadaki demokratik hakların kullanılarak siyasi mücadele verilmesi gerektiğinin altı çizilir. Bu mücadeleyi işçi sınıfının varlığının tam bilincine ulaştırılmasına dayandıran DİSK, siyasetten uzak kalmaksızın sendikacılık yapacağını ve bunu yaparken de aslında anayasada var olan hükümlerin tam olarak uygulanmasına çalışacağını vurgular. Sol siyaset ile buluşarak politize olan ve Türk-İş'in bağımlı sendikacılık anlayışına ve politikasına bir tepki niteliğinde kurulan DİSK, işçi sınıfının ekonomik ve politik mücadelesini tek ve ayrılmaz bir bütün olarak birleştiren sınıf sendikacılığının bu evrensel ilkesini sahiplenmekle birlikte bu yaklaşıma çizdiği anayasal sınır ile özgünlüğünü ortaya koyar. Türkiye sendikal hareketinde sınıf sendikacılığının temsilcisi ve simgesi olan DİSK'in ve aynı zamanda TİP'in anayasaya yaptığı bu ısrarlı vurgu, esasen varlığını ve eylemlerini meşrulaştırma ihtiyacının ve engelleme/yasaklanma endişesinin sonucudur, ki 12 Mart darbesiyle TİP'in 12 Eylül'de ise DİSK'in iktidar tarafından tehlike olarak algılandığı, anayasal devlet düzenini yıkma iddiasıyla yargılandığı ve kapatıldığı koşullar, bu endişenin hiç de yersiz olmadığını somut kanıtı olarak görülmelidir. Aynı zamanda dönemin Seferberlik ve Tetkik Kurulu, bugünkü adıyla Özel Kuvvetler Komutanlığı tarafından hazırlanıp bölge başkanlıklarına gönderilen 24 Şubat 1967 tarihli yazı DİSK'in ilk kurulduğu günden itibaren devlet tarafından menfi bulunduğunu ve hasım olarak algılandığını gözler önüne serer (Koç ve Koç, 2008, s. 97-98):

"Solcular Türk işçilerini kendi siyasi emellerine alet etmek amacı ile TİP Malatya Kongresi'nde alınan kararın bir sonucu olarak Türk-İş

Konfederasyonu'nun karşısına (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) namı ile anılan bir teşkilatla çıkmış ve bugüne kadar aşağıda belirtilen Federasyon ve sendikaları ele geçirmeye muvaffak olmuştur. a) Maden-İş Genel Başkanlığı b) Kimya-İş Genel Başkanlığı c) İstanbul Basın-İş Genel Başkanlığı d) Lastik-İş Sendikası.”

Türkiye'de anayasanın can simidi olma işlevine dikkat çeken Ünsal'ın (2002, s. 187-188) yaklaşımına referansla Türkiye sol ve sendikal hareketinin sahip olduğu bu özgün niteliği, Batı'daki emsallerinin aksine Türkiye demokrasisinin sınırlılığı ve bağımlı kapitalizmin temel özellikleri, buna denk düşen devlet biçimi ve çalışma rejimiyle ilişkilendirmek anlamlı olacaktır. Diğer taraftan, DİSK'in Türk-İş karşısında inşa ettiği özgün sendikal retorikte anti-amerikancılık ve bağımsızlıkçılık önemli bir yere sahiptir. Kuruluş kongresinde görüşülen “Türk-İş Üyeliğinden Ayrılma Hakkında Rapor”da (T. Maden-İş, 1967a, s. 4-5) Türk-İş'e yapılan AID (Agency for International Development) yardımları ve bu yardımların Türk-İş bütçesindeki ağırlığı, ayrılığın gerekçelerinden biri olarak sunulur. Oysa bir dönem DİSK kurucularının da yararlandığı bu yardımların kuruluşa konu edilmesi, TİP'in söyleminden esinlenerek özellikle 1960'lardan sonra Amerikan sendikacılığının Türk-İş üzerinde artan etkisinin eleştirisine dayanmakla birlikte esas olarak kendi varlığını ve sendikal anlayışını farklılaştırma rasyonelitesinin ürünü olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda DİSK'in Kuruluşu Hakkındaki Rapor'da (T. Maden-İş, 1967b, s. 2) yer alan Konfederasyon'un yalnızca işçi aidentlarıyla faaliyet yürüteceği, “yerli ve yabancı hiçbir kuruluştan tek bir kuruş” almayacağı hükmü de yine aynı söylemle ilişkilidir. Söz konusu alternatif sendikal yaklaşımı DİSK'in ikinci kuruluş yıldönümünde yaptığı konuşmada Genel Başkan Kemal Türkler şöyle tarif eder (DİSK Ajansı, 13.02.1969):

“DİSK; bir inancın, bir davanın örgütüdür. DİSK yüzde yüz bağımsız Türkiye ülküsüne ve sosyalizme inanmış işçilerin tek milli konfederasyonudur. DİSK, her türlü ekonomik ve sosyal sorunların çözümünün politik olduğu gerçeğini görmüş, devrimci bir kuruluş olmanın bütün sorumluluğunu şerefle taşımaktadır. (...) Amerikan emperyalizmine ve kapitalizme karşı çıkmayı, yurdumuzu ve insanlarımızı sömürden kurtarmanın tek geçerli gereği saymaktadır. Onun için partilerüstü politika denen efsaneye bel bağlamış, kökü dışarıda sendikacılık yerine, işçi hareketini milli, özgür, bağımsız politikanın rayına oturtmayı öngören savaşı her gün daha geliştirerek sürdürmektedir.”

Ana tüzükteki geçici maddeyle DİSK Genel Kurulu'nun kuruluş tarihinden itibaren bir yıllık geçici süre içerisinde kurucu sendikaların Genel Yürütme Kurulu üyelerinden teşekkül edeceği ifade edilir. Kuruluş kongresinin yapılması ve ana tüzüğün kabulüyle tüzel kişilik kazanan DİSK ilk genel kurulunu 15 Haziran 1967'de İstanbul'da toplar ve Kemal Türkler genel başkanlığa, İbrahim Güzelce ise genel sekreterliğe seçilir (DİSK, 15.06.1967, s.12).

DİSK'in kuruluşu yalnızca devletin değil, Türk-İş'in de tepkisine neden olur. Dönemin Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy yaptığı açıklamada, "bir kısım kalemşorlardan destek gören DİSK'çilerin bir akrebin kendi kendini sokması gibi kendilerini sokarak yok olup gideceklerini" iddia eder (Algül, 2015, s. 236). Tıpkı siyasal iktidar gibi Türk-İş de DİSK'in TİP talimatıyla kurulduğunu ileri sürer. Demirsoy'a göre katı doktriner görüşlerini uygulamak amacıyla işçi hareketini kontrol altına almak ve parçalamak isteyen TİP yöneticileri, son çare olarak Türk-İş 6. Genel Kurulu'nda kulis çalışmaları yapmış ancak başarılı olamayınca yeni bir işçi konfederasyonu kurmuşlardır (Koç ve Koç, 2008, s. 92). Demirsoy'un konuşmasında DİSK ve TİP'e karşı gerekli tedbirleri alacaklarını belirtmesi üzerine bağlı sendikaların ve federasyonların başkanları 27 Şubat 1967'de yaptıkları toplantıda DİSK ile mücadelenin esaslarını belirlemek üzere bir komisyon kurulmasını karar altına alır (Koç ve Koç, 2008, s. 91-95). Ocak 1977'de DİSK genel başkanlığına seçilecek olan Abdullah Baştürk'ün de üyesi olduğu komisyon, DİSK ile mücadeleyi yönetmek üzere Türk-İş İcra Kurulu'yla koordineli çalışacak olan bir merkez komitesi oluşturulmasını, her bölge temsilciliğinde bu komiteye bağlı bölge komiteleri kurulmasını, sosyalizm ve komünizmin eleştirilmesi amacıyla basın-yayın kanallarının etkin kullanımını, yine bu amaçla açık oturumların ve kapalı salon toplantılarının düzenlenmesini, mücadelenin ortak finansmanı için bir fon oluşturulmasını kararlaştırır (Koç ve Koç, 2008, s. 95-96).

DİSK'in Türkiye'nin özgün toplumsal formasyonu dolayısıyla hayat verdiği sınıf sendikacılığı yaklaşımı kuruluşu takip eden ilk yıllarda daha çok Türk-İş karşısındaki konumuyla biçimlenir. 1968-1970 arası kurumsallaşma döneminde DİSK, Türk-İş'in izlediği etkisiz, uzlaşmacı ve siyasal iktidara bağımlı çizgi karşısında aktif,

militan ve sınıf çıkarlarını öne çıkaran sendikal mücadele tarzıyla, umulmadık bir gelişme göstererek, kamu sektöründe örgütlenmesinin önu çeşitli nedenlerle kesilse de özel sektörün en önemli işyerlerinde özellikle Marmara Bölgesi'nde hızla örgütlenir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998, s. 309). Böylece özellikle Maden-İş, Lastik-İş ve Kimya-İş'in öncülüğünde emek-sermaye ilişkisinde çıkar çatışmasını belirginleştiren DİSK, kitlelere sınıfsal mücadele düşüncesini kazandırmayı amaçlar. Bu kapsamda DİSK, siyasal iktidara özellikle 1970'li yılların ikinci yarısından sonra MC hükümetine, işverene ve sendikal rekabet çerçevesinde Türk-İş'e karşı olmak üzere üç ayrı cephede mücadele etmek durumunda kalır (Koray, 1994, s. 176).

DİSK 2. Genel Kurul'u 24-25 Şubat 1968'de Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın salonunda toplanır ve ilk genel kurulda genel sekreterliğe seçilen İbrahim Güzelce'nin bir süre sonra Almanya'ya gitmesiyle ondan boşalan koltuğa Kemal Sülker geçerken, genel başkanlığa ise yeniden Kemal Türkler seçilir (DİSK, 24-25.02.1968, s. 7). Genel Kurul'da yalnızca sendikal meselelerle değil, sol bir söylem içinde doğrudan politik meselelerle de ilgili kararlar alınması dikkate değer bir gelişmedir. Bu bağlamda, DİSK Genel Kurulu Türkiye'nin NATO'dan çıkması ve bu amaçla yapılacak eylemlere katılma, devrimci örgütlerle ilişki kurulması, bir komisyon kurularak tüm partilerin tüzük ve programlarının incelenmesi ve uygun görülen partinin desteklenmesi yetkisinin yönetim kuruluna verilmesini karar altına almıştır. Ayrıca AP hükümetinin ekonomik ve siyasi politikalarını eleştiren DİSK'e göre "kurtuluş yolu; seçimle iktidardaki sınıfları muhalefete geçirmek ve işçi sınıfının öncülüğünde bütün emekçi sınıf ve tabakaları ve emekten yana olanları yeteri kadar temsilciyle Mecliste çoğunlukta bulundurmak(tır)" (DİSK, 24-25.02.1968, s. 6). Alınan kararlar doğrultusunda DİSK Yönetim Kurulu ise 29 Eylül 1969 günü Ekim ayında yapılacak genel seçimlerde TİP'i desteklediğini açıklamıştır (DİSK Ajansı, 29.09.1969):

"(...) İşçi sınıfının devrimci bir niteliğe erişmesini ve bilinçlenmesini ancak yurt ve dünya olaylarını emekçiler açısından ve bilimsel yoldan değerlendirmeye bağlı gören DİSK Yönetim Kurulu olayları ve gelişmeleri aynı açıdan değerlendiren TİP'i desteklemekle bu seçimlerde en yararlı işi yapacağı inancında birleşmiştir."

Seçim sonuçlarına göre oyların yüzde 46,5'ini alan AP tek başına iktidar olurken, yüzde 2,7 oy alan TİP ise değişen seçim kanunun etkisiyle de ancak iki

milletvekilliği (Mehmet Ali Aybar ve Rıza Kuas) kazanacaktır 13-15 Şubat 1970'te İstanbul'da toplanan DİSK 3. Genel Kurulu çalışma raporunda seçimler şöyle değerlendirilmiştir (DİSK, 1970, s. 92):

“Seçim sonuçları, seçim kanununda yapılan değişiklikler ve milli bakiye sisteminin kaldırılmasının da etkisiyle olumsuz olmuştur. Her ne kadar kapitalist yoldan kalkınmada direnen ve dışa bağlı bir politika ile Atatürk Türkiye'sine yakışmayan bir tutumda olmaları protesto anlamını taşıyan 5 milyon seçmenin seçime katılmamış olması önemli bir gösterge ise de parlamentonun yapısı adam akıllı sağa kaymıştır. Bugün TİP, iki milletvekilliği ile Mecliste temsil edilmekle beraber DİSK'in görüşlerini bu iki milletvekiline iletilerek ve içtüzüğün olanaklarından yararlanarak bunların Mecliste dile getirilmesine çalışılacaktır. Hemen söyleyelim ki, bu fazla bel bağlanacak bir çalışma olmayacaktır. Zira içtüzük, grup kuramamış partilerin milletvekillerine pek az söz hakkı tanımakta, tasarılarına da hemen hemen hiç iltifat edilmemektedir...bu kadar sağa kayan bir parlamentoyu oluşturması ve solun milletvekili çıkarması açısından yenilgiye uğraması ne bizi ...(inandığımız) düzene olan inancımızdan caydırmış, ne de sosyalizm için mücadele vermekten alıkoymuştur.”

Seçim sonuçlarının değerlendirilmesinin ötesinde DİSK'in 3. Genel Kurul çalışma raporunda, Ünsal'ın (2002, s.337) ifade ettiği gibi temelde ideolojik bir aydınlar kavgası içindeki TİP de konu edilir. “Parçalanan, Bölünen Sol içinde DİSK'in Yeri” başlığıyla yapılan değerlendirmede DİSK yönetimi, kendisini tamamen bu kavganın dışında konumlandırarak tarafsızlığını vurgular (1970, s. 100):

“(...) Bilindiği gibi sosyalizm emekçilerin kurduğu bir düzendir, emekçilerin yönettiği bir düzendir, emekçilerin ideolojisidir, emekçilerin dünya görüşüdür. (...) Bu bakımdan emekçiler adına asker-sivil-aydın kadronun ya da keskin sosyalistlerin bir entelektüel kadrosunun şu veya bu yolla iktidara gelmesi sosyalizmin kurulması demek değildir. (...) Biz, aşağıdan yukarı emekçi halkla beraber, onun şevkli çabasıyla sosyalizmi kurmak için işçi sınıfının bilime ve tarihsel öncülüğü etrafında tüm emekçilerin, emekten yana olan aydınların iktidarı için mücadele veriyoruz.”

Her ne kadar DİSK yöneticileri, Aybar'ın 1969 genel seçimlerinden sonraki istifasına kadar onun yanında yer almışlarsa da yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere TİP içindeki ideolojik bölünmeye mesafeli yaklaşarak öncelikle özerk

konumlarını korumayı tercih etmişlerdir. Esasen 1960`ların sonu DİSK`in de içinde siyasallaştığı Türkiye solu için dekompozisyon dönemi olmasına karşın 1967-1971 arası Türkiye`de toplumsal mücadelelerin geliştiği, siyasal ve toplumsal hareketliliğin yükseldiği yıllardır. Nitekim yükselen işçi hareketinin de etkisiyle DİSK, bölünmenin derinleştiği yıllarda TİP`ten kopuşa doğru yol alır (Algül, 2015, s. 281). TİP`te yaşanan ideolojik çatışma ve bölünme döneminin neredeyse hemen başında kurulan DİSK`in kurumsallaşmaya çalıştığı bu yıllarda, söz konusu toplumsal hareketliliğe paralel olarak yapılan grev sayısında önemli miktarda artış meydana gelir. 1967 yılında kamu sektöründeki grev sayısı 40, özel sektördeki grev sayısı ise 51 iken; 1970 yılında kamudaki grev sayısı 50`ye özel sektördeki grev sayısı ise 61`e yükselir. Ayrıca DİSK`in kuruluşuyla başlayan sendikal rekabet sendikalaşma oranında da kayda değer miktarda bir artışa yol açar (Mahiroğulları, 2001, s. 169). Çalışma Bakanlığı`nın verilerine göre, 1966`da 374 bin olan sendikalı işçi sayısı ani bir artışla 1967`de 835 bine yükselir.⁴⁹

Bu dönemde sık sık yaşanan üniversite boykot ve işgal eylemlerinin yanı sıra 4 Temmuz 1968 günü Türkiye işçi ve sendikacılık hareketinde ilk defa bir fabrika işgali yaşanmıştır. Türk-İş`e bağlı Kauçuk-İş Sendikası İstanbul Kazlıçeşme`de bulunan ve 1600 işçinin çalıştığı Derby Lastik Fabrikası`nda işkolu düzeyinde yetkili olduğu iddiasıyla toplu sözleşme bağlatmak istemiştir. DİSK`e bağlı Lastik-İş sendikasına üye işçiler, yetkili sendikanın kendilerinininki olduğunu ifade ederek, sendika seçme özgürlüğünü kullanmak amacıyla “referandum” talebiyle işyerini işgal etmiştir. 10 Temmuz`da eylem son bulduğunda kazanan taraf, demokratik bir yöntemle iradelerini ortaya koyan işçiler olur ve bu zafer neticesinde Lastik-İş yetkili sendika olarak tanınır. Derby işgalinin öyküsünü kendi kahramanlarının anlatımıyla günümüze aktaran Zafer Aydın`a (2012) göre, devlet otoritesine ve işverenin egemenliğine karşı kazanılan bu başarı, Lastik-İş`in ve dolayısıyla bir buçuk yıllık bir konfederasyon olan DİSK`in varlığını sürdürmesinde ve mücadeleci sendikacılık anlayışının meşruiyet kazanarak vites yükseltmesinde önemli bir kırılma noktasıdır.

⁴⁹ Sendikaların gönderdiği tek taraflı bildirimlere dayanan ve Çalışma Bakanlığı tarafından yayımlanan sendikalı işçi sayısı verilerininin 1967 yılından sonra gerçekte hiçbir bağı kalmamıştır. Sendikal rekabetin ve birden fazla sendikaya üyeliğin yasal olmasıyla gerçekleşen çifte üyeliğin etkisiyle şişen bu hayali rakamlar birkaç yıl içinde sendikalı işçi sayısının, sigortalı işçi sayısının iki buçuk katına ulaşmasına kadar varmıştır (Mahiroğulları, 2001, s. 169-170).

DİSK'in sendikal mücadelede yarattığı dinamizmin ve sınıfın artan mobilizasyonun zirve noktası ise 15-16 Haziran olacaktır. 1970 yılının 15-16 Haziran günleri, Türkiye işçi sınıfı tarihinde örneğine az rastlanır bir eylemliliğe sahne olmuştur. İlk kez farklı işyerlerinde çalışan, farklı sendikalarda örgütlü ve farklı şehirlerde yaşayan işçiler ekonomik taleplerin ötesinde sendikal hak ve özgürlükleri için geniş kitleler halinde harekete geçmiştir. İstanbul ve Kocaeli'nde binlerce işçiyi ortak sınıf tavrında birleştiren olay, iktidar partisi AP ve ana muhalefet partisi CHP'nin teklifleriyle 274 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nda yapılmak istenen değişikliklerdir. Sınıf hareketinin, DİSK kanalıyla hızlı bir siyasallaşma yoluna girmesi iktidar bloğunu rahatsız etmiş ve bu hızlı büyümenin önünün alınması amacıyla birlikte hareket eden AP, CHP ve Türk-İş çareyi yasa değişikliğinde bulmuştur. Kanun tasarılarında en çok tepki çeken madde, bir sendikanın Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesi için bulunduğu işkolundaki işçilerin 1/3'ünü, konfederasyonun da kurulu sendikalar ile işçilerin 1/3'ünü temsil etmesini zorunlu kılan 9. maddedir⁵⁰. İlgili maddenin yanı sıra bir bütün olarak tasarılarından bekleneni, TBMM Çalışma Komisyonu Başkanı Turgut Toker, Türk-İş Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada doğrudan ifade etmekten kaçınmamıştır. Başkanlık ettiği Komisyon'un çalışmaları hakkında açıklamada bulunan Toker, tasarıların yasalaşmasıyla Türkiye'de Türk-İş'ten başka işçi konfederasyonu kalmayacağını ve kanunun koyacağı koşulları sağlayamayan DİSK'in tasfiye olacağını açıkça dile getirmiştir (Algül, 2015, s. 267). DİSK'i ideolojik sendikacılıkla suçlayan dönemin

⁵⁰ Bu yasa değişikliği önerisinin, Sendika, Federasyon ve Konfederasyonların Kuruluş Şartları başlığını taşıyan 9. maddesi şöyledir:

“1. İşçi sendikaları, aynı işyerinde veya aynı işkolundaki işyerlerinde çalışan işçileri içine alır. İşveren sendikaları aynı işkolunda çalışan işverenleri içine alır.

2. a) Türkiye çapında faaliyet gösteren sendikanın kurulu bulunduğu işkolunda çalışan sendikalı işçilerin en az 1/3'ünü temsil etmesi gerekir. b) Federasyonların aynı işkolunda mevcut sendikalardan en az ikisinin bir araya gelmeleri ve o işkolunda çalışan sendikalı işçilerin en az 1/3'ünü temsil etmesi gerekir. c) Konfederasyonlar, mevcut Federasyon ve Türkiye çapında faaliyette bulunan işkolu esasına göre kurulu sendikalardan en az beşinin ve Türkiye'deki sendikalı işçilerin en az 1/3'ünü üye sıfatıyla bir araya gelmeleri suretiyle kurulurlar.

3. İşkolları, Çalışma Bakanlığı'nca yapılacak bir yönetmelikle tespit olunur. Bu yönetmelik, milletlerarası normlar ve işçilerin Türkiye'de mevcut sendikalaşma durumları dikkate alınarak hazırlanır. Çalışma Bakanlığı yönetmeliği hazırlarken, Yüksek Hakem Kurulunun, en çok işçi mensubu olan işçi konfederasyonu ile en çok işveren mensubu olan işveren konfederasyonunun istişari mütalaalarını alır. Bu mütalaaların talep tarihinden itibaren en geç 10 gün içinde verilmesi gereklidir. Bkz. Sırrı Öztürk, (2001) *İşçi Sınıfı, Sendikalar ve 15-16 Haziran: Olaylar, Nedenleri, Davalar, Belgeler, Anılar, Yorumlar*, 2. Baskı, İstanbul: Sorun Yayınları.

Çalışma Bakanı Seyfi Öztürk ise tasarıların yasallaşmasıyla DİSK'in kendiliğinden dağılacağı beklentisi içindedir (Koç ve Koç, 2008, s. 141): “İdeolojik akımların aleti haline gelmiş sendikalar ile tabela sendikalar bu kanun çıkar çıkmaz kendiliğinden infisah edecektir.” Neredeyse kurulduğu ilk günden beri hem egemen siyasiler hem de Türk-İş tarafından “TİP'in yan örgütü” olmakla eleştirilen DİSK, bu kez tasfiye edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Bu saldırıya DİSK anayasa can simidine sarılarak cevap verir (DİSK Ajansı, 30.05.1970): “DİSK, Anayasa ilkelerini savunan devrimci bir kuruluştur. (...) Gücünü Anayasadan alan ilkelerin savunucusu olan ve her işyerinde üyesi, taraftarı ve savunucusu bulunan gerçek bir işçi konfederasyonunu bir kanun maddesiyle yok edeceklerini sananlar, gerçeğin sert taşına başlarını vuracaklardır. (...) Anayasanın ‘Hukuk devleti’ ilkesini kaldırmadan ve demokratik rejimi değiştirmeden, DİSK’i yok etmeye ne Seyfi Öztürk’ün ne de onun iktidarının asla gücü yetmeyecektir, hayalleri kursaklarında kalacaktır.” Ayrıca değişiklik tasarılarının gündeme geldiği günlerde bazı işyerlerinde “Anayasal Direniş Komiteleri” oluşturulmuştur (Öztürk, 1996, s. 79-80).

AP ve CHP'nin teklifleriyle hazırlanan ve Meclis Genel Kurulu'na sunulan tasarılar, Türk-İş'in de katkısı ve desteği vardır (Koç ve Koç, 2008, s. 138; Algül, 2015, s. 265-266). 8. Genel Kurul için hazırlanan çalışma raporunda Türk-İş, tasarıya katkı koyan AP'li sendikacı vekillere teşekkürlerini sunar (Sülker, 2005, s. 37). DİSK'in tasfiyesine yönelik bu ilk denemeye karşı Meclis içinde etkin muhalefet DİSK, Lastik-İş Başkanı ve TİP İstanbul milletvekili Rıza Kuas tarafından yürütülmüştür. Kuas anayasaya, evrensel sendikal hak ve özgürlüklere, Türkiye'nin bu konuda taraf olduğu uluslararası anlaşmalara aykırı olduğu gerekçesiyle tasarılar karşı çıkmıştır (Algül, 2015, s. 268-269). Sonuç olarak tasarılar 12 Haziran 1970 günü oy çoğunluğuyla TBMM'de kabul edilir ve Senato'ya gönderilir. Karar üzerine birçok kez toplanan DİSK Yönetim Kurulu, 14 Haziran'daki toplantısında, 17 Haziran'da yapılması kararlaştırılan miting ve yürüyüş için valiliğe başvurulacağını açıklamıştır. Ancak 15 Haziran sabahı DİSK'li işçiler fabrikalarda üretimi durdurup, yürüyüşe geçer. Yaygın olarak “İstanbul ve Kocaeli'ndeki devrimci işçiler fabrikalarda konuşa konuşa eyleme” geçerken (DİSK, 1971, s. 8), çok sayıda Türk-İş üyesi işçi de eyleme katılır.

Olaysız sona eren ilk günün ardından ertesi günde devam eden eylemler, bir yandan öğrenci hareketinden ve sol aydınlardan destek görürken, öte yandan eylemlere katılan işçi sayısı katlanarak artmıştır. Devlet şiddetiyle bastırılan ve DİSK yöneticilerinin de öngörüsünü aşan eylemlerde üçü işçi biri polis olmak üzere beş kişi hayatını kaybetmiş, İstanbul ve Kocaeli’nde sıkıyönetim ilan edilmiş, DİSK Genel Merkezi aranırken DİSK yöneticileri de gözaltına alınmıştır (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998, s. 310). Binlerce işçi kara listeye alınıp işten atılırken, DİSK’in bazı yöneticileri, işyeri temsilcileri, işçi önderleri, bazı üniversite öğrencileri ve aydınlardan oluşan çok sayıda kişi tutuklanmıştır. 1960’lı yılların birikimiyle yetişen öncü işçilerin tasfiyesine yönelik bu sindirme politikası kapsamında sıkıyönetim üç buçuk ay sürerken, açılan davalar ise yıllarca devam etmiştir. Olayları “kızıl ihtilalin provası” olarak değerlendiren Türk-İş ise kendi tabanın eyleme katılımını göz ardı ederek DİSK’i suçlamakla yetinmiştir (Türk-İş Dergisi, Haziran 1970, s. 17). Ancak her şeye rağmen, bu hukuki müdahale beklenenin aksine, DİSK’i yok etmek yerine DİSK’in önünü açmış, geniş emekçi kitlelerin gözünde DİSK’i yüceltmış ve daha da önemlisi işçi sınıfına özgüven kazanmıştır.

15-16 Haziran, DİSK açısından bir yandan yükselen işçi hareketi dalgasıyla kendi potansiyelinin farkına vardığı bir yandan da kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan 12 Mart darbesiyle siyasal iktidarın artan baskı ve şiddetine maruz kaldığı bir dönemece tekabül eder. Bir anlamda 12 Eylül’ün provası niteliğindeki 12 Mart 1971 darbesi ve onu izleyen baskı dönemi sol hareketi ve işçi sınıfının yükselen mücadelesini hedef almış ve anayasa mahkemesinin 20 Temmuz 1971 tarihli kararıyla TİP kapatılmıştır. Aynı süreç sol siyasetle, daha özelde TİP ile girdiği ilişki içinde hem kendi dönüşen hem de onun dönüşümüne enerji veren DİSK için de bir kırılma noktasıdır. TİP’in “yan örgütü” olma suçlaması altındaki DİSK, bu seferlik kapatılmaktan kurtulmuş ancak yalnızlaştırılma ve tecrit edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Esasen 12 Mart’tan çok önce ciddi bir ideolojik kriz ve geri dönüşü olmayan bir bölünme sürecine girmiş olan TİP (Aydınoglu, 2007, s. 241) ile DİSK arasındaki özerk ilişki darbeden önce gerilimli bir hal almış olsa da sol muhalefetin ezildiği yıllarda DİSK siyasal perspektiften yoksun olarak savunmaya çekilmiştir (Algül, 2015, s. 278).

4.2. 12 Mart Sürecinde DİSK: Var Olmak için Savunmada Kalmak (1971-1974)

Dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç, 15-16 Haziran büyük işçi direnişinden sonra siyasi tarihe nakşolan şu veciz sözleri sarf etti (Öztürk, 2001, s. 9): “Sosyal bilinçlenme ekonomik gelişmeyi aştı!” Bu demeçten yaklaşık 9 ay sonra 12 Mart darbesi gerçekleşir. 1971 yılının 12 Mart’ında, Genelkurmay Başkanı ve dört ordu komutanı Cumhurbaşkanlığına muhtıra vermek suretiyle Demirel hükümetini istifaya zorlamıştır. Gerekçe ise çok tanıdık (Milliyet, 13.03.1971): “Meclis ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk’ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş(tir).” Tarihsel olarak kendisini siyasi rejimin koruyucusu olarak tayin eden ordu, bu kez kışlasından çıkarak ülkenin bütün yönetim organlarına fiili olarak el koymayıp, bunun yerine yazılı ve sözlü olarak hükümetin istifa etmesi yönünde baskı kurmuştur. İstifa eden Demirel hükümetinin yerine ise “partiler üstü bir anlayışla” çalışacak bir teknokrat hükümet kurulması istenir. Bu kez parlamento fesh edilmeyecek, partiler kapatılmayacak, Anayasa askıya alınmayacaktır. Fakat 26 Mart 1971’de “bağımsız” başbakan Nihat Erim’in önderliğinde kurulan teknokratlar hükümeti yönetiminde ve kazanılan özgürlüklerin askıya alındığı ağır baskı koşullarında, “Türk milletinin sinesinden çıkan” ordu gücünü pekiştirmiş, Bakanlar Kurulu’na Meclis denetimine takılmadan kanun hükmünde kararnamelerle ülkeyi yönetme yetkisi verilerek yürütmenin eli güçlendirilmiş, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurularak toplumun üstünde yargının kılıcı sallandırılmış, kamu görevlilerine sendikalaşma yasağı getirilmiş, TRT’nin özerkliği kaldırılmış ve üniversitelerin özerkliği sınırlandırılmıştır.

DİSK Yürütme Kurulu muhtıranın verildiği gün yaptığı açıklamada, askeri müdahaleye şu ifadelerle destek verir (DİSK Ajansı, 12.03,1971): “DİSK, Atatürk devrimlerinin ve Anayasa ilkelerinin korunması ve geliştirilmesinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yanında olduğunu belirtmekten kıvanç duyar (...) ve Türk milletinin bağrında oluşan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim durum karşısında aldığı kararlar işçi sınıfımızın devrimci kesiminde büyük ferahlık yaratmıştır.” Ayrıca müdahalenin

Demirel Hükümeti'ne karşı yapıldığının zannedildiği ilk günlerde DİSK, diğer sol kitle örgütleriyle birlikte Başbakanlığa gönderdiği mektupta açıkça belirtildiği üzere 12 Mart'tan yana olan tavrını sürdürmüştür. 1 Nisan 1971 tarihli bu mektupta yeni hükümetten beklentiler şöyle sıralanır (Algül, 2015, s. 291): ABD başta olmak üzere bütün emperyalist ülkelerle olan gizli anlaşmalar fesh edilmeli, ortak pazara girilmemeli, bölge, ırk, mezhep ayırımına dayanan her türlü faşist teröre son verilerek TCK'nın 141. ve 142. maddeleri kaldırılmalı, lokavt yasaklanmalı, genel grev hakkı tanınmalı bütün sağlık hizmetleri devletleştirilmeli. Büyük olasılıkla 1960 müdahalesi benzeri bir girişim beklentisi içinde olan DİSK, muhtıra sonrasındaki uygulamalar neticesinde 12 Mart'ın gerçek karakterinin ortaya çıkmasıyla tavır değişikliğine gider. Algül (2015, s. 292), bu dönemde DİSK'in önceki açıklamalarına damga vuran sol/sosyalist söylemi büyük ölçüde terk edip daha ihtiyatlı bir dil kullandığına ve sosyalist siyasetle arasına mesafe koyduğuna dikkat çeker. İlerleyen günlerde askeri müdahalenin kapsam ve niteliğinin açığa çıkmasına paralel olarak Erim Hükümeti'nin içinde devlet güvenlik mahkemelerinin kurulmasının da yer aldığı anayasa değişiklik tasarısına itiraz eden DİSK'in yaptığı açıklamada kullandığı üslup hem oldukça temkinli hem de 12 Mart'ı meşrulaştıran niteliktedir. Genel Sekreter Kemal Sülker tarafından DİSK (22.07.1972) adına yapılan açıklamada, şu ifadelerine yer verilmiştir:

“DİSK, 12 Mart 1971 öncesi olaylarının baş sorumlusunun o zamanki iktidar olduğu görüşündedir. Anayasanın öngördüğü köklü reformları sosyal adalet ilkelerine göre gerçekleştirmeye çalışsaydı, pek çok olayın çıkmasına neden kalmazdı. (...) Oysa şimdi yapılmak istenen Anayasa değişiklikleriyle dolaylı olarak eski iktidara hak vermektir. Bu durum 12 Mart Muhtırasına ters düşer. Kişilere, kurumlara karşı işlenen veya işlenecek suçlar ile Devleti yıkmayı veya 1961 Anayasasını yok etmeyi amaçlayan kişiler olmuşsa bunların cezalandırılması mevcut yasalarla pekala mümkündür ve mümkündür. Sık sık Anayasa değişikliğine gidilmesi doğru değildir.”

Henüz kapitalist düzen için varlığına son verilmesi gereken bir tehdit olmayan DİSK, 12 Mart 1971 darbesinden hakkında dava açılmadan kurtulur. Ancak, 1971-74 dönemi DİSK açısından anayasal parlamenter sistemdeki varlığını yeniden ispatlamaya, meşruluğunu pekiştirmeye çalıştığı ve sosyalist siyaset ile arasına belirgin bir çizgi çekerek savunmaya çekildiği “sessiz sendikacılık” yıllardır (Algül, 2015, s.

283). DİSK'in bazı üye sendikaları kaybettiği ve örgütlenmekte zorlandığı bu dönem, aynı zamanda 1967'deki kuruluşu izleyen ve 12 Mart darbesiyle son bulan ilk gelişme evresinin de sonu niteliğindedir (Aydınöglü, 2007, s. 322). Bir önceki genel kurulunu üç yıl önce toplayan ve 12 Mart sürecinin ağır baskı koşullarında ancak 12-13 Şubat 1973 tarihlerinde 4. Genel Kurulu'nu yapabilen DİSK'in (1973a, s. 3) burada yaptığı açıklamada, sosyalist söylemi terk ederek yerine anayasa ve demokrasi vurgusunu ön plana çıkardığı ve bu yolla varlığını meşrulaştırmaya çalıştığı gözlemlenir: "DİSK, Anayasamızın insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletinin yine anayasanın öngördüğü yoldan yaşamasında ve gelişmesinde katkısı olacak bir dinamik örgüt olarak toplumumuzda şerefli yerini almıştır."

Gücünü pekiştiren militarizm eliyle TİP'in kapatıldığı, anti-demokratik yasalardan hapis ve idam cezalarına kadar ağır bir sindirme politikasıyla sol muhalefetin hedef tahtasına oturtulduğu 12 Mart'tan sonra DİSK'in siyasal ve örgütsel pozisyonu değişir. Sosyalist solun bütünlüklü bir siyasal strateji ve hareket oluşturma sürecinin sona erdiği tarihsel momentte, sosyalist solun yükselişini arkasına alan "Karaoğlan" rüzgârı ve "Toprak işleyen, su kullananın" sloganıyla partiyi sola taşıyan ve emekçi sınıflara yakınlaştıran Ecevit liderliğindeki CHP, DİSK yönetimi için yeni olanaklar yaratır. Parti içindeki sağ kanadı tasfiye ederek eşitlik ve özgürlüğe dayalı sol söylemi ön plana çıkaran Ecevit CHP'si, 12 Mart'ın baskı koşullarında bazı üye sendikalarını kaybettiği ve örgütlenmekte zorlandığı bir süreçte, başta Kemal Türkler olmak üzere DİSK yönetimi için tıkanıklığı aşamada çözüm olarak algılanmış olması muhtemeldir (Koç ve Koç, 2008, s. 188). Bu saikle DİSK yönetimi, 14 Ekim 1973 genel seçimlerinde tüm emekçi sınıfları insanca ve demokratik bir yaşam ve çalışma hayatı için CHP'ye oy vermeye çağırır.⁵¹ Mayıs 1973'te gerçekleşen 9. Türk-İş Kongresi'nde kendisine yakın sendikaların, yönetimin karşısına ayrı bir listeye çıkarak katıldıkları seçimi kaybetmelerleriyle Türk-İş içinde nüfuz kazanma girişimi başarısızlığa uğrayan CHP ise, DİSK'in yakınlaşma çabalarına yönelik ihtiyatlı olmakla beraber

⁵¹ "DİSK, işçilerin devlet yönetiminde söz ve karar sahibi olmasını savunan biricik işçi konfederasyonudur. Bu nedenle, 14 Ekim 1973 Pazar günü yapılacak milletvekili ve senato üyeleri seçiminde aday gösteren partilerin durumunu incelemiş ve konu DİSK Yönetim Kurulu'nda karara bağlanmıştır. Buna göre DİSK bu seçimlerde CHP'ye oy verilmesine karar vermiştir." Bkz. DİSK (1973b), DİSK Aylık Kültür ve Siyaset Dergisi, Sayı: 4-5, Eylül-Ekim 1973, s. 1.

olumlu karşılık verir (Algül, 2015, s. 303). Bu süreçte askeri darbeden sonra yapılan ilk genel seçimler olma özelliği taşıyan 1973 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan CHP'nin, 12 Mart'ın yasakladığı MNP'nin (Milli Nizam Partisi) devamı olan MSP (Milli Selamet Partisi) ile kurduğu koalisyon hükümeti 25 Ocak 1974 tarihinde güvenoyu almış ve ardından 14 Mayıs 1974'te kabul edilen af yasasıyla 12 Mart koşulları sona ermiştir. 12 Mart rejiminin koltuğundan ettiği Demirel'in yerine, ortanın soluyla yerleşen Ecevit'i birinciliğe taşıyan 1973 seçimleri, yalnızca 12 Mart rejiminin sona erdiğini değil, aynı zamanda Türkiye sağının hegemonik bütünlüğünün de bozulduğuna işaret eder. 1974 sonrasında ortaya çıkan sol örgütlerin hızla kitleselleşmesi ise ideolojik ve siyasal iklimin soldan yana değiştiğini kanıtlayan bu tabloyu tamamlayan önemli olgulardan biridir.

Siyasal iktidar ve burjuvazi tarafından oluşturulan, aynı zamanda ana akım sendikal yaklaşım tarafından da sahiplenilen egemen retoriğe göre her fırsatta TİP ile bağımlılık ilişkisi kurmakla ve onun yan örgütü olmakla suçlanan DİSK, esen Ecevit rüzgarıyla merkez soldaki CHP'ye desteğini açıklar. Dolayısıyla TİP'in yokluğunda ve baskı ortamında DİSK'in, bu yönetim stratejisiyle söz konusu suçlamalara set çekmeyi ve kendi varlığını korumayı hedeflediği söylenebilir. Genel seçimlerde CHP'ye destek çağrısında cisimleşen meşru söylemin sonraki yıllarda DİSK'e doğrudan yansıyan sonucu ise, TİP ile olan bağı nedeniyle geçmişte kendisinden uzaklaşmış ancak CHP'nin kamuoyu desteğinin hızla yükseldiği bir dönemde AP ile kurduğu güdümlü ilişki çerçevesinde Türk-İş'in izlediği politikalarından rahatsızlık duyan CHP'ye yakın bazı bağımsız, sosyal demokrat sendikaların DİSK'e yönelmesi olmuştur. Yeni üye kayıtlarından çok, bağımsız ve sosyal demokrat sendikaların yönetim kararıyla DİSK'i tercih etmeleri, Konfederasyon'un 1970'li yılların ikinci yarısından sonraki siyasal ve örgütsel gelişiminde belirleyici bir unsur olacaktır. Bu durum, Konfederasyon'un etki alanını ve tabanını genişletirken, aynı zamanda onun bürokratik dengelerini de değiştiren bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Diğer taraftan, DiSK'in CHP ile ilişki geliştirme çabalarının yanı sıra Türk-İş'in 1964 tarihli Genel Kurulu'nda aldığı karar doğrultusunda bünyesine katılmak isteyen sendikalara kendisini feshederek Türk-İş'in o işkolundaki sendikasına katılmayı dayatması, bağımsız sendikaları DİSK'e yakınlaştırır. Bunun sonucunda aslında DİSK'in kuruluş kararının alındığı ortak

bildiride imzaları olmasına rağmen dışarıdan gelen baskılar sonucunda kurucu üyelikten vazgeçmiş olan Tekstil Sendikası ve Petkim-İş'in dışında Sosyal-İş ve Teknik-İş de DİSK'e katılma kararı alır (Koç ve Koç, 2008, s. 194; Algül, 2015, s. 220, 223-224). Ayrıca 1970'li yılların ikinci yarısından sonra Türk-İş'ten kopan sosyal-demokrat sendikalardan Oleyis, Ges-İş, Genel-İş ve Metal-İş federasyonunun yeni örgütlenmesi olan Çağdaş Metal-İş de DİSK'e üye olur (Koç ve Koç, 2008, s. 200). Sonraki dönemde ise bu sendikalardan Genel-İş'in Başkanı Abdullah Baştürk DİSK Genel Başkanlığı, Çağdaş Metal-İş'in Genel Başkanı Fehmi Işıklar DİSK Genel Sekreterliği ve Oleyis Genel Başkanı Mukbil Zırtıloğlu DİSK Genel Başkan Yardımcılığı yapacaktır. 12 Mart sürecinde DİSK hakkında dava açılmaması, böylece yargılanan TİP ile bağının olmadığını kanıtlanması, DİSK'in CHP ile yakınlaşma çabaları ve 12 Mart sonrası kurulan sosyalist partilerden uzak durması Türk-İş'in agresif politikalarla ittiği bu sendikalar için DİSK'i çekim merkezi haline getirmiştir (Koç ve Koç, 2008, s. 200).

12 Mart sürecinde ve sonrasında yaşanan gelişmeler bir yandan CHP'nin yeni kimliğine sempati duyan DİSK yönetiminin önemli kadrolarının açıktan CHP'yi desteklemesiyle sonuçlansa da öte yandan, CHP'ye verilen destekten rahatsız olan alt ve orta düzeydeki sosyalist sol eğilimli genç, militan sendikal kadroların ihmal edilemeyecek bir bölümünün legal siyasete olan motivasyonlarını kaybederek TKP'ye yakınlaşmasına yol açar (Algül, 2015, s. 305-307). Söz konusu yakınlaşma 1973 yılında TKP'nin Atılım olarak adlandırdığı Türkiye içindeki yeni örgütlenme süreciyle çakışmış ve kurulan DİSK-TKP ilişkisi bir öncekinden (DİSK-TİP ilişkisinden) farklı bir formun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, sonraki yıllarda TKP ile DİSK arasında kurulan ilişki bir güç/kontrol ilişkisi olarak değerlendirilmektedir (Algül, 2015, s. 370). Kopuş ve süreklilik diyalektiği açısından ele alındığında, Türkiye dinamiklerine özgü olarak DİSK ile TİP arasında gelişen ilişki hem sol siyaset hem de sendikal hareket için sonraki döneme kalacak bir sendika-parti ilişkisi yarat(a)mamıştır.

4.3. DİSK'te Büyüme ve Gerilemenin Çelişkili Birlikteliği (1975-1980)

12 Mart süreci yalnızca DİSK için değil, sendikal hareketin bütünü için bir durgunluğu ifade etse de aynı tespit işçi hareketi için yapılamaz. 1971'de sıkıyönetim

ilanından sonra grevlerde yaşanan azalma, artan işsizlik ve enflasyona bağlı olarak kötüleşen çalışma ve yaşam koşullarının etkisiyle sonraki yıllarda tersine döner. 1973'te devam eden sıkıyönetime rağmen hem grev sayısında hem de greve katılan işçi sayısında önemli artışlar meydana gelir. 1974 yılına gelindiğinde ise yükselen toplumsal muhalefete bağlı olarak ülke genelinde sosyal hareketler daha özeldir ise işçi hareketi ileriye doğru bir sıçramanın eşiğindedir ve grev sayısı bir önceki yılın neredeyse iki katına ulaşırken, greve katılan işçi sayısı ise yüzde 30 oranında artar (ÇSGB, 1998, s. 65). Hem grevler hem de direnişler bakımından işçi hareketindeki canlanmaya paralel olarak aynı yıl DİSK'in 100 bin dolaylarında olan üye sayısında hızlı bir artış yaşanır. 1971 öncesinde DİSK çatısı altında 7 sendika bulunurken, bu sayı 1975'te 25'e ulaşır (Tüm İktisatçılar Birliği, 1976, s. 246). Ayrıca işçinin kendi sendikasını kendi iradesiyle seçmesi anlamına gelen referandum uygulaması, işçi hareketinin dinamizm kazanmasıyla sıklıkla başvurulan bir yöntem haline gelir. DİSK'in, Türk-İş karşısındaki gelişiminin dikkat çekici unsurlarından biri olan ve 1975 yılında yapılan 44 referandumun 28'i DİSK'e bağlı sendikalar, 6'sı Türk-İş'e bağlı sendikalar lehine sonuçlanır (Tüm İktisatçılar Birliği, 1976, s. 273). Dolayısıyla 12 Mart'tan çıkışta yeni bir ivme kazanan DİSK birkaç yıl içinde 300 binden fazla işçinin sendikal örgütü haline gelir. 1974 sonrasında işçi hareketinin hızlı gelişimini yakalayarak daha iyi ücret, çalışma ve yaşam koşulları doğrultusunda verilen sendikal mücadeleye öncülük eden DİSK, bir yandan da giderek güçlenen ve kendisine yeni alanlar, kanallar arayan toplumsal muhalefetin de buluşma noktası olur. Zira işçi sınıfının yoğun bir siyasallaşma sürecine girmesiyle aynı yıllarda siyasal amaçlı, "yasadışı" eylemlere daha sık rastlanır (Akkaya, 1996, s. 108-109). İşçi sınıfı mücadelesinin önemli yapı taşlarından biri olan sendikal örgütlenmenin kitleselleşmesiyle öne çıkan DİSK, aynı zamanda siyasal eylemlerin de öncüsü ve örgütleyicisi olur. Bu kapsamda Milliyetçi Cephe hükümetlerinin baskıcı ve kısıtlayıcı uygulamalarına karşı DİSK, 1975'te Demokratik Hak ve Özgürlükler mitinglerini, 1976'da DGM (Devlet Güvenlik Mahkemeleri) direnişlerini, 1976 ve 1977'de kitlesel 1 Mayıs kutlamalarını başarıyla örgütler. Böylece 1975-1977 dönemi, kitleselleşen işçi hareketinin ve sosyal hareketin merkezi gücü olarak ön plana çıkan DİSK'in yükseliş dönemi olur (Aydınoglu, 2007, 326). Ancak bu parlak dönem kısa sürecek, sosyalist solun aşırı parçalı yapısı DİSK'in örgütsel yaşamına ve yönelişlerine yansiyacak,

zamanla solun çatışma ve rekabet alanı haline gelen DİSK, 1977'den sonra gerileme sürecine girecektir.

4.3.1. DİSK'te TKP'li Yıllar (Mayıs 1975-Aralık 1977)

DİSK'in kurulmasının koşullarını hazırlayan sol siyaset 12 Mart rejiminin sona ermesiyle birlikte yeni bir canlanma ve hızlı bir kitleselleşme dönemine girer. Dönem solunun önemli karakteristiklerinden biri olan kitleselliğin, muazzam bir hızla gelişen toplumsal hareketlilikten kaynaklandığını vurgulayan Aydınoglu'na (2007, s. 279, 284) göre, 1970'ler solu, "yeniden doğuş" değil, 1960'lar solunun devamı olup, onun sağlıklı bir miras bırakmadığı koşullarda ciddi eksiklikler ve hatalarla tarih sahnesindeki yerini alır. Dönem solunun olağanüstü bir bölünme yaşadığını ve söz konusu bölünmenin artık geriye dönüşü olmayan bir süreklilik kazandığını vurgulayan Aydınoglu (2007, s. 278), solun durumunu şöyle tasvir eder:

"1974 sonrasının sol hareketleri, adeta Big Bang'i izleyen sürecin galaksileri gibi, bir yandan hızla büyürken, diğer yandan da birbirlerinden hızla uzaklaşırlar. Bu öylesine geri dönüşü olmayan bir süreçtir ki, yaklaşık altı yıllık dönem boyunca içinde hatırı sayılır bir birleşme ya da hatta yakınlaşma örneği bulmak mümkün değildir. Bunun kaçınılmaz süreci olarak, bu türden bir dinamiği ifade eden teorik tartışmalar da yoktur. Tersine bölünmeler bölünmeleri izler ve sonunda dönemin başında sekiz-on değişik eğilimle temsil edilen sol, 1980 darbesinin arifesinde yaklaşık elli küsur örgüt, hareket, grup, çevre vb.'den oluşacaktır."

Bu bağlamda, 1974 solu yalnızca örgütsel olarak aşırı bölünmüş bir yapı sergilemez, aynı zamanda ideolojik ve teorik gelişimi bakımından da bütünsel olmayan bir niteliğe sahiptir. Aydınoglu'na (2007, s. 278) göre, 1974 yılı başlarında TİP'in kapatılıp yöneticilerinin tutuklandığı, radikal örgütlerin ise fiilen ortadan kalktığı ortamda sol genel bir hareketsizlik halindedir. Ancak bu durumun dikkate değer istisnalarından biri "Atılım" evresindeki TKP'dir. Henüz sınırlı sayıda solcunun ilgilendiği TKP'nin 73 Atılımı adı verilen yeniden örgütlenme hamlesinin, Türkler yönetimindeki DİSK'in zamanla CHP'ye yakınlaşmasından rahatsızlık duyan genç sendikal kadroların ilgisini çekmesiyle muazzam bir enerji açığa çıkar (Algül, 2015, s.

320-328). Algül'ün ifade ettiği üzere TİP içinde ya da TİP'in var olduğu siyasal iklimde politize olan fabrika baştemsilcileri veya bölge temsilcilerinden oluşan, özellikle Maden-İş içindeki bu muhalif hareket 12 Mart sonrası legal sol örgütlenmenin yasaklı olduğu koşullarda TKP'ye yönelir.

10-13 Eylül 1974'te İstanbul'da yapılan 21. Maden-İş Kongresi'nde muhalif genç kuşak sendikacıların yönetime girmesinin ardından DİSK içindeki Atılım süreci başlamış olur (Algül, 2015, s. 327-328). Zamanla TKP'ye yönelen Maden-İş içindeki muhalif hareketin önemli bir bölümü, Eylül 1974'teki 21. Kongre'de Türkler'e rağmen yürütme kurulunda yer alır. 21. Genel Kurul'da Kemal Türkler yeniden genel başkan seçilirken, daha sonra TKP'li olacak Mehmet Karaca genel başkan yardımcılığına, Mehmet Ertürk ise genel sekreterliğe seçilir. Karaca kendisinin, Mehmet Ertürk'ün ve Bahtiyar Erkul'un Maden-İş'te Kemal Türkler'e rağmen yürütme kurulu üyesi seçildiklerini çünkü Türkler'in CHP ile ilişki geliştirme çabalarına karşı kendilerinin başka bir sol arayışında olduklarını ifade eder (Özcan, 2010, s. 82-83; Algül, 2015, s. 322). Böylece Maden-İş'te yönetimi değiştirecek kadar güçlenen tabandaki sol kadroların siyasal arayışları ile Atılım kararı alan TKP'nin faaliyetleri aynı doğru üzerinde çakışır.

Bu kritik kongreden sonra DİSK 5. Genel Kurul'u 21-24 Mayıs 1975 günleri arasında İstanbul Tepebaşı'ndaki Kazablanka Salonu'nda yapılır (DİSK, 1975) ve esas olarak DİSK'te komünist hareketin varlığı bu tarihten sonra oluşur. Komünistlerin yanı sıra sosyal demokratların da varlık kazandığı 5. Genel Kurul'a sunulan çalışma raporunda, CHP'ye yakın olan Tekstil ve Petkim-İş sendikalarının DİSK'e katıldığı ve böylece üye sayısının 270 bine ulaştığı ifade edilmektedir (DİSK, 1975, s. 134-135). Ancak DİSK'in genel kurulundan yaklaşık iki ay önce büyük ölçüde siyasal ortam değişmiş, Kıbrıs kriziyle tırmanan hükümet içindeki gerginlik Ecevit'in istifasıyla sonuçlanmıştır. Bunun üzerine giderek sertleşen anti-komünist söylemle kendi sağındakileri de merkeze çekerek dört sağ partiyi biraraya getiren Süleyman Demirel'in, 31 Mart 1975'te adından da anlaşıldığı üzere "sol tehlikeye" karşı Milliyetçi Cephe olarak bilinen koalisyon hükümetini kurmasıyla toplumsal gerilim tırmanmış, siyasal cinayetler artmıştır. Diğer taraftan ülke genelinde yükselen solun

etkisi örgütlere de yansımış, TKP'nin artan etkinliğinin yanı sıra öncelikle 16 Haziran 1974 tarihinde sosyalist solu birleştirme iddiasıyla TSİP (Türkiye Sosyalist İşçi Partisi), daha sonra 1 Mayıs 1975'te özellikle TİP'in 4. Kongresi'nde öne çıkan sosyalist aydınlar ve sendikacılar tarafından 2. TİP kurulmuştur. 12 Mart sonrası sosyalist solun yeniden canlandığı dönemde 5. Genel Kurul hazırlığında olan Türkler, TRT'ye yaptığı açıklamada her iki partiyle de DİSK'in hiçbir ilişkisinin olmadığını vurgulama gereği duyar (DİSK Ajansı, 25.06.1974).

Söz konusu siyasal atmosferde gerçekleşen Genel Kurul'un açılış konuşmasını yapan Kemal Türkler, yedi aylık Ecevit iktidarında elde edilen kazanımların milliyetçi cephe hükümeti tarafından bir ay gibi kısa bir sürede yok edildiğini, neredeyse sona eren kardeş katlinin cephe hükümetinin bir aylık döneminde ilerici gençlik ve aydınlar başta olmak üzere her yurtsevere yönelik faşist saldırılar haline geldiğini ifade eder (DİSK Ajansı, 21.05.1975, s. 2). Türkiye'nin içinde bulunduğu bu durumdan ancak anti-emperyalist, anti-kapitalist ve anti-faşist bir yöntemle ve şuan dağınık halde bulunan bütün ilerici demokratik güçlerin işbirliği ile çıkmanın mümkün olacağını vurgulayan Türkler, CHP'nin de bu güçlerin bir kanadı hatta ülke gerçekleri bakımından önemli bir kanadı olduğunu belirtir (DİSK Ajansı, 21.05.1975, s. 2). Bu çerçevede Genel Kurul'da oybirliği ile alınan ve 1977 yılının ikinci yarısında patlayacak olan UDC (Ulusal Demokratik Cephe) krizinde sıklıkla referans verilen 33 no'lu "Faşizme Karşı İlerici ve Demokratik Güçlerle Yapılacak İşbirliği" başlıklı karar, kritik öneme sahiptir (DİSK 5. Genel Kurul Tutanağı ve Karar Defteri, s. 17-20):

"(...) Sosyalist bir örgüt olduğu bilinen ve işçi sınıfımızın devrimci pratiği içinde sınıfsal görevini sürdüren DİSK'in strateji ve taktik hatalarla zedelenmemesi, yara almaması gereklidir. Kaldı ki DİSK'in devrimci niteliği olan ve etkin ekonomik bir mücadele sürdüren sendikal bir örgüt olarak da varlığını titizlikle koruması, Türkiye Sosyalist hareketinin geleceği bakımından önemlidir. (...) DİSK'in faşizme karşı yoğun bir mücadele sürdürmesi gereklidir. (...) Günümüz koşulları içinde ve kitlelerle yukarıda belirttiğimiz hedefler doğrultusunda bütünleşen ilerici ve önemli bir demokratik güç olduğu inkar edilemeyen CHP ile de güçbirliği yapma doğrultusunda eylem içinde olmanın büyük yararı olacaktır."

Bu karardan anlaşılacağı üzere DİSK yönetimine göre, Konfederasyon, çok parçalı hale gelen sosyalist siyasetin mücadele ve rekabet alanı olma tehlikesiyle karşı karşıyadır; oysa ekonomik mücadele sürdüren sendikal bir örgüt olarak DİSK'in varlığı bu rekabetten titizlikle korunmalıdır. Ayrıca özellikle MHP'nin yükselişe geçtiği ve DİSK'in örgütlenmesinin önünü kesmeyi hedefleyen ülkücü militanların saldırılarının yoğunlaştığı koşullarda iktidara en yakın aday olan CHP ile işbirliği yapılmasının DİSK'e büyük fayda sağlayacağı savunulur. Ancak CHP'ye açılan bu kredi Genel Kurul'daki sosyalist delegelerin ciddi tepkisini çeker ve sonraki yıllara da taşınacak olan "DİSK'in CHP'lileştiği" yönündeki tartışmayı başlatır.

Kemal Türkler'in 134 oyun 92'sini alarak yeniden genel başkan seçildiği kongrede, genel sekreterliğe ise uzun yıllar yurtdışında yaşayan TİP ve DİSK'in kurucularından sosyalist sendikacı İbrahim Güzelce seçilir. Mehmet Kılıç (Petkim-İş), Celal Küçük (Lastik-İş), Mehmet Karaca (Maden-İş), Rıza Güven (Tekstil) ve Kemal Nebioğlu (Gıda-İş) yürütme kuruluna seçilir. 5. Genel Kurul'dan hemen sonra Aybar'ın kuracağı Sosyalist Devrim Partisi (SDP) üyesi olacak Nebioğlu dışında Yönetim Kurulu'na seçilen isimler ya TKP'ye ya da CHP'ye yakın kişilerdir. Nitekim TSİP, TİP, SDP gibi diğer sosyalist partilere mensup kişilerin TKP-CHP ittifakıyla DİSK yönetiminin dışına itilmesi neticesinde ilk tasfiye hareketi gerçekleşmiş ve pandoranın kutusu açılmış olur (Algül, 2015, s. 342). Yeni yönetimle başlayan tasfiyecilik uygulamasının ilk kurbanları 2. TİP'in kurucularından Dinçer Doğu (Kimya-İş) ve Özcan Kesgeç (Sosyal-İş) olur. Yalnızca DİSK merkezini değil, bağlı sendikaları da hedef alan bu uygulama kimi zaman sendika yönetimlerinin değiştirilmesiyle kimi zaman da sendika birleşmeleri yoluyla gerçekleşir. Esasen sendikal tasfiyecilik şeklinde yaşanan bu olgunun ardındaki temel dinamik, Aydınoğlu'nun (2007, s. 325-326) da ısrarla altını çizdiği gibi 1975 sonrası sosyalist solun girdiği hızlı bölünme ve çatışma sürecinin DİSK içine yansması ve burada şiddetlenmesidir.

5. Genel Kurul ile DİSK yönetimi, TKP çizgisinin etkisine girer ve tahmin edileceği üzere yönetimden tasfiye edilen diğer sol örgütlerin aksine TKP, 5. Genel Kurul'u olumluyan bir değerlendirme yapar. TKP'nin yayın organı *Atılım*'da (1975, s. 2) yayımlanan yazıda, Sovyetler Birliği Sendikalar Federasyonu sekreteri

Vladiçenko'nun Kurultay'a katılımına referansla "Türkiye işçi sınıfının uluslararası işçi hareketiyle bağlarını gittikçe güçlendirdiği" ve "işçi sınıfının 'ben uluslararası işçi hareketinin kopmaz bir parçasıyım' diye ortaya çıktığı" ifade edilir. Yazının sonundaysa kendi devrim stratejisi ekseninde DİSK'e bakışını şöyle dile getirir: "TKP, ortak düşmana karşı Ulusal Demokratik Cephenin kurulması savaşında işçi sınıfının, sendikaların bölünmezliğini ve bağımsızlığını savunuyor. (...) İşçi sınıfının devrimci ilkesi bölücülük değil, ortak düşmana karşı beraberliktir." Görüldüğü gibi henüz o tarihte dahi TKP, ciddi tartışmalara yol açacak UDC politikasının hayata geçirilmesinde DİSK'in merkezi bir role sahip olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Son birkaç yılını Almanya'da geçirmiş muhtemelen burada TKP'ye sempati duymuş olan hem TİP hem de DİSK kurucusu İbrahim Güzelce'nin genel sekreterliğe seçilmesi, TKP'nin DİSK içinde önemli mevziler kazanmasında son derece önemli bir rol oynar. Güzelce'nin göreve başlamasının ardından TİP İstanbul il örgütünde yer alan, kapatıldıktan sonra ise TKP'li olan ve Atılım'ın Türkiye ayağının ilk kurucularından olan Aydın Meriç'in (Hasan Erdal) genel sekreter yardımcılığına getirilmesi DİSK'te TKP döneminin ilk uğrağı olur. Meriç'in Genel Sekreter Yardımcısı olmasını izleyen günlerde DİSK merkezinin ve bağlı sendikaların eğitimden basın-yayına kadar birçok faaliyeti, Erhan Gömüç, Zülfü Dicleli, Nejat Firuzkuhi, Hüsnü Dilli, Zülal Kılıç ve Sıtkı Coşkun gibi nitelikli ve eğitilmiş isimlerden oluşan TKP'li kadrolar tarafından yürütülmeye başlar (Koç ve Koç, 2008, s. 251). Böylece durgunluk döneminden çıkışta DİSK yönetimi, sendikal hareketin aydın ihtiyacını TKP çevresinden karşılayarak yeni döneme kendini adapte etmeye çalışır. Sonuç olarak, DİSK'te uzman ve yönetici düzeyinde sağlanan TKP örgütlenmesiyle Konfederasyon'un siyasal ve sendikal perspektifinin ağırlıklı olarak TKP tarafından yönlendirildiği Mayıs 1975'teki 5. Kongre ile varlık kazanan ve Aralık 1977 tarihli 6. Kongre ile kapanan TKP'nin neredeyse sınırsız yetki kullandığı bir dönem yaşanır. Dolayısıyla söz konusu iki buçuk yıllık dönem boyunca nitelikli uzman ve sendikacı kadroları, az sayıda ancak militan üyesi ve özellikle Kemal Türkler üzerindeki etkisiyle TKP, DİSK'in örgütsel işleyişine ve politik kimliğine damgasını vurur (Koç ve Koç, 2008, s. 229).

TKP'nin DİSK'teki güçlü varlığı ve etkinliği sadece TKP'li olduğu bilinen ya da düşünülen uzman ve yöneticilerin başta DİSK'in en büyük sendikası, Kemal Türkler'in başkanı olduğu Maden-İş olmak üzere Konfederasyon'da önemli görevlere gelmesiyle değil, aynı zamanda TKP'li kadroların özellikle fabrika komiteleri aracılığıyla tek tek işyerleri bazında yürüttükleri işçi çalışmaları ve örgütlenme faaliyetleri ile mümkün olur (Özcan, 2010, s. 79, 84). Parti'nin yayın organı Atılım'ın ilk sayısında yığın örgütlerinden biri olan sendikaları güçlendirmenin ve işçi hareketini gerçek bir sendikacılıkla birleştirmenin komünistlerin görevi olduğu vurgulanmış ve parti üyelerinin temel misyonunun fabrikalara gitmek, sendikalara üye olmak, yığınların arasına girmek, parti politikasını bu yığınlara indirmek ve yaymak olduğu ifade edilmiştir (Atılım, 1974, s. 4). 1975-1980 yılları arasında DİSK'e bağlı Teknik-İş ve Bank-Sen'de bölge temsilciliği yapan, 12 Mart'tan sonra TKP saflarına katılarak Topkapı bölgesinde görevlendirilen Şeref Yıldız, Parti'nin İstanbul, İzmit, Bursa gibi işçi bölgelerindeki fabrikaları ve sendikaları bilinçli bir şekilde çalışma alanı olarak seçtiğini, partililerin bu bölgelerde "organizatör" olarak görevlendirildiğini, bu nedenle TKP'nin hem işçiler arasında hem de DİSK yönetiminde etkin hale geldiğini dile getirir (Yıldız, 2008, s. 151). Söz konusu örgütlenme faaliyeti işçiler arasında bir hareketlilik yaratır ve işçilerin sendikal karar alma süreçlerine daha aktif olarak katılmalarına yol açar. Bu noktada Yıldız'ın verdiği örnek dikkat çekicidir. 1975 yılında yapılan Maden-İş bölge temsilciliği seçimlerinde Kemal Türkler'in desteklediği ancak çok yıprandığı için artık pek de eylemlilik sergilemeyen aday Ergun Erdem yerine işçiler, Murat Tokmak'ı bölge temsilcisi olarak seçer (Yıldız, 2008, s.161-162). Tokmak'ın 1. Bölge Temsilcisi olması TKP'nin merkezi bir konum kazanmasına ve sendikal çalışmayı daha fazla yönlendirmesine olanak sağlar.

DİSK'in eylemliliğinde belirgin bir artışa neden olan TKP etkisi, 12 Mart'tan çıkışta, toplumsal muhalefetin yükseldiği süreçte Konfederasyon'a büyük bir canlılık ve dinamizm kazandırır. TKP'nin etkisi ve etkinliğiyle gerçekleştirilen, en son 1 Mayıs 1925'te geniş bir katılımı kutlanan, 1 Mayıs işçi bayramının uzun bir aradan sonra 1976 yılında kitlesel olarak kutlanması, MESS Grevleri, DGM direnişi gibi önemli eylemler söz konusu dinamizmin başlıca örnekleri olarak sıralanabilir. Diğer taraftan, DİSK'in artan kitlesel gücü ve olanakları TKP'nin de hızla örgütlenmesini sağlar.

Ancak Parti'nin Konfederasyon üzerindeki hegemonyası ve sendikalardaki hızlı örgütlenmesi parti-sendika ilişkilerinin zamanla iç içe geçmesi sonucunu doğurmuş ve bu durum hem DİSK'e hem de TKP'ye zarar vermiştir. 12 Mart'tan sonra TKP'ye üye olan ve hemen ardından MK'ya atanıp, TKP İstanbul İl Komitesi Sekreterliği'ne getirilen Nabi Yağcı, bir örgütlenme perspektifi olmaksızın hızla sendikalarda örgütlenmeye girişildiğini, parti üyesi profesyonel kadroların neredeyse siyasal konuları ihmal edecek boyutta sendikal alandaki çalışmalara aşırı derecede yoğunlaştığını, bunun illegal bir partinin asla yapmaması gereken bir şekilde kadrolarının deşifre olmasına neden olduğunu aktarır (Yağcı, 24.02.2009). Yağcı'nın dile getirdiği gibi bir yandan Parti kadroları ile sendika kadroları iç içe geçerken, öte yandan 5. Genel Kurul'da ilk örnekleri görülen CHP'li sendikalarla yapılan ittifaklarla TKP dışındaki sosyalist solun tasfiyesi sonraki yıllarda şiddetlenerek devam eder.

TKP'nin DİSK üzerinde artan gücü, etkinliği ve diğer sola karşı izlediği agresif politikalar neticesinde Konfederasyon içinde artan gerilim, 1977 seçimlerinin yaklaştığı günlerde DİSK'in esasen TKP'ye ait olan UDC politikasını açıktan telaffuz etmeye başlamasıyla patlak verir. 21-22 Şubat 1977 tarihlerinde ortak bir toplantı yapan DİSK Genel Yönetim Kurulu ile Başkanlar Konseyi de önceki seçimlerden farklı bir nedenle, bu kez DİSK'in CHP'yi "ileri demokratik düzenin" kurulmasının ön şartı olarak destekleyeceğini açıklamıştır (Disk Ajansı, 22.02.1977):

"(...) Bağımsızlık, demokrasi, barış ve toplumsal ilerleme doğrultusunda ilerleyen bu örgütlü kitlese savaşımın en birinci ve en acil hedefi, tekelci sermayenin demokrasi ve halk düşmanı, gerici-faşist stratejisini bozguna uğratmak, faşizm tehlikesini yok etmek üzere MC'yi demokratik yoldan düşürmektir. (...) bugün ülkemizde iktidara en güçlü aday durumunda bulunan tek ilerici ve demokrasiden yana örgüt olan CHP'yi 1977 genel seçimlerinde DİSK'in V. Genel Kurulu 33 nolu kararı doğrultusunda ve ileri demokratik bir düzenin kurulmasının ön şartı olarak desteklemeyi; tüm demokratik kitle örgütleri ile demokrasiden yana olan tüm siyasal partileri de aynı doğrultuda davranmaya çağırmaya; (...) karar vermiştir."

Aynı perspektifle DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler de seçimlerden birkaç gün önce yaptığı açıklamada, "ileri demokratik düzen savaşımında" DİSK'in tavrını ve seçimlere ilişkin yaklaşımını şöyle özetler (DİSK Ajansı, 02.06.1977): "İşçi sınıfımız,

ulusal-demokratik güçlerin eylem birliğini sağlayarak sosyalizme açılan ileri demokratik bir düzen doğrultusunda verdiği savaşımı sürdürmeye kararlıdır. DİSK bu savaşımın en ön saflarındadır. Gün ayrılıkları öne sürme günü değildir. Gün, tekelci-sermayenin gerici-faşist karması sözcüsü MC'yi düşürme ve demokratik bir ortamı yaratmak üzere tüm ilerici güçlerin ortak tavır içine girme günüdür.”

DİSK'in benimsediği ve savunduğu bu siyasal perspektif esasen TKP'nin sosyalist devrim stratejisiyle birlikte ele alınmalıdır. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere DİSK'in de doğrudan paylaştığı bu stratejiye göre, “İleri Demokrasi Aşaması” sosyalizme geçişte anti-emperyalist ve demokratik zorunlu bir aşama olarak tanımlanır ve bu aşamaya ulaşılabilmesi için de bütün ulusal güçlerin “Ulusal Tek Cephe” altında toplanmasını öngörür (Atılım, Ekim 1974, s. 1-2). Parti programına göre, TKP'nin “yakın amacı bu ileri demokratik devrim düzeyine ana devrimci güç olan işçi sınıfının öncülüğünde köy emekçilerinin, geniş orta tabakaların, devrimci aydın ve gençliğin savaş ve eylem birliği ile” ulaşmaktır (Atılım, Mart 1974, s. 4). SSCB politikalarıyla uyumlu olan bu siyasal yaklaşımı Ulusal Demokratik Cephe (UDC) politikasıyla formüle eden TKP'ye göre, CHP ortak hedefe karşı güç birliğine dayanan bu cephenin en önemli bileşenidir. Bu bağlamda, tıpkı DİSK gibi TKP de 1977 seçimlerinde CHP'yi desteklemiş ve seçimlerin amacının Demirel hükümetini yenilgiye uğratmak ve demokratik, barışçı bir hükümeti işbaşına getirmek olduğunu belirtmiştir (Atılım, 01.04.1977, s. 4). Ayrıca legal siyasete çıkabilmek için Ceza Yasası'nın 141. ve 142. maddelerinin kaldırılması beklentisi içinde olan TKP'ye göre gerici-faşist güçlerin seçimlerde yenilgiye uğratılmasıyla TKP üzerindeki yasak da kaldırılacak ve işçi sınıfının politik birliğinde nitel bir sıçrama yaşanacaktır (Atılım, 01.05.1977, s. 3). Diğer taraftan, bu ittifaklar politikası kapsamında her ne kadar bütün “ulusal demokratik güçleri eylem birliğine” çağırıldığını beyan etmesine rağmen kendisini “işçi sınıfının öncü politik örgütü” olarak kabul eden TKP, DİSK içinde kendi solunu budayarak uyguladığı tasfiyeci ve dışlayıcı politikanın bir uzantısı olarak diğer sosyalist parti ve örgütleri bu cephenin dışında görür (Algül, 2015, s. 333). Dolayısıyla TKP'nin iktidar bloku içerisinde müttefik arama politikası, bir yandan DİSK içerisinde sosyalist siyasetin önünü keserken, diğer yandan ise sosyal demokrasiye kapı açılmasını kolaylaştırır.

TKP ile DİSK yönetiminin, özellikle Kemal Türkler'in "farklı nedenlerle aynı tercihte" buluşması, 1974 sonrası sosyalist solun çok parçalandığı ve kutuplaştığı süreçte DİSK'in sendikal ve politik bütünlüğünü korumak isteyen Türkler'in aynı dönemde sol bir siyaset izlemeye başlayan CHP'ye yönelmesine yol açar Algül (2015, s. 329, 333). 1975-1977 arası Türkler önderliğindeki DİSK yönetiminin temel stratejisi, Milliyetçi Cephe (MC) hükümetinin düşürülmesi üzerine kuruludur ve bu strateji CHP ile yakınlaşmayı getirir. Bugünkü ortamda sosyalist mücadele verilemeyeceğini savunan Türkler, yakın dönemde Türkiye'de sosyalist bir partinin şansı olmadığını, bu sıkıntılı sürecin Ecevit CHP'si ile geçirilmesi gerektiği değerlendirmesinde bulunur (Mehmet Karaca ile görüşme, 30.05.2016; Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988, s. 2286.). Aynı zamanda Türk-İş içindeki muhalif sosyal demokrat sendikaların yönetici kademelerinin ötesinde tabanlarının da yükselen toplumsal hareketin merkezinde yer alan DİSK'i tercih etmesi, Türkler'in CHP'ye yönelişinde etkili olur (Algül 2015, s. 333-334). Ancak Türkler'in bu kararı, DİSK içinde TİP'li ve TSİP'li kadroların ağırlıkta olduğu sendikalar tarafından eleştiri konusu yapılsa da kendi sendikası tarafından benimsenir ve herhangi bir muhalefet ile karşılaşmaz. Bu noktada Algül (2015, s. 358-359), başlangıçta Türkler'in CHP tercihinin frenlemek amacıyla TKP'ye yönelmiş olan Maden-İş'li genç militan sendikacıların, farklı nedenlerle de olsa zamanla CHP'ye destek veren bir konuma yerleşmelerine dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, 'Halkçı Ecevit' sloganıyla ekonomik ve sosyal sıkıntılara, siyasal alanda yükselen tansiyona ve silâhlı çatışmalara çözüm olacağına toplumun geniş kesimlerini ikna eden CHP, 5 Haziran 1977 genel seçimlerinde yüzde 41,5'lik oy oranıyla birinci parti olur. Fakat CHP'nin tek başına iktidar olacak sayıyı elde edememesi ve kurduğu azınlık hükümetinin başarısızlığa uğraması nedeniyle yeni MC hükümeti gündeme gelir ve 21 Temmuz 1977'de AP-MSP-MHP ve CGP'den oluşan 2. MC hükümeti kurulur. 1977 seçimlerinden sonra kısa aralıklarla dört ayrı hükümetin kurulmasıyla artan siyasal istikrarsızlığın yanı sıra seçimlere bir ay kala yaşanan ve 34 kişinin ölümü yüzlerce kişinin de yaralanmasıyla sonuçlanan 1 Mayıs katliamının ardından tırmanan terör olayları da ülke gündemine oturur. Bu gelişmeler karşısında hem DİSK'in hem de TKP'nin söylemlerinde UDC çağrısı artarak devam eder. 28

Temmuz 1977’de UDC ile ilgili ilk demecini veren Kemal Türkler, 2. MC’nin iktidardan uzaklaştırılması için ulusal bağımsızlık, demokrasi, barış ve toplumsal ilerlemeden yana olan parlamento içindeki ve dışındaki tüm örgüt ve güçlerin UDC içinde bir araya gelmelerinin acil bir görev olduğunu ve CHP’nin de bu cephedeki gerekli yerini alması, işlev ve görevlerini yerine getirmesinin bir zorunluluk olduğunu ifade eder (DİSK Ajansı, 28.07.1977). Doğrudan Türkler’in ağızından dile getirilen UDC çağrısı ve bunun ardından DİSK yönetiminde tırmanan gerilim, TKP’nin DİSK üzerindeki hakimiyeti bakımından sonun başlangıcı olur. Ayrıca diğer sosyalist soldan ve DİSK içinden gelen UDC eleştirilerine ek olarak CHP de cephe politikasına karşı olumsuz bir tavır takınır. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit yaptığı açıklamayla UDC’nin ulusu cephelere bölmek anlamına geleceğini dile getirir (Politika, 02.09.1977).

22-24 Eylül 1977 günlerinde Gönen’de toplanan DİSK Başkanlar Konseyi, UDC’nin eyleme geçirilmesi ve yaygınlaştırılması hususunda tüm ilerici ve demokratik kişi, kuruluş ve güçlerin ortak program ve ortak eylem içinde UDC’de birleşmesi çağrısının hayata geçirilmesini oybirliği ile karar altına aldığını kamuoyuna duyurur (DİSK Ajansı, 27.09.1977). Ancak bu açıklamadan kısa bir süre sonra 30 Eylül 1977 günü toplanan DİSK Yürütme Kurulu’nun Rıza Güven, Celal Küçük ve Mehmet Kılınç’tan oluşan CHP’li üyeleri yanlarına Kemal Nebioğlu’nu da alarak böyle bir karar almadıklarını açıklarlar. Ayrıca DİSK merkezinde görevli 7 TKP’li uzmanın da işten çıkarılmasına oy çokluğuyla karar verdiklerini duyururlar. 1 Ekim’de basın toplantısı düzenleyen Güven, Küçük, Kılınç ve Nebioğlu, DİSK yönetiminde keskin bir ayrışmaya ve sert tartışmalara neden olan bu kararın gerekçesini şöyle ifade ederler: “Konfederasyonun herhangi bir sol fraksiyonun, grubun görüşünde görünmesine ve böyle bir fraksiyonun veya grubun eline geçmesine, güdümüne girmesine kesinlikle karşıyız. (...) Mücadelemiz DİSK 5. Genel Kurulu’nun 33 no’lu kararının çarpıtılmadan hayata geçirilmesidir” (Koç ve Koç, 2008, s. 406). Bunun üzerine Türkler, DİSK yetkili organlarında görüş ayrılığı ve tartışma olduğu yönündeki bu ifadeleri yalanlarken, suçlamaların hedefindeki Maden-İş ise yayınladığı bildiriye, Mehmet Kılınç liderliğinde Nebioğlu, Küçük ve Güven’in gelişen sınıf ve kitle sendikacılığı hareketini frenlemeyi amaçlayan kişiler olduğunu ve genel merkezde tüm gün çalışmakta olan

yedi uzmanın Kemal Türkler, Mehmet Karaca ve Fehmi Işıklar'ın muhalefetine karşı DİSK'e ayda bir kere bile uğramayan kişilerce görevden alınmasıyla gerginliğin daha da tırmandığını öne sürer (Politika, 03.10.1977). Restleşmeler burada bitmez, Türkler gazete ilanı yoluyla DİSK Genel Kurulu'nu 21-22 Ekim 1977 günlerinde olağanüstü toplantıya çağırırken, buna karşılık DİSK Yönetim Kurulu, 4 Ekim 1977 tarihli toplantıda bu karara karşı çıkar. Bunun üzerine Türkler uzmanların işten çıkarılma kararına uymayacağını, genel kurulun olağanüstü toplanacak olması nedeniyle bu toplantıya da gerek kalmadığını ifade ederek Karaca ve Işıklar ile birlikte toplantıyı terk etmiştir. Ancak DİSK Yönetim Kurulu toplantıya devam ederek Genel Sekreter Mehmet Karaca'yı görevden aldığını ve bazı Maden-İş yöneticilerini Onur Kurulu'na sevk ettiğini açıklar. "Uzmanlar krizi" olarak bilinen ve basında da geniş yer bulan bu olaylar silsilesi, DİSK yönetimindeki bu çatışmanın daha da şiddetlenerek bir hesaplaşmaya dönüşeceğinin göstergesidir.

Bir tarafta Genel Başkan Kemal Türkler, Genel Sekreter TKP'li Mehmet Karaca ve Maden-İş'li Fehmi Işıklar, diğer tarafta ise CHP'li üyeler Rıza Güven, Celal Küçük, Mehmet Kılınc ve onlarla birlikte hareket eden SDP'li Kemal Nebioğlu'nun olduğu, çatışmanın daha da sertleştiği sonraki süreçte, DİSK'in en büyük sendikası konumundaki Genel-İş'in Başkanı Abdullah Baştürk'ün devreye girmesiyle yapılan görüşmelerde 22 Aralık 1977 tarihinde erken olağan genel kurul yapılması konusunda taraflar arasında anlaşmaya varılır (Koç ve Koç, 2008, s. 415-416). Neticede krizi aşmak üzere Aralık 1977'de toplanan DİSK 6. Genel Kurulu'nda başkanlığı kaybeden Türkler yerini CHP'li Baştürk'e bırakırken, yine CHP ittifakıyla bu kez TKP'liler DİSK yönetiminden tasfiye edilir. Sendikaları kendi siyasetinin önemli bir alanı olarak gören TKP'nin, bunu ideolojik-politik bir hegemonya kurarak değil, kritik pozisyonlarda yer alan dar bir kadro üzerinden gerçekleştirmeye çalışması TKP etkinliğinin kısa ömürlü olmasını da beraberinde getirir. 6. Genel Kurul'un ardından bir yandan, DİSK yönetimindeki TKP ağırlığının CHP'ye kaymasıyla Konfederasyon üzerindeki TKP hakimiyeti sona ererken, öte yandan TKP eliyle gerçekleştirilen tasfiyeler dolayısıyla sosyalist siyasetlerin mücadele alanı haline gelen DİSK, bu tarihten sonra gerileme dönemine girer ve kendi kendini içten kurutmaya başlar. Aynı zamanda TKP'nin işçi sınıfını kendi üzerinden düzene ekleme çabası iktidar

blokunun tepkisini çeker ve TKP siyasetinin doğrudan üstlenilmesiyle aşırı politize olan DİSK, 12 Eylül'e giden süreçte hem siyasal iktidarın hem de sermayenin hedefi haline gelir.

Özetle ilk gelişme evresinden itibaren sosyalist sol ile buluşarak varlık kazanan DİSK, 12 Mart sonrası girdiği durgunluk döneminden yine sol siyasetle ilişkiye geçerek çıkar ve yeniden ivme kazanır. Ancak bu defa birden fazla aktörün yer aldığı sol siyaset alanı DİSK için öncekinden farklı form ve düzeyde sendika-siyaset ilişkisi anlamına gelir. Bu bağlamda, DİSK-TKP ilişkisini bir kontrol ilişkisi olarak tanımlayan Algül (2015, s. 370-371), başlangıçta DİSK'e sendikal dinamizm ve yeni bir siyasal perspektif kazandıran, "illegal" bir parti olan TKP'yi ise, DİSK'in kitlesel desteğinden yararlanarak ülke düzeyinde örgütlenmiş ve artık yasallığın sınırlarını zorlayan siyasal bir güç haline getiren bu ilişkinin, süreç içinde hem DİSK'e hem de TKP'ye zarar veren bir nitelik kazandığını vurgular. Sendika ve parti kadrolarının iç içe geçtiği bu süreçte TKP, nitelikli insan kaynağını parti siyaseti yerine büyük ölçüde sendikal alan ve çatışmalarda kullanarak politik işlevini yerine getiremez hale gelirken, neredeyse bir siyasi parti gibi hareket etmeye başlayan DİSK ise aşırı politize, parçalı ve çok kutuplu bir yapı haline gelir. Nitekim dönem solunun muazzam parçalılığı ve herhangi bir bütünleşme eğilimi sergilememesine benzer bir tablo, 1977-1980 dönemi DİSK'i için de geçerli hale gelir.

4.3.2. 12 Eylül'e Doğru DİSK (Aralık 1977- Eylül 1980)

4.3.2.1 DİSK 6. Genel Kurulu: TKP Etkisi Kırılıyor

6. Genel Kurul DİSK'in örgütsel ve siyasal yaşamında bir dönüm noktasıdır. Genel Kurul sonuçları DİSK'in çok da uzun olmayan tarihi içinde yaşadığı ve etkileri 1980 Eylül'üne kadar sürecektir olan büyük bir kırılmaya neden olur. Bu bağlamda, küresel kapitalizmin yapısal krizi neticesinde, neoliberal yeniden yapılanma sürecine entegrasyon sancıları yaşayan Türkiye'de sermaye birikim rejimindeki tıkanıklığın gün yüzüne çıktığı, iktidar blokunun dağıldığı, buna paralel olarak derinleşen siyasi kriz ile birlikte ortaya çıkan hegemonya bunalımının ivme kazandığı koşullarda, 1977 yılıyla başlayan ve 1980 Eylül'üyle noktalanmış bu üç uzun yıl, DİSK açısından ise 1975'te

yakaladığı muazzam ve tarihinin en hızlı yükseliş trendinin durduğu, kendi içine döndüğü, örgütsel bağımsızlığının ve kişiliğinin zedelendiği, siyasal ve sendikal etkinliğinin azaldığı, ayrışma ve kutuplaşmanın derinleştiği gerileme dönemine tekabül eder. Nitekim Şeref Yıldız (2008, s. 230) aynı tarihin yalnızca DİSK için değil, işçi hareketi ve solun gelişimi bakımından da ciddi bir kırılma noktası olduğuna dikkat çeker: “Ve DİSK’teki kavga, yükselen işçi hareketini iç sorunlara yönlendirerek durdurdu. DİSK’e yönelik durduğu gibi DİSK’in birlik imajı da zedelendi. 1977 yılı, terörün tırmanmaya başladığı, politik gerilimin yükseldiği, solun tecrit olmaya başladığı yıl oldu. Bu anlamda 1977, yığınların eyleminde ve solun gelişmesinde bir kırılma yılıdır, sola ve işçi hareketine ilk önemli darbenin vurulduğu yıldır.” Kırka yakın kişinin hayatını kaybettiği, tek bir ağızdan “Faşizme geçit yok!” diye haykıran büyük bir kitlenin panik ve korkuyla nasıl bir anda darmadağın edilebildiğini toplumsal hafızaya kazıyan 1 Mayıs 1977 katliamı, söz konusu darbenin en somut göstergesidir. Düşmanı açık seçik tespit edemeyen geniş kitlelerde kısa vadede belli bir karamsarlık, yılgınlık, başaramamışlık duygusu yaratan 1 Mayıs 1977 provakasyonu, uzun vadede ise 1970’lerden itibaren hızla gelişen ve sola doğru genişleyen, mevcut siyasal partilerin bünyesinde ve düzenin bütün görülen sınırları çerçevesinde kapsanamayan toplumsal muhalefeti yok etmeyi amaçlar. Bu kıyım, söz konusu uzun erimli amaç doğrultusunda çıplak baskı yöntemlerine dayalı devlet gücü yerine sağ güçlerin yoğun olarak kullanılacağı momentin başlangıcı olur.

Kıyımın şiddetini çok yakından hisseden ve yaklaşan tehlikeyi görmekle birlikte buna karşı somut önlemler geliştiremeyen DİSK yönetimi, aynı tarihlerde kritik bir iç çatışmanın eşiğindedir. Genel Kurul’dan birkaç ay önce başlayan çatışma, DİSK içindeki mücadeleyi daha da şiddetlendirecek, ayrışmayı daha fazla derinleştirecek gelişmelerin habercisidir. Esasen solun kendi içindeki kavga TKP karşıtı dalgayı yükselten etkenlerden biri olur. Türkler’in yaptığı UDC çağrısının ardından patlak veren ve “uzmanlar krizi”yle sertleşen çatışma, DİSK 6. Olağan Genel Kurulu’nun tüzükte öngörülenden altı ay önceye, yani 22 Aralık 1977 tarihine çekilmesi ile sonuçlanır. Bu kriz, Koç ve Koç (2008, s. 402) tarafından kinayeli bir şekilde yorumlanır: “DİSK Yürütme Kurulu’nun bazı üyeleri iki yılı aşkın süredir imza attıkları metinlerin TKP’liler tarafından hazırlandığını ancak öğrendiler ve

kendileri üzerinde tahakküm kuran uzmanları işten atmaya karar verdiler.” Öyle ki 6. Genel Kurul’a sunulacak olan *Çalışma Raporu* dahi yürütme ve yönetim kurullarına danışılmadan uzmanlarca hazırlandığı ve doğrudan TKP’nin görüşlerini yansıttığı iddiasıyla Kurul’da okunmayıp reddedilecektir. Genel Kurul öncesinde başlayan DİSK yönetimindeki ayrışmalar Kurul’a da yansiyacak, bu ayrışmada taraf olmayıp uzlaştırıcı bir rol oynayan, Haziran 1975’te Türk-İş’ten ayrılarak Temmuz 1976’da DİSK’e katılan ve Genel Kurul’da 100 delege ile temsil edilen Genel-İş sendikasının alacağı tavır sonucu belirleyecektir.

Tüm bu tartışmaların gölgesinde DİSK 6. Genel Kurulu 22-28 Aralık 1977 günleri İstanbul Harbiye Şehir Tiyatrosu’nda toplanır. Sayıları onlarla ifade edilen parti, örgüt, hareket, eğilim vs.’den meydana gelen Türkiye solu ve Ecevit CHP’si için güç ve rekabet alanı haline gelmiş olan DİSK’in parçalanmanın eşiğine geldiğini gören Türkler, Kurul’un açılış konuşmasında birleştirici ve itidalli bir dil kullanarak kısa bir süre önce yaşanan krizi şöyle özetler (Koç ve Koç, 2008, s. 421-423):

“(…) DİSK’in kuruluşundan bu yana taşıdığım sorumluluk herşeyden önce benim DİSK’in parçalanmasını önlememi gerektiriyordu. Yaptığım görüşmeler sonunda Sendika Genel Başkanlarımızın çoğunluğunun da benimle aynı görüşü paylaştıklarını saptadım. Sömürsüz, baskısız insanca bir yaşam özlemi içinde olan geniş işçi kitlelerinin, bu özlem doğrultusunda verilen savaşımın ön saflarında yer alan ulusal demokratik güçlerin büyük güvencesi olan DİSK’in bütünlüğünü korumak düşüncesiyle hareket ettim. (...) Önemli olan çatışmaya yol açabilecek katı kutuplaşmalara, gruplaşmalara girmeden Genel Kurulumuzu uyum içinde ve karşılıklı görüşlere saygı göstererek sonuna dek sürdürmek zorundayız. Aksi durumda, yani gruplaşmaya gidildiği takdirde Genel Kurul sonrasında DİSK büyük yaralar alabilecektir. (...) ‘Ya hep, ya hiç’ tavrı kimseye yarar sağlamayacak, ama DİSK’i yaralayabilecektir. (...) Çeşitli partilerin üyesi ve sempatizanı olanlar, burada her biri kendi görüşünü dayatmaya kalkarsa DİSK’in kişiliği, örgütsel bağımsızlığı, ilkeleri zedelenir, büyük yaralar alır ve istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Bu da en başta sermaye sınıfını, uzlaşmacıları ve işçi sınıfı hareketine ters akımları sevindirir.”

“Sendikacı” refleksiyle bundan sonraki gelişmelerin ayrışmayı daha da derinleştirecek nitelikte olduğunun farkında olan Türkler’in geç kalmış bu müdahalesi, ne Genel Kurul’da ne de sonraki süreçte sert çatışmaların ve hesaplaşmaların

yaşanmasını engelleyemez. DİSK'in sol siyasetle ilişkisi açısından önemli bir kırılma noktası olan bu genel kurul, büyük bir hesaplaşmaya sahne olur ve yeni yönetim büyük ölçüde CHP'li sendikacılardan oluşur. Buna göre, Genel Kurul sonunda genel başkanlığa Kemal Türkler'i önemli bir farkla geride bırakan Abdullah Baştürk, genel sekreterliğe daha önce Türkler ve TKP'liler ile hareket eden ancak Kongre'de taraf değiştirip Baştürk listesinden aday olan Fehmi Işıklar, yürütme kurulu üyeliklerine Kemal Nebioğlu (Gıda-İş), Rıza Güven (Tekstil), Mukbil Zırtıloğlu (Oleyis), Mustafa Aktulgalı (Keramik-İş) ve Tuncer Kocamanoğlu (Toprak-Su) seçilirler.

1977'nin son aylarında CHP'nin bazı milletvekilli transferleriyle iktidar olma olasılığının arttığı günlerde DİSK'i bir iç çatışmaya sürükleyerek Aralık 1977'de erken genel kurula götüren sürecin arka planında CHP politikaları vardır (Koç ve Koç, 2008, s. 402-403; Şafak, 2012, s. 238, 241). 1977 Genel Seçimleri'nden kısa bir süre sonra CHP, DİSK üzerinde etkili olan TKP ile bir hesaplaşmaya gireceğinin ilk işaretlerini verir. DİSK yönetimindeki çatışmanın gün yüzüne çıktığı günlerde Ecevit şu yorumu dikkate değerdir (Milliyet, 13.10.1977): "Türkiye'nin hızla değişen ve karmaşıklaşan siyasal ve toplumsal değişim ortamından ister istemez birçok kuruluş etkileniyor. Bu arada DİSK gibi büyük işçi kuruluşunun içinde bazı sorunlar ortaya çıktığı bellidir. Öyle sanıyorum ki, bir süreden beri oluşmakta olan sorunların yüzeye çıkmasıyla bunlara demokratik kurallar içinde bizzat DİSK üyeleri en doğru cevabı bulacaktır." Politik incelikle yapılmış bu yorumun yanı sıra Ecevit, Ekim 1977'de toplanan CHP Küçük Kurultayı'nın basına kapalı bölümündeki sözlerinin kamuoyuna yansımaları üzerine şu açıklamayı yapar (Cumhuriyet, 4.10.1977): "Aşırı sağdan ve dışımızdaki soldan meşruiyet kazanmak için CHP'nin sırtına yapışmak isteyenlerle ilgili sözlerim sınırlı bir çevrede söylenmiştir. Bu sözlerim ideolojik doğrultumuz ayrı bulunsa bile uygarca ilişkiler sürdürdüğümüz ve demokrasi uğrunda işbirliği yaptığımız bazı saygın sol ve demokratik kuruluşlar için değil, toplumsal meşruluk kazanamayan ve gerçek kimlik ve amaçlarını saklayarak CHP'nin yasal eylemlerinden yararlanmak ya da CHP'nin sırtından güçlenerek etkinlik sağlamak hevesine kapılan bazı küçük, sorumsuz gruplara yöneliktir." Açıkça TKP'den bahseden Ecevit'in bu tutumu ve DİSK içindeki ayrışma sağ basında, CHP yönetiminin DİSK'in TKP emrinde bir işçi kuruluşu niteliğine son vermek için kolları sıvadığı ve böylece UDC'nin bahane edilerek TKP-

CHP savaşının başlatıldığı şeklinde yorumlanır (aktaran şafak, 2012, s. 240-241). Dolayısıyla CHP'nin TKP'ye karşı ittifak arayışları ve yürüttüğü tasfiye politikasının yarattığı gerilim, hızla bir iç çatışmaya ve hesaplaşmaya dönüşürken, yükselen toplumsal muhalefetin kendi soluna kaymasını önlemek isteyen ve 1960'larda Türk-İş'i merkez sağa kaptıran CHP ise bu yolla kendi sendikal ayaklarını DİSK üzerinden yeniden inşa etmeye girişir.

Genel Kurul'da iş başına gelen CHP'li sendikacılar, TKP'nin sendikal alandaki tasfiye politikasından zarar görmüş olan diğer solun da desteğini alarak TKP'li kadroları DİSK yönetiminden uzaklaştırırken, TKP ile işbirliği yapan Kemal Türkler de genel başkanlık koltuğunu kaybeder. Bu tarihten sonra TKP'nin DİSK üzerindeki etkisi ve etkinliği büyük ölçüde kısıtlanırken, Parti'nin resmi yayın organı *Atılım* (01.01.1978) Genel Kurul sonrası yaptığı değerlendirmede daha birkaç ay önce UDC'nin önemli bir bileşeni olarak gördüğü CHP'yi ve ona destek olan sosyalist sendikacıları açıkça eleştirir:

“Egemen burjuvazi bir yandan faşizm tırmanırken, lokavtlarla, kanlı saldırılarla işçi hareketini çökertmeye çalışıyor, bir yandan da AP-CHP işbirliğini tertipliyor ve işçi sınıfını ve onun sendikal örgütünü parçalamaya, burjuva reformizminin kuyruğuna takmaya çalışıyor. DİSK Kongresi öncesi bu çabalar yoğunlaştı. AP ve MHP ile uzlaşma yanlısı CHP'nin kimi sağ sosyal-demokrat yöneticilerine, gerici basından, Maocu ajanlara kadar bir saldırı cephesi kuruldu. Gözleri dar parti ve grup çıkarlarından başka bir şey görmeyen kimi 'sosyalistler' bu kervana katılmaktan kendilerini alamadılar. (...) DİSK'te komünistlerle, sosyal demokratlar arasında çatışma körüklemeye yönelik bir kampanya yürüttü(ler).”

Nitekim sendikaları nüfuz alanı haline getiren ve kendi dışındaki solun sendikal alanda sahip olduğu mevzilere karşı şiddetli tasfiyeye girişen TKP, sol içindeki kavgayı büyütümüş, bu çatışma ortamında daha önce TKP'liler ile ittifak kurarak diğer sol kadroların tasfiyesinde rol alan CHP, bu kez TKP'nin tasfiyesinde diğer sol ile işbirliği yapmıştı. Ancak sosyalist solun ağırlıkta olduğu DİSK'te sosyal-demokrat ekibin yönetimindeki egemenliğini mümkün kılan temel unsur, siyasal iktidara talip olan CHP'nin pragmatizminden ziyade yükselen TKP karşıtı dalganının da etkisiyle sosyalist solun hem örgütsel hem de teorik bakımdan aşırı dağılmış ve

parçalanmış halidir. 6. Genel Kurul sonuçları her ne kadar solun geniş kesimleri tarafından “DİSK’in CHP’lileştirilmesi” olarak algılanmış olsa da bu abartılı bir değerlendirmedir. Başta genel başkan Abdullah Baştürk olmak üzere 6. Kongre’nin seçtiği CHP’li sendikacıların ağırlıkta olduğu yeni yönetimi, kuruluş yıllarında TİP üyesi, 1974 sonrası ise “illegal” TKP ile ilişkiye geçmekten çekinmeyen DİSK’li sendikacılar için büyük bir yenilgi olarak değerlendiren Aydınoglu’na (2007, s. 326) göre; bu durumun Konfederasyon’un CHP’nin kontrolüne geçtiği şeklinde değerlendirilmesi ancak gerçeklerin zorlanmasıyla mümkün olabilir. Aydınoglu (2007, s.327) sosyal demokrat bir partiye sancılı ve yavaş bir dönüşümün eşliğinde olan ve daha da önemlisi işçi hareketiyle geleneksel ve köklü bağlardan yoksun olan CHP’nin, sosyalist solun belirleyici olduğu DİSK için ideolojik bir çekim merkezi olmasının olanaklı olmadığını altını çizer ve ekler: ”1977 sonrasında CHP’nin DİSK üzerindeki etkisinin temel nedeni, radikal solun muazzam bölünmüşlüğünden kaynaklanan iktidarsızlığıdır.”

Rekabet kavgasına düşmüş olan sosyalist solun hâlâ önemli mevzilere sahip olduğu DİSK’e genel başkan olan Baştürk’ün, seçildikten sonra Kongre’de yaptığı ve “yaşasın sosyalizm” nidasıyla son bulan ve Konfederasyon’un yerleşik sol/Marksist üslubu ile uyumlu ilk konuşması, Aydınoglu’nun “CHP’nin DİSK için ideolojik bir çekim merkezi olamayacağı” tespitini doğrular niteliktedir (Koç ve Koç, 2008, s.428-429):

“(…) DİSK’in temeline taş koyan, harç koyan, devrimci sendikal harekete öncülük eden arkadaşımız Kemal Türkler’den sonra görevi devralıp sürdürmenin ne demek olduğunu bilincindeyim.

“Dışarıdan ve içeriden DİSK’e atılmak istenecek çengellerle işçi sınıfının burjuvaziye karşı kapitalizme, emperyalizme, ırkçılığa karşı yürüttüğü savaşımı saptırmak, yozlaştırmak için çalışanlarla hangi boyutlarda kavga vereceğimizi de biliyorum.

Ancak inanıyorum ki,

- tümümüz işçi sınıfı bilimine dayalı bir temel amaçta ve ilkede birlikte olmayı sürdürmede,

- tümümüz işçi sınıfı bilimi verilerini doğru anlamada,

- tümümüz DİSK'in tüzüğü ile ve bu Genel Kurul'da kabul ettiği kararlar ile tam bir mutabakat sağlamada,

-tümümüz bunları hayata geçirmede isabetli ve geçerli yöntemlerin uygulanmasında uyumlu ve tutarlı olursak,

DİSK'i daha büyük yapmada, daha güçlü kılmada, daha bütün ve en kısa zaman içinde 1 milyonluk hedefin gerçekleşmesinde başarıya ulaşmamız için tüm koşullar vardır.

“İnanıyorum ki, önümüzdeki dönemde DİSK her türlü sekterlikten, grupçuluktan, her türlü tasfiyeci uygulamalardan uzak tutulacaktır.

“Hiç birimizin kuşku duymamasını istediğim bir hususu işaret edeceğim. DİSK, kuruluş günlerindeki bilimsellik çizgisinden, kitlesel eylemlerin yarattığı etkinlikten, sosyalizmi kurma çabalarından bir milim geride değil, ama ileride olacaktır.

“Devrimciler ne yaptıklarını iyi bilen, nereye varmak istediğinin bilincinde olan kimseler olmak durumundadır.

“Bu bilinçle tüm sorumlulukta bana hayatımın en onurlu ve kıvanç duyduğum görevini veren siz delege arkadaşlarıma teşekkür ederim.

“Yaşasın İşçi Sınıfının Kitle Örgütü DİSK!

“Yaşasın Dünya İşçilerinin Birliği!

“Yaşasın Sosyalizm!”

Baştürk, Genel Kurul sonrasında Milliyet'ten Abdi İpekçi'ye verdiği mülakatta DİSK'in içine düştüğü “ideolojik, politik ve ekonomik tartışmadan bir bütün olarak çıkabilmesi” için yönetim değişikliğinin zorunlu hale geldiğini ifade eder (DİSK, 28.02.1978, s. 1-3): “Genel Kurul öncesi ve içinde yönetimde ikiye ayrılan yürütme ve sendikalar arasındaki uyuşmazlığı bir noktada düğümlemek için hayli çaba gösterdim. Fakat sonuçta, Sayın Türkler'in başkanlığında DİSK'i bir bütün olarak kongreden çıkarma olasılığı bulunmaması sonucu, DİSK Genel Başkanlığı'na aday olmak mecburiyetinde kaldım. Ve böyle şerefli, bunun yanında sorumlulukları olan görevi, bildiğiniz gibi kongre bana tevdi etti.” Ancak Baştürk, bunun DİSK yönetiminde köklü bir değişimden ziyade yeni bir kan değişikliği olduğunu özenle sözlerine ekler.

Diğer taraftan, Genel Kurul öncesinde sert tartışmalara neden olan cephe politikası üzerinde tarafların uzlaşmaya vardığı görülür. Abdullah Baştürk, Kemal Nebioğlu, Celal Küçük, Mehmet Ertürk ve Kemal Daysal'ın önergesi üzerine kabul edilen 1 No'lu karar; “tüm ulusal, ilerici, demokrat, yurtsever örgüt ve güçlerin anti-emperyalist, anti-faşist ve anti-tekel cephede savaşım birliğinin kurulmasını; böylesi bir cephenin kurulması için DİSK'in üzerine düşen tarihsel ve sınıfsal görevini, kendi örgütsel bağımsızlığından ve ilkelerinden en küçük taviz vermeden, işçi sınıfının birliğini, özellikle DİSK çatısı altında sendikal birliğini gözeterek, faşizme, emperyalizme ve tekellere karşı olan tüm sendika, parti, dernek, meslek örgütü ve kişilerle ikili ve çok yönlü ilişkilere vakit geçirmeden gidilmesini” öngörür (DİSK, 20.06.1978, s.5; Şafak, 2012, s. 242). Ancak DİSK'in örgütsel bağımsızlığına yapılan vurgunun dışında muhtevası ve hitap ettiği kitle bakımından aynı olmakla birlikte, fark, bu tarihten itibaren söz konusu cephe politikasının UDC olarak değil, *Demokratik Platform* olarak adlandırılacak olmasıdır. Her yıl gittikçe artan grev ertelemeleri ve lokavt uygulamalarının yanı sıra radikal sağın artan silahlı saldırıları da bu dönemde DİSK'in önüne konan engellerin başında gelir ve esasen cephe kararının maddi temelini bu saldırılara karşı ittifak arayışı oluşturur. 1975'te Milliyetçi Cephe hükümetinin kurulmasıyla başlayan ve giderek şiddetlenen MHP'li militanların saldırılarının doğrudan solu ve işçi hareketini hedef alması anti-faşist mücadeleyi zorunlu kılar. Bu bağlamda, MHP'nin paramiliter örgütlenmesinin önlenemez yükselişi dönem solunun dolayısıyla DİSK'in birincil gündem maddesi haline gelir (DİSK Dergisi, Aralık 1978, s. 1-5; 7-12).

İşçi sınıfının birliği kapsamında her türlü tasfiyeci girişimi mahkum ettiğini açıklayan Genel Kurul, 3 No'lu kararında, “tasfiyeciliği işçi sınıfının düşmanlarının metodu” olarak tanımlar (DİSK, 20.06.1978, s. 8). Ayrıca Kongrenin son günü 30 Mayıs 1977'den itibaren yaklaşık yedi aydır MESS'e karşı grevde olan ve lokavta maruz kalmış Maden-İş'li işçilere maddi ve manevi destek verilmesi yönünde oybirliği ile alınan karar cephe politikasının ilk somut adımı olarak yorumlanır, fakat bu karar hayata geç(irile)mez (Şafak, 2012, s. 243). Nitekim DİSK'teki çatışmanın en önemli aktörlerinden Maden-İş, MESS'e karşı yürüttüğü mücadelede (Büyük Grev) yalnız kalır ve Konfederasyon'dan olumlu ve somut bir katkı göremez. Dolayısıyla 6. Genel

Kurul'un, DİSK içinde kısa süre önce patlak veren çatışmayı gidermesi beklenirken, aksine rekabetin arttığı, ayrışmanın derinleştiği bir dönemin başlangıcı olur. Öyle ki, bu tarihten sonra gerilim daha da tırmanacak ve bu mücadele Mart 1979'da başta TKP'nin önemli mevzi sahibi olduğu DİSK'in çekirdeği Maden-İş olmak üzere Yeraltı Maden-İş, Bank-Sen ve Baysen sendikalarının geçici ihracına kadar varacaktır.

14-16 Şubat 1979 günü toplanan DİSK Yönetim Kurulu Maden-İş, Bank-Sen, Baysen ve Yeraltı Maden-İş Sendikaları hakkında verilen Onur Kurulu kararlarını açıklar. DİSK 6. Genel Kurul'un "DİSK'e parti görevi yaptırma" eğilimini ve bu eğilimin tasfiyeci metodunu mahkum ettiğini dile getiren Yönetim Kurulu kararı, tasfiyecilik yapan bir eğilimin egemen olduğu birkaç üye sendikanın son genel kuruldan bu yana özellikle de kitle eylemlerinde tüzük ve organ tanımaz bir biçimde örgüt bütünlüğünü yaralayan davranışlarda bulduklarını belirtir (DİSK, 15.03.1979). Söz konusu sendikalar ve yöneticileri sınıf ve kitle sendikacılığı ilkelerine aykırı hareket etmek, dar ve sekte politik tavrılar takınmakla, kendi örgüt tabanlarına karşı anti-demokratik tüzük uygulamalarında bulunmak ve DİSK Yönetim Kurulu'nun otoritesini tanımamakla itham edilir. Onur Kurulu kararlarına göre, Maden-İş Sendikası 20.02.1979'dan itibaren 1 yıl süreyle DİSK üyeliğinden geçici olarak ihraç edilir; Yürütme Kurulu üyelerinden Murat Tokmak, Kemal Daysal, Halit Erdem ve Mehmet Ertürk DİSK üyeliğinden kesin olarak ve yine Yürütme Kurulu üyelerinden Kemal Türkler, Bahtiyar Erkul ve Şinasi Kaya 20.2.1979'dan itibaren bir yıl süreyle geçici olarak DİSK üyeliğinden ihraç edilmiştir. Ayrıca Bank-Sen ve Baysen Sendikalarının bir yıl süreyle geçici ihracına karar verilirken, Yeraltı Maden-İş Sendikası da dört ay süreyle geçici ihraç cezasına çarptırıldı (DİSK, 15.03.1979).

Sonuç olarak DİSK 6. Genel Kurul'u Konfederasyon'un içsel sorunlarını çözememiş sadece kısa süreliğine dondurarak ileriki bir tarihe ertelemiştir. TKP'li kadroların tasfiye edildiği ve CHP'li sendikacıların ağırlığı oluşturduğu yeni DİSK yönetimi, TKP döneminin de sonuna işaret etmektedir. TKP'nin son iki buçuk yıllık DİSK içindeki etkinliğine son veren bu gelişmelerin, devletin CHP eliyle DİSK'e müdahalesi olduğu yönünde yaygın bir kanaat söz konusudur (Koç ve Koç, 2008, 402-403; Şafak, 2012, s. 240-241; Algül, 2015, s. 353-356). Kemal Türkler'in esasen TKP

stratejisi olan UDC çağrısını dillendirmesiyle patlak veren çatışmanın zamanlamasını manidar bulan Koç ve Koç (2008, s. 402-403), “bir yerlerden düğmeye basılmış gibi başlayan sürecin sonunda, CHP’nin hükümet olduğu günlerde DİSK’in başından TKP’liler uzaklaştırıldı. TKP’nin tüm stratejisi, DİSK Yürütme Kurulu içindeki ufak bir tavır değişikliğiyle çöktü” diye yazmaktadır. TKP’nin DİSK yönetiminden tasfiyesinin CHP operasyonu olduğu değerlendirmesine katılan Algül (2012, s. 355) ise, dönemin DİSK Yürütme Kurulu üyelerinden CHP’li Mehmet Mıhlacı ile yaptığı mülakatı kanıt olarak gösterir. Mıhlacı, Haziran 1977 genel seçimlerinde CHP’nin en çok oyu aldığı ve iktidara yürüdüğü süreçte kendisiyle birlikte Ecevit’in Türkler ile Ankara’daki bir otelde yaptıkları görüşmeyi aktarır (Algül, 2012, s. 355-356):

“Biz ona bir süre vermiştik. O süre içinde tasfiyeleri yapmayınca, biz CHP genel merkezinde bunu dile getirdik. Bu sefer Bülent Ecevit bana dedi ki Kemal Türkler ile bir randevu koy, görüşelim. Biz önce otelde buluştuk. Bülent Bey bütün TKP’nin çalışmalarını gösteren dosyayı Türkler’in önüne koydu. Kemal Bey dedi ki ‘bunların hepsinde haklısınız, ben bunların TKP programı olduğunu daha sonra öğrendim. Ben bu işi halledeceğim’ deyip yine süre istedi. Ecevit dedi ki ‘tamam ben bunu bir süre içinde halledeceğim diyorsan, ben sana güveniyorum, bu arkadaşlarım da DİSK’te sana karşı çıkmayacaklar, seninle uğraşmayacaklar. O verdiği süre üç aylık bir süreydi, o sürede de bir şey yapmadı ya da yapamadı. Tabii, çok detaylı anlatamıyorum ama Ecevit kaygılarını da dile getirdi. Siz TKP’nin doldurmasına gelerseniz sizi MİT izliyor, kapatırlar sizi’ dedi. Ama Türkler o süre içinde de yapamayınca biz de Kemal Bey ile artık bağımızı kopardık.”

Hem DİSK içindeki yönetim krizinde hem de Genel Kurul sürecinde CHP’nin aktif varlığı, aynı zamanda dönemin toplumsal ve siyasal yapısı içinde sendikal bir kuruluş olarak DİSK’in sahip olduğu rol ve aldığı tutum ile sıkı sıkıya ilişkilidir. CHP’nin 1977’den sonra DİSK içindeki etkinliği inkâr edilmemekle birlikte bu, sosyalist solun bölünme, çatışma ve kutuplaşma süreçlerini kendi bünyesinde yaşamak durumunda kalan Konfederasyon’un, sol yerine CHP ile işbirliğini tercih etmiş olmasını anlaşılır kılmaktadır. Ancak bu tercihin DİSK’in toplumsal paylaşım mücadelesindeki yerini ve rolünü değiştiren yapısal bir dönüşüm anlamına gelmediğinin altı çizilmelidir. 1978-1980 arası DİSK yönetimi tüm sol örgütlerle arasına sınır çizerek ayrışmayı ve dağılmayı engellemeye çalışsa da kendi içine dönen

ve içsel çelişkileriyle boğuşan Konfederasyon'un, 12 Eylül'e doğru siyasal ve sendikal etkinliği tedricen azalacak, zamanla ağırlığını yitirmesine neden olacaktır. Ve asıl değişim 12 Eylül'den sonra yaşanacaktır.

4.3.2.2. Kriz, Sınıf Mücadelesi ve DİSK

1978-1980 dönemi büyük dönüşümün tohumlarının gün ışığına çıktığı, ülke genelinde siyasal alanda giderek sertleşen çatışmanın ve kutuplaşmanın yanı sıra ekonomik krizin baş gösterdiği ve bunun sendikal harekete dolayısıyla DİSK'e doğrudan yansıdığı yıllardır. Yukarıda da vurgulandığı gibi bu yıllar aynı zamanda sosyalist hareketin kendi içindeki kutuplaşmanın derinleştiği ve DİSK'in de iç çatışmalara yoğunlaşarak gerileme sürecine girdiği yıllardır. Bu tablo, bünyesindeki çeşitli sol örgütlerin mücadele alanı haline gelen ve kendisini sol siyasetle özdeşleştirmiş bir sendikal odak olarak DİSK'in mevcut sol örgütlerle ilişkisine yeni bir biçim vermesini zorunlu kılar. Abdi İpekçi'nin "DİSK içindeki fraksiyonlar sorunu nedir? (...) Sizin rolünüz bu değişik görüşleri, fraksiyonları, eğilimleri sentezci bir yaklaşımla bağdaştırmak mıdır?" sorusunu DİSK'in yeni Genel Başkanı Abdullah Baştürk, "DİSK'e bağlı sendikalara insanlar siyasal kanaatları aynı olduğu için değil, fakat ekonomik çıkarları aynı olduğu için girerler. Bu nedenle DİSK doğal olarak, ekonomik çıkar bütünlüğünü ifade eder. Fakat siyasal görüş bütünlüğünü ifade etmez. Böyle olunca açıktır ki, DİSK'te çeşitli siyasal görüşte olanlar, çeşitli siyasal partilere kayıtlı kişiler bulunabilir. Bunu doğal karşılarız. Böyle bir durum DİSK'in ekonomik bir örgüt olarak bütünlüğüne bir hanel getirmez. (...) Soldaki bütün partiler ve akımlar DİSK içinde bir arada bulunmaktadır. Pratiğimiz bu. (...) Benim amacım, bizim yürütmenin amacı, en azından ideolojik beraberliği sağlayabilmeye yönelik olacaktır" şeklinde yanıtlar (DİSK, 28.02.1978, s. 5-6). Ancak DİSK yönetiminin hiçbir fraksiyonun ve siyasal partinin Konfederasyon içinde etkinlik sağlamasına müsamaha göstermeyeceğini dile getiren Baştürk, DİSK'in örgütsel bağımsızlığının ve bütünlüğünün önemine dikkat çeker. Böylece, CHP'li sendikacıların ağırlıkta olduğu Baştürk önderliğindeki yeni yönetim, bir denge politikası gözeterek TKP başta olmak üzere bütün sosyalist sol ile mesafeli bir ilişki kurma tercihinde bulunduğunu ve derinleşen ayrışmayı önlemek amacıyla DİSK yönetiminin merkezi otoritesini

Konfederasyon'un çatısı altındaki tüm unsurlara kabul ettirmeye çabalayacağını açıkça beyan eder. Bu anlamda, Genel Kurul, aldığı 6 No'lu karar doğrultusunda yönetim ve yürütme kurulunu "örnek bir demokratik tüzük" hazırlamakla görevlendirir (DİSK, 20.06.1978, s. 10-11). 1979 yılında "Tek Tip Demokratik Tüzük" olarak adlandırılacak bu girişim ile DİSK'in kuruluşundan beri var olan "tabanın söz ve karar sahibi olması" ilkesi etrafında Konfederasyon içindeki tüm unsurların bir araya gelerek en azından asgari noktalar üzerinde uzlaşması ve örgüt içi birliğin sağlanması murat edilir.

Yeni yönetimin ilk kitlesel etkinliği, 13 Şubat 1978 günü gerçekleştirilen DİSK'in kuruluşunun 11. yıldönümü kutlaması olur. Kemal Türkler'den daha sosyalist bir jargon benimseyen Baştürk burada yaptığı konuşmada, DİSK'in sol kimliğinin ve önceki yönetimin belirlediği faşizme karşı mücadelede temel hedeflerin korunacağı mesajını verir (DİSK Ajansı, 13.02.1978):

"Emekçi halkımızın sorunlarına ancak sosyalist bir düzende çözüm bulunabileceğinin bilincinde olan DİSK, emperyalizme, faşizme karşı mücadelede sarsılmaz bir kale olmaya devam edecektir. (...) Bu mücadele içinde DİSK'in bilinçli tabanı, birliğine ve bütünlüğüne yönelik her türlü saldırı ve provakasyonu boşa çıkaracaktır. DİSK tabanı bu güç ve kararlılıktadır. DİSK yeni mücadele döneminde de genel olarak demokratik sınıf ve kitle sendikacılığı, özel olarak da sendikal hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi; TCK'nın 141. ve 142. maddelerinin kaldırılması, faşist çetelerin dağılmasına yönelik istemlerinin yılmaz savaçısı olacak ve bu istemlerinin hayata geçirilmesi yolunda kararlı bir mücadele verecektir."

Ancak bu ilk etkinlikte TKP'li üyelerle yaşanan slogan ve pankart gerilimi bu birlik, beraberlik çağrılarını boşa düşürür. DİSK merkezinin belirlediği sloganlar dışında slogan atıp, pankart açarak yeni yönetimin otoritesine itaat etmeyeceği sinyalini veren TKP'li sendikacılar şöyle eleştirilir (DİSK, 1980, s. 138) : "Anti-faşist mücadelenin gerektirdiği bilinç şöyle dursun, devrimci mücadelenin kolektif bir ürünü olan sınıf ve kitle sendikal örgütü DİSK'in birliğini zedeleyici bir tavır alınmış ve kötü bir gelenek başlatılmıştır. Yürütme Kurulu'nun ilk kitlesel toplantısında "disiplin", disiplinden en çok söz edenler tarafından çiğnenmiştir." Her ne kadar Baştürk, ertesi gün yapılan yönetim kurulu toplantısında DİSK yönetiminde ortaya çıkan anlaşmazlıkların 6. Genel Kurul'da tartışılarak aşıldığını ileri sürse de bu olay, yeni

DİSK yönetimi ile TKP’li sendikacılar arasındaki gerilimin devam ettiğinin ilk somut örneği olur.

14 Şubat 1978 tarihli konuşmasının devamında DİSK’in ideolojik yönünü belirlemiş, sosyalist bir örgüt olduğunu vurgulayan Baştürk, yeni çalışma döneminde Konfederasyon’un önüne koyduğu amaçları şöyle sıralar (DİSK Ajansı, 14.02.1978):

“Önümüzdeki çalışma dönemi, *sınıf sendikacılığı ilkeleri temelinde*, işçi sınıfının devrimci sendikal birliğinin sağlanacağı, bu amaçla en geniş örgütlenme çalışmalarının yapılacağı, işçi sınıfı içinde yaygınlaştırılmaya çalışılan burjuva ideolojisinde ve işçi sınıfı bilimine ters akımlara karşı yoğun basın-yayın ve eğitim çalışmaları ile mücadele edilip işçi sınıfı içinde sosyalist bilincin egemenliğinin sağlanacağı, daha çok sayıda militanın kazanılacağı bir çalışma dönemi olacaktır.

“Önümüzdeki dönem işçi sınıfının bağımsızlık, demokrasi ve sosyalizm yolunda, sömürüyü sınırlandırma ve ortadan kaldırma mücadelesinin bütünlüğü içinde sınıf uzlaşmacılığına karşı, sınıf işbirliğine karşı, demokratik sınıf ve kitle sendikacılığı ilkelerinin daha da yaygınlaştırılacağı, sınıf uzlaşması sarı sendikacılığın daha geniş boyutlarda mahkum edileceği bir çalışma dönemi olacaktır.⁵²”

Diğerlerinde olduğu gibi bu alıntıda da görüleceği üzere belki de DİSK tarihinde hiç olmadığı kadar sıkça ve açıkça söyleminde sosyalizme referans veren Baştürk, sol retoriğin ötesinde sol eylem pratiğini de sahiplenir. 20 Mart Faşizme İhtar eylemi böyle bir örnektir. DİSK bünyesinde işçi hareketinin DGM direnişiyle doruk noktasına ulaşan siyasal eylemliliği Faşizme İhtar eylemi ile devam etmiştir. 16 Mart 1978 günü İstanbul Üniversitesi’nden çıkan öğrencilerin üzerine atılan bombayla katledilmesi üzerine DİSK direniş kararı alır (DİSK, 18.03.1978): “Bütün sendikaları ve örgütleri göreve çağırıyoruz: Faşist Saldırlara Karşı İş Bırakıyoruz. (...) 12 Mart faşizmini ve 1 Mayıs katliamını düzenleyenler yine sahnededir. (...) İşçi sınıfının ve tüm emekçilerin bu olaya seyirci kalmayacağını bir kez daha dile getirirken faşist saldırıları nefretle kınadığımızı, provakasyonlara ve tertiplere karşı uyanık olunmasının gerekliliğini belirtir, tüm ilerici, devrimci ve yurtsever güçleri emperyalizme ve faşizme karşı mücadelede güç birliğine çağırırız. (...) bu saldırganlıkları protesto etmek ve faşist

⁵² Vurgular bana aittir.

yuvaların dağıtılmasını sağlamak amacıyla DİSK üyesi tüm işçilerin Anayasa'nın kendilerine tanıdığı haklara dayanarak 20 Mart 1978 Pazartesi günü sabahı saat 10:00'a kadar iş bırakmalarına karar vermiştir. (...) Bu anlamda Türk-İş ve Türk-İş'e bağlı sendikaları, üyelerini, bütün yurtseverleri ve demokratik kuruluşları bu somut görevde eylem birliğine çağırıyoruz.”

Başta TÖB-DER, TÜM-DER, TMMOB olmak üzere çok sayıda demokratik kitle örgütünün destek verdiği iki saatlik genel direniş etkili olur, başta İstanbul, İzmir ve Ankara olmak üzere özellikle büyük kentlerde hayat durur. CHP'li Abdullah Baştürk'ün DİSK'in başına geçtiği günlerde CHP de AP'den istifa eden 10 milletvekili ile 2. MC'yi yıkarak 42. hükümeti kurar ve Ecevit başbakan sıfatıyla yaptığı açıklamada, Faşizme İhtar Eylemi'ni yasadışı ilan ederek DİSK'i sert bir dille eleştirir. Üstelik, eylemi DİSK'in seçimlerde CHP'ye verdiği desteğin diyetini almak istemesi olarak yorumlar (Cumhuriyet, 21.03.1978): “Bugünkü yasa ve Anayasa dışı aktif direnişe öncülük edenler, hangi ideolojik doğrultuda bulunurlarsa bulunsunlar, hangi kuruluşların yöneticileri veya her kim olurlarsa olsunlar davranışlarının demokratik hukuk devleti kuralları içindeki sonuçlarına katlanacaklardır. (...) Biz iktidar oluşumuzu özgürlükçü demokrasiyi yaşatmak, iç barışa kavuşturmak ve ülkenin gelişmesini toplumsal adalet içinde hızlandırmak isteyen halkımıza borçluyuz. Başka hiç kimseye ve hiçbir kuruluşa borcumuz yoktur. İktidarda kimseye ödeyecek diyetimiz yoktur.”

Ecevit'in bu sert eleştirisine Baştürk de aynı sertlikte yanıt verir. “Demokratik tepkimiz, demokrasiden yana olduğunu söyleyen kurum ve kişilerce en azından saygıyla karşılanmalıdır” diyen Baştürk, Faşizme İhtar eyleminin Anayasa'nın tanıdığı hakka dayanılarak DİSK Yürütme Kurulu'nca kararlaştırıldığını ve gerçekleştirildiğini ifade eder. Ne işçi sınıfının ne DİSK'in ne de onun yöneticilerinin kimseden bugüne kadar koruyuculuk bekleyerek demokrasi mücadelesi vermediğini söyleyen Baştürk, açıklamasını özetle şöyle sürdürür (Cumhuriyet Gazetesi, 23.03.1978): “(...) İşçi sınıfının ve emekçi halkımızın çıkarları açısından olaylara bakan DİSK, herhangi bir diyet bekleyerek demokrasi mücadelesi vermez. Faşizme karşı dünya işçilerinin nasıl direndiklerini bilmemeye imkân yoktur. Faşizm, işçi sınıfının şanlı direnişleri ile

yuvalarından sökülebilmektedir. ‘Biz sağa da sola da karşıyız’ diyerek faşizmi önlemek mümkün değildir. Asıl tuzak budur. Bu tuzağa düşmemek gerekir.”

DİSK’e göre siyasal iktidar “Genel Grev provası anlamına gelen bu şanlı anti-faşist direnişe karşı çıkararak faşizme karşı mücadelede kararsızlığını, tutarsızlığını ve tarihsel olaylardan ders almadığını açık şekilde göstermiştir” (DİSK/Genel-İş, 11.04.1979, s. 51). Aynı şekilde DİSK Yürütme Kurulu ve DİSK’e bağlı sendikaların yönetim kurulları 26 Mart’ta yaptıkları toplantıda eylemle ilgili olarak işten çıkarılanların hukuki ve ekonomik çıkarlarının savunulacağını belirtilerek, şu değerlendirmeyi yapar: “Faşist yuvaların dağıtılması ve kanlı saldırıların sona erdirilmesi için Faşizme İhtar Eylemini en doğru tavır olarak görüyoruz. (...) Eylem DİSK’in örgütsel bağlarını daha pekiştirmiş, bağımsızlığını güçlendirmiş, parçalanmasını umanları bir kez daha hüsrana uğratmıştır. Çünkü 20 Mart faşizme ihtar eylemi, Türkiye devrimci hareketinin anti-faşist, anti-emperyalist mücadelesinde önemli bir dönemeçtir. Devrimci tarihimizde ilk kez olarak işçi sınıfının disiplinli öncülüğünde bütün anti-faşist güçlerin eylem birliğini gerçekleştiren demokratik bir mücadele biçimidir” (Cumhuriyet, 27.03.1978)

Öte yandan, CHP ile DİSK arasındaki bu gerilim sermaye cephesinde olumlu bir gelişme olarak memnuniyetle karşılanır. TİSK Başkanı Halit Narin, CHP hükümetinin genel direniş karşısındaki tepkisini ve DİSK’i eleştirmesini “umut verici” bulduğunu açıklar. DİSK eyleminin tamamen hükümet otoritesine karşı gelişen bir hareket olduğunu iddia eden Narin, uzun zamandır işlemeyen devlet otoritesinin ilk defa otorite olarak devreye girmesinden dolayı biraz daha umutlu baktıklarını açıkça dile getirir (Cumhuriyet, 27.03.1978).

Neticede CHP liderinin söylediği gibi faşizmi protesto eylemine katılanlar hakkında yasal işlem başlatılır ve İstanbul Bakırköy Savcılığı DİSK Yürütme Kurulu hakkında soruşturma açar (Milliyet, 22.03.1978). Genel başkan Abdullah Baştürk ve diğer yürütme kurulu üyeleri 27 Mart’ta Bakırköy Cumhuriyet Savcılığı’na ifade verir. Baştürk sorgulamanın ardından yaptığı açıklamada, “Anayasal hakkımızı kullandık. Her gün gençlerimiz öldürülüyor. Bu suçtur. Anayasal hakların kullanılarak insan öldürmenin karşısına çıkmanın suç olduğu ülke, Türkiye olmayacaktır. Direnişimizin

sonuçlarına katlanacağız, yeter ki faşizm kanlı diktasını kurmasın” şeklinde konuşur (Cumhuriyet, 28.03.1978). Alınan ifadelerin ardından Bakırköy 2. Asliye Ceza Mahkemesi yasadışı grev kararı aldıkları, tahrik, teşvik ve propaganda yaptıkları iddiasıyla Baştürk ve diğer yürütme kurulu üyeleri hakkında dava açtı ve sanıkların üç ay ile iki yıl arasında hapsini istedi (Milliyet, 11.04.1978). Ancak yargılama sonunda mahkeme, “kesin ve kanaat verici delillerin olmadığı” gerekçesiyle “bütün sanıkların beraatine” hükmeder (DİSK Dergisi, Mayıs-Haziran-Temmuz 1980, s. 40-41).

DİSK tarihindeki önemli siyasal grevlerden biri olan 20 Mart Faşizme İhtar eylemiyle CHP ve yeni DİSK yönetimi arasında var olan soğukluk ciddi bir gerilime dönüşür. CHP'nin programını açıklayıp, güvenoyu almaya hazırlandığı günlerde Baştürk'ün kendisine yöneltilen “Ecevit hükümeti ve programı karşısında DİSK'in nasıl bir tavır alacağı?” sorusuna yanıtı oldukça temkinli ve mesafelidir. CHP'nin bir sınıf partisi değil, kitle partisi olduğunu vurgulayan Baştürk, DİSK'in taleplerinin çok açık olduğunu ve bunların Ecevit hükümetine iletildiğini ancak hiçbirine hükümetin yeni programında yer verilmediğini ifade eder (DİSK, 28.02.1978, s. 15-16). Ayrıca yeni hükümetin enflasyonla mücadelede izleyeceği yolu açıklamadığına işaret eden Baştürk, enflasyondan kurtulmanın yükünü, işçi ve diğer emekçi sınıfların sırtına yükleyecek ve IMF'nin talepleri doğrultusunda ücretlerin dondurulması ya da aynı anlama gelecek diğer önlemlerin hükümet tarafından kabul edilmesi durumunda DİSK'in buna kesinlikle karşı çıkacağını kaydeder (DİSK, 28.02.1978, s. 16). Diğer taraftan, Cüneyt Arcayürek (1987, s. 408) anılarında Faşizme İhtar eyleminin ardından Çankaya'daki Başbakanlık Konutu'nda yaptıkları bir çay sohbetinde Ecevit'in, Baştürk hakkındaki dikkat çekici görüşlerini şöyle aktarır: “Abdullah Baştürk, Kemal Türkler'i tasfiye ettikten sonra ‘biz de Kemal kadar solcuyuz’ diye harekete geçti. Yani tasfiye ettiklerinden geri kalmayarak. Son genel seçim nedeniyle bana ve partiye hıncı var Baştürk'ün. DİSK'in direnişe geçmesinden sonra arattım Baştürk'ü. Çalışma Bakanı iki gün aradı. Erişemedik.”

1978-1980 dönemi DİSK'ini değerlendirirken sol açısından kritik faktörlerden biri bizzat Abdullah Baştürk'ün kişiliğinden ve siyasal perspektifinden kaynaklanır. Ecevit iktidarına doğrudan tabi olmayan Baştürk, mücadeleci bir kişiliğe sahip

olduğunu 12 Eylül sonrası hapisane deneyimiyle fazlasıyla kanıtlayacak ve her çevreden saygı görecektir. 1970 yılında AP'li ve CHP'li sendikacıların TİP'li sendikacılara karşı yaptıkları ittifakın ürünü olan ve DİSK'i fiilen yok edecek yasa tasarısını hazırlayan komisyonda yer alan dönemin CHP milletvekili Abdullah Baştürk'ün, yedi yıl sonra DİSK Genel Başkanı seçilmesinin ardından gerek başkanlığı gerekse 12 Eylül yargılanmaları sırasında kararlı bir tutum sergileyerek DİSK'i sonuna kadar savunması, bir sendikacının yaşam öyküsünde deneyimin ve değişimin önemini göstermesi açısından anlamlıdır. Diğer taraftan Baştürk ile Ecevit arasındaki gerilim, kişilik ve kariyer çekişmesinin dışında özellikle Baştürk'ün DİSK genel başkanı olmasından sonraki değişiminden kaynaklanan siyasi anlayış farklılığına dayanmaktadır. Baştürk'ün Batı Avrupa tipi sosyal demokrat görüşe yakın olduğunu söylemek mümkündür. İleriki sayfalarda yakın çalışma arkadaşlarının da aktardığı üzere kapitalist sistemi ve parlamenter rejimi olabildiğince demokratikleştirmeyi, gelir dağılımında emekçi sınıflar lehine “sosyal adaletçi” reformları ve toplumsal hayatta özgürlük alanını genişleten reformları hedefleyen bir siyasal perspektife sahip olan Baştürk, Ecevit'in daha solunda yer alır.

1974'te Maden-İş Yürütme Kurulu, 1975'te DİSK Yürütme Kurulu üyesi ve İbrahim Güzelce'nin vefatından sonra DİSK Genel Sekreterliği görevini üstlenen TKP üyesi Mehmet Karaca, DİSK tabanında çok güçlü bir CHP etkisi olduğundan ve DİSK'in seçimlerde CHP'ye oy verilmesi yönünde yaptığı çağrılardan sonra DİSK ile CHP arasında belli bir yakınlaşmanın sağladığından ancak Baştürk döneminde bu ilişkinin bozulduğundan bahseder (Mehmet Karaca ile görüşme, 30.05.2016). Karaca, CHP üyesi ve CHP'li belediyelerde örgütlü Genel-İş Sendikası'nın başkanı olmasına rağmen Baştürk'ün DİSK adına CHP'den bağımsız hareket etmesinin Ecevit'in tepkisine yol açtığını ifade eder (Mehmet Karaca ile görüşme, 30.05.2016):

“Tabanda CHP'nin oldukça güçlü bir etkisi vardı. İşçileri DİSK'e örgütlüyoruz ama aynı zamanda CHP'ye de oy kazandırmış oluyoruz. Milletvekili seçimlerinde de hep DİSK'li adaylar destekleniyordu. Baştürk, ‘şunlara oy verin’ dediği zaman işçi gidip CHP içinde DİSK'in gösterdiği adayı destekliyordu. Bu, CHP içerisinde ve Ecevit'te müthiş bir rahatsızlık yaratınca Ali Topuz, Ecevit ve Baştürk bir araya gelip konuşuyorlar. Bu konuşmada Topuz ile Baştürk karşı karşıya geliyor. Topuz diyor ki ‘biz bir karar alıyoruz ama DİSK bizi

desteklemiyor.’ Ecevit soruyor Baştırk’e ‘sen burada kimin kararını desteklersin?’ Baştırk yanıtıyor, ‘ben DİSK’liyim sadece onu dinlerim.’ Topuz ‘işte aramızdaki temel mesele bu. Partiyi dinlemiyor’ diye Ecevit’e şikayet ediyor.”

Dönemin DİSK Koordinasyon Dairesi Müdürü ve Baştırk’ün danışmanı Faruk Pekin ise beklenenin aksine DİSK ile CHP arasında yaşanan soğukluğun nedenini, sonraki yıllarda Baştırk ile yaptığı özel bir sohbete dayandırarak şöyle açıklamaktadır (Faruk Pekin ile görüşme, 02.06.2016):

“12 Eylül rejimi altındaki hapislik yıllarından sonra Avrupa Sendikalar Konfederasyonu’nun davetlisi olarak Abdullah Bey ile beraber yurtdışına çıkmıştık. Günün sonunda bir yerlerde oturup birlikte şarap içiyoruz. Ecevit meselesini sordum kendisine. ‘Bak oğlum, siyasette kazık her zaman sana en çok yardım edene atılır’ dedi. CHP’de İnönü’ye direnip değişimin fitilini ateşleyen ve 1972’de Bülent Ecevit’i CHP genel başkanlığına taşıyan öncü isim aslında Kamil Kırkoğlu’dur. Kırkoğlu, Askeri Tıbbiye mezunu, Binbaşı rutbesindeyken ordudan istifa edip CHP milletvekili ve daha sonra CHP Genel Sekreter yardımcısı olur. Genel-İş’in 67 ilde şubesi var, arabası var. Baştırk, onun emrine veriyor her şeyi. Böylece Anadolu çapında il il, ilçe ilçe gezip örgütleniyorlar. Ve Ecevit öyle yeniyor İnönü’yü. Kamil Kırkoğlu’nun liderlik vasfı yok ama çok iyi bir örgütleyici. Daha sonra Ecevit’in başa gelmesiyle ilk tırpanlananlardan biri oluyor Baştırk. Kırkoğlu’da bir süre sonra Ecevit ile görüş ayrılığına düşerek genel sekreterlikten istifa ediyor.”

Baştırk’ün CHP içinde ilerleyişinin engellendiği yönünde Pekin’in aktardığı anekdotun izleri, 1970’lerde "4'ler raporu" ile ilk önemli çıkışını yapan Türk-İş içindeki sosyal demokrat muhalefetin kopuşu sırasında sürülebilir. Zamanla on iki sendikayı kapsayacak biçimde genişleyen, Baştırk’ün öncüsü olduğu sosyal demokrat hareketin, 1973 yılındaki 9. Genel Kurul’da Türk-İş yönetiminin dışında kalmasıyla Türk-İş’ten ayrılmalar başlar. Ancak sıra kopuş noktasına geldiğinde bu muhalif hareket giderek daralır. 1976 yılında Baştırk ve ekibinin DİSK’e geçmesinin ardından beklenen kopuşlar gerçekleşmez ve böylece Ecevit CHP’si sendikal alandaki etkinliğini her iki işçi konfederasyonunda birden sürdürebilmeyi başarırken, hem CHP içinde hem de DİSK içinde hareket alanı daralan Baştırk ise zamanla etkisizleşir.

Diğer taraftan, CHP eski milletvekili, sosyal demokrat sendikacı ve DİSK yeni başkanı Baştırk’ün, Ecevit’i de rahatsız eden sol söylem ve eylemliliği çeşitli çevrelerde pragmatik, çelişkili ve tutarsız bir tutum şeklinde eleştirilmektedir (Koç ve

Koç, 2008, s. 436-438). Oysa metodolojik tartışmada üzerinde durulduğu gibi diyalektik yaklaşım, tarihsel bir kesitin ve aktörün analizinde nesnel yapının belirleyiciliğini savunur. Bu bağlamda, Plehanov (1898 [2010]) *Tarihte Bireyin Rolü Üzerine* isimli makalesinde tarihsel gelişimin mantığı içinde bireylerin kişilik özellikleri ve yetenekleri sayesinde toplumsal etkide bulunabilme olasılığının, etkinin boyutu ile ortaya çıktığı yer ve zaman açısından toplumdaki güçlerin karşılıklı ilişkilerine, başka bir deyişle toplumun örgütlenme biçimine bağlı olduğunu dile getirir. Tarihsel gelişimde bireyin rolünün ne volantarist ne de yazgıcı/kaderci (fatalist) açıklamayla anlaşılmasının mümkün olmadığını belirten Plehanov'a göre, verili bir dönemde bireylerin payına düşen toplumsal rol, toplumsal örgütlenmenin belirleyiciliği altındadır. Bu bağlamda işçi hareketinin siyasal eylemliliğinin yaygınlaştığı, sosyal demokrat siyasetin geleneksel ideolojik ve toplumsal bağlar oluşturamadığı, bağımsız ve sosyal demokrat sendikaların yönetim kademelerinin ötesinde esas olarak tabanları için DİSK'in çekim merkezi olduğu bir tarih kesitinde, Baştürk'ün sosyalist solun belirleyici ve etkin olduğu DİSK'e genel başkan olmasıyla değişen söylem ve tutumu, dönemin toplumsal örgütlenmesiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Devlet aygıtını yöneten CHP hükümetinin lideri olarak Ecevit'in, muhalefet iken müsemma gösterebildiği toplumsal hareketin, bağımsız bir özne olarak kendi inisiyatifi ile siyasal duyarlılığını ortaya koymasından rahatsızlık duyması da aynı şekilde nesnel toplumsal konum ile doğrudan ilişkilidir. Her ne kadar ortanın soluna yerleşerek yükselen toplumsal muhalefetin desteğiyle uzun bir aradan sonra yeniden iktidara gelmiş olsa da devlet kurucusu CHP'nin, kitlelerin protesto eylemlerine tahammül edememesi, eski bir devlet geleneğini sürdürdüğünün işareti olarak görülebilir. Dolayısıyla iktidardaki Ecevit ile ülke siyasetinde ve solun evriminde özel bir yere sahip yarım milyona yakın işçinin sendikal örgütünün başındaki Baştürk arasındaki bu çatışma, kanımızca bireylerin kişilik özellikleri, bireysel tepki ve tutumlarıyla sınırlandırılmaz aksine, toplumsal güçlerin karşılıklı ilişkileri içinde ele alınmayı hak eder.

Öte yandan, Baştürk önderliğindeki DİSK ile Ecevit yönetimindeki CHP arasındaki bu gerilim, CHP iktidarını Türk-İş ile diyaloga yöneltir. Başbakan Bülent Ecevit ile Türk-İş Genel Başkanı Halil Tunç arasında 20 Temmuz 1978'de imzalanan Toplumsal Anlaşma bu yakınlaşmanın somut sonucu olur. Aslında DİSK yönetiminin

1975'ten itibaren Milliyetçi Cephe (MC) iktidarlarıyla birlikte yükselen ve şiddetini artıran aşırı sağa karşı CHP'ye doğru kayışı söz konusudur. Ancak CHP yönetimi ve lideri Ecevit, DİSK'in ne Türkler tarafından dile getirilen "Ulusal Demokratik Cephe" önerisine ne de Baştürk'ün öncülüğündeki "Demokratik Platform" girişimine sıcak bakmaz, bu dönemde daha ziyade kamu kesiminde toplumsal anlaşmaya vardığı Türk-İş ile yakınlaşır. CHP hükümetinin Türk-İş'i "demokratik Türk işçi hareketinin" temsilcisi olarak kabul ettiğini açıklayan anlaşma metninin ilk bölümünde şu ifadelere yer verilir (Cumhuriyet, 21.07.1978):

"(...) Dengesiz gelişmenin, düzensiz sanayileşmenin, sağlıksız kentleşmenin doğruduğu sorunlar, son yıllarda Türkiye'yi, Cumhuriyet tarihinin en ağır ekonomik ve toplumsal bunalımlarına sürüklemiştir. Çağdaş dünya koşullarında ve özgürlükçü demokratik rejimlerde bu sorunlar ancak siyasal iktidarlara demokratik işçi hareketinin el ele vermeleri ve dayanışma içinde olmaları ile çözülebilir ve anlaşılabilir.

Hükümetle Türk-İş ve genel olarak demokratik Türk işçi hareketi Anayasa dışı eğilimlerin, yasa dışı eylemlerin ve toplumda barışı ve huzuru bozucu davranışların her zaman ve ayırım gözetmeksizin karşısında durum almışlardır ve alacaklardır.

Böyle bir tutumu paylaşan bir hükümetle işçi kuruluşu arasındaki işbirliği ve dayanışma, çalışma barışına olduğu kadar genel anlamda toplum barışına da büyük katkı sağlayacaktır."

DİSK'in adını anmadan "yasa dışı eylemlerin ve toplumsal barışı bozucu davranışların" karşısında olduklarını açıklayan Ecevit hükümeti ile Türk-İş arasında varılan bu uzlaşma, esasen enflasyon hızının aşırı boyutlara ulaştığı, ücretlerin fiyat artışının gerisinde kaldığı, işsizliğin yaygınlaştığı, gelir bölüşümü adaletinin iyiden iye bozulduğu ve grevlerin yanı sıra lokavtın da arttığı kriz döneminin ürünüdür. Kamu kesiminde örgütlü olan Türk-İş ile işveren konumundaki CHP Hükümeti ülkenin içinden geçtiği "ağır ekonomik ve toplumsal bunalım" koşullarında, özellikle kamudaki işçi-işveren ilişkilerini birlikte düzenlemeyi ve bu kötü gidişatı kontrol altına almayı amaçlarlar. Bunda özel kesimde militan bir mücadele yürüten DİSK ve onun taleplerini yanıtırsız bırakan özel sektör işverenleri arasında tırmanan gerilimden duyulan endişenin

de büyük payı vardır. Böylece Toplumsal Anlaşma'nın kamu iktisadi kuruluşlarında çalışan işçilerin ücretlerini 1976 yılı düzeyinde güvence altına alması, Türk-İş'in kamu kesimi toplu iş sözleşmelerini uygun koşullarda bağtmasını mümkün kılar. Ancak Anlaşma'nın öngördüğü yüksek ücret artışı devlet tarafından ödenememiş, sorunlara sağlıklı çözüm getirilememiş hatta uygulandığı ölçüde sorunların ağırlaşmasına neden olmuştur (Talas, 1982, s. 17). Talas'a (1982, s. 15-17) göre, bu amacın gerçekleşmesi "daha başlangıçta zayıf bir olasılık" olarak ortaya çıkmıştır ve bunun iki temel nedeni vardır. Bunlardan biri, Türk-İş'in karışık düşünsel yapısından ve kendisine bağlı kuruluşlar üzerinde yeteri kadar etkin olamamasından, öteki ise DİSK'in ve Türkiye İşverenler Sendikaları Konfederasyonu'nun (TİSK) Toplumsal Anlaşma dışında bırakılmış bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Talas'a (1982, s. 17) göre DİSK, kendi politik yaklaşımının iç mantığı, ücretlerin dondurulmasına karşı olması ve kârlar üzerinde hiç durulmamış olması nedeni ile Toplumsal Anlaşma'yı topyekûn reddederken, işverenler ise bu girişimi devlete haddinden fazla yük getiren ve sadece politik kaygıların hakim olduğu talihsiz bir tecrübe olarak görmüştür.

DİSK, öncelikle genel kurullarında CHP'nin "ilkeli olarak desteklenmesi" kararı alındığını hatırlatılarak anlaşma konusundaki koşul ve eleştirilerini yetkili kurullarca hazırlanan bir belge ile hükümete iletir (Cumhuriyet, 10.08.1978). Ancak CHP Hükümeti'nin bu taleplere kayıtsız kaldığı ve DİSK'e karşı temkinli tutumunu sürdürdüğü koşullarda, DİSK yönetimi ise "işçi ücretlerini dondurmaya amaçlayan ve krizin yükünü işçi ve emekçilere yükleyen" bu uzlaşmaya tümüyle karşı çıktığını açıklar. Toplumsal Anlaşma'nın gerçekte IMF programının parçası olduğunu kaydeden DİSK, hükümetin bu yolla işçi ücretlerini dondurmaya, krizin yükünü emekçilerin sırtına yıkmaya amaçladığını ifade eder.

Dışarıda sermaye sınıfı, siyasi iktidar ve radikal sağ gruplar ile mücadele etmek durumunda kalan DİSK, içeride ise kendi arasında kavga halindedir. Nitekim DİSK'i özellikle 1978-1980 arası bir bütün olarak düşünmemek gerekir. Üst yönetimde sosyal demokrat sendikacıların ağırlığının yanı sıra DİSK içinde varlıklarını sürdüren solun bütün kesimleri arasındaki çatışma giderek şiddetlenir. 13 Şubat 1978 günü 11. Kuruluş Yıldönümü kutlamasında, 1 Mayıs 1978 kutlamasında ve 20 Mart Faşizme

İhtar Eylemi'nde gün yüzüne çıktığı üzere özellikle yeni DİSK yönetimi ile TKP'nin etkin olduğu sendikalar arasındaki çatışma, DİSK'in parçalı ve dağınık yapısının önemli fay hatlarından biri olur. Baştürk yönetimi uzlaşma zemini yaratabilmek, örgüt içi disiplini sağlamak ve dağılmaya engel olmak amacıyla çeşitli önlemler almaya çabalar. Bu koşullarda, Konfederasyon'un aydın ihtiyacı TKP'nin tasfiye ettiği diğer sol kesimlere DİSK'in kapılarının yeniden açılmasıyla karşılanır. 1974 sonrasında aydınlar için cazibesini yitirmiş olan sol parti ve örgütlerin aksine DİSK hâlâ önemli bir çekim merkezidir.

Baştürk'ün genel başkan olmasından önce TKP'li uzmanlar DİSK'ten tasfiye edilmiştir. Bunun üzerine Baştürk, öncelikle yeni bir uzman ekip kurarak işe başlar. DİSK'e ilk davet edilen Robert Koleji Öğrenci Birliği'den, Ant Dergisi yazarlarından ve 12 Mart dönemindeki hapislik yıllarının dışında 1969 yılından itibaren başta Maden-İş olmak üzere DİSK'e bağlı çeşitli sendikalarda eğitimci olarak görev yapan Faruk Pekin olur. 1975 yılında Kimya-İş Sendikası'nda görev yaparken TKP'li kadrolar tarafından tasfiye edilen Pekin, Türk Haberler Ajansı'nda çalışırken DİSK'e çağrılır (Faruk Pekin ile görüşme, 02.06.2016):

“DİSK bünyesine erken tarihlerde katılanlardım. Öncelikle kuruluş yıllarını anımsıyorum. DİSK'in Çemberlitaş'ta araya sıkışmış sıradan bir apartman dairesinde yapılan eğitim seminerlerini veren birkaç kişiden biriydim. Süleyman Üstün, Fethi Naci, Kemal Sülker, Çetin Özek, Korkut Boratav ve ben vardım. 1969 yılından itibaren Maden-İş ve Lastik-İş'de çeşitli çalışmalarım oldu. Ta ki 1975'te Kimya-İş Sendikası'nda çalışırken TKP'li kadroların marifetiyle tasfiye edilene kadar.

Abdullah Bey'in genel başkan seçilmesinin ardından görev için DİSK'e ilk çağrılan kişi ben olmuştum. Bu vasıtayla tanıştım kendisiyle ve ilişkimiz bu şekilde başladı. Eğitim dairesi müdürü olarak geldim fakat daha sonra koordinasyon dairesi müdürlüğüne getirildim ve bu vasıfla o dönemde kurulan ekibi büyük ölçüde ben düzenledim. DİSK'te yeni bir kadro oluşturduk. Eğitim dairesine Fahri Aral ve Mehmet Yücel, basın-yayın dairesine Yücel Yaman ve Tefvik Bilgin, örgütlenme dairesine Mete Sönmez, Sefer Güvenç ve Mehdi Beşpınar, hukuk dairesine Yücel Top ve Ercüment Tahiroğlu geldiler.”

TKP dışındaki solun çeşitli fraksiyonlarında yer alan bu isimlerin gelişyle Baştürk önderliğindeki yeni DİSK yönetimi tamamlanmış olur ve bu tarihten sonra yazılan birçok metin bu ekibin kaleminden çıkar. Baştürk ile uzman ekibi sendikal yönetim içindeki ast-üst ilişkisinden daha fazlasını paylaşır ve kurulan bu yakın çalışma arkadaşlığı yalnızca basın açıklamalarına, bildirilere ve temel metinlere değil, DİSK'in eylemlerine ve örgütsel kimliğine de yansır. Yargılandığı THKP-C davası ile Kara Kuvvetleri Devrimci Subaylar Örgütü davasından 1972'de tutuklanan, 2,5 yıl cezaevinde kaldıktan sonra 1974 affıyla birlikte hapisten çıkan, ardından yarıda bıraktığı hukuk eğitimini tamamlayarak DİSK'te avukatlığa başlayan Yücel Top bu ilişkiyi şöyle aktarır (Benli, 2016, s. 141-142):

”Abdullah Bey'in evi Ankara'daydı. İstanbul'a geldiğinde Genel-İş'in Ataköy'deki bir dairesinde kalıyordu. DİSK'teki uzmanlara yemek yapardı orada. Sabahın üçüne dördüne kadar çeşitli konularda tartışırdık. O zaman Baştürk'ün en güvendiği, sözünü dinlediği kişi Faruk Pekin'di. Faruk Kimya-İş'ten gelmeydi, aslında kimya mühendisidir. Yakınlıklarının nereden geldiğini bilmiyorum ama Baştürk ile aralarında hoş bir diyalog vardı. Baştürk çok güvenirdi Faruk'a. Nitekim Faruk da bu güveni hiçbir zaman boşa çıkarmadı. (...) Baştürk Yönetim Kurulu'ndan önce mutlaka bizimle müzakere yapardı, güvendiği uzmanlarına çok önem verirdi.”

Yemek masasındaki uzun sohbetleri, yapılan fikir alışverişini Faruk Pekin de anlatır ve ekler: “İlk büyük iş Faşizme İhtar Eylemi oldu. Pek beklenilmiyordu, ancak ciddi bir etki yarattı. Bu doğru çıkışın ardından Abdullah Bey'in neredeyse bütün konuşmalarını ben yazdım. Tabi ben onu, o beni tanıdı, etkiledik birbirimizi.”

Diğer sol ile anti-TKP tavrında buluşan Baştürk yönetimi, başta TKP'liler olmak üzere solun geniş kesimlerinin “DİSK'in sağa kaydığı ve CHP'lileştiği” şeklindeki zaman zaman propagandaya dönüşen abartılı yorumları ile eleştirilir. Bu olgu, eski ile yeni DİSK yönetimi arasında ciddi bir rekabet yaratır ve giderek keskinleşen söylem ve eylemler ayrışmayı yalnızca derinleştirmez aynı zamanda kalıcılaştırır. “DİSK'in CHP'lileşmesi” söyleminin gerçeği yansıtmadığını belirten DİSK avukatı Yücel Top'a göre, Baştürk aslında Kemal Türkler'in yaptığını yapar, “Türkler nasıl TKP'li olmadan TKP'lileri konuşurduysa, Baştürk de TKP'li olmayan

sosyalistleri konuşturdu ve asıl savaş TKP'liler ile TKP'li olmayanlar arasındaydı” (Benli, 2016, s. 140). DİSK'in kan kaybetmesine, siyasal ve sendikal alandaki ağırlığını yitirmesine yol açan bu rekabet öte yandan sendikal hareketin politika ve strateji arayışları açısından muazzam bir hareketlilik ve çeşitlilik yaratır. 1975 sonrası DİSK'in teorik hazinesinin önemli bir kısmı bu rekabet ve çatışma ortamında gelişir. Her sendikal tez ve eylem sosyalist teori açısından eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilir; sendikalar çatışmanın olduğu kadar çözüm arayışlarının da yoğunlaştığı alanlardır. Ancak, ilk olarak TİP'in gençlik örgütü FKF'de, bölünmenin ardından Dev-Genç'de ve daha sonra THKO-C'de örgütlenen DİSK uzmanlarından Fahri Aral, yönetim kadroları arasında yaşanan bu rekabet ve çatışmayı bugünün bilgisi ışığında özeleştirel bir yaklaşımla değerlendirir (Fahri Aral ile görüşme, 09.06.2016):

“1975'ten sonra DİSK, sol örgütler için önemli bir mücadele alanıdır. Tabii; bu mücadele, TKP'li kadroların DİSK'te etkin hale gelmesiyle şiddetlenir. 1970 öncesinde uzmanlık kadroları fiilen önemli bir yere sahipken, TKP'lilerin etkinliğinde daireler kurulur ve kurumsal yapı güçlenir. TKP'li uzmanlar sendikacıya da güven verir. Bu arkadaşlarla Bank-Sen'de birlikte çalıştım. Ama tabii; iyiliklerinin yanında kötülükleri de çok oldu. Tasfiyelerle alttan alta bir savaş başladı, cepheleşme ayyuka çıktı. Daha sonra Genel-İş'in katılımıyla dengeler değişip, bu kadrolar yönetimden uzaklaştırılınca, 'DİSK CHP'lileşiyor' algısı yaratılmaya çalışıldı. Onlar siz CHP'lisiniz dedikçe, bu tarafta 'hayır, bu işi asıl biz biliyoruz' diye karşılık verdi. Rekabet arttıkça TKP'lilerin etkisini kırmak için yazılanlar keskinleşti, söylemler sivrileşti ve 'DİSK'in İstemleri', 'Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Temel İlkeleri' ve 'Tek Tip Demokratik Tüzük' gibi metinler bizlerin kaleminden böyle ortaya çıktı. Oysa ki dönüp işçiye sorulsa böyle bir kamplaşmanın onun hayatında yeri olmadığı görülür. Yöneticiler ve uzmanlar A ya da B partisinden olabilir ancak daha iyi bir hayat arayan işçiler için belirleyici olan kesinlikle bu değildir.”

DİSK Yönetim, Yürütme, Denetleme ve Onur Kurulları, DİSK Bölge Temsilcileri ve DİSK'e bağlı sendikaların Yürütme Kurulları 1-5 Ağustos 1978 günleri Genel-İş'in Ören'deki tesislerinde bir araya gelir. Birinci Ören Toplantısı olarak tarihe geçen bu toplantı, örgütsel bütünlüğün yeniden sağlanması doğrultusunda ortak bir sendikal strateji oluşturma çabası olarak önem taşır. Bu kapsamda DİSK yönetimi, toplantıya Baştürk'ün uzman ekibi tarafından hazırlanmış üç önemli rapor sunar (Koç

ve Koç, 2008, s. 489-490): “DİSK’in İstemleri”, “Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Temel İlkeleri” ve “Tek Tip Demokratik Tüzük”.

Toplantıya sunulan “DİSK’in İstemleri” başlıklı metin, DİSK’in siyasal ve demokratik alandan sendikal hak ve özgürlüklere, çalışma ve yaşam koşullarından beslenme ve barınmaya, sosyal güvenlikle işçi sağlığı ve iş güvenliğine, ulusal bağımsızlıktan eğitime kadar birçok alandaki taleplerini içermektedir. Söz konusu talepler “faşizme, emperyalizme ve tekellere” karşı bir demokrasi cephesi oluşturulmasını öngören Demokratik Platform önerisinin programı niteliğindedir ve “bu istemler programı etrafında DİSK kendi örgütsel bağımsızlığından taviz vermeden, işçi sınıfının birliğini, özellikle DİSK’in çatısı altında sendikal birliğini” gözetir (DİSK/Genel-İş, 11.04.1979, s. 53). 6. Genel Kurul’da alınan “cephe” kararına referansla Ören toplantısında ilk somut adımları atılan Demokratik Platform girişimi, 12-13 Ekim 1978 tarihli DİSK Yürütme Kurulu ve Başkanlar Konseyi toplantısında karar altına alınır. Bu karara göre, Demokratik Platform ile 20 Mart Faşizme İhtar Eylemi ve 1 Mayıs 1978 Kutlaması sırasında sağlanan “güç ve eylem birliğinin kalıcı ve sürekli bir biçime kavuşturulması”nın hedeflendiği öne sürülür (DİSK/Genel-İş, 11.04.1979, s. 53). Böylece yukarıdaki satırlarda da değinildiği üzere tartışmalı UDC kararı yerini Demokratik Platform’a bırakır. Dünya kapitalist-emperyalist sisteminin derin bir bunalım yaşadığı ve bunun Türkiye üzerindeki ekonomik, politik, ideolojik ve askeri baskıyı arttırdığı tespitini yapan DİSK, “faşizme, emperyalizme ve tekellere karşı olan tüm sendika, parti, dernek, meslek örgütü ve kişileri” Demokratik Platform çatısı altında birleşmeye çağırır (DİSK/Genel-İş, 11.04.1979, s. 49): “Acil görevimiz anti-emperyalist, anti-faşist, anti-tekelleşmenin oluşumu yolunda güç ve eylem birliği için Demokratik Platformu gerçekleştirmektir.” Ancak bu çağrı, yalnızca dış kamuoyuna değil, aynı zamanda iç çatışmayla boğuşan DİSK’in kendi kamuoyuna yönelik sendikal birlik çağrısını da kapsar.

Bu kapsamda öncelikle Türk-İş ile iletişime geçen DİSK’in çabası, Türk-İş Başkanı Halil Tunç’un “ülke çok kritik dönemler yaşıyor. İdeolojik görüşlerimizi, ilke farklılıklarımızı bir yana iterek demokratik rejimin korunmasında ortak hareket etmenin zaruretine inanıyoruz” (Cumhuriyet, 14.10.1978) şeklindeki ilk yanıtına rağmen

sonuçsuz kalır. Ancak DİSK'in çağrısına başta TÖB-DER, TMMOB, TÜM-DER, TÜTED, TRT-DER, TÜMOD, TÜMAS, Türk Tabipler Birliği, Çağdaş Hukukçular Derneği, Barış Derneği ve Dev-Genç olmak üzere 33 kuruluş olumlu yanıt verir (Cumhuriyet, 28.11.1978). İlk toplantısını 25 Kasım 1978 günü yapan Platform üyeleri, Ecevit Hükümeti'nin izlediği politikaları ve 657 sayılı Devlet Memurları Yasası, Polis Görev ve Yetki Yasası, Dernekler Yasası, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'nda yapmayı düşündüğü değişiklikleri eleştiren ortak bir mektup kaleme alır (DİSK, 1980, s. 202-203):

“Yıllardır ve bugün, bir yandan faşist saldırılar, kamu kuruluşlarında da kadrolaşan faşist cinayet şebekelerinin kitle katliamları sürmekte, öte yandan egemen sınıfların yarattığı ekonomik bunalımların tüm yükü, her geçen gün biraz daha fazla bir biçimde emekçi halka yüklenmektedir. (...) Giderek yoğunlaşan faşist saldırılar ve ağırlaşan ekonomik bunalım karşısında, bugün siyasi iktidar kararsız davranmakta ve ciddi önlemler almaktan uzak bir noktada bulunmaktadır.

“Hal böyle iken, faşist odakların üstüne gidilmezken, yıllardır emekçi halkın çıkarlarını savunan demokratik örgütlere yönelik yeni anti-demokratik yasa tasarılarının gündeme getirildiği gözlenmektedir.

“CHP'nin muhalefette iken Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak iptal ettirdiği bazı anti-demokratik hükümleri iktidara geldiğinde yasalaştırmak istemesi çarpıcı bir çelişkidir. (...) Bizler, yıllardır tüm faşist saldırı ve anti-demokratik baskılara karşı mücadele veren kitle örgütlerinin yöneticileri olarak, bu girişimlerden vazgeçilmesi gereğini hatırlatıyoruz.

“Tüm anti-demokratik girişimlere karşı bütün gücümüzle mücadele edeceğimizi bir kez daha açıklıyoruz.”

Ancak bu girişim, Başbakan Bülent Ecevit'in sert tepkisiyle karşılaşır (Cumhuriyet, 29.11.1978). Soldaki bazı örgütleri de terörden sorumlu tutan Ecevit, DİSK'i Demokratik Platform adı altında bu örgütlerle birlikte hareket etmekle suçlar: “(...) Bir büyük örgüt, maalesef bu şiddet eylemlerinde rolü olan, hem de büyük rolü olan bazı kuruluşları da adeta bir cephe gibi toplayıp, onlarla birlikte ortak bildiri yayınlarak bizim hazırladığımız yasa önerileri karşısında durum almıştır.” Teröre karşı alınan bu önlemlerin sağ kadar sol teröristlerin de tepkisini çekmesinin doğal olduğunu belirten Ecevit, “günaşırı üyelerinden bazıları terörizm hareketleri içinde

yakalanan bazı fraksiyonlarla birlikte yayınlanan” bu bildiriye dikkate almayacaklarını dile getirir.

Şiddetin ülke siyasetindeki yerinin güçlendiği, siyasi cinayetlerin, ülkücü militanların saldırılarının ve emniyet kuvvetlerinin şiddetinin arttığı bir dönemde, DİSK öncülüğünde “demokrasi güçlerini güç ve eylem birliği temelinde” bir araya getirmeyi amaçlayan bu ortak platform girişimi başarısızlıkla sonuçlanır. Bu olgu, sosyalist solun olağanüstü parçalılığının ve giderek keskinleşen kutuplaşmasının kaçınılmaz sonucudur. Nitekim, DİSK’in bu konudaki değerlendirmesi girişimin daha başlamadan nasıl dağıldığını açıkça ortaya koyar (DİSK, 1980, s. 203): “DİSK’in başını çektiği, diğer emekçi kesimlerin de çağrılı olduğu bu platform, (...) İstanbul’da yapılan son toplantıda henüz ilkeler tartışılırken, ortaya çıkan çözümsüzlük nedeniyle dağılmıştır. İlkeler tartışılırken, ‘ajitasyonda birlik’ ya da ‘ajitasyonda serbestlik’ sorununda kısır bir tartışmanın ısrarla zorlanması, olumlu olabilecek bir yapıyı dayatmacı tavırlar nedeniyle başlangıçta çıkmaza sokmuştur.”

Savran (1992, s. 109), 12 Eylül’ü hazırlayan en önemli koşullardan biri olarak sosyalist solun parçalılığına, bundan da önemlisi bu hareketler arasında birleşik bir işçi cephesini kurabilecek irade ve perspektifin yokluğuna işaret eder. Nitekim, sosyalist hareketin toplumsal muhalefete önderlik edemediğinin ortaya çıktığı koşullarda DİSK’in hem Türkler hem de Baştürk döneminde öncülüğünü yapmaya soyunduğu *Cephe* politikasının akamete uğraması bu argümanı doğrular niteliktedir. Dolayısıyla, solun geleceğini belirleme potansiyelinden yoksun olduğu koşullarda, sınıfın ekonomik-demokratik örgütünün bunu yapması, ortaya konan niyet ve iradeden bağımsız olarak, eşyanın tabiatına aykırı bir durum yaratır.

Birinci Ören Toplantısı’na sunulan ikinci rapor, “Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Temel İlkeleri”dir. DİSK Yönetim Kurulu’nun 13-15 Şubat 1979 tarihli toplantısında son biçimi verilerek oy birliğiyle kabul edilen bu rapor, kitapçık halinde basılıp, tüm üye sendikalara dağıtılır. Sendikal hareketin ideolojik-teorik evriminde önemli bir yeri olan bu kitapçık, solun ideolojik dağılımını ve bölünmüşlüğü en azından sendikal alanda aşma ve DİSK içinde teorik bütünlüğü sağlama çabasının ürünüdür. Esasen kendisi de DİSK içindeki saflaşmanın bir parçası

olan ve anti-TKP ittifakıyla kurulan Baştürk yönetimi, bu yolla DİSK içinde birbirleriyle mücadele halindeki bütün fraksiyonları ortak bir sendikal strateji etrafında birleştirmeyi amaçlar. Buna göre, “DİSK, Türkiye işçi sınıfının bağımsız, demokratik, sınıf ve kitle sendikal örgütüdür” (DİSK/Genel-İş, 11.04.1979, s. 3).

DİSK’e bir tür kimlik kazandırma çabası olan söz konusu bu teorik tanımlama, aslında ilk kez TKP’nin DİSK yönetiminde etkin olduğu dönemde kullanılmıştır. Esasen “sınıf uzlaşmacılığı”na karşı formüle edilen ve sınıf-sendika-siyaset ilişkisi üzerine geliştirilen bu sendikal modelin orjini, Dünya Sendikalar Federasyonu (DSF) ve onun önde gelen takipçilerinden Fransız Genel İş Konfederasyonu (CGT)’dur. Bunun, Türkiye sendikal literatürüne taşınması ise daha önce CGT’de çalışmış TKP’li uzmanların DİSK’te görevlendirilmesiyle mümkün olur. İki buçuk yıl süren TKP’nin DİSK üzerindeki fiili hâkimiyeti bir yanıyla da ideolojik-teorik bir hâkimiyettir. Genel Sekreter İbrahim Güzelce ve Genel Sekreter Yardımcısı Aydın Meriç’in yönetiminde, DİSK Genel Merkezi’nin yeniden düzenlenerek çeşitli dairelere (Hukuk, Basın-Yayın, Eğitim, Örgütlenme, Toplu Sözleşme, Araştırma ve Ekonomik-Politika, Uluslararası İlişkiler Daire Müdürlükleri vs.) ayrılması bir yanıyla DİSK’in örgütsel yapısının güçlenmesi ve kurumsallaşması yönünde atılmış önemli bir adımken, diğeri yanıyla da söz konusu ideolojik-teorik hâkimiyetin kurulmasında önemli bir etken olur. DİSK Yürütme Kurulu üyelerinin ideolojik-politik perspektifinden bağımsız olarak, özellikle genel merkezde görevli TKP’li uzmanlar eliyle Parti’nin söylem ve politikaları DİSK üzerinde ve dolayısıyla sendikal harekette etkili hale gelir. Bu bağlamda, TKP’li kadroların sendikal terminolojiye kazandırdığı kavramlardan biri de “sınıf ve kitle sendikacılığı”dır ve bu terim TKP’nin ideolojik hâkimiyetinin kilometre taşlarından biri olur.

Ekim 1975’te yayımlanan *DİSK Dergisi*’nin 16. sayısında yer alan “Devrimci Sendikacılık: Sınıf ve Kitle Sendikacılığı” başlıklı yazıda ilk kez kullanılan bu kavramla, Marksist bir sendikal yaklaşım ortaya konur. Kuruluşundan itibaren DİSK’i betimleyen temel kavramlardan biri olan “devrimci sendikacılık“ bu tarihten sonra sınıf ve kitle ifadeleriyle birlikte anılacaktır (DİSK Dergisi, 1975, s. 40-41):

“Kitle Sendikası: Kuruluş amacı, varlık nedeni her sendikada olduğu gibi, ortak çıkarları (ortak ideolojik görüşleri değil) etrafında *en geniş işçi kitlelerini örgütlemektir.*

“Sınıf Sendikası: Sınıf mücadelesi temeli üzerine örgütlenmiş bir sendika elbette acil istekler doğrultusundaki ekonomik mücadeleyle yetinmez. Çünkü emekçilerin ekonomik mücadeleleri ile politik mücadeleleri arasında kopmaz bir bağ vardır. Emekçilerin tüm güçlükleri, ücretli emeğin sömürüsüne dayanan kapitalist toplumdaki kaynaklanmaktadır. Bu yüzden *işçi sınıfı kapitalist toplum koşullarının köklü değişiminden yanadır.*⁵³

Buna göre işçi sınıfının ekonomik, politik ve ideolojik mücadelesinin bütünlüğü içinde yer alan sendikalar, kitle örgütü olmalarının yanı sıra aynı zamanda sınıfsal bir nitelik sergilerler. Bir başka deyişle, kitle sendikacılığı en geniş işçi kitlelerini örgütlemeyi amaçlarken sınıfsal perspektif ise işçi sınıfının burjuvaziyle olan çatışmasının sadece işyeri ile sınırlı kalmadığı ve politik-ideolojik yönelimden, genel ülke ve dünya sorunlarından ayrılmadığı kavramsallaştırmasına dayanır. Bu perspektifin Türkiye’ye daha özelden DİSK’e uyarlanmasıyla sınıf ve kitle sendikacılığı fiilen “devrimci” örgütün temel bileşeni haline alır. Ancak DİSK yönetim organları karar altına alınarak kurumsal düzeyde benimsenmesi ise Baştürk döneminde gerçekleşir. Dolayısıyla dünya görüşü, siyasi düşüncesi, dini inancı, dili, ırkı, cinsiyeti ne olursa olsun bütün işçilerin yer alabildiği sendikalar hem kitle örgütü hem de işçi sınıfının çıkarlarını savundukları için sınıf örgütüdür. TKP’li kadroların DİSK’e uyarladığı bu formülasyon başlangıçta diğer sosyalist çevrelerden herhangi bir olumlu veya olumsuz değerlendirmeye karşılaşmaz. Ancak ilerleyen sayfalarda ele alınacağı üzere 1980 sonrasında DİSK’in yeniden faaliyete geçişiyle birlikte canlılık kazanan sendikal yaklaşım tartışmalarında, sınıf ve kitle sendikacılığı yeniden gündeme gelecek ve neredeyse sosyalist solun bütün unsurları bu anlayışı temel ilke olarak savunacaktır. Öte yandan, DİSK’in ülkedeki toplumsal paylaşım mücadelesinde sahip olduğu role ilişkin yapılan bu teorik kavramsallaştırmanın dönem solunun kiteselleştiği, toplumsal hareketlerin yükseldiği ve buna bağlı olarak sendikal hareketin büyük bir canlılık kazandığı maddi koşullar ile zamansal ve uzamsal olarak çakıştığının altı çizilmelidir. Bu bağlamda, artan grevlerin, yaygınlaşan uzun süreli direnişlerin ve işyeri işgallerinin

⁵³ Vurgular bana aittir.

yanı sıra 6 Eylül 1975'te İzmir'de 15 bine yakın, 20 Eylül'de İstanbul'da 50 bine yakın işçinin katıldığı “Demokratik Hak ve Özgürlükler İçin Mücadele” mitingleri, uzun bir aradan sonra ilk kez yığinsal olarak kutlanan 1976 1 Mayıs'ı, genel grev denemesi niteliğindeki 1976 DGM direnişi ve Genel Yas Eylemi sendikal teori ile sendikal pratiğin diyalektik bütünlüğü içinde anlam kazanır.

Sendikal hareketi model ve politika arayışları bakımından yaratıcı ve verimli kılan tüm bu olumlu gelişmelere rağmen aynı dönem, genel hatları korunarak sendikal terminolojiye uyarlanan sınıf ve kitle sendikacılığı anlayışının tersine anti-demokratik uygulamaların arttığı, tasfiyeciliğin yaygınlaştığı, sendika-siyaset ilişkisinin güç/kontrol ilişkisine dönüştüğü ve DİSK'in sol içi mücadelenin zemini haline geldiği bir süreci ifade eder. Bu süreçte sol hareketler için siyaset alanı haline gelen sendikalar ele geçirilmesi gereken bir araca dönüşürken, yönetimlerine gelinen sendikanın öteki sosyalistlere kapatılması ise adeta genel bir siyaset kuralı haline gelir. Dolayısıyla TKP'li kadroların pandoranın kutusunu açmasıyla özellikle 1977-1980 arası şiddetlenen çatışma ortamı, işçi hareketinin öne çıkan merkezi olarak DİSK'in en etkin olduğu dönemde zayıflamasına yol açar (Yurtsever, 1992, s. 223). Hiç kuşku yok ki DİSK yönetimi de bu gidişatın farkındadır ve buna engel olmak amacıyla sınıf ve kitle sendikacılığını DİSK'i oluşturan tüm unsurların üzerinde uzlaştığı temel sendikal perspektif olarak benimsemesi için çabalar. Ancak bu defa başına “demokratik” ifadesini alan sınıf ve kitle sendikacılığı, sendika-parti ayrımının altının kalın harflerle çizildiği bir içeriğe sahiptir (DİSK/Genel-İş, 11.04.1979, s. 15-16):

“Sendikalar tarihsel olarak sömürsüz ve baskısız bir toplum kurma görevini yerine getirecek, çağımızın tek devrimci sınıfı olan işçi sınıfının ekonomik ve demokratik mücadele örgütleridir. Bu anlamda sendikalar işçi sınıfının ekonomik, politik ve ideolojik mücadelesinin bütünlüğü içinde yer alırlar. (...)

“Ekonomik-demokratik mücadelenin araçları olan sendikalar kendilerini politik parti yerine koyamazlar, ancak sendikaların sınıfsal niteliğini de unutmazlar. Sendikalar işçi sınıfının politik mücadelesi doğrultusunda mücadele vermek, işçi sınıfı bilimine ters tüm eğilimlere karşı sendikal düzeyde ideolojik mücadeleyi sürdürmek zorundadırlar. (...)

“Sendikaların sınıf ve kitle örgütü olma nitelikleri birbiri ile çelişmez, tam tersine birbirini tamamlar. Bu iki nitelikten birinin inkarı devrimci

sendikacılığın reddedilmesi demektir. Sendikaların sınıf ve kitle örgütü olma niteliklerinin içiçeliği doğru kavranıp uygulanmalıdır.”

Aynı amaçla DİSK üst yönetimi, “sendikal demokrasi” kavramını sınıf ve kitle sendikacılığının temel ilkeleri arasında sıralama gereği duyar (DİSK/Genel-İş, 11.04.1979, s. 17,19): “Sendikal demokrasi, sendikal birliğin temelidir. Sendika üyeleri arasında aynı sosyal sınıfa mensup olmaları nedeniyle temel çıkar karşıtlığı yoktur. Ancak üyeler arasında eylem programı, yöneticiler konusunda görüş ayrılıkları olabilir. Bunlar sendikal demokrasi ile sınıf temeli üzerinde uyumlu hale getirilir.

(...) Sendikal demokrasinin işletilmemesi halinde farklı siyasi görüşlerin yıkıcı bir biçimde karşı karşıya gelmesi, yöneticilerin tabandan uzaklaşması, farklı görüşlere karşı tasfiyecilik uygulamasına girişilmesi kaçınılmaz olur.”

Açıkça ifade edildiği üzere, sendikal demokrasi nosyonu DİSK yönetimi için kendi sorunlarını ve içsel çelişkilerini aşmada anahtar olarak görülmektedir. Ayrışmanın ve dağılmanın panzehiri olarak savunduğu sendika içi demokrasiyi hayata geçirme ve yerleştirme iddiasındaki DİSK yönetimi, aynı amaçla son olarak Birinci Ören Toplantısı’na yeni bir tüzük taslağı sunar. “Tek Tıp Demokratik Tüzük” adı verilen bu metin ile DİSK, bir önceki raporda içeriğini ve ilkelerini belirlediği biçimiyle sınıf ve kitle sendikacılığına tüzüksel işleyiş kazandırmayı hedefler: “Demokratik tüzük ile demokratik sınıf ve kitle sendikacılığı yolunda tarihsel bir aşamaya ulaşılmış olacaktır” (05.07.1979, s. 4). Demokratik Tüzüğün amaç ve ilkelere ilişkin 3. maddesine göre DİSK, “(...) Emekçi halkımızın ülkenin yönetimini ele almasını sağlamaya yönelik ekonomik, sosyal ve siyasal bilinci geliştirecek çalışmalarda bulunmayı temel amaç sayar. Bu amacını gerçekleştirmek için ülkemizi ve halkımızı tam bağımsızlığa kavuşturmayı öngören, uluslararası işçi sınıfı ile uyumlu çalışmalar yapmayı hedefleyen, sosyalist bir düzenin hayata geçirilmesine ilişkin çalışmalarda bulunmayı ilke sayar” (05.07.1979, s. 11). 6. Genel Kurul’da alınan 6 No’lu “Sendikalarda içe dönük demokrasinin uygulanması ve tüzüklerin demokratikleştirilmesi” kararı gereğince DİSK Yönetim ve Yürütme Kurulları’nın görevlendirildiği belirtilerek Kongre sonrası çalışmaların başlatıldığı anımsatılır. Yapılan çalışmalar neticesinde üye sendikaların görüş ve önerileri alınarak hazırlanan

“Tek Tip Demokratik Tüzük” 21-23 Mart 1980 tarihleri arasında gerçekleştirilen ve üye sendikaların birer yetkilisinin katıldığı yönetim kurulu toplantısında son şeklini alır ve 30 Nisan 1980 tarihine kadar DİSK’e bağlı bütün sendikalar tarafından hayata geçirilmesine oybirliği ile karar verilir (DİSK, 05.07.1979, 3-4).

Kurucu metin ve ilkelere referansla geliştirilen bu tüzük, esas olarak DİSK’in tarihsel deneyiminden süzülerek cisimleşen ve ontolojisinin temel taşı niteliğindeki “tabanın söz ve karar sahibi olma” ilkesinin yanı sıra kuruluş tüzüğünde yer alan “demokratik merkeziyetçilik” anlayışına dayanır. Sendikaların örgütsel yapılanmasında, işleyişinde ve tüm sendikal etkinliklerinde temsil edilme, karar alma ve uygulama süreçlerinde etkin kılınmak istenen bu anlayışa göre; “sendikalarda, tabanın söz ve karar sahibi olması ilkesine Sendikal Demokrasi denir. Sendikal demokrasi, tüzük çerçevesinde ve işçi sınıfı disiplini içinde demokratik merkeziyetçilik ilkelerini uygulamak ve işlerlik kazandırmakla hayata geçirilir” (DİSK/Genel-İş, 11.04.1979, s. 31). Bu bağlamda, “DİSK’i DİSK yapan ilkelerin başında gelen ‘tabanın söz ve karar sahibi olma’ ilkesinin önündeki tüm engelleri kaldıran, ‘Demokratik Merkeziyetçi’ işleyişe yeni boyutlar kazandıran ‘Tek Tip Demokratik Tüzük’ bilinçli DİSK üyelerinin elinde daha da gelişecek, mücadele içinde kazanılan deneylerin ışığında Türkiye işçi sınıfının ‘sınıf ve kitle sendikacılığını’ egemen kılma ve ‘devrimci sendikal birliği sağlama’ mücadelesinde elindeki en önemli araçlardan biri olacaktır” (DİSK, 05.07.1979, s. 6).

Esasen DİSK’in TIP’i model olarak benimsediği demokratik merkeziyetçilik anlayışının, tek tip tüzükte korunmasıyla Baştürk yönetimi, DİSK içindeki bölünmeyi ve saflaşmayı konfederasyonun merkezi etkinliğini artırarak uzlaşıcı ve uzlaştırıcı bir tutumla aşmayı hedefler. Zira Leninist parti modeline özgü bu anlayış, katılımcılığın ve merkeziliğin üst düzeydeki bileşimidir. Örgütsel birliği ve disiplini sağlamak için kararların özgür tartışma ortamında ve gönüllü katılımı ile oluşturulması ve uygulanması, yani karar almada demokratik işleyiş, uygulamada ise merkeziyetçiliği ön plana çıkarır (Duverger, 1974, s. 536-537). Örgüt, üyeler arasındaki dayanışmayı ve kitlelere ulaşmayı katılımcılıkla, disiplin ve eylem yeteneğini geliştirmeyi ise merkeziyetçilik ile sağlar (Çelenk, 2003, s. 305-306). Buna göre, politika belirleme ve uygulama yetkisine

sahip merkez yönetim organlarının varlığı, örgütün merkeziyetçi yanını oluştururken, disiplin ve birliğin sağlanması için merkeziyetçi otorite yanında, en alttan en üste tüm birimlerde, geniş katılımlı demokratik bir işleyişin geçerli olması gerekir. Dolayısıyla demokratik tartışma ve merkeziyetçilik birbirini yadsıyan değil, tamamlayan öğelerdir (Duverger, 1974).

Her ne kadar tüm üye sendikalar için uygulanma zorunluluğu getirilmiş olsa da DİSK yönetimiyle arasında açık çatışma olan Maden-İş sendikası da dahil olmak üzere bazı sendikalar kendi örgütsel yapılarını bu tüzüğe göre yeniden uyarlarken, bazıları ise DİSK yönetiminin bu talebini yerine getirmekten kaçınır (Koç ve Koç, 2008, s. 490). Maden-İş'in örgütlü olduğu Singer fabrikasında çalışırken 1975'de Maden-İş 4. Bölge Temsilciliği'ne seçilen ve aynı yıl TKP üyesi olan, Eylül 1977'den itibaren de Maden-İş Yürütme Kurulu'nda yer alan Halit Erdem, yaşanan süreci eleştiri süzgecinden geçirerek şöyle değerlendirir (Halit Erdem ile görüşme, 31.05.2016):

“1975 öncesi DİSK'in temsilcisi olduğu anlayış, 'devrimci sendikacılık' diye bilinen ilkeler bütünüdür. Bunun öncüsü Maden-İş ve Lastik-İş Sendikaları, önderleri ise Kemal Türkler ve Rıza Kuas'tır. Bu çerçevede 'Tabanın söz ve karar sahibi olması' DİSK'in temel ilkesidir ve onun Türk-İş karşısındaki üstünlüğüdür. Bu ilke, hangi siyasi görüşe dahil olursa olsun işçinin sendikal liyakatı ve sendika bünyesindeki işlerliği bakımından yönetimde yer almasının önünü açar. Bu anlayış 1975'te başlayıp 1977'de şekillenip, değişime uğradı ve 1977 yılı bir dönüm noktası oldu. Esasen TKP'li kadroların gelişimiyle yeni ilkeler formüle edilmeye başlandı. TKP'nin sendikal harekete pek çok zararının olmasına karşın sendikal politikalar anlamında bazı katkıları olmuştur. *Mesela sınıf ve kitle sendikacılığı anlayışı. Herkes kullandı bunu, kimsenin itirazı olmadı.* Bir de demokratik merkeziyetçilik ilkesi var. Aslında Marksist partilere özgü bir ilkedir ama oradan alınıp sendikalara taşındı. Bu da sahiplenildi. Bir anlamda herkesin işine geliyordu. Demokratik kelimesi orada hafifçe ihmal edildiği zaman sizin karşınıza koskoca bir merkeziyetçi anlayış çıkıyor. Böylece siyasal hareketlerin sendikaları nüfuz alanı olarak görmesinden önceki çok seslilik ortadan kalkıyor ve monolitikliğe doğru gidiyor. Ve sonuç olarak 1977 sonunda TKP'nin parti kararlarıyla DİSK'te yaptığı bir sürü hatadan sonra Kemal Türkler genel başkanlığı kaybetti ve Abdullah Baştürk dönemi başladı. Kongreden sonra TKP'nin hem teorik zenginliğini hem de eylemsel planlaması ve uygulamasını karşılayabilmek için sosyalist soldaki bazı fraksiyonların önü açıldı. Baştürk yönetimi de bu kavramların hepsine sahip çıktı.

Tek Tip Demokratik tüzüğü hazırladılar, Sınıf ve Kitle Sendikacılığı kitapçığını yayımladılar ve bunların uygulanması için uğraştılar. Karar yukarıdan alınır dediler ve buna aykırı davranışları ihraç ettiler. Bana göre bu yanlış, TKP döneminde başladı ancak daha sonraki dönemde de devam ettirildi. Halbuki her işkolunun yapısal özellikleri farklıdır. Bunu merkezi bir şekilde dayatırsanız işte bir kısmı uygulanırken büyük bir kısmı ise uygulanmaz/uygulanamaz.⁵⁴

DİSK'in içinden geçtiği darboğaza çare olması amacıyla kurumsallaşmaya ve konfederasyonun tüzel kişiliğini güçlendirmeye çalışan Baştürk önderliğindeki DİSK yönetiminin bu girişimi, 12 Eylül darbesiyle kesintiye uğrar. Üye sendikalarda ortak demokratik işleyişi yaygınlaştırmak, örgütsel birliği ve disiplini sağlamak amacıyla hazırlanan Tek Tip Demokratik Tüzük, hayata geçirilememiş olsa da DİSK iddianamesinin birçok bölümünde sık sık başvuru bir suç unsuru olarak DİSK'li sendikacıların karşısına çıkacaktır. Demokratik Tüzük, mahkemede DİSK aleyhine delil olarak okunan Sovyetler Birliği Anayasası taslağı ile doğrudan ilişkilendirilecek, DİSK'li sendikacılar ise Marksist-Leninist bir amaçla proleterya diktatörlüğünü kurmaya çalışmakla suçlanacaktır (Cumhuriyet, 29.06.1983). Sovyetler Birliği Anayasası taslağının DİSK Genel Merkezi'ndeki çalışma odasında bulunduğu iddia edilen genel sekreter Fehmi Işıklar, Sovyetler Birliği Anayasa taslağında olduğu için değil, sendikal iç işleyiş açısından gerekli olduğu için DİSK'in demokratik merkezîyetçiliği ilke edindiğini ifade edecektir (Cumhuriyet, 29.06.1983).

Konfederasyon yönetiminin kendi iç krizine ve parçalanmışlığına yönelik bu çözüm arayışlarının sonuçsuz kaldığı ve çatışmanın giderek şiddetlendiği yine yönetimin kendisi tarafından açıkça dile getirilir. Ören toplantısından kısa bir süre sonra gerçekleştirilen DİSK Yönetim Kurulu toplantısında Baştürk tarafından yapılan açıklama bunun itirafı niteliğindedir. Demokratik kitle örgütlerinin bütünlüğünü ve gücünü bölücü faaliyetler içine giren bir kısım siyasi parti veya henüz partileşmemiş eğilimlerin, kendi siyasi başarılarını bazı demokratik kitle örgütlerinin yönetiminde yer tutma ile eşdeğer saydığını ve bu nedenle de onların bütünlüğünü tehlikeye atacak kadar sekter ve dar grupçu tavır içine girdiklerini belirten Baştürk, DİSK

⁵⁴ Vurgular bana aittir.

Yönetim Kurulu'nun bu durumun önüne geçmek amacıyla bu gibi kişi ve grupların DİSK ile ilişkisinin kesilmesine karar verdiğini açıklar (Disk Ajansı, 25.08.1978). Bu açıklamadan birkaç ay sonra ise daha önceki satırlarda da ifade edildiği gibi Şubat 1979'da Maden-İş, Bank-Sen, Baysen ve Yeraltı Maden-İş sendikaları DİSK'ten ihraç edilir.

1970'lerin sonunda içeride bölünme, kutuplaşma ve dağılma ile mücadele eden DİSK, dışarıda ise giderek şiddetlenen iktisadi ve siyasi krizin yarattığı tahribat ile mücadele etmek durumundadır. 1978 yılı imalat sanayi üretim hızının düştüğü, döviz rezervlerinin ve ihracatın ciddi oranda azaldığı, buna karşılık ithalat ve dış ticaret açığının arttığı büyük krizin başlangıç yılıdır. Döviz darboğazı ve ekonomik sıkıntıların artması nedeniyle 1977'de aldığı kısa vadeli borçları ödeyemez duruma gelen Türkiye, 1978'de IMF güdümündeki istikrar politikasını kabul etmeye zorlanır (Kazgan, 2005, s. 189). Türkiye'nin 1978 başından itibaren para beklediği uluslararası mali kurumlar ise işi yavaştan alır ve IMF ile anlaşmaya varılmasını birincil koşul olarak öne sürer. Böylece uluslararası sermaye çevreleri Türkiye'yi en zayıf anında yakalar ve IMF programı kapsamında ekonomisindeki koruma duvarlarını kaldırmaya, kapılarını açmaya zorlar. IMF programını, krizin faturasını emekçi sınıfların sırtına yıktığı gerekçesiyle 'siyasi intihar' olarak gören Ecevit hükümeti, her ne kadar bu önlemlere ayak diremeye çalışsa da esasen çelişkili ve tutarsız bir iktisat politikası izler (Boratav, 1990, s. 341-342). Örneğin bir taraftan devalüasyonlarla IMF temelli taleplere 'gecikmiş ödünler' verirken, diğer taraftan piyasadaki tıkanıklığı fiyat kontrolleri ve polisiye önlemlerle aşma çabasına girer (Boratav, 1990, s. 342). Sermaye sınıfı ise Ecevit hükümetine karşı görülmemiş bir kampanya başlatarak Sıkıyönetim Komutanlığı'ndan aldığı özel izinle Mayıs 1979'da gazetelere verdiği paralı ilanlarda hükümeti suçlar (Berker ve Uras, 2009). Sanayici ve ihracatçının desteklenmediğini, yeni modeller aranması gerektiğini ifade eden TİSK Başkanı Narin, "sosyalist görünümlü bir program ile liberal dünyadan kredi bulunamayacağını" ileri sürer (Milliyet, 14.03.1979). Nihayet 1979 Temmuz'unda yazdığı niyet mektubunun kabul edilmesiyle hükümet, IMF ile anlaşmak durumunda kalır (Milliyet, 20.07.1979). Fakat IMF iç talep daraltılmadan, ücretler ve tarımsal destekleme fiyatları dondurulmadan yapılan devalüasyonları yetersiz müdahaleler olarak değerlendirir. Sonuç, IMF ile

yapılan stand-by anlaşmasının rafa kalkması, dış kaynakların tıkanması, karaborsa kazancının artması, işçi sınıfı ile sermaye arasındaki çatışmanın derinleşmesi olur. Bu noktada, büyük kriz dönemlerine özgü olan ekonomi ile siyaset arasındaki ayrımın görünürdeki doğallığı ortadan kalkar ve iktisadi talepler *dolaysızca* siyasal taleplere dönüşür (Öztürk, 2009, s. 350).

1979 ve 1980 yıllarında hem ekonomik kriz hem de ücretlerin ciddi oranda aşınması neticesinde greve katılan işçi ve grevde geçen işgünü açısından büyük sıçrama yaşanır. Başta tekelci sermayenin önemli temsilcilerinden MESS olmak üzere sermayenin işçi sınıfı mücadelesine karşı geliştirildiği grup sözleşmesi stratejisi kapsamında ortaya çıkan birleştirilmiş toplu pazarlık süreci (Aytekin, 2010, s. 188), emek-sermaye çatışmasının tırmanmasıyla 1979-1980 yıllarında kitle grevlerine dönüşür. Büyük bir işçi kitlesini mobilize eden bu grevler, bazen bir sektörün bir bölümünü bazen tamamını kapsar ancak sektörel sınırları aşarak ülke çapında etkili olur. Aynı zamanda, sermayenin karşı strateji olarak grup sözleşmesini dayatması işçi sınıfını da sermaye karşısında güçlü ve birleşik durmaya iter. Böylece uygun koşulların olduğu örnekler DİSK'e, Türk-İş'e bağlı veya bağımsız sendikaların geniş bir işçi kitlesiyle birçok işyerinde aynı sermaye grubuna karşı örgütledikleri güç ve eylem birliğine sahne olur. Yükselen işçi sınıfı mücadelesi, özellikle sermayenin yeniden yapılanması, kâr oranlarının artırılması ve sermaye birikiminin sağlanması için kritik olan sanayi kollarında kendini gösterir. Bu dönemde başta metal, cam ve tekstil olmak üzere birçok sektörde yapılan bu grevler hem kitlesel hem de siyasal nitelik taşır. Özel sektör, greve katılan işçi ve grevde geçen süre açısından kamu sektörünü geride bırakırken, özellikle metal işkolundaki grevler ciddi bir bunalıma neden olur (Yaman-Öztürk, 2008, s. 300, 315). Bir başka deyişle, sınıfın sendikal temelli, örgütlü bu keskin mücadelesi krizin derinleşmesinin önemli unsurlarından biridir (Yaman-Öztürk, 2008, s. 299).

1970'li yılların ikinci yarısında gitgide militanlaşan ve siyasallaşan işçi hareketinin öne çıkan merkezi DİSK; grup pazarlığı içinde örgütlenen kitle grevlerinin öncüsü ise 1977'de Maden-İş'in MESS'e karşı yürüttüğü Büyük Grev olur. Grev

sürecinde kapanan fabrikaların dışında 63 işyerinde uygulanan greve yaklaşık 20 bin işçi katılır ya da lokavta maruz kalır (Şafak, 2013, s. 138). DİSK ve onun çatısı altındaki sol örgütlerin etkinliğindeki kitle grevleri, iktidar blokuna yönelen politik bir silah haline gelir ve politik mücadeleyi sınıf mücadelesinin ayrılmaz bir parçası olarak tesciller. Ancak Konfederasyon yönetimi ile Maden-İş'in birbirinden farklı tutum aldığı Büyük Grev ve sonuçları, DİSK içinde ve dışında solun diğer kesimlerinin de ağır eleştirilerine maruz kalır. Bu çatışma, sol içinde çok sert tartışmalara yol açan Büyük Grev sürecinde ve sonrasında daha net bir şekilde açığa çıkar. Derinleşen siyasi ayrılıklar ve çatışmalar yalnız Konfederasyon yönetimi ile bağlı sendikaları değil, aynı sendikaya mensup kadroları şubelerde, bölge temsilciliklerinde, işyerlerinde hatta grev alanlarında karşı karşıya getirir. DİSK içinde tırmanan gerilim ve artan saflaşma, sendikal kadroların dayandığı kitle tabanının daralmasına, krizin tırmandığı koşullarda daha da sertleşen sermaye karşısında sınıfın güç kaybetmesine, zamanla grevlerin etkisinin zayıflamasına ve uzayan grevlerin yükünün taşınamaz hale gelmesine neden olur. Bu durum, en açık haliyle DİSK'in lokomotif Maden-İş sendikasında gözlemlenir. Maden-İş'in 1974-1977 yılları arasında ivme kazanan gelişimi, sendika-parti ilişkisinin deforme olmasıyla 1977'den itibaren gerileme sürecine girer (Şafak, 2012, s. 407-408). Toplu pazarlık gücünü de önemli ölçüde zayıflatan bu gerileme eğilimi, özellikle ikinci ve üçüncü dalga MESS grevlerinde açığa çıkar. Bunun tabandaki, işçi cephesindeki izdüşümü ise bıkkınlık, yorgunluk ve yılgınlık olur. Önceki satırlarda da ifade edildiği üzere üçüncü dalga MESS grevleri ve aynı dönemde devam eden tekstil ve cam işkollarındaki toplu grevlerin, 12 Eylül bildirileriyle durdurulmasından kısa bir süre sonra, aylardır çok sınırlı ödemelerle grevi sürdürmeye çalışan işçilerin hiçbirinin aksini düşünmeden işbaşı yapması, bu durumun somut sonucu olur.

Sınıf içinde giderek büyüyen kutuplaşma ve sol içi çatışma karşı cepheden-sermaye cephesinden- de dikkatle izlenir. Aynı yıllarda sermaye sınıfı kendi içindeki gerilim noktalarını geri plana iterek bir bütün olarak işçi sınıfına karşı ortak bir sınıf tavrı geliştirir ve iki ana strateji savunur (Aytekin, 2010, s. 184-185): “Ücretlerin baskılanması” ve “sınıf temelli politikaya son verme” diğer bir deyişle sınıfsızlaştırma politikası.

Hem kısa hem de uzun vadeli çıkarları gereği işçi sınıfı hareketini zayıflatmayı, sendikalar üzerindeki baskı ve denetimin artmasını sağlamayı amaçlayan sermaye kesimleri, başta TİSK, TOBB ve MESS olmak üzere sendikaların ekonomik değil, siyasal gayeler taşıdığından, ‘sosyal huzuru ve çalışma barışını’ bozduğundan, bu çerçevede ortaya çıkan ‘ideolojik sendikacılığın’ sendikalar arasındaki rekabeti körükleyerek sendika enflasyonuna yol açtığından şikayet ederler. Çözüm önerileri ise sendikaların idari ve mali yönden denetlenmesi ve aşırı isteklerinin engelleneceği yeni bir ücret politikasıdır. 1980 bu söylemlerin daha da yoğunlaştığı yıldır. TOBB Başkanı Mehmet Yazar, “ülkede hür sendikacılığın dejenere edildiğini” vurgularken (TOBB Haber Bülteni, 1980, s. 1-2); TİSK Yönetim Kurulu Başkanı Halit Narin ise, ideolojik sendikacılık anlayışının yaygınlaştığından, işçi sendikalarının niceliksel olarak enflasyonist bir düzeye ulaştığından, grevlerin arttığından, toplu sözleşmelerde ise belirli bir ücret politikasının saptanamamış olmasından dolayı sendikacıların aşırı isteklerde bulunduğu ve toplu sözleşmelerin bedelinin millete ödetildiğinden yakınır (Milliyet, 11.04.1980). Türkiye’de işçi sendikaları kadar serbest hareket edebilen başka hiçbir kuruluş olmadığını ileri süren Narin, işçi aidatlarının işveren tarafından doğrudan kesilip sendikalara ödenmesi sisteminin (check-off) sağladığı “kolay” sendikacılığın, sendikalar arasında aşırı, ideolojik çekişmeye yol açtığı gerekçesi ile kaldırılmasını savunur (Cumhuriyet, 11.04.1980). Ayrıca bazı sendikaların siyasi partilerle olan organik bağları nedeniyle toplu pazarlığın kavga aracı haline getirdiğini öne süren Narin, sendikaların eğitim fonu görüntüsü altında ideolojik eğitim vererek Türk işçisine sınıf kavgasını öğrettiğini iddia eder (Cumhuriyet, 11.04.1980). Hatta ideolojik sendikacılığın terörü beslediğini, sendikaların militan yatağını olmadığını ve olmasına izin verilemeyeceğini, ideolojik sendikacılığa artık dur denmesi ve denetim altına alınması gerektiğini dile getirir (Milliyet, 25.06.1980). Sınıfsızlaştırma stratejisinin önemli bileşenlerinden biri olan sendikalaşma ile ‘terör’ arasında kurulan bağın yanı sıra sendikaların sınıf kavgasına yol açarak barış ve huzuru tehdit ettiği iddiasını MESS de DİSK’e, ama özellikle Maden-İş’e karşı dile getirir. Maden-İş’in ekonomik çıkarların değil, ideolojik ve siyasal amaçların peşinden koştuğu ve işçileri sınıf kavgasına itme çabasında olduğunu belirten MESS, toplu sözleşmeleri araç olarak kullanarak hür demokratik rejim yerine sosyalist rejimi kurmaya çalıştığı öne sürer (Milliyet, 11.03.1980; 18.04.1980)

Sendikal hareketi ideoloji, siyaset hatta terör ve anarşi ile ilişkilendirerek itibarsızlaştırmanın yanı sıra “işçi-memur” kategorilerine bölerek zayıflatma çabası da sermayenin sınıf temelli politikaya son verme stratejisinin dikkat çekici unsurlarından biridir. 1977-1980 yılları arasında DİSK, TÖB-DER, TÜR-DER, TMMOB, TÜTED ve TÜR-DER kamu emekçilerinin grevli toplu sözleşmeli sendikalaşma hakkına kavuşması için ortak bir sınıf tavrı sergilemiş olsa da krizin derinleştiği, sınıf mücadelesinin şiddetlendiği bu dönemde sermaye sınıfı, çalışma koşulları, ücret farkı, sosyal haklar ve güvenceler konusunda sendikalı sanayi işçisinin “devleti temsil eden memurlara” göre daha ayrıcalıklı bir konumda olduklarını her fırsatta dile getirir. Önceki yıllarda işçilerin memur olmak için çabaladığını, şimdi ise tam tersine memurların işçi olabilmek için büyük çaba gösterdiğini belirten TİSK, Sendikalar Kanunu ve Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu’nun ‘aşırı himayeci’ bir anlayışıyla işçi statüsünde çalışanları, devlet otoritesini temsil eden memurların sahip olduklarının ötesinde haklar ve güvencelerle donattığı, ayrıcalıklı bir çalışanlar grubu yarattığı iddia eder (aktaran AYTEKİN, 2010, s. 199-200). 1978 tarihli TÜRİAD raporunda “Memur olmak ya da olmamak” başlıklı bir yazı kaleme alan Koç Holding yöneticilerinden Rahmi Koç, bugün birinci sınıf bir devlet memurunun eline geçen aylık paranın, özel kesimde çalışan bir ustabaşının ücreti ile mukayese edildiğinde aradaki uçurumun daha bariz bir şekilde ortaya çıktığını yazar (Koç, 1978, s. 80). Ücret artışlarının yüksek maliyetlere ve bu maliyetlerin halka yansımalarına neden olduğunu vurgulayan TİSK Başkanı Narin ise, enflasyon hızının yüzde 60'lara ulaştığı bir ortamda işçilere yüzde 100'den fazla ücret artışı sağlanırken, memurlara tanınan yüzde 20'lik artışın sosyal adalet kurallarına aykırı olduğunu ve memur kesiminin sosyal saygınlığına kavuşturulması gerektiğini ifade eder (Milliyet, 10.08.1979). Nominal ücretlerdeki aşırı bir artışın enflasyonu tırmandıracağını ileri süren Narin aynı açıklamada, yıllardır ihracata dönük bir ekonomiye sahip olma taleplerini ısrarla savunduklarını, ihracatın teşvik edilmesi, gerekirse iç talebin kısılması ve herkesin gerekli fedakarlığı göstermesi konusundaki görüşlerini yetkililere ve kamuoyuna defalarca duyurduklarının altını çizdi (Milliyet, 10.08.1979).

Esasen sendikalı sanayi işçisinin “imtiyazlı bir sınıf” haline getirildiği iddiası bir yandan sınıfsızlaştırma politikasına diğer yandan ise Narin'in açıkça ifade ettiği

üzere dışa açık, ihracata dayalı ekonominin gereği olan ücretlerin baskılanması politikasına hizmet eder. Dolayısıyla kriz koşullarının ötesinde yapısal bir dönüşümün eşiğinde olan Türkiye sermayesinin bu ortak talebi, aynı zamanda ihracata dayalı stratejinin ve neoliberal politikaların hayata geçirilmesinin gereğidir. Söz konusu yapısal dönüşüm beklentisine yol açan kriz konjonktüründe sermaye sınıfının, kâr oranlarının düşme eğilimine karşı ilk refleksi olan ücretlerin baskılanması talebi, 1977-1980 yılları arasında sermaye sınıfının sıklıkla savunduğu gündem maddelerinden biridir. İşçi ücretleri konusunda en sert tavrı sergileyen TİSK, TOBB ve MESS, yaptıkları yayınlarda, verdikleri demeçlerde ücret artışlarının enflasyonun ve çalışma barışının bozulmasının dolayısıyla yaşanan krizin esas nedeni olduğunu ileri sürer. İçerisinde sanayi ve ticaret burjuvazisinden, esnaf ve sanatkârlara kadar sermayenin farklı fraksiyonlarını barındıran ve bir ‘baskı grubu’ işlevi görerek bu kesimlerin ortak taleplerini siyasal alana taşımaya hedefleyen Türk Hür Teşebbüs Konseyi (HTK) ise ihracatın teşviki, çalışma barışının sağlanması, sendika enflasyonunun önlenmesi gibi beklentilerin yanı sıra ‘yeni bir ücret politikası’ oluşturulması talebinde ısrar eder.

1970’lerin sonunda yekvücut halinde işçi hareketine karşı ortak bir sınıf tavrı geliştirmeyi başaran sermaye sınıfının, 1978-1980 yılları arasında üst perdeden dillendirdiği sınıfsızlaştırma ve ücretlerin baskılanması politikaları 12 Eylül’de ve sonrasında devletin neoliberal yapılanmasında, sermayenin hegemonyasını tesisinde ve otoriter-dışlayıcı modelin inşasında mihenk taşı olacaktır.

Öte yandan, 1970’lerin sonu ekonomik çöküş koşullarında siyasi ve toplumsal çatışmaların çığ gibi büyüdüğü, aynı zamanda terör olayları, siyasi cinayetler ve katliamların da hızla tırmandığı yıllardır. Bu dönemde korku her defasında daha çok ölümle sonuçlanan saldırılarla büyümüş, katliamlara dönüşmüştür. 1979’un ortalarında artık öldürülen insan sayısı günde 20’ye ulaşmıştır. 1 Mayıs 1977’de işçileri, 16 Mart 1978 İstanbul Üniversitesi’nde sol görüşlü öğrencileri hedef alan bombalı saldırılar; Sivas, Kahramanmaraş, Çorum’da Alevilere yönelik katliamlar; aydınlara, gazetecilere, politikacılara yapılan saldırılar, kahve taramaları toplu katliamlara dönüşerek 12 Eylül askeri darbesine kadar sürdü. Darbeye giden süreçte kırılma noktası Kahramanmaraş

katliamı olur.⁵⁵ Katliamın ardından 25 Aralık günü İstanbul ve Ankara dahil toplam 13 ilde sokağa çıkma yasağı ve sıkıyönetim ilan edilmesiyle ordu terör ile mücadele kapsamında işin içine dahil olur. Hâlihazırda iktisadi krizin bakışı altında olan Ecevit hükümeti bu tarihten itibaren şiddetini arttıracak olan yeni terör olaylarıyla karşı karşıya kalacak ve giderek kontrolü kaybedecektir.

DİSK, 16 Mart katliamında olduğu gibi Maraş katliamını da hiç vakit kaybetmeden gelişkin bir siyasal refleksiyle kınar. 26 Aralık'ta olağanüstü toplanan DİSK Yönetim Kurulu ve Başkanlar Konseyi yazılı bir açıklama yaparak katliamda ölenlerin anısına tüm demokratik kuruluşları ve halkı 5 Ocak günü 5 dakikalık saygı duruşuna davet eder. 20 Mart Faşizme İhtar eyleminde alınan tavrın haklılığının Maraş katliamıyla en açık şekilde kanıtlandığını belirten DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk, CHP hükümetini eleştirir (Milliyet, 25.12.1978). CHP iktidarının “faşist saldırılar ve terör” konusunda başarısız olduğunu, temel hatasının ise “doğru teşhis” koyamamış olmasından kaynaklandığını kaydeden DİSK, işçi sınıfına ve emekçi halka

⁵⁵ 19 Aralık 1978 günü, Kahramanmaraş'taki Çiçek Sineması'nda Ülkücü Gençlik Derneği tarafından tüm Türkiye'de eşzamanlı gösterilen Sovyetler Birliği aleyhtarı “Güneş Ne Zaman Doğacak?” adlı film gösterimi sürerken ilk bomba patlar. Ertesi gün Yenimahalle'de Alevilerin gittiği Akın Kiraathanesi önce yayılım ateşine tutulur ve ardından bombalanır. 21 Aralık'ta iki solcu öğretmen öldürülür ve öğretmenlerin 22 Aralık'taki cenaze töreninden sonra yürüyüşe geçen binlerce kişilik grup karşılarında, ‘Komünistlerin cenaze namazı kılınmaz’, ‘Neden duruyorsunuz, sizde din iman yok mu? Din elden gidiyor!’, ‘Alevilere ölüm’ diye bağırarak saldırganları bulmuştur. Nihayet 23 Aralık günü olaylar birden bire toplumsal bir boyut kazanır ve kısa sürede büyür. Güvenlik kuvvetlerinin müdahale etmediği olaylar üzerine kentte kitle katliamının tüyler ürpertici örneği sergilenmiştir (Özdemir, 1990, s. 245). Gazeteler, sokağa çıkma yasağına rağmen yüzü maskeli kişilerin “Müslüman Türkiye”, “Ordu-Millet el ele” sloganlarıyla gösteriler yaptığını, Valilik binasını ele geçirmeye çalışan saldırganların Alevi mahallerine baskın yaparak önceden belirledikleri binaları ateşe verdiğini, yaralıları hastaneye taşıyan ambulansların durdurulup, kurşunlandığı yazılır (Milliyet, 24.12.1978; Cumhuriyet, 24.12.1978; Cumhuriyet, 25.12.1978). Oysa olaylar gazetelerin yazdığından daha vahimdir, “Alevi-Sünni ayrımı ve karşılıklı kinleşmeler öyle noktaya varmıştı ki, üç yaşında çocuğu öldüren, hamile bir kadını karnından süngüleyen, tüfeği başına dayayıp Müslümanlığın beş şartını tam bilemediğinden dolayı adamı vuran ve ardından da üzerine benzin döküp yakan insanların bu kinleri nasıl anlatılabilirdi?...” (Birand, 1984, s. 68). Katliamın biçimi ve boyutları iç savaşı tahrik edici niteliktedir.. Dinamit lokumları, av tüfekleri, uzun namlulu silahlar, tabancalar, tahtalar, baltalar, balyozlar, zincirler, demir sopalar, tahta sopalar, kürekler, et satırları, benzin ve gaz bidonlarının kullanıldığı olaylar sonunda resmi rakamlara göre 109 kişi hayatını kaybetmiş, 176 kişi ağır şekilde yaralanmış, 500 ev ve işyeri tahrip edilmiştir (Özdemir, 1990, s. 245).

dayanmadan, mevcut ekonomik ve siyasal hakları genişletmeden “faşizm” ile mücadele edilemeyeceğini vurgular⁵⁶ (Milliyet, 29.12.1978).

DİSK yönetiminin aldığı karar uyarınca 5 Ocak günü saat 11:00’de gerçekleştirilen Faşizmi Lanetleme eylemine katılan DİSK ve bazı Türk-İş üyesi işçiler, katliamda yaşamını yitirenlerin anısına işyerlerinde 5 dakikalık saygı duruşunda bulunur (Milliyet, 06.01.1979). DİSK’in çağrısıyla yapılan eyleme başta TÖB-DER, TMMOB, TÜTED, TÜM-DER olmak üzere diğer demokratik kuruluşların üyeleri de katılır. Kars’ta eyleme katılan 31 kişi sıkıyönetim yasaklarına aykırı davrandıkları, İzmir’de ise 10 kişi çevrelerindeki eyleme katılmaya zorladıkları gerekçesiyle gözaltına alınır (Milliyet, 06.01.1979).

Bireysel cinayetlerin toplu katliamlara dönüştüğü, faili meçhul cinayetlerin tırmandığı ve sıkıyönetimin devam ettiği 1979 yılında DİSK yönetimi, 1 Mayıs’ı Taksim Meydanı’nda kutlamak için İstanbul Valiliği’ne başvuruda bulunur. DİSK Başkanlar Konseyi geleneklerine uygun olarak 1 Mayıs’ın 1 Mayıs Alanı’nda, yani Taksim Meydanı’nda kutlanacağını açıklar ve tüm emekçileri kutlamalara davet eder (Cumhuriyet, 19.04.1979): “(...) Ülkemizin içinde bulunduğu somut koşullarda ekonomik-demokratik hak ve özgürlüklerimizi kullanma hakkından ödün vermeksizin, 1 Mayıs’ın İstanbul’da ve 1 Mayıs Alanı’nda kutlanmasının tarihsel ve sınıfsal bir

⁵⁶ DİSK’in yaptığı açıklama için Bkz. Milliyet, 29.12.1978: “Dün olduğu gibi bugün de, emperyalizm kendisine bağımlı az gelişmiş kapitalist ülkelerde ekonomik, sosyal ve siyasal bunalımların yarattığı sosyal tepkileri bastırabilmek ve bağımsızlığı sürdürebilmek için faşist ve askeri yönetimler istemektedir. Emperyalist ve kapitalist sisteme bağımlı Türkiye’de de bu nedenle siyasal iktidarın yüzde yüz güdüm altında tutulması amaçlanmaktadır. (...) Türkiye’de emperyalizmin koruduğu kolladığı, desteklediği ve gerektiğinde harekete geçirdiği faşist güçler, özlemleri olan faşist bir yönetim biçimine ulaşmak için saldırganlaştırılmaktadırlar. (...) Yıllardan beri Türkiye’de uygulanan faşizme yönelik sinsi plan, toplumun bütün demokrasiden, insanca yaşamaktan yana güçlerine karşı bir sindirme politikası izlemektedir. Kanlı Pazar’dan Kahramanmaraş katliamına kadar uzanan olaylar zinciri bu politikanın somut göstergesidir. (...) Emperyalizmin ve onun ülkemizdeki işbirlikçilerinin istem ve çıkarları doğrultusunda kamplarda yetiştirdikleri faşist komandolar aracılığıyla faşistler, işçi ve emekçilerin grevlerini, mitinglerini basmışlardır. Siyasal partilerin mitinglerine, toplantılarına saldırmışlardır. Irk, din, mezhep ayrımlarını sonuna kadar körükleyerek emekçi halkımızı bölmeyi ve birbirine kırdırmayı amaçlamışlardır. (...) Maraş’ta yaşanan bu olaylar, faşizmin iktidarı uğruna yapabileceği insanlık dışı saldırıların kanlı bir görüntüsüdür. (...) Böylelikle, faşist bir iktidarın oluşturulmasının zeminini yaratacaklarını sanmışlardır. (...) CHP iktidar olmadan önce faşist saldırı ve terörü yok etme sözü vermiş olmasına rağmen, faşist saldırıların önlenmesi için öncelikle doğru bir teşhis koyamamıştır. Dolayısıyla faşizme karşı mücadelede de başarıya ulaşamamıştır. (...) İşçi sınıfına ve emekçi halka dayanmadan, onların ekonomik ve demokratik var olan sınırlı özgürlüklerini genişletmeden faşizme karşı mücadele edilemez.”

görev olduğunu kabul eder ve DİSK dışındaki örgütlerce İstanbul dışında yapılacak kutlama, girişim ve eylemlerin teslimiyetçilik olduğunu vurgular(ız).”

Ancak TBMM’de sıkıyönetimin iki ay daha uzatılması kararının alınmasının ardından İstanbul 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı yayımladığı bildiriye, “bazı siyasi parti, dernek ve işçi kuruluşlarının 1 Mayıs günü İstanbul’da yapmayı tasarladıkları açık hava gösterilerini” yasakladığını açıklar (Milliyet, 27.04.1979). Açıklamanın sonundaki uyarı ise ordunun 12 Eylül ve sonrasındaki retorığının ilk örneklerinden biri olması açısından dikkat çekicidir: “Ulusal geleneklerinin gereği devletine gönülden bağlı, yasalara saygılı Türk işçisinin ve çeşitli dernek ve siyasi parti mensuplarının sıkıyönetim yasasına göre suçlu duruma düşmemeleri ve hem can güvenliğinin hem de İstanbul’un huzur ve sukununun sağlanması için Sıkıyönetim Komutanlığı’nca alınan ve alınacak olan önlemlere yardımcı olacaklarına inanılmaktadır.”

DİSK’in 1 Mayıs’ta İstanbul’da düzenleyeceği mitingin sıkıyönetim kurallarına aykırı olacağını vurgulayan dönemin Başbakanı Ecevit, “DİSK’in sıkıyönetim kararları karşısında bir direniş anlamı taşıyacak davranışa geçeceğine ihtimal vermek istemiyorum. DİSK yöneticilerinin bu konudaki eğilimlerini bir kez daha gözden geçireceklerini umuyorum. Böyle bir davranışın herhangi bir ideoloji açısından da bir gerekçeye bağlanamayacağı kanısındayım” şeklinde açıklamada bulunur (Milliyet, 21.04.1979). Bunun üzerine hükümeti sert bir dille eleştiren DİSK Genel Başkanı Baştürk, CHP’nin demokrasi sınavında sınıfta kaldığını ve Türkiye işçi sınıfının tek devrimci sendikal örgütü olan DİSK’in işçilerle askerleri karşı karşıya getireceğini ileri sürerek üstlendiği görevin sorumluluğundan kurtulamayacağını vurgular. İşsizliğin, enflasyonun yanı sıra faşist saldırıların arttığı koşullarda işçilerin seslerini duyurmalarının en doğal hakları olduğunu söyleyen Baştürk açıklamasını özetle şöyle sürdürür (Milliyet, 28.04.1979; Cumhuriyet, 28.04.1979):

“Başta işçi sınıfı olmak üzere tüm emekçi halkımızın her geçen gün biraz daha ağırlaşan koşullarda yaşamaya itilmektedir. Hayat pahalılığı, giderek büyüyen işsizlik, kuyruklar bunlar yetmiyormuş gibi hergün faşist saldırılar sonucu dökülen kan ve gözyaşları artık yaşamı çekilmez hale getirmekte, emekçi halkımızın içine düşürüldüğü bunalım giderek derinleşmektedir.

Böyle bir ortamda CHP ağırlıklı iktidar emekçi halkın şikayetlerini dile getirme ve istemlerini hayata geçirmeye yönelik haklarının kullanılmasını engellemek istemektedir. Emekçi halkımıza daha geniş ekonomik ve demokratik haklar vaat eden CHP, ülkemizin en kritik anında demokratik hak ve özgürlüklerin korunması ve genişletilmesi yolunda en ufak bir girişimde bulunmamış, tam tersine yeni tasarıları ile demokratik hakları kısıtlamaya kalkışmıştır. İktidarın bu tavrından yararlanmış ve yeni mevziler elde etmişlerdir.

(...) Emeğin bayramını kutlamak işçi sınıfının hakkı ve DİSK'in temel görevidir. (...) Devrimci bir sendikal örgütün genel başkanı olarak arkadaşlarımla 1 Mayıs'ta 1 Mayıs Alanı'nda olacağım."

Baştürk'ün 1 Mayıs 1979'un yalnızca İstanbul'da, 1 Mayıs Alanı'nda kutlanacağını açıklamasına rağmen TKP'ye yakın sendikalar Maden-İş'in öncülüğünde kutlamaların yasaklı olmayan illerden biri olan İzmir'de yapılması için adım atar. Baştürk, yönetimin kararına aykırı hareket ederek böyle bir girişimde bulunanları Türkiye işçi sınıfına ihanetle suçlar (Milliyet, 29.04.1979; Cumhuriyet, 29.04.1979). Sonuç, bir yanda askeri mahkemece tutuklanan DİSK yöneticileri, diğer yanda İzmir Cumhuriyet Alanı'nda 1 Mayıs mitingi düzenleyen DİSK üyesi Maden-İş, Bank-Sen ve Baysen yöneticileri olur. DİSK içinde konsolidasyonun sağlanamadığı, aksine alınan ihraç kararından sonra iç hesaplaşmaların ve kutuplaşmaların daha da pekiştiğini açığa çıkaran bu saflaşma/çatışma, Kemal Türkler'in İzmir mitingindeki konuşmasına ve Konfederasyon'un 7. Genel Kurul'a sunduğu *Çalışma Raporu*'na akseder. DİSK yönetiminin 1 Mayıs tavrını eleştiren Türkler, DİSK yöneticilerinin sorumsuz tutumları ve zamansız çıkışları nedeniyle İstanbul'daki kutlamaların olanaksız hale geldiğini ifade eder (Milliyet, 02.05.1979): "1 Mayıs'a 1,5 ay kala DİSK yönetiminin dört sendikayı 1 yıl süre ile DİSK'ten ihraç etme kararı alması, açıktır ki, işçi sınıfımızın sendikal birliğine büyük zararlar vermiştir. (...) DİSK yöneticilerinin bu tavrı yalnızca işçi düşmanlarına yaramıştır. DİSK yöneticileri 1,5 yıldır tüm davranışları ile DİSK ilkelerini zedeledirler. DİSK'in saygınlığına gölge düşürdüler. Ekonomik önlemler paketi adı altında zamlardan başka birşey getirmeyen son uygulamaları, tekellerin temsilcileri ile birlikte onaylayarak DİSK'i uzlaşmacı sendikacılarla aynı konuma düşürdüler." Türkler'in yönelttiği bu suçlamalara Konfederasyon yönetimi aynı sertlikle yanıt verir ve restleşmenin boyutu ajitasyonun artan dozuna yansır (DİSK, 1980, s. 219):

“1 Mayıs 1979, mücadelemizde bir ayrıç noktası olmuştur. DİSK disiplinine aykırı davranışları nedeniyle üyelikten geçici olarak ihraç edilen üç sendikanın temsilcileri 1 Mayıs çalışmalarını sırasında DİSK disiplinini yeniden çiğner davranışlar içine girmişler, tahripkar bir tavırla yöneticileri eleştirmek isterken, gerçekte DİSK’in örgütsel yapısını da ayaklar altına almak istemişlerdir. (...) Egemen sınıfların kendilerine gösterdikleri alanda, onların çizdiği sınırlar içinde 1 Mayıs’ı yalnızca biçimsel olarak kutlamaya kalkışmışlardır. 1 Mayıs geleneğini hiçe saymışlardır. DİSK’i arkadan hançerleyerek, ne denli ‘birlik’ yanlısı olduklarını sergilemişlerdir. İşçi sınıfının devrimci sendikal hareketini bölme ve parçalama çabalarını 1 Mayıs nedeniyle en açık bir biçimde sergileyerek oportünist tavırlarını, iki yüzlüklerini, korkaklıklarını, mücadeleden kaçtıklarını, en keskin tavırlara rağmen nasıl teslim olduklarını, reformculuklarını teşhir etmişlerdir.”

Yasağa rağmen Baştürk’ün, 1 Mayıs’ın İstanbul’da kutlanmasında kararlı olduklarını ifade etmesi üzerine İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı harekete geçer. Komutanlığın emriyle 28 Nisan günü DİSK Genel Merkezi ve DİSK’e bağlı 16 sendika aranırken; DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk, Genel Sekreter Fehmi Işıklar, Genel Başkanvekili Kemal Nebioğlu, Yürütme Kurulu üyeleri Rıza Güven ve Tuncer Kocamanoğlu ile 1 Mayıs Kutlama Komitesi’nde görevli Avukat Yücel Top ve Hüseyin Ekinci 1402 sayılı yasaya aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle 15 gün süreyle gözaltına alınır (Milliyet, 29.04.1979; Cumhuriyet, 29.04.1979). Hatta DİSK yöneticilerinin gözaltına alınması sırasında Genel Merkez’de bulunan ve kararı protesto eden 90 kişi de aynı gün gözaltına alınır. Sıkıyönetim Komutanlığı’na götürülmeden önce açıklama yapan Baştürk, doğrudan Ecevit’i suçlar (Milliyet, 29.04.1979; Cumhuriyet, 29.04.1979): “Bu baskı ve terörün tarih içindeki tek sorumlusu Başbakan Ecevit’tir. Kesinlikle bilinmelidir ki, emekçi halkımız hak ve özgürlükleri, demokrasiyi koruyacaktır. (...) Buradan Sayın Başbakan Ecevit’e seslenmek isterim. Başbakanlığınız döneminde üye sendikalarımız ve DİSK’in aranması tarih huzurunda size şeref getirmeyecektir.”

Baştürk ve DİSK Yürütme Kurulu’nun yedi üyesi, “devletin ve hükümetin nüfuzunu kıran veya memleketin emniyet ve asayişini bozan eylemlerde bulunduğu” gerekçesiyle 7’şer gün hapis cezasına çarptırılır ve 5 Mayıs günü askeri mahkeme tarafından tutuklanır (Milliyet, 06.05.1979). Baştürk tutuklandıktan sonra verdiği ilk

demeçte, “DİSK Yürütme Kurulu, hapishanede de olsa mücadeleyi sürdürmeye kararlıdır. (...) 1 Mayıs’ı engellemeye çalışan ve demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına yönelik baskı yasalarını Meclis’e sunan, Türkiye’yi bugünkü duruma getiren siyasal iktidar sorumluluğundan kurtulamayacaktır” açıklamasında bulunur (Cumhuriyet, 08.05.1979).

Sermaye ile emek arasındaki sınıf mücadelesinin şiddetlendiği, DİSK ile siyasal iktidar arasındaki gerilimin tırmandığı, sıkıyönetim ilanıyla ordunun artık işin içinde olduğu koşullarda yaşanan bu 1 Mayıs tartışması, esasen iktidar blokunun tek bir ağızdan dillendirdiği DİSK’i marjinalleştirme ve kriminalize etme kampanyasının “başarılı” bir örneği olması açısından önem taşır. Bu tarihten sonra DİSK’e yönelik kullanılan dil daha da sertleşecek, saldırılar daha da şiddetlenecek ve nihayet askeri darbeye faaliyetlerine son verilerek yöneticileri tutuklanacaktır.

1 Mayıs’ta meydana gelen olaylar aynı zamanda CHP hükümeti ile ordu arasındaki sertleşmenin de ilk işaretidir. 1 Mayıs’ta çeşitli provokasyonlar neticesinde büyük çatışmalar bekleyen ordunun, İstanbul’da gösterileri yasaklamasına hükümetten gelen itiraza rağmen herhangi bir geri adım atılmaz (Birand, 1984, 115). Hatta DİSK’li yöneticilerin yanı sıra sıkıyönetim yasaklarına uymadıkları gerekçesiyle 1 Mayıs günü içlerinde TİP Başkanı Behice Boran’ın da bulunduğu yürüyüş yapmak isteyen 987 kişi gözaltına alınır (Milliyet, 02.05.1979). Gelen tutuklama kararlarının ardından 9 Mayıs günü Avrupa Konseyi’nde konuşacak olan Ecevit, Avrupalı parlamenterlerin eleştirileriyle karşılaşmamak için İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Org. Necdet Üruğ’dan tutukluların serbest bırakılmasını ya da gerekiyorsa haklarındaki kovuşturmanın tutuksuz yürütülmesini rica eder, ancak tüm ısrarlara rağmen Üruğ bu talebi reddeder (Birand, 1984, s. 115-116).

Nitekim 1979’un Mayıs ayı, gelişmelerin hızlandığı ordudaki hareketliliğin arttığı bir ay olur. Bir yandan IMF ile gerilim devam eder ve beklenen krediler temin edilemezken; özellikle sermaye çevrelerinin anti-propagandasıyla 6 bağımsız bakanın artan muhalefeti neticesinde hükümet içindeki çatışmalar şiddetlenir. Öte yandan, gelişmelerin kontrolden çıktığı kanaatine varan ordu, artık müdahalenin kaçınılmaz olduğuna hükmeder. 1979’un ortalarından itibaren ABD’nin Ecevit’e kuşkulu gözlerle

bakmaya başladığı, takip eden aylarda ise ağır bir dille açıkça eleştirdiği koşullarda, ordunun üst kademesi de sıkıyönetim uygulamalarını sert bir biçimde yeren, Kürt sorununun silahla çözülemeyeceğine inanan, kontrgerillayı tartışmaya açan ve devletçi ekonomi politikalarını benimseyen Ecevit hükümetine karşı ciddi mesafe koyar (Birand, 1984, s. 86-91). Ve 24-26 Mayıs tarihli CHP 24. Olağan Kurultayı'nın yaklaştığı günlerde ordu, Ecevit'in genel başkanlıktan uzaklaştırılması yönündeki telkinlerini artırır; ancak yaşanan yoğun tartışmalara rağmen muhalif kanadın ayrı bir liste çıkarmamasıyla Ecevit yeniden genel başkan seçilir (Milliyet, 27.05.1979; Birand, 1984, s. 116). 14 Ekim senato ve milletvekili ara seçimleri yaklaşırken, yönetime el koymanın hem içeride hem de dışarıda kötü bir intiba yaratacağını düşünen ordunun en büyük kaygısı seçimlerde kanlı, büyük çatışmalar yaşanmasıdır. Gerektiği anda düğmeye basıp duruma hâkim olmayı kararlaştıran ordu, binlerce asker ve polisi harekete geçirecek şekilde geniş güvenlik önlemleri alır (Milliyet, 14.10.1979).

Ordunun tetikte beklediği bir havada gerçekleşen seçimler, parlamentonun bütün dengesini değiştirir. “Nabız yoklaması” olarak değerlendirilen ara seçimler, CHP iktidarının sonu olur ve kartlar yeniden Demirel'in eline geçer (Milliyet, 15.10.1979; Cumhuriyet, 15.10.1979). 12 Kasım'da Demirel'in başbakanlığında AP azınlık hükümeti kurulur. Nitekim işçi ve emekçi yığınlarından meydana gelen toplumsal muhalefetin yeni toplum düzeni arayışlarına demokratik sol bir program ile karşılık veren CHP'nin 21 aylık iktidarı büyük bir hezimetle sonuçlanır. Zira kısa süren CHP iktidarı, hem iktisadi hem de toplumsal hayatta devletin düzenleyici rolünü genişleten demokratik sol programını, mevcut ülke koşullarında uygulayamayacağını ve kendisinin bunu uygulayacak irade, kadro, yetenek ve hazırlıktan yoksun olduğunu gözler önüne serer. Demokrasi, eşitlik ve sosyal adalet vaatleriyle iktidara gelen CHP'nin, henüz bir yıl geçmeden anarşi ve terörü önleme iddiasıyla parlamentoya sunduğu yasa tasarısında devletin baskı ve denetim gücünü arttırmaya çalışması, geleneksel devletçi refleksinin sonucudur. Bu olgu aynı zamanda, devletin kurucu partisi CHP'nin, üstlendiği esas misyonu yani, toplumsal muhalefetin düzen sınırlarının dışına taşmasına engel olma görevini açığa vurması bakımından önem taşır. Öte yandan, iktidar blokunun “serbest piyasa ekonomisi”nin gerekliliğini açıkça dillendirdiği bir dönemde döviz, petrol ve enflasyon sorunlarını devlet eliyle çözmeye

uğraşan CHP'nin demokratik sol ekonomi politikalarının da başarısız olduğunun açık göstergesi niteliğindedir.

Seçim sonuçlarının memnuniyet verici olduğunu belirten sermaye çevreleri, “sonuçların halkın sağduyusunun ve demokrasiye olan inancının kanıtı olduğunu” ifade ederler. TİSK Başkanı Halit Narin, sonuçlardan herkesin memnun olduğunu, seçimlerde halkın sola ve terörizme sempati göstermediğini ileri sürerken; İTO Başkanı Nuh Kuşçulu'ya göre, bu seçimler “hatalı ekonomi politikası izleyen hükümetlerin ara rejimlere başvurmadan milletçe değiştirilebileceği sağduyusunun varlığını göstermektedir” (Milliyet, 16.10.1979). İSO Meclis Başkanı İbrahim Bodur seçimlerin sol tehlikenin abartıldığı kadar geniş olmadığını ortaya koyduğunu vurgularken; TÜSİAD Başkan Yardımcısı Ali Koçman ise “halkın sessiz tepkisinin kamuoyunda daima kendini duyuran ve tepki veren baskı gruplarını bu seçimlerde aştığını” öne sürer (Milliyet, 16.10.1979).

Seçimlerden önce yaptığı değerlendirmede, yirmi bir aylık Ecevit iktidarının verdiği sözleri tutmadığını, sendikaların, demokratik kuruluşların basılması, kapatılması ve liderlerinin tutuklanması konusunda hiçbir şey yapmadığını ileri süren DİSK yönetimi, sert bir şekilde eleştirmesine karşın “faşizmin tırmandırılmaya çalışıldığı koşullarda” CHP'yi destekleme kararı almıştı (Milliyet, 26.09.1979; DİSK, 1980, s. 238-239): “Yerli ve yabancı sermaye çevreleri faşizmi tırmandırmak ve seçimlerden sonra ülkeyi faşizmin kanlı karanlığına boğmak için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Çeşitli ara rejim söylentileri ve bunu desteklemek üzere verilen paralı ilanlar, bakan istifaları ve faşist anarşinin akıl almaz boyutlara çıkarılması, bunun araçları ve kanıtlarıdır. Bütün bu çabalarla emekçi halkımız bezdirmek, yıldırmaq ve teslim alınmak istenmektedir. (...) Bütün bu koşulları göz önünde tutan DİSK Yönetim Kurulu 14 Ekim seçimlerinde; tabanının ilerici, demokrat unsurlardan oluşması nedeniyle, faşizme karşı mücadelede önemli görevler yapabilecek olan CHP'ye oy verilerek desteklenmesini; işçi sınıfımızı, emekçi halkımızı kucaklayan siyasal örgütlenmenin henüz var olmadığını bilincinde olarak sosyalist, ilerici tüm partilerin adaylarına da oy verilerek güç katılmasının faşizmle mücadele ilkesine ters düşmeyeceğini kamuoyuna duyurmaya karar vermiştir.” Ancak seçimlerde CHP'nin

büyük bir hüsrana uğramasının ardından Baştürk yaptığı değerlendirmede, seçimlerden yalnızca sosyal demokratların değil, sosyalistlerin de gerekli dersleri çıkarması gerektiğini, siyasal yapının iki büyük parti arasında tahterevalli oyununa dönmesiyle halkın bu ikisi arasında seçim yapmaya zorlandığını ve toplumdaki önemli sosyalist potansiyele rağmen bunun sandığa yansıtılmadığını ifade eder (DİSK Dergisi, Ekim 1979, s. 13). Tüm bölünmüşlüğüne karşın toplumdaki sosyalist potansiyelin gerçek gücünün siyasete taşınmadığı yönündeki bu değerlendirmenin vardığı nokta, Baştürk öncülüğünde DİSK'in siyasal parti kurma girişimi olur.

8-9 Kasım'da seçim sonuçlarını değerlendirmek üzere toplanan DİSK Genel Yönetim Kurulu, sosyalist partilerin aldıkları oyları ve son siyasal gelişmeleri tartışır. Sosyalist hareketin giderek bölündüğünü ve artık işçi sınıfının bir parti çatısı altında toplanmasının gerekliliğini vurgulayan DİSK yönetimi, sosyalist bir parti kurulmasına öncülük etme kararı alır ve “bir sendikal örgüt olduğu gerçeğini unutmaksızın, siyasi örgütlenme ve birlik oluşturma çalışmalarını yürütmek, siyasal birliğin program ve ilkelerini saptamak” amacıyla Genel Başkan Baştürk'e tam yetki verir (Milliyet, 10.11.1979; Cumhuriyet, 11.11.1979).

DİSK yönetiminin bu girişimine tepki gösterenlerden biri DİSK'ten geçici süreyle ihraç edilen Maden-İş Genel Başkanı Türkler olur. DİSK'in ekonomik bir örgüt olduğunu ve siyasi parti kurmak gibi bir yetkisinin olamayacağını vurgulayan Türkler, “ülkemizde yeni bir siyasi parti kurulmasından öte, soldaki mevcut siyasi partilerin tabandaki sol potansiyeli temsil edebilecek nitelikte birleşmelerine gereksinim” olduğu değerlendirmesinde bulunur (Milliyet, 13.11.1979). Diğer üye sendikalardan da olumsuz tepkiler gelmesi üzerine açıklama yapan DİSK Yürütme Kurulu yanlış anlaşıldığını, DİSK'in siyasi parti kuramayacağını ancak niyetinin sosyalistlerin birliği yönünde somut adımlar atmak olduğunu dile getirir (Milliyet, 16.11.1979). Ancak sendikaların itirazlarının devam etmesi üzerine Baştürk, DİSK'in bu çabasının manipüle edildiğini ve “işçi sınıfının birliğinin sağlanmasından korkanlarca eleştirildiğini” öne sürer (aktaran Koç ve Koç, 2008, s. 557-558). DİSK yönetimi ve Baştürk'ün, bu girişimin DİSK'in parti kurması şeklinde yanlış yorumlandığını belirtmesine karşın Halit Çelenk, Abdullah Baştürk'ün siyasal bir parti kurma

çalışmaları içinde olduğunu, kendisinden de bu çalışmalara katılmasını istediğini ancak 12 Eylül müdahalesiyle bu girişimlerin sonuçsuz kaldığını aktarır (Çelenk, 2003, s. 258-259):

“Ören’de Körfez Sahil Evleri Yapı Kooperatifi’nde Abdullah Baştürk ile evlerimiz karşı karşıyaydı. Sıdika Su, Fakir Baykurt, Talip Apaydın, İlhamı Soysal, Mehmet Ali Şengül, Bahri Savcı, Asım Bezirci, Nurer Uğurlu ve Milli Birlikçi Kamil Karavelioğlu da kooperatif üyesiydiler.

(...) 12 Eylül müdahalesinden önce, anımsadığıma göre 1979 yılında Abdullah Baştürk siyasal bir parti kurmanın hazırlığı içindeydi. Bu parti işçi sınıfına ve DİSK’e dayalı olarak kurulacaktı. Ören’de bana bu düşüncesini açmış ve benim çalışmalara katılmamı istemişti. O bu amaçla DİSK’in Ören’deki dinlenme yerinde güvendiği dostlarıyla toplantılar yapıyor ve konuyu tartışıyordu. Bu toplantılara değerli yazar İlhami Soysal, kimi sendikacılar ve ben katılıyordum. Daha sonra bu toplantılar Ankara’da Cinnah Caddesi’ndeki bir büroda sürmüştü. Ancak 12 Eylül müdahalesi başlayınca bu girişimler sonuçsuz kalmıştı.”

Seçimlerden sonra Demirel, olağanüstü bir hızla hareket ederek herhangi bir hükümet krizine müsaade etmeden ve eski Milliyetçi Cephe koalisyonunu tekrarlamadan azınlık hükümeti kurar ve 100 günlük bir program açıklar. Programa kapsamında Demirel, Ecevit’in devletin baskı ve denetim gücünü artıran yasa değişikliğini ufak rötuşlarla aynen sahiplenir. Nitekim bu noktada gerçekleşen AP-CHP işbirliği, ekonomik alanda ayrılığa dönüşür. Demirel’in Başbakanlık Müsteşarlığı’na atadığı Turgut Özal, IMF ile istişare halinde ve kapitalizmin ölçüleri içinde ekonomik yapıda köklü bir değişimi öngören önlemler paketinin hazırlığı içindedir.

4.3.2.3. Kaçınılmaz Sona Yaklaşırken DİSK

26 Aralık 1979 günü Hür Teşebbüs Konseyi’nin ihbarını değerlendiren kolluk kuvvetleri, DİSK’e bağlı Maden-İş Sendikası 23. Genel Kurulu’nun açılışında Maden-İş Korosu ve delegelerin hep birlikte Enternasyonal Marşı’nı söyledikleri gerekçesiyle Kemal Türkler ve 6 sendikacıyı gözaltına alır. 27 Aralık günü ise Sıkıyönetim Mahkemesi’ndeki duruşmada serbest bırakılırlar (Milliyet, 28.12.1979). Aynı gün Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü” başlıklı bir mektup sunar. Maden-İş üyelerinin söylediği

Enternasyonal Marşı, o gün için bilinmese de 12 Eylül 1980'den sonra üç yıl süreyle ülkeyi yönetecek olan Milli Güvenlik Konseyi'nin imzasını taşıyan mektuba da konu olur (Milliyet, 03.01.1980):⁵⁷

(...) Anayasamızın getirdiği geniş hürriyetleri kötüye kullanarak, İstiklal marşımız yerine Komünist Enternasyonali söyleyenlere, şeriat düzeni davetçilerine, demokratik rejim yerine her türlü faşizmi getirmek isteyenlere, anarşiye, yıkıcılığa ve bölücülüğe milletimizin tahammülü kalmamıştır.”

Maden-İş'li sendikacıların 'anarşi ve terör' ile suçlandığı, başta siyasi partiler olmak üzere tüm kurum ve kuruluşlara hitaben ordunun tam bir görüş birliği içinde kaleme aldığı mektup, “uyarıcı” bir ton içermekle beraber esasen, Cumhurbaşkanı'ndan siyasilere, basından muhalif gruplara kadar çeşitli kesimler üzerinde “nabız yoklaması” amacı taşır (Birand, 1984, s. 135) ve bir anlamda “geliyoruz” mesajı verilir.⁵⁸ Zira

⁵⁷ Askerin kendi varlığını anımsattığı bu kritik mektupta şu ifadelere yer verilir (Milliyet, 03.01.1980): “Ülkemizin içinde bulunduğu son derece önemli siyasi, ekonomik, ve sosyal ortamda her geçen gün hızını biraz daha artıran anarşi, terör ve bölücülüğe karşı milli birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için, Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke yönetiminde etkili ve sorumlu anayasal kuruluşları ve özellikle siyasi partileri göreve davet etmek mecburiyetinde kalmıştır.

(...) Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkemizin siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarına bir çözüm getiremeyen, anarşi ve bölücülüğün ülke bütünlüğünü tehdit eden boyutlara varmasını önleyemeyen, bölücü ve yıkıcı gruplara tavizler veren ve kısır siyasi çekişmeler nedeni ile uzlaşmaz tutumlarını sürdüren siyasi partileri uyarıya karar vermiştir.

Bölgemizdeki gelişmeler Ortadoğu'da her an sıcak bir çatışmaya dönüşebilecek durumdadır. İçte anarşist ve bölücüler yurt sathında genel bir ayaklanmanın provalarını yapmaktadır.

(...) Türk Silahlı Kuvvetleri, iç hizmet yasası ve kendisine verilen görev ve sorumluluğunun idraki içinde ülkemizin bugünkü hayati sorunları karşısında siyasi partilerimizin, bir an önce milli menfaatlerimizi ön plana alarak Anayasamızın ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü bir görüşle bir araya gelerek anarşi, terör ve bölücülük gibi devleti çökmeye yönelik her türlü hareketlere karşı bütün önlemleri müştereken almalarını ve diğer anayasal kuruluşların da bu yönde yardımcı olmalarını ısrarla istemektedir.”

⁵⁸ Cumhurbaşkanı Korutürk, mektubu iletmek üzere 2 Ocak 1980 günü Demirel ve Ecevit'i Çankaya Köşkü'ne çağırır ve olay basına yansır (Milliyet, 02.01.1980). Görüşmeden sonra gazetecilere açıklama yapan Demirel, Cumhurbaşkanı'nın kendilerine okuduğunu mektubun içeriği hakkında yorum yapmak niyetinde olmadığını ancak ortada ciddi bir durum olduğunu ve adını koymak istemediğini ifade eder (Milliyet, 03.01.1980). Bir gazetecinin “70'li yıllarda Silahlı Kuvvetlerden gelen bu tip bir metnin hükümetin istifasıyla sonuçlanmıştır. Şimdi bu metnin siyasi sonucu hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusu üzerine Demirel, “Türkiye'deki bugünkü durumun sebebi biz değiliz. 30 gün zarfında her şeyi bu hale getirmek mümkün değildir. Biz Türkiye'nin meselelerine canla başla eğilmiş, şevkle hizmet yapmaya koyulmuşuzdur. İşlerin zorluğu orta yerdedir. Ancak bu zorlukları biz meydana getirmediğimiz. Biz düzeltmeye geldik” şeklinde yanıt verir (Milliyet, 03.01.1980). Demirel mektubun muhatabının kendisi olamayacağını düşünürken, CHP lideri Ecevit ise bu gelişmelerin maalesef Türkiye'deki bunalımı yeni bir boyuta ulaştırdığını, işler bu noktaya gelmeden önce kendilerinin iki büyük parti arasında diyalog kurulması için çok defa çağrıda bulunmalarına karşın olumlu yanıt almadıklarını ancak bu tarihi fırsatın artık kaçtığını vurgular (Milliyet, 03.01.1980).

müdahalenin kaçınılmazlığı konusunda aylar önce karar verilmiş, daha çok tartışmalar askeri hareketin yöntemi ve zamanlaması konusunda yoğunlaşmıştır.

Kamuoyundaki kafa karışıklığına rağmen DİSK yönetimi, uyarı mektubunun gerçek muhatabının ve hedefinin kim/kimler olduğu konusunda çok nettir. DİSK Yürütme Kurulu 4 Ocak 1980 günü yaptığı değerlendirmede, mektubun muhatabının siyasal partiler, hedefinin ise işçi sınıfı ve onun örgütleri olduğunu tespit eder (DİSK, Ocak-Şubat-Mart 1980, s. 28):

“Mektupta konuları bakımından açık seçik muhatap olarak belirlenen siyasi partiler mektubun muhatabı olmadıklarını, ülkenin içinde bulunduğu durumdan (kendi açıklamalarıyla enkaz ya da yangın durumundan) kendilerinin sorumlu tutulamayacağını öne sürmektedirler. Oysa Türkiye’yi bu duruma getirenler Atatürk’ün tam bağımsızlık ilkesine sırt çevirenler, ülkemizi ekonomik, politik ve askeri alanda emperyalizme bağımlı kılanlar, yıllardır sömürücü egemen sınıfların çıkarları doğrultusunda hükümet edip, politika izleyenlerdir, yani kendileridir. (...) Ve mektup bu niteliğiyle siyasal partileri muhatap almasına rağmen sonuç olarak işçi ve emekçi kitlelerin hak ve özgürlüklerini hedeflemektedir.”

Bu açıklamadan bir hafta sonra 11-14 Ocak tarihleri arasında İstanbul’da bir araya gelen DİSK Yönetim Kurulu, Başkanlar Konseyi ve Bölge Temsilcileri yaptıkları ortak toplantıda, daha geniş bir perspektifle kapitalist sistemin krizini, bölgedeki gelişmeleri ve Türkiye’nin bu konjonktürdeki yerini ve tutumunu ve bunun sınıf mücadelesine yansımalarını değerlendirirler. DİSK’in dünya olaylarını “çelişkilerin bütünlüğü” içinde işçi sınıfının yerel ve evrensel çıkarları doğrultusunda değerlendirmek durumunda olduğunu belirten Baştürk, burada yaptığı konuşmada, sınıfın karşı karşıya bulunduğu tehlikeler ile emperyalist-kapitalist sistemin kısa ve uzun vadeli çıkarları arasındaki doğrudan ilişkiye dikkat çeker (DİSK Dergisi, Ocak-Şubat-Mart 1980, s. 14-15). Baştürk, dünya genelinde kapitalist-emperyalist sistemin

Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ne Demirel ne de Ecevit üstü kapalıda olsa mektubun içerdiği, ‘ülke yönetimine müdahalenin en son çare olduğu ancak gerekirse Silahlı Kuvvetler’in müdahaleye hazır olduğu’ mesajını almamış ya da almak istememiştir. Gerçekten de 27 Mayıs veya 12 Mart muhtırasından farklı olan bu mektup birçok belirsizlik içeriyor, bir parti veya eğilimi hedef almaksızın, somut bir talepten ziyade daha çok parlamentonun işlerlik kazanması temennisine ve partilerin, anayasal kuruluşların işlevleri ve görevleri bakımından bazı hatırlatmalara dayanır.

içinde bulunduğu krizin Türkiye gibi ekonomisi dışa bağımlı ülkelerde sömürü ve baskının yoğunlaşmasına, temel hak ve özgürlüklerin yok edilmesine ve askeri diktatörlük benzeri yapılara yol açtığına ve bunun işçi ve emekçi kitleler üzerinde yarattığı tehlikelere dikkat çeker. Bu anlamda, 1980 yılının bir dönüm noktası olduğunu vurgulayan Baştürk, bundan sonraki süreçte siyasal iktidarların baskıcı yöntemlere daha sık başvuracağını altını çizer (DİSK Dergisi, Ocak-Şubat-Mart 1980, s. 14-16):

“Dünyanın ve ülkemizin çok önemli bir döneme girdiği ve dünyanın çehresinin hızla değişmekte olduğu 1980’lerin başında toplanmış bulunuyoruz.

(...) Bilindiği gibi dünya 1973 yılında büyük bir enerji bunalımı ile karşılaşmıştır. Aslında bunalım uzun yılların birikimi, kapitalizmin üretim anarşisi içindeki gelişiminin kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Petrol bunalımı emperyalist-kapitalist sistemin yapısını temellerinden sarsmaya yetmiştir. ABD ve Batı Avrupa ülkeleri bu beklenmedik ölçüdeki şiddetli bunalım karşısında kurtuluşu, bunalımı bağımlılıkları altındaki az gelişmiş ülkelere ihraç etmekte bulmuşlardır. Bunalım emperyalist-kapitalist ülkelerin politikalarında önemli değişiklikleri de gündeme getirmiştir.

Bu durum özellikle Türkiye gibi ekonomisi çokuluslu tekellere bağımlı ve enerji ithal ederek ekonomisini çalıştırabilen ülkeleri etkilemiştir.

Çokuluslu tekellerin ve onların işbirlikçilerinin kısa dönemli çıkarlarına uygun bir ekonomik yapıya sahip olan ülkemiz, bunalımı çok ağır bir şekilde hala yaşamaktadır. İhracatı belli tarım ürünlerinden ibaret sayılabilecek Türkiye artan ithalat girdilerini karşılayamaz duruma gelmiştir. Bir yandan büyük ölçüde artan petrol ithalat girdileri, diğer yandan emperyalist ülkelerin petrol fiyatlarını fazlasıyla sanayi girdileri, genel ithalat giderlerindeki önemli artış, yaşamakta olduğumuz bunalımın maddi temellerini oluşturmuştur.”

Sol siyaset ile girift ilişkilere sahip olan DİSK, Baştürk’ün ağzından dillendirilen yerinde bir tespitle krizin nesnel dayanaklarını uluslararası kapitalist sistemle ilişkilendirir ve “emperyalist-kapitalist sistemin ürünü” olarak değerlendirdiği krizin, bir avuç sömürücünün zenginliğine zenginlik katarken, buna karşılık enflasyonist politikalarla esas yükün işçi ve emekçi kitlelerin sırtına yıkıldığına işaret eder (DİSK Dergisi, Ocak-Şubat-Mart 1980, s.16):

“(…) Türkiye emperyalist-kapitalist sisteme bağımlı kalkınma çabaları içinde tam bir ekonomik iflasın eşiğine gelmiştir. Dış borçlar giderek artmaktadır. Yalnız geçen yıl içinde hayat pahalılığı yüzde yüzün üzerine çıkmıştır. Sendikalı işçilerin eline geçen paranın satın alma gücü 1970’e oranla üçte birden fazla azalmıştır. (...) Öte yandan kapitalistler kârlarına kâr katmaktadır. Vurgunculuk, karaborsacılık sürmektedir. Terörün tırmanmasında payı olan silah kaçakçılığını önlemek şöyle dursun, dolaylı olarak teşvik edilmektedir.”

Söz konusu iktisadi olguları, İran’da Şah diktatörlüğünün yıkılması, sürmekte olan Kıbrıs ve Filistin sorunlarına Afganistan’da baş gösteren çatışmaların eklenmesi gibi Ortadoğu’daki gelişmelerle birlikte değerlendiren Baştürk, bu koşullar altında emperyalizm için daha fazla önem kazanan Türkiye’de “istikrar ve huzurun” sağlanması amacıyla “devrimci halk muhalefetinin” ezilmesi, düzensiz gül bahçesi isteyen ulusal ve uluslararası sermaye için ayak bağı olan engellerin temizlenmesi, ücretlerin dondurulması, temel hak ve özgürlüklerin yok edilmesinin zorunluluğunu vurgular (DİSK Dergisi, Ocak-Şubat-Mart 1980, s.16-17). Bu bağlamda yeniden biçimlendirilen emperyalist-kapitalist sistemde nasıl bir Türkiye tasarladığını Baştürk, şu ifadelerle özetler (DİSK Dergisi, Ocak-Şubat-Mart 1980, s.17): “Bu, ulusal bağımsızlığın tam anlamıyla çiğnendiği, sömürü ve baskının alabildiğine yoğun olduğu, temel hak ve özgürlüklerin yok edildiği, Güney Amerika’daki askeri diktatörlüklere benzer yapısıyla, ABD’nin çıkarlarını saldırgan, savaştı bir politikayla savunacak bir Türkiye’dir.”

12 Eylül’e birkaç ay kala ulusal ve uluslararası dinamikler kapsamında içinde bulunulan ekonomik, sosyal ve siyasal koşulların öngörülü bir değerlendirmesini yapan Baştürk, konuşmasının bundan sonraki bölümünü keskinleşen sınıf savaşımında DİSK’in tarihsel sorumluluğuna ayırır ve yapıcı bir özeleştiriyle örgütsel-siyasal dağınkılığı aşmaya yönelik bir ‘güç ve eylem birliği’ önerir (DİSK Dergisi, Ocak-Şubat-Mart 1980, s. 19-20):

“İşçi sınıfımızı ve emekçi halkımızın karşı karşıya bulunduğu böylesi güç koşullar DİSK’e büyük ve tarihi görevler yüklemektedir.

(...) Demokrasi güçlerinin içinde bulunduğu dağınkılık bilinen bir gerçekliktir. Bunun yanı sıra örgütsel bütünlüğümüze ilişkin zaaflarımızı da gerçekçi bir gözle değerlendirmek zorundayız. Bu olumsuzlukları aşma konusunda

önümüzde çok geniş bir zaman olmadığı artık herkesçe teslim edilmektedir. (...) Tabanımızın istem ve görüşleri güçlüklerin aşılmasında birçok önemli ipucu bize vermiştir. (...) Genel eğilimlerin başında işçi sınıfının bağımsız hareketi etrafında ilkeli birliğin sağlanması gelmektedir. Yine aynı nitelikte ortaya çıkan bir diğer istem de ilkesiz, faydacı, dar grup çıkarlarına hizmeti amaçlayan ve değişik amaçlarla bir araya toplanmaya çalışan sakat birlik anlayışlarının mahkum edilmesidir.

(...) Birliği mutlak bir amaç haline getiren anlayışlar egemen sınıfların saldırısına çanak tutmaktan başka bir yarar sağlayamaz. O nedenle 'birlik için birlik' değil, daha güçlü bir mücadele için ilkeli birlik hedefimiz olmalıdır. (...) Bu anlamda öncelikle örgütümüzün çatısı altında farklı siyasal görüşlerin birlikte çalışmasını iyi değerlendirmeliyiz. Bu yolda bazıları oldukça acı olmakla birlikte yeterli deneye sahibiz.

(...) İçinde bulunduğumuz güç koşullarda DİSK, devrimci, demokrat örgüt ve kişilerle olan dayanışmasını en üst noktaya ulaştırmalıdır. Temel hak ve özgürlüklere yönelik saldırıların göğüslenmesi böyle sağlanabilir. Ancak bu konuda da bazı güçlüklerle karşı karşıya bulunmaktayız.

Dağınıklığı, bölünmüşlüğü nasıl aşacağız?

Bir sonu gelmez tartışmaya yol açmaktansa bu gerçeği vurgulayarak 1980 yılında ve böylesine tarihsel bir dönüm noktasında hiçbir demokratın, hiçbir devrimcinin, hiçbir sosyalistin ekonomik, demokratik ve siyasal mücadelede bölünmüşlüğe prim sağlayacak tutum alamayacağını söylemek yeterlidir. Ne pahasına olursa olsun en kısa sürede işçi sınıfının ve emekçi halkımızın gücünü ülkede gerçek ağırlığıyla duyuracak bir yöntem bulmak içinde yaşadığımız bunalımda zorunlu olmuştur. Bu görevden kaçmak veya bu görevi üstlenenleri baltalamak hiçbir özür tanımayan bir sorumsuzluk olacaktır.

(...) Tarih göstermiştir ki zorluklar başarıları da yaratır. En güç koşullar altında hem işçi sınıfının devrimci birliğini hem de demokrasi güçleri ile olan dayanışmamızı güçlendirmek için gerçek bir seferberliğe girdiğimizi Türkiye'nin tüm devrimci ve demokratlarına duyurmalıyız."

Başürk'ün tasvir ettiği bu temel perspektife göre, yaklaşan saldırının bilincinde olan DİSK yönetimi, mücadele alanı olarak kazanılmış hak ve özgürlüklerin korunmasını, mücadele yolu olarak ise sol siyasette 'güç ve eylem birliği'nin sağlanmasını önerir. Nitekim baskıcı uygulamaların yoğunlaşarak devam edeceği tespiti kısa bir süre içinde doğrulanır. Ve 24 Ocak günü geniş halk kesimlerine yönelik

uygulanan yaptırımlara bir yenisi daha eklenir. Demirel hükümeti bir yandan ‘anarşi ve terör’ ile mücadele kapsamında Polis ve Selâhiyet Yasası’nda değişiklikler yapmak üzere Meclis’te çalışmalarını yürütürken, diğer yandan ise “dış kredilerin ön koşulu” olarak dayatılan ve MESS eski Başkanı yeni Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal tarafından hazırlanan “ekonomik önlemler paketi”ni açıklar. Demirel, her hükümet için riskli olabilecek bu tedbirleri, felç olmuş Türkiye ekonomisini hiç olmazsa koltuk değneği ile yürütebilmek için almak zorunda kaldıklarını ve fedakâr Türk Milleti’nden de anlayış beklediklerini ifade etse (Cumhuriyet, 27.01.1980; Milliyet, 28.01.1980) de paketin mimarı Özal, rejimin esasına ters bir şekilde Türkiye hızla kapalı ve sosyalist bir sisteme doğru gitmekte olduğu için bu önlemlerin alındığını iddia eder (Cumhuriyet, 11.04.1980). IMF heyetinin “kaçırılmayacak bir şans olarak” tanımladığı (Birand, 1984, s. 137-138) Özal’ın önlem paketinin içinden yalnız yüksek oranlı devalüasyonlar ve temel maddelere yapılan zamlar değil, aynı zamanda fiyatların serbest piyasada belirlenmesini sağlayacak, yabancı sermaye girişlerini kolaylaştıracak ve sosyal adalet dengesini bozacak yapısal önlemler de çıkar. IMF heyeti Türkiye’deki kaotik durumun yeni paketin başarı şansını gölgelemesinden endişe duyarken, hükümetlerin günlük sorunlarla boğuşmaktan ekonomiyi bütünlüklü bir şekilde ele almadıklarını belirten TÜSİAD ise paketin kalıcı olmasını ve kararlı bir şekilde uygulanmasını talep eder. Paketin “sorunlara bütünlük içinde, belli bir sürede kesin ve sürekli çözüm getirecek güçte olması” gerektiğini vurgulayan TÜSİAD, 1980 yılına çözümünü güç koşullar altında girildiğini, çıkış yolunun ise ekonominin dışa açılmasıyla sağlanacağını öne sürer (Milliyet, 26.01.1980).

Tarihe *24 Ocak Kararları* olarak geçen paketin içeriğini ve anlamını kapitalist sistemin ihtiyaçları ile ilişkilendirerek ele alan DİSK, tepki göstermekte gecikmez. İlk tepki, DİSK Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Sadun Aren’den gelir. Aren, yeni kararların işsizlik ve pahalılığı daha da artıracak olduğunu vurgulayarak “hükümetin uluslararası kuruluşlara boyun eğdiğini” belirtir (Milliyet, 27.01.1980). Paketin temel amacının Türkiye’deki kapitalizmin daha istikrarlı işleyişini ve emperyalist sistemle bütünleşmesini sağlamak olduğu değerlendirmesinde bulunan DİSK yönetimi ise, “kapitalist sistemin kendisinin yarattığı bunalımdan sorumlu olmayan işçi sınıfı ve emekçi halkın vereceği ödün yoktur” diyerek kararlara itiraz eder (DİSK Dergisi, Ocak-

Şubat-Mart 1980, s. 1-3, 28). Hızla gelişen olaylar karşısında ortak bir tavır geliştirmek amacıyla DİSK ve bağlı sendikaların tüm yönetim organları 31 Ocak-1 Şubat günlerinde Ören’de toplanır. Geçici olarak ihraç edilen sendikaların da davet edildiği İkinci Ören toplantısı (Genişletilmiş Yönetim Organları toplantısı) sonunda yayınlanan ortak açıklamada, ülkenin hızla Güney Amerika’daki askeri diktatörlük benzeri bir yapıya götürülmekte olduğu tespiti yenilenecek bu tarihsel dönemde DİSK’in egemen, sömürücü sınıfların saldırısını en etkin, en kitlesel biçimde göğüsleme kararı aldığı duyurulur ve alınan eylem kararları şöyle sıralanır (Cumhuriyet, 03.02.1980; Milliyet, 03.02.1980): “Bu politik, ekonomik saldırılar ve baskılar karşısında Türkiye çapında genel grev yapılacaktır. Bu amaca yönelik olarak ve ayrıca bölgesel çapta grevler yapılacaktır. İşyerleri ve işkolları düzeyinde dayanışma ve sempati grevleri gerçekleştirilecektir. Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde kitlesel miting ve yürüyüşler düzenlenecektir.” Ayrıca işçi kıyımlarına, hayat pahalılığına, anti-demokratik uygulamalara, baskı yasalarına, faşist saldırı ve cinayetlere karşı daha etkin mücadele verilmesi için ortak davranış ve eylem komitelerinin örgütleneceği açıklandıktan sonra bu anlamda, tüm demokratik sendikal merkezler güç ve eylem birliğine çağrılır.

Demirel hükümetinin işçiler aleyhine almaya çalıştığı önlemler karşısında cılız da olsa Türk-İş’ten de eleştirel seslerin duyulduğu günlerde yapılan bu birlik çağrısı, Türk-İş’i de kapsar. DİSK yönetiminin aldığı kararı destekleyen TKP’nin yayın organı Atılım, genel grev ve mitingler temelinde örgütlenecek olan “sendikal birlik cephesi”nin gerekliliğine dikkat çeker. Ören toplantısında alınan sendikal eylem birliği kararının her şeyden önce DİSK ile Türk-İş arasındaki eylem birliği olduğunu belirten Atılım (Haziran 1980, s. 7), “süren ve olası grevlerin başarısı, emekçilerin yaşam koşullarına, ekonomik ve sosyal haklarına, ücretlerine saldıran işçi düşmanı yasaların önlenmesi DİSK ile Türk-İş arasında kurulacak sendikal birlik cephesi”ne bağlı olduğunu ileri sürer. Bu çağrıya ilk yanıt, Türk-İş Eğitim Sekreteri Kaya Özdemir’den gelir. Genel grevin ve genel direnişin anayasaya aykırı olduğunu söyleyen Özdemir, “amacı belli olmayan bu eylemleri kesinlikle desteklemeyeceklerini” açıklar (Milliyet, 04.02.1980). Bu açıklamanın Türk-İş İcra Kurulu’nun kararıyla tasdik edilmesi üzerine Türk-İş’e bağlı sosyal demokrat sendikalar sert tepki göstererek baskı ve kıyımlara karşı sessiz kalınmamasını ve işçi sınıfının çıkarı söz konusu olduğunda DİSK ve Türk-

İş ayırımının ortadan kalkması gerektiğini savunurlar (Milliyet, 10.02.1980). Ancak bu eleştiriler Türk-İş yönetimi tarafından dikkate alınmaz. Hatta Genel Teşkilatlanma Sekreteri Orhan Erçelik daha da ileri giderek DİSK’i anayasal rejime düşman olmakla ve Sovyet tipi baskı rejimini getirmeyi amaçlamakla suçlar (Milliyet, 10.02.1980). Bu ifadeler, Türk-İş’in özellikle 1978-1980 arasında DİSK ile işbirliğinden özenle kaçınmasının ardındaki temel saiki açığa çıkarması bakımından önem taşır. Öte yandan alınan genel grev kararının ardından Bakırköy Cumhuriyet Savcılığı DİSK Yönetim Kurulu ve bağlı sendikaların yöneticileri hakkında işçiyi yasa dışı greve teşvik ve tahrik ile Grev ve Lokavt Yasası’nın 55. maddesini ihlal ettiği gerekçesiyle soruşturma açarken (Milliyet, 07.02.1980), AP Milletvekili Şükrü Abbasoğlu ise Meclis’e verdiği soru önergesinde “Anayasa ilkelerini devamlı olarak çiğneyen ve demokrasi rejimini yıkmayı hedefleyen DİSK’in yasa dışı eylemleri kapatılması için yeterli değil midir?” diye sorar (Milliyet, 12.02.1980).

Kendi içsel çelişkileri ve nedenleri tutarlılık kazanmayan çatışmalar bir süredir DİSK’in kan kaybetmesine, siyasal ve sendikal ağırlığını yitirmesine yol açmıştır. Ancak bu durum onu iktidar blokunun hedefi haline gelmekten kurtaramaz. İktidar blokunun DİSK’e karşı tahammülsüzlüğünü açık açık dillendirerek hedef gösterdiği, Tarih ve Antbirlik örneklerindeki gibi işçi hareketinin radikalleştiği, iktisadi bunalımın, silahlı çatışmaların ve siyasi cinayetlerin yaygınlaştığı koşullarda bir aktör olarak DİSK’in hareket alanı gittikçe daralır. Kendi içine dönen, giderek güç kaybeden sendikal bir özne olarak DİSK’in içinde bulunduğu iktisadi, siyasi ve toplumsal bunalım birlikte düşünüldüğünde güç ve eylem birliğini sağlama, genel bir direniş örgütleme yönündeki bu girişimlerin hayata geçmesi düşük bir ihtimal haline gelir. Kaçınılmaz sona yaklaşırken enerjisini iç politik gündemlere harcayan DİSK realite ile örtüşen adımlar atamaz ve somut gerçekliğe dayanmayan bu girişimler, sonucu etkileyebilecek kararlılıktan ve inandırıcılıktan yoksun bir nitelik sergiler. Böylece Ören’de alınan bu tarihi kararlar kağıt üzerinde kalırken, yapılan çağrılar ise yalnızca çok kısıtlı bir çevrede karşılık bulur.

Ekonomik ve siyasal ortamdaki belirsizliklerin arttığı, sınıf çatışmasının derinleştiği, baskının yoğunlaştığı 1980 yaz aylarında DİSK, yeni bir genel kurul

hazırlığı içindedir. Yavaş yavaş 12 Eylül darbesinin ayak seslerinin duyulduğu günlerde ağırlaşan baskı ve belirsizlikler karşısında daha yakıcı bir hale gelen birlikte hareket etme ihtiyacı, DİSK içinde uzlaşma eğilimlerinin ortaya çıkmasını mümkün kılar. “Türkiye’de giderek netleşen bir sınıfsal mevzilenme yaşandığı” tespitini yapan DİSK yönetiminin birlik çağrılarında somutlaşan uzlaşma yanlısı tavrının (DİSK Dergisi, Ocak-Şubat-Mart 1980, s. 1-3) yanı sıra bu dönemde yaşanan TKP ile TIP arasındaki yakınlaşma da bu olumlu havanın ortaya çıkmasında etkili olur (Koç ve Koç, 2008, s. 603-604). 7. Genel Kurul’a uzlaşma sinyallerinin alındığı böyle bir ortam içinde gidilir.

DİSK’in 12 Eylül öncesi son genel kurulu olacak 7. Genel Kurul, 25 Haziran-2 Temmuz 1980 günleri arasında 454 delegenin katılımıyla İstanbul’da toplanır (Milliyet, 26.06.1980). Genel Kurul, Abdullah Baştürk’ün konuşmasıyla açılır. “Gündemdeki en önemli sorunun sendikal birliğin sağlanması” olduğunu vurgulayan Baştürk, yaptığı konuşmada, “sol hareketin bölünmüşlüğü sonucu ortaya çıkan mücadele zaafını giderici, tıkanıklığı açıcı girişimlerde bulunulması ve bu yolda somut adımlar atılması genel hareketimizin acil görevidir. Gün örgütlenme ve örgütlü siyasi mücadele verme günüdür. Böylesi bir dönemde en geniş eylem birlikleri zorunludur” diyerek uzlaşma ve birlik mesajını yeniler. Baştürk’ün konuşmasının devamında DİSK yönetimi adına yaptığı hem eleştiri hem de özeleştiri Konfederasyon’da son birkaç yıldır hâkim olan anlayışı özetlemesi açısından önemlidir (Milliyet, 26.06.1980; Cumhuriyet, 26.06.1980):

“Programlı ve ilkeli bir güç birliği sağlayamadık. Tasfiyeciliği aşarak devrimci sendikal birliğin daha üst düzeyde sağlanması konusunda da başarılı olmadık. Bazı sendika yöneticileri, birlik adına DİSK’in birliğine, işçi sınıfı mücadelesine zarar verici davranışlar içine girdiler. DİSK’e karşı merkezîyetçiliği tanımamak, ama kendi örgütünde katı merkezîyetçiliği uygulamak devrimci sendikacılık anlayışı olamaz. Öte yandan her ne pahasına olursa olsun, sendikalarda yönetime gelme, sendikaların yönetiminde olmayı siyasi güç gösterisi yapma, ne pahasına olursa olsun yönetimlerde kalma biçimindeki davranışlar bugün sendikalarda akıl almaz tahribatlara yol açmaktadır. Bu yanlış eğilimler uzantısında siyasi nitelikli tasfiyeler gündeme gelmekte, sendikal otorite iyice zayıflamaktadır. (...) Belli yanlışlar için özeleştiri yapmak, yanlışlarını kabul etmeyerek sürekli aynı

yanlılarda direnleri işçi sınıfı bilimi doğrultusunda doğru bir çizgiye çekmek için mücadele edeceğiz. Birlik-eleştiri-daha üst düzeyde birlik ilkesini hayata geçirip yanlıların üstesinden gelerek birliğimize yönelik saldırıları püskürteceğiz.”

Sanki yaklaşan fırtınanın sinyallerini verir gibi Baştürk, sözlerini şöyle sürdürür (Milliyet, 26.06.1980; Cumhuriyet, 26.06.1980): “(...) Türkiye’de ekonomik-demokratik mücadelenin öncülüğünü DİSK yapmaktadır. Şu anda 40 bine yakın DİSK üyesi grevedir. DİSK bugün savaşıyor, gelişiyor. Önümüzdeki günler zor ve çetin. Ancak yılgınlığa, kararsızlığa, teslimiyete yer yok. (...) Arkadaşlarım, burjuvazi bizi kavgaya davet etmiş. Biz de bu kavgayı kabul etmişiz. Yepyeni bir mücadele dönemine giriyoruz. Yeni mücadele dönemi, yeni mücadele yöntemlerini ve yeni taktikleri gerekli kılmaktadır.”

Genel Kurul’a delegelerin yanı sıra çeşitli sol partilerin temsilcileri ile Fransa, Belçika, Bulgaristan ve Sovyetler Birliği’nden çeşitli sendika ve konfederasyonların temsilcileri de katılır. Genel Kurul’da söz alan TİP Genel Başkanı Behice Boran, yaptığı konuşmada içinden geçilen dar boğaza ilişkin kritik bir uyarıda bulunur. DİSK’e politik bir parti işlevi yüklemenin yanlışlığını vurgulayan Boran, “DİSK politik bir örgüt değildir diye DİSK içinde politik görüş farklılıklarına ve buna dayanan gruplaşmalara müsaade etmemenin de” aynı şekilde yanlış olduğunu vurgular (Milliyet, 26.06.1980). Genel Kurul’a bir mesaj gönderen CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ise farklı minvalde bir uyarı yapar. Ecevit, daha çok DİSK içinde belli bir etkinliğe ulaşan radikal sosyalist hareketlere hitap ederek demokratik sınırların dışına çıkılmaması uyarısında bulunur (Milliyet, 26.06.1980): “Özgürlükçü demokrasiyi aşama olarak kullanıp bir noktadan sonra onun dışına çıkmayı amaçlayan herhangi bir harekete katılmak demokratik işçi haklarının kuyusunu kazmak anlamına gelir.”

Genel Kurul’un 29 Haziran tarihli oturumunda Onur Kurulu kararıyla geçici olarak ihraç edilen Maden-İş, Bank-Sen ve Bay-Sen hakkındaki ihraç kararları kaldırılır. Bu gelişme, DİSK içinde kısmen de olsa yumuşayan havanın ilk somut sonucu olur. 30 Haziran günü ise yapılan seçimlerde tüm sendikalar tarafından tek aday olarak gösterilen Baştürk 454 üyeden 416’sının oyunu alarak yeniden Genel Başkan seçilir (Milliyet, 01.07.1980). Genel Kurul çalışmaları Genel Sekreter ve Yürütme

Kurulu üyelerinin seçimi için bir gün daha uzatılır. Ancak ertesi günkü toplantı Ecevit'in de işaret ettiği yeni siyasi saflaşmalara sahne olur. Yeraltı Maden-İş, Dev Maden-Sen, Deri-İş, Keramik-İş, Devrimci Yapı-İş, Basın-İş, Sine-Sen, ASİS, Devrimci Sağlık-İş, Nakliyat-İş ve Limter-İş Sendikalarının yöneticileri divana bir önerge vererek “toplumsal ilerleme grubu ile reformistler arasında ilkesiz ittifaklarla yapılacak bir seçimde” aday olmayacaklarını ve kongreyi terk edip seçimlere katılmayacaklarını bildirdiler. Abdullah Baştürk'ün etrafında kümelenen sosyal demokrat sendikacıların “reformist”, TKP'li veya TKP sempaticileri sendikacıların ise “toplumsal ilerlemeciler” olarak adlandırıldığı önerge, şu ifadelerle sona erer (Cumhuriyet, 03.07.1980): “Bu Genel Kurul'da sendikalizm ve reformizmin en çirkin hesaplarla uzlaşması, görünen çelişkilerin çıkar çelişkisi olduğunu kanıtlamıştır. Biz devrimci demokratlar olarak başından beri bu oyunun dışında ilkeli birliklerin savunucusu olduk. Biz DİSK'in dışına çıkmak için değil, DİSK'i DİSK yapmak için ayrılıyoruz.” Ağırlıklı olarak Devrimci Yol ve Kurtuluş gibi radikal sosyalist hareketlerin denetimindeki sendikalardan oluşan devrimci demokratlar grubu, esasen DİSK içinde yeni bir oluşumdur. 1977 sonrasında DİSK'e katılmış olan ve ilk genel kurullarını yaşayan bu sendikalardan 7'si Genel Kurul'un ilk günlerinde yaptıkları ortak açıklamada, Tariş ve Antbirlik eylemlerini örnek göstererek DİSK'in önündeki “ivedi görevin direniş komitelerini” örgütlemek ve yeni bir yapılanmaya giderek “düzenle bağlarını atmış bir DİSK yaratmak” olduğunu savunurlar (Koç ve Koç, 2008, s. 610-611). On bir sendika adına açıklama yapan Deri-İş Genel Başkanı Kenan Budak, kendilerinin “ilkeli birliktelikten” yana tavır almalarına karşın “sendikalistler ile reformistlerin” Genel Kurul'da uzlaşarak “sahte bir birlik” oluşturduklarını ileri sürer (Milliyet, 03.07.1980). Budak, Genel Kurul sonrasında kaleme aldığı değerlendirme yazısında, yeni yeni oluşan ve sınırlı bir güce sahip olan kendi grupları dışında Kongre'de üç büyük kanat olduğuna dikkat çeker (Budak, 28.07.1980): “Birisi ilerlemeciler, ki 6. Genel Kurul öncesi DİSK yönetimindeydiler. Diğeri CHP'nin merkez kanadı ve son olarak ise 7. Genel Kurul'a gelirken yönetimde olan CHP'nin daha radikal bir kanadı diyebileceğimiz A. Baştürk kanadı.” Bu üç kanadın aynı sendikalist anlayışın çeşitli versiyonları olduğunu öne süren Budak, kendilerini ise bunlardan bağımsız ancak oluşum halindeki “devrimci çekirdek” olarak tanımlar. Budak, Kongre'yi terk etme nedenlerini ise şöyle sıralar (Budak, 28.07.1980):

“A. Baştürk yönetimi icraatında DİSK’in önündeki devrimci görevler açısından kararsız bir tutum izlemiştir. (...) Böyle olmasına rağmen, gerek kongre ncesi DİSK yönetim toplantılarında ve gerekse de kongrede özellikle ilerlemeciler ve CHP merkez kanadı, A. Baştürk yönetimini CHP’ye ‘katı bir tutum’ takınmakla eleştirmişlerdir. CHP ile ilişkilerin daha iyileştirilmesini istemişlerdir. Bunun bizce tek anlamı şuydu: Bu siyasetlerin (ilerlemeciler ve CHP merkez kanadı) DİSK’in bu seviyede bir mücadelesine dahi tahammülleri yoktu onların amacı DİSK’i CHP’nin çizgisine yani teslimiyet çizgisine srklemektir. İşte bizim için hayati önem taşıyan gerçeklik budur.

Netice olarak bütün çekişmeler rağmen bu üç eğilim yürütmede ortak temsil edilmek için uzlaşmaya vardılar. (...) A. Baştürk kanadı ya kendine yöneltilen CHP’ye karşı “katı bir tutum” takınma eleştirilerine aldırılmayacak hiç değilse eski tutumunu sürdürecekti, ya da onların Kongre’deki pratik gücü karşısında boyun eğecek, uzlaşacaktı. Neticede A. Baştürk uzlaşmayı seti. Böylece de ilerlemecilerin ve CHP merkez kadının eleştirilerine ve frenlemelerine boyun eğmiş oluyordu. Bu uzlaşmanın kişilerden öteye siyasi anlamı budur.

İşte Kongre bir noktaya geldiğinde tamamen işçi sınıfının çıkarlarına karşı olan, bu uzlaşma pazarlıkları haline dönüştü. (...) Hemen her şey perde arkası pazarlıkların Kongre’ye dikte ettirilmesine, hem de tartışmasız oldu bittilerle kabul ettirilmesine dönüştü. Ve en önemlisi...yönetim pazarlıkları, DİSK Kongresi’nin önündeki devrimci görevleri belirlemekten alıkoyar hale geldi. (...) Dolayısıyla bizler varılan bu noktayı işçi sınıfına ve halkımıza duyurmak ve bu çarpıklığı protesto etmekle karşı karşıya kaldık.

Ertesi gün gerçekleştirilen seçimlerde Fehmi Işıklar yeniden genel sekreterlik görevine gelirken, Mukbil Zırtıloğlu (OLEYİS eski genel başkanı), Rıza Güven (Tekstil Sendikası eski genel başkanı), Ertan Andaç (Genel-İş Sendikası Genel Sekreteri), Kemal Daysal (Maden-İş Sendikası Genel Başkanvekilli), Süleyman Çelebi (Tekstil Sendikası Genel Başkanvekilli) Yürütme Kurulu yeliğine seçilir (Cumhuriyet, 02.07.1980).

DİSK Yürütme Kurulu yaptığı ilk toplantıda yönetim kurulunu belirler (Cumhuriyet, 03.07.1980): Ekrem Akkuş, İsmail Hakkı nal, Bergüzar Can, Durmuş Ali Yalnız, Celal Küçük, Mehmet Karaca, Murat Tokmak, Kenan Akman, Ali zarkalıoğlu, Tahir Güner, Rıdvan Budak, Demirhan Tuncay, Turan Ata, Mustafa

Karadayı, Selahattin Sayın, Akçan Koç, Yalçın Talaka, Yaşar Arıkan, Müslim Şahin, Özcan Kesgeç, Çetin Uygur, Burhan Şahin.

Böylece 7. Genel Kurul'da oluşan yeni yönetim, ağırlıklı olarak yine sosyal demokrat sendikacılardan oluşmakla birlikte, DİSK'in ikinci büyük sendikası olan Maden-İş'ten Kemal Daysal'ın yürütme kuruluna, Mehmet Karaca ve Murat Tokmak'ın yönetim kuruluna gelişiyile iki buçuk yıllık bir aradan sonra TKP'li sendikacıların da yer aldığı bir yapı halini alır.

Öte yandan, bu Genel Kurul'da DİSK anatüzüğü, daha önce çalışmalarını yapılmış ve üzerinde belirli bir mutabakata varılmış demokratik merkezîyetçilik ve sınıf ve kitle sendikacılığı ilkeleri çerçevesinde yeniden düzenlenir:

“Madde 3: Türkiye İşçi Sınıfının Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikal örgütü DİSK, işçi sınıfının ekonomik, politik, ideolojik mücadelesinin bütünlüğü için, gerçek kurtuluşun ancak sosyalist bir düzende mümkün olabileceğinin bilincinde olarak işçilerin her türlü sömürü ve baskıdan kurtulmasına yönelik olarak, DİSK çatısı altında sendikal birliğini sağlamayı, Anayasa'daki temel hak ve özgürlükleri, özel olarak da sendikal hak ve özgürlükleri koruyup geliştirmeyi, çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmeyi, üyeleri arasında dayanışma ve birliği güçlendirmeyi, uluslararası dayanışmaya katkıda bulunmayı, üyelerini sınıf bilincine kavuşturmayı, Türkiye işçi sınıfı ve emekçi halkın ekonomik-demokratik istemleri doğrultusunda mücadele etmeyi TEMEL AMAÇ kabul eder.

“Kitle örgütü olma, sınıf örgütü olma, demokratik örgüt olma, bağımsız örgüt olma nitelikleriyle cins, ırk, dil, din, mezhep, inanç, siyasi düşünce ayrımı gözetmeksizin işçilerin işyerinde birliğini, işkolunda birliğini, ülke çapında birliğini ve uluslararası çapta birliğini sağlamayı, bilimsel gerçekliği uygulamayı, tüm sendikal çalışmalarda tabanın söz ve karar sahibi olmasını, demokratik merkezîyetçiliğin uygulanmasını, işçi sınıfının bilimine dayalı olarak çalışmasını,

TEMEL İLKELER sayar ve sömürü ve baskıya, faşizme, emperyalizme, şovenizme, her türlü sömürgeciliğe, ırkçılığa, savaş kışkırtıcılığın, silahlanmaya karşı, işçi sınıfının birliği, ulusal bağımsızlık, demokrasi, barış ve sosyalizm için mücadele eder.”

DİSK'in 7. Genel Kurul'u birlik, dayanışma, ortak savaşım ifadelerinin belki de en fazla telaffuz edildiği Genel Kurul olur. Ancak kısmi bir uzlaşma tablosu ortaya

çıkmiş gibi görünse de aslında mevcut saflaşmalara yenileri eklenir, ayrılıklar daha da derinleşir ve her grup kendi bildiği gibi yoluna devam eder. Nitekim DİSK içindeki hemen hemen her kesimin ayrı ayrı sertleşen sınıf savaşımından, çetin bir dönemeçten ve yaklaşan fırtınadan söz ettiği günlerde gerçekleşen bu kongre, DİSK'in birliğini, bütünlüğünü yaratamaz ve günün ihtiyaçlarına uygun ortak bir politika geliştiremez. Böylece DİSK 12 Eylül'e sendikal otoritesi zayıflamış, siyasal ağırlığını yitirmiş ve mücadele gücü azalmış bir halde girecektir.

7. Genel Kurul'un bitimini takip eden günler Temmuz sıcağının ülke sıcağına karıştığı günlerdir. 1975'te Milliyetçi Cephe hükümetlerinin kurulmasıyla başlayan aşırı sağın silahlı milislerinin sola ve işçi hareketine yönelik saldırıları, Ocak 1978'de CHP iktidarının ardından kitlesel katliamlara dönüşerek devam ederken diğer yandan, artan siyasal suikastlerde namlunun ucu ülkenin yazarlarına, aydınlarına, gazetecilerine, bilim insanlarına, politikacılarına ve nihayet sendikacılarına da yönelir.

Temmuz ayının ilk günleri Çorum katliamına tanık olur. 50'den fazla kişinin yaşamını yitirdiği katliam, Maraş'tan sonra Alevilere yönelik 2. büyük katliam olarak tarihin kara sayfalarındaki yerini alır. 11 Temmuz'da büyük bir askeri güç, tank ve helikopter birliklerinin desteğiyle Ordu'nun küçük ilçesi Fatsa'ya bir gece vakti operasyon düzenlenir. Aralarında Devrimci Yol hareketinden "terzi" lakaplı Belediye Başkanı Fikri Sönmez'in de olduğu 300 kişi gözaltına alınır. 15 Temmuz'da CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu, 19 Temmuz'da 12 Mart hükümetinin Başbakanı Nihat Erim öldürülür. Ve 22 Temmuz 1980 günü DİSK'in Kurucu Genel Başkanı ve Maden-İş Başkanı Kemal Türkler İstanbul Merter'deki evinden çıkıp sendikaya gitmek üzere arabasına binerken kurşunlanarak katledilir.

Olayın duyulmasının ardından Maden-İş genel yas ilân eder ve Maden-İş'e bağlı işyerlerinde işçiler iş bırakır. DİSK Yönetim Kurulu ve Başkanlar Konseyi ise olağanüstü toplanır (Cumhuriyet, 23.07.1980). Ertesi gün yapılan basın toplantısında DİSK'in faşizme karşı mücadelede mihver olduğunu belirten Baştürk, Türkler'e sıkılan kurşunun Türkiye işçi sınıfına ve emekçi halkına sıkıldığını ifade eder (Milliyet, 23.07.1980). Yapılan katliamların darbeye hazırlıkta bir adım olduğunu vurgulayan Baştürk, siyasal iktidarın ve faşist hareketin muhalefeti ezmek için her yola

başvurduğunu, Türkiye'nin her köşesinde devlet terörünün yoğunlaştığını ve DİSK'in, faşizme karşı olmak tek koşuluyla her örgütlü güçle eylem birliği yapmaya hazır olduğunu sözlerine ekler. "DİSK olarak acımız büyüktür ancak DİSK, bu olay karşısında susmayacaktır" diyen Baştürk, işçilerin koşulların gereğini yaptıklarını ve doğal bir tepkiyle iş bıraktıklarını, Konfederasyon yönetimi olarak kendilerinin ise faşizme karşı mücadele için Ören'de aldıkları kararlara uygun olarak iş yavaşlatma, toplu direniş, kitlesel gösteri türünden eylemleri uygulayabileceklerini ve bunu yakında karara bağlayacaklarını açıklar (Cumhuriyet, 23.07.1980; Milliyet, 23.07.1980).

Cumhuriyet Gazetesi 24 Temmuz günü "İşçiler Tüm Yurtta Direniş Geçti" manşetiyle çıkar. Zira Maden-İş üyesi işçilerin bir gün önceki protestoları, 23 Temmuz günü ülke çapında yaygın işçi direnişleri ile kitleselleşmiştir. Onbinlerce işçinin eylemi sonucu özellikle büyük kentlerde belediye hizmetleri, büyük fabrikalar, bankalar hemen hemen bütünüyle durur. DİSK'e bağlı işçilerin örgütlü oldukları işyerleri başta olmak üzere Türk-İş'in örgütlü olduğu pek çok işyerinde de işçiler, üretimi durdurur ve cinayeti kınayan, faşizmi lanetleyen kitlesel gösterilere katılır. Eylemler nedeniyle çok sayıda işçi ve sendikacı gözaltına alınırken, Sıkıyönetim Komutanlıkları ise yayınladıkları bildirimlerle işçileri işbaşı yapmaya çağırır (Cumhuriyet, 24.07.1980). Kemal Türkler'in 27 yıl genel başkanlığını yaptığı Maden-İş Sendikası ise yayınladığı bildirimde, işçi sınıfının savaşımını hedef alan bu saldırıya karşı mücadeleye devam edeceklerini açıklar (Milliyet, 23.07.1980): "DİSK'in kuruluşundan itibaren 11 yıl genel başkanlığını yapan, milyonlarca işçinin, en başta tüm üyelerimizin, yüreğinde, kafasında Türkiye ilerici kamuoyunda saygın, ayrı bir yeri olan Türkler'in katili, eli kanlı Türkeşler, Demirellerdir. Ne denli acımasız, ne denli alçakça olursa olsun hiçbir işbirlikçi, vatan ve halk hainlerinin cinayetleri işçi sınıfımızın devrimci savaşımını engelleyemeyecektir."

Eski mesai arkadaşları Kemal Türkler'in katledilmesinin ardından olağanüstü toplantı yapan Türk-İş Yürütme Kurulu yayınladığı bildirimde, "Sendikacılık hayatına Türk-İş topluluğu içinde başlayan ve Türk Sendikacılık Hareketi içinde belirli bir yeri bulunan eski mesai arkadaşlarımızdan sendikacı Kemal Türkler'in öldürülmesi, DİSK

topluluğunda olduğu kadar, Türk-İş'te de büyük bir teessür ve elem yaratmıştır. Olayı nefretle kınıyoruz” diyerek terörün son bulması için devleti biran önce harekete geçmeye, iki büyük siyasi partiyi ise “milli birlik” oluşturmaya çağırır (Milliyet, 23.07.1980).

DİSK Genel Merkezi'ni, Maden-İş Genel Merkezi'ni ve Kemal Türkler'in evini ziyaret eden CHP Genel Başkanı Ecevit, cinayeti açık bir provokasyon olarak değerlendirir ve daha önceki olaylarda olduğu gibi işçilere seslenerek itidal çağrısını sürdürür (Milliyet, 23.07.1980): “İnanıyorum ki bilinçli Türk işçileri, bu cinayet karşısında duydukları haklı tepkiyi demokrasiyi yine demokrasinin kendi kuralları içinde koruma yolunda ve Türkiye'ye barış getirme yolunda güçlerini birleştirerek göstereceklerdir.” Bir diğer itidal çağrısı ise bu cinayetin diğer cinayetler gibi ülkeyi iç kargaşaya sürüklemek için önceden tasarlanmış bir planın parçası olduğu değerlendirmesini yapan İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'ndan gelir (Cumhuriyet, 23.07.1980): “Milletine ve ülkesine, onun birlik ve bütünlüğüne gönülden bağlı olan sağduyu sahibi halkımızın ve tüm işçilerimizin hiçbir tahrike kapılmaksızın, olayı, basiret ve sükunet içinde değerlendireceklerine ve genel güvenliği, kamu düzenini ve asayişini temin ve idame için güvenlik kuvvetlerine, alınmış ve alınacak olan önlemlerde yardımcı olacaklarına inanılmaktadır.” Herhalde bu çağrı yeterli gelmez ki, 25 Temmuz günü binlerce işçinin katılımıyla gerçekleştirilen cenaze töreninde çok sıkı güvenlik önlemleri alınır ve denizden hücum botlar, havadan helikopterlerle sürekli olarak denetlemede bulunulur (Milliyet, 26.07.1980). Ancak sıkıyönetime rağmen yapılan cenaze töreni yüz binlerin katıldığı kitlesel anti-faşist protesto gösterisine dönüşür. O yıllarda anti-faşist ittifak konusunda ciddi bir birliktelik yakalayamamış, dağınık ve eşgüdüksüz bir örgütlenmeye sahip olan toplumsal muhalefet için Türkler'in cenazesi önemli bir istisna olur. “Kahrolsun faşizm”, “Katil iktidar”, “Katil Türkeş” sloganlarının atıldığı cenaze töreninde Türkler'in mezarı başında konuşma yapan Baştürk, şunları söyler: “Türkler için çok şey söylemek mümkün. Ama biz işçileri genellikle ölümlerimizin ardından fazla bir şey söylemeyiz. Nutuk atmamız. Onların kavgasını sürdürür, tutuşturmuş oldukları ateşi körükler, yükselttikleri bayrağı daha yukarılarda dalgalandırırız. (...) İşçi sınıfının yiğit evladı, seni toprağa verirken bir kez daha yineliyoruz: Gündemimizin tek maddesi faşizme karşı savaştır.”

MHP ve Ülkücü Kuruluşlar İddianamesi'ne (1981, s. 748-749) göre Kemal Türkler cinayeti, sanık Alpaslan Türkeş'in komünist hareketin kaynağı olduğunu söylediği DİSK'in yöneticilerinin yok edilmesi yönünde emir vermesiyle Bahçelievler katliamından aranan Ünal Osmanağaoğlu, Abdülsamet Karakuş, İsmet Koçak ve Aydın Eryılmaz adlı ülkücü militanlarca gerçekleştirilir:

“(…) Yılma Durak, Celal Adan, Ali Doğan ile Alpaslan Türkeş ve Aydın Esi arasında geçen konuşma sonunda Aydın Esi, saptadığı adresleri Celal Adan'a yazdırmıştır. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler, Celal Adan tarafından hedef seçilmiştir. Buradan ayrıldıktan sonra Kemal Türkler'in öldürülmesi için ülkücü militan arayan Celal Adan parti binasında, daha önce eylem yapmak istediğini söyleyen ve Ankara Bahçelievler'de 7 kişinin Öldürülmesi olayından aranan Ünal Osmanağaoğlu ile karşılaşmış, Kemal Türkler'in adresinin tespit edildiğini, Yılma'nında bundan haberi olduğunu, bu iş yapmalarının söylemiş ve adresi Ünal'a vermiştir. (...) 22 Temmuz 1980 günü saat 08.00 sıralarında Abdülsamet Karakuş, Ünal Osmanağaoğlu, İsmet Koçak, Aydın Eryılmaz'ın kullandığı gasp edilen otoyla Merter sitesine gelmişler, Ünal ve İsmet ana yolda indikten sonra arabayı yakın bir yere park etmişlerdir. Saat 09.30 sıralarında İsmet Koçak, Kemal Türkler'in evinden çıktığını işaretleyerek bildirmiş plan ve iş bölümü uyarınca arabasına binen Kemal Türkler ile koruma polisine Abdülsamet Karakuş, İsmet Koçak ve Ünal Osmanağaoğlu birlikte ateş etmişlerdir.”

Cinayetle ilgili ilk dava, 1981 yılında MHP ana davası ile birlikte Ankara Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nde açılır. Bu davada verilen karara göre, azmettirici olarak yargılanan Alpaslan Türkeş, Yılma Durak, Celal Adan, İsmail Aydın Esi ve İsmet Koçak delil yetersizliğinden beraat ederken; tetikçilerden Abdülsamet Karakuş ve Aydın Eryılmaz 36'şar yıl ağır hapis cezasına çarptırılır. Karar, 26 Haziran 1990'da Askeri Yargıtay 4'üncü Dairesi'nce onanır (Milliyet, 28.06.1990).

Bahçelievler katliamı nedeniyle aranmaya başlayınca 1979'da yasa dışı yollardan yurtdışına çıkan sanık Ünal Osmanağaoğlu hakkında ise 2 Nisan 1982'de tutuklama kararı çıkar. Dava kapatılmak üzere iken Türkler ailesinin ve avukatları Rasim Öz'ün çabalarıyla 1996 yılında yeniden açılır. Türkler'in öldürülmesinden tam 19 yıl sonra 1999'da Kuşadası'nda yakalanan Osmanağaoğlu hakkındaki dosya, İstanbul'da sıkıyönetimin kalkması nedeniyle genel hükümler uyarınca suç yeri

sorumluluk alanı olarak Bakırköy Ağır Ceza Mahkemesi'ne gönderilir. Dava önündeki en büyük engel, Ankara 5. Ağır Ceza Mahkemesi'nde olan MHP ana dosyasının ısrarla istenmesine karşın 6 yıl sonra verilmesi olur. 1999 yılından beri Kemal Türkler'in katil zanlısı olarak yargılanan Osmanağaoğlu'na 2003, 2007 ve 2009 yılında verilen 3 beraat kararı Yargıtay'da bozular ve her defasında yeniden yargılama yapılır (Cumhuriyet, 20.07.2010). Nihayet Mahkeme, 1 Aralık 2010'da suç tarihinden itibaren geçen 30 yıllık sürede davanın karara bağlanamadığını belirterek, zaman aşımından ortadan kaldırılmasına karar verir. Türkler ailesinin itirazı üzerine dosya yeniden Yargıtay'a gönderilir. Ancak itirazı yerinde bulmayan Daire, zaman aşımı kararını 19 Temmuz 2011'de onar (Hürriyet, 22.04.2012). Böylece Bahçelievler katliamı hükümlüsü Ünal Osmanağaoğlu'nun zaman aşımı nedeniyle ceza almaktan kurtulduğu dosya, Eylül 2011'de kapatılır. Ve adaletin tecelli etmediği bu 30 yıllık hukuk mücadelesi, 1974 sonrasında MHP'nin paramiliter örgütlenmesinin solun ve işçi hareketini gelişmesini durdurmayı amaçlayan temel misyonunu "başarı"yla gerçekleştirdiğinin çarpıcı kanıtlarından biri olur.

Yurt dışında yaptığı temaslardan sonra 30 Temmuz 1980 günü Ankara'ya dönen Başbakanlık Müsteşarı ve DPT Müsteşar Vekili Turgut Özal havaalanında verdiği demeçte, yapılan son anlaşmalarla 25 Ocak'ta uygulanmaya başlanan programın devletlerce ve uluslararası kuruluşlarla ilgili kısmının tamamlandığını belirterek, ekonomik açıdan bu yılın kurtarıldığını ve Türk ekonomisinin bundan sonra her geçen gün daha iyiye gideceğini ifade eder (Milliyet, 31.07.1980). Yeni kredi konusunda yabancı bankalarla yapılan görüşmelerin olumlu geçtiğini söyleyen Özal, Türkiye'ye bir yıl içinde 7 milyar dolarlık toplam dış kaynak sağlandığını duyurur. Ancak ülkedeki toplumsal ve politik çalkantılar ve Demirel hükümetinin belirsizlikleri bütün bu çabaları tehlikeye sokabilir, IMF programı Ecevit dönemindeki gibi yarı yolda kalabilir. Bu tehlikeyi yakından hisseden sermaye çevreleri her fırsatta kaygılarını dile getiriyor ve *istikrarın* sağlanmasını talep ediyorlardır. Türkiye'nin komünist bir rejime kayabileceği ve her an komünist bir ayaklanma olabileceği endişesini açıkça dile getiren sermaye sınıfına göre, istikrarı sağlayacak tek güç Silahlı Kuvvetler'dir. Dolayısıyla söz konusu olan otoriter ve totaliter karakterli istikrar beklentisidir.

Türk Hür Teşebbüs Konseyi (HTK) niyet ve beklentisini sert bir çıkışla ortaya koyar. HTK yayınladığı bildiride, “Güvenlik kuvvetlerinin kurşunlandığı, işyerlerinin zorla kapatılarak çalışma özgürlüğünün yok edilmek istendiği, totaliter rejim getirilmeye çalışıldığı” koşullarda “tevil ve eşkıyaya mazeret yakıştırma çabalarının ancak ihanet olarak nitelendirilebileceği” ifade edilir (Milliyet, 17.02.1980). Ordunun da yasallaştırılması için bir süredir Demirel hükümetine baskı yaptığı Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve Olağanüstü Hal Kanunları’nın bir an önce çıkarılmasının talep edildiği bildiride, devletin gücünü ispat etmesi ve tarihi görevini yerine getirmesi beklenir (Milliyet, 17.02.1980):

“Biz, hür teşebbüs camiası olarak, sanayicisi, işadami, esnafı, sanatkârı ve çiftçisiyle devletimize olan sonsuz güvenimizin verdiği sabır ve sükunet içinde anarşi ve bölücülük olaylarını nefretle takip etmekteyiz. Devlet ve millet düşmanları iyi bilmelidirler ki, hiçbir tehdit ve sindirme hareketi bizleri asla yıldırılmaz.

Hürriyetçi parlamenter demokratik rejimi, varlığımızın en değerli teminatı sayan bizler, devletin ve onun meşru güçlerinin daima yanında ve destekçisi olacağız. Devleti yıkma heves ve dalâleti içinde olan bir avuç gafil bilmelidir ki, gerektiği an devletimizin ve rejimimizin bekâsı için canımızı ve kanımızı feda etmekten asla kaçınmayacağız.

Şimdi yüce parlamentomuzdan tıpkı İstiklâl mücadelesinde olduğu gibi, ülke ve millet bütünlüğümüze kastedenler ve rejim düşmanlarına karşı tek vücut ve tek ses olarak kesin tavır almasını ve iş işten geçmeden gerekli tedbirleri yasallaştırarak devletin gücünü ispat etmesini ve tarihi görevini yerine getirmesini bekliyoruz.”

İstikrar bekleyen sermaye çevrelerine, Özal’ın ayağının tozuyla yeni kredilerin yolda olduğu müjdesini verdiği 30 Temmuz 1980’de İstanbul Bakırköy Cumhuriyet Savcılığı, “bütün çalışmalarını Marksist-Leninist kurama dayandırdığı ve ihtilalci bir metotla sınıfsal düzen değişikliği için çalıştığı” iddiasıyla DİSK’in kapatılması istemiyle dava açar (Milliyet, 31.07.1980). İddianameye göre, DİSK’in esas amacı tamamen kanunsuz grevlerle ülke ekonomisini çökerterek ve huzursuzluğu tırmandırarak mevcut düzeni yıkıp, sosyalist bir düzen kurmaktır (DİSK Dergisi, Mayıs-Haziran-Temmuz 1980, s. 48-49):

“Çağdışı kalmış Karl Marx’ın tarihin çöplüğünde küflenmiş Marksist görüşleri doğrultusunda hareket eden DİSK, bütün bu durum muvacehesinde bütün eylemlerinde ihtilalci sendikalizmin usulleri ile siyasi iktidara sahip olma gayesini gütmekte, hatta bu gayeye erişmek için kanunsuz grevleri körüklemek ve memleket sathına yaymak ve diğer taraftan toplu sözleşme müddetlerini doldurmuş iş yerlerinde kasten uyuşmaz tavır takınarak görünüşte kanuni ve fakat hakikatte tamamen kanunsuz grevlerle memleket iktisadi hayatını felce uğratmak, memlekette huzursuzluğu yaygın hale getirmek suretiyle mevcut düzeni yıkarak yerine işçi sınıfına dayanan ve diğer sosyal sınıfları yok etmeye matuf gayrikanuni bir yol ile iktidar olmak için çalıştıklarını göstermektedirler.”

Savcılık, “ihtilalci metodla çalışan DİSK’in bu faaliyetlerini Anayasa’nın 4. maddesine ve 274 Sayılı Sendikalar Yasası’nın 30. maddesinin 4. bendine aykırılığı” iddiasıyla DİSK’in feshini ve faaliyetten men edilmesini talep eder. Ancak bu talebin gerçekleşmesi bir askeri darbenin yıkıcı gücüne ihtiyaç duyacak, 17 Kasım 1980’de görülmesi kararlaştırılan ilk dava görülemeden 12 Eylül gelecek ve bu kapatma davasının sıkıyönetim mahkemesinde görülecek olan DİSK davasıyla birleştirilmesiyle DİSK’in 11 yıl boyunca sürececek olan yok edilmeye direniş yılları başlayacaktır.

12 Eylül, 1970’li yıllarda yaşanan birikim rejimi krizinin olduğu kadar aynı zamanda sermaye lehine gelişen sınıflar mücadelesinin de sonucu olarak ele alınmalıdır. Buna göre, Eylül 1980’e yaklaşırken ülke yönetimine bütünüyle el koyacak bir askeri darbe için gerekli olan koşulların neredeyse tamamı olgunlaşmış düzeydedir. Büyük dönüşümün tohumlarının gün yüzüne çıktığı Eylül günlerinde ülke genel bir toplumsal bunalım içindedir. Sermaye birikiminin gerek içsel gerek dışsal dinamikler nedeniyle tıkanması, hegemonya bunalımı ile derinleşen siyasi kriz ve artan toplumsal çatışmalar söz konusu bunalımın temel bileşenlerini oluşturur. Bu bağlamda, Türkiye kapitalizminin ekonomik ve siyasal karar mekanizması, sistemli politikalar oluşturma ve uygulamayı yönlendirme becerisi belirgin bir zaaf içindedir. Üretimde yetersizlik, gelir dağılımında dengesizlik, her geçen gün artan işsizlik ve dış ödemeler darboğazı şeklinde kendini gösteren iktisadi krizin neden olduğu siyasal çatışmalar ve ağır toplumsal bunalım artık mevcut parlamenter sistem içinde yönetilemez düzeydedir. Ve tüm bunlarla at başı giden ülkeye hâkim olan kaos, panik ve korku ortamında şiddet, toplumun gelecekte umudunu keseceği düzeyde sürekli beslenir haldedir. Bir yandan

politize olmuş bağımlı sınıfların artan siyasal eylemliliğine karşı parlamentodan geçişi hızlandırılan “anarşi önlem paketi”ne dâhil baskı yasaları birer ikişer yürürlüğe konulmaya çalışılırken, öte yandan grevdeki on binlerce işçi bir süre önce uygulamaya geçen 24 Ocak tarihli “ekonomik önlem paketi” ile başlayan zam furçasının etkilerini bir nebze olsun hafifletebilmenin sıkıntılı telaşı içindedir. Ancak uzun vadede işçi hareketi ve onun öne çıkan temsilcisi DİSK, sınırlı imkânlarla zor koşullarda yürütülen her direniş ve grevden kan kaybederek, yorularak çıkar (Benli [aktaran Y. Top], 2016, s. 144, 150). Toplumsal bunalımın tahribatına karşı ortaya çıkan parçalı hak arayışları ve parçalı savunma eylemleri bütünlüklü toplumsal bir tepkiye dönüş(e)mez. Adeta bir meydan muharebesine dönen sınıf mücadelesinin gerektirdiği birlik, dayanışma ve koordinasyon sağlanamaz. Hakkında açılan kapatma davasıyla boğuşan DİSK, neredeyse her eylemin ardından önemli militan kadrolarının fişlenmesi, kara listeler oluşturulması, işten atılması ya da tutuklanması neticesinde Konfederasyon ile üyeleri arasındaki bağın zayıflamasıyla her geçen gün daha da fazla güç kaybeder.

Yorgun düşen, güç kaybeden ve demoralize olan yalnızca DİSK değil, onun hayat damarlarından biri olan -gerek tek tek gerekse bütün grupların toplamı olarak- sol hareketin bütünüdür. 1980 Eylül’ünde ekonomik krizin yıkıcı etkilerine karşı direnen, ağırlığı metal işkolunda olmak üzere irili ufaklı yüzlerce işyerinde 57 bin işçi grevdedir. Ancak bu direnişleri siyasal yönden güçlü kılacak ve başarıya ulaştıracak solun yokluğu artık açıkça görülür düzeydedir. 1977’nin sonlarından itibaren egemen güçlerin ülkedeki politik insiyatifi yeniden ellerine geçirmeleriyle savunmaya çekilen sol hareket, siyasal mücadele gücünü ve emeğin kazanımlarını koruma potansiyelini büyük ölçüde kaybeder. Böylelikle kitlesel toplumsal muhalefet, çevrelediği sosyalist hareketlerin etrafından yavaş yavaş uzaklaşmaya başlar. Ancak bu başarısızlığın ortaya çıkmasındaki rasyonellik esasen, solun tarihsel oluşumunun getirdiği bütün somut yol ayrımlarının parçaları olan içsel çelişkilerinde ve yenilenmesini olanaksız kılan tıkanmalarında aranmalıdır.

Gelişen kapitalizmin kentlerinde toplanan geniş yığınların içine girdikleri yeni üretim ilişkilerinde biçimlenen sınıfsal konumlarının bilincine varmalarıyla siyasal alana taşınan ve sosyalist siyaset ile buluşan yeni bir yaşam biçimi, daha genelde yeni

bir toplum arayışları hayal kırıklıkları, moral bozuklukları ve yılgınlıklarla sonuçlandığı artık eksiksiz kanıtlarıyla görülebilen bir gerçekliktir. Bu noktada teslim edilmelidir ki, sosyalist hareket, kanıksanmış ve yetersiz değerlendirme kalıpları, geleneksel örgütlenme biçimleri ve bilindik eylem tarzlarıyla bu arayışları kavrayamamış, karşılayamamış ve yönlendirememiştir. Bir başka deyişle Türkiye solu, emeğin bir bütün olarak siyasal temsilini gerçekleştirecek bir özne meydana getirememiş ve sınıfın siyasal bağımsızlığını kazanmasını sağlayamamıştır. Nitekim Aydınoğlu'na (2007, s. 402) göre, 1980'e gelindiğinde böyle bir siyasal sınıf hareketi oluşturma momenti zaten on yıldan uzun bir süre önce kaçırılmıştır. Dolayısıyla DİSK'in ilişkide olduğu sol siyaset için olduğu gibi DİSK'in kendisi için de 12 Eylül askeri darbesi "kaçınılmaz son" olurken; çalışan kitlelerin uzayan grevlere, derinleşen ayrılıklara, şiddetlenen çatışmalara ve sol siyasete ilişkin hayal kırıklıkları ve yılgınlıkları da darbenin kendisi gibi "başarısını" da kaçınılmaz kılan önemli bir etken olur (Aydınoğlu, 2007, s. 398-403). Ağır baskı, belirsizlik ve ekonomik çöküş koşullarında bu yorgunluğu ve yılgınlığı çeşitli derece ve biçimleriyle yaşamakta olan geniş halk kitleleri ise, yukarıda devletin baskı aygıtlarının ezici şiddeti, aşağıda "serbest piyasa ekonomisi"nin acımasız çarkları arasında sıkışacaklardan habersiz bir şekilde 12 Eylül'e pasif desteklerini sunarlar. Bu bağlamda darbenin kaçınılmazlığı, geniş halk kitlelerinin 12 Eylül'e verdiği pasif desteğin bir nedeni olduğu kadar, aynı zamanda bu desteğin bir sonucu olarak da görülmelidir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERAL DÖNEMDE SINIF-SENDİKA-SİYASET

İLİŞKİSİNDE DİSK (1981-1998)

Bu bölümde, 1980 öncesinden oldukça farklı bir nitelik sergileyen neoliberal dönemde DİSK'in sınıf-sendika-siyaset ilişkisi incelenecektir. Öncelikle 12 Eylül rejimi altında ülkenin siyasal manzarası, sosyalist solun durumu, işçi hareketinin ve sendikal hareketin konumuna değinilecek ardından DİSK açısından önemli bir tarihsel kopuş anlamına gelen ve on yıldan uzun bir süreye yayılan DİSK davası bütün boyutlarıyla konu edilecektir. Söz konusu kopuşun neden olduğu on iki yıllık kayıpla sendikal hayata geri dönen DİSK'in, serbest piyasa-güçlü devlet-apolitik toplum şeklinde örgütlenen neoliberal yapıda kendini yeniden konumlandırışı, yeni sendikal model arayışı ve yeniden kurumsallaşması asıl odaklanılan ve izi sürülen konular olacaktır. Neoliberal dönüşüm sürecinde DİSK'in sınıf-sendika-siyaset ilişkisi çerçevesinde planlanan bu bölümde başvuru kaynakların yanı sıra çoğunluğu hem 80 öncesinde hem de 80 sonrasında DİSK ve bağlı sendikalarda görev alan sendikacılar ve uzmanlarla yapılan sözlü tarih çalışmasının verileri de önemli bir yer tutacaktır. Böylece Türkiye'deki sendikal mücadele tarihine bir dönem geleneği ve ilkeleriyle damga vuran DİSK'in evriminde etkili olan içsel dinamikler ve gün yüzüne çıkmamış önemli tartışmalar tanıklıklar aracılığıyla aktarılacaktır.

5.1. Araştırmanın Yöntemine ve Sürecine İlişkin Notlar

Zaman bakımından geride kalmış kesitler “geçmiş”i oluştururken, tarih ise nesnesi “geçmiş” olan farklı tarih anlatımlarından müteşekkıldür. “Tarih nedir?” sorusuna yanıt arayan Edward Hallet Carr'in (1980) özenle vurguladığı gibi ne zamanki bir tarihçi olgu denizine girerek kendi konusuna göre bir değerlendirme yapıp işleyeceği olguları seçerse, işte o zaman bu olgular tarihçinin yorumundan geçerek tarihi olgu olma yolunda ilerlerler. Dolayısıyla olgular, tarihçinin bir ayağını geçmişe diğer ayağını ise geleceğe oturttuğu köprülerdir. Ancak olgular denizinden belirli olguları seçip alan tarihçi, bunları yorumlamakla kalmaz; bunlar hakkında genellemeler de yapar. Bu genellemelerde tarihçi, olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi kurar, bu

olaylardaki kişileri ve bu kişilerin yaşadığı rastlantısal olayları tek tek ele alarak tümel bir sonuca varır. Tarihi olguların hiçbir zaman nesnel bir halde varolmadığını ve varolamayacağını, onu ele alan tarihçinin görüşünden süzülerek bize yansıdığını belirten Carr (1980, s. 31, 34), bu nedenle olguları incelemeyen önce onu yorumlayan tarihçinin incelenmesi gerektiğinin altını çizer. Yaşadığı toplumun ve çağın insanı olan tarihçi geçmişe bugünün kavramları, ideolojisi ve değer yargılarıyla bakar (Carr, 1980, s. 34). Bu bağlamda, tarihçinin aradığı gerçek nasıl aradığı, ne ile aradığı ve nerede aradığı ile doğrudan ilişkilidir ve tarih onu yazanın durduğu yere göre değişmektedir.

Keith Jenkins (1991, s. 4-9) tarih ile geçmiş arasındaki kategorik farkı şu şekilde sıralar: İlk olarak tarih, tarihçilerin geçmişi yazılmış, kaydedilmiş belgeler aracılığı ile ifade etmelerinden ibarettir. İkincisi, geçmişe ait belirli bir zaman dilimindeki olgu ve olaylarla ilgili okuduklarımız aslında o geçmişi tarihçinin söylemi üzerinden okumamıza dayanır. Üçüncüsü, günümüze kadar egemen söylemin dışında kalanlar tarihsel anlatılardan gizlenmiş ve dışlanmışlardır. Bu noktada, tarihsel gerçeğin karmaşık ve çok yönlü olduğundan hareketle tarihçilerin, büyük toplumsal dönüşümleri merkeze alan makro tarih ile bireysel/yerel varoluşlarda yoğunlaşan mikro tarihi bir arada değerlendirmesi salık verilir (Iggers, 1997, s. 106). Mikro tarih büyük harfle yazılan klasik tarihte kırılma yaratan temel alanlardan biri olmakla birlikte, klasik tarih anlayışının reddi şeklinde değil, aksine onun bir uzantısı, zorunlu bir eki olarak kendini gösterir. Diğer bir deyişle mikro tarih; resmi tarih perdesinin ardında kalanların, büyük fotoğrafta görünemeyenlerin, görmezden gelinenlerin ve küçük yaşamların yeniden keşfini mümkün kılar. Tarihin kapsamının genişlemesiyle son yıllarda sözlü tarih, şimdiye dek hâkim tarih anlatılarında sesleri duyulmayanların sesini duyurmak amacıyla tarih yazımının ve daha özelden emek tarihi yazımının başvurduğu önemli yöntemlerden biri haline gelmiştir. En geniş anlamıyla “sıradan” insanın tarihi olarak ele alınan sözlü tarih; toplumsal tarihten, siyasi ve ekonomik tarihe kadar uzanan geniş bir yelpazede, geçmişin belleklerde kalan bilgisini, bugünden derleyen, disiplinler arası bir yaklaşımın ürünüdür (Thompson, 1999, s. 2-5). Özellikle 1960’lı yıllardan itibaren tarihi, yazılı belgelere ek olarak yaşayan bireylerin belleğe dayalı anlatıları aracılığıyla yazma ve sıradan insanları, gündelik yaşamı ve öznelliği tarihin araştırma alanına dahil etme dürtüsüyle şekillenen ve ses kaydetme teknolojilerinin gelişmesiyle de

desteklenen sözlü tarih, disiplinlerarası bir çalışma alanı ve araştırma yöntemi olarak karşımıza çıkar. Tanımdan da anlaşıldığı üzere bellek, anlatı ve birey üzerine kurulu olan sözlü tarih, kişilerin doğrudan anlattıkları anılarına ve hayat içindeki deneyimlerine dayanır. Sözlü tarih sadece “alternatif” tarihi keşfetmek için bir araç değil, aynı zamanda yazılı kaynakların yeterli olmadığı alanlarda tarihinin imdadına yetişen bir yöntem olarak işlev kazanır. Aynı şekilde bu yöntem, ikincil kaynakların yeterli olmadığı koşullarda yapılan emek tarihi çalışmalarına da son derece önemli katkılar sunmuştur. Sözlü tarihin önemli becerilerinden biri de aslında var olan farklı görüş açılarının yeniden değerlendirilmesini mümkün kılmasıdır. Elbette yazılı tarih alanında olduğu gibi sözlü tarihte de mutlak bir objektivizmden bahsetmek mümkün değildir. Tüm tarih yazımları günümüzden geçmişe doğru bir bakışla yazılısalar da bu öznellik sözlü tarihte çok daha belirgindir ve “hatırlamanın saf gerçekliği”nden söz edilemez (Assmann, 2001). Bu nedenle sözlü tarih, sadece geçmişte yaşanmış bir olayın onu yaşayan tarafından aktarılmasıyla sınırlı değildir, aynı zamanda o bireyin geçmişi anlatırken aradan geçen zaman boyunca edindiği hayat deneyimini de içerir. Dolayısıyla her aktarım aynı zamanda bir yorumlamadır ve tarihsel bir kesit veya bir olayı incelerken dünün, bugünün bilgisiyle bireylerin zihninde yeniden yaratıldığını göz ardı etmeden tüm tarafların tanıklıkları dinlenmeli ve gerçekler verilerden özenle süzülmalıdır.

Yukarıda sözü edilen uyarıları dikkate alan ve ikincil kaynakların ancak gerçeğin bir kısmını yansıtabileceği inancında olan bu çalışmada, sözlü tarih yöntemine başvurulmuştur. Bu kapsamda derinlemesine görüşme tekniğiyle büyük çoğunluğu hem 1980 öncesinde hem de 1980 sonrasında DİSK’te görev yapmış sekiz sendikacı, sekiz uzman ve bir avukatın yanı sıra bu çalışmanın kapsadığı zaman aralığında DİSK’i yakından izlemiş olan bir gazeteci ve bir yazar olmak üzere toplam on dokuz görüşme gerçekleştirilmiştir.⁵⁹ Bazı görüşmeler konuların yoğunluğu ve tanıklık edilen tarihsel dönemin genişliği nedeniyle birden fazla kez yapılmıştır. Görüşme yapılan kişilerin seçiminde temel kriter, görüşülecek kişilerin ilgili dönem içinde DİSK ve bağlı sendikalarda yönetici ve uzman olarak önemli faaliyetlerde bulunmuş ya da DİSK’i yakından takip etmiş olmalarıdır. Bu kapsamda, 80 öncesi Maden-İş’te görev yapmış

⁵⁹ Bkz. Ek-1, s. 396.

TKP üyesi, 80 sonrası ise Birleşik Metal-İş'in oluşumunda önemli rol oynamış ve TBKP üyesi sendikacılar (Mehmet Karaca ve Halit Erdem); 80 öncesi Tekstil yöneticiliği, 80 sonrası DİSK genel başkanlığı yapmış ve SHP üyesi sendikacılar (Süleyman Çelebi ve Rıdvan Budak); DİSK'in kuruluş yıllarından itibaren çeşitli sendikalarında çeşitli kademelerde görev almış, son olarak ise genel sekreterlik görevini üstlenmiş, TİP üyesi Mehmet Atay; 80 öncesinde izleri sürülmekle birlikte asıl olarak 80 sonrasında varlık kazanan DİSK içindeki önemli muhalefet odaklarından biri olan devrimci demokrat kanada mensup sendikacı ve uzmanların (Doğan Halis, Tevfik Güneş, Ergün İşeri) yanı sıra soldan gelen farklı bir etkileşimle cezaevi arkadaşlığına kadar varan bir dayanışma ve vefa çerçevesinde DİSK üzerinde söz sahibi olan ve DİSK kimliğiyle özdeşleşmiş uzman kadrolar (Faruk Pekin, Fahri Aral, Mete Sönmez, Ahmet Asena) ile görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca DİSK'in büyük sendikalarından Maden-İş'in 1980 sonrasında Birleşik Metal-İş'e dönüşümünde etkili olan bağımsız Otomobil-İş Sendikası'nda yöneticilik yapmış Celal Özdoğan, DİSK davası avukatlarından Ercüment Tahiroğlu, yine DİSK davasını ve DİSK'in yeniden oluşum sürecini yakından takip etmiş olan gazeteci Şükran Soner, aynı şekilde DİSK'in ikinci oluşum evresini dikkatle izleyen ve devrimci demokrat sendikacıların temel metinlerinin yazımında katkısı olan yazar Ferda Koç, 1980 öncesinde DİSK'e bağlı sendikalarda görev yapmış ancak sonraki yıllarda sendikaları, daha özelden ise DİSK'i izlemek/konuşmak ve tartışmaktan vazgeçmemiş olan Alpay Biber ve Önder Bilgin ile görüşülmüştür. Bu noktada belirtilmelidir ki DİSK'in 1980 sonrasındaki oluşumunda kritik bir figür olan ve devrimci demokrat kanadın önde gelen temsilcilerinden Çetin Uygur ile karşılıklı niyet ve isteğe rağmen maalesef yüz yüze görüşme gerçekleştirilememiştir.

Görüşmeler bir saat yirmi dakikadan üç saat elli dakikaya kadar süren zaman aralıklarında gerçekleştirilmiştir. Dikkatle ve özenle yapılan her bir görüşme, görüşülen kişinin onayı alınarak ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Ayrıca görüşme yapılan kişiye herhangi bir aktarımda bulunmamak ve yönlendirmemek için mümkün olduğunca pasif bir dinleyici konumunda olunmuştur. Öte yandan, çalışmanın metodolojisine dair yapılan derin okuma süreci sonunda olgunun boyutları ve analizi göz önüne alınarak açık uçlu soruları içeren yapılandırılmamış bir görüşme formatı

tasarlanmıştır. Hem araştırma konusu hem de mümkün olduğu kadarıyla görüşülen kişiyle ilgili birincil ve ikincil kaynaklardan toplanan bilgiler çerçevesinde açık uçlu sorular yöneltilmeye çalışılmıştır. Ancak görüşme yapılan kişinin verdiği cevaplardan hareketle zaman zaman yeni sorular da eklenmiştir. Tartışmalı konularla ilgili sorular mümkün olduğunca sonraya bırakılmış, öncelikle aradaki samimiyeti artırıcı sorularla hava yumuşatılmıştır. Sorulardan bir rahatsızlık sezildiğinde ısrarlı olmak yerine görüşme ortamını geren konuyu değiştirerek başka bir soruya geçilmiştir. Ayrıca görüşme sürecinde beklenmedik tepkiler oluştuğunda hassas dengeler gözetilmeye çalışılmıştır. Öte yandan özellikle uzun süren derinlemesine görüşmelerde çapraz soru yöntemi kullanılarak olası cevap farklılaşmaları test edilmeye çalışılmıştır. Sorular gelişi güzel ya da rastlantısal bir şekilde değil; basitten karmaşığa, genelden detaya doğru anlamlı bir bütün oluşturacak sırayla sorulmuştur. Öncelikle betimsel daha sonra ise yapısal ve karşılaştırmalı sorular yöneltilmiştir.

Punch'a (2005, s. 169) göre başarılı bir derinlemesine görüşme uzatılmış samimi bir sohbetin birçok özelliğini taşımalıdır. Bu bağlamda, katılımcının kendisini rahatlıkla ifade edebileceği uygun bir ortam sağlayan görüşmelerde sorular, bireysel tecrübeleri detaylı olarak anlatmaya imkân verecek şekilde açık uçlu olarak kurgulanmıştır. Derinlemesine görüşmenin tarzı yapılandırılmamış, karşılıklı yüz yüze görüşme şeklindedir. Bu yönüyle görüşme, sınırları baştan belirlenmemiş, yeni sorularla yeni açılımlara imkân veren, kendisini sürekli yenileyen bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Böylece görüşülen sendikacı ve uzmanlara kendilerini birinci elden ifade edebilme fırsatı verilirken, çalışma açısından konunun bu kişilerin anlam dünyaları, bakış açıları, içinde buldukları özel durumlara ait duygu, düşünce ve tecrübeleri yardımıyla derinlemesine anlaşılması mümkün olmuştur. Görüşmelerin doğrudan, genel, objektif gerçekleri ortaya koyması ya da hipotezi sınaması gibi bir amaç taşımamasıyla birlikte katılımcının tecrübelerinin kavranması yoluyla çalışma için gerekli çıkarımlarda bulunmaya yardımcı olması beklenmiştir. Dolayısıyla görüşme yapılan kişiden alınan cevapları sınıflandırmak ve o cevaplardan hareketle yeni sorularla konuyu mümkün olduğunca detaylı bir şekilde incelemek olanaklı hale gelmiştir. Görüşme verileri, ikincil kaynaklarla birlikte ve ihtiyatla kullanılarak olay örgüsünün içine yerleştirilmiştir. Değerlendirmedeki nitel bulgular, olguların arka

planındaki ilişkileri ve kişileri aydınlatmış, nicel verilere kimlik kazandırmış ve bu sayede araştırmayı derinleştirmiştir. Açıkça ifade edilmelidir ki bu görüşmelerin bazıları DİSK'in parçası olduğu sendikal harekete ilişkin bugüne kadar bilinmeyen kritik bilgilere ulaşılmasına yardımcı olmuştur. Böylece söz konusu görüşmeler, dönemin ruhunun anlaşılmasını ve detaylara nüfuz edilmesini olanaklı kılmıştır.

5.2. DİSK'in Yok Edilmeye Karşı Direniş Yılları (1981-1991)

5.2.1. 12 Eylül 1980: Sola ve DİSK'e Karşı Darbe

1970'li yıllar 12 Eylül sabahının ilk ışıklarıyla başlayan bir askeri darbeyle son bulur. *Times* Gazetesi'nde "Türkiye'de her an darbe bekleniyor" başlıklı başyazının yayımlandığı 12 Eylül 1980 Cuma günü saat 04.00'da TRT radyolarında İstiklal Marşı'nın çalınmasıyla birlikte yayına geçer. Daha sonra anons yapılmadan Harbiye Marşı çalınır ve marşın bitiminde Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren imzasıyla yayınlanan 1 Numaralı bildiriyle Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu'nun verdiği "Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama" görevini yerine getirme kararını aldığını ve ülke yönetimine bir kez daha el koyduğunu kamuoyuna duyurur. Evren aynı bildiriyle "Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı, yurtdışına çıkış yasağı ve sıkıyönetim" ilan edildiğini de açıklar (Resmi Gazete, 12.09.1980, s. 6):

"Kıymetli Vatandaşlarım;

Her zaman milletiyle bir bütün ve Türk milletinin emrinde olan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ve yeni yönetime karşı yapılacak her türlü direniş, gösteri ve tutum anında en sert şekilde kırılarak cezalandırılacaktır. Yurtta kan dökülmemesi için bütün vatandaşlarımın tahriklere kapılmaksızın sükunet içinde yayınlanacak bildirimler doğrultusunda hareket etmelerini ve ikinci bir bildiriye kadar sokağa çıkmamalarını rica ederim."

12 Eylül günü saatler ilerledikçe sokağa çıkma yasağını sürdürmeye gerek kalmadığı kısa bir süre sonra anlaşılır. DİSK'in 15 bin eylemcisi olduğunu ve bunların toplu olarak direnmelerine karşı ordunun kan stoğu da dâhil her türlü önlemi mutlaka

alması gerektiğini düşünen Genelkurmay'ın en büyük korkusu terörün patlaması ve ordunun buna ateşle yanıt vermek durumunda kalmasıdır (Birand, 1984, s. 201-202). Zira aylardır darbe hazırlığı içinde olan ve büyük bir tepkiyle karşılaşacakları, işçilerin direnişe geçeceği, hatta kanlı bir iç savaşın yaşanacağından endişe duyan komutanlar rahat bir nefes alır. Korkulan olmamış, hiçbir direniş yaşanmamıştır. Son derece olaysız ve kansız gerçekleşen darbe dünya tarihinin ender örneklerinden birini meydana getirirken; ortaya çıkan bu tablo, yorgun ve yilgın geniş halk kitlelerinin darbeye verdiği pasif desteğin en somut göstergesi olur. Ayrıca İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın kararıyla önce “güvence altına” sonra gözaltına alınan her düzeydeki yönetici ve işyeri temsilcilerinden oluşan sendikal kadroların Selimiye Kışlası önünde oluşturdukları uzun kuyruklar da bu kitle yorgunluğunun bir başka çarpıcı göstergesi olur.

DİSK yönetimi darbenin olacağını bir gün önce Konfederasyon avukatlarından Yücel Top aracılığıyla öğrenir. Top, haberi 12 Mart döneminde birlikte yargılandığı eski subay arkadaşı, dönemin *Birikim* Dergisi yazarı Ömer Laçiner'den aldığını ve derhal DİSK'i haberdar ettiğini aktarır (Benli, 2016, s. 147):

“Darbeden bir gün önce Ercüment Tahiroğlu ile bir duruşma nedeniyle beraberdik. Sultanahmet Köftçisi'nde Can Yücel ile yemek yedik, sohbet ettik. Artık bir askeri müdahaleye adım adım yaklaşıldığını konuştuk. (...) DİSK'e döndüm, Ömer Laçiner telefonla aradı, acele *Birikim* Dergisi'ne gelmemi istedi. Endişeli olduğu sesinden belliydi. Yanına gittiğimde bozuk bir yüz ifadesiyle 'Yücel, darbe olacak, askerler darbe yapacak' dedi. Ömer'e güvendiğim için inandım tabi. Tekrar DİSK'e geldim. Fehmi Işıklar dışarıdaydı, Mukbil Zırtıloğlu, Rıza Güven, Süleyman Çelebi oradaydı. Durumu anlattım herkes şoke oldu. O sırada DİSK'te bulunan yönetim kurulu üyeleri hemen bir araya geldi. (...) 'Hemen Baştürk'e haber verelim' dediler. Ören'i aradık ama telefonda söyleyemedik. 'Başkan hemen dönmelisin' dedik. Bu arada biz darbenin 13 Eylül'de olacağını sanıyorduk.”

Daha öncede belirtildiği gibi darbenin ardından kurulan Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) 7 numaralı bildirisiyle “kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak” DiSK ve ona bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulur, yöneticileri ve temsilcileri “TSK'nın güvencesi altına” alınır. Aynı gün 1. Ordu ve İstanbul

Sıkıyönetim Komutanlığı 49 numaralı bildiriyle DİSK ve bağlı sendikaların bütün yönetici ve temsilcilerinin 16 Eylül günü saat 18:00'e kadar komutanlığa bizzat başvurmalarını talep eder. Ardından 15.09.1980 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 8 numaralı karar ile DİSK ve bağlı sendikaların bankalardaki paraları bloke edilir, taşınır ve taşınmaz tüm mal varlıklarına, kıymetli evraklarına ve suç delili olabilecek her türlü malzemelerine el konur (Resmi Gazete, 15.09.1980, s. 2-3). Bütün yasal belgeler, kararlar, bildirimler, demeçler bir anda illegal hale gelir.

Dayanışma ve birlikte davranma pratiğinin neredeyse ortadan kalktığı 12 Eylül öncesinde Konfederasyon yapısı içinde birbiriyle kavga eden gruplar hatta bireyler darbeye karşı da birbirinden farklı pozisyonlar alırlar. DİSK'li sendikacıların “evet, DİSK sol bir örgüttü ama yasadışı değildi. Biz kanunlara aykırı bir şey yapmadık” diye düşünen (Süleyman Çelebi ile görüşme, 27.05.2016; Rıdvan Budak ile görüşme, 23.05.2016) büyük çoğunluğu “teslim olmak” üzere İstanbul'da Selimiye Kışlası'nın yolunu tutarken, bir bölümü ise yurtiçinde saklı kalmayı veya yurtdışına sürgüne çıkmayı tercih eder.

Son Genel Kurul'da DİSK yönetimini pasif bularak faşizme karşı mücadelede daha radikal önlemler almasını talep eden ağırlıkla Dev-Yol ve Kurtuluş Hareketi'ne mensup sendikacılar “teslim ol” çağrısına uymaz, gizlenirler ancak bir süre sonra güvenlik kuvvetlerince yakalanırlar. Çoğunlukla Maden-İş Sendikası'nın Yürütme Kurulu üyesi TKP'li sendikacılar ise bir süre yurtiçinde saklı kaldıktan sonra yurtdışına çıkarlar. Mehmet Karaca, Parti kararıyla değil, Maden-İş Yürütme Kurulu olarak “teslim ol” çağrısına uymama kararı aldıklarını, ancak ülkede barınmak zorlaşınca Parti kanallarıyla yurtdışına çıktıklarını ifade eder (Mehmet Karaca ile görüşme, 30.05.2016). Abdullah Baştürk 12 Eylül günü Ören'deki evinden güvenlik kuvvetlerince gözaltına alınır. Sokağa çıkma yasağı kaldırıldıktan sonra DİSK Yürütme Kurulu üyesi Süleyman Çelebi, kendisi ile Mukbil Zırtıloğlu ve Rıza Güven'in sıkıyönetim makamlarına bizzat başvurarak gözaltına alındıklarını anlatır (Süleyman Çelebi ile görüşme, 27.05.2016): “Kendimize o kadar çok güveniyoruz ki yaptıklarımızın meşru olduğunu, yalnızca sendikal hak ve özgürlüklerimizi kullandığımızı biliyoruz. Deyim yerindeyse ön kapıdan girip arka kapıdan

çıkacağımızı düşünüyoruz.” Nitekim DİSK’li sendikacıların büyük bölümü sıkıyönetim yetkililerinin ilk çağrısına uyararak 16 Eylül günü “teslim” olurlar. Son genel kurulda belirlenen 7 kişilik DİSK Yürütme Kurulu’ndan yalnızca iki kişi sıkıyönetim komutanlığının çağrısına uymaz. Biri, kısa bir süre saklandıktan sonra 19 Ekim 1980’de İstanbul’da bir otelde yakalanan Genel Sekreter Fehmi Işıklar, diğer ise aynı zamanda Maden-İş yöneticisi olan ve yurtdışına çıkan TKP’li Kemal Daysal’dır. Son kongrenin belirlediği DİSK Yönetim Kurulu’ndan ise yalnızca Maden-İş yöneticisi ve TKP üyesi Mehmet Karaca ile Murat Tokmak sıkıyönetim makamlarına başvurmaz ve yurtdışına çıkar.

TİP ve FKF üyesi iken DİSK’le tanışan, ilk olarak DİSK’e bağlı Kimya-İş Sendikası’nda daha sonra Gıda-İş Sendikası’nda görev yapan ve TKP’li kadrolar tarafından tasfiye edilen Mehmet Atay, 12 Eylül günü evinden gözaltına alır ve 4 gün tecritte kalır. Atay, Selimiye Kışlası’ndaki tabloyu şöyle anlatır (Mehmet Atay ile görüşme, 24.05.2016): “12 Eylül’de ilk grupta evinden alınanlardanım. 12 Eylül sabahı saat 5’te kapımı çalan asker elindeki zarftan okudu ismimi. İsimlerimiz özel olarak belirlenmiş. O yüzden bize zarflılar derlerdi. 4 gün tecritte kaldık. Hoparlörden duyuyoruz tüm sesleri. Ama başlangıçta anlamadık ne olduğu. Baktık herkes çantalar ellerinde sıraya girmişler, Volga mahkumları gibi toplamışlar. Oturdum hüngür hüngür ağladım. Hemen hemen herkes oradaydı. TKP’li sendikaların yürütme kurulları dışında, diğer sendikaların ise yönetim kurulları dışında herkes oradaydı.”

DİSK’in neredeyse bütün yönetici ve işyeri temsilcilerinin gözaltına alındığını söyleyen ve o sırada kendisinin de arandığından habersiz olan Yücel Top, Ercüment Tahiroğlu ile birlikte cezaevilerini dolaşp, DİSK’lilere ulaşmaya çalıştıkları söyler (Benli, 2016, s. 152): “DİSK’in bütün temsilcileri gözaltında ama biz kimin nerede olduğunu bilmiyoruz. Sigarayı alıp cezaevi nizamiyesine gidiyoruz, aradığımız kişinin adını söylüyoruz, görevliler bir şey demeden sigarayı alırlarsa o kişinin orada olduğunu anlıyoruz. ‘Burada yok derlerse’ dönüp geliyoruz, başka yerlere bakıyoruz. Aradıklarımızın çoğunlukla Selimiye’de, Davutpaşa’da ya da Hasdal’da oluyordu.” İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Adli Müşaviri Albay, Top’u arayarak DİSK’te yapılacak ve yöneticilerin de getirileceği aramaya DİSK avukatlarının da katılmasını

istediklerini bildirir. Bunun üzerine Top ve Tahiroğlu DİSK Genel Merkezi'nde hazır bulunurlar. 12 Eylül sabahı Taksim Meydanı'na çok sayıda asker yığılmış olan ordunun DİSK'in silahlı milisleriyle direnişe geçeceği endişesi içinde olduğunu ifade eden Tahiroğlu, DİSK binasının ve özellikle Baştürk'ün odasının bütün duvarlarına varana kadar silah arandığına dikkat çeker (Tahiroğlu ile görüşme, 31.05.2016). Baştürk ile arama sırasında görüşme fırsatı bulduğunu belirten Yücel Top, Baştürk'ün kendisine o dönem hakkında yakalama kararı olmasına rağmen saklanan Fehmi Işıklar için "Fehmi'yi bul, gelsin teslim olsun. Ayrıca Faruk'a (Pekin) da söyle yurtdışına çıksın" dediğini aktarır (Benli, 2016, s. 152). MGK, Sıkıyönetim Kanunu'nda yaptığı değişiklikle 15 günlük gözaltı süresini önce 30 güne, daha sonra 90 güne çıkarır (Cumhuriyet, 18.08.1980; Milliyet, 08.11.1980). Gözaltı süreleri uzadıkça soruşturma DİSK'li uzman kadrolara uzanır. Kimi sendikacıların gözaltında "siyasi konular olduğunda Faruk, hukuki konular olduğunda Yücel'e söylüyoruz, onlar yazıyor" şeklinde ifade verdiklerini öğrenen ve sıranın kendilerine geldiğini gören Top, Baştürk'ün önerisini Faruk Pekin'e iletir ve ret yanıtı alır (Benli, 2016, s. 152-153): "Faruk, 'Şimdi bu sendikacılar, o yazdı bize söyletti, sonra da kaçıp kendini kurtardı derler. Onun için ben yurtdışına gitmem, girer onlarla birlikte yatarım, yıllardır eğitim verdiğim işçilerle birlikte.'" 1981 yılında Faruk Pekin, içlerinde Yücel Yaman, Fahri Aral, Mete Sönmez ve DİSK Araştırma Enstitüsü Müdürü Sadun Aren'in de olduğu uzman kadro gözaltına alınacak, Yücel Top ise Kasım 1980'de yurtdışına çıkacaktır. Başından beri teslim olmayı hiç düşünmediğini söyleyen Top, nedenini ise şöyle açıklar: "Teslim olmam halinde işkence yapılacağı kesin. Bana darbe olacağını kimden duyduğumu soracaklar. Çünkü Ordu içinden subayları bulmak istiyorlar, onların isimlerini almaya çalışacaklar. İşkencenin nasıl bir şey olduğunu 12 Mart döneminde gördüğüm için, işkence karşısında ucuz kahramanlık yapılmayacağını biliyordum. Onun için birilerinin başını yakmak yerine dışarı çıkmanın daha iyi olacağını düşündüm."

Bir yandan gözaltılar, diğer yandan Sıkıyönetim Komutanlığı'nın "kaçak ve suçlu" duruma düşenler için "teslim ol" çağrıları devam ederken; DİSK'e bağlı Maden-İş Sendikası 13. Bölge (Bursa) Temsilciliği Avukatı Ahmet Hilmi Feyzioğlu, 2 Ekim 1980'de gözaltında tutulduğu Bursa Emniyeti'nde Siyasi Şube'nin bulunduğu beşinci

katından atılarak öldürülür. Sıkıyönetim Komutanlığı, o dönemde ağır işkence ile öldürülen diğer tutuklu ve hükümlüler için söylediği gibi Feyzioğlu'nun da "intihar" ettiğini iddia eder (Atılım, 01.12.1980, s. 6-7). Ayrıca 25 Temmuz 1981 günü Sıkıyönetim Komutanlığı'nca aranmakta olan DİSK'e bağlı İlerici Deri-İş Sendikası Genel Başkanı Kenan Budak, İstanbul Zeytinburnu'nda polislerin açtığı ateş sonucu öldürülür (Milliyet, 26.07.1981).

11 Kasım 1980'de DİSK ve üyesi sendikalara sıkıyönetim komutanlarınca belirlenen kayyumlar atanırken, gözaltı süresinin 90 güne çıkarıldığı koşullarda DİSK'li sendikacıların önemli bir bölümü bir yıl hâkim karşısına çıkarılmadan 100 günlük sürelerle gözetim altında tutulur. 1980 Aralık'ında DİSK ve bağlı sendikaların yöneticileri, işyeri temsilcileri ve üye işçilerden oluşan 2 bin kişi hakkında "işçi sınıfının hâkimiyetine dayalı düzen kurmaya yönelik yasadışı örgütsel faaliyetlerde bulunmaktan" TCK'nın 141. ve 146. maddeleri uyarınca soruşturma açılır ve 27 Aralık günü aralarında İstanbul eski belediye başkanı Ahmet İsvan'ın da bulunduğu 68 kişi hakkında tutuklama kararı verilir (Milliyet, 17.12.1980; Cumhuriyet, 28.12.1980). DİSK'li sendikacıların Selimiye Kışlası'nda başlayan tutukluluk hali daha sonra Davutpaşa Kışlası'nda devam eder ve sanıkların mahkeme sorgusu 16 ay sürer. 25 Haziran 1981 günü İstanbul 1 numaralı sıkıyönetim mahkemesinde 52 DİSK yöneticisi hakkında "anayasal düzeni yıkmaya teşebbüs" ettikleri iddiasıyla TCK'nın 146. maddesinden idam talebi ile dava açıldığı kamuoyuna duyurulur. Ancak 817 sayfadan oluşan iddianame sanıklara 30 Kasım 1981 günü tebliğ edilir (Çağlar, 2002, s. 181). Ve nihayet DİSK davası, tutuklamalardan ancak bir yıl sonra, 24 Aralık 1981'de İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'nde başlar. Yalnızca DİSK'e ait delillerin değerlendirilmesi 13,5 ay alırken, DİSK'e bağlı sendikaların dava dosyalarının DİSK Ana Davası ile birleştirilmesiyle bu dosyalara ilişkin sorgulamalar da 16 ayda tamamlanır (Baştürk, 1986, s. 7).

5.2.2. 12 Eylül Adaleti: On Bir Yıl Sonra Gelen Beraat

İlk duruşmada mahkeme heyeti davada “savaş hali hükümlerinin” uygulanması kararı alır. Karara itiraz eden Abdullah Baştürk⁶⁰ ayrıca reddi hâkim talebinde bulunur (Cumhuriyet, 25.12.1981): “Baştan beri savunmamızı sınırlayıcı bir tutum takınan heyetiniz tarafsız değildir, engelleyicidir. Mahkemenizi reddediyoruz.” Ancak mahkeme heyeti savcının mütalaasına uyarak reddi hakim talebinde bulunulamayacağına hükmeder.

DİSK hakkında hazırlanan iddianamede (1981, s. 1) yapılan suçlama iki maddeden oluşur:

“Suç: (1) Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiye Kanununun tamamını veya bir kısmını tağyir ve tebdil veya ilgaya ve bu kanun ile teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisini iskata veya vazifesini yapmaktan men’e cebren teşebbüs etmek.

Suç (2) *Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya* veya memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeye matuf cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül etmek, kurmak veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare etmek veya bu hususlarda yol göstermek.”⁶¹

İddianame’de (1981, s. 17, 129) Marksist-Leninist yasadışı bir örgüt olarak tanımlanan DİSK’in kuruluşundan itibaren gizli bir ajandası olduğu, kendi mihverleri etrafında sosyalist hareketin birliğini sağlayıp devrim yoluyla mevcut anayasal düzeni yıkarak proletarya diktatörlüğünü kurmayı amaçladığı ve sonraki tüm karar ve

⁶⁰ Duruşmada yapılan kimlik tespitinde açıklandığı üzere Abdullah Baştürk, emniyetteki sorgulama sırasında verdiği ifadede aktif politik yaşama 1962 yılında TİP’e kaydolarak başladığını ancak daha sonra, TİP’in yapısının değiştiği ve kurucu işçi kadrolardan koptuğu gerekçesi ile bu partiden istifa ettiğini dile getirmiştir. Baştürk, 1967 yılında ise CHP Çankaya Şubesi’ne üye olduğunu ve CHP İşçi Bürosu’nun kuruluş ve çalışmalarında görev aldığı ifade etmiştir (Cumhuriyet, 25.12.1981). Aynı ifadede Baştürk, politik kimliğini ise DİSK Başkanı seçildiği ilk aylarda Milliyet Gazetesi’nden Abdi İpekçi’ye verdiği mülakattakine benzer şekilde tanımlar. Baştürk, başkanı olduğu sendikanın tüzüğü itibarıyla sosyalist bir kuruluş olduğundan kendisinin de sosyalist görüşte olduğunu, sosyalizmin Marksist felsefeden kaynaklandığını ancak kendisinin silahlı devrim yoluyla sosyalizme geçişten yana olmadığını, ancak bugünkü Türkiye’de kapitalist sömürünün ortadan kaldırılması için sosyalizmin denenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. H. B. Kaya (2002) “Kuruluşundan 12 Eylül 1980’e Kadar DİSK-Siyaset İlişkisi”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 72.

⁶¹ Vurgular bana aittir.

eylemlerini ise bu amaca ulaşmak için gerçekleştirdiği öne sürülür. Ayrıca yaptığı eğitim çalışmalarıyla Türk toplumunu düşmanca sınıflara bölerek parçalamayı gaye edindiği iddia edilir (İddaname, 1981, s. 98-99). Dolayısıyla DİSK'in başından beri "makbul" bir sendikanın yapması gerektiği gibi mesleki menfaatlerin korunması ve çeşitli ekonomik hakların elde edilmesi için değil, siyasi ve ideolojik amaçla hareket ettiği ileri sürülür. Bu bağlamda öncelikle DİSK'in kuruluş tüzüğü daha sonra ise sırasıyla, 7. Kongrede onaylanan ve Konfederasyon tarafından hazırlanıp, onun önerisiyle bağlı sendikalarca kabul edilen Tek Tip Demokratik Tüzük, 1979'da kabul edilen Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Temel İlkeleri suç delili olarak sıralanır. Aynı şekilde iddianamenin en uzun bölümü olan 'faaliyetler' bölümünde genişçe yer verilen genel kurul, yönetim kurulu ve yürütme kurulu toplantı ve kararları, Ören toplantıları ve kararları, DİSK ve demokratik güçlerin güç ve eylem birliği ile cepheleşme çalışmaları, eğitim faaliyetleri ve kitlesel eylemler (örneğin 15-16 Haziran olayları, DGM direnişleri, Faşizme İhtar Eylemi, Tariş olayları, 1 Mayıs mitingleri vs.) de suç delilleri olarak tanımlanır.

DİSK aynı zamanda yapmış olduğu yasal grevler nedeniyle de suçlanır. İddianameye (1981, s. 107-108) göre, en temel sendikal haklardan biri olan grev hakkı, DİSK'in "cebiri ve şiddet yollarına başvurmak suretiyle ülkeyi çökertmeye yönelik kullandığı ekonomik savaş stratejisi"dir. Özellikle iddianamenin şu satırlarının, 1978-1980 yılları arasında sermaye sınıfının bir bütün olarak DİSK'e karşı kullandığı söylem ile gösterdiği büyük benzerlik çarpıcıdır (İddianame, 1981, s. 107-108):

"Demokratik düzeni yıkmak için halkı bezdirmek, ümitsiz hale getirmek ve sonunda nihai darbeyi vurmaya üzere başvurulmuş en etkin mücadele biçimi toplumda üretimi durdurmak ve bu maksatla mevcut üretim araçlarını işlemez hale getirmekle beraber ilerisi için yatırım gayretlerini de sabote etmektir. DİSK Türkiye'de üretimi durdurmak için her imkândan yararlanmayı stratejisinin en esaslı unsurlarından birisi olarak kullanmıştır.

Ezcümle, aklın alamayacağı, müesseslerin altından kalkamayacağı taleplerle dolu sözleşme müzakereleri daima çıkmaza sokulmuş, işçiler tehditle dövülüp tahkir edilerek ve hatta bazen öldürülerek grevlere gitmeye mecbur kılınmış, grevlere katılmayanlar her türlü kötü akıbete namzet hale getirilmiş, grevlerde zavallı işçiler çaresiz ve imkânsız kalarak perişan oldukları

zaman kendilerini bu hale düşürenin bu bozuk düzen olduğu, Marksist-Leninist komünist düzene geçildiğinde her şeyin düzelebileceği propagandası yapılmış, grevler karşısında çaresizlik içine düşen sanayicilerin az da olsa bir kısmı sermayesini yurt dışına kaçırmak gafletini, hatasını işlemiş, kimsede yeniden yatırım yapmak arzu ve gayreti kalmamış, bunun sonucu olarak üretim düşmüş, enflasyon hızı artmış ve DİSK idarecileri bu felaketli gidiş karşısında emellerine yaklaştıkları düşünce ve kanaatiyle ellerini ovuşturmuşlardır”

Ayrıca iddianamede (1981, s. 816-817) DİSK’in 274 sayılı Sendikalar Yasası’nın 30/4 maddesi gereğince kapatılması talep edilir.

1982 yılında DİSK’in güç-eylem birliği, cephe çalışmalarına ve kitlesel eylemlerine katıldıkları, eğitim, basın-yayın ve örgütlenme faaliyetlerini yürüttükleri için DİSK uzmanları hakkında ise ek iddianame ile dava açılır. Sadun Aren (DİSK-AR Müdürü), Faruk Pekin (DİSK Eğitim Dairesi Müdürü), Yücel Yaman (DİSK Ajansı Yazışları Müdürü), Günaydın Erdoğan (DİSK Koordinasyon Dairesi Müdürü), Mete Sönmez (DİSK Örgütlenme Dairesi Müdürü), Fahri Aral (DİSK Basın-Yayın Dairesi Müdürü), Argün Müceldilli (DİSK Örgütlenme Dairesi Uzmanı), Zafer Kutlu (DİSK Örgütlenme Dairesi Uzmanı) ve Mehmet Erhan Gömüç (DİSK Eğitim Uzmanı) 15 yıla kadar ağır hapis istemiyle yargılanır (Milliyet, 07.10.1982). Aynı ek iddianame uyarınca DİSK’in Demokratik Platform çalışmalarına katıldıkları gerekçesiyle Milli Birlik Komitesi üyesi, daimi senatör ve Halkevleri eski genel başkanı Ahmet Yıldız ve TMMOB Başkanı Teoman Öztürk de idam talebiyle yargılanır. Böylece 52 kişinin idam talebiyle başlayan dava, ilerleyen yıllarda üye sendikaların dava dosyalarının yanı sıra toplam 160 dosyanın DİSK ana davasıyla birleştirilmesiyle genişletilir ve toplam sanık sayısı 1477’ye, hakkında idam istenenlerin sayısı 78’e yükselir.

DİSK avukatlarından Yücel Top’un yurtdışına çıkmasıyla dava, büyük ölçüde Ercüment Tahiroğlu tarafından üstlenilir. Tahiroğlu’na göre, DİSK davası esasen Mehmet Ali Aybar, Halit Çelenk, Orhan Apaydın, Turgut Kazan, Hasan Fehmi Güneş gibi önemli isimlerin de yer aldığı çok sayıda avukat tarafından savunulan ve yakın tarihe ışık tutan bir dayanışma davasıdır (Tahiroğlu ile görüşme, 31.05.2016). Yıllara yayılan yargılamalar boyunca sendikal hak ve özgürlükleri kullanmanın suç, kullanılan ise suçlu olduğuna dikkat çeken Tahiroğlu, yapılan sorgulamalardan sonra imzalatılan

ve dava dosyasına giren “bir daha sendikacılık yapmayacağıma yemin ederim” şeklindeki onlarca tutanağın başka türlü anlamlandırılmayacağını ifade eder. DİSK’in yasalara uygun olarak yetkili organlarınca aldığı tüm kararların, yaptığı bütün miting ve eylemlerin delil olarak öne sürüldüğüne dikkat çeken Tahiroğlu, mahkemede yaptığı savunmayı Ceza Kanunu’na göre “manevi cebir unsurunun söz konusu olamayacağı” yaklaşımı üzerine kurar (Tahiroğlu ile görüşme, 31.05.2016):

“DİSK’in, Konfederasyon’un tüzel kişiliği ve 29 bağlı sendikası için ayrı ayrı iddianamelerle illegal örgüt oldukları iddia edildi. 146. maddeden dava açıldı, cebren Anayasayı tağyir, tebdil ve ilga. Asker zihniyeti bu, en küçük hak aramayı dahi komünizm zannederler. Dava dosyasına konan delillere bakıyorsunuz suçlama konusu iddiayı oluşturmaktan o kadar uzak ki içlerinde küçük bir Lenin büstü bile vardı. Peki, cebir nerede? DİSK’in duvarlarına varana kadar aradınız, hani nerede cebir unsuru? Demokratik sendikal hak ve özgürlükler cebir unsuru olabilir mi? ya da bir başka deyişle manevi cebir diye bir şey söz konusu olabilir mi? Olamaz, Ceza Kanunu’na aykırı. Zira cebir unsurunun fiziki olarak ortaya konması gerekir.”

Bunun üzerine mütalaa vermeleri ve duruşmalara katılmaları için pek çok hukukçunun kapısını çaldıklarını aktaran Tahiroğlu, bu kapsamda Deniz Baykal ve ceza hukuku profesörü Faruk Erem ile görüştiklerini dile getirir (Tahiroğlu ile görüşme, 31.05.2016):

“Baştürk beni temsilci olarak görevlendirdi. Öncelikle Baykal’a gittik, davayı savunmasını istedik. Baykal’da çok açık konuştu. Davayı üstlenebileceğini ancak sosyal demokratlar avukatlarla çalışacağını ve savunma çizgisini kendilerinin belirlemek istediği söyledi. Tabi kimse bu öneriye sıcak bakmadı. Daha sonra Gıda-İş Sendikası’ndan Mehmet Mıhlacı ile birlikte ceza hukuku profesörü Faruk Erem’in kapısını çaldık. Manevi cebir hususunda mütalaa verip veremeyeceğini sorduk. Erem, ‘Demokrat Parti davasında mütalaaam var, veremem’ diye yanıtladı bizi.”

Dava dosyasında kullanılan bir diğer “manevi cebir” unsuru ise “işçi sınıfı bilimi” terimidir. Sıkıyönetim askeri savcıları ve sıkıyönetim askeri mahkemesi hem DİSK hem de TÖB-DER davalarında bu kurumların tüzüklerinde ve yayınlarında geçen ve komünizm anlamına geldiğini ileri sürdüğü işçi sınıfı bilimi kavramını, kanıt olarak gösterip, bu kurumların illegal hale geldiğini ve komünist bir rejim kurmayı

amaçladıklarını iddia eder. Sıkıyönetim yetkililerinin “Marksçı Leninci Felsefe Sözlüğü” adlı eserden alıntı yaparak kullandığı bu terimin hikayesini DİSK avukatlarından Halit Çelenk şöyle özetler (Çelenk, 1996, s. 198):

“TÖB-DER davasının hazırlık aşamasında bir öğretmen arkadaşımızın evinde yapılan bir aramada, Almanca’dan dilimize çevrilmiş “Marksçı Leninci Felsefe Sözlüğü” isimli bir yapıt bulunmuştu. Bu çeviri sözlükte, Almanca aslında yani orijinalinde bulunmayan bir sözcük vardı: İşçi sınıfı bilimi. İşçi sınıfı biliminin karşısında da komünizm ve Marksizm hakkında açıklamalar yer almaktaydı. Sözlüğün Almanca aslında ise “işçi sınıfı bilimi” değil ama “bilimsel Komünizm” sözcüğü vardı.

Olayın aslı ise şöyleydi: 12 Eylül döneminin başında İstanbul’da Yabancı Diller okulunda görevli bir öğretmen bu sözlüğü Almanca aslından Türkçeye çeviriyor. Söylediğimiz gibi sözlükte (Almanca aslında) bilimsel komünizm sözcüğü var. Çevirmen bu sözcük hakkında bir soruşturma açılır, başım derde girer endişesiyle, Bilimsel Komünizm yerine işçi sınıfı bilimi sözcüğünü koyar.

DİSK davası yargılanması sürerken duruşma hâkimi DİSK genel başkanı Abdullah Baştürk’e ısrarla işçi sınıfı bilimi sözcüklerinin ne anlama geldiğini soruyor, Baştürk de “İşçi sınıfı bilimi, işçi sınıfının tarih boyunca hak ve özgürlüklerini savunmak için verdiği mücadelede elde ettiği kazanımlardır” biçiminde yanıt vererek askeri savcının savlarını reddediyor.

Biz savunmalarda... işçi sınıfı bilimi sözcüklerinin komünizm anlamına gelmediğini, savcının savlarının bilimsel bir dayanaktan yoksun olduğunu savunuyor ve sözlüğün Almanca aslı ile çevirisinin bir bilirkişiye inceletilmesini, bu konuda bir rapor alınmasını, böylece gerçeğin anlaşılacağını ileri sürüyoruz. Böyle bir inceleme yapılması çok kolay iken mahkeme isteğimizi kabul etmiyor. Böylece, askeri savcının suçlamasının gerçek yönü ortaya çıkarılamıyor, konunun aydınlatılmasına olanak sağlanamıyor.”

Maden-İş Sendikasının genel kurulunda Enternasyonal marşının söylenmesinin DİSK soruşturmasında önemli bir yer teşkil ettiğini belirten Tahiroğlu, esasen DİSK’in yasadışı TKP’nin yan örgütü olmakla suçlandığını vurgular. Kenan Evren de daha sonra yayınlanacak olan anılarında DİSK’li sendikacıları şöyle suçlar (Milliyet, 04.01.1991): “DİSK Mahkemesine takıldılar. İdam talebi var diyorlar. Çok söyledik, fakat anlatamadık. Bunlar mahkemeye sendikal faaliyetlerinden dolayı verilmedi. 52 yöneticisi Marksist-Leninist gruplarla işbirliği yaptı. Bu faaliyetleri

hakkında oda dolusu belge var. İdamlarını talep eden savcıdır, biz değiliz.” Evren’in yurt çapında düzenlediği mitinglerde ve yaptığı konuşmalarında sürekli olarak “anarşi ve teröre bulaşmak”la suçladığı ve “sendika ağaları” diye hitap ettiği DİSK’li sendikacıların yargılandığı günlerde, davanın yalnızca mahkeme salonunda görülmediğini vurgulayan Tahiroğlu, sanıklar üzerinde kurulan baskıya dikkat çeker (Tahiroğlu ile görüşme, 31.05.2016):

“Dava boyunca politik olduğu kadar psikolojik de bir savaş verildi. DİSK içindeki ayrılıkların devlet tarafından yakından takip edildiği DİSK davası günlerinde iyice açığa çıktı. Mahkemenin esasen yapmak istediği, ayrılıklardan yararlanarak DİSK’lileri birbirine düşürmek, böylece davayı kırmaktır. Bunu için çok çaba harcadılar. Mesela Ankara’da komutanlar Oleyis Sendikası’ndan Nusret Aydın ve birkaç sendikacı ile görüşmüşler. Nusret anlattı sonradan. Komutanlar açıkça ‘Aslında bu kadar sıkıntı çekmenize hiç gerek yok. Sizler dürüst, iyi insanlarsınız. Bu soruşturmalar bitince tabi ki sendikalarınızı açacağız. Ancak DİSK içindeki TKP’lileri öğrenmeye çalışıyoruz. Sizlerin de yardımlarınızı bekliyoruz’ diye söylemişler.”

Süleyman Çelebi de anılarında, hapisane komutan vekili ve MİT mensubu Mehmet Dilbaz’ın kendisine ve ailesine avukatını azletmesi ve ifadesini “Baştürk komünisttir, aşırı uçtur, ben onlardan değilim” şeklinde değiştirmesi yönünde telkinlerde bulunduğunu anlatır (Dizman, 2011, s. 202-203). Sendikacıların yanı sıra avukatlar da ağır baskılara maruz kalır. Duruşmalar sırasında çok sayıda hukuksuzluk yaşanır, sanıklar susturulur, avukatlar dışarı atılır. Dava sırasında 4 sanık ve 7 avukat duruşmalardan atılırken, 1 avukat bu dava nedeniyle tutuklanır (DİSK Dergisi, 1991a, s. 17).⁶² Ancak tüm baskı, manipülasyon ve kara propagandaya rağmen yüzlerce kişiden oluşan DİSK davası sanıkları, birkaç kişi hariç, bütünlüklü bir dik duruş sergiler ve DİSK’in 13 yıllık kısa ama zengin tarihinin tamamını kararlılıkla savunurlar. Nitekim çoğunluğu CHP’li DİSK yürütme ve yönetim kurulları üyesi sendikacılar

⁶² Bir duruşmada avukat Tahiroğlu’nun yaptığı konuşma mahkeme heyetine hakaret olarak yorumlanınca hakkında tutuklama kararı verilir (Tahiroğlu ile görüşme, 31.05.2016). Mahkemenin savunma hakkını her fırsatta kısıtladığını ve davanın başından beri yargıç Hakim Albay Çetin Güvener’in estirdiği terör havasına değinen Halit Çelenk ise, kendisiyle birlikte diğer DİSK avukatlarının da bir çok defa haklı bir neden olmaksızın mahkeme salonundan çıkartıldıklarını ve garnizon dışına gönderildiklerini dile getirir (Çelenk, 26.12.2007).

emniyet sorgusunda verdikleri, Maden-İş Sendikası'nın bazı karar ve eylemlerini eleştiren ve kendilerinin komünist ve TKP'li olmadıkları, Enternasyonal Marşı'nı hiçbir zaman söylemedikleri yönündeki ilk ifadelerini mahkemede işkence altında alındığı gerekçesiyle topluca reddederler. Alınan ortak karar uyarınca savcının "Polis ifadesi okundu, var mı bir diyeceğin?" sorusu, her seferinde "Gözlerim bağlı olarak ve işkence altında alınmıştır, ifademi reddediyorum" şeklinde yanıtlanır. DİSK davasını başından sonuna değin izleyen gazeteci-yazar Şükran Soner, o günlerdeki genel kanının ve tabi darbelerdeki beklentinin DİSK'lilerin birbirlerine düşecekleri, birbirlerini suçlayacakları yönünde olduğunu ifade eder ve ekler:

"12 Eylül'e giden yıllarda DİSK içindeki saflaşmalar herkesin malumu. Bütünlüklü bir tavır alamayacakları, sağlam çıkamayacakları konuşuluyordu. Ama ben başından beri bunun aksini düşünüyordum. İddianame ortaya çıktıktan sonra ise daha çok emin oldum. Çünkü kişi ile suç arasında hiçbir ilişki kurulmamıştı. Hep DİSK'in tüzel kişiliğine yönelik suçlamalar vardı. Belki Baştürk bunu yaptı, Nebioğlu şunu yaptı deseler durum değişecek. Çok uğraştılar, açıklarını yakalamak için durup durup hep aynı şeyleri sordular. Ama olmadı, başaramadılar. Nitekim, yüzlerce sanıktan oluşan dava birkaç istisna dışında tek yürek savunuldu. Kendilerinden öncekileri de kendileri yapmış gibi savundular, inkar etmediler. İşte, sınıf mücadelesi pratiği böyle bir şeydir. Orada yoksulluktan, işçilikten, hayat mücadelesinden gelmiş olmanın deneyimi çıktı ortaya."

Bu tablonun ortaya çıkmasındaki esas aktör ise DİSK'in ve en büyük sendikasının genel başkanı Abdullah Baştürk'tür. Faruk Pekin, 12 Eylül'ün ilk tutsaklık günlerinde suçlamalara verilecek yanıtlar konusunda kendi aralarında yaptıkları bir tartışmayı paylaşır (Faruk Pekin ile görüşme, 02.06.2016):

"Hapse girmeden önce aşağı yukarı tabloyu gördüğümü söyleyebilirim. Başlangıçta uzmanları almadılar. Ankara'da MİT ile ilişkisi olan bir gazeteciden isim verip bilgi istedim. Şak diye bir dosya çıktı ortaya. Sıranın bize geleceği belli oldu ve tek tek içeri alındık. Sonra hapiste şöyle tatsız bir olay yaşandı. Henüz mahkeme başlamamıştı. Sendikacılar suçlandıkları, hapse atıldıkları Tek Tıp Tüzük, Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığı kitapçığı vs. son derece rahatsızlar. 'Biz bunları görmedik, bilmiyoruz diyelim. Birisi de çıkıp bunları savunsun ve bizler kurtalım' diye konuşuyorlar. Yönetim Kurulu kararı var diyorum, anlatmaya çalışıyorum ama nafile. Çok sıkıldım bu laflardan. Bir gün hepsi bir aradayken,

‘Tamam dedim, sıra bana gelince ben çıkacağım ve tüm bunları ben yazdım, yöneticilerin hiçbirinin haberi yoktu’ diyeceğimi söyledim. Hafif olumlu bir hava esti. Hemen arkasından ekledim. ‘Ama sonra şunu söylerim, Bu DİSK bana aittir, hesapta benden sorulur.’ Bunu üzerine Abdullah Bey bana bir omuz vurdu. ‘Oğlum, sana DİSK’i öyle kolay yedirtmezler’ dedi. İşte bundan sonra savunma metni çıktı ortaya.”

Mehmet Atay da tutuklama kararlarının çıkmasından sonra Baştürk’ün tüm koğuşa hitaben yaptığı konuşmayı ve kararlı tavrını şöyle anlatır (Mehmet Atay ile görüşme, 24.05.2016):

“27 Aralık 1980 günü tutuklama kararları çıkmış, 63 kişi tutuklanmışız. Hepimiz Davutpaşa’dayız. 31 Aralık ise yılbaşı gecesi idi. Herkes gitmiş, dışarıda kar yağıyordu. İşkenceci Deli Adnan vardı, gelmiş diyor ki ‘Kardeşim o kadar iş yaptırdılar bize, sonunda bu kadarcık kişi tutuklansın diye miydi tüm bunlar.’ Ahmet İsvan ile konuşuyoruz, tabi o hiç beklemiyordu. Mehmet İsvan, abisi, çerez göndermişti. İçinde de bir mektup, ‘Ahmet’cim her bitmez gecenin bir sabahı vardır’ yazıyordu. Gece koğuştaki toplandık. Baştürk bir konuşma yaptı: ‘Anladığım kadarıyla biz bu hesapları bir süre daha vereceğiz. Bazı insanlar bunun böyle olmasını istiyorlar anlaşılabilir. Madem öyle bize de üzerimize düşeni yapıp gereken yanıtı vereceğiz’ dedi. Daha sonra mahkeme Baştürk’e çok kez mesaj yolladı, ‘İnat etmesin, kişisel olarak kendini savunsun, yapmadım deyip çıksın’ dediler. Ama Baştürk bunların hiçbirini kabul etmedi. O çok zorla yaptığımız ‘DİSK sosyalist bir örgüttür’ lafını bile savundu. 109 gün savcının karşısında soruşturma verdi. İşte bizim Apo orada büyüdü.”

Sıkıyönetim Askeri Savcılığı tarafından hazırlanan DİSK İddianamesi’nin 67 günde okunmasının ardından başlayan sorgulamalar 47 gün sürer ve yalnızca DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk’ün sorgulaması *Guinness Rekorlar Kitabı*’na girmeye hak kazanacak şekilde 109 günde, 21 celsede tamamlanır (Baştürk, 1986, s. 7). Yaklaşık 500 klasörden oluşan DİSK davasının savunma öncesi süreci, davanın hızlı görülmesi gerekçesiyle alınan savaş hali kararına rağmen 257 celse olarak 4 yıl 2 ayda tamamlanırken, askeri savcılar “Esas Hakkındaki Mütalaa”larını ancak 15 Ocak 1986 günü okurlar (Baştürk, 1986, s. 7; Çağlar, 2002, s. 182). 25 Şubat 1986’da ise nihayet savunma aşamasına gelinir. Baştürk’ün 500 sayfalık savunması DİSK’in savunması olarak kabul edilir. Baştürk (1986, s. 8), İddianame’nin ve Esas Hakkında Mütalaa’nın

“yoğun siyasi polemik belgeleri” olması ve “davanın özünde demokrasiyi, sendika özgürlüğünü ve sosyal hakları suçlaması” nedeniyle Marx’tan, Cahit Talas’tan, Muammer Aksoy’dan, Mehmet Selik’ten vs. geniş alıntılar içeren kapsamlı bir savunma yapar ve tüm suçlamaları reddeder:

“Savunmamın başında savunmamın özü olarak şunu belirtmek istiyorum: ‘DİSK 1961 Anayasası’na, yasalara, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ilkelerine göre sendikal çalışma yapmış, bağımsız, demokratik bir kuruluştur. Bu nedenle bu davada tüzel kişilik olarak DİSK’e ve üyesi sendikalara ve yargılanmakta olan sendikacılara ilişkin tüm suçlamaları reddediyorum.”

Öne sürülen iddiaların hukuka ve gerçeğe aykırı olduğunu belirten Baştürk (1986, s. 9, 28-29), bu davada aslında DİSK’in değil, 1961 Anayasası’nın ve bu Anayasa’nın getirdiği sosyal devlet ilkelerinin, demokrasi birikiminin, temel insan hak ve özgürlüklerinin, sosyal hakların ve sendika özgürlüğünün suçlandığını; asıl sanıkların ise DİSK’li sendikacılardan ziyade anayasal haklarını kullanan ve koruyan bütün emekçiler olduğunu altını çizer:

“Bu davada sanık sandalyesine oturtulmak istenenler, 1961 Anayasası’nı yapanlar, yasama, yürütme ve yargı organları, Anayasal hakları yaşama geçirten tüm emekçiler, tüm aydınlar, bu hakları savunan bilim adamları, bu hakları verdikleri kararlar ile koruyan yargıçlardır. Bu davanın sanığı yalnızca DİSK’li sendikacılar değildir. Tüm işçilerdir. Ülkemizdeki tüm yurtseverlerdir. Emekten yana tüm aydınlardır. Tüm demokratlardır.”

Savunmasında bu davanın hukuki değil, siyasi bir dava olduğunu vurgulayan Baştürk (1986, s. 29-30), davanın siyasi niteliğinin ötesinde bir bütün olarak 12 Eylül darbesinin sınıfsal karakterini yedi maddede şöyle özetler:

“1. 12 Eylül öncesinin tüm ekonomik, toplumsal ve siyasal olumsuzluklarının faturasının işçi sınıfına ve onun gerçek sendikal kuruluşu olan DİSK’e çıkarıldığı bu dava gerçekte geleceğe yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu dava geçmişin değil, geleceğin davasıdır. Bu nedenle de siyasi bir davadır.

2. Bu dava ile DİSK üyesi işçilerin yıllarca sendikasız kalması amaçlanmaktadır. Beş yılı aşkın bir süre sonunda bu amaca ulaşıldığı açıkça ortadadır.

3. Bu dava aynı zamanda temel insan hak ve özgürlüklerinden, demokratik işçi haklarından, sendika özgürlüğü ve sosyal haklardan yapılan ve

yapılacak olan geriye dönüşlerin gerekçesi olarak hazırlanmıştır. Sendika özgürlüğü ve sosyal haklara getirilen sınırlamalarda, yargılanan sendikalara yöneltilen suçlamalardan, grevlere, toplu iş sözleşmelerine, sendikal eğitimlere getirilen suçlamalardan fazlasıyla yararlanmışlardır. Bu nedenle bu dava siyasi bir davadır.

4. Bu davadaki DİSK’li sendikacılara yönelik suçlamalar, bundan sonra temel hak ve özgürlükleri için mücadele edecek demokratlara, sendika özgürlüğü ve sosyal haklar için mücadele verecek işçilere ve sendikacılara göz dağı vermek için kullanılmıştır ve hâlâ kullanılmaktadır.

5. Bu davadaki temel amaç, Türkiye’de DİSK’in öncülüğünde sarı sendikacılığa karşı geliştirilen demokratik sınıf ve kitle sendikacılığının tasfiyesidir.

6. Bu davada yalnızca özgür sendikacılık ve sosyal haklar suçlanmamaktadır. Bu davada aynı zamanda tüm kurum ve kurallarıyla demokrasi de suçlanmaktadır. Demokrasinin özgürlükçülük, eşitlik, çoğulculuk ve katılımçılık ilkeleri de suçlanmaktadır. Bu nedenle bu dava siyasi bir davadır.

7. Bu dava nedeniyle DİSK’e karşı ÇİFTE ÖLÇÜ uygulanmıştır. Örneğin doğaları gereği siyasi açıklamalar yapan TİSK hakkında ya da yasal işlevleri sendikalara oranla daha sınırlı olan TÜSİAD ya da Aydınlar Ocağı gibi dernekler hakkında suçlama getirilmediği halde, DİSK hukuk dışı, yasadışı iddialar ile suçlanmıştır. DİSK’e karşı çifte ölçü kullanılması bu davanın siyasi bir dava olduğunun ana göstergesidir.”

Yukarıda yapılan uzun alıntıdan da anlaşılacağı üzere bir bütün olarak savunma metni, darbenin kısa vadeli etki ve sonuçlarının ötesinde yeni birikim rejiminden ve bu yönde gerekli yasal-politik üstyapıdan tamamıyla dışlanmış olan DİSK’in ortadan kaldırılmaya hatta toplumsal hafızadan silinmeye çalışıldığı öngörüsünü taşımaktadır. Bu sağduyulu perspektif Baştürk’ün (1986, s. 30) “Biz burada geçmişimizi savunurken, aynı zamanda geleceğimizi de savunacağız” sözlerinde kendini açığa vurur. DİSK’in 12 Eylül mahkemelerinde kendisine karşı kurulan kürsüyü doğru şekilde kullanarak yok edilmeye direnmesinin ardındaki temel saik, ilk gelişme evresinden itibaren sol ile buluşarak siyasallaşmış olmasında aranmalıdır. Söz konusu sol birikimin ürünü olan bu savunma metninin mutfağındaki isimlerden biri de genel başkanlık danışmanı Faruk Pekin’dir. Pekin, baskı ve zora rağmen mahkeme sürecinde ortaya konan kolektif tavrın arkasındaki iradeyi şöyle tasvir eder (Faruk Pekin ile görüşme, 02.06.2016):

“12 Eylül askeri faşist darbesinin vuruş hedefi işçi sınıfıydı ve bunun içinde vurulacak yer DİSK’ti. Neredeyse ilk andan itibaren belliydi bu. O kadar önem veriyorlardı ki hemen hemen davanın sonuna kadar her gün mahkeme banda alınıp, özel uçakla Ankara’ya gidiyordu. Savunma ilk başta çok iyi gidiyordu. Ama onlar da birkaç celse sonra anladılar. Baktılar, Abdullah Bey hemen konuya hakim oldu, hemen soru-cevaba döndüler. Fakat biz de hemen yakaladık. Soru-cevap iddianamedeki sıraya göre geliyordu. Tabi bizde dersimizi çalışıyoruz. Alıyorum Abdullah Beyi yemekhaneye gidiyoruz, çalışıyoruz.

DİSK’lilerle birlikte hapis yatan ve hapishanedeki DİSK savunmasının mimarlarından biri olarak rahatlıkla söyleyebilirim ki, Abdullah Bey olmasaydı DİSK davası bu şekilde sona ermezdi. Bizim şansımız şuydu diye düşünüyorum: Abdullah Bey işçilikten gelme bir işçi lideriydi; siyasi öngörüsü, vizyonu, gelecek sezgisi çok yüksekti. O, böyle bir darbenin tutsak ettiği hapishaneden kahramanca çıkılacağını kavradı. Zamanın askeri savcısı daha ilk günlerde ‘İdam edileceksiniz’ deyince kendisine, ‘Siz benim ancak ceketimi asarsınız’ diye yanıtlamaktan çekinmemiş biriydi.

DİSK davasının kaderini belirleyen ilk 21 celse Abdullah Bey kararlılıkla savaştı. Tüm DİSK’e sahip çıkarak, hiçbir şeyi inkar etmeden, dobra dobra konuşarak, zaman zaman ince alaylara girerek. Tecrübeyle sabittir ki birincisi, bir sendikacıya istemediği bir şeyi yaptırılmazsın, ikincisi baskı altındaki, hapishanedeki bir sendikacıya kesinlikle yaptırılmazsın. Bu nedenle şunu söylemekte hiçbir sakınca görmüyorum: Savunma süreci esas olarak siyasi feraseti yüksek olan bir sendikacının bazı teknik yardımlar ile verdiği hukuk mücadelesidir.

Öte yandan, şanssızlığımız ise şuydu: İçeriden bir siyasi lider çıkması gerekiyordu ama maalesef çıkmadı. Eğer Behice Hanım yurtdışına çıkmamış olsaydı içeriden çok büyük bir siyasi lider olarak çıkabilirdi diye düşünüyorum.”

İllegal Marsist-Leninst örgüt olmakla suçlanan DİSK, mahkeme kürsüsünde 1960’lardan itibaren şekillenen devrimci sendikacılık anlayışını, kurucu tüzüğüne dönerek ve anayasal ihtilalcilik anlayışını açıklayarak kendisini savunur (Baştürk, 1986, s. 44-45). DİSK’in işçinin insan onuruna yakışır şekilde bir yaşama erişmesini sağlamak amacıyla var olduğunu ifade eden DİSK kurucularından Kemal Nebioğlu da mahkemede, duruşma Yargıcı Bnb. Çetin Güvener’in “devrimcilik anlayışınız nedir?” sorusuna şu yanıtı verir (Milliyet, 16.09.1982): “Bizim devrimcilik anlayışımız; tutucu, gerici, ekonomik, sosyal ve politik ilişkilerin anayasa uyarınca değiştirilmesi ve anayasanın eksiksiz, tastamam uygulanmasıdır.” Ancak DİSK’in tüzüğünün olduğu

kadar savunmasının da temel dayanak noktalarından biri olan 1961 Anayasası yüzde 92 varan halk desteğiyle yerini çoktan yeni rejimin yeni anayasasına bırakmıştır. Bu aşamada savunmanın bir diğer dayanak noktası dünyaca kabul görmüş uluslararası metinlerdir. Baştürk (1986, s. 28) savunmasında davanın evrensel niteliğine ve önemine işaret eder:

“Bu davada suçlanan Türkiye’nin de altında imzası bulunan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’dir. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’dir. BM Kişi Hakları ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi’dir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’dir. Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi’dir.

Bu davada yalnızca DİSK Genel Başkanı olarak değil, Avrupa Sendikaları Konfederasyonu (ETUC) yönetim kurulu üyesi olarak da suçlanmaktayım. Bu nedenle bu davada yalnızca DİSK’i değil, Batı Avrupa ülkelerinin 35 sendikal merkezini temsil eden, 44 milyon üyeli ETUC, ETUC’un ilkeleri ve ETUC üyesi Batı Avrupa sendikal merkezleri de suçlanmaktadır.”

Uluslararası sendikal hareket özellikle de Avrupalı sendikalar Baştürk’ün de savunmasında atıfta bulunduğu üzere DİSK davasını ciddi anlamda sahiplenir ve önemli bir dayanışma sergiler. Faaliyetleri durdurulmuş olan ve sendikal kadrolarının büyük bir bölümü cezaevinde yargı önüne çıkmayı bekleyen DİSK, 1981 yılı sonlarında Brüksel’de bir irtibat bürosu açarak “DİSK’e Özgürlük” kampanyası başlatır. Bu tarihten sonra 1991 yılına kadar sürecek olan yok edilmeye karşı direniş mücadelesi iki kanaldan ilerler; birincisi içeride bulunanların hukuki mücadeleye yönelik faaliyetleri, ikincisi ise yurtiçi ve yurtdışında süren dayanışma faaliyetleridir.

Uluslararası kamuoyunun desteğini kazanmak amacıyla örgütlenen “DİSK’e Özgürlük” kampanyası, ülkedeki yasal-politik meşru zeminin iyice daraldığı koşullarda DİSK’li kadroların yok edilmeye direniş mücadelesindeki önemli sac ayaklarından biri olur. Hapishanedeki DİSK Yürütme Kurulu’nun kaleme aldığı bir mektupla hem DİSK tüzel kişiliğinin hem de tek tek yürütme kurulu üyelerinin avukatı olan Yücel Top’u DİSK Avrupa temsilcisi olarak yetkilendirilmesiyle kampanya çalışmaları resmiyet kazanır. Aslında Fransa’da olan DİSK Yürütme Kurulu üyesi TKP’li Kemal Daysal ve Avrupa’nın çeşitli kentlerinde bulunan diğer TKP’li sendikacılar bu tarihten önce uluslararası dayanışmayı sağlamak amacıyla birtakım

girişimlerde bulunmuş ancak bu girişimler hapisanedeki DİSK yönetimi tarafından şüpheli karşılanmıştı. İdam talebinin ortaya çıkması üzerine Fransa'da bulunan Daysal, Avrupa Konseyi'nde bir basın toplantısı gerçekleştirerek askeri yönetimi eleştirir ve uluslararası kamuoyunu DİSK ile dayanışmaya çağırır (Mehmet Karaca ile görüşme, 30.05.2016). Daysal'ın basın açıklamasını hapisanede dinledikleri BBC Radyo'dan öğrenen DİSK yönetimi bundan rahatsız olur ve derhal harekete geçer. İyi derecede Fransızca bilen Oleyis Sendikası Başkanı ve DİSK Yürütme Kurulu üyesi Mukbil Zırtıloğlu tarafından Fransızcaya çevrilen ve hapisteki beş yürütme kurulu üyesi tarafından imzalanan bir yetkilendirme yazısıyla Yücel Top temsilci olarak atanır (Süleyman Çelebi ile görüşme, 27.05.2016; Ercüment Tahiroğlu ile görüşme, 31.05.2016; Benli, 2016, s. 169). Bu yolla TKP'li sendikacılarla arasına kalın bir çizgi çeken ve Konfederasyon'un yasal, bağımsız bir işçi kuruluşu olduğunu mahkeme önünde ispatlamaya çalışan yönetim kurulu, askeri savcıların DİSK'in yasadışı TKP'nin yan örgütü olduğu yönündeki iddialarını boşa düşürmeyi amaçlar (Benli [aktaran Y. Top], 2016, s. 170).

1980 Kasım'ında Belçika'ya gitmiş olan Top, öncelikle Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) ile iletişime geçerek DİSK irtibat bürosunu açar ve DİSK davası ile ilgili tüm gelişmeleri Avrupa kamuoyuna aktarır. DİSK uluslararası ilişkiler uzmanı Sina Pamukçu'dan Maden-İş'li Mehmet Ertürk'e, 12 Mart darbesinden sonra yurtdışına çıkmış olan *ANT* Dergisi yazarlarından Doğan ve İnci Özgüden'den, ünlü karikatürist Selçuk Demirel'e, Yılmaz Güney'den Tülay Germen'e kadar o dönem Avrupa'da bulunan birçok isimden destek gören Top'un çalışmaları, Uluslararası DİSK'le Dayanışma Komitesi'ne dönüşür. Bu kapsamda, Ercüment Tahiroğlu ve henüz tutuklanmamış olan Faruk Pekin aracılığıyla alınan haberlerin ve iddianamelerin çeşitli dillere çevrilmesi, haftalık bülten çıkarılması, dayanışma geceleri düzenlenmesi, DİSK adına ILO toplantılarında yer alınması ve uluslararası sendikal hareketten bir heyetin DİSK'e destek ziyaretinde bulunmasının sağlanması gibi birçok faaliyet yürütülür. Ve tüm bu çalışmalar hem Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'ndan (ETUC), hem Dünya Emek Konfederasyonu'ndan (WCL), yani Hristiyan sendikal hareketin uluslararası örgütü hem de Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'ndan (ICFTU) önemli maddi ve manevi destek görür. Ayrıca merkezi Prag'da bulunan ve ağırlıklı sosyalist

ülke sendikalarının çatı örgütü olan Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu (WFTU) da DİSK ile dayanışma gösterir. Doğan Özgüden'e (1991, s.36) göre, DİSK'in dört uluslararası kuruluşun hepsinin birden desteğini kazanmasında, Baştürk yönetiminin darbeden çok kısa bir süre önce kurduğu "çok taraflı uluslararası ilişkiler" etkili olur. 12 Eylül öncesi DİSK konfederasyon düzeyinde herhangi bir uluslararası kuruluşu üye olmamakla birlikte, üye sendikaların bazıları ICFTU'ya, bazıları ise DSF'ye üyedir. TKP'nin etkin olduğu yıllarda çoğunlukla DSF ile yakın ilişkiler geliştiren DİSK, Baştürk'ün 1977 sonunda işbaşına gelmesiyle uluslararası ilişkilerini tek bir merkez ile sınırlı tutmak yerine WFTU'nun yanı sıra ICFTU, WCL ve ETUC ile de bağ kurarak çok yönlü ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Atılan bu adımların ne kadar doğru olduğu 12 Eylül'den kısa bir süre sonra uluslararası sendikal hareketin DİSK'in mücadelesine sunduğu destek ile net bir şekilde ortaya çıkar.

Yücel Top biri, tutuklu sendikacıların serbest bırakılması için Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde düzenlenen etkinlikler, toplantılar ve protesto gösterileri, diğeri ise tutuklu ailelerine yapılan maddi yardımlar olmak üzere dayanışma çalışmalarının iki yönünden bahseder (Benli, 2016, s. 165, 171, 179, 182-183)⁶³. Yapılan maddi yardımların posta yoluyla doğrudan tutuklu DİSK'lilerin ailelerine ulaştırıldığını belirten Top, bu konuda sağlanan koordinasyonu şöyle anlatır (Benli, 2016, s. 182-183):

"Cezaevinden, Ercüment Tahiroğlu aracılığıyla bize liste gönderirlerdi. Bu konuda Ercüment tek haberleşme kaynağımızdı. (...) Tutuklu bulunan herkese eşit para veriliyordu. Üç konfederasyon belli bir katkıda bulunuyorlardı. (...) Gönderen, koordinasyonu yapan ICFTU'ydu. Onların muhasebesinden çıkıyordu. Bunların posta fişlerini, oradaki DİSK irtibat bürosunda dolduruyordum. Nakliyat-İş Başkanı Şemsettin Ercan'da bana yardım ediyordu. Listeleri biz veriyorduk ama paraya dokunmuyorduk. (...) Tabi bu parayı almaktan korkanlarda oldu. Korkup

⁶³ Polonya'da Solidarnos'a, Türkiye'de ise DİSK'e uygulanan baskılar 1980'li yıllarda uluslararası sendikal hareketin gündemindeki iki önemli olaydır. Ancak Solidarnos'a ve DİSK'e gösterilen uluslararası dayanışmanın aynı ağırlıkta olmadığı, dengenin DİSK aleyhine bozulduğu, iki kutup arasındaki politik ve ideolojik mücadelede silah olarak kullanılan, sosyalist rejime muhalif Solidarnos'a kıyasla DİSK'e sunulan desteğin daha sınırlı kaldığı vurgulanır. Bkz. Doğan Özgüden (1991) "Uluslararası Sendikal Hareketin Darboğazı", *DİSK Dergisi*, s. 36; Hasan Tahsin Benli (2016) **Günlerin Bugün Getirdiği-Yücel Top Anlatıyor**, Ankara: İmge Kitabevi, s. 171, 178-179.

istemediler. Daha sonra pişman olup almak istediler ama DİSK yönetimi isimlerini yeniden vermedi.”

Faruk Pekin de DİSK’in fiilen kapalı olduğu ve kadrolarının tutuklu olduğu koşullarda Avrupa sendikal hareketinin gösterdiği muazzam dayanışmanın bir parçası olan maddi yardımlardan ve kapsamından söz eder (Faruk Pekin ile görüşme, 02.06.2016):

“DİSK soruşturması kapsamında başlangıçta uzmanlar yargılamaya dahil edilmemişti. Daha sonra bazılarımız için yakalama kararı çıkarıldı. Ben de arananlar arasındaydım. Bu süre boyunca uluslararası dayanışmayı örmek için çeşitli girişimlerde bulunduk. Yücel’in yurtdışına çıkmasını ortak konuşmalarımızdan birinde kararlaştırmıştık. Brüksel’e gitmesinden sonra da ne Ercüment ne de ben, Yücel ile iletişimizi hiç koparmadık. Arandığım dönemde dahi yazışmalarımız ve telefonlaşmalarımız devam etti. Yücel’i sorgulama, hapisane koşulları, işkenceler konusunda haberdar ediyorduk. İlk yaptığımız önemli işlerden birisi hapisanedeki sendikacıların ailelerine maddi yardım sağlanmasıydı. Bu çalışma sırasında ben içeri düştüm. Yücel, üç kuruluşun (ETUC, ICFTU ve WCL) ortak bir fon oluşturması için çok çaba harcadı. O zaman bize 12000 Belçika Frankıyla iki ayda bir para gönderiyorlardı. İlk paraların gelmesiyle savcı Süleyman Takkeci Abdullah Bey’i Selimiye’ye çağırdı ve sordu: ‘Bu paralar nedir?, nereden çıktı?’ Abdullah Bey de uluslararası sendikal hareketin davayı yakından takip ettiğini ve verdikleri desteği anlatır. Sorgulama biter ve Abdullah Bey tam kapıdan çıkarken ‘Sizi asacaklar’ diyen savcıya, ‘Siz benim ancak ceketimi asarsınız’ der.

Yardımların başlamasının ardından yalnızca üç kişi istemediklerini söyledi; Sanırım korktular. Sonra bu üç kişi bakıyorlar ki paralar gelip gitmeye devam ediyor, Abdullah Bey’e diyorlar ki ‘bizi de listeye yazın.’ Ancak o saatten sonra da Abdullah Bey istemedi. Ercüment Tahiroğlu da dışarıya öyle bildirdi ve onlara bir daha ödeme yapılmadı.”

DİSK Yönetim Kurulu üyesi, Lastik-İş Genel Başkan Vekili ve CHP Kocaeli eski Milletvekili Kenan Akman, yapılan maddi yardımlar konusundaki olumsuz görüşlerini mahkeme sorgusunda da sert bir şekilde dile getirir (Milliyet, 18.11.1982): “Yurtdışına kaçan vatan hainleri adımıza milyonlarca lira topluyorlarmış. Onlar bizi, beni temsil edemez, ancak Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun yardımını kabul ediyoruz.” Akman örneğinde olduğu gibi ortaya çıkan kimi tepkilere rağmen yaklaşık

iki yıl süren maddi yardımların bir ailenin asgari geçimini sağlayacak miktarda olduğunu belirten Top, başlangıçta 250 aileye yardım yapıldığını, tahliye olanlara yapılan ödemelerin kesilmesiyle bu sayının 50'ye düştüğünü ancak çok uzun süre iş bulamayanlara, zor durumda kalanlara DİSK yönetimi de onay verdiği takdirde bir süre daha ödemeye devam edildiğini ifade eder (Benli, 2016, s. 183).

Yücel Top, 1980 öncesinde ETUC'a üyelik başvurusunda bulunmuş olmakla beraber başvuru talebi ancak 1985'te onaylanan DİSK'in yargılamalar boyunca Avrupalı sendikacılardan gördüğü muazzam desteği, o dönemde Batı siyasetinde ve sendikal hareketinde önemli ağırlığı olan sol görüşlü çok sayıda kişinin yer almasıyla ilişkilendirir. O dönemde Avrupa Parlamentosu ile de sıkı bir işbirliği sağlandığını belirten Top, ETUC ile zaman içinde ve dikkatli bir çabayla kurulan yakın ilişkiler neticesinde onları, DİSK'in TKP'nin kontrolünde olmadığına, fakat içerisinde TKP'nin de olduğu çeşitli yönelimleri barındıran demokratik bir örgüt olduğuna ikna ettiklerini ifade eder ve ekler (Benli, 2016, s. 166-167): “Ben ve benimle beraber çalışan arkadaşlar, hepimiz sosyalist ama demokratik bir dönüşüme inanıyorduk. Sovyetler Birliği'ni sosyalist bir ülke olarak görmüyorduk, baskıcı bir işçi devleti olarak değerlendiriyorduk. Onlar bunu gördüler. Biz zaman içerisinde onları ikna ederken, biz de farklı bir biçimde ikna olmuşuk. Karşılıklı etkilemiştik.”

Türk-İş'in uluslararası sendikal hareket içindeki yerinin sorgulandığı ve DİSK davasının hâlâ devam ettiği süreçte, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) DİSK'in üyelik başvurusunu görüşür. Esasen DİSK, ETUC'a ilk üyelik başvurusunu Kemal Türkler döneminde, 1974 yılında yapmış ancak “coğrafi konumu” gerekçe gösterilerek başvurusu kabul edilmemiş, bunun üzerine 1976 ve 1979 yıllarında üyelik talebini yenilemiştir (Baştürk, 1986, s. 308). Hatta 1979 Mart'ının ikinci yarısında DİSK'in sendikal anlayışını Batılı sendikacılara anlatmak amacıyla Abdullah Baştürk yönetiminde oluşturulan bir heyet, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde temaslarda bulunmuş ve üyelik talebinde ısrarcı olduğunu dile getirmiştir (Baştürk, 1986, s. 308). Fakat olumlu yanıt DİSK'in kapalı olduğu, yöneticilerinin yargılandığı bir dönemde gelir ve ETUC 1985 yılında DİSK'i üyeliğe kabul eder. Bu zor ve sıkıntılı süreçte Avrupa sendikal hareketiyle kurulan bağlar ve kazanılan güçlü desteğin 12 Eylül rejimi

üzerinde belli bir basınç yaratarak DİSK davasının seyri üzerinde etkili olduğu yönünde genel bir kanaat söz konusudur. Yücel Top, ETUC üyeliğinin DİSK'in kendisine yöneltilen tüm suçlamalardan ve saldırılardan kurtulmasında son derece önemli bir rol oynadığını vurgularken (Benli, 2016, s. 168); Süleyman Çelebi de benzer bir değerlendirme yapar (Süleyman Çelebi ile görüşme, 27.05.2016): “O yıllarda uluslararası kamuoyu için DİSK davası, Türkiye’deki demokrasinin önemli bir ölçütüydü. Özellikle Avrupa’nın baskısı kuvvetliydi. Eğer 12 mahkemelerinden idam edilmeden kurtulduysak, daha büyük işkencelere maruz kalmadıysak bunda Avrupalı sendikacılarla örgütlenen büyük dayanışmanın çok ciddi bir payı vardır.” Dahası bu büyük uluslararası dayanışmanın yarattığı etki, DİSK’in beraat edip yeniden sendikal yaşama döndüğü yeni dönemde de Konfederasyon üzerinde etkili bir faktör olacaktır.

Abdullah Baştürk (1986, s. 485) DİSK adına yaptığı savunmasında, en haksız biçimde suçlandıkları günlerde kendilerini yalnız bırakmayan batılı meslektaşlarına minnettarlığını iletir. Bu destek ve dayanışma sonunda gelen ETUC üyeliği, DİSK savunmasını da önemli referanslarından biri olur. ETUC Anütüzüğü’nün 2. maddesine göre yalnızca demokratik sendikaların üyeliğe kabul edildiğini vurgulayan Baştürk (1986, s. 308-309), ETUC’un özgür ve demokrat sendikacılığın önde gelen temsilcisi olduğunu ve DİSK’in de bunun önemli bir parçası olduğunu ifade eder. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecine girdiği, iki kutuplu dünya sisteminin sonuna yaklaşıldığı ve sol siyasetin yalnızca Türkiye’de değil, dünya çapında likidasyona uğradığı düşünülürse, varoluş mücadelesi veren DİSK’in evrensel dayanak noktası olarak Batı demokrasisini seçmesi ve yüzünü tamamen Avrupa sendikal hareketine çevirmesi daha iyi anlaşılabilir. Elbette sıkıyönetim mahkemesinde idamla yargılanan DİSK yönetiminin de ülke ve dünya konjonktürüyle ilgili benzer bir değerlendirme yaparak hapisshaneden Avrupa temsilcisi ataması ve Brüksel merkezli olarak yürütülen tüm çalışmaları desteklemesi bu minvalde hayati önem taşır.

DİSK’in her koşulda emekçilerin aşısı ve işi için mücadele ettiğini, temel insan hak ve özgürlüklerinin, sendika özgürlüğünün ve sosyal hakların yaşama geçirilmesi için çaba harcadığını belirten Abdullah Baştürk (1986, s. 485-486) tarihsel bir perpektifle dava sonunda mahkemedeki savunmasında şunları dile getirir:

“Taştan ve demirden zindanlar, gördüğümüz haksızlık ve işkenceler, tüm çektiklerimiz ne ilktir ne de son. İyiyi, güzeli, mutluluğu arayanlar ile sömürü ve baskının yandaşları arasındaki kavga sürecektir. Ancak inanıyorum ki bir gün mutlaka ama mutlaka çocuklarımız geleceğine umutla bakabileceklerdir; gülecektir tüm çalışanların yüzü, bağıra bağıra özgürlük, kardeşlik ve barış türküleri söylenecektir Türkiye’nde ve dört bir yanında dünyanın. İşte o zaman DİSK’in mücadelesi ve bizim çektiklerimizin anlamı bir kez daha anlaşılacak ve bu nedenle de ışık tutacaktır geleceğe.

(...) Biz ne yaptıysak, Türkiye’de demokrasinin varlığına inanarak ve onu daha da güçlendirmek için yaptık.

Burada bulunuşumuzun nedeni de yasal haklarımızı sonuna dek kullanmış olmamızdır.

Tarihin değişmez yasası, gerçekten, doğrudan yana olmaktadır.

DİSK de her zaman doğruyu, gerçeği savunmuştur.

En büyük tanığımız tarih ve toplumsal gerçeklerdir.

(...) Ve gelecekte de demokratik işçi haklarını savunan, sendika özgürlüğünü ve sosyal hakları son noktalarına kadar yaşama geçiren ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ilkelerinden özgür ve bağımsız, demokratik sınıf ve kitle sendikacılığı ilkelerinden ödün vermeyen sendikal anlayış yaşayacaktır.

Zaman DİSK’i ve bizleri haklı çıkaracaktır.

Bu davayla sanık sandalyesine oturtulan bizlerin demokrasi ve özgürlükler mücadelesinde verdiği uğraş ve bu davadaki savunmalarımız, geleceğin gerçek demokrasisinin ve özgür sendikacılığın oluşumunda izler bırakacaktır.

Bu inançla Sayın Mahkemenizden bu davada suçlanan kişilerin beraat ettirilmesini, DİSK’in ve üye sendikaların çalışmalarının aklanmasını diliyorum.”

Uzun yıllara yayılan duruşmalar devam ederken bir süre sonra tahliyeler başlar. Mahkemenin “tutukluluktan beklenen gaye hâsıl oldu” gerekçesiyle en son, 22 Ağustos 1984’te DİSK yöneticilerinin tahliyesine karar vermesiyle dava tutuksuz olarak devam eder (Milliyet, 23.08.1984). İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 2 No’lu Askeri mahkemesi DİSK davasıyla ilgili kararını 5 yıl sonra, 24 Aralık 1986 günü açıklar (Milliyet, 25.12.1986). Buna göre, 261 sendikacı ve 3 uzman 5 yıl 6 ay ile 15 yıl 8 ay arasında hapis cezalarına çarptırılır. 264 kişi hakkında verilen cezaların toplam süresi 2053 yıl 5 ay 20 gün olarak açıklanırken; 23 kişi hakkında tefrik, 16 kişi

hakkında düşme, bir kişi hakkında ret, DİSK ve 29 üye sendika hakkında ise kapatma kararı verilir (Çağlar, 2002, s.182). Askeri Başsavcılığı tarafından hazırlanan 40 ciltlik gerekçeli karar yasaları ihlal edecek biçimde geciktirilerek 1989 yılında tamamlanır. Karar, DİSK yöneticileri tarafından temyiz edilir.

Bu süreçte, Sosyalist Blok'un dağılmasıyla birlikte Türkiye'de uzun yıllardır tartışma konusu olan ve 1987 yılında ülkeye dönen Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) kurucuları Nihat Sargın ve Haydar Kutlu'nun yargılanmaları vesilesiyle başlatılan kampanya ve sağlanan uluslararası destek nedeniyle bir kez daha gündeme gelen Ceza Kanunu'nun 141-142. maddelerinin kaldırılması hususunda uygun ortam oluşur (Örnek, 2014, s. 135-136). 1991 yılında ANAP hükümeti tarafından hazırlanan Anti-terör yasasının yürürlüğe girmesi amacıyla Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerin gereği olarak 141 ve 142. maddelerin kaldırılmasıyla DİSK davasının seyri değişir. Ve nihayet Askeri Yargıtay 3. Dairesi, Ceza Yasası'nın 141. maddesinin iptali üzerine, davanın açılmasından tam 10 yıl 10 ay sonra, 16 Temmuz 1991'de, mahkemenin kararını bozar ve "artık teröre destek olmadığı, şiddeti benimsemediği ve şiddete başvurmadığı" gerekçesiyle beraat kararı verir.

Yaklaşık on bir yıl süren hukuk mücadelesinde "anarşi ve teröre bulaşmak"la suçlanan DİSK'li sendikacılar aklanıp beraat etmiş olsa da sonuç, 12 Eylül rejiminin kısa ve uzun erimli hedefleriyle son derece uyumludur. Bu sonuç, 12 Eylül darbesinin vuruş hedefinin, işçi sınıfı; bunun için de vurulacak adresin DİSK olduğunun ispatı niteliğindedir. Ertuğrul Mavioğlu'na göre (2006b, s.22), dünyadaki en büyük ve en uzun sendika davalarından biri olan DİSK davasını anlamadan bugün neden işçilerin bu denli "örgütsüz ve sessiz" olduğunu, aynı zamanda devletin baskı politikalarıyla denetim altına aldığı bağımlı sendika-siyaset ilişkisini anlamak mümkün değildir.

Yıllar boyunca süren yargılamalar neticesinde DİSK, on yıldan uzun bir süre fiilen kapalı kalır, tüm militan kadrolarını ve yüz binlerce üyesini kaybeder. Nitekim 12 Eylül rejimi bu süreç boyunca sendikasızlaştırma politikalarını bütün yoğunluğuyla uygulamak, sendikal hak ve özgürlükleri fiili olarak ortadan kaldırmak ve daha da önemlisi toplumsal hafızadan silmek hususunda epey yol kateder. Bu anlamda DİSK davası, 12 Eylül rejiminin uzun vadeli çıkarlarının gereği olarak yargı

mekanizmasını doğrudan toplumun geniş kesimlerini sindirmede ve disiplin altına almada araç olarak kullanmasının önemli bir örneğini oluşturur. 12 Eylül darbesi sınıf sendikacılığı perspektifinin sol siyasetle olan güçlü bağlarını koparıp sendikaları politik alandan tamamen dışlarken, 12 Eylül adaleti ise DİSK’i uzun yıllar boyunca esir etmekle kalmaz, aynı zamanda DİSK benzeri bir sendikal yapının bir kez daha ortaya çıkmasını engelleyecek yasal-politik yapıyı inşa etmeyi başarır. Böylece bir bütün olarak sendikal hareket, tarihsel gelişimin nihai ürünü olmakla birlikte, özellikle 12 Eylül rejimi eliyle bugünkü şeklini alır.

5.3. DİSK’in Yeniden Yapılanma ve Arayış Yılları (1991-1996)

5.3.1. Sessizlik Bozuldu: Neoliberalizmin Tahribatına Karşı Yükselen İşçi Hareketi

1980’lerin sonları Türkiye kapitalizminin; otoriter çalışma rejiminin dayattığı anti-sendikal yaşama, ücretlerin büyük ölçüde gerilemesine, iç pazarın daralmasına dayanan “ihracat yönelimli sanayileşme” iddiasını gerçekleştiremediğinin açığa çıktığı yıllardır (Boratav, 2003, s. 162). Bu süreçte üretim ölçeğinde istenen artış sağlanamamış dolayısıyla uluslararası alanda rekabet edebilmek için gerekli olan sabit sermaye yatırımları gerçekleşmemiştir. Bu durum yalnızca iktisadi alanda değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal açıdan da çelişkili bir süreci beraberinde getirmiştir. Söz konusu tıkanmanın tüm boyutlarıyla gözlemlendiği 1988 yılına kadar sınıf tabanlı ekonomik taleplere karşı katı ve kayıtsız bir politika izleyerek başta Türk-İş olmak üzere tüm sendikal alanı etkisizleştiren ANAP iktidarı için 1989 yılı kırılma noktası olur. ANAP hükümeti öncelikle Türkiye kapitalizminin sermaye yetersizliğini gidermek amacıyla 1989’da para alım-satımı ile ilgili işlemleri içeren kambiyo rejimini değiştirerek finansal hareketleri serbest bırakır ve ülke kapılarını yabancı sermayeye açar. Böylelikle dışa açılma stratejisinin ikinci aşamasını tamamlayan ANAP, işçi hareketindeki muazzam canlanmanın yanı sıra aynı yıl Mart ayındaki yerel seçimlerde aldığı ağır yenilginin etkisiyle emekçi sınıfların alım gücündeki aşınmayı telafi edecek “popülist bölüşüm politikalarına zorunlu bir dönüş” yapmak durumunda kalır (Boratav, 2000, s. 167-168).

Bu bağlamda, Türkiye işçi sınıfının 1980'lerin ikinci yarısında kendiliğinden hareketlilik ve bir toplumsal sınıf olarak kimliğini restore etme anlamında yaşadığı yeniden doğum sancıları, bölüşüm politikalarının emek lehine dönüşümündeki esas faktör olur. Eylemlerin yoğunlaştığı 1987 yılında başlayan ayağa kalkış, üç aylık Netaş grevinin ardından kamu sektörü işçilerinin başını çektiği ve grev dışı protesto hareketlerini içeren 1989 yılı “Bahar Eylemleri” ile doruk noktasına ulaşır. Yoksullaşma sürecinin devam ettiği 1989 yılı işçilerin sendikaları aşarak çeşitli protestolarla taleplerini yaygın olarak dile getirdiği eylemliliklere sahne olur. Bu bağlamda, Bahar Eylemleri 12 Eylül'den sonra neredeyse üzerine ölü toprağı serpilmiş olan işçi hareketinin yeniden diriliş sancılarının en şiddetlisi olur ve hem siyasal iktidarı hem de sendikaları sarsar. Grev hakkına getirilen sınırlama ve yasaklamalar nedeniyle işçiler, 1989'un bahar aylarında üç ay boyunca bilinen eylem türlerinin yanı sıra yaratıcı ve çok çeşitli eylemlere imza atarlar: İşbaşında oturma, servis araçlarına binmeme, trafiği kapatma, yemek ve sakal boykotu, çocuklarını evlatlık verme, toplu boşanma davası açma, çıplak ayakla yürüyüş, açlık grevi, vezne önünde bekleme, vizite eylemi, siyah çelenk bırakma, fabrika önünde soğan ekmek yeme, bordroları postalama vs.

Yaygın ve geniş katılımlı, grev dışı bu spontane işçi eylemlerinin ardından gelen iki yıl hem özel sektördeki hem de kamu sektöründeki grevlerle ön plana çıkar. Asıl olarak 1990 yılı kendiliğinden hareketin ivmesinin düşmeye başladığı, buna karşılık doğal sınırına ulaşan fiili ve kitlesel eylem çizgisinin yerini yasal grevlere bıraktığı yıldır. 1990 ve 1991 yılları hem grev sayısı, greve katılan işçi sayısı hem de grevde kaybolan işgünü sayısı bakımından patlamanın gerçekleştiği yıllar olur (Akkaya, 1999, s. 4-5). Bahar eylemlerinin yanı sıra bu dönemde gerçekleşen özellikle demir-çelik, SEKA ve Zonguldak grevleri basının ve kamuoyunun desteğini kazanarak ülke gündeminde geniş yankı uyandırır. Bu destek ve sempatinin oluşmasındaki temel saik toplumun çeşitli kesimlerinin Özal hükümetine duyduğu tepkiyle doğrudan ilintilidir. 12 Eylül rejiminde ve ardından gelen ANAP hükümetleri döneminde bir hayli aşınmış olan reel ücret kayıplarını ve yoksullaşmayı gidermeyi amaçlayan bu grev ve eylemlerle işçi sınıfı, nihayet on yıl aradan sonra alım gücünü arttırmayı başarır ve ücretlerde önemli bir reel artış sağlanır (Boratav, 2000, s. 167-168). 1980'lerin ikinci

yarısında Türkiye işçi sınıfının kendiliğinden ayağa kalkışı, 12 Eylül rejimi ve onun takipçisi ANAP iktidarının ekonomiden ideolojiye, ahlaktan kültüre değin tüm alanlarda yarattığı dejenerasyon ve kişiliksizleştirme politikalarının en az işçi sınıfı üzerinde etkili olduğunun en önemli göstergesidir.

1980'lerin sonunda ivme kazanan işçi hareketi, Türk-İş'e bağlı ve bağımsız sendikalardaki mevcut örgütlülüğü aşması bakımından da dikkat çekicidir. Bu hareketliliğin güç verdiği ve sendika üst yönetimleri üzerinde belirli bir basınç yaratan şubeler platformunun ayrıksı bir odak olarak ortaya çıkması bu noktada anlam taşır. Öte yandan, dönemin işçi hareketi bir kez daha kurumsal bir sendikacılık biçiminde değil, bir emekçi kitle hareketi niteliğiyle yükselir. Diğer bir deyişle, yeni koşullarda yetersiz kalan mevcut sendikal yapı, sınıfın kendiliğindenliği tarafından aşılır ve ondan bağımsız bir şekilde kendisini ortaya koyar. Yükselen bu dalga, Türkiye işçi sınıfının Türk-İş tipi sendikacılık tarafından kapsanmasını giderek güçleştirir, sendika yöneticilerinin tabanı temsil yeteneğini sınırlar ve Türk-İş'e bağlı sendikaların yönetiminde bazı değişikliklere yol açar (Akkaya, 2002, s. 155). Sendikal yapının sarsılmasıyla grev ve eylemlerde öne çıkan sendika aktivistleri sonraki yıllarda çeşitli düzeylerde sendika yönetimlerine gelirler. Aynı zamanda işçi hareketinin yarattığı dip dalganın yükselmesi ve otoriter-dışlayıcı modelin sıkı takipçisi olan Özal'ın yeni-sağın aşan demokratik siyasetin gelişme sinyalleri vermesiyle birlikte Türk-İş içindeki "sol muhalefet" de belirli bir etkinlik kazanır (Koç, 1995, s. 153-157, 194-200). Her ne kadar kendilerini önceki muhalif unsurlardan ayırmak için "demokratik muhalefet" adını kullanmayı tercih etmiş olsalar da, esasen 1970'lerin ikinci yarısında DİSK'e gitmeyip Türk-İş'te kalan geleneksel sosyal demokrat muhalefete dayanan bu sol kanattaki önemli yenilik ise, 1980 sonrası DİSK'in kapatılmasıyla Türk-İş'e geçen orta kademelerdeki sol sendikal kadroların varlığıdır. 1986 yılındaki 14. Genel Kurul'da Petrol-İş Genel Başkanı Cevdet Selvi, 1989 yılındaki 15. Genel Kurul'da ise Genel Maden-İş Genel Başkan Şemsi Denizer Türk-İş yönetiminin karşısına sol muhalefetin adayı olarak çıkar, ancak her ikisi de seçimi kaybeder. Sol muhalefet bu tarihsel yenilgi döngüsünü, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)-Doğru Yol Partisi (DYP) koalisyonuyla parlamenter rejiminde sağlanan kısmi demokratikleşme ortamında kırar ve Aralık 1992'de toplanan 16. Genel Kurul'da Bayram Meral-Şemsi Denizer ikilisinin

"Değişim Grubu" yönetimi kazanır. Ancak özlemi duyulan bu değişim, Türk-İş'in yönetim kademesindeki birkaç isimle sınırlı kalır ve 1980'lerin ikinci yarısında bünyesinde baş gösteren sol hareketliliğin bir süre sonra geri çekilmesinin de etkisiyle Türk-İş, yeniden "fabrika ayarları"na dönecektir.

Göreceli de olsa siyasal bir karakter taşıyan ve yaygın demokratikleşme talebini içeren grev ve direnişler doğrudan ANAP Hükümeti'ni hedef alır ve hükümetin 1989 yerel seçimlerinde başlayan gerilemesi 1991 genel seçimlerinde iktidardan uzaklaştırılmasıyla sonuçlanır. Ancak bu sonuç, grev ve direnişler döneminin ekonomik kazanımlarının kalıcı bir şekilde siyasal ve ideolojik alana taşındığı anlamına gelmez. Bu durum, işçi hareketinin nesnel olarak ve en geniş anlamda sola alan açmasına karşın özellikle sosyalist solun bu alanı dolduramamasıyla doğrudan ilişkilidir. Ulusal ve uluslararası düzeyde aldığı yenilgiye paralel olarak son derece dağınık ve örgütsüz olan sol siyaset, işçi hareketine ideolojik-politik bir girdi yapamaz ve böylece önemli bir fırsatı kaçırmış olur. Bu fırsatın sol adına kaçırılmasıyla işçi sınıfı adına kaçırılmasının eş anlamlı olduğu kısa bir süre içinde anlaşılır.

İşçi hareketi, 3 Ocak 1991 genel grevi ve 4-8 Ocak Zonguldak madencilerinin Büyük Yürüyüşü ile tepe noktasına ulaşır. Ne var ki, 1991 Ocak ayı aynı zamanda düşüşün de başlangıcı olur. Toplu sözleşme görüşmelerindeki tikanıklığı aşmak üzere Türk-İş yönetiminin bir günlük işe gitmeme kararı almasıyla 3 Ocak'ta genel grev yapan işçiler, madencilerin bir gün sonraki büyük yürüyüşünü desteklemez, başka şehirlerden yeni katılımlar, yeni yürüyüş ve eylemler gerçekleşmez (Koç, 1995, s. 228). 7 Ocak'ta asker, çevik kuvvet ve polis tarafından kurulan barikatla karşılaşan işçiler, sendika yönetiminin talebiyle 8 Ocak'ta yürüyüşe son vermek zorunda kalırlar. Aynı gün işçiler otobüslerle Zonguldak'a taşınır ve eylem apar topar bitirilir. Alınan bu darbenin ardından işçi hareketi uzun süre belini doğrultamaz. 1989'dan itibaren üç yıl boyunca beklenen Türkiye işçi hareketinin yeniden doğumu bir türlü gerçekleşmez ve bu tarihten sonra yalnızca 1995 yılında kamu sendikal hareketinde yaşanacak canlanmadan sonra işçi hareketi büyük bir sessizliğe gömülecektir. 80 öncesinden devrolan ve yeniden canlanan diri ve etkin kalabilmiş muhalif unsurlarla birlikte, öne çıkan genç işçi kuşağı tıpkı önceki örneklerinde olduğu gibi büyük bir tasfiye

operasyonuna uğrar. Ayrıca elde edilen ekonomik kazanımlar, bir süre sonra işten atma, sendikasılaştırma ve esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaştırılmasıyla sermaye adına hızla telafi edilir (Boratav, 2000, s. 167-168). Tüm bu gelişmelere bağlı olarak sendikal harekette yakalanan dinamizm de kısa bir süre sonra sönümlenir. Böylece Türkiye işçi sınıfı 12 Eylül restorasyon sürecini gecikmeli olarak 1990'ların ikinci yarısından sonra yaşar.

Diğer taraftan, söz konusu fırsatı kaçıran yalnızca sol siyaset değil, aynı zamanda sınıf sendikacılığının temsilcisi olan ve aynı tarihlerde yeniden var olma çabası içindeki DİSK'tir. 1991 yılında işçi hareketi geriye doğru çekilirken, aynı yıl mahkemenin DİSK, bağlı sendikalar ve yöneticileri hakkında verdiği beraat kararı ile DİSK tarihinin üçüncü sayfası açılır.

5.3.2. Yeniden Açılma Yolunda DİSK

1984 yılındaki tahliyelerden kararın kesinleştiği 1991 yılına kadar geçen yedi yıllık süre DİSK'li sendikacılar için bir yandan hayatı yeniden kurma ve idame ettirme öte yandan DİSK'e yeniden hayat verme çabasını içerir. Yargılanmakta olan sendikacıların beraat edene kadar sendikal faaliyette bulunamayacaklarını öngören yeni sendikalar yasasındaki geçici madde uyarınca sendikal alandan alıkonulan DİSK'li yöneticiler, çoğunlukla ticarete atılırlar. Abdullah Baştürk, Faruk Pekin ve DİSK yönetiminin önemli bir bölümü ile bir turizm firması açarken (Benli [aktaran Y. Top], 2016, s. 211-212; Faruk Pekin ile görüşme, 02.06.2016), Süleyman Çelebi halıcılıkla, Rıdvan Budak kooperatifçilikle, Mehmet Atay yayıncılıkla, Doğan Halis sağlık malzemeleri satışıyla uğraşır. DİSK'in yeniden yapılanmasında öne çıkacak bu isimlere ek olarak Mustafa Aktulgalı, Çetin Uygur, Hasan Algül, Hulusi Karlı, Ayhan Dümen, Celal Alçinkaya gibi çok sayıda DİSK'li, yargı sürecinin henüz tamamlanmadığı bu yıllarda bir yandan da "DİSK'e özgürlük" çalışmalarını Aksaray'da tutulan bir büroda sürdürürler ve ana slogan "DİSK kapatılırsa, yeni DİSK'ler kurulur" olur. DİSK'liler arasındaki ilişkiyi koordine etmek ve devam eden DİSK davasındaki savunma çalışmalarını geliştirmek amacıyla açılan bu irtibat bürosundaki çalışmalar büyük ölçüde DİSK davasında yargılananlar tarafından yürütülür (Doğan Halis ile görüşme, 09.05.2016; Süleyman Çelebi ile görüşme, 27.05.2016; Mehmet Atay ile görüşme,

24.05.2016). 1991 Nisan ayında TCK'nın 141. maddesinin kaldırılmasıyla DİSK'in yeniden faaliyete geçmesinin önünün açıldığı günlerde bu büro tarafından çıkarılan *DİSK Dergisi*'nin 1 Mayıs özel sayısında, DİSK'in "yeniden doğacağı" müjdesi verilir ve içine doğacağı koşullar ile bu koşullarda DİSK'e olan ihtiyaç üzerinde durulur. Ayağa kalkan "işçi sınıfının coşku ve kararlılığını" söndürmek, "düzenin yükü altında ezilen emekçi halk kitlelerinin haykırışını boğmak" amacıyla siyasal iktidarın tıpkı 3 Ocak'ta işçileri evlerine ya da Zonguldak'daki büyük yürüyüşte maden ocaklarına hapsedtiği gibi 1991 1 Mayıs'ında da işçileri denetim altına almaya çabaladığını belirten DİSK, Türkiye'nin yeni bir krizin eşiğinde olduğu tespitinde bulunur (DİSK, 1991b, s. 19-20). Siyasal iktidarın yaklaşan krizin tüm yükünü bir kez daha işçi sınıfının omuzlarına yıkmayı hedeflediğine işaret eden DİSK, iktidarın bu yolla "demokratik muhalefetin dinamiği" olan işçi sınıfının "1980 ile başlatılan yeni devlet düzeni"nin sınırlarının dışına çıkmasını engel olmayı amaçladığını ifade eder (DİSK, 1991b, s. 19-20). 12 Eylül'ün dayattığı yeni ekonomi politikalarının iflas noktasına ulaştığını kaydeden DİSK, bu iflasın hükümeti Ortadoğu'daki emperyalist savaşa sürüklediği çıkarımında bulunur. DİSK, Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle ABD'nin başını çektiği emperyalizmin dünyayı yeniden paylaşma hesapları yaptığını, tek kutuplu, "yeni dünya düzeni" adı verilen bu pazar paylaşımı kapsamında başlatılan Ortadoğu savaşından pay alamayan siyasal iktidarın ise işçilerin grevlerine, toplu sözleşmelerine, iş güvencelerine saldırısını hızla sürdürdüğüne dikkat çeker. "12 Eylül'ün işçi sınıfını hapsedtiği sendikaların" tüm bu gelişmelere seyirci kalmakla birlikte esasen sınıfın rızasını üretme işlevini yerine getirdikleri eleştirisinde bulunan DİSK, "işte işçilerin susturulduğu, söz ve karar sahipliğinin elinden alındığı, baskı, tehditlerle sindirilmeye çalışıldığı ortamda" kendisinin yeniden sendikal hayata döneme hazırlığında olduğunu açıklar (DİSK, 1991b, s. 20).

Yukarıda resmedilen konjonktürde, işçilerin ekonomik ve demokratik haklarının tek savunucusu olduğu iddiasındaki DİSK, bu tarihsel görevini yerine getirmek için var olduğunu ve var olacağını ifade edilir. Aynı sayıda yer alan sunuş yazısında ise egemenlerin tüm uğraş ve çabalarına rağmen DİSK'i kapatmaya, yok etmeye güçlerinin yetmediği ve yeniden milyonlarca emekçinin DİSK'e güç vereceğine

olan inanç dile getirilir (DİSK, 1991b, s. 1): “Dosta merhaba, düşmana inat...Yaşasın DİSK!”

Öte yandan 12 Eylül rejimi sonrasındaki arayış ve “yeni oluşum” dönemi merkez solu, daha özeldede sosyal demokrat siyaseti yeniden şekillendirir. Klasik anlamda emekçi sınıflarla ve onların örgütleriyle, bilhassa sendikalarla güçlü bağlar kurmayı ve her şeyden önce taban örgütlenmesine dayanmayı amaçlayan yeni siyasal oluşumun adı Sosyal Demokrasi Partisi, yani SODEP’dir. 12 Eylül koşullarında sosyalist geçmişli kadroların SODEP içinde kendine yer bulması ve 12 Eylül’ün yarattığı tepki Parti’nin sosyal demokrat kimliğini belirginleştirir. Öte yandan bu kimlik, 1985 yılındaki birleşmenin ardından esas itibarıyla, SHP’ye de taşınır. Her ne kadar 1991’den sonra bünyesindeki sol kanadın gerilemesiyle içine düşeceği gerçek bir sosyal demokrat parti olmak ile CHP geleneğini sürdürmek arasındaki tarihsel ikileme sonunda ikinci taraf baskın gelecek olsa da (Kömürcü, 2010, s. 267-268) SHP, fiziksel ve örgütsel varlığını kazanmaya çalışan DİSK için önemli bir fırsat anlamına gelir. Bu fırsatı değerlendiren DİSK’liler, “emeğin kitle partisi” olma iddiasıyla kurulan SODEP’in⁶⁴ (1983, s. 2-4), 12 Eylül’den sonra kapatılan CHP’nin devamı niteliğindeki Halkçı Parti (HP) ile birleşmesiyle oluşan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) içinde de faaliyet yürütürler. 1987 genel seçimlerinde Abdullah Baştürk ve Fehmi Işıklar’ın SHP’den milletvekili seçilmesiyle DİSK’in hukuk mücadelesi parlamentoya taşınır.

DİSK davasındaki önemli konulardan biri, DİSK ve bağlı sendikaların kayyımlarca yönetilen mal varlıklarının akıbeti meselesidir. Aralık 1986’da kapatma kararı veren mahkeme, sendikaların mal varlıklarına ilişkin herhangi bir hüküm vermemiştir. Özal hükümeti tarafından hazırlanan ve TCK’nın 141 ve 142. maddelerini de yürürlükten kaldıracak olan 3713 sayılı Terörle Mücadele Yasa Tasarısı’nda yer alan geçici bir maddeyle DİSK ve bağlı sendikaların mal varlıklarının İş ve İşçi Bulma Kurumu’na devredilmesi öngörülür. Konuyu Meclis gündemine taşıyan İstanbul milletvekili Abdullah Baştürk (1991, s. 4-5) Anayasa’ya ve yasalara aykırı olan ve DİSK’in adı anılmadan DİSK’e ilişkin yapılan bu düzenlemenin talihsiz bir hukuk

⁶⁴ İleriki satırlarda da görüleceği üzere DİSK’in yeni dönemdeki arayışında sıklıkla referans verdiği yaratıcılığın ve üretkenliğin temel kaynağı olan insan emeğinin itibarının iade edilmesi, verimliliğin artırılması, bilimsel ve teknolojik gelişmenin önemi gibi hususların SODEP’in (1983, s. 3, 24, 35) parti programında da geniş yer bulması dikaat çekici bir benzerlik olarak karşımıza çıkmaktadır.

garabeti olduğunu ve bu düzenlemeyle siyasal iktidarın işçinin alın terinin birikimini gasbetmeye çalıştığını ifade eder. DİSK davasının henüz temyiz aşamasında olduğunu anımsatan ve bu girişimin fiili kapatma anlamına geldiğini vurgulayan Baştürk, tasarının yasallaşması halinde yargılandıkları 141. maddenin kalkmasıyla DİSK ve bağlı sendikaların faaliyetlerinin serbest bırakılacağını, buna rağmen mal varlıklarına el koyarak kendisini yargı organı yerine koyan yasama tarafından ise cezalandırılacaklarını belirtir. Baştürk, ayrıca diğer DİSK yöneticileriyle birlikte mal varlıklarının geri alınması konusunda Meclis'te çeşitli temaslarda bulunur. DİSK'in yeniden örgütlenmesinde söz konusu maddi imkânların önemli bir rol oynadığını savunan DİSK heyeti, dönemin ANAP'lı Çalışma Bakanı Metin Emiroğlu ve Meclis Başkanı İsmail Kaya Erdem'in yanı sıra 12 Eylül darbesiyle başbakanlık görevinden alınan, 1987 yılında yapılan halk oylaması sonucunda siyaset yasağının kalkmasıyla aynı yıl yapılan seçimlerinde Isparta'dan milletvekili seçilerek Meclis'e giren ve Ekim 1991 seçimlerinden sonra başbakanlık koltuğuna yeniden oturan Süleyman Demirel'e de görüşür (Süleyman Çelebi ile görüşme, 27.05.2016). 1980 öncesinde çatışan bu iki kutubun temsilcileri arasında geçen diyalogu Milliyet yazarı Yalçın Doğan "12 Eylülzedeleri kucaklaştı" başlığıyla köşesine taşır (Milliyet, 12.12.1991): "12 Eylül askeri rejimini hukukla aşan DİSK, bu rejimi siyasetle aşarak Başbakanlık koltuğuna yeniden oturan Demirel'in demokratikleşme projesini alkışlıyor ve destekliyor. Demirel de DİSK'e uğradığı haksızlıkların giderileceği sözü veriyor." Söz konusu girişimler olumlu sonuç verir ve SHP'nin Terörle Mücadele Yasası'nın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı başvurunun 31 Mart 1992 günü sonuçlanmasıyla Mahkeme, DİSK'in mal varlığının iadesine karar verecek ve böylece DİSK, Baştürk'ün vefatından sonra tüm mal varlığına kavuşacaktır (DİSK, 1992a, s. 8).

Temmuz 1991'de DİSK davasının beraatle sonuçlanmasıyla birlikte DİSK'li sendikacıların faaliyetleri hızlanırken, bundan sonra yola nasıl devam edileceği basında da geniş ilgi uyandırır. Kararın ardından yaptığı açıklamada Baştürk, DİSK'in kaldığı yerden sınıf mücadelesine devam edeceğini vurgular (Milliyet, 17.07.1991). 12 Eylül'ün sendikal hak ve özgürlükleri çok geriye götürdüğünü, hatta deyim yerindeyse 1946 sendikacılığına geri dönüldüğüne işaret eden DİSK Genel Başkan Yardımcısı Rıza Güven ise, mücadelenin en baştan ve yeniden verilmesi gerektiğini belirterek

öncelikle anayasanın değiştirilmesi için çabalayacaklarını ifade eder (Milliyet, 18.07.1991). 1980 öncesindeki son genel kurula göre Abdullah Baştürk, Fehmi Işıklar, Rıza Güven, Mukbil Zırtıloğlu, Süleyman Çelebi ve yurt dışından gelen Kemal Daysal'dan oluşan yürütme kurulu, 23 kişilik genel yönetim kurulu, 28 kişilik başkanlar konseyi ve 6 kişilik bölge temsilcileri on bir yıllık aradan sonra çalışma programını belirlemek amacıyla 20 Temmuz'da İstanbul bürosunda ilk toplantılarını gerçekleştirir (DİSK, 1992, s. 33). DİSK'in çağın koşullarına uygun olarak ve dünyadaki ekonomik, sosyal gelişmeleri de dikkate alarak talep ve hedeflerini temel ilkelerine uygun olarak yeniden belirleyeceğini ifade eden Baştürk, bu toplantıda yaptığı konuşmada şunları dile getirir (Cumhuriyet, 23.07.1991; Milliyet, 24.07.1991):

“12 Eylül'ü ve götürdüklerini hiçbir zaman unutmayacağız; ama gün geçmişe ağıt yakma günü değildir. Gün, yeniden mücadele döneminin araçlarını yaratma günüdür. Son derece yaratıcı bir çalışma içinde olmalıyız. İşçilerin daha iyi çalışma ve yaşam koşullarına ulaşması mücadelemiz elbette siyasi mücadeleden kopuk olmayacaktır. Sendikal mücadelemiz ne fabrika duvarının içine hapsolacaktır ne de dar sendikalizm çerçevesinde kalacaktır. Tüm çalışanların sendikalaşması ana hedeflerimizden olacaktır.”

Baştürk, burada yaptığı konuşmada kendisinin ve yakın çalışma arkadaşlarının yeni siyasal ve toplumsal yapıda DİSK'in nasıl bir role sahip olacağı konusundaki tahayyülünün ip uçlarını vermekle birlikte, asıl olarak 20 Ekim seçimleri öncesinde gazetelere verdikleri ilanla tartışmanın fitilini ateşleyeceklerdir.

DİSK, 11 yıl aradan sonra yeniden faaliyete geçmek için çalışmalarını hızlandırır. Yönetim Kurulu ve Başkanlar Konseyi 14 Ağustos 1991'de toplanır, DİSK ve bağlı sendikalarla ilgili hukuki ve idari girişimlerin bir an önce sonuçlandırılmasına, tüm örgütlerde kongre hazırlıklarının başlanmasına karar verir. Öte yandan, 12 Eylül sonrasında yapılan yasal ve anayasal düzenlemelere göre hem sendika ya da konfederasyon yöneticisi hem de siyasal bir parti üyesi olmak mümkün değildir. Bu kapsamda Abdullah Baştürk, milletvekilliğinden istifa ederek yeniden DİSK genel başkanlığına gelirken, Fehmi Işıklar ise 14 Ağustos tarihli bu toplantıda DİSK genel sekreterliği görevinden istifa ettiğini ve Halkın Emek Partisi (HEP) Genel Başkanı olarak görevine devam edeceğini açıklar. Işıklar'ın yerine DİSK Yürütme Kurulu üyesi

ve Tekstil Sendikası Genel Başkan vekili Süleyman Çelebi genel sekreterlik görevini üstlenir.

DİSK yürütme, yönetim ve başkanlar kurulu 9 Eylül 1991’de on bir yıl aradan sonra yeniden İstanbul Merter’deki DİSK genel merkez binasında toplanır ve resmen işbaşı yaptıklarını kamuoyuna duyurur (DİSK, 1992c, s. 33). SHP İstanbul Milletvekili Ercan Karakaş ve dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen’in de katıldığı toplantının açılış konuşmasını yapan Baştürk, “Nerede kalmıştık?” diye sorar ve ekler (Milliyet, 10.09.1991): “Davutpaşa’yı gördük, Metris’in birçok koğuşunu dolaştık, işkenceleri yaşadık ama yine aynı ilkeleri savunuyoruz. Yine demokratik sınıf ve kitle sendikacılığı, demokrasi, işçilerin sınıf olarak siyaset yapma hakkı diyoruz.” Baştürk, her ne kadar hiçbir şeyin değişmediğini, kaldıkları yerden aynı şekilde devam edeceklerini ifade etse de konuşmasının devamında değişen dünya konjonktürü, bunun sendikalar üzerinde yarattığı etki ve DİSK’in yeni dönemdeki pozisyonu hakkındaki görüşlerini dile getirir. Neredeyse dünya coğrafyasının yeniden şekillendiğini, bu kapsamda özellikle Avrupa’nın hızlı ve köklü bir yapı değişikliği yaşadığını belirten Baştürk, hızla üye kaybeden uluslararası sendikal hareketin birçok yeni sorunla karşı karşıya kaldığını vurgular (Cumhuriyet, 10.09.1991). “Yeniden biçimlenen toplumsal mücadelenin eskiye benzemeyen koşulları”nın kendilerini de çok çeşitli sorunlarla baş başa bıraktığını belirten Baştürk, DİSK’in geçmiş deneyimleri ve temel ilkeleri üzerine inşa edeceği yeni sendikal yaklaşımıyla bu sorunların üstesinden geleceğine ve günün koşullarına uygun çözümlerle ülke yaşamına bir kez daha sınıfsal ve toplumsal ağırlığını koyacağına inandığının altını çizerek söz konusu yeni yaklaşımı şöyle tasvir eder (Cumhuriyet, 10.09.1991): “Önümüzdeki günlerde kendini hakem olarak atayan devleti aradan çıkaran, her şeyi tüm toplumun gözleri önünde tartışan bir tür 'şeffaf sendikacılığı' yaşama geçirmek için uğraş vereceğiz.”

Sıkıyönetim Mahkemesi’nin DİSK yöneticilerine sendika defter, kayıt ve mühürlerinin 8 Ağustos 1991 tarihinde teslim edilmesi gerektiği yönündeki karar üzerine DİSK yöneticileri, Bakırköy İş Mahkemesi’ne DİSK’in hukuki ve tüzüksel işlevlerini yerine getirmesinde yasal bir engel kalmadığı ve sendikal faaliyetlerinin başladığının tespit edilmesi için dava açar. Mahkeme de 4 Eylül’de verdiği kararda,

DİSK'in beraat ve kapatma kararının kaldırıldığı 16 Temmuz'dan itibaren sendikal haklarını kullanabilir ve sendikal faaliyetine başlamış sayıldığını tespit eder. Tespit kararında, 274 sayılı Sendikalar Kanunu'na göre örgütlenen DİSK'in 12 Eylül'den sonra çıkartılan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu'na göre yapılanabilmesi, olağan ve olağanüstü genel kurullarını yapabilmesi için bu kanunun geçici 1. maddesinin uygulanması gerektiği bildirilir. Daha önceki bölümde de ifade edildiği üzere, söz konusu geçici maddeyle 12 Eylül sonrasında faal olan Türk-İş'e, yeni sendikalar kanununa göre örgütlenebilmesi için 6 aylık bir geçiş süresi tanınmıştı. Aynı şekilde şimdi de DİSK ve bağlı sendikaların bu geçiş süresi içinde 2821 sayılı yasaya göre tüzük değişikliklerini gerçekleştirerek genel kurullarını yapması gerekmektedir.

Bu süreçte yürütülen çalışmalarda 1991 yılında ülkeye dönen TKP'li Maden-İş yöneticileri de yer alır. 12 Eylül sonrası yurt dışına çıkan TKP ve TİP kadroları Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov'un başlattığı "glasnost" (şeffaflık) ve "perestroyka" (yeniden yapılanma) politikalarından etkilenmiş, her iki parti de şeffaflık ve parti içi demokrasi konusunda temel politikalarını gözden geçirmeye başlamış ve Ekim 1987'de Brüksel'de yaptıkları bir açıklamayla, Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) adı altında birleşmeye karar verdiklerini ilan etmiştir. Bu kararın alınmasının ardından daha önce de değinildiği gibi iki kutuplu dünya sisteminin ortadan kalkmasına giden süreçte yaşanan gelişmelerin Türkiye'deki somut sonucu TCK'nın 141. ve 142. maddelerinin yürürlükten kalkması olur ve bu durumun Türkiye siyasal-toplumsal ikliminde yarattığı "yumuşama" neticesinde diğer politik göçmenler gibi Maden-İş yöneticileri de yurda dönme kararı alır.

1980 öncesinde Kemal Türkler'in vefatının ardından yapılan son görevlendirmeye göre Maden-İş Genel Başkanı Mehmet Karaca, Maden-İş Genel Başkan Vekili Murat Tokmak, Genel Sekreter Halit Erdem, hem DİSK hem de Maden-İş Yürütme Kurulu üyesi Kemal Daysal ve Maden-İş'in diğer yürütme kurulu üyeleri Ekrem Aydın ve Bahtiyar Erkul Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde on yıldan uzun bir süre politik göçmen olarak yaşamış, hatta Halit Erdem ve Ekrem Aydın dışındakiler "yurda dön" çağrısına uymadıkları gerekçesiyle 1982 yılında vatandaşlıktan çıkarılmıştı (Mehmet Karaca ile görüşme, 30.05.2016). Yurtdışında attıkları her adımı bir gün

ülkeye dönmek üzere gerçekleştirdiklerini belirten Halit Erdem, 1991 yılında DİSK'in dolayısıyla Maden-İş'in açılmasının olanaklı hale gelmesiyle ülkeye dönme kararı aldıklarını aktarır (Halit Erdem ile görüşme, 31.05.2016). Yapılan düzenlemeyle DİSK ve bağlı sendikaların kapatılmadan önceki son kongrelerine katılmış olan delegelerle yeni kongrelerin gerçekleştirilmesinin zorunluğuna değinen Erdem, dönmeden önce Maden-İş Yürütme Kurulu olarak Almanya'da Bahtiyar Erkul'un evinde toplandıklarını ve bu toplantıda olası Maden-İş kongresinde alacakları pozisyonlar üzerine görüştiklerini dile getirir (Halit Erdem ile görüşme, 31.05.2016):

“Bu toplantıda Mehmet Karaca, TBKP'nin oluşumunda görev aldığını ve bu süreçte siyasal kimliğinin daha fazla öne çıkmış olması nedeniyle yeniden sendikada görev almasının doğru olmadığını, bu nedenle de kongrede aday olmayacağını, ancak bu kararı kongrede açıklayacağını söyledi. Bahtiyar Erkul sağlık sorunları olduğunu ve bundan dolayı yurda dönmeyeceğini ancak bizleri destekleyeceğini açıkladı. Geriye kalan dört kişi ise bir arada hareket edecektik. Ama maalesef öyle olmadı.”

Abdullah Baştürk'ü ve tüm çabalarını ekip olarak takdirle karşıladıklarını ve desteklediklerini ifade eden Erdem, Baştürk tahliye olduktan sonra 18 Haziran 1987'de Almanya'nın Köln kentinde düzenlenen ve o güne kadar ki en büyük dayanışma toplantısı olan “Almanya Sendikalar Birliği DGB'nin DİSK ile Dayanışma Gecesi”ne gittiklerini, Baştürk ile görüşerek uzlaşma noktaları aradıklarını, ancak o gün buna pek itibar edilmediğini ifade eder (Halit Erdem ile görüşme, 31.05.2016). Ancak 1991'de DİSK'in yeniden açılması için yürütülen çalışmaların hızlanmasıyla Baştürk yönetimi ile birçok noktada uzlaştıklarını ve artık DİSK adına birlikte hareket ettiklerini dile getiren Erdem, bu dönemde karşılaştıkları temel problemin, DİSK ve bağlı sendikaların yeni yasalar uyarınca sendikal hayata nasıl uyum sağlayacakları olduğuna dikkat çeker (Halit Erdem ile görüşme, 31.05.2016):

“Burada iki temel problem vardı. Birincisi tüzüklerin uyarlanarak genel kurula gidilmesi için tanınan 6 aylık geçiş süresi çok kısaydı. İkinci temel mesele ise bu kongrelerin nasıl yapılacağıydı. Bu iki meseleyi dile getirmek üzere Baştürk'ün öncülüğünde Mehmet Karaca'nın da dahil olduğu DİSK heyeti dönemin SHP'li Çalışma Bakanı Mehmet Moğultay ile görüştüler ve artık DİSK olarak davrandılar. Bu görüşmeler neticesinde Çalışma Bakanlığı bir tebliğ yayımladı.

Buna göre, öncelikle 6 aylık süre Nisan ayına kadar uzatıldı. Ayrıca DİSK ve bağlı sendikaların yeni kongrelerini 11 yıl önceki delegelerle yapması gerektiği bildirildi. Biz Aralık 1979'da 155 delegeyle Maden-İş'in 23. Genel Kurulu'nu yapmıştık. Ancak bunların 145'ine ulaşabildik.”

1991 yılı aynı zamanda erken genel seçim yılıdır. Çeşitli beklenti ve vaatlerle dolu seçim atmosferinin ötesinde, Türkiye ekonomisinin dünya piyasalarıyla eklemlenmeyi amaçlayan ihracata dayalı birikim stratejisi, ekonomik yapıyı tamamen sermaye lehine düzenleyen hukuki ve kurumsal çerçeve, totaliter ve anti-demokratik Anayasa, onu tamamlar nitelikteki siyasal partiler sistemi ile otoriter çalışma rejimi ve genel olarak “sol”un gelişimini engellemeye yönelik baskıcı bir siyasal rejim, DİSK'in yeniden var olma mücadelesini karakterize eden sosyo-ekonomik yapının temel özellikleri olarak sıralanabilir. Bu bağlamda, 12 Eylül'le hesaplaşma ve demokratik restorasyon beklentileri diğer toplumsal aktörler gibi DİSK'in de temel önceliklerini oluşturur. DİSK seçim sonrası toplumsal yapılanma ve ekonomi üzerine görüşlerini “11 yıl yeter! Üretken ve yaratıcı emeği yüceltelim” başlığıyla kamuoyuna duyurur (DİSK Ajansı, 17.10.1991). Gazetelere verdiği ilanda, 12 Eylül darbesinden sonra ilk kez 20 Ekim seçimlerinde Türkiye halkının demokrasinin yeniden inşası ve kalıcılığının sağlanması için tarihsel bir fırsat yakaladığına dikkat çeken DİSK, işçilerin ve emekçilerin sorumlu ve duyarlı bir yaklaşım içinde 12 Eylül'ün ideolojik, politik ve sosyal yıkımına son vereceğine inandığını belirtir. Bu bilinçle oluşacak parlamentonun ilk görevinin evrensel hukuk normlarına uygun demokratik yeni bir anayasa hazırlamak ve uygulamak olduğunu vurgulayan DİSK, bu kapsamda toplumsal mücadele dinamiğinin sağlıklı bir biçimde gelişeceği kanalları açmak için kalıcı bir demokratik toplumsal mutabakatın sağlanması gerektiğini ve bunun ön koşulunun da genel af, ödünsüz laiklik ve herkese örgütlenme hakkı gibi unsurlardan oluştuğunu açıklar. DİSK yönetimi, söz konusu ilanla üstü kapalı olarak SHP'yi işaret etmekle birlikte aslında seçimlerin ötesinde daha geniş bir projeksiyonla 1990'ların Türkiye'sine dair tahlillerini ortaya koyar. 12 Eylül rejimi ve ardından gelen ANAP iktidarı boyunca, özellikle üretici emeğin aşağılandığı, değersiz sayıldığı; buna karşılık aracılık, rant, “köşeyi dönme” faaliyetlerinin ise övgü ve teşvikle karşılanmasıyla temel moral-ahlaki zeminin ağır bir biçimde tahrip edildiğini vurgulayan DİSK, belirlenecek yeni iktisat politikasının ve bu doğrultuda oluşturulacak yeni sendikal perspektifin bu yoz

zihniyetle mücadele eksenine oturtulmasının zorunluluğuna işaret eder. Başta bilimsel-teknolojik devrim olmak üzere 1980 sonrasında dünya kapitalizminde yaşanan gelişmelerin yeni bir endüstriyel devrimi mümkün kıldığını ileri süren DİSK, bunun ortaya çıkardığı yeni işçi tipini ise şöyle özetler (DİSK Ajansı, 17.10.1991):

“Çağımızı değiştiren ve 2000’li yıllara giden süreci şimdiden belirlemeye başlayan yeni endüstriyel devrim, emeğin niteliksiz olmaktan çıkmasını, çok nitelikli bir hale gelmesini hem zorunlu hem de mümkün kılmaktadır. Teknolojideki gelişmeler sermaye sözcülerinin söylediği gibi istihdamı azaltan, işçi çıkarmalarını arttıran bir etki yaratmamaktadır. Tersine çalışma sürelerinin azalması, maddi ve kültürel gelişmenin yaygınlaşması imkânlarını doğurmakta; niteliksiz kol emeğini gerekli olmaktan çıkaran, kafa ve kol emeği arasındaki kopuşun artık aşılabilir olduğunu duyuran, emekçiden gelişir bir bilgi kullanıcısı ve hatta üreticisi konumu talep eden, yepyeni bir emek kategorisinin oluşmasına yol açmaktadır.”

Bu anlamda sendikal hareketin daha özelde ise DİSK’in sahiplenmesi gereken yeni vizyonun ücret sendikacılığını aşan, emeğin niteliğini zenginleştiren ve yaratıcı kapasitesini arttıran bir perspektifi hedeflemesi gerektiği dile getirilir (DİSK Ajansı, 17.10.1991): “DİSK o inançtadır ki; Türkiye işçi sınıfı ve tüm emekçiler sendikal hak ve özgürlüklerin eksiksiz varlığını ve işlerliğini, öncelikle bu nedenle, yani işçi sınıfının tek tek ve bütün olarak çok vasıflı, çok boyutlu bir emek gücü haline gelme amacı için talep etmelidir. İşçi sınıfı ve emekçiler bundan böyle sadece ücret düzeylerini yükseltmenin değil, bununla birlikte emeğin nitelikçe zenginleşmesinin de mücadelesini vermek zorundadırlar.” DİSK’e göre bu gerçeği göz ardı etmemesi gereken siyasal iktidar, “istihdam yaratan, ülkenin üretken-yaratıcı emek kapasitesini arttıran, çevreyi kirletmeyen çağdaş sanayileşme atılımını” gerçekleştirmekle yükümlüdür. İktidara aday sağ partilerin sanayileşme programının sermayenin teşviki amacıyla kredi faizlerinin ucuzlatılması ve devlet fonlarının tahsis edilmesinden öteye gidemediğinin altını çizen DİSK, SHP’nin ise çağdaş sanayileşme atılımı hususunda sağlıklı bir değerlendirme yapan tek parti olduğunu ve bu noktada tüm çalışanların özgürce örgütlenebilmesi, siyasete doğrudan katılabilmesinin önündeki tüm engelleri kaldıracadığını vaad etmesinin hayati önem taşıdığını belirtir (DİSK Ajansı, 17.10.1991):

“DİSK, bilgi üretme hakkının herkese tanındığı, ülke ekonomisi ve işletmelere ilişkin bilgilerin ulaşılabilir ve anlaşılabilir olduğu, adil bir gelir

dağılımı sağlamanın ön koşulu olan şeffaf muhasebe sistemlerinin uygulandığı, çağımızın vazgeçilmez gereği olan örgütlenme hakkının herkese tanındığı ve demokrasinin yeniden inşa edildiği bir sürecin, gelişmenin ön koşulu olduğunun ayrımındadır.

Dünya tarihi göstermektedir ki böyle bir sürecin başlatıcıları ancak emekten yana, sosyalist ve sosyal-demokrat partiler olmuştur.”

Bu kısa gazete ilanında öne sürülen argümanlar, 1980 sonrasındaki ilk genel kuruldan yine 80 sonrasındaki ilk Ören toplantısına hatta günümüze kadar uzanan “çağdaş sendikacılık” mı?, sınıf ve kitle sendikacılığı mı?” tartışmalarının başlangıç noktası olur. DİSK imzasıyla yayınlanan bu görüşler esasen Abdullah Baştürk ve kendisine yakın, Faruk Pekin, Fahri Aral, Tuğrul Paşaoğlu, Mete Sönmez gibi isimlerden oluşan uzman ekibin tasarladığı DİSK projesinin yansımalarıdır. 12 Eylül mahkemelerinde Baştürk ile birlikte yargılanan bu ekipteki bazı isimler aynı zamanda 1980 sonrasında Türkiye’nin entelektüel birikiminde önemli bir yeri bulunan İletişim Yayınları’nda çeşitli görevler alırlar ve DİSK’in tekrar faaliyete geçmesinin yolunun açıldığı günlerde yeniden DİSK’te bir araya gelirler. Bu ekibe sonradan dâhil olan, İletişim Yayınları’ndan ayrılarak DİSK’e eş güdüm dairesi müdürü olarak gelen Ahmet Asena yeni dönemdeki uzman kadronun oluşumunu ve akıllarındaki DİSK projesini şöyle aktarır (Ahmet Asena ile görüşme, 04.06.2016):

“Henüz mal varlıklarının teslim alınmadığı ancak Merter’deki genel merkez binasında çalışmaya başlığımız dönemde eş güdüm dairesi müdürü olarak DİSK’te çalışmaya başladım. Daha sonra DİSK-AR’ı kurmaya başladık, Mustafa Sönmez ve Ahmet Demirel geldi. Dış ilişkiler dairesinde ODTÜ mezunu Ayşegül isimli bir arkadaşımız, basın-yayımda Can Kozanoğlu ve Ergün İşeri göreve başladı. Arşiv sorumlumuz Feza Kürkçüoğlu’ydü. Eski uzman kadrodan sadece Mete Sönmez resmi olarak çalışmaya başladı. Fahri Aral, Faruk Pekin ve Tuğrul Paşaoğlu ise neredeyse her gün gelip giderlerdi, ancak yeni dönemde kadrolu olmadılar. Bu dörtlü daha çok Baştürk’ün ekibi gibiydiler. Yeni oluşum döneminde yapılacak ilk genel kurula giden süreçte sadece bu uzman ekibin ve Baştürk’ün bildiği bir metin ortaya çıkmıştı. Aslında temel saptamalar yapan, ham bir metindi söz konusu olan. İçinden geçtiğimiz dönemde *kapitalizmin yeniden örgütlenişinde sınıfın yapısında ortaya çıkan değişiklikleri anlamaya çalışan ve sendikal örgütlenmenin sadece işyerinde, klasik sendika-üye ilişkisi içinde kalarak*

gerçekleştirilemeyeceğini, bunun aşılması için standart sendika-şube hiyerarşisinin dışına çıkarak *toplumsal hayatın farklı alanlarına da değecek* örgütlenmelerin oluşturulması üzerineydi. İşçinin hayat kalitesini iyileştirmek için neler yapılabileceği üzerineydi. *Metin, yalnız mavi yakalı sanayi işçisiyle ilgilenmiyordu. Hatta yalnız sanayi işçisine dayalı bir sendikalaşmanın gerilemeye mahkûm olduğu tespitini yapıyordu.* Sanayi işçiliğinin hiçbir zaman bitmeyeceğini teslim etmekle birlikte eskisi gibi on binlerce işçinin çalıştığı büyük, tek bir yapıdan ziyade sanayi alanlarının daha küçük birimlere bölüneceği, o işyerlerinin farklı farklı işkollarına doğru kayacağı ve dolayısıyla işkolu esasına dayalı sendikacılığın ilerlemeyeceği çıkarımı yapıyordu. Bu nedenle de ana gövdenin konfederal bir yapıya sahip olması gerektiği, buna karşılık sendikaların ise bunun altında şube mantığıyla ele alınması gerektiği tasarlanıyordu. Bir başka deyişle, temel öneri barajlarla boğuşan bir sendikacılık sarmalına girilmemesi yönündeydi.

Baştürk, gördüğüm algılaması en yüksek insanlardan biriydi. Tabandan gelen sendikal önderlerden biri olduğu için anladığını işçi diliyle açıkça ifade ederdi. O, bizim uzun uzun anlattıklarımızı şöyle özetledi: ‘Arkadaşlar, yani öyle bir sendika kuracağız ki, işçi akşam evine gittiği zaman karısı -herif herif sen niye DİSK’e üye olmuyorsun? diye soracak’ dedi. Yapılmak istenen tam da buydu. Öyle bir kuşatalım ki, hayatlarına öyle yerden nüfuz edelim ki, işçi sadece iyi toplu sözleşme yaptığı için değil, hayatını değiştiren bir örgüt olduğu için DİSK’e üye olmayı tercih etsin. Biz bunu sınıf ve kitle sendikacılığını terk etmek şeklinde anlamadık ve anlatmadık. Tam tersine sınıftaki ve kitledeki değişiklikleri görüp, ona göre DİSK’i uyarlamayı önerdik.”

Asena’nın özetlediği bu yaklaşım, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin katkısıyla 1980 sonrasında kapitalizmin neoliberal örgütlenmesinin işçi sınıfı ve onun ideolojisi için yeni olanaklar yarattığı önermesi üzerine kuruludur. Buna göre, bugünün dünyasında teknolojik gelişmeler bütün bir topluma ve işçilere yeni ufuklar açmakta, emeğin niteliksiz olmaktan çıkarılmasını, nitelikli hale gelmesini hem zorunlu hem de mümkün kılmaktadır. Böylece çalışma sürelerinin azalması, maddi ve kültürel gelişmenin yaygınlaşması imkânlarını doğurmakta; niteliksiz kol emeğini gerekli olmaktan çıkararak kafa ve kol emeği arasındaki kopuşun artık aşılabılır olduğunu duyuran, emekçiden gelişen bir bilgi kullanıcısı hatta üreticisi olma konumunu talep eden yepyeni bir emek kategorisinin oluşmasına yol açmaktadır. Bu yaklaşımı paylaşanlardan biri de Birikim Dergisi Genel Yayın Yönetmeni Ömer Laçiner’dir.

Toplumsal üretim için birincil gereksinim olan kol emeğinin yerini zihinsel emeğin almasıyla yeniden şekillenen kapitalist üretim tarzının yepyeni üretim ilişkileri ve buna bağlı olarak yeni bir işçi tipi ortaya çıkardığını ifade eden Laçiner, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin “devrim” niteliğindeki gelişiminin üretim araçlarında yol açtığı ilerlemenin işçi sınıfının nitel gelişimi ve sosyalizmin amaçları lehine kullanılabileceğini vurgular (Laçiner ve diğerleri, 1994, s. 25-27). İleri sürülen bu argümanların ve yapılan tespitlerin gerisindeki esas meselenin, bundan sonra yola nasıl devam edileceği sorusuna yanıt arama çabasına dayandığını vurgulayan DİSK’in yeni dönemdeki uzman kadrosundan Ergün İşeri, bu arayış sürecinde öne çıkan sloganın “kafa-kasa birliği” olduğunu dile getirir (Ergün İşeri ile görüşme, 31.05.2016):

“Tüm üye tabanımızı kaybetmişsiniz, yalnızca yöneticileriniz var ve bir de alınması muhtemel mal varlıklarımız. Elinizdeki tüm bu kaynaklarla yeni bir örgütlenme sürecine gireceksiniz. Öncelikle gireceğiniz alanı ve oradaki insan/işçi tipini bilmeniz gerekiyor. Dolayısıyla anlama ve ona göre tavır geliştirme aşamalarından oluşan bu istişare süreci, aynı zamanda kaynakların nasıl kullanılacağına planlamasıyla da ilişkilidir. ‘Kafa-kasa birliği’ işte tam bu noktada önem kazanıyor ve temel amaç tüm kaynakların ortaklaştırılıp, genel bir örgütlenme stratejisinin oluşturulması yönünde verimli bir şekilde kullanılmasına dayanır.

DİSK yönetiminde bu sendikal politikanın önde gelen savunucusu ve uygulayabilecek tek iradenin Baştürk olduğunu belirten İşeri, karar alma sürecini ise şöyle özetler (Ergün İşeri ile görüşme, 31.05.2016):

“Bastürk’ün önderliğinde DİSK, 12 Eylül’den direnerek çıkmış ve mücadeleye yeniden başlayacak kritik bir dönemeçtedir. Ama tabii akılların bir tarafında da 12 Eylül’ün yapamadığını kendi kendine yapıp, eriyip gitme kaygısı var. Yeniden yola çıkmaya hazırlanan bu aşamada, Bastürk’ün çizdiği sendikal önder profili önem taşır. Bastürk insanları toplar, görüşlerini alır ve buradan elde ettiği sonucu hayata geçirmeye dayalı bir çalışma tarzına sahiptir. Bu yaklaşımın sonucu olarak her zaman çalışma arkadaşlarıyla istişare halindeydi. Yakın çalıştığı uzman kadronun büyük bir bölümü 1980 sonrası çok sayıda entelektüelin toplanma noktası olan İletişim Yayınları çevresinde toplandı, hem ekmeklerini oradan kazandılar hem de düşünsel faaliyetlerini orada sürdürdüler. Elbette Bastürk, bu arkadaşların ürettiği fikirlerden etkilendi ve çok tabii onları etkiledi. Bastürk’ün dile getirdikleri bu fikir alışverişinin sonucuydu.”

Ergün İşeri'nin ve daha önce Faruk Pekin'in de vurguladığı gibi Baştürk, 12 Eylül hapishanesinden sendikal önderliğini pekiştirerek çıkmıştır. Bu bağlamda, DİSK'in yeniden açılması için verilen mücadelenin tıpkı içeride olduğu gibi dışarıda da Abdullah Baştürk ve onun etrafında birleşen DİSK'li sendikacılar ve uzmanlar tarafından yürütülmesi ve esas ağırlık merkezinin DİSK'in en büyük mal varlığına sahip sendikasının genel başkanı olması, akıllardaki DİSK projesi hususunda önemli ipuçları sunar. Teslim alınacak mal varlıklarıyla Konfederasyon'dan özerk bir DİSK vakfı ve bu vakfa bağlı bir araştırma enstitüsünün kurulması planlanır ve hatta bu amaçla Maslak/Ayazağa taraflarından yer dahi bakılır (Faruk Pekin ile görüşme, 02.06.2016; Fahri Aral ile görüşme, 09.06.2016). Örgütlenme ise bu enstitünün elde ettiği verilere göre gerçekleştirilecektir. Ancak tasarlanan yalnızca işçilerin ekonomik refahını ve yaşam standardını arttırmaya yarayacak araçlar üretmek değil, aynı zamanda politik uzantıları olan bir perspektif geliştirmektir. “Biz işçilerin sadece ücretlerini değil, toplumsal rolünü de değiştirmeyi hedefliyoruz” ifadesinde kendisini somutlayan bu perspektifin ardındaki siyasi saptamanın izlerini, 24. Kuruluş Yıldönümü vesilesiyle İletişim Yayınları tarafından hazırlanan ve on yıl aradan sonra ilk kez yayımlanan DİSK Dergisi'ndeki Abdullah Baştürk imzalı yazıda sürmek mümkündür. 1990'lı yıllarda çağdaşlığı yakalayabilmiş, dünyadaki yeni oluşumları izleyip kısa sürede tavır alabilen, katılımcılığı ve demokrasiyi kendi içinde uygulayabilen sendikacılığın gerçekte kalıcı kazanımlar elde edebileceğini belirten Baştürk, ancak bunun işçi hareketinin yalnızca bir yönü olduğunu, diğer yandan ise işçilerin siyasi hareketinin varlığının yaşamsal önemine işaret eder ve şu saptamaları yapar (DİSK Dergisi, 1991a, s. 2):

“İki kutuplu dünyadan çok kutuplu yeni bir dünyaya geçişin çarpıcı sürecini yaşıyoruz. Bloklar arası soğuk savaş ve nükleer silahlanma yarışı ömrünü tamamlamış görünüyor. Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler bir yandan dünyayı küçültüp ekonomik entegrasyonu derinleştirirken, öte yandan da güçler dengesini yeni baştan biçimlendirmektedir. Ülkeler arasındaki ekonomik yarış, tarihte hiç görülmedik bir hız kazanmıştır. Şimdilik yumuşama ve diyalog koşulları içinde seyreden bu yarışın asıl amacı, dünya zenginliğinin yeniden paylaşımıdır. Paylaşımın yarın hangi araç ve yöntemlerle sürdürüleceğini bugünden kestirmek güç ise de, giderek daha büyük bir yaygınlık ve yoğunluk kazanacağı bellidir.

Dünya artık 70'lerin, 80'lerin dünyası değil. Köprünün altından çok sular aktı. Bugün sendikal mücadelemizi de günümüz koşullarına uyarlamak, daha etkin, daha kalıcı sonuçlar üreten yaklaşımlar üretmek zorundayız.”

Nitekim en geniş anlamıyla tahayyül edilen, kapitalizmin zaferini ilan ettiği, buna karşılık sosyalizmin ise içinde bulunduğu bunalım ve prestij kaybı koşullarında işçi sınıfını ve onun örgütleri olan sendikaları entegre edecek “yeni bir toplumsal proje”dir (DİSK Dergisi, 1992b, s. 7). Bu bağlamda, işçi sınıfının yaşamın her alanında örgütlenmesi sağlanarak ekonomik-demokratik mücadelenin üretim alanının sınırları dışına taşırılması amaçlanır. Zira ancak böyle bir yaklaşımla 1980 öncesindeki hatalara düşmeden kalıcı ve etkin bir örgütlenme yaratılabilir. Bu mantıksal çıkarım, 1980 öncesinde DİSK'in siyasi iktidarı ve sermayeyi açıkça karşısına alan keskin söylemine kıyasla gerçekte kendi tabanı ile kurmuş olduğu sınırlı ve zayıf ilişkinin yapılan önemli hatalardan biri olarak saptanmasına dayanır. İletişim Yayınları'ndan çıkan DİSK Dergisi'nde Murat Belge'nin (1991a, s. 41) dile getirdiği, aynı zamanda birçok DİSK yayınına da konu olan, kitleleri mobilize eden, binlerce işçiyi meydanlara toplayabilen DİSK'in, 12 Eylül askeri mahkemesinde görülen davasının neredeyse hiçbir işçi tarafından izlenmediği, hem mahkeme sürecinde hem de sonrasında verilen mücadeleye işçilerin gereken düzeyde katkıda bulunmadığı yönündeki değerlendirme ise bu hatanın somut sonucu olarak gösterilir. Bu durumun yalnızca 12 Eylül'ün baskı koşullarıyla veya işçilerin “unutkan” ya da “nankör” olmasıyla açıklanamayacağına dikkat çeken Belge (1991a, s. 41), DİSK'in zaten 1980 öncesinde içten içe zayıflamaya başladığını ifade eder ve buna yol açan etkenleri şöyle sıralar:

“DİSK'te her zaman bir ‘sendikacı kıskançlığı’ gözlenmiştir. Örneğin, bir siyasi partiyle yakın ilişkide bulunduğu zamanlarda bile, sendikacılar, ‘güçlü sendika-zayıf parti’ modelini bilinçli biçimde yerleştirmişlerdir. (...) Bunun temelinde, Türkiye bağlamında, geleneksel aydın/halk çelişkisinin payı olmakla birlikte, aslında uvriyerizm evrensel bir tanrıdır. Sendikacıların içgüdüsel olarak aydın şüphesi vardır. Bu eğilim, ilk günden sonuna kadar DİSK'te kendini göstermiş ve şu ya da bu somut, özgül politikadan önce bu eğilim belirleyici olmuştur.

(...) Türkiye’de, bilinen tarihi nedenlerden ötürü, işçi sınıfının en geniş anlamda kültüre gerçekten çok büyük ihtiyacı vardır. ‘Yaşasın işçiler’

pohpohlamalarıyla, işçilerin bu toplumdaki onları geri ideolojisinden tevarüs ettikleri sakat ideolojik öğelere meşruiyet ve geçerlilik kazandırmak yanlış tutumdur. Buna ek bir olayda, işçilerin kendiliğinden yaratıcılığını merkezi-bürokratik kurullarla kısıtlamaktır. İkisi bir araya gelince, işçinin kendini dışarıya vurması da, dışarıdan alacağı olumlu etkilerle zenginleşmesi de engellenmiş olur. Ne yazık ki DİSK'te bunların ikisi de olmuştur.”

Büyük olasılıkla bu değerlendirmeyi de göz önüne almış olan Baştürk ve ekibi yeni ve güçlü bir işçi hareketi oluşturmak için sınıfı “yeniden bilinçlendirmeyi” amaçlayan bir “seferberlik” başlatılması ve yeni dönemde oluşturulacak örgütsel yapının hangi proje, hangi model ve nasıl bir bilinçlendirme sorularını gündeme getirmesi gerektiği üzerinde durur.

20 Ekim seçim sonuçlarına göre sekiz yıllık ANAP iktidarı sona erer, fakat hiçbir parti tek başına iktidar için gerekli çoğunluğu sağlayamaz. Bu durum, 1980 sonrası dönemin ilk koalisyonuna yol açar ve 30 Kasım'da Süleyman Demirel'in başbakanlığında DYP-SHP hükümeti kurulur. DİSK Yönetim Kurulu da yaptığı açıklamada, halkın geniş kesimlerini kapsayacak “demokratik toplumsal mutabakatı” sağlama olanağını elinde bulunduran DYP-SHP koalisyonunu desteklediğini duyurur (Milliyet, 02.11.1991). Ancak 1991 genel seçimleri ve sonrasında, SHP'nin yakalamış olduğu ivmenin hızla aşağıya inmesi ve koalisyon hükümetinin statükonun muhafazası ve “devlet politikası”nın takibinde kendisinden önceki iktidarlara aratmaması nedeniyle kısa bir süre sonra DİSK'in 12 Eylül'le hesaplaşma ve demokratik restorasyon beklentileri boşa çıkacaktır.

7 Aralık 1991 günü DİSK Olağanüstü Genel Kurulu ana tüzüğünü 12 Eylül rejiminin sendikalar yasasına uyarlanmak amacıyla Merter'deki Genel Merkez binasında “zorunlu” olarak toplanır. Son delegelerin katılımıyla gerçekleştirilen Genel Kurul'da kabul edilen yeni tüzüğün “amaç ve ilkeler” bölümü ile on bir yıl önce 7. Genel Kurul'da aynı delegelerin onayladığı DİSK ana tüzüğünün ilgili bölümü kıyaslandığında gözlemlenen değişim, nesnel ve öznel nedenlerin birlikteliğini açığa vurur. Geriye çekilen sosyalizm vurgusunun yerini en geniş anlamıyla demokrasi ve temel hak ve özgürlüklerin almış olması, değişen dünya ve Türkiye konjonktürünün yanı sıra baskı ve zora dayanan askeri iktidar karşısında demokrasi savunması yapan bir

sendikal öznenin örgütsel kimliğindeki değişimin ana hatlarını ortaya koyar. Buna göre DİSK, “işçi sınıfının hak ve çıkarlarının toplumcu, çoğulcu, katılımcı ve özgürlükçü temellere dayalı gerçek demokrasi ortamında kazanılıp gerçekleştirilebileceğinin bilinci içinde, işçi sınıfı ve emekçi halka yönelik her türlü sömürü ve baskının ortadan kaldırılmasını; evrensel temel hak ve özgürlüklere sahip çıkmayı; (...) sınıfın onursal görevi olarak faşizme, cuntacılığa, oligarşiye, baskıya, zulme ve işkenceci tüm rejim ve dikta yönetimlerine karşı mücadele etmeyi TEMEL AMAÇ sayar” (DİSK, md. 3, 1993, s. 7-8). Ayrıca önceki tüzükte sendikal hak ve özgürlükleri geliştirme çabasında 1961 Anayasası’na referans verilirken, yeni tüzükte uluslararası anlaşmalar, sözleşmeler ve ILO kararlarının temel alınması dikkat çekici bir fark olarak karşımıza çıkar.

Öte yandan yeni tüzükle birlikte DİSK’in yeniden yapılanmasını düzenleyen bir dizi yönetmelik de yayınlanır. Her bir uzmanlık dairesi için ayrı ayrı hazırlanan ve bunların amacını, oluşumunu ve görevlerini belirleyen bu yönetmelikler yakından incelendiğinde, bir yandan kadın, genç, göçmen işçilerin ve emeklilerin sorunlarıyla ilgilenen yeni dairelerin açılmasının öngörüldüğü, diğer yandan da tasarlanan DİSK projesine göre tüm dairelerin yeniden kurgulandığı gözlemlenir. Bunlar içinde en dikkat çekici olanı eğitim dairesidir. “Çağdaş, demokratik sendikacılığın ilkeleri çerçevesinde, işçi sınıfının ekonomik, toplumsal ve kültürel çıkarları doğrultusunda eğitilmesini, sendikal ve sınıfsal bilinçlerinin geliştirilmesini” amaçlayan eğitim dairesinin, DİSK Akademisi, DİSK Emek Radyosu ve DİSK Kültür Merkezi’nden oluşması öngörülür (DİSK, 1993a, s. 43).

Zorunlu tüzük değişikliğini “deli gömleği” olarak tanımlayan DİSK Yürütme Kurulu, bundan sonraki hedefini kongre için hazırladığı sunuş metninde şöyle dile getirir (DİSK Dergisi, 1992a, s. 4):

“(…) İlk hedeflerimizden birisi, kendi düzenlemelerimizi ve tüzüklerimizi tam bir özgürlük içinde oluşturma hakkına bir an önce ulaşmak ve bizlere dayatılan bu deli gömleğinden tez elden kurtulmaktır. (...) Yürürlükteki sendikalar, toplu sözleşme, grev ve lokavt yasalarının tarafımızdan benimsenmesine olanak yoktur ve en kısa zamanda tarihin çöplüğüne atılmaları başlıca hedeflerimizden biri olacaktır. (...) Bugünkü yasal koşulların zorunlu bir dayatması olarak huzuruza getirilen bu tüzük taslağı, bilirsiniz ki, düşüncelerimizi tümüyle yansıtmamaktadır. Umuyoruz ki

bu eksiklikleri en kısa sürede giderebilecek ve bu tüzük, yerini üyelerimizin özgür iradelerini yansıtabilecek bir tüzüğe bırakacaktır.”

Öte yandan, DİSK Yürütme Kurulu yeni hükümetten gerek toplumsal yaşam, gerekse çalışma yaşamında demokrasinin asgari koşullarını oluşturan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Kişi Hakları ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, ILO ilkeleri ve sözleşmelerine uyum sağlanmasını; bu kapsamda işçi-memur ayrımını kaldırarak tüm çalışanların toplu sözleşmeli, grevli sendikalaşma hakkının güvenceye kavuşturulmasını talep ettiklerini açıklar.

"DİSK'le birlikte 2000'li yıllara", "Tüm çalışanlara toplu sözleşmeli, grevli sendika hakkı" pankartları altında toplanan Olağanüstü Tüzük Kongresi, Genel Başkan Abdullah Baştürk'ün konuşmasıyla açılır. Baştürk, on bir yıl aradan sonra toplanan genel kurulu "12 Eylül darbecilerine karşı demokratik bir darbe" olarak nitelendirir ve ekler (DİSK Dergisi, 1992a, s. 5): “Son 11 yılda kaybedilenlerin bugün var olan sendikal anlayış ve kuruluşlarla yeniden kazanılmasının mümkün değildir. Bu nedenle de DİSK, düne oranla daha büyük bir gereksinimdir.” Gelecek günlerin DİSK için örgütlenme günleri olduğunu vurgulayan Baştürk, bu amaçla değişen dünya ve Türkiye koşullarına uyarlanmış ilkeler ışığında “çağdaş bir sendikacılığı” uygulamaya sokacaklarını açıklar. Ve bir süredir arkadaşlarıyla üzerinde çalıştıkları yeni sendikal yaklaşımı şöyle tasvir eder (DİSK Dergisi, 1992a, s. 5; Cumhuriyet, 08.12.1991): “İşçilerin yalnız ücretini değil, toplumsal rolünü de değiştirmeyi amaçlayan bir sendikacılığı savunuyoruz. Bu nedenle emeğin yaratıcılığını ve üretkenliğini yüceltmeyi, kafa ve kol emeği arasındaki farkı ortadan kaldırmayı amaçlamalı, her işçinin “birey” kimliğiyle işçi sınıfı kadar önemli olduğunu kavramalı ve anlatmalıyız.”

Ertesi gün Milliyet Gazetesi'ne (08.12.1991) “DİSK ‘sınıf’ yerine ‘birey’e yöneliyor” başlığıyla haber olan ve ileriki dönemlerde karşıtlarının da sıklıkla atıf yaparak eleştireceği bu sözler, Baştürk'ün son sözleri olur. 1961 yılında 1991'e değin otuz yıl sendikal mücadelenin ve sınıf kavgasının içinde yer alan Baştürk, 18 Aralık gecesi geçirdiği beyin kanamasının ardından, 21 Aralık'ta hayatını kaybeder. 1977'den itibaren danışmanlığını, yurtdışında çevirmenliğini yapan Faruk Pekin, Baştürk'ün

meydan okuyuşunu ve son aylardaki çalışmalarını şöyle anlatır (Faruk Pekin ile görüşme, 02.06.2016):

"Hayatta hiçbir şeyi zor görmedi. Engel tanımadı. En zor anlarda meşhur deyişle 'goley' derdi. İlk gün de son günlerinde de bana ve arkadaşlarıma hep fark attı. Bir görüş öne sürerseniz, aklına yattı mı alır, müthiş bir gelecek sezgisi ve perspektifle geliştirdi.

Bazen Ataköy'deki evde yemek yedik. Haşlamadan pişirdiği makarnadan oluşan 'başkan yemeği' yapardı. Bu toplantılarda DİSK'in yeniden inşasını konuşurduk. Son altı ayımız arkadaşlarımla birlikte DİSK'in yeniden inşasını, tıkanan sendikacılığı aşma yöntemlerini tartışmakla geçti. Ayazağa'ya taşınma, şeffaf sendikacılık, yardımlaşma sandıkları, işçi okulları, araştırma enstitüsü, DİSK vakfı, DİSK radyosu, genç işçilerin ve özellikle emeklilerin sorunlarını aşma ve yeni toplu sözleşme yöntemleri geliştirme en çok konuşulan konulardan bazılarıydı. 'DİSK üyeliği, dayanışma ve farklı bir dünya içinde yer alma anlamına gelmeli. Sendika üyeliği kartı alan işçi, bunu içinde hissetmeli' diyordu.

Siyasal partilerin, sendikaların savrulduğu 1980'li yıllarda DİSK'i ayakta ve bir arada tutan Baştürk'ün yokluğu, DİSK'in yeni döneme ilişkin arayışlarını, gelecek planlarını tamamıyla kesintiye uğratar ve birbirinden farklı tüm unsurları bir araya getiren harcın ortadan kalkmasıyla herkes bir tarafa savrulur. Böylece 1990-1991 döneminde tartışılıp, olgunlaştırılan fikirler ve bir havuzda toplanan kaynakların ortak kullanımı projesi bu tarihten sonra bütünüyle rafa kalkacak ve bu tablo yeni bir "uzmanlar krizine" yol açacaktır.

5.3.3. DİSK Yeniden Sendikal Hayatta: Hangi Model ile Nasıl Bir Mücadele?

Kısa bir süre önce genel başkanını kaybeden DİSK, 1980 sonrasındaki ilk genel kurulu olan 8. Genel Kurulu 18-19 Ocak 1992 tarihinde İstanbul Cemal Reşit Rey Salonu'nda gerçekleştirir. 12 Eylül öncesinde son genel kurulunu 1980 Temmuz'unda gerçekleştiren DİSK, Tüzük Kongresi'nde olduğu gibi eski delegeleriyle toplanır. Açılış konuşmasını yapan Genel Sekreter Süleyman Çelebi, Genel Kurul'un en önemli gündem maddesinin 12 Eylül'ün işçi sınıfı üzerindeki tahribatının giderilmesi,

Anayasa'nın ve buna bağılı olarak toplumun örgütlenmesinin sınırlayan Siyasal Partiler Yasası, Sendikalar Yasası, Dernekler Yasası gibi yasaların değiştirilmesi ve demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla yaşama geçirilmesi için mücadele etmek olduğunu ve DYP-SHP koalisyon hükümetinin bu konuda atacağı her adımı destekleyeceklerini ifade eder (DİSK, Ocak 1992c, s. 6). Dünyada yaşanan hızlı altüst oluşun, buna paralel olarak ekonominin yeniden yapılanma sürecinin, yaygınlaşan teknolojik devrimin, emek sürecindeki değişimlerin ve devletlerin anti-sendikal politikalarının yeni dönemde DİSK'in önüne "yeni sendikal araç ve yaklaşımlar yaratma" zorunluluğu koyduğunu belirten Çelebi, Genel Kurul'un ilk gününde yeni döneme ilişkin karar taslaklarının değerlendirileceğini duyurur (DİSK, Ocak 1992c, s. 5, 7): "(...) Geçmiş deneyimlerimiz ve temel ilkelerimiz ışığında inşa edeceğimiz yeni sendikal anlayışımız ve uygulama yöntemlerimiz, Başkanımız Abdullah Baştürk'ün çağdaş yaklaşımları ile açtığı yolda yerini bulacak ve DİSK'in sınıfsal ve toplumsal ağırlığı her alanda kendini gösterecektir."

DİSK davası boyunca maddi ve manevi destek sağlayan uluslararası sendikal hareketten çok sayıda temsilci de DİSK Genel Kurulu'nu izler. OECD Sendikal Danışma Komitesi ve ILO İşçi İlişkileri temsilcilerinin yanı sıra başta ETUC, ICFTU ve WCL genel sekreterleri olmak üzere yirmiden fazla sendikaların genel sekreter düzeyinde Kongre'ye katıldığını ve çok yoğun ilgi gösterdiği ifade edilir (DİSK, 1992a, s. 8). Çelebi, 1980 sonrasında kendilerini yalnız bırakmayan, "uluslararası dayanışmanın görkemli bir örneğini sergileyen sınıf kardeşlerine" şükranlarını sunarken (DİSK, Ocak 1992c, s. 6-7), ETUC Genel Sekreteri Emilio Gabaglio ise yaptığı konuşmada, "DİSK ve Türk-İş'in, karşılıklı özerklik içinde tüm çalışanların birliğini sağlamak üzere bir masa etrafında bir araya gelmeleri" yönündeki temennisini dile getirir (Cumhuriyet, 20.01.1992). Aslında bir süredir devam eden ve Gabaglio'nun da Genel Kurul gündemine taşıdığı "sendikal birlik" tartışmalarına DİSK, Çalışma Raporu'nda cevap verir. Sendikacılıkta "tek yol" olmadığını, sendikal teklifin mutlaklaştırılmayacağını belirten DİSK, birliğin ancak işçilerin özgür iradelerinin ürünü olarak kurulabileceğini ve esas önemli olanın sendikal demokrasinin etkin olduğu "güçlü bir sınıf ve kitle hareketi" yaratmak olduğunu savunur (DİSK, Ocak 1992c, s. 38-39).

Aynı gün, 12 Eylül'e giden süreçte ve sonrasında yaşanan gelişmeleri kapsamlı bir şekilde ele alan Çalışma Raporu, Genel Kurul'a sunulur. Çalışma Raporu'nda egemen sınıflar açısından 12 Eylül'ün kaçınılmaz olduğu, 24 Ocak kararlarının uygulanabilmesi için gereken sosyal-toplumsal çerçevenin darbeye sağlandığı, anti-sendikal düzenin "sermayenin en militan örgütü TİSK"ın talepleri doğrultusunda "DİSK türü bir sendikacılığın bir daha oluşmaması" amacıyla gerçekleştirildiği yönündeki değerlendirmelere yer verilir (DİSK, 1992c, s. 11-14). DİSK'in bu değerlendirmelerinde, 12 Eylül ile 24 Ocak Kararlarını ve bu kararlarla uygulamaya konan iktisat politikaları arasında neden-sonuç ilişkisi kuran soldaki yaygın kanının izlerini görmek mümkündür. Oysa kurulan nedensellikten öte bu ikisi aynı sürecin farklı sonuçları olarak karşımıza çıkmakla birlikte DİSK, 12 Eylül rejimi altında kendilerinin karşı çıktığı sermayenin tüm taleplerinin yasallaşmasına dikkat çeker. Ayrıca DİSK'e göre grevsiz ve kesintisiz devam eden ancak yine de enflasyon ve işsizlik sorunlarını çözemeyen, kapasite ve verimlilik artışı sağlayamayan 12 Eylül dönemi, DİSK'in yıllarca suçlandığının aksine krizin sorumlusunun sendikalar olmadığını en açık kanıtı niteliğindedir (DİSK, 1992c, s. 15).

Genel Kurul'un ikinci gününde 306 delegenin katılımıyla gerçekleştirilen seçimlerde, genel başkanlık için Kemal Nebioğlu, Mukbil Zırtıloğlu ve Mustafa Aktulgalı olmak üzere üç aday yarışır. 1980 sonrasında bu ilk genel kurulunda sendikasıyet ilişkisinde eski alışkanlıkların devam ettiğini sergileyen alışıldık bir tablo ortaya çıkar. Başkanlık yarışı kendisi de olağanüstü kurultaya hazırlanan SHP içindeki Genel Başkan Erdal İnönü ile Deniz Baykal arasındaki taraflaşmanın gölgesinde gerçekleşir. Her iki tarafında hazır bulunduğu Genel Kurul'da, SHP genel merkezinin parti meclisi üyeliği yapmış olan Genel Sekreter Süleyman Çelebi'yi ve genel başkan adaylarından Kemal Nebioğlu'nu desteklediği, buna karşılık Baykalcı kanadın ise Mukbil Zırtıloğlu'nun adaylığını desteklediği gazetelere yansır (Cumhuriyet, 17.01.1992). Ancak SHP'nin bu girişimlerinin bir sendikal politika doğrultusunda atılmış adımlardan ziyade, tıpkı selefleri gibi DİSK içinde etkinlik kazanma çabasının ürünü olduğu kısa bir süre içinde anlaşılacaktır.

19 Ocak günü yapılan seçimlerde genel başkanlığa birinci turda en fazla oyu alan, TİP'in ve DİSK'in kurucu üyeleri arasında yer alan, uzun süre DİSK yürütme kurulu üyeliği ve genel başkan vekilliği yapan, 12 Eylül darbesinden sonra tutuklanan ve dört yıldan fazla bir süre cezaevinde kalan Kemal Nebioğlu seçilir. Ağırlıklı olarak SHP'li sendikacıların oluşturduğu yeni DİSK yönetiminde Süleyman Çelebi yeniden genel sekreterlik görevini üstlenirken, yönetim kurulu üyeliklerine Ömer Çiftçi, İsmail Hakkı Önal, Kemal Daysal, Rıza Güven ve Hulusi Karlı seçilirler⁶⁵ (DİSK, 1992a, s. 6).

Seçimlerin ardından yaptığı kısa konuşmada delegelerin kendisine “çok onurlu, ama aynı zamanda çok zor bir görev” verdiğini belirten yeni Genel Başkan Kemal Nebioğlu, DİSK'in şu anda bir iskelet halinde olduğunu ve yeniden ete kemiğe bürünmesi gerektiğini vurgular (Cumhuriyet, 20.01.1992). Abdullah Baştürk'ün beklenmeyen ölümünün ardından DİSK'in bütünlüğünü korumak ve yeni döneme hazırlanmasını sağlamak amacıyla genel başkanlık koltuğuna oturan Nebioğlu, esasen geçiş döneminin lideri olur.

Son teknolojik gelişmelerin ve bilgisayar sistemindeki gelişmelerin örgütsel çalışmalarda muazzam olanaklar yarattığını vurgulayan 8. Genel Kurul, bilimsel araştırmalara dayalı merkezi bir plana uygun örgütlenme çalışmalarının hazırlanmasını, ortak ilkeler çerçevesinde belirlenen sendikal eğitim çalışmalarının merkezileştirilmesini, “mücadeleyi bilimsel temellere oturtmak üzere DİSK Araştırma Enstitüsü'nün kurulmasını”, ortak aidat politikasının izlenmesini ve ortak muhasebe sisteminin kullanılmasını karar altına alır (DİSK, 1992c, s. 62-63). “Emekçilerin demokrasiyi yaşamalarının, haklarını geliştirip üretken ve yaratıcı niteliklerini yükselterek, yurttaşlık haklarını eksiksiz kullanan bireylerden oluşan bir sınıf haline gelebilmelerinin temel koşulunun ‘bilgi’yi kullanmak ve üretmek olduğunu” dile getiren Genel Kurul, yeni çalışma döneminde bu amaca hizmet edecek “vakıf, enstitü, kültür merkezi, kooperatif, şirket, sandık gibi kuruluşların oluşturulmasını” karar altına alır (DİSK, 1992c, s. 63-64).

⁶⁵ Denetleme kurulu ve onur kurulu ise şu isimlerden oluşur (DİSK, 1992a, s. 6): Denetleme kurulu: Hüseyin Akduman, Talat Öz, Tayyar Elmas. Onur kurulu: Mehmet Karaca, Azmi Güner, Demirhan Tuncay, Zahir Kayhan, Erdoğan Tut.

Baştürk ve yakın çalışma ekibi tarafından geliştirilen ve 8. Genel Kurul'da karar altına alınan bu perspektife itiraz, 1980 öncesindeki son genel kurulda ilk çıkışını yapan devrimci demokratlar⁶⁶ grubundan gelir. Basın-İş, Devrimci Sağlık-İş, İlerici Deri-İş, Sine-Sen ve Yeraltı Maden-İş tarafından 8. Genel Kurul için hazırlanan broşürde, DİSK'in kapalı olduğu yıllar boyunca dünyada ve ülkede yaşanan gelişmelerin “yanlış” yorumlanması nedeniyle “yanlış” sonuçlara ulaşıldığı; duvarların yıkıldığı, soğuk savaşın sona erdiği koşullarda artık kavganın değil, diyalogun esas olduğu söylemleriyle “toplumsal uzlaşma” adı altında ve yeni liberal ideoloji çerçevesinde işçi sınıfı mücadelesini etkisizleştirmek isteyen sermayenin saldırılarının görülmediği ileri sürülür (DİSK Yeniden Örgütlenirken, 18.01.1992, s. 2-3). “Hür dünya-komünist blok” karşıtlığının emperyalist-kapitalist sistem lehine son bulmasıyla ortaya çıkan “yeni dünya düzeni”nin liberal ekonomi, çoğulcu demokrasi, uzlaşma, bilimsel-teknolojik rekabet, üretim ve üretkenlik üzerine kurulduğunu ve böylece sınıfların yok sayıldığını, oysa dün olduğu gibi bugün de sınıf mücadelesinin sürdüğünü ifade eden devrimci demokratlar, Türkiye'nin de 12 Eylül darbesiyle bu düzene entegre edildiğini, bu nedenle işçi sınıfının kitlesel muhalefetinin ve DİSK'in hedef seçildiğine işaret ederler (DİSK Yeniden Örgütlenirken, 18.01.1992, s. 10-13). Devrimci kanat, işçi sınıfının 12 Eylül'ün yıkımı karşısında ciddi bir direniş sergilememesinin altında “DİSK'in o günkü koşullarda savunduğu ve gerçekleştirmeye çalıştığı politikaların kalıcı kazanımlara dönüşmediği ve kazanılan hakları koruma konusunda” başarısız olduğu gerçeğinin yattığı saptamasında bulunur. Bu bağlamda, DİSK'in yeniden örgütlenmesinin sağlıklı bir DİSK eleştirisi üzerine oturtulması gerektiği ve 1989'dan beri önemli bir ivme kazanan işçi hareketinin bağımsız, birleştirici, bütünlüklü araç ve politikalara sahip olması, bir kez daha kendiliğindenliğe terkedilmemesi için DİSK'in sendikal önderliğe ihtiyaç duyduğu ifade edilir. (DİSK Yeniden Örgütlenirken, 18.01.1992, s. 16-19).

DİSK hakkında verilen aklama kararının ardından başlayan yeniden faaliyete geçme çalışmalarında uluslararası sendikal hareketin yaptırımlarına ve sosyal demokrat

⁶⁶ 1980 öncesindeki son genel kurulda ilk nüveleri görülen Basın-İş, Devrimci Sağlık-İş, İlerici Deri-İş, Sine-Sen ve Yeraltı Maden-İş sendikalarından ve ağırlıklı olarak Dev-Yol ve Kurtuluş Hareketi geleneğine mensup sendikacılardan oluşan DİSK içindeki devrimci muhalefet, ilerleyen yıllarda Keramik-İş, Limter-İş, Nakliyat-İş, Tümka-İş, Hürcam-İş, ASİS ve Dev Maden-Sen'in katılımıyla genişleyerek Devrimci Demokrat Platform'a dönüşecektir.

partiler aracılığıyla parlamentonun vereceği tavizlere bel bağlandığını ileri süren devrimci demokratlar, demokratik katılımın gözetilmediği bu süreçte alınan kararlardan ve geliştirilen projelerden kendilerinin dışlandığını, bu nedenle DİSK Genel Kurulu'nun örgütlenme ve sendikal anlayış ilkelerinin köşe taşlarının belirleneceği bir tartışma platformu haline getirilmesini talep ederler (DİSK Yeniden Örgütlenirken, 18.01.1992, s. 20-21).

“Toplumsal mutabakat” kavramı, konfederasyon ve sendika yöneticileri arasındaki yaklaşım farklarının açığa çıktığı tartışmaların ana zeminini oluşturur. DİSK içindeki temel uyuşmazlık, bu noktada ortaya çıkar. DİSK yönetiminin geliştirmeye çalıştığı yeni sendikal anlayışı “çağdaş sendikacılık” olarak adlandıran ve bunun ipuçlarının verilen gazete ilanlarında ortaya konduğunu belirten devrimci demokrat kanat, en temelde “sivil toplum anlayışıyla ve lobivari ilişkilerle” egemen sınıfların “toplumsal mutabakat” talebine olumlu yanıt verildiği ve sınıf mücadelesinden kaçınıldığı eleştirisinde bulunur (DİSK Yeniden Örgütlenirken, 18.01.1992, s. 21-23). Bu kanadın önde gelen temsilcilerinden Yeraltı Maden-İş Genel Başkanı Çetin Uygur, Baştürk hayatta iken tohumları atılan ve genel kurul kararlarına yansıyan “çağdaş sendikacılık” anlayışıyla asıl olarak işçi sınıfının yeni dünya düzenine tabi kılınmasının amaçlandığı görüşündedir (Kozanoğlu, 14.02.1992). Türkiye kapitalizminin sistemdeki tıkanıklığı bu kez askeri darbeye değil, 20 Ekim seçimleri sonucunda oluşan DYP-SHP koalisyonuyla ve sınıflar arası konsensüs sağlama çabalarıyla aşmaya çalışıldığını belirten Uygur, söz konusu yeni sendikal anlayışla DİSK'i de bu konsensüse dahil etme amacı güdüldüğünü ifade eder (Kozanoğlu, 14.02.1992).

Devrimci demokratlar, ortak imzalı broşürde DİSK'in yeniden örgütlenmesi için önerilerini ise özetle şöyle sıralarlar (DİSK Yeniden Örgütlenirken, 18.01.1992, s. 26-27):

“Bu Genel Kurul'da seçeceğimiz DİSK yönetimiyle, öncelikle 3 yıllık bir programı önümüze koymak zorundayız. Bu programla eğitim, örgütlenme ve mücadeleyi iç içe yürütmeyi ve temel olarak işyerlerini hedeflemeliyiz. Sınıf ve kitle sendikal ilkeleri doğrultusunda, işçilerin işyeri örgütlenmelerini yaratmayı öncelikli hedef olarak belirlemeliyiz. (...) DİSK'in örgütlenme çalışmasının birincil amacını, üye kaydetmek, yani diğer sendikalardan üye almak değil; işçilere kendisi

için sınıf olma bilincini taşımak temelinde örgütlenmelere girişmek olarak belirlemeliyiz. (...) DİSK'in elindeki olanakları verimli kullanmamız açısından işkolları arasında öncelik sıralamasına gitmeliyiz. (...) Belediyeler, enerji, ulaşım, bankacılık, metal vb. işkollarını DİSK'in çalışması için ilk hedef olarak belirlemeliyiz.”

Üretim sürecindeki değişim ve entegrasyonun emek biçimleri arasındaki farklılıkları azalttığını, tüm çalışanların örgütlenme ve mücadele ilkelerini daha fazla ortaklaştırdığını ifade eden devrimci demokrat sendikacılar, bu bağlamda DİSK'in kamu emekçileri, tarım işçileri ve işsizleri ortak yapılar içinde örgütlenmeyi hedeflemesi gerektiğini belirtirler (DİSK Yeniden Örgütlenirken, 18.01.1992, s. 27). Devrimci demokratlar tüm bunların gerçekleşmesinin ise anti-faşist, anti-emperyalist, anti-şovenist ilkeler doğrultusunda verilecek bağımsızlık, demokrasi ve sosyalizm mücadelesiyle mümkün olduğunu vurgularlar (DİSK Yeniden Örgütlenirken, 18.01.1992, s. 28).

Henüz ham haldeki bu karşıt argümanlar, “nasıl bir DİSK” ve aynı zamanda “nasıl bir sol siyaset” sorularına verilen yanıtların ilk ürünüdür. DİSK içindeki küçük sendikaların ve ağırlıklı olarak Devrimci-Yol ve Kurtuluş geleneğinden gelen sendikacılardan oluşan bu kanat, 8. Genel Kurul'dan sonra 1990'lı yıllarda ideolojik ve örgütsel konularda tartışma ve mücadelelerin bir tarafı olarak DİSK içindeki yerini alır.

Yaklaşık on iki yıl aradan sonra ilk genel kurulunu yapan DİSK için şimdi sıra üye sendikaların genel kurullarına gelir. Bunların yapılıp yöneticilerin seçilmesiyle bürokratik aşamalar tamamlanmış olacaktır. Böylece 1980 öncesinin yönetici kadroları yeniden iş başına gelirken, üyelerinin büyük bir bölümü Türk-İş'e, bir kısmı ise Hak-İş'e ve bağımsız sendikalara geçmiş olan DİSK'li sendikalar için yeniden örgütlenme süreci, kuruluşa göre daha geri bir aşamadan başlayacaktır. Yeni yasal düzenlemelerle 1984 sonrasında yeniden biçimlenen sendikal alanda kısaca "Ek-6" diye bilinen, beyan edilmiş üyelik listeleriyle Türk-İş'e ve Hak-İş'e bağlı sendikalara tanınan önemli ayrıcalık, DİSK üyelerinin bu konfederasyonlara bağlı sendikalara geçişinde esas belirleyici etken olmuştur. Önceki bölümde ifade edildiği üzere, 2821 sayılı Sendikalar Yasası sendika üyeliğinde noter kaydını esas almakla birlikte geçici 2. madde ile açık

sendikalara, Yasa'nın yayımından önceki üyelerini yılsonuna kadar Ek-6 listeleriyle bakanlığa bildirme hakkını bir defaya mahsus olmak üzere tanımıştır. Öncelikle o tarihte açık tek konfederasyon olan Türk-İş, ardından darbeden kısa bir süre sonra faaliyete geçen Hak-İş, üye sayılarını listeleme yöntemiyle Çalışma Bakanlığı'na bildirmiştir. Bu ayrıcalığın fiiliyattaki uygulanması ise o tarihte kapalı olan DİSK'in bütün üyelerinin de işverenlerin yardımıyla kendi üyeleri gibi bildirmeleri olmuştur (Beşeli, 2009, s. 24; Ketenci, 02.10.1993). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ise, zaman darlığı gerekçesi ile sendikaların "sahte" beyanlarının yasal geçerliliklerini araştırmadan olduğu gibi geçerli saymış, daha sonraki yıllarda bu istatistiklerin üzerine noter giriş-çıkışlı üyeliklerin eklenmesi ve emekli olan, işten ayrılıp üyelikle ilişkisi kalmayan işçilerin bakanlığa bildirilmemesiyle istatistiklerdeki sahtelikler giderek büyümüştür. Böylece Türk-İş'e bağlı bütün sendikaların işkolları barajını aşmasıyla 1980 öncesinde küçük bir sendika olan, mafyatik bir örgütlenmeye ve milliyetçi eğilime sahip Türk Metal'in 80 sonrası metal işkolunun önemli işyerlerinde yetkili sendika haline gelmesi bu sürecin dikkat çekici örneklerden biri olmuştur (Öztürk, 2009, s. 353; Beşeli, 2009, s. 24). 12 Eylül öncesi Türk-İş ve DİSK ile diğer küçük konfederasyonların toplam sendikalı gerçek üye sayıları 1 milyonun altında iken, "naylon istatistikler" ile sendikalaşmanın en güçlü ve yaygın olduğu ülkelerde dahi yüzde 50'leri aşmayan sendikalaşma oranının Türkiye'de Ocak 1985'te yüzde 61,25'e, Temmuz 1985'te ise yüzde 64,85'e ulaştığı iddia edilmiştir (Ketenci [Soner], 31.01.1985; Cumhuriyet, 18.07.1985). Sendikaların gerçek üye durumlarını ve Türkiye'de gerçek toplam çalışanı yansıtmayan bu istatistikler, otoriter-dışlayıcı çalışma rejiminin önemli denetim mekanizmalarından biri olarak sendikaları siyasal iktidara ve işverenlere daha bağımlı hale getirmiştir.

Yaratılan bu sendikal düzende yeniden faaliyete geçmeye hazırlanan DİSK'e bağlı birçok sendika Türk-İş, Hak-İş ve daha sonraki yıllarda MİSK'in de yararlandığı bu olanaktan yararlanmak amacıyla 1992 yılında Ek-6 listeleriyle SHP'li Çalışma Bakanlığı'na başvuruda bulunur, fakat Bakanlık 17 Ocak 1993 tarihinde Resmi Gazete'de yayımladığı istatistiklerde yapılan başvuruları değerlendirme dışı bıraktığını bildirir (DİSK, 1994a, s. 262-263). Dolayısıyla yeni dönemde eldeki tek dayanak

DİSK'in işçilerin hafızasındaki geçmiş imajı, örgütlülük deneyimi ve bir süre daha ayakta durmaya yarayacak mal varlıkları ve kayyumların yönetiminde biriken işçi aidatlarından oluşan parasal varlıklar olur. Bu bağlamda, bir tarafta belirli bir ivme yakalayan işçi hareketinin yeniden geri çekildiği, kamu emekçilerinin sendikasız, sendikal yasaların yasaklarla dolu ve devletin elinin sendikaların, grevlerin, toplu sözleşmelerin içinde olduğu; diğer taraftan genel olarak solun toplumsal, ideolojik, siyasal mevzi kayıplarının genişlediği ve sınıf temelli bir siyasallaşmanın yaşanmadığı koşullarda yeniden var olmaya çalışan DİSK için “hangi modelle nasıl bir örgütlenme” sorusu 1990’ların ilk yarısına kadar sürecek olan hayati öneme sahip tartışma konusu olarak öne çıkar.

DİSK’in sendikal yaklaşımlardaki yenilik arayışı 25. kuruluş yıldönümü etkinliklerinin de öncelikli gündem maddesi olur. Yeni çalışma rejimine ayak uydurmaya çalışan DİSK yönetimi, “sosyal diyalog” vurgusuyla bir araya getirdiği devletin, sermayenin, işçi örgütlerinin ve uluslararası sendikal hareketin temsilcilerinin katılımıyla düzenlediği panelde sendikal hareketin içinde bulunduğu bunalımı ve muhtemel çözüm yollarını tartışmaya açar. DİSK’in 25. kuruluş yıldönümü nedeniyle “2000’li Yıllarda Çalışma Yaşamı ve Sendikal Yaklaşımlarda Yeni Arayışlar” panelinde⁶⁷ ilk konuşmayı yapan DİSK Genel Başkanı Kemal Nebioğlu, 2000’li yılları da kapsayacak yeni sendikal stratejilerin geliştirilmesinin gerekliliğine değinirken, yeni söylemi benimsediği gözlemlenen DİSK Yönetim Kurulu üyesi Kemal Daysal ise dünyayı saran dev değişim dalgasının sendikal harekette yol açtığı köklü değişime ve bu değişimin gerektirdiği anlayış değişikliğinin zorunluluğuna dikkat çeker. Daysal, artık işçilerin büyük bir bölümünün sendikaya sadece sınıf mücadelesinin bir aracı olarak değil, günlük ihtiyaçlarını dile getirdiği bir hizmet kurumu olarak baktığını, sendikalardan siyasal öğüt yerine ihtiyaçlarına yanıt verebilecek somut hizmet beklediğini ve bu bağlamda müzakereci sendikacı tipine olan gereksinimin arttığını ileri sürer (DİSK Dergisi, 1992a, s. 7-8). Maden-İş’in 1980 sonrasındaki ilk genel kurulunda başkanlık yarışını kaybederek DİSK’e geçen, TKP kökenli Daysal’ın bu sözleri, -ileride

⁶⁷ Cemal Reşit Rey Salonu’nda gerçekleştirilen panele dönemin Çalışma Bakanı Mehmet Moğultay, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen, Doç. Dr. Hacer Ansal, gazeteci-yazar Şükran Ketenci [Soner], Türk-İş, Hak-İş ve TİSK ile ILO ve ETUC temsilcileri katılır (DİSK Dergisi, 1992a, s. 6-7).

değınileceği üzere- Maden-İş'in 24. Genel Kurulu'nda savunduklarının aksine bir nitelik sergilediği göze çarpmaktadır.

Öte yandan, DİSK'in yeni dönemdeki diğer konfederasyonlarla yakınlaşma ve eylem birliği arayışı da panelin diğer bir gündem maddesi olur. Hak-İş Genel Eğitim Sekreteri Salim Uslu Türk-İş ve DİSK'le ortak hareket etmeye hazır olduklarını ifade ederken, ILO Türkiye Temsilcisi Rüşhan Işık ise yeni bir endüstriyel ilişkiler modeli oluşturmak üzere üç işçi konfederasyonunun ortak arayış içine girmesi önerisinde bulunur (Cumhuriyet, 14.02.1992). İşçilerin sosyal Avrupası'nı yaratmayı amaçladıklarını, bu amaçla toplumsal diyalogu oluşturmaya çalıştıklarını ve iş konseylerine ağırlık verdiklerini söyleyen ETUC sözcüsü Wim Bergans, Türkiye'de de bu perspektifin geliştirilmesini salık verir. Panelde söz alan TİSK Genel Sekreteri Kubilay Atasayar, "Birbirimizle kavga etmenin bugün için hiçbir anlamı kalmamıştır. Sosyal diyalogu kuralım. İşçi sendikalarının birliği bizi memnun eder. Biz güçlü işçi sendikalarından korkmuyoruz" şeklinde konuşur (Cumhuriyet, 14.02.1992).

Atasayar'ın "sosyal diyalog" vurgusu, kapitalist sistemin güncel yönelimleri doğrultusunda dünya genelinde yeniden yapılanan sendikal alanda ağırlık kazanan uzlaşmacı tezlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sosyal diyalog, esasen soğuk savaşın sona erdiği, Sovyetler Birliği'nin çözüldüğü ve kapitalizmin zaferini ilan ettiği koşullarda gündeme gelen neoliberal ideolojinin sahiplendiği "toplumsal uzlaşma" retoriğinin önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkar. Buna göre, sosyal diyalogu emek ve sermayenin kendi aralarında ve siyasal iktidarla geliştirdikleri kurumsallaşmış ilişkiler çerçevesinde ve bu temel sınıflar arasında belirli bir uzlaşma zemini sağlamaya yönelik kapsamlı bir müzakere ve pazarlık süreci olarak tanımlamak mümkündür (Koray ve Çelik, 2007). Katılımcı demokrasinin egemen olduğu birçok merkez ülkede yasal ve anayasal statüye sahip kurumlar veya temel anlaşmalarla yürütölen sosyal diyalog ve müzakere mekanizmaları, emek ve sermayenin "aynı gemide olduğu" bilincini yerleştirmek amacıyla hareket eder. Bu bağlamda sınıflar arası uzlaşma arayışına dayanan, sınıf ile sendika arasındaki bağı zayıflatarak yasal mekanizmalarla tam anlamıyla bütünleşen sendikaları uzlaşma aracına dönüştüren bu yaklaşım ve uygulama, emek ve sermaye arasındaki çıkar çatışmasının

“kurumsallaştırılması” ve toplumsal bir uzlaşmaya dönüştürülmesine hizmet eden temel araçlardan biri olarak işlev kazanır (Çelik, 2014, s. 18).

Esasen Avrupa toplumsal formasyonuna özgü olan ve ülke gündemine Avrupa üzerinden taşınan sosyal diyalog, Türkiye’de 12 Eylül sonrası ilk defa büyük sermaye kesimleri tarafından dile getirilir. 1982 Anayasası’nın hazırlık çalışmaları sırasında, hem TÜSİAD hem de TİSK “sanayinin yeniden yapılanması ve istikrar içinde gelişmesi, sürekli ve kalıcı işbirliğinin sağlanması, ekonomik kaynakların daha verimli ve rasyonel kullanılması” amacıyla sosyal diyalogun önemli unsurlarından biri olan Ekonomik ve Sosyal Konsey’in (ESK) kurulmasını talep ederler⁶⁸ (Koç, 1999, s. 20; Koray ve Çelik, 2007, s. 400). TÜSİAD’ın (1992) “Sanayileşmede Yönetim ve Toplumsal Uzlaşma” ve TİSK’in (1992) “Dünyada ve Türkiye’de Sosyal Diyalog” başlıklı raporlarına da yansıdığı gibi baskıcı denetim mekanizmalarının ve otoriter rejimin kısmen gevşediği 1990’lı yıllarda toplumsal uzlaşma ve sosyal diyalog söylemi tekelci sermayenin faaliyet ve yayınlarında önemli bir yere sahiptir. Yaşanan hızlı teknolojik gelişmenin yanı sıra küresel düzeyde şiddetlenen uluslararası rekabet koşullarında verimliliği arttırmayı amaçlayan sermaye sınıfı, bu yolla uzlaşmaz ve çatışmacı endüstri ilişkilerinin yerini işbirliğine ve uyuma bırakmasını arzular.

Sermaye sınıfının, DYP-SHP koalisyonunun hükümet programına da yansıyan bu yöndeki beklentileri ve çeşitli girişimleri işçi sendikalarının itirazıyla karşılaşsa da (Koray ve Çelik, 2007, s. 402-405) 90’ların ikinci yarısından sonra birtakım yasal düzenlemelerle sonuçlanır.⁶⁹ Ancak toplumsal uzlaşmanın ve dolayısıyla sosyal

⁶⁸ ESK düzenlemesi, TİSK ve TÜSİAD’ın önerisiyle Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan Anayasa taslağının 148. maddesinde yer alsa da işçi sendikalarının itiraz ettiği bu madde Milli Güvenlik Konseyi tarafından taslak metinden çıkarılmıştır (Koç, 1999, s. 20-23; Koray ve Çelik, 2007, s. 397-400). Bu girişimin ardından 1990’lı yıllara kadar Türkiye’de sosyal diyalog alanında kayda değer bir gelişme yaşanmaz.

⁶⁹ Türkiye’de sosyal diyalog süreci 1990’ların ikinci yarısından sonra AB ile Gümrük Birliği Antlaşması’nın imzalanması ve ILO’nun 144 sayılı sözleşmesinin onaylanması sonrasında AB’ye entegrasyon çalışmaları çerçevesinde Ankara Antlaşması’nın uygulanmasını sağlamak amacıyla başlatılmıştır (Koray ve Çelik, 2007, s. 402-403). Bu süreçte ilk olarak 1995 yılında sosyal diyalogun temel araçlarından biri olan Ekonomik ve Sosyal Konsey (ESK), bir Başbakanlık genelgesiyle oluşturulmuş, 2000’lerin başında yasal statüye kavuşmuş ve 2010 Anayasa değişikliğiyle anayasal bir kurum haline gelmiştir. Ancak Avrupa’daki benzerlerinin aksine Türkiye’de ESK, zamanla işlevsiz bir mekanizma haline gelmiştir (Çelik, 2014, s. 46).

diyaloğun işleyebilmesi kapitalizmin örgütlenmesi, emek ve sermayenin toplumsal süreçlerdeki konumu ve mevcut devlet biçimiyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, emek ve sermayenin toplumsal ve siyasal ilişkilerde belirli bir güç dengesine sahip olduğu birçok Avrupa ülkesinde devlet-işveren-işçi üçlüsü arasındaki uyum ve işbirliğine dayanan sosyal diyalog mekanizmaları sosyo-ekonomik kararların alınması ve uygulanmasında önemli roller oynarken; emek ve sermayenin devlete bağımlı hiyerarşik ilişkiler ağı içinde biçimlendiği, sermayenin hegemonyasının arttığı buna karşılık emeğin toplumsal ve siyasal gücünün zayıfladığı, sendikaların gelişimi ve evriminde devlet güç ve otoritesinin belirleyici olduğu, 12 Eylül rejimi altında sendikaların siyasi ve ekonomik karar alma süreçlerinin dışında bırakıldığı ve sendikasızlaştırmanın sistemli bir şekilde uygulandığı Türkiye’de ise, sosyal diyalog süreci sendikalar açısından yeni bir baskı grubu modelini kısa bir süreliğine gündeme getirmiş olsa da uzlaşma zemini arayışı zamanla sönümlenir ve tüm yasal düzenlemeler yalnızca kağıt üzerinde kalır.

Koalisyon hükümetinin “demokratikleşme” paketiyle birlikte 12 Eylül rejiminde ortaya çıkan kısmi gevşemenin mümkün kıldığı “toplumsal uzlaşma” modeli, esasen yeniden yola çıkan DİSK’in kendisini içinde bulduğu yapının bir tezahürüdür. Her uğrakta, bir ucunda otoriter öteki ucunda “liberal” eğilimlerin yer aldığı kriz dönemlerinin dışında Türkiye kapitalizminin kısmi ve görece ferahlama dönemlerinden birinin yaşandığı bu süreçte DİSK, on iki yıllık kayıpla yoluna devam etmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda, DİSK’in hem sınıftan kopmuş hem de 12 Eylül sonrasında kurumsallaşan çalışma rejiminin dışına düşmüş olduğu göz önünde bulundurulursa, DİSK Başkanı Nebioğlu’nun TİSK’e yaptığı iadeyi ziyaret, 1992 1 Mayıs’ının Türk-İş ve Hak-İş ile birlikte yapılan bir salon toplantısıyla kutlanması, Demokrasi Platformu’na ve Ekonomik ve Sosyal Konsey’e katılım gibi girişimler bir anlamda yeniden oyuna dönme çabası olarak değerlendirilebilir.

5.3.3.1. 24. Maden-İş Genel Kurulu: Yeni Saflaşmanın İlk Öncülü

DİSK Genel Merkezi’nin genel kurulunu yapmasının ardından Çalışma Bakanlığı’ndan alınan uzatma uyarınca 1992 Nisan’ına kadar DİSK üyesi sendikalar, genel kurullarını yaparak tüzel kişilik olarak varlıklarını yeniden kazanırlar. Ancak

DİSK’li kadrolar arasındaki henüz netleşmemiş, 1992 Haziran’ındaki 3. Ören Toplantısı’nda ve sonrasında cisimleşecek olan taraflaşma ilk olarak, 1980 öncesinde TKP’nin etkinliğinde olan DİSK’in öncü sendikalarından Maden-İş’in 12 yıl aradan sonra toplanan genel kurulunda açığa çıkar. 7-8 Mart 1992 tarihinde gerçekleştirilen 24. Maden-İş Genel Kurulu’nda yönetim için yarışan iki liste aynı zamanda 1980 sonrasında TKP’li eski kadrolar arasında yaşanan ayrışmanın izlerini taşır. Yurtdışından dönen Maden-İş’in eski yürütme kurulu üyeleri etrafında şekillenen bu saflaşmada, sınıf-sendika-siyaset ilişkisi turnusol kağıdı olur ve yaşanan ideolojik ayrışmayı gün yüzüne çıkarır. Yurtdışından dönen Maden-İş’li sendikacıların genel eğilim, 1980 öncesindeki deneyimin ne idealize edilmesi ne de reddedilmesi ancak buna karşılık ciddi bir eleştiri süzgecinden geçirilmesi, uluslararası sistemde ve Türkiye’de yaşanan değişimin, bunun işçi sınıfı ve onun örgütleri üzerindeki etkisinin doğru tahlil edilmesi ve bu çerçevede sınıf-sendika-siyaset ilişkisinin yeniden yorumlanması gerektiği yönündedir. Buna göre, bir yanda dünya ekonomisinin hızla küreselleşmesiyle sermayenin uluslararasılaştığı, egemenliğini pekiştirdiği, toplumsal eşitsizliğin derinleştiği, istikrarsızlığın, savaş ve sömürünün arttığı, diğer yandan bilimsel-teknolojik devrimin üretimdeki otomasyon düzeyini yükselttiği, sınıfın yapısında, talep ve ihtiyaçlarında ortaya çıkan değişime paralel olarak siyasal istemlerin demokrasi ve insan hakları mücadelesini yaygınlaştırdığı koşullarda sendikaların birincil hedefi, çalışanların ekonomik ve toplumsal konumlarını iyileştirmek ve ülkedeki demokrasi mücadelesine katkı yapmaktır (T. Maden-İş ve Otomobil-İş, 1993, 4-5). Bu çerçevede sendikalar, bugün sahip oldukları toplumsal işlevleri gereği siyasal partilerden bağımsız ve özerk olmalı, geçmişte yapılan yanlışlardan farklı olarak herhangi bir partiyle “körü körüne bir bağlılık ve organik ilişki” kurmamalı, ancak temsil ettikleri sınıfın çıkarlarını korumak amacıyla politik alanda etkili olabilmek için siyasi partileri desteklemeli ve eleştirebilmelidirler (T. Maden-İş ve Otomobil-İş, 1993, 13). Uluslararası sosyalist hareketin, "açıklık ve yeniden yapılanma" adı altında geleneksel normlardan liberal mevzilere çekildiği, kısa bir süre sonra dağılma sürecine girdiği ve buna bağlı olarak TKP’nin TBKP’ye evrildiği bir dönemde, bu görüşlerin geçmişin TKP’li sendikacıları tarafından da dillendirilmesi manidardır. Dolayısıyla günün verili koşulları çerçevesinde geliştirilecek “yeni sendikal yaklaşım” arayışı, en geniş anlamda sosyalizm ile girişilen muhâkemenin sendikal alana yansımaları olarak

değerlendirilebilir. Bu yaklaşımın temsilcileri, 1990-91 yılları arasında yurda dönen ve 80 öncesindeki görev dağılımlarına göre genel başkan vekili olan Murat Tokmak, genel sekreter Halit Erdem, yürütme kurulu üyesi Ekrem Aydın ile DİSK ana davasından yargılanan 5. Bölge Temsilcisi Tayyar Elmas, yönetim kurulu üyesi Naci Alansatan, yönetim kurulu üyesi Mehmet Sevim ve 3. Bölge Temsilcisi Aziz Ülkü'dür (Maden-İş, 1993, s. 4-5). Onurlu bir tarihi olan Maden-İş'in mutabakatçı değil, mücadeleci bir sendika olduğunu, ilkelerinin, geleneklerinin savunulması ve yaşatılması gerektiğini ifade eden karşı kanatın önde gelen temsilcileri ise Ekrem Sarioğlu, Baykal Gürsoy ve Hasan Algül'dür. Yurtdışında yapılan son görüşmede aralarında herhangi bir ayrımın söz konusu olmamasına rağmen genel kurula giden süreçte Kemal Daysal'ın bu grubun başkan adayı olarak öne çıktığını ifade eden Halit Erdem, ayrışma sürecini şöyle anlatır (Halit Erdem ile görüşme, 31.05.2016):

“Dönmeden önce Almanya'da yaptığımız son görüşmede Maden-İş'te mücadeleye devam edeceğini söyleyen Murat Tokmak, Kemal Daysal, Ekrem Aydın ve ben o gün, orada aynı taraftaydık. Yurtdışından döndüğümüzde DİSK, dolayısıyla Maden-İş yeniden sendikal hayata dönme sürecine girmişti ve hepimiz Maden-İş'in yola devam etmesi için kolları sıvamıştık. Maden-İş kongresi hazırlık çalışmalarına başladık. Maden-İş'in en son 155 delege varmış, biz ancak 145'ine ulaşabildik. Delegelerin toplanmasıyla Maden-İş'te 1993 yılına kadar sürecek bir ayrışma başladı.

12 Eylül'den sonra memlekette kalan arkadaşlar belki açıkça söylemiyorlar ama ‘siz kaçtınız, buradaki zorlukları ise biz yaşadık. Dolayısıyla seçilecek yeni yönetimde bizler olmalıyız’ demeye getiriyorlar. Yurtdışından gelen bizler ise güya bir ekip olarak dönmüştük. Ancak kongrede birde baktık ki Maden-İş ikiye bölünmüş. Ben önce Daysal'ı destekliyordum, ama alttaki kulislere haberim yoktu. Bu arkadaşların bir toplantısına katıldım. Biz yeniden yollara çıkarsak örgütleniriz havasındalar. İşçilere bir kez daha ‘Haydi DİSK'e’ denmeyeceğini/denilemeyeceğini görmediler. Bu, benim onlarla esas ayrışma noktam oldu. Bunun üzerine Tokmak'ı destekledim. Ortaya çıkan bu saflaşmada karşı tarafın genel başkan adayı Kemal Daysal, genel sekreter adayı Hasan Algül olurken, bizim tarafta ise Murat Tokmak genel başkan, ben genel sekreter adayıydım.”

Kongredeki ezici çoğunluğun işçiliğin dışına düşmüş delegelerden oluştuğuna dikkat çeken Erdem, genel sekreterliğe hangi şartla aday olduğunu ise şu anekdotla aktarır (Halit Erdem ile görüşme, 31.05.2016):

“Dönüp delegelere baktım, adam ya fabrikadan çıkmış ya emekli olmuş ya işten atılmış. Ancak kongrede devrim nutukları atılıyor. Söz alıp tek bir şey söyledim: ‘Arkadaşlar, bu salonda Maden-İş için toplanmış bulunuyoruz. Burada bulunanlardan eğer bir kişi çıkıp fabrikada çalıştığını söylese ben adaylıktan çekilirim ve onun adaylığını desteklerim. Ama içimizde bunu söyleyebilecek yoksa ben bu görevi yapmak istiyorum’ edim. Ancak bir kişi dahi çıkmadı.”

1980 öncesindeki son genel kurulda hazır bulunan 155 delegeden 111’inin katılımıyla gerçekleşen 24. Genel Kurul’da seçilen yeni yönetim sendikal politikayı geliştirmek, uygulamak ve yeniden örgütlenmekle görevlendirilir⁷⁰ (Maden-İş, 1993, 9). Genel Kurul, demokratik sınıf ve kitle sendikacılığına dayalı bir sendikal örgüt ve gerçekçi, ulaşılabilir hedefleri olan bir sendikal programla metal işkolunda “demokratik, çağdaş, güçlü bir alternatif” yaratılması için mücadele etmeyi karar altına alır (Maden-İş, 1993, 9). Alınan kararlar iki grup arasında belirli bir uzlaşma zemininin sağlandığına işaret etse de tartışma asıl olarak Otomobil-İş ile birleşme sürecinde şiddetlenecektir.

5.3.3.2. TBKP’nin Türk-İş’te Birlik Tezi ve Otomobil-İş Deneyimi

Maden-İş ile 1980 öncesinde MESS grevlerinde eylem ve güçbirliği yapan bağımsız Otomobil-İş Sendikası, aynı zamanda yeni yasaların yürürlüğe girmesiyle işverenin baskısıyla karşılaşmayan kimi Maden-İş’li işçilere kapılarını açar. Maden-İş’in bürokratik aşamaları tamamlayarak resmen faaliyete geçtiği günlerde Türk-İş’e üyelik talebinde bulunmuş olan Otomobil-İş de yeni bir genel kurula hazırlık sürecindedir. Dönemin Otomobil-İş Genel Başkanı Celal Özdoğan yaptığı basın açıklamasında, DİSK üyesi işçilerin bugün artık Türk-İş içinde olduğunu, böylelikle sendikal birliğin fiilen sağlandığını ve bu koşullarda Türk sendikal hareketinin eski anlayışla yola çıkan DİSK’e ihtiyaç olmadığını söyler (Milliyet, 12.03.1992). 1980 öncesi TKP üyesi Maden-İş’li sendikacılardan biri olan ve 1983’te çalıştığı Netaş

⁷⁰ Genel Başkanlığa Murat Tokmak, Genel Sekreterliğe Halit Erdem, Yönetim Kurulu üyeliklerine Mehmet Sevim, Ekrem Aydın, Tahir Elmas, Naci Alansatan ve Aziz Ülkü seçilir.

fabrikasında işverenin herhangi bir müdahalesiyle karşılaşmadan bir bütün olarak Otomobil-İş'e geçtiklerini dile getiren Özdoğan'ın bu sözleri, esasen DİSK davasının devam ettiği ve DİSK'in sendikal hayata geri dönüp dönmeyeceğinin belirsiz olduğu yıllarda TKP'li kadrolar arasında yapılan tartışmaların bir uzantısıdır. İşçi sınıfının toplumsal rolünün güçlenmesi için politik ve sendikal birliğin sağlanması komünist hareketin tarihsel tezleri arasında yer almakla birlikte, TBKP 1980 sonrasında değişen iç ve dış koşulların özellikle sendikal birlik hususunda yeni olanaklar yarattığını ileri sürer. Barış ve demokrasi mücadelesini temel hedef olarak önüne koyan ve bu mücadelede sendikaların çok önemli bir role sahip olduğunu belirten TBKP (1989, s. 46), “sendikaların güçlenmesi, sendikalar arası eylem birliği ve koordinasyonun gelişmesi ve giderek bütün sendikaların gönüllülük ve sendikal demokrasi temelinde büyük sermayeye karşı tek bir çatı altında birleşmesi”nin desteklenmesi gerektiğini savunur. 1980 sonrası sendikaların toplumsal rollerini sınırlamayı ve geniş işçi kesimlerini sendikal alanın dışında tutmayı amaçlayan 12 Eylül politikalarına karşı işçilerin, sendikalarına sahip çıkarak örgütlülüklerini titizlikle koruduğu ve kimi zaman örgütlü kimi zaman kendiliğinden bir tercihle Türk-İş saflarında birleştiği koşullarda, sendikal birliğin salt bir slogan olmadığı, aksine hayatın zorunlu kıldığı nesnelliğin ürünü olduğu saptaması, bu politikanın temel dayanak noktasıdır (Güler, 1988, s. 39-40). Dolayısıyla ülkenin demokratikleşmesinin önemli unsurlarından biri olan sendikal hareketin bölünmüşlüğüne son vermek, işçilerin özgür iradesi temelinde sendikal birliği sağlamak ve Türk-İş'te birlik politikası öne koyan her türlü çabanın desteklenmesi gerekir. 1980'lerin son yıllarında işçi hareketinin yeniden yükselişe geçtiği, sınıfın yığınsal eylemlerinin siyasal iktidara ve onun izlediği ekonomik-sosyal politikalara yöneldiği ve tabanın giderek yükselen basıncı karşısında Türk-İş'in bir şeyler yapmaya zorlandığı günlerde TBKP'nin yayın organı *Yeni Açılım*'da konuyu ele alan Aziz Çelik (1989, s.12-13), 1980 sonrasında sermayenin ekonomik ve sendikal haklara hiçbir ayırım gözetmeksizin topyekûn saldırısının farklı sendikal yaklaşımlara sahip sendikal merkezleri birbirine yakınlaşmaya zorladığını, “silahsızlanma” ve “yeniden yapılanma” süreçleri sonucunda sendikal hareketin belirli bir yumuşama dönemine girdiğini, dolayısıyla düşmanca ve dışlayıcı tavırların yerini diyaloga bıraktığı uluslararası sendikal alanda Amerikan sendikacılığının etkisinin kırılmaya, buna karşılık Avrupa merkezli bir sendikal anlayışın ağırlık kazanmaya başladığını ifade eder. Dünya

ölçeğinde yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Türkiye’de 80 sonrasında yoğunlaşan sömürü ve artan yoksulluğun işçi sınıfının bütün kesimlerinde direnişi yükselttiğinden ve bu nesnellik karşısında Türk-İş’in geleneksel çizgisini sürdürmesinin mümkün olmadığından söz eden Çelik’e (1989, s. 17) göre, Türk-İş’in daha mücadeleci, daha demokratik bir kimlik kazanmaya başladığı, 12 Eylül sonrası Türk-İş’te zorunlu olarak sağlanan toplanmışlığın sendikal birliğe doğru yol aldığı koşullarda, DİSK-Türk-İş rekabeti bir kez daha yaşanmamalı, DİSK’in aklanması ve açılması savunulmalı ancak sonraki aşamada somut hedef Türk-İş’e katılım şeklinde olmalı ve sendikal birlik somut olarak Türk-İş’te gerçekleşmelidir.

Bu fikri tartışmanın somut örneği 1990-1991 yılları arasında Otomobil-İş’in öncülüğünde metal işkolunda yaşanır. 1980 sonrası metal işkolunda Türk-İş’e bağlı Türk Metal, Hak-İş’e bağlı Özdemir-İş ve iki bağımsız sendika olan Otomobil-İş ve Çelik-İş olmak üzere toplam dört sendika faaliyet göstermektedir. 1990-92 dönemi toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde Otomobil-İş, Çelik-İş ve Özdemir-İş sendikaları MESS’in karşısına ortak bir teklif metniyle çıkmaya hazırlanırlar ve dışarıda bırakmamak için Türk Metal’in de kapısını çalarlar (Otomobil-İş, 1991, s. 8). Genel Sekreter Salih Kılıç ile görüştiklerini belirten Otomobil-İş Genel Başkanı Celal Özdoğan, Kılıç’ın “buraya gelmeniz çok önemli bir gelişme fakat işkolunun en büyük sendikası olarak sözleşme görüşmelerini biz kendimiz yaparız” dediğini aktarır (Celal Özdoğan ile görüşme, 07.06.2016). Görüşmelerin hazırlık aşamasında Çalışma Bakanlığı 1990 Temmuz’unda yayınladığı istatistiklerde Çelik-İş’in yüzde 10 barajının altına düştüğünü açıklar. Bunun üzerine 1989 yılında bir dönem gündeme gelen, ancak iki bağımsız sendikanın Türk-İş’e katılmak istemesine karşın Hak-İş’in kurucu üyesi ve genel başkanı da bu konfederasyonun yönetim kurulu üyesi olan Özdemir-İş’in Hak-İş’e katılma ön koşulu nedeniyle gelişme kaydedilemeyen sendikal birlik çalışmaları, Eylül 1990’da yeniden başlar (Otomobil-İş, 1991, s. 8-9). Ekim 1990 tarihinde toplanan komisyonda Özdemir-İş birlik çalışmalarından çekildiğini açıklarken, iki bağımsız sendika ise nihai anlaşmaya varır ve bir protokol imzalarlar. Buna göre her iki sendikada ayrı ayrı genel kurullarını yaparak birleşecek ve Oto-Çelik sendikası adını alacaktır (Otomobil-İş, 1991, s. 14). Ancak genel kurullar toplanmadan önce mahkemenin Çelik-İş aleyhine aldığı karar uyarınca bu sendika genel kurulunu

toplayamaz ve tek taraflı olarak birleşme çalışmalarını durdurduğunu açıklar. Ve Ocak 1991 günü Özdemir-İş ve Çelik-İş sendikaları Otomobil-İş'i dışarıda bırakarak Özdemir-İş çatısı altında birleşme kararı aldıklarını açıklar (Otomobil-İş, 1991, s. 24). Sınıfın etkili ve güçlü mücadelesi için yalnızca metal işkolunda değil, her işkolunda tek sendika ve tek konfederasyonun örgütlenmesi gerektiğini savunan Özdoğan, tüm özverili çabalara rağmen başarısızlıkla sonuçlanan bu birlik girişiminin, Hak-İş konfederasyonunun devreye girmesiyle ve Otomobil-İş'in dışarıda bırakılmasını istemesiyle engellendiğini anlatır (Celal Özdoğan ile görüşme, 07.06.2016). Bu başarısız birlik girişiminin ardından Otomobil-İş sendikası yaptığı değerlendirmede, genel geçer bir doğru olarak birliğin, toplumsal gelişmelerin akışını kendi lehine çevirmek isteyen her sınıf gibi işçi sınıfının da başarısında zaruri koşul olmasına rağmen Türkiye sendikal hareketinin henüz uzun süreli ve ilkeli birliktelikler yaratabilecek olgunluğa erişemediği eleştirisinde bulunur (Otomobil-İş, 1991, s. 1).

5.3.3.3. Otomobil-İş'in Tartışma Yaratan Yeni Sendikal Anlayışı

İlk olarak 1989 yılındaki kongrede oylamaya sunulan ve yedi oy farkla reddedilen Türk-İş üyeliği, 1992 yılında Celal Özdoğan liderliğindeki Otomobil-İş yönetimi tarafından her şeye rağmen bir kez daha genel kurulun gündemine getirilir. Ancak Özdoğan yönetiminin gündeme getirdiği tek mesele üyelik meselesi değildir. Otomobil-İş sendikası aynı yıl yayımladığı “Yeni Sendikal Anlayış ve Temel Yaklaşımlarımız” başlıklı kitapçıkla sendikal politikadaki değişim ihtiyacını tartışmaya açar. Geçmişin eleştirel bir muhasebesini yapmak, günü anlamak ve geleceğe ilişkin bir perspektif çizebilmek amacıyla bütün sendikaları bir tartışma platformu oluşturmaya davet ettiğini söyleyen Otomobil-İş (1992, s. 5), “kapitalizmin başarısı, reel sosyalizmin çöküşü ve bilimsel teknolojik devrimin yarattığı küresel sorunlar”ın sendikal politikaları gözden geçirmeye zorladığını ve bu çerçevede “Nasıl bir sendika?”, “Hangi yöntem ve amaçlarla nasıl bir mücadele anlayışı?” sorularına yanıt verilmesi gerektiğini vurgular. TKP geleneğinden gelen Otomobil-İş’li kadroların hazırladığı bu kitapçık, Baştürk ve uzman ekibinin yeni yaklaşımından daha keskin argümanlar içeren ve günün koşullarında sendikal alanda çatışmacı tezin geçersiz olduğunu, buna karşılık bir uzlaşmacı tezin daha gerçekçi bir seçenek olduğunu ileri

sürer. Buna göre, reel sosyalizmin çökmesine karşılık kapitalizm çok esnek, dinamik bir yapıya sahip olduğunu kanıtlamış, bilimsel teknolojik devrimle üretici güçleri geliştirmeyi başarmış ve görece bir istikrar dönemine girmiştir ve bu koşullarda büyük yapısal krizler beklemek ve ona göre politikalar geliştirmek realist bir yaklaşım değildir (Otomobil-İş, 1992, 5). 20. yüzyılın son çeyreğinde kapitalizmin “yeni tutucu” çizgi ve “demokratik reformist” çizgi olmak üzere iki ayrı gelişme anlayışına sahip olduğu, bu durumda bu iki eğilimden birinin seçilmesi ve geliştirilmesi gerektiği ifade edilen kitapçıkta, emekçilerin sosyal ve ekonomik kazanımlarının korunmasından yana olan demokratik anlayışın savunulması salık verilir (Otomobil-İş, 1992, s. 9-10). Bilimsel teknolojik devrimin uluslararası kapitalist sistem içindeki her ülke için kaçınılmaz olmasıyla birlikte, henüz iş organizasyonunda ve kullanılan teknolojide büyük bir değişimin söz konusu olmadığı, işçilerin geleneksel üretim araçlarıyla çalıştığı Türkiye kapitalizminin şimdilik yeni işçi tipini gerektirmediği tespitinden hareketle Türkiye’de işçi hareketinin batılı sınıflaşılarıyla kıyaslandığında sınıf mücadelesinden uzak olduğu çıkarımında bulunulur (Otomobil-İş, 1992, s. 16). Türkiye’de kapitalizmin demokratik yollardan gelişmesi için geniş bir toplumsal mutabakatın sağlanması gerektiğini ifade eden Otomobil-İş yönetimi (1992, s. 17, 31), “toplumun bir kesimini tamamıyla düşmanlaştıran, karşıtını yok etmek üzerine kurulu sınıfçı yaklaşımlar”ın geniş kesimlerin özlemini duyduğu bu mutabakata katkı sağlayamayacağını savunur. Geçmişte benzer duygu, düşünce ve beklentilere sahip bir yapı arz eden sınıfın, bugün özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde sınırları giderek flulaşan farklı katmanlardan oluştuğunu, bu bağlamda eskiden olduğu gibi mücadeleciler ve uzlaşmacı sendikacılık kategorilerinin artık geçerli olmadığını, koşulların zaman zaman radikal mücadeleyi, zaman zaman da uzlaşmayı dayatabileceğini ileri süren Otomobil-İş (1992, s. 8, 19-21), bugün sendikaların etkin bir “baskı grubu” olarak üstlenmesi gereken rolleri ise şöyle özetler: Bilgi ve becerilerinin gelişmesine olumlu katkıları olacak şekilde işçilerin karar alma süreçlerine katılmasını, geleneksel kalıpların yıkılarak işyerinin verimliliğinin artırılmasını talep etmek ve verimlilik konusunda yapıcı bir sendikal bilincin yerleştirilmesini sağlamak.

Kapitalizmin olumsuz sonuçlarının çeşitli reformlarla aşılmasına ve verimlilik olgusuna yapılan bu vurgu, 1990’larda toplam kalite yönetimi uygulamalarının ilk

örneklerinin sergilendiği metal işkolunda örgütlü olan Otomobil-İş'ten gelmesi anlamlı olmakla birlikte sendika yönetiminin hazırladığı bu kitapçık, Celal Özdoğan'ın Mart 1992'deki Genel Kurul'da başkanlığı kaybetmesiyle tamamen havada kalır. Metnin sendika içindeki ve dışındaki uzmanlar tarafından kaleme alındığını ve asıl olarak yeni bir yol arayışı olduğunu ifade eden Özdoğan, kendisinin yönetimden ayrılışı ile kitapçığın sendika içinde tartışılma olanağının da eş zamanlı olarak ortadan kalktığını hem bu arayışın güme gittiğini hem de Türk-İş üyeliği önerisinin Türk Metal bariyeri nedeniyle reddedildiğini dile getirir (Celal Özdoğan ile görüşme, 07.06.2016).

Otomobil-İş yönetiminin gündeme getirdiği yeni sendikal anlayışa teorik düzeyde yanıt, DİSK'in 8. Genel Kurulu'nda da itirazını yükselten devrimci demokrat sendikacılar grubundan gelir. Geleneksel sol algılayışla verilen bu yanıt, "Sermayeye Tam Teslimiyetin adı 'Yeni Sendikal Anlayış' ya da Çağdaş Sendikacılık" adlı broşürde toplanır. Otomobil-İş merkez yönetiminin ileri sürdüğü görüşlerin "işçi aristokrasisi" ve "sendikal bürokrasi"nin konum ve çıkarlarını yansıttığı ve bu görüşlerin hem DİSK hem de Türk-İş içerisinde yaygılaştığı eleştirilir. (Devrimci Sınıf Sendikacılığı Hareketi, Tarihsiz, s. 1). 1980 öncesinde aldıkları pozisyonun ve savundukları sendikacılık anlayışını bugün de aynı şekilde sahiplendiklerinin altını çizen devrimci demokrat sendikacılar, yeni sendikal anlayışın "çağdaş sendikacılık" anlamına geldiğini, bu yaklaşımın işçi sınıfının varlığına ve ideolojisine saldıran, sosyalizme karşı kapitalizmi savunan "eski revizyonistlerin pişmanlık ve dönemlik çizgisi" olduğunu buna karşılık devrimci sınıf sendikacılığı çizgisinin geliştirilmesi gerektiğini sert bir dille ifade ederler (Devrimci Sınıf Sendikacılığı Hareketi, Tarihsiz, s. 2, 4). Bu sektör broşürün hedefinde ise TKP geleneği vardır. Devrimci demokrat sendikacılara göre, "çağdaş sendikacılık" akımına önderlik eden siyasal kimlik ve kişilikler, 1980 öncesinde DİSK içinde sendikal demokrasiyi yok eden, DİSK'i "reformist" bir çizgiye çeken bugün ise sınıf mücadelesinde sermayenin yanında saf tuttuğunu açıkça ilan eden TKP geleneğine mensup sendikal kadrolardan oluşur (Devrimci Sınıf Sendikacılığı Hareketi, Tarihsiz, s. 2-3). Sınıfın üretim tarzı içindeki ve üretim araçlarının mülkiyeti karşısındaki yerine dayanan nesnel konumun reddedildiğini ve iddia edildiği gibi bilimsel teknolojik devrimin ne kapitalist üretim tarzının ne de işçi sınıfının yapısında köklü bir değişim yaratmadığını, kapitalizmin

temel dinamiklerinin yerli yerinde durduğunu ve ürettiği olumsuzluklarının demokratik-reformcu bir anlayışla giderilemeyeceğini savunan devrimci demokrat sendikacılar için “ücretli kölelik düzeni olan, işçi sınıfının yarattığı artı-değer sömürüsüne dayanan kapitalist sistem tüm kötülüklerin kaynağıdır” ve bu sömürü düzeni, sermaye ile uzlaşarak değil, savaşarak ortadan kaldırılabilir (Devrimci Sınıf Sendikacılığı Hareketi, Tarihsiz, s.6, 20). Dolayısıyla bu savaşta sendikalar, işçi sınıfının ekonomik mücadelesini güçlendirmeli ve sınıfın politik mücadelesi için “kaldıraç” rolünü üstlenmelidirler (Devrimci Sınıf Sendikacılığı Hareketi, Tarihsiz, s.7-8). Teknolojik gelişmenin sınıf üzerinde olumlu değil, aksine olumsuz bir etkisinin olduğu ve gerçekte artan işsizlik ve hızlı üretim temposu anlamına geldiğini savunan devrimci demokratlar, Otomobil-İş yönetiminin “verimlilik ile ücret arasında kurduğu keyfi bağ ile sendikaların önüne sınıf işbirliğinin, kurtuluş yolu olarak da teknolojik gelişme hedefinin konulmasını kasıtlı ve bilinçli karşı devrimci bir çaba” olarak yorumlarlar (Devrimci Sınıf Sendikacılığı Hareketi, Tarihsiz, s. 27-29). Ayrıca Otomobil-İş’in sendikal birlik ve Türk-İş’e üyelik girişimlerine karşı çıkan bu grup, tüm bu çabaları da “sendika bürokrasisinin ve ağalarının kariyerist” çabaları olarak değerlendirirler (Devrimci Sınıf Sendikacılığı Hareketi, Tarihsiz, s. 41-42).

5.3.3.4. DİSK 3. Ören Toplantısında Belirginleşen Yeni Saflaşma:

“Devrimci Versus Yeni Sendikacılık”

Otomobil-İş yönetiminin tepkilere yol açan ve “Nasıl bir sendika?, Hangi yöntemlerle nasıl bir mücadele?” soruları etrafında şekillendirdiği yeni sendikal model arayışı, yeniden yola çıkan DİSK için de ana gündem maddesidir. 1992 yılının ilk aylarında kendi kurumsal örgütlenmesinin çatısını kurmuş, bağlı sendikaları genel kurullarını tamamlayıp yönetim organlarını belirlemiş DİSK için yeniden işçiler ile nasıl buluşacağı belirsizlik taşımaktadır. DİSK yönetimi bu belirsizlikleri aşmak amacıyla geniş bir tartışma zemini örgütler ve bağlı sendikaların temsilcilerinin yanı sıra diğer işçi konfederasyonlarını, kamu sendikalarını, işveren örgütlerini, gazeteci ve yazarları Ören’e davet eder. Gerek dünyadaki, gerekse Türkiye’deki değişen iktisadi-siyasi-toplumsal koşullar sendikal hareketin ve daha özelden DİSK’in kendini değerlendirmesini zorunlu kılar. Ve Ören toplantısı bu değerlendirmenin ana zemini

olur. 1980 sonrasında ilk Ören toplantısı DİSK için artık eksiksiz kanıtlarıyla görülebilen gerçeklerin ışığında ertelenemez bir karar anıdır ve amaç DİSK'in geleceğe dönük sendikal mücadelesine uygun yeni bir çalışma programı hazırlamaktır. DİSK Genişletilmiş Başkanlar Kurulu on dört yıl aradan sonra 20-26 Haziran 1992 tarihinde Ören Artemis tesislerinde toplanır. Baştürk'ün öncülüğünde DİSK adına yapılan yenilenme ve yeniden yapılanma çağrılarının aksine DİSK Genel Başkanı Kemal Nebioğlu açılışta yaptığı konuşmada, 12 Eylül'den önce 1978'de gerçekleştirilen Ören toplantısında DİSK'in aldığı pozisyonu ve bu çerçevede belirlediği temel talepleri bugün hiçbir değişikliğe gerek duymadan tekrar etmenin mümkün olduğunu vurgular (Cumhuriyet, 21.06.1992; Milliyet, 21.06.1992).

DİSK'in temel ilke ve istemlerinin hâlâ geçerliliğini koruduğunu belirten Nebioğlu, kaybedilen on dört yıllık sürenin toplumu karanlığa ve suskunluğa mahkum eden “sermayenin ve onu siyasal planda temsil eden darbeci generaller ile ANAP hükümetlerinin utanç belgesi, DİSK'in ise onur nişanı” olduğunu ifade eder (Cumhuriyet, 21.06.1992; Milliyet, 21.06.1992). Ayrıca DYP-SHP hükümetinin 12 Eylül'ün izlerinin silinmesi konusunda verdiği sözlerin toplumun geniş kesimleri üzerinde etkili olduğunu belirten Nebioğlu, bu konuda gösterilecek samimi çabalar ölçüsünde hükümeti desteklemeye devam edeceklerini açıklar (Milliyet, 21.06.1992).

İlk gün gerçekleştirilen açılış programının ardından DİSK yönetimi tarafından oluşturulan komisyonlarda DİSK'in yeni stratejisi tartışmaya açılır. Komisyon çalışmaları dünya çapında yaşanan değişim ve gelişmelerin işçi sınıfı üzerindeki etkilerinin saptanması, DİSK'in sendikal faaliyetlerinin temel ekseninin belirlenmesi, çalışma programı ve talepler olmak üzere dört ana başlıkta yoğunlaşır. Böylece Türkiye solu içinde yer alan ve DİSK ile dirsek temasını devam ettiren birçok grup ve çevre Ören'deki ortak tartışma platformunda buluşur. Sendikal politikalardan örgütlenmeye, eğitimden işçi sağlığı-iş güvenliğine, toplu iş sözleşmesinden dış ilişkilere, basın-yayıncıya kadar geniş bir yelpazede oluşturulan komisyonlar, DİSK yönetimi adına Faruk Pekin öncülüğünde uzmanlar tarafından hazırlanan ve toplantıdan

önce bağı sendikalara iletilen raporlar üzerinde çalışırlar.⁷¹ Karşıtları tarafından DİSK'in "Ören Tezleri" olarak adlandırılan bu raporlar (Belek ve diğeri, 1992) esasenBaştürk ve uzman ekibinin geliştirdiği yeniden yapılanma perspektifinin daha bütünlüklü bir şekilde gerekçelendirilmiş ve teorize edilmiş bir versiyonudur. Ören raporlarının teorik ve metodolojik çerçevesi "Teknolojik Gelişme ve İşçi Sınıfına Etkileri" başlığını taşıyan bölümde özetlenir. Buna göre, bilişim alanındaki gelişmelerin itici rol oynadığı "bilimsel teknolojik devrim"in kapitalizmde yol açtığı yapısal değişiklikler işçi sınıfının ve toplumun önüne birçok yeni sorun getirdiği gibi birçok olanak da yaratır (DİSK, 09.06.1992, s. 1). Söz konusu gelişmelerin üretim sürecindeki insan ile bilginin ilişkisini yeniden tanımladığı, geçmişte zihni emekten ayrıştırılarak sadece kol emeğine indirgenmiş işçiye olan ihtiyacın bugün yerini bilgi işlem araçları sayesinde üretim araçlarına egemen olabilen daha nitelikli emeğe bıraktığı öne sürülür (DİSK, 09.06.1992, s. 2-3, 6):

"Sanayi devrimiyle üretim aracına egemen olmaktan uzaklaştırılıp ona tabi, onun uzantısı hale indirgenmiş insan, çağdaş bilimsel teknolojik gelişmenin sunduğu potansiyel imkânlarla, üretim aracına kölece tabi olmaktan kurtulduğu gibi, ona çok daha yetkin bir konumda egemen olabilme imkânına sahip olabilir hale gelmiştir."

Raporun mimarlarından biri olan Ahmet Asena bu tespitin "İşçilerin yalnız ücretlerini değil, toplumsal rolünü de değiştireceğiz" sloganıyla formüle edildiğini, esin kaynaklarının ise Rıza Kuas ve onun "üstünü aratma" kampanyası olduğunu anlatır (Ahmet Asena ile görüşme, 04.06.2016):

"Türkiye sendikal hareketinde bir kırılma noktasıdır 'üzerini aratma' kampanyası. Ücret meselesinin ötesinde, bu tamamen işçinin kendisini hırsız olarak gören işveren karşısında işçinin 'kardeşim emeğimi satıyorum, alın terimle çalışıyorum' diyebilme konumuna gelmesiyle ilişkilidir. İşçinin horlandığı, 'Artık makineler var, işçilik bitmiştir' denilen yerde biz 'İşçilik bitmemiştir, emeğin üretim sürecindeki yeri değil, ancak emeğin türü, niteliği değişmiştir ve buna uygun bir örgütlenme gereklidir' dedik."

⁷¹ "Sunuş-Nasıl Bir Zemindeyiz", "Teknolojik Gelişme ve İşçi Sınıfına Etkileri", "Geri kalmış Ülkeler ve Teknoloji", "Örgütlenme", "DİSK ve Sendikal Eğitim Politikamız", "Dış İlişkiler Dairesi Çalışmaları", "Toplu İş Sözleşmesi Politikamız", "Mali İşler ve Kurumlaşmada Fon Kullanımı", "DİSK Araştırma Enstitüsü" başlıklı raporlar, DİSK ilkelerini ve eski kavramları dünyadaki değişim sürecinin yarattığı olgular çerçevesinde yeniden ele alıp programlı bir biçimde tartışmayı amaçlar (DİSK, 08.06.1992a).

Söz konusu imkânın işçi sınıfı lehine gerçekleşmesinin yeni tarz mücadelelerin konusu olduğu, bu bağlamda bilimsel teknolojik gelişmelerin derinden etkilediği yeni koşulların, sanayi devriminin ortaya çıkardığı klasik sendikacılık anlayışını geçmişten farklı kılan bir yaklaşımı zorunlu kıldığı ifade edilir. Dolayısıyla yaşanan sürecin sendikal hareketi her alanda değişime ve yenileşmeye zorlarken, bu ihtiyacın kendisini en fazla dışa vurduğu alanın eğitim olduğu ve sendikal eğitimin, sendikal mücadelenin alacağı yeni görünümünün ve bunun da ötesinde toplumsal değişimin gereklerine uygun olarak yeni işlevler üstlenmesi gerektiği vurgulanır. Çeşitli iletişim araçlarıyla sermayenin görüş ve çıkarlarını dayattığı günün koşullarında emek cephesinin, onun değerlerinin, bilincinin, yaşam tarzının ölçütlerini belirlemenin geçmişe göre daha zahmetli bir çaba gerektirdiğini belirten eğitim raporu, “bugüne kadar kullanıla gelen, sadece eleştirel yaklaşımlar getirmekle yetinen muhalif söylem”in ve “geçmişin kaba, çatışmacı, basit ve kolaycı açıklamalarının” yerini daha karmaşık sorunları çözebilecek yeni araçlara bırakmak zorunda olduğunun altı çizilir (DİSK, 08.06.1992b, s. 2).

Bilimsel ve teknolojik gelişmenin aslında insanlığın tarih boyunca biriktirmiş olduğu toplumsal emeğin somut tezahürü olduğunu ve bu meselenin 1990’larda Marksistler arasındaki en canlı tartışma başlıklarından biri olduğunu belirten Asena, hem üretici hem de son kullanıcı olarak insan ile bilgi arasındaki ilişkiyi yeniden kuran teknolojik gelişmenin bir yandan taşeronlaşma, esnekleşme süreciyle sömürüyü daha çok artırdığına diğer yandan da işçinin tüketim alışkanlıklarını değiştirdiğine dikkat çeker ve ekler (Ahmet Asena ile görüşme, 04.06.2016):

“Marksistlerin önemlice bir bölümü ve tabii sendikalar teknolojinin yıkıcı etkisini gördü fakat yaratacağı yeni sonuçları öngöremedi. O yıllarda geliştirmeye çalıştığımız perspektif çerçevesinde, ekonomik ilişkileri itibariyle dışarıya bağımlı bir ülke olan Türkiye’nin tam da bu nedenle kapitalizmin yeniden örgütlenmesine hızla dahil olacağını öngörüydük. 90’larda bu gelişmeler çok ilkel halde mevcuttu ve bu dönemden sonra Türkiye çok hızla bu sürece entegre oldu.”

Teknolojik gelişmenin yaratıcı etkisini vurgulayan ve farklı süreçlerle benzer sonuçlara ulaşan bir diğer kanat ise TBKP’li yazar ve sendikacıdır. *Yeni Açılım* dergisinin sahibi Şefik Çalık (1990, s. 39-40), üretimin toplumsallaşmasının ulaştığı uluslararası düzey ile birlikte “bilimsel teknolojik devrimin” yarattığı olanakların

kapitalizme yeni gelişme kanalları sunduğunu, bu gelişmelerin neden olduğu insanlığın ivedi sorunlarını çözecek, “daha adil, güvenli ve demokratik bir dünya düzeni yaratacak ilerlemenin sınıf savaşımının bilenen yöntemleriyle sağlanması”nın zorlaştığı bir dünyada, Marksistlerin sendikalara bakışını değiştirmesinin kaçınılmaz olduğunu dile getirir.

Çalık (1990, s. 40), kapitalizmin yeniden örgütlenmesi neticesinde sendikaların “devrim için bir kaldıraç” olmaktan çıktığını, komünist partilerin bu amaçla kurdukları yakın ilişkinin bugün sendikaların kitleselleşmesinin önündeki en önemli engellerden biri olduğunu, dolayısıyla sınıf sendikacılığı kavramının önemini yitirdiğini ileri sürer. Teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı proleter tanımı içine girmeyen kesimlerinde çalışma yaşamındaki yerini almasıyla birlikte “sendikaların yalnızca dar anlamıyla işçi sınıfının bir örgütü olma özelliğinin” değişmesinin kaçılmaz hale getirdiğini belirten Çalık (1990, s. 40-41), sendikaların üyelerinin hak ve çıkarlarını korunmasının ötesinde “toplumsal ilişkilerin demokratikleştirilmesi, barışçıl bir dünya yaratılması ve insanlığın küresel sorunlarının” çözümüne katkıda bulunmasının da asli görevleri arasında yer aldığını ifade eder. Bu doğrultuda sendikaların politik arenada daha aktif olmaları ve işçi sınıfı partileri dışındaki siyasal partilerle de yakın ilişkiler içine girmeleri gerektiğini söyleyen Çalık (1990, s. 42), sendikaları “eski, sınıfsal sert mücadele araçlarını” terk etmeye, bunun yerine “ortak çözümler aramaya ve ‘asıl’ olanı birlikte saptamaya” davet eder. Çalık (1990, s. 45), Bugün gelinen aşamada üyelerinin birliğini sağlamak ve katılımlarını yükseltmenin ötesinde “demokratik kooperatif sistemin geliştirilmesi, yönetime katılma ve devletin sosyal politikalar oluşturmadaki rolünün artırılması, silahsızlanma, askersel üretimden barışçıl üretime geçiş, işsizliğe karşı işgüvencesinin sağlanması, kısmi süreli çalışanların sorunlarının çözümü, daha insancıl ve insanın yabancılaşmasını azaltacak çalışma düzeni mücadelesi”ni sendikaların toplumsal rolünü artıracak yöntemler olarak sıralar.

Maden-İş Genel Sekreteri Halit Erdem de kendilerinin Ören’de sunduğu ve yeni bir sendikal model ihtiyacını dile getirdikleri raporun, bazı farklılıklara rağmen çoğu yerde DİSK uzmanlarının raporuyla çakıştığını ve kendilerinin de “çağdaş

sendikacı” olarak eleştirildiklerini ifade eder (Halit Erdem ile görüşme, 31.05.2016). Erdem, o gün “devrimciler”in alışılmış kalıpları dışında kim ne söylese “çağdaş” ya da “reformist” olarak etiketlendiğini, bunun ise esasen kendi dışındakini tarif etme ihtiyacından kaynaklandığına ve söz konusu sıfatların aslında sınıfsal bakıştan ayrılma, sapma anlamında kullanıldığına işaret eder.

Ören raporları hem DİSK içinden hem de 1989-1990 yıllarında “Kuruçeşme toplantıları”nda sosyalizm projesini yeniden tartışmaya açan Türkiye solu içinden sert eleştiriler alır. 12 Eylül sonrasında hemen hemen tüm sosyalist çevrelerde başlayan sorgulama süreci sendikal alanı da kapsar. Ve Kuruçeşme sürecinde Türkiye solunda netleşen “devrimci-reformcu” ayrımı Ören toplantılarına da damgasını vurur. “Ören Tezleri” kapitalizmin sürekli kendisini yenileyebildiği şeklindeki “restorasyoncu” mantığa dayandığı ve özgün bir niteliğe sahip olmaktan ziyade, daha çok Batı Avrupa’daki “Yeni Sol” akımından etkilendiği yönünde eleştirilir (Belek ve diğerleri, 1992, s. 13, 25-27, 29). Sınıf savaşımını reddeden “reformist bir sapma” olarak değerlendirilen “Tezler”in kapitalizmi aşan sınıfsız, sömürsüz bir toplum perspektiften yoksun olduğu, bu nedenle sistem içi kaldığı temel eleştiri noktasıdır (Belek ve diğerleri, 1992, s. 24). Tüm toplumsal gelişimin kapitalist teknolojik gelişmeyle açıklanmasının esasen “teknolojik determinist” bir bakış açısının ürünü olduğu ve bu nedenle kapitalist üretim tarzının doğal eğilimlerinin ve üretim ilişkilerinin özünün göz ardı edildiği ifade edilir (Belek ve diğerleri, 1992, s. 19-20). Oysa kapitalizmin genel eğilimleri sonucunda içine girdiği teknolojik gelişim sürecinin, yalnızca sömürüyü derinleştirmenin bir yolu olduğuna ve egemen mülkiyet ilişkilerine son verilmeden, üretim araçlarının mülkiyetinde niteliksel bir değişiklik yaratabilmenin olanaksız olduğuna işaret edilir. Kapitalist teknolojik gelişimin işçi sınıfının mücadelesi açısından temel nedensel dinamik biçiminde belirlendiği, bu bağlamda sendikaların üstleneceği görevlerin ise söz konusu gelişime ayak uydurmak ve işçileri bu teknolojiyi kullanabilecekleri tarzda eğitmek şeklinde sınırlandırıldığı ifade edilir. Sendikalara tanımlanan bu alan gereğince Ören raporlarının, verimliliği düşüren, işçinin yabancılaşmasını arttıran çatışmacı iş ortamının yerine barışçıl iş ilişkileri kurmayı ve üretici bireyin toplumsal alanda sorumluluğunun bilincinde vatandaşlar olarak işyeri düzeyindeki barış ortamını ülke geneline taşımasını hedefleyen “Endüstriyel

Demokrasi” teziyle uyumlu olduğu ve bu çerçevede “toplumsal mutabakat” çağrısı yaptığı vurgulanır (Belek ve diğerkleri, 1992, s. 50, 55).

Aynı perspektifi sahiplenen DİSK içindeki devrimci demokrat sendikacılar, kapitalist sömürünün yoğunlaştığı, “zengin kuzey” ile “yoksul güney” arasındaki kutuplaşmanın derinleştiğı ve az gelişmiş kapitalist ülkelerin bağımlılıklarının arttığı “Yeni Dünya Düzeni” koşullarında toplumsal mutabakatın Avrupa ülkelerinde dahi geçersiz olduğunu savunurlar (İşçilerin DİSK’i için, 20.06.1992, s. 18). Basın-İş, Deri-İş, Devrimci Yapı-İş, Dev Sağlık-İş, Keramik-İş, Limter-İş ve Yeraltı Maden-İş tarafından Ören toplantılarına sunulan broşürde, önceki itirazlardan farklı olarak yeni sendikal model yaklaşımının kimi tespitlerinin kabullenildiğı gözlenir. Örneğin önceki metinlerden farklı olarak bu broşürde, dünya çapında yaşanan alt-üst oluş sol siyasetin yenilgisi ve üretim teknolojisinde yaşanan geniş ölçekli değışim ile açıklanırken, bu yenilgi üzerine kurulan “yeni düzen”in ise sınıflar ve uluslar arasındaki hiyerarşiyi ve eşitsizliğı yoğunlaştırdığı ve yaygınlaştırdığı değerlendirmesinde bulunulur (İşçilerin DİSK’i için, 20.06.1992, s. 5). Söz konusu alt-üst oluş karşısında yeni bir arayış içine girdiğı gözlemlenen ve daha sistematik bir bakış açısıyla Ören toplantılarındaki yerini alan devrimci demokrat kanat, sendikaların ““Yeni Dünya Düzeni”ni nasıl bir perspektifle, hangi istem, araç ve yöntemlerle karşılayacaklarını” belirlemek durumunda olduğunu dile getirir (İşçilerin DİSK’i için, 20.06.1992, s. 5). Daha önceki yaklaşımından farklı olarak yeni düzende teknolojik gelişmenin kimi olanaklar sunduğı saptamasını paylaşan devrimci demokrat kanat, ancak bunun sınıf mücadelesinin ürünü olduğunu, teknolojik sıçrama ile birlikte sınıf mücadelesinin de yeni boyutlar kazandığının altını çizer (İşçilerin DİSK’i için, 20.06.1992, s. 9-11). Yeni düzende gelişmiş ülkelerin teknolojik yapılarındaki sıçramanın aksine, üçüncü dünya ülkelerinde sanayinin geniş ölçüde yıkıma uğradığını, bağımlı ve statik bir yapı kazandığını belirten devrimci demokrat sendikacılar, enflasyon, vergi ve iç borçlanmanın bu ülkelerin ekonomilerinin zorunlu araçları haline geldiğine, bu kapsamda tek prestij kaynaklarının ise borç ödeme güçleri olduğuna işaret ederler (İşçilerin DİSK’i için, 20.06.1992, s. 6-7). Dolayısıyla az gelişmiş ülkelerdeki sermaye sınıflarının dış borç, kronik enflasyon, durgunluk gibi sorunlar karşısında uluslararası sermayeyle daha fazla bütünleşmeyi tek çıkış yolu olarak benimsediğı ve bu olgunun

demokratik gelişmelerinin sınırlarını belirlediği koşullarda toplumsal mutabakat önerisinin kazanımdan çok yeni kayıplar üreteceğine dikkat çekilir. Toplumsal uzlaşma anlayışının işçi sınıfı cephesinde daha büyük kayıplara yol açacağı savını *Dinazorların Krizi Değişim ve Sendikalar* adlı kitapta derinlemesine tartışan devrimci demokratlar, gelişmiş ülkelerde modern kapitalist kurumlarla şekillenen sendikal alanın Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde devletin aktif rolüyle belirlendiğini ve bu kapsamda örgütlü emek ve sermaye arasındaki ilişkinin devlete bağımlı hiyerarşik bir ilişkiler ağı içinde biçimlendiğini saptarlar (Uygur, 1992, s. 103-105). Buna göre, otoriter devlet biçimi ve baskıcı denetim mekanizmaları aracılığıyla kurulan bu yapının “havuç-sopa” ilişkisi etrafında şekillendiği belirtilir ve bu ilişkinin “havuç” tarafı sendikaların üye sayılarını ve maddi kaynaklarını kolaylaştıran unsurlardan oluşurken, “sopa” tarafında ise greve, toplu sözleşmeye, sendikal önderlik oluşumuna, sendikaların iç işleyişine yönelik sınırlamalar yer alır (Uygur, 1992, s. 105). Bu tarihsel gelişim seyrinde ortaya çıkan bağımlı sendikal yapıda emek-sermaye çelişkisinin yerine toplumsal mutabakatı koymanın sendikaları yeni dünya düzeni ile uyumlu hale getirmek anlamına geldiği, 1960’lardaki ithal ikameci bütünleşme sürecinden farklı olarak 1990’larda bütünleşmenin daha sınırlı bir “istikrar” zemini sunduğuna dikkat çekilir (Uygur, 1992, s. 109). 1990’lı yıllarda az gelişmiş ülkelerdeki sendikal hareketin bu mutabakata katılmasının yeni yıkımlara yol açacağını belirten devrimci demokratlar, birçok Latin Amerika ve Uzakdoğu ülkesinde bu yıkıma karşı direnen yeni bir işçi sınıfı kuşağının filizlendiğini örnek göstererek sermaye sınıfının stratejisi olan yeni dünya düzeninin karşısına ortak bir sınıf stratejisiyle çıkmamanın zorunluluğunu ifade ederler (İşçilerin DİSK’i için, 20.06.1992, s. 19-20). Türkiye toplumsallığında ise mücadeleci bir sendikal hattı örebilecek tek öznenin sol gelenekten gelen DİSK olduğunu, ancak üyesiz ve programsız bir şekilde yeniden yola çıkmaya hazırlanan DİSK’in övgü veya yerginin ötesinde, “12 Eylül zulmü” ya da “işçilerin duyarsızlığı” şeklindeki açıklamalara başvurmadan geçmişin nesnel bir değerlendirmesini yapması gerektiğini dile getirirler (İşçilerin DİSK’i için, 20.06.1992, s. 21). Bugün yalnızca sendikacılardan oluşan DİSK’in toplumsal meşruiyetini yeniden kazanmasının ancak işçilerle buluşmasıyla mümkün olduğunu söyleyen devrimci demokrat sendikacılara göre, DİSK’in yeniden örgütlenmesi, uluslararası ölçekte yaşanan değişimleri ve egemen ulusal politikaları göz önüne alan anti-kapitalist sınıf mücadelesini yükseltmeyi

amaçlayan bir sendikal program oluşturmaya bağlıdır (İşçilerin DİSK’i için, 20.06.1992, s. 25). Bu bağlamda, önerilen program incelendiğinde kimi maddelerde Baştürk ve uzman ekibinin tasarılarına yaklaşıldığı, benzer şekilde alternatif bir medya ağının oluşturulması, kafa-kasa birliğinin sağlanması, DİSK enstitüsünün yapacağı araştırmalar çerçevesinde gerçekçi örgütlenmenin hedeflenmesi yönünde çeşitli önerilere yer verilir (İşçilerin DİSK’i için, 20.06.1992, s. 26-27). İlgili programın farklılaşan maddelerinde ise işçi sınıfı içinde ortaya çıkan heterojen yapıyı ortak bir çıkar birliği etrafında örgütleyecek yeni bir sendikal anlayışın üretilmesi, bu kapsamda 80’li yıllarda hizmet sektöründeki genişleme ve kamu emekçilerinin yaşadığı işçileşmenin sendikal mücadele açısından yarattığı yeni imkanların değerlendirilmesi, sanayisizleşme politikalarının işçi sınıfı açısından yarattığı problemlerin giderilmesi için DİSK’in toplumsal bir mücadelenin önderliğine soyunması, bunun için bağımsız mücadele platformlarıyla kapsamlı ilişkilerin geliştirilmesi, kamu çalışanlarının yanı sıra tarım işçilerinin, işsizlerin, düzensiz emek biçimlerinin örgütlenmesi, “köşe dönücülük” şeklinde yerleştirilen kişiliksizleştirme politikalarına karşı ideolojik mücadelenin yükseltilmesi ve yasal engellerin sınıf mücadelesi pratiğiyle aşılması gerektiği ifade edilir (İşçilerin DİSK’i için, 20.06.1992, s. 26-27).

Özetle, sınıf çatışması tezini temel alan devrimci demokrat grubun DİSK’e önerdiği model “eski ama eskimemiş sınıf ve kitle sendikacılığı anlayışı”dır (İşçilerin DİSK’i için, 20.06.1992, s. 14). Devrimci demokrat kanadın temsilcilerinden Doğan Halis, 1980 öncesindeki Ören toplantısında son şeklini alan ve DİSK içindeki tüm grupların üzerinde anlaştığı bu ilkenin DİSK’in tarihsel çizgisi konusunda 92 Ören toplantılarında da görüş birliği olduğunu ancak içine neler konulacağı noktasında farklılıklar yaşandığını dile getirir ve kendi yaklaşımlarını şöyle özetler (Doğan Halis ile görüşme, 09.05.2016):

“Bize göre değişen üretim sürecini, değişen işçiyi elbette görmek gerekir, fakat bunun için yeni icatlara gerek yoktu, yine sınıf sendikacılığı ilkeleriyle göğüsleyebilirsin tüm bunları.”

Kendilerinin hiçbir zaman sendikacılığı meslek olarak algılamadıklarını, bunun ötesinde mücadelelerinin bir parçası olarak gördüklerini belirten Halis, yeni tezleri 12 Eylül’ün yarattığı dağılma ve şaşkınlığın yol açtığı ideolojik eksen

kaymasının ürünü olarak, yaklaşım farklılıklarının ardındaki itici gücü ise kitle zemininin daralmasıyla açıklar (Doğan Halis ile görüşme, 09.05.2016).

Ören toplantısı, sol ile buluşarak siyasallaşan sendikal hareketin hayat verdiği DİSK'in, kuruluş yıllarından farklı olarak yeni dönemde pek çok eksikle yola çıksa da hâlâ sol ile ilişki halinde olduğunu açıkça kanıtlar. Politik ve ideolojik iklimdeki değişikliklerle beraber kazandığı yeni boyutlara rağmen bu ilişki, yalnızca geçmiş sendikal kadrolar üzerinden değil, aynı zamanda ideolojik düzeyde de devam etmektedir. Ören toplantısındaki canlı ve yoğun tartışmalar, gelecek bir toplum projesi olarak itibar kaybetmiş ve büyük ölçüde toplumsal gücünü ve sınıf ile bağlarını yitirmiş olmasına karşın solun, DİSK için hâlâ ideolojik bir çekim merkezi olduğunun göstergesi niteliğindedir. Ancak sendikal hareketi yeniden tasavvur etme yolunda kurulmuş ortak bir tartışma platformu olarak Ören toplantısı, 1980 sonrasında hem ilk hem de son örneği olur. Bu tarihten kısa bir süre sonra hem yeni sendikal model tartışmaları sönümlenecek, 20 yıldan uzun bir süre boyunca sendikal alanda hiçbir yeni tartışma ortaya çıkmayacak hem de sol siyasetin DİSK'e, genel olarak sendikalara ilgisi azalacaktır.

DİSK içinde 11 Eylül 1980 gecesinden sonra yaşananlar konusunda birçok şeyin eskisi gibi olmayacağı noktasında görüş birliği olmasına karşın, "Nasıl bir sendikal anlayış, nasıl bir gelecek" sorusu etrafında farklı görüşler ortaya çıkar. Bu sorunun hararetle tartışıldığı ve bir hafta süren Ören toplantısında, iki temel görüş ağırlık kazanır. Bunlardan birincisi, dünyada ve Türkiye'de işçi hareketi ve sendikacılığın içinden geçtiği yeni süreçte sınıf-sendika-siyaset ilişkisinin yeniden tanımlanması ve işçi-işveren-devlet ilişkilerinin yeni bir boyut kazanması gerektiğini savunurken, ikincisi ise DİSK'in geçmiş dönemdeki örgütlenme anlayışını, mücadelecilik kimliğini ve sınıf ve kitle sendikacılığı modelini günün koşullarına uyarlayarak sürdürmesi yönünde birleşir. Daha önceki çalışmalarda nüveleri görülen her iki görüşün de ilk kez örgütlü bir şekilde Ören'de karşı karşıya geldiğini söyleyebiliriz. Ancak temel ilkelerin belirlenmiş olmasına karşın bu iki görüşün çok iyi düşünülmüş, sistematik, bütünlüklü ve nesnel olarak sınımlanabilecek bir sendikal model ortaya koyduğunu söylemek oldukça güçtür. İlk eğilim Sovyetler Birliği'nin dağıldığı, Soğuk

Savaş'ın sona erdirdiği, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası sistemin tarihe karıştığı kapitalizmin neoliberal döneminde tekrar şekillenen sendikal alana yaklaşan bir pozisyonu sahiplenen yeni bir arayışın ipuçlarını verirken, diğer ise bu bakış açısına tepki olarak gelişmiştir. Ayrıca bu iki farklı görüşü, DİSK'te hâlâ varlığını sürdüren 80 öncesindeki siyasi örgütlere göre kategorize etmenin olanaklı olmadığını altı mutlaka çizilmelidir. Zira dünyanın köklü bir altüst oluş yaşadığı, sosyalizm uygulamalarının tarih sahnesinden çekildiği bir dönemde, 12 Eylül'ün ardından iyi kötü ayakta kalmış ancak büyük ölçüde dağılmış ve kendi içinde kutuplaşmış tüm sol örgütler bu iki eğilim etrafında bir kez daha ayrılırlar. Ve bu taraflaşma 1993 yılında Maden-İş ile Otomobil-İş'in birleşme sürecinde daha da keskinleşecektir.

Diğer taraftan, Ören'de yapılan fikri yığınağın yanı sıra örgütsel-pratik adımların atılması yönünde her bir komisyon yaptığı çalışmanın sonuçlarını kamuoyuyla paylaşır. 26 Haziran tarihinde tamamlanan 3. Ören Toplantısı'nın sonuç bildirgesinde Baştürk önderliğinde belirlenen kafa-kasa birliği politikasındaki kafa birliği kısmının kısmen sağlandığı, ancak kasa birliği yani, maddi kaynakların bir havuzda toplama projesinin rafa kalktığı netleşir (DİSK Dergisi, 1992a, s. 13). Ayrıca sonuç bildirgesinde yer alan şu ifadeler iki görüş arasında belirli bir uzlaşma noktasının sağlandığını kanıtlar niteliktedir (DİSK Dergisi, 1992a, s. 10):

“Tüm üye sendikalarımız DİSK'in mirasına, ilkelerine sahip çıkmak, onları çağın gerçeklerine uygun bir şekilde yorumlamak ve mücadele içerisinde aşip çalıştırmak kararlılığındadır.”

Aynı şekilde, sonuç raporlarını tamamlayan komisyonların kimi kararlarında da söz konusu uzlaşının izlerini bulmak mümkündür. En sert tartışmaların yaşandığı komisyonlardan biri olan ve DİSK'in örgütlenmesinin nasıl bir zemin üzerinde yükseleceğini belirleyen Sendikal Politikaların Saptanması Komisyonu'nda iktisadi zemine ilişkin yapılan saptamalarda, Türkiye kapitalizminin çelişkili özelliklerine dikkat çekilir. Bir yandan, 1980'ler ve 1990'ların ilk yıllarında sanayileşmenin geri plana atıldığı, ucuz emek ve geri teknolojinin dayatıldığı, ticaret, turizm, bankacılık gibi sektörlerin ön plana çıktığı, rantiyenin teşvik edildiği ve sermayenin üretken alanlardan üretken olmayan alanlara kaydığından, öte yandan ise dünya pazarıyla

bütünleşme çabalarının bir sonucu olarak yüksek teknolojinin ülke ekonomisinin gündemine girdiğinden bahsedilir (DİSK, 1993b, s. 10-11).

Komisyon raporunda değişen değerler ve toplum psikolojisi üzerine yapılan değerlendirmede, üretken emeğin aşağılanması, “köşeyi dönme” faaliyetlerinin yüceldilmesi, bu yolla “ileri endüstriyel bir toplum olabilmenin temel koşullarından biri olan ahlaki zeminin” ağır şekilde tahrip edilmesi ve 12 Eylül’den itibaren uygulanan depolitizasyonun yarattığı “suskun toplum”un DİSK’in örgütlenmesinin önündeki büyük engellerden biri olarak tanımlanır (DİSK, 1993b, s. 8-9). Rapor, 12 yıl boyunca sendikal faaliyetten alıkonulduğu dönemde DİSK’in varlığını demokrasi ve insan hakları alanında verdiği mücadeleyle ortaya koyduğunu dile getirirken, ikinci dönemin birçok belgesinde yer aldığı gibi bu süreçte üyelerin Konfederasyon’un mücadelesine gereken katkıyı vermedikleri, buna karşılık uluslararası sendikal dayanışmanın önemli bir örneğinin sergilendiği tespiti Ören sonuç raporlarında da kayıt altına alınır (DİSK, 1993b, s. 15-16). Komisyon bu değerlendirmelerin ışığında ve devrimci demokratların itirazlarına rağmen DİSK’in “kendini yenileyerek ve çağın gereklerine uygun bir nitelik kazanarak” yalnızca üretim sürecinde değil, toplumsal hayatın her alanında işçi ve emekçiler için demokratik bir sendikal alternatif olacağı sonucuna ulaşır (DİSK, 1993b, s. 17). Bu bağlamda komisyon, işçi sınıfını “yeniden biçimlendirmeyi” hedefleyen bir seferberlik başlatılması gerektiğini, işçi sınıfının bilimsel teknik gelişmenin sunduğu olanakları egemen sınıfa karşı, kendi amaçları doğrultusunda “anti-kapitalist bir mücadele” perspektifiyle örgütlemesi gerektiği yargısında uzlaşır (DİSK, 1993b, s. 32-34). Komisyon DİSK’in gelecek tasarımında, Türkiye’nin düşük endüstriyel düzeye sahip olmasına karşın, teknik gelişmenin yarattığı problem, imkân ve koşullara gereğinden fazla yer verildiği yönünde yapılan eleştirilere iki temel gerekçeyle karşı çıkar (DİSK, 1993b, s. 38-39): İlk olarak DİSK taşıyıcısı olduğu gelenek itibarıyla Türkiye’de sendikal hareketin “daima ilerisinde” yer alır ve ileri sendikal-siyasal taleplerle işçi hareketinin sürükleyicisi konumundadır. İkincisi ise, DİSK işçi sınıfının sorunlarını ülkenin siyasal gündemine taşımakla yükümlüdür.

Yapılan tartışmalar neticesinde komisyonun “yeni dünya düzeni” argümanını değerlendirmesine dâhil ettiği görülür. Yeni dünya düzeninde sermayenin ekonomik,

politik, ideolojik saldırısının yoğunlaştığını ifade eden komisyon, DİSK'in yalnızca işçi sınıfının değil, apolitize edilmiş, gelecek umudunu yitirmiş geniş emekçi yığınların da sözcüsü olabilecek bir perspektif geliştirmesinin gerekliliğinden söz edilirken, bu kapsamda atılacak ilk adımın ise özgürlükçü, eşitlikçi ve demokratik bir anayasa talebinin gündeme getirilmesi olduğu kararlaştırılır. Bir sınıf ve kitle örgütü olarak DİSK'in tüm bu hedefleri, sendikal birlik, tabanın söz ve karar sahibi olması, gerçeklik ve bağımsızlık şekilde sıralanan tarihsel ilkeleri çerçevesinde gerçekleştireceği karar altına alınır (DİSK, 1993b, s. 42).

İşsizler, emekliler, beyaz yakalılar gibi emekçi sınıfların geniş kesimlerini DİSK saflarına katmayı amaçladığını ve sendikalaşmanın önündeki tüm kısıtlamaların kaldırılması taleplerini hükümet, parlamento ve ILO başta olmak üzere her zeminde dile getireceklerini belirten örgütlenme komisyonu, giderek yaygınlaşan adem-i merkezîyetçi yaklaşımlara uygun bir yapı ve bu yapının eşgüdümünü sağlayacak bir örgütlenme tarzı oluşturulacağını; maddi olanakları, araçları ve kadroları sınırlı olan bazı üye sendikaların örgütlenme güçlüğüne aşmak ve merkezi koordinasyonu sağlamak için irtibat büroları şeklinde örgütleneceklerini kamuoyuna duyurur (DİSK, 1993b, s. 43-45, 50). 1980 öncesindeki eski üyelerinin bir bölümünün çalışma yaşamının dışına düştüğünü, önemli bir bölümünün ise iradeleri dışında başka sendikalara geçmek durumunda kaldığını tespit eden örgütlenme komisyonu, DİSK'in aklanmasına, mal varlıklarının iade edilmesine karşın bu maddi kaynağın asıl sahibi olan eski üyelerine genel veya özel referandum yoluyla ya da baraj uygulamasında bir istisna tanınarak kendi iradelerini açıklamasına izin verilmesini talep eder (DİSK, 1993b, s. 48).

Eğitim komisyonunun sonuç raporuna da yansdığı gibi yapılan itirazların kabul görmediği, daha çok DİSK merkezinin çerçevesini çizmeye çalıştığı yeni sendikal yaklaşımın resmi olarak kayıt altına alındığı dikkat çeker. Sendikal eğitimin içeriği ve kapsamının geçmişin sınırlarını aşmak zorunda olduğunu belirten eğitim komisyonu, eğitimlerin işçileri işyerinin dışında da yakalayan, hayatla bağlarını pekiştiren, teknolojik gelişmelerin yarattığı imkânlar ve tehditler konusunda bilinçlendiren, edilgin ve çaresiz kişiler yerine dinamik, çağdaş, mücadeleci bir işçi

tipinin gelişmesini sağlayacak şekilde yeniden düzenleyeceğini açıklar (DİSK, 1993b, s. 64-66). DİSK'in yeni sendikal anlayışı çerçevesinde oluşturulacak temel üye eğitimi programının “Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim”, “Türkiye’de Sendikal Hareket ve Sorunları”, “Kapitalist Toplumun İşleyişi, Çevre Sorunları”, “Demokrasi ve İnsan Hakları” gibi başlıkları kapsamalı amaçlanır (DİSK, 1993b, s. 68). Ayrıca DİSK’in sendika yöneticilerine ve kadrolarına yönelik hazırlayacağı eğitim programında bu başlıkların yanı sıra “Üretim Sürecinin Yeniden Örgütlenmesi”, “Teknolojik Gelişme ve Bunun Sendikal Alana Yansımaları” gibi konuların da dâhil edilmesi kararlaştırılır (DİSK, 1993b, s. 69). Daha sonraki bir yayında da dile getirildiği üzere sosyalizmin içinde bulunduğu bunalım ile birlikte tekçi bir bakış açısının dayatıldığı ortamda, işçi sınıfının toplumsal rolünün değiştirilmesi ve alternatif bir toplum projesinin yaratılmasında eğitim, DİSK’in ağırlıklı çalışma alanlarından biri olarak tanımlanır (DİSK Dergisi, 1992b, s. 7-8). Buna göre, işçi sınıfına önündeki imkânları anlatmak, çalışma yaşamındaki gelişmelerin sonuçlarına uyum sağlamanın ötesinde bunları yönlendirebilmelerini kolaylaştırmak, kendi yeteneklerine ve bilincine sahip çıkmasını sağlamak, fiilen bu yetenekleri geliştirmek ve emeği daha nitelikli hale getirmek kadro ve üye eğitimlerinin temel özellikleri olarak sıralanır ve bu eğitimlerin tek taraflı ve didaktik bir anlayıştan uzak olması gerektiği vurgulanır (DİSK Dergisi, 1992b, s. 8). Bu perspektifin geçerli kılınmasında sendikal demokrasinin, yani örgütsel yapıda tabanın söz ve karar sahibi olduğu demokratik işleyişin içselleştirilmesinin önemi üzerinde durulur (DİSK Dergisi, 1992b, s. 9).

Son olarak dış ilişkiler komisyonu hazırladığı sonuç raporunda, DİSK’in ekonomik sınırların dışına taşan konumunu, 1990’lardaki gerek uluslararası gerekse ulusal ölçekte meydana gelen toplumsal-siyasal gelişmelere uygun olarak “Türkiye toplumunun sivil bir örgütü olarak, barışçı, silahlardan arınmış, çoğulcu, demokratik, eşitlikçi ve insan haklarına saygılı bir ülke ve dünya oluşturulması mücadelesi” içinde tasarlar (DİSK, 1993b, s. 102). Bu anlamda, ETUC ve ICFTU ile geliştirilen ilişkilerin geniş olanaklar sağladığını ifade eden dış ilişkiler komisyonu, uzun vadeli araçları iyi seçilmiş bir dış politika ve bu politikayı hayata geçirmeye yönelik ayrıntılı bir program oluşturmayı vaat eder (DİSK, 1993b, s. 103).

Yukarıda kimi başlıklarla özetlenen ve sendikal raporlarda kayıt altına alınanlar ile uygulama arasında oluşabilen açığı göz önüne alınarak ihtiyatla yaklaşılmalı. Ören kararları esasen DİSK'in geleceğe dönük sendikal mücadelesine uygun ortak ve somut bir çalışma programından ziyade ilkesel olarak belirlenmiş yeni bir arayışın yol haritasını andırmaktadır. Ören'de ortaya çıkan bu programsızlık neticesinde her sendika kendi yolunu kendisi çizer. Sendika yöneticileri geleneksel reflekslerle kadroları oluşturmaya, üye kaydetmeye ve barajları aşmaya çalışırlar. Ören'de somut kararlar alın(a)mamasını Baştürk'ün yokluğunun yarattığı sendikal önderlik boşluğuyla açıklayan Halit Erdem, bu boşluğu dolduramayan Kemal Nebioğlu'nun yeni koşulları hesaba katmadan "İşçilerin, sınıfın ekonomik, siyasi ve ideolojik mücadelesinde şanlı bir geçmişe sahip olan DİSK'i beklediği ve üye sendikaların bir an önce örgütlenmesi gerektiği" yönünde Ören'de yaptığı konuşmanın Konfederasyon içindeki ayrımı körüklediğini ve şiddetlenen bu saflaşmanın Maden-İş ile Otomobil-İş'in birleşme sürecinde tepe noktasına ulaştığını dile getirir (Halit Erdem ile görüşme, 06.06.2016). DİSK'in yeniden yapılanmasına karşı asıl direnç noktasının Konfederasyon yönetimi olduğuna dikkat çeken Erdem, bu yaklaşımın DİSK'in herhangi bir etkisi olmadan üye sendikaların kendi başlarının çaresine bakmasına neden olduğunu belirtir.

5.4. 1990 Sonrası DİSK'in Pozisyonu ve Somut Gerçekliği

5.4.1. Sendikal Birleşmeler Yoluyla Ete Kemiğe Bürünen DİSK

DİSK'in geçmişteki en büyük sendikası ve yeni dönemde de en fazla mal varlığının sahibi olan Genel-İş, kısa sürede işkolu barajını aşan üye sendikalardan biri olur. Temmuz 1992 tarihinden itibaren üye kaydetmeye başlayan Genel-İş, üye sayısının Ekim ayında 30 bine ulaştığını açıklar (DİSK Dergisi, 1992b, s. 20). Genel-İş'in bu hızlı gelişiminde iktidar ortağı olan sosyal demokrat SHP'nin ve Türk-İş'e bağlı Belediye-İş Sendikasının yönetiminde yer alan eski Genel-İş kadrolarının önemli katkıları olur. Bir yandan DİSK'in geçmişteki üye potansiyelini barındıran SHP'li bakanların görev alanındaki bazı kamu kuruluşlarının yanı sıra SHP'li belediyeler de Genel-İş'in örgütlenmesini kolaylaştırırken, diğer yandan Belediye-İş'teki kadroların bir bölümü Genel-İş'e geçer. Yalnızca bazı yönetici kadrolarını değil, aynı zamanda

üyelerinin bir bölümünü de Genel-İş'e kaptırmasıyla Belediye-İş'in yüzde 80.77 olan örgütlenme düzeyi yüzde 67.83'e düşer ve iki sendika arasında yetki savaşları başlar (Cumhuriyet, 18.01.1993). 12 Eylül 1980 sabahına 70 işyerinde 18 bin grevci işçiyle giren Tekstil Sendikası'nın 1993 yılı Ocak ayından itibaren örgütlenme faaliyetlerine başlamasıyla aynı şekilde, Türk-İş'e bağlı Teksif bünyesinde de önemli kopmalar gerçekleşir. Türk-İş eski başkanı Şevket Yılmaz'ın sendikası olan Teksif'in şube yöneticilerinin işveren çıkarını gözetken, işçiyi ise her türlü hakarete ve baskıya tabi tutan tavırlarının yanı sıra aynı dönem imzalanan kötü toplu sözleşme binlerce işçinin DİSK'e bağlı Tekstil Sendikası'na geçmesine yol açar (Rıdvan Budak ile görüşme, 23.05.2016). Adana'da 14 bin, İstanbul'da 10 bin ve Kayseri'de 1.100 Teksif'li işçiyi bünyesine katan Tekstil Sendika'sının üye sayısı 34 bine ulaşır ve böylece 5 ay içinde işkolundaki ikinci büyük sendika haline gelir (Milliyet, 31.05.1993). Başarılı olmalarında öncelikli nedeninin Teksif'in başarısızlığı olduğunu belirten Tekstil Genel Başkanı Rıdvan Budak, gerek geçmiş ekonomik, demokratik mücadeleler gerekse Türk-İş'in başarısızlığı nedeniyle bütün işyerlerinde DİSK'in doğal örgütlülüğe sahip olduğunun ve sınıf sendikacılığının hâlâ geçerli olduğunun altını çizerek (Cumhuriyet, 28.08.1991). Budak'ın isabetli şekilde özetlediği Tekstil Sendikası örneğinde yaşanan bu gelişmeler, her ne kadar kamuoyu önünde yeni sendikal yaklaşımını telaffuz etse de DİSK'in işçiyle doğrudan temas ettiği işyerlerinde kendisini var eden sendikal geleneğe sahip çıktığını gözler önüne serer. Bu bağlamda, hem 1980 öncesinde hem de sonrasında DİSK örgütlenme dairesinde görev yapan Mete Sönmez de yeni dönemde işçileri "İnadına sendika, inadına DİSK!" sloganıyla DİSK saflarına çağırdıklarını anlatır (Mete Sönmez ile görüşme, 26.05.2016). Ayrıca 1992 yılında DİSK Örgütlenme Dairesi tarafından hazırlanan "Neden Sendika-Neden DİSK" adlı broşürde yer alan şu ifadeler bu resmi tamamlar niteliktedir (DİSK, 1992d, s. 10 broşür): "Türkiye'de gerçek sendikacılığın, sınıf sendikacılığının ilk ve tek temsilcisi DİSK'tir. DİSK'in onurlu geçmişi, geleceğimizin güvencesidir. Yıllarca devletten, sermayeden, siyasi partilerden bağımsız olarak, işçi sınıfını kitleliliği içinde kucaklayan, demokratik işleyişe sahip biçimde sınıf ve kitle sendikacılığı yapan DİSK, Türkiye işçi sınıfının yüzakıdır."

Öte yandan, bu dönemde sendikal birliğe kelimenin gerçek anlamıyla "aritmetik bir toplam" olarak bakılır ve bu noktada birleşme öne çıkan yöntem olur.

Tabanlarında ağırlıklı olarak DİSK üyesi işçilerin yer aldığı kimi bağımsız sendikaların 1992'den itibaren DİSK'e katılmasının ardından gerçekleştirilen sendikal birleşmeler yoluyla DİSK'in kabuk sendikaları gövde kazanır. Mayıs 1992'de Otel-lokanta-eğlence yerleri işkolunda faaliyet gösteren bağımsız Tursan-İş ve Yeni Oleyis sendikalarının, DİSK'e bağlı Oleyis Sendikası'na katılmalarıyla Oleyis, 28 bin 317 üyesiyle, 12 Eylül sonrasında toplu sözleşme yetkisi alan ilk DİSK üyesi sendika olur (DİSK Dergisi, 1992a, s. 16). 1980 sonrası kurulan bağımsız Laspetkim-İş Sendikası'nın Ekim 1992'de DİSK'e katılma kararı almasının ardından aynı işkolunda çalışmalarını yürüten ve Konfederasyon'un kurucu sendikalarından olan Lastik-İş ile birleşir (DİSK, 1994a, s. 191). Birleşme, Lastik-İş adı altında gerçekleşir. Ayrıca DİSK çatısı altında aynı işkolunda faaliyet yürüten Devrimci Toprak-İş ve TİS (Türkiye Toprak-Su-Tarım İşçileri Sendikası) sendikaları TİS çatısı altında birleşirken, büro ve ticaret işkolunda çalışma yürüten Fındık-İş ve Sosyal-İş sendikaları Sosyal-İş adı altında birleşerek işkolu barajını aşar (DİSK, 1994a, s. 192).

Aynı şekilde DİSK'in geçmişteki kurucu ve lokomotif sendikası Maden-İş'in de karşısında böyle bir fırsat vardır. Gerilimli bir kongreden sonra işbaşına gelen Murat Tokmak yönetimindeki Maden-İş Sendikası'nın yaptığı ilk işlerden biri Ankara, Bursa, Çerkezköy, İzmir, Topkapı/Sefaköy ve Ümraniye/Kartal olmak üzere altı irtibat bürosu açmak olur (Maden-İş, 1993, s. 8). Amaç Maden-İş'in örgütlenme potansiyeli üzerine gerçekçi bir zemin yoklaması yapmaktır. Ve Genel Merkezin koordinasyonunda irtibat büroları aracılığıyla yapılan araştırmalardan, düzenlenen toplantılardan elde edilen sonuç, değişen işkolu, ülke ve dünya koşullarında sıfırdan örgütlenmenin çok zor olduğu yönündedir (Halit Erdem ile görüşme, 06.06.2016). Ören toplantısından sonra diğer sendikalar gibi kendi yolunu çizmeye çalışan Maden-İş de sendikal birliği sağlamak amacıyla yüzünü Otomobil-İş'e döner. 12 Eylül'ün yarattığı tablo sonucunda kasanın Maden-İş'te, tabanın ise Otomobil-İş'te kaldığını söyleyen Halit Erdem, çeşitli bürokratik görüşmeler, yasal değişiklikler ile kendilerine emanet edilmiş mal varlıklarını işçiye teslim etmek, onun tasarrufuna sunmak konusunda Maden-İş yönetiminin görüş birliğinde olduğunu ifade eder (Halit Erdem ile görüşme, 06.06.2016). Ancak birleşmenin atılacak ilk adım olduğunu belirten Erdem, asıl yakıcı meselenin ise değişen koşulları dikkate alan yeni sendikal yaklaşımın hayata

geçirilmesi olduğunun altını çizer. Erdem'in de anlattığı gibi Murat Tokmak önderliğindeki Maden-İş yönetimi sağlanacak sendikal birlik ile öncelikle sendikayı ete kemiğe büründürmeyi, ardından ise yeni sendikal anlayışı hayata geçirerek sendikal mücadeleyi yükseltmeyi hedeflemektedir.

5.4.2. Olaylı Bir Birleşme Denemesi: İltihak mı, Birleşme mi?

Tokmak, 1980 sonrasında ilk Maden-İş yayınında “Birliğe içtenlikle inanmak” başlığıyla kaleme aldığı yazıda, 12 yılda yaşanan büyük alt-üst oluşların yaşam tarzında, davranışta ve düşüncede yarattığı değişikliklerin ve sarsıntıların yadsınamayacağını dolayısıyla kalınan yerden eskisi gibi devam etmenin olanaksız olduğunu vurgular (Maden-İş, 1993, s. 2). Bu doğrultuda Tokmak, “teknolojinin getirdiği değişiklikleri işçi sınıfı yararına yorumlayan, katılımcı, diyalogu kalıcılaştıran, üreticilerin aynı zamanda da tüketici olduklarını gözetken, sendikal birliğe ayrıcalık tanıyan yeni ama yine mücadeleciler bir anlayışla” sendikal hayattaki yerlerini alacaklarını duyurur (Maden-İş, 1993, s. 2).

Aynı günlerde mevcut sendikal yapıda bağımsız olarak var olmaya çalışan, bazı başarısız birlik girişimlerinin ardından Türk Metal dayatmasından kaçınmak için son kongrede Türk-İş'e katılmayı reddeden Otomobil-İş Sendikası da çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Bu karşılıklı gereksinim hali, Mart 1992 tarihli genel kurulda Celal Özdoğan'ın seçimi kaybetmesinin ardından yönetime gelen Ali Rıza İkisivri önderliğindeki Otomobil-İş ile Murat Tokmak yönetimindeki Maden-İş arasında görüşmelerin başlamasının nesnel dayanağı olur. Sendikal birliğin nesnel bir zorunluluk ve güncel bir ihtiyaç olduğuna hükmeden Maden-İş ve Otomobil-İş Sendikaları “tüm güçlerini işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda oluşturulacak ortak ilke ve program çerçevesinde kaynaştırmak, güçlü bir sendikal çekim merkezi yaratmak amacıyla” örgütsel varlıklarını tek bir çatı altında toplama kararı aldıklarını açıklarlar (Maden-İş ve Otomobil-İş, 1993, s. 3). Gerçekleşen görüşmelerde birliğin gerekliliği konusunda ilkesel bir yakınlaşma sağlanmasıyla birleşmenin yasal anlamda hangi sendikanın tüzel kişiliğinde gerçekleşeceği, birleşmenin amacı ve hedefi konularında uzun müzakereler gerçekleştirilir. Bu süreç, 28 Ekim 1992 tarihinde her iki sendikanın genel yönetim kurullarının ortak toplantısında birleştirme komisyonunun kurulmasına karar verilmesiyle

yeni bir aşamaya geçer.⁷² Komisyon, “Birliğin Gerekliliği ve Tarihsel İlişkilerimiz”, “Birleşik Sendikanın Politikasının Ana Doğrultuları, “Metal İşçilerinin Güncel Talepleri” başlıklı belgelerin yanı sıra yeni sendikanın tüzüğünü hazırlamakla görevlendirilir (Maden-İş ve Otomobil-İş, 1993, s. 34). Komisyonun yaptığı çalışmalar ve hukukçulardan aldığı görüşler doğrultusunda, Maden-İş’in kendisini feshederek, yeni çalışma yasalarına uygun olarak işleyen bir örgütsel yapıya ve toplu sözleşme yetkisine sahip olan Otomobil-İş’in bünyesine katılmasına karar verilir. Varılan mutabakat gereğince, Otomobil-İş’in tüzüğü baz alınır ve tüzükte birliği güçlendirecek, metal işkolundaki bütün işçileri kucaklayacak bir isim belirlenmesi için sendikanın adını, yasal zorunluluklar doğrultusunda sendikanın amacını ve genel yönetim kurulunun seçilme yöntemini düzenleyen maddeler değiştirilir (Maden-İş ve Otomobil-İş, 1993, s. 34). Buna göre, Birleşik Metal İşçileri Sendikası (Birleşik Metal-İş) adını alacak yeni sendika “Otomobil-İş ve Maden-İş’in onlarca yıllık deneyimlerinden, başarılarından süzülüp gelen değerleri taşıyan demokratik bir kitle örgütü” olarak tanımlanır (Maden-İş ve Otomobil-İş, 1993, s. 3). Ayrıca Genel Yönetim Kurulları tüzükte yer almayan şu hususları da görüşüp, karara bağlar: Birleşik sendikanın 9 kişiden oluşacak yönetim kurulunun 5 üyesi Maden-İş’ten, 4 üyesi Otomobil-İş’ten, genel başkanın yanı sıra toplu iş sözleşmesi, örgütlenme ve eğitim daire başkanları Otomobil-İş’ten, genel başkan vekili, genel sekreter, mali, hukuk ve basın-yayın daire başkanları ise Maden-İş’ten seçilecek; yeni sendika DİSK üyesi olacak; herhangi bir boşluğun oluşmaması amacıyla takip edilecek birleşme prosedürüne göre her iki sendikanın Olağanüstü Genel Kurulları 22-23 Mayıs 1993 tarihleri arasında aynı saatte, aynı yerde ancak ayrı salonlarda yapılacak ve Maden-İş Sendikası Genel Kurulu’nda kendisini feshedip Otomobil-İş’e katılma kararı alacak, Otomobil-İş’in bu kararı onaylamasıyla birleşme gerçekleşecektir (Maden-İş ve Otomobil-İş, 1993, s. 34-36). Ancak alınan bu kararları kamuoyu ile paylaşmaya hazırlanan Maden-İş yönetiminde büyük bir çatlak oluşur ve birleşme tartışmalı hale gelir.

Maden-İş Genel Başkan Vekili Mehmet Sevim, Maden-İş’in adının, ilkerinin ve geleneğinin yok edileceği gerekçesiyle birleşmeye karşı olduğunu açıklar ve bu

⁷² 20 Kasım’da belirlenen ve dörder kişiden oluşan Birleştirme Komisyonu’nda Maden-İş adına Halit Erdem, Tayyar Elmas, Aziz Ülkü, Naci Alansatan yer alırken, Otomobil-İş adına Servet Baykan, Mehmet Çabuk, Halit Barçın ve Muzaffer Şahin bulunur (Maden-İş ve Otomobil-İş, 1993, s. 33).

itirazın ardından karşı propaganda başlar. Hem birleşme yöntemine hem de yönetimin yeni sendikal yaklaşımına tepki gösteren Sevim'in, Maden-İş Yönetim Kurulu üyesi Tayyar Elmas, Maden-İş Hukuk Dairesi Başkanı Rasim Öz ve Kemal Türkler'in eşi Sebahat Türkler'in desteğini almasıyla Sendika, iki karşıt kampa bölünür. Mehmet Sevim (Tarihsiz, s. 5-7, 15-16) "Sınıf uzlaşmacısı 5'ler" diye tanımladığı Murat Tokmak ve diğer yöneticileri "mutabakatçı ideoloji" doğrultusunda Maden-İş'i sermayenin örgütü yapmakla, tekelci sermayenin güdümüne sokmakla, birlik adı altında sarı sendika haline getirmekle, Maden-İş'in mücadelecisi ve sınıf sendikacısı kimliğinden ve isminden kurtulmaya çalışarak "arpalık kurumu" haline dönüştürmekle, kasasına ve yönetimine egemen olacakları yeni sendikayı ise Türk-İş'e götürmekle suçlar. Sevim (Tarihsiz, s. 17-18), Tokmak ve arkadaşlarının yönetime geldiklerinden itibaren örgütlenme çabası göstermediklerini, başından beri "örgütlenme çok güç, hatta olanaksız" diyerek "Maden-İş'in yiğit, onurlu, bilinçli, vefakâr ve özverili üyelerine, delegelerine" hakaret ettiklerini iddia eder. Maden-İş delegelerinin "'birlik' adı altında bu alçalma ve teslimiyete" izin vermeyeceğini ifade eden Mehmet Sevim (Tarihsiz, s. 22), çözüm yolunu ise "Birleşmeye Evet! 'İltihak'a Hayır!" başlığıyla kaleme aldığı broşürde şöyle sloganlaştırır:

"DİSK çatısı altında Maden-İş'te birliği sağlamaya evet!

Kayıtsız, şartsız teslimiyete, 'iltihak'a hayır!

Yaşasın Kemal Türkler!

Yaşasın T. Maden-İş!

Yaşasın DİSK!"

Mehmet Sevim ve Sebahat Türkler ile yaptıkları basın toplantısında konuşan Avukat Rasim Öz ise, "çağdaş sendikal anlayış" adı altında sendikaları şirket kafasıyla yönetmek isteyenlere izin verilmemesi gerektiğini söyleyerek, Maden-İş yönetiminin milyarlarca lirayı çarpık hesaplamalarla kendilerine ve çevrelerine kıdem tazminatı olarak aktardıklarını iddia eder (Cumhuriyet, 15.05.1993). Ve bu tartışmaların

gölgesinde birleşme protokolünde verilen karar gereğince 22 Mayıs 1993 tarihinde her iki sendikanın olağanüstü genel kurulları, Mecidiyeköy Kültür Merkezi'nde toplanır.

Otomobil-İş Sendikası'nın Genel Kurulu'nda tek gündem olarak belirlenen "birleşme", oy birliğiyle kabul edilirken, 122 delegenin katılımıyla gerçekleşen Maden-İş genel kurulunda ise oylamadan 74 kabule karşı 51 ret oyu çıkar ve tüzük gereği üçte iki çoğunluk olan 78 oya ulaşamadığı için birleşme protokolü onaylanmaz (Cumhuriyet, 23.05.1993). Birleşme kararı çıkmayınca Otomobil-İş Sendikası da kongresini açmadan kapatır. Tansiyonun sık sık yükseldiği Maden-İş Genel Kurul'da söz alan Sebahat Türkler, delegelere seslenerek "Sınıf düşmanı 5'ler'in Maden-İş'in geleneklerini, ilkelerini, inançlarını ve devrimci ruhunu yok etmesine izin vermeyiniz" derken, Rasim Öz ise Maden-İş yöneticilerini yasal olarak hak etmedikleri halde 1 milyarı aşan miktarlarda tazminat almakla suçlar (Cumhuriyet, 23.05.1993). Usulsüz tazminat alındığı yönündeki suçlamaları mahkemeye götüreceklerini açıklayan ve çıkarılan gürültünün asıl nedeninin koltuk kavgası olduğunu belirten Genel Başkan Murat Tokmak yaptığı konuşmada, "Bu arkadaşlar aslında şunu söylüyorlar, birleşme olsun, ama önce Otomobil-İş, DİSK'e katılsın. Sonra yeniden birleşme müzakereleri başlatılsın, bu sırada Otomobil-İş adını bıraksın ve Maden-İş'e katılsın. Yönetime de sınıf uzlaşmacı 5'li çete yerine keskin devrimciler gelsin" şeklinde konuşur. Divanın insiyatifiyle görüşülen mali rapor 70 lehte oyla kabul edilip, yönetim kurulu aklanırken (Cumhuriyet, 25.05.1993), bu olaylı genel kurul neticesinde birleşme gerçekleşmez ve Birleşik Metal-İş Sendikası'nın doğumu başka bir tarihe ertelenir.

DİSK yönetiminin birleşmeyi desteklediğini belirten Halit Erdem, birleştirme komisyonu çalışmaları sırasında Avukat Rasim Öz ile görüştiklerini hatta kendisinden birleşme yöntemini onaylayan bir referans mektubu aldıklarını, aynı zamanda ortaya çıkan bölünmede taraf olan Sebahat Türkler ile de görüşerek ikna etmeye çalıştıklarını ancak "Maden-İş adını bırakmayacaksınız, Kemal Türkler'e ihanet ediyorsunuz" yanıtını aldıklarını anlatır (Halit Erdem ile görüşme, 06.06.2016). Bu polemiklerin ötesinde esasen işkolları yönetmeliğine göre Maden-İş adının değişmesi gerektiğinin altını çizen Erdem, konuyu şöyle özetler:

“1954’te Maden-İş bu adı alırken işkolları yönetmeliği yoktu henüz. Dolayısıyla yeraltı madenlerinde, demir madenlerinde, seramik fabrikalarında, kontrplak fabrikalarında her işkolunda örgütlenebiliyordu. Daha sonra 274 ve 275 sayılı çalışma yasalarıyla işkolları yönetmeliği çıktı. Örneğin Zonguldak’taki de Türkiye Maden-İş Sendikası bizimki de, ama aslında onları adı doğruyd. Devlet o gün zorlamadığından biz de değiştirmedik. Bu gerçeği yok sayan ‘devrimci’ arkadaşlarımız ise maalesef bunu polemik konusu haline getirmeyi tercih ettiler.”

5.4.3. DİSK’te Yeni Sendikacılığın Somut Pratiği: Birleşik Metal-İş

Sıkıntılı geçen yaz aylarının ardından birleşme kararı 4-5 Eylül 1993 tarihinde gerçekleşen genel kurulda alınır.⁷³ Genel kurulda değişen dünya ve ülke koşullarında Otomobil-İş ile Maden-İş’in kendini yeniden tanımlama biçiminin “Birlik” olduğu ifade edilir (Birleşik Metal-İş, 1993, s. 5). Birleşme Genel Kurulu’nda konuşan DİSK Genel Sekreteri Süleyman Çelebi, DİSK’in kurucusu Maden-İş ile “12 Eylül karanlıklarında DİSK’in sınıf ve kitle sendikacılığı ilkelerini hayata geçiren” Otomobil-İş’in birleşme kararını alan delegeleri kutlarken, Birleşik Metal-İş Genel Başkanı Ali Rıza İkisivri ise birliğin kolektif bir çaba ile gerçekleştirmenin mutluluğunu yaşadıklarını ancak asıl zorunluğun bundan sonra başlayacağını, yeni sendikanın değişen koşulları iyi izleyerek, değişerek ve gelişerek büyüyeceğini dile getirir (Birleşik Metal-İş, 1993, s. 37). Ardından sözü alan Genel Başkan Vekili Murat Tokmak, Birleşme Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada, Birleşik Metal-İş’in sendikal ilkesinin, “çok renklilik, çok seslilik, açıklık, sınırsız ve koşulsuz demokrasi, katılım, inisiyatif ve yerinden yönetim” olacağını ifade eder ve bu birliğin başarılı olması için Kongre sonuçlandığı andan itibaren tek bir vücut olunması, Otomobil-İş ve Maden-İş ayrımının ortadan kalması gerektiğinin altını çizer (Birleşik Metal-İş, 1993, s. 42, 44): “Tek bir güç, tek bir yönetim, tek bir üye tabanı var Birleşik Metal’in çatısı altında. Ayrılık, gayrılık yok, olmayacak. Bunu geçmişimizi inkâr etmeden, üzerini küllemeden yapacağız. Bu andan sonra Otomobil-İş’in geçmişi bizim, Maden-İş’in geleneği sizindir.” Ancak yapılan bu öngörülü uyarı henüz bir yılı doldurmadan yaşanacakların

⁷³ Yeni sendikanın, yani Birleşik Metal-İş Sendikası’nın genel başkanlığına Ali Rıza İkisivri, başkan vekilliğine Murat Tokmak ve genel sekreterliğe Halit Erdem gelirken, Genel Yönetim Kurulu ise Servet Başkan, Naci Alansatan, Mehmet Çabuk, Ziya Yılmaz, Tayyar Elmas ve Kemal Daysal’dan oluşur.

önüne geçemeyecek, Maden-İş'liler ve Otomobil-İş'liler olarak taraflaşan Birleşik Metal-İş bir kaç ay sonra olağanüstü genel kurula gidecektir.

Maden-İş'li kadroların bir süredir üzerinde çalıştığı yeni sendikal yaklaşım, birleşik sendikanın ana doğrultusuna damgasını vurur. Dolayısıyla birleşik sendikanın çerçevesi çizilen temel yaklaşımı, karşıtlarının “çağdaş sendikacılık” olarak adlandırdığı anlayışın karakteristiğini taşır. Mevcut durumu ve eğilimleri gerçekçi, günün ihtiyaçlarına uygun olarak saptadığını ve geçmiş deneyimler ışığında sendikal politikasını belirlediğini vurgulayan Birleşik Metal-İş, Türkiye sendikal hareketine yeni bir açılım ve soluk getireceğini iddia eder (Birleşik Metal-İş, 1993, s. 17). Bilimde, teknolojiye ve iletişimde yaşanan büyük sıçramaların dünyada yarattığı hızlı değişimin diğer kurumlar gibi sendikaları da derinden sarstığını, karşılarına yeni sorunlar ve görevler çıkardığını ifade eden Birleşik Metal-İş, bu çerçevede sendikaların kendisini yeniden tanımlaması gerektiği sonucuna varır (Birleşik Metal-İş, 1993, s. 12). Türkiye'nin ise bu gelişmeleri hemen değil, ancak kısa sürelik bir gecikmeyle deneyimleyeceğini varsayan birleşik sendika, söz konusu gelişmelerin kendi faaliyet yürüttüğü işkolunda ise daha belirgin olarak yaşandığının, metal işkolundaki emek yoğun üretimin büyük ölçüde sermaye yoğun üretime dönüştüğünün, ancak diğer işkolları ile iç içe geçmişliğin sorunları daha da karmaşık hale getirdiğinin altını çizer (Birleşik Metal-İş, 1993, s. 12). Bu bağlamda yapılan yeni tanımlamaya göre, “bugün sendikaların en önemli görevi, demokratik bir iş yaşamını, özgür sendikal faaliyeti, onurlu ve güvenli çalışma ortamını” sağlamaktır (Birleşik Metal-İş, 1993, s. 14). Ayrıca sendikalar “işçi sınıfını, çalışanları doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren hiç bir soruna duyarsız kalmamalı”, bu sorunların çözümü için somut projeler, alternatif öneriler üretmeli, yükledikleri toplumsal işlevleri çeşitlendirmeli ve her alanda “çağın gereklerinin ısrarlı takipçisi” olmalıdırlar (Birleşik Metal-İş, 1993, s. 16). Maden-İş ve Otomobil-İş Genel Yönetim Kurullarınca görüşülmüş ve kabul edilmiş bu yaklaşıma göre, birleşik sendika “bilimsel teknolojik devrimi ve sonuçlarını iyi tahlil eden, yeni koşullara uygun politikalar geliştiren, emeğin kalifikasyonu, giderek artan eğitilmiş işgücünün sorunlarının çözümü ve onların örgütlenmesi, yeni teknolojinin tüm insanlık yararına kullanılması, tüketicinin ve çevre korunması gibi sorunlar karşısında en büyük sivil toplum örgütü olmanın sorumluluğu” ile hareket etmelidir (Maden-İş ve

Otomobil-İş, 1993, s. 14-15). Bu bağlamda, birleşik sendikanın örgütlenme, toplu sözleşme ve eğitim politikaları yeni sendikal anlayışın somut hedeflerini açıkça ortaya koyar.

Örgütlenmenin sendikaların varlığının vazgeçilmez unsuru olduğunu belirten birleşik sendika, ilk hedefinin sendikal örgütlenmeyi engelleyen yasal ve fiili uygulamaların yanı sıra işverenlerin sendikalara karşı hareket kabiliyetini arttıran taşeronluk, geçici işçi, kapsam dışı personel ve serbest bölge uygulamalarının ortadan kaldırılması olduğunu açıklar (Birleşik Metal-İş, 1993, s. 18). Ayrıca geleneksel işçi tanımının dışında kalan mühendislerin ve teknik elemanların örgütlenmesine özel önem vereceğini ve sayıları hızla artan sanayi sitelerini örgütlenme alanlarından biri olarak saptadığını duyurur. Öte yandan, demokratik ve bağımsız bir sınıf ve kitle örgütü olarak gerçeklik ve açıklık ilkelerine göre sendikal demokrasiyi en iyi şekilde işleteceği sözünü veren Birleşik Metal-İş, örgütlenme perspektifini yalnızca işyerleri ile sınırlı kalmayacağını, toplumsal yaşamın farklı alanlarında hizmet ve faaliyet göstererek örgütlenme yeteneğini geliştireceğini dile getirir (Birleşik Metal-İş, 1993, s. 19).

Sendikaların sadece talep eden kurumlar olmaktan çıkması ve daha sorumlu davranması gerektiğini dile getiren Birleşik Metal-İş, yeni toplu sözleşme perspektifi kapsamında işçilerin üretim sürecinin planlanmasında, yönetim ve organizasyonunda söz sahibi olmasını, kalite ve standarda özen göstermesini, işletmelerde “toplam kalite yönetimi”nin uygulanmasını, sendikaların işverenle sağlıklı ilişkiler geliştirerek çeşitli sorumluluklar üstlenmesini talep eder (Birleşik Metal-İş, 1993, s. 20-21, 28). Son olarak, üyelerinin hak ve çıkarlarını korumak, değişen talep ve ihtiyaçlara cevap verebilmek amacıyla yeni, dinamik ve katılımcı bir eğitim anlayışını içinde olacağını vadeden Birleşik Metal-İş Sendikası, eğitim programlarının demokrasinin bir yaşam tarzı olarak kavranması, vatandaşlık kültürü ve bilincinin geliştirilmesi hedefine yöneleceğini, bu kapsamda özellikle insan hakları, çevre ve barış konularının işleneceğini izah eder (Birleşik Metal-İş, 1993, s. 22-23). Öte yandan, birleşik sendikanın sınırlarını çizdiği sendika-siyaset ilişkisi de yeni yaklaşımın özelliklerini barındırır (Birleşik Metal-İş, 1993, s. 28): Partiler üstü siyaset anlayışını reddetmekle birlikte “sendikamız siyasi partilerle organik ilişkiye girerek örgütsel bağımsızlığını

zaafa uğratmayacak, ancak programlarında işçi sınıfı ve tüm çalışanların yararına somut işler öneren partiler desteklenecek ve taahhütlerinin yerine getirilmesinin takipçisi olunacaktır.” Dolayısıyla Birleşik Metal-İş yeni sendikal anlayışın ilk somut örneği olarak Türkiye sendikal hareketi içindeki yerini alır.

5.4.4. DİSK 4. Ören Toplantısı: Geçen Bir Yılın Eleştirel Değerlendirmesi

Birleşik Metal-İş örneğinde olduğu gibi sendikal yaklaşım tartışması yalnızca soyut/teorik değil aynı zamanda somut/pratik bir tartışmadır. Zira 12 yıllık kayıpla yola devam etmeye ve toplumsal varlığını, meşruiyetini yeniden kazanmaya çalışan DİSK ve üye sendikalar son bir yıldır birbirinden farklı kararlar almış, çeşitli somut adımlar atmışlardır. Bir yıllık mücadele deneyimi örgütsel dağılımı bakımından 80 öncesine benzer bir tabloyu ortaya çıkarır. Genel-İş, Birleşik Metal’in temsil ettiği Maden-İş, Lastik-İş ve Tekstil gibi DİSK’in büyük sendikaları yeniden varlık kazanırken, parasal olanaktan yoksun bulunan Aster-İş, Basın-İş, Limter-İş, Dev Sağlık-İş, Deri-İş, Yeraltı Maden-İş gibi küçük sendikalar ise ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalır. Aynı şekilde, sendikal birleşmeler yoluyla gövde kazanan bazı üye sendikalar noter masraflarından kaçınırken, önünde böyle bir seçeneği olmayanlar ise iade edilen mal varlıklarının büyük bir bölümünü noter masrafları için kullanır. Bu bir yıllık sürecin bir diğer sonucu ise bazı DİSK üyesi sendikalar hakkında yüksek sesle dillendirilen yolsuzluk iddiaları olur. Hatta 8. Genel Kurul’da DİSK Başkanlığına aday olay Mukbil Zırtıoğlu’nun Genel Başkanlığını yaptığı Oleyis Sendikası hakkında bizzat DİSK’in kendisi yolsuzluk suçlamasında bulunur. DİSK Genel Sekreteri Süleyman Çelebi, Oleyis Sendikası’nın üç yöneticisinin mal alımlarında usulsüzlük yaptıklarını, sendika hesabının dışında sadece kendilerinin kullanabildiği ayrı bir banka hesabı açtırarak kişisel çıkar sağladıklarını açıklar (DİSK Basın Ajansı, 21.07.1993). Kol kırılır yen içinde kalır anlayışına karşı olduklarını ve bu olayda sorumluların bireyler olduğunu vurgulayan Çelebi, Oleyis Sendikası’nın Genel Başkanı Mukbil Zırtıoğlu, Genel Sekreter Mahmut Aydın ve Mali Sekreter Rıza Tırpancı adına sendika hesabı dışında, bu üç kişinin kullanabildiğini bir banka hesabı açıldığını ifade eder ve Sendika’nın mali durumuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapar (Cumhuriyet, 23.07.1993):

"Oleyis askeri darbeden sonra yeniden açıldığında, kayyumda birikmiş olan 28 milyar lirayı aldı. Bu para, faiziyle birlikte 39 milyar lirayı buluyordu. Şu anda sendikanın kasasında yaklaşık 9 milyar lira var. Sendikanın kasasından 30 milyar harcama yapılmış. Bu para ile bina alınmış, araba alınmış, sendikanın giderleri karşılanmış. Bu 30 milyar lira ile elbette ki iyi şeyler de yapılmış.Harcamalar sırasında usulsüzlük de yapılmış."

Marmara, Adana ve Antalya bölge delegelerinin yolsuzluk iddiaları üzerine topladıkları imzalarla olağanüstü genel kurul talebinde bulunurlar. Ancak bir ay içinde genel kurulun yapılmaması nedeniyle mahkemeye başvurulur ve Oleyis yönetimindeki 9 kişinin görevden alınmasıyla yerine kayyum atanır (DİSK Basın Ajansı, 21.07.1993).

"Yolsuzluk", "usulsüzlük" ve "kişisel çıkar sağlama" iddialarıyla sarsılan DİSK, Genişletilmiş Organlar Toplantısı'nı bu iddiaların gölgesinde yapar. Tüm gelişmeler ışında bir yıl sonra gelinen noktayı değerlendirmek amacıyla DİSK ve üyesi sendikaların yöneticileri bir kez daha Ören'de bir araya gelirler. 23-28 Temmuz 1993 tarihleri arasında gerçekleşen 4. Ören Toplantısı daha çok, bir yıl önce yine Ören'de ana hatları çizilen perspektif bağlamında yapılan bir iç değerlendirme niteliğindedir. DİSK Yönetim Kurulu sunduğu raporda, 1992 Ören kararlarının hayata geçirilmesi konusunda üye sendikaların büyük bölümünden çaba ve destek görmediklerini açıklar (DİSK, 1993c, s. 3). DİSK'e göre, bağlayıcı nitelikte olmayan bu kararların uygulanamamasının temel nedeni üye sendikaların büyük bölümünün yeterli maddi kaynaklara sahip olmaması, diğer bölümünün ise duyarsız davranması ve alınan tüm kararları hiçe saymasıdır. Ayrıca DİSK yönetimi, 1992 Ören toplantısında Araştırma Enstitüsü, İşçi Sağlığı ve Çevre Enstitüsü, DİSK Kültür Merkezi, Araştırma ve Dökümantasyon Merkezi ve DİSK Vakfı gibi kurumların bir an önce hayata geçirilmesi ve geliştirilmesi yönünde alınan kararların maddi olanaksızlıklar nedeniyle gerçekleşmediğini itiraf eder (DİSK, 1993c, s. 4). Aynı şekilde parasal kısıtlar nedeniyle eğitim dairesinin geçen yıl belirlenen hedefler doğrultusunda hareket etmesinin güçlüklerine değinen DİSK, bu sorunu çözebilmek amacıyla bir Eğitim Fonu kurulmasını önerir (DİSK, 1993e, s. 2).

Ciddi yasal engellere rağmen üyesi 12 sendikanın işkolu barajını aştığı ve üye sayısının iki yüz binin üzerine çıktığı müjdesini veren DİSK, bir an önce toplu iş

sözleşmesi sürecinin başlamasına kadarki sürede yapılacakların belirlenmesi ve toplu sözleşmelerde nasıl bir politika izleneceği sorusunun yanıtlanması gerektiğini vurgular (DİSK, 1993c, s. 2-3). Bürokratik, yasal sınırların arasına sıkışmış ve demokrasi anlayışı zayıf çalışma tarzını iç sendikal sorunlar arasında sıralayan DİSK yönetimi, bu tarzda ısrarcı olunmasını DİSK'in başarısının önündeki en önemli engellerden biri olarak tanımlar (DİSK, 1993c, s. 4). Bu bağlamda, işkolu temelinde büyük işletmelerde, göreceli olarak iş güvencesine sahip işçileri kapsayan dikey sendikal örgütlenme modelinin ötesinde işletmeleri, coğrafi bölgeleri, sınıfın farklı kesimlerini birbirine bağlayan yatay örgütlenmelerin ve yaşamının her alanına, her anına yayılan etkin bir sendikal mücadele anlayışının geliştirilmesi gerektiği öngörüsünü bir kez tekrarlar. Örgüt içi demokrasinin önemini vurgulayan DİSK, yatay ve dikey örgütlenmenin hızla yeniden şekillendirilmesini, buna uygun bir kurumsallaşmanın yaratılmasını ve üyelerinin karar alma süreçlerine katılımının artırılmasını önerir.

Diğer taraftan, DİSK'in geçen yıl Ören'de siyasal iktidara yönelik sergilediği iyimser tutumun da değiştiği gözlenir. 12 Eylül tahrifatının giderilmesi ve demokrasinin geliştirilmesi yönündeki vaatleri nedeniyle DYP-SHP koalisyonunu desteklediğini belirten DİSK, geçen bir yıllık süre boyunca bu konuda birtakım küçük adımlar atılmış olsa da köklü toplumsal çözüm beklentilerine yanıt verilmediğini ve yeni siyasal sürecin umutsuzluğu artırdığını dile getirir⁷⁴ (DİSK, 1993c, s. 1-2). Söz konusu siyasal atmosferde DİSK'in yalnızca işçi sınıfının değil, demokratikleşmekten yana bütün kesimlerin umudu olduğu, bu umudu boşa çıkarmamanın tek koşulunun ise bir yandan gerçek bir demokrasi için baskı grubu işlevini yerine getirmek diğer yandan, üyelerinin kendilerini geliştirmelerine olanak verecek şekilde kendi iç örgütlenmesini demokratik bir yapıya kavuşturmak olduğu sonucuna varılır (DİSK, 1993c, s. 4).

DİSK uzmanları tarafından 4. Ören Toplantısı'na sunulan rapor ise DİSK'i ve bağlı sendikaları bir tercih yapmaya zorlayan, somut çözüm yolları ortaya koyan daha eleştirel bir metindir. Bu raporun kendilerinin DİSK'e ve işçi sınıfı mücadelesine bağlılıklarının bir sonucu olarak ve tabanın söz ve karar sahibi olması ilkesine dayanarak gerçekleştirdikleri ortak bir çalışmanın ürünü olduğunu belirten DİSK'li

⁷⁴ Bu bir yıllık süreçte Turgut Özal'ın Nisan ayındaki ani vefatıyla Süleyman Demirel Cumhurbaşkanlığı koltuğuna otururken, Erdal İnönü ise SHP Genel Başkanlığı'nı bırakacağını açıklamıştır.

uzmanlar, hem kendi özel konumu hem de ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal koşullar nedeniyle DİSK'in çok önemli bir karar aşamasında olduğunun altını çizerek (DİSK, 1993d, s. 1). Verilecek karara bağlı olarak DİSK gelecek birkaç yılı ya güçlü bir konfederasyon olarak aşmak ya da güçsüz ve cılız bir örgüt olarak tamamlamak olasılığıyla karşı karşıyadır. Bu noktada dünya deneyimini izlemenin ve ondan sonuçlar çıkarmanın önemine değinen DİSK'li uzmanlar,⁷⁵ kapitalizmin yeniden yapılandığı bu dönemde dünya pratiğinin sendikal hareketin güç kaybettiğini gösteren birçok örnekle dolu olmasına karşın biz dizi ülkede sendikaların yeniden ağırlık kazanmasının mümkün olduğuna dikkat çekerler. Bir yandan, yüksek büyüme hızına karşın sürekli artan enflasyon, işsizlik sanayisizleştirme, özelleştirme ve taşeronlaştırma politikalarının sınıf mücadelesini zayıflatmanın en önemli aracı haline geldiği iktisadi koşullar öte yandan, rüşvet, yolsuzluk, faili meçhuller, yargısız infazlar, tırmanarak varlığını dayatan Kürt sorunuyla tam bir kaos görüntüsü veren siyasal koşullar altında DİSK'in önünde yalnızca iki seçenek olduğundan söz edilir: Teslim olmak veya yeniden yapılanmak (DİSK, 1993d, s. 2). Son bir yıllık çalışma döneminde DİSK'in sadece üye ve yetkili sendika sayısı ile değil, sendikal harekete ve topluma yapmış olduğu öneriler ile de önemli bir gelişme kaydettiğini teslim etmekle beraber ne var ki DİSK'i bu kritik noktaya getiren öznel ve nesnel koşullar şöyle sıralanır (DİSK, 1993d, s. 3-4):

“- Gerek DİSK gerek sendikaların çoğunluğu mali açıdan zayıflamışlardır.

-İşkolu yetkisi mücadelesi örgütleri yıpratmıştır.

-Yeni hedeflerin belirlenmesinde gecikilmektedir.

-Örgütlenme dönemi pratiği kadroların yeni dönem için yeterli olmadığını, bilgi ve/veya deneyim eksiklikleri olduğunu ortaya çıkarmıştır.

⁷⁵ Önemli bir bölümü 1977 yılında Abdullah Baştürk'ün DİSK genel başkanı seçilmesinin ardından Konfederasyon'un çeşitli dairelerinde çalışmaya başlayan ve 1980 sonrasındaki yeniden oluşum evresinde de DİSK üzerinde etkili olan uzman ekip, Faruk Pekin, Fahri Aral, Mete Sönmez, Yücel Top, Tuğrul Paşaoğlu ve Ahmet Asena'dan oluşur.

-Ülkenin toplumsal-siyasal hareketliliğinin çok yüksek olduğu 1980 öncesi dönemden kalan kadrolar işçilerin bugünkü konumunu kavramakta zorluk çekmekte, moral bozukluğuna düşmektedirler.

-12 yıl deneyimli kadroların bir kısmında sonuçları Oleyis ve Y. Haber-İş'te görülen ahlaki yıpranma yaratmıştır.

-Toplumun görece ileri kesimlerinin DİSK'den beklentilerinin yüksekliği baskılanma yaratmaktadır.

-Örgüt yapısı günün koşullarına uygun düşmemektedir.

-Sendikal mücadele anlayışında zaafılar ve tutarsızlıklar söz konusudur.”

Uzmanlar DİSK'in yeniden yapılanması için örgüt yapısındaki, mali yapıdaki ve insan malzemesindeki sorunlarını bir an önce çözmek zorunda olduğuna dikkat çekerler. Öncelikle örgüt yapısının günün ihtiyaçlarına uyarlanması gerektiği belirten DİSK'li uzmanlar, demokratik yapılanmanın gerçekleştirilememesi neticesinde üye sendikaların gönüllü katılımının ortadan kalktığı, maddi güç kullanılarak Konfederasyonun merkezi yapısının işlemez hale geldiği tespitinde bulunurlar (DİSK, 1993d, s. 4). Ayrıca 12 Eylül öncesinde var olan yönetim kurulu-yürütme kurulu-daireler şeklindeki örgüt yapısının yeni faaliyet döneminde yönetim kurulu-daireler biçimini almasıyla siyasi gruplar arasındaki güç ve erk paylaşımının şiddetlendiği, yürütmenin farklı güç odaklarına dağılmasıyla tıkanıklık riskinin arttığı ve böylece tüm bu sürecin demokratik denetimin dışına çıktığı ifade edilir. Çözüm olarak ise ara örgüt kademeleri oluşturulması, bunun da ötesinde sendikal demokrasiyi güvence altına alan bir anlayışla yeni bir örgütlenme modeli oluşturulması için derhal faaliyete başlayacak özel bir komisyon kurulması önerilir (DİSK, 1993d, s. 5).

Mali yapıdaki ve insan malzemesindeki sorunların aşılması için topluma dayatılan tek sosliliğe karşı seçenek oluşturabilecek, sendika üyelerine hizmet sunabilecek ve üyelerin faaliyetlere etkin katılımını sağlayabilecek nitelikte destek örgütlenmeleri kurulması tavsiye edilir. Ayrıca bu kurumların bürokratik, sendikal mücadeleden kopuk yapılara dönüşmemesi için örgütlenmenin asli unsurları haline getirilmesi gerektiğinin altı çizilir (DİSK, 1993d, s. 5). DİSK'li uzmanlar bu perspektifin bir uzantısı olarak Araştırma Enstitüsü, İşçi Sağlığı ve Çevre Enstitüsü,

DİSK Kültür Merkezi, Araştırma ve Dökümantasyon Merkezi'nin bir an önce hayata geçirilmesi konusundaki taleplerini yenilerler. Diğer taraftan, ye-kadro-yönetici düzeyinde insan malzemesiyle ilgili ortaya çıkan sorunların çözümünde “rgt pekiştirme” ve “eğitim seferberliği” çalışmalarının derhal başlatılması ve bu çalışmalarda DİSK-AR, basın-yayın ve eğitim dairelerinin aktif görev alması önerilir (DİSK, 1993d, s. 6). Sonuç olarak gelecekteki bir kaç yılın DİSK için var olma-yok olma sınavı anlamına geldiğinin altını çizen DİSK'li uzmanlar, bütün olumsuz etkenlere rağmen DİSK'in “12 Eylül sonrasının demokratik ve ekonomik umudu” olabilecek güçte olduğuna inandıklarını ve bu doğrultuda atılacak adımlara gereken katkıyı koymaya hazır olduklarını dile getirirler (DİSK, 1993d, s. 8).

Bir yıllık faaliyet dönemiyle ilgili eleştirel bir değerlendirme Lastik-İş Sendikası tarafından da yapılır. Lastik-İş Sendikası Genel Başkanı Durmuş Ali Yalnız, geçen yıl ren toplantısında yapılan önemli tespitlerin hâlâ geçerli olduğunu, ancak bir yıllık faaliyet döneminde buna uygun bir varlık sergilenemediğini ifade eder (Lastik-İş, 1993, s. 10). DİSK'in iki yüz bine varan ye sayısına aldanmadan eksik ve hatalarla birlikte kendi iç dinamiklerini objektif olarak analiz etmesinin gerekliliğine işaret eden Yalnız, yelerin bir bölümünün zaten örgütlü olan sendikaların DİSK'e katılması, bir bölümünün de bir tepkinin ürünü olarak DİSK'i tercih etmesiyle bu rakama ulaşıldığını, bu yöntemle ye sayısının en iyimser tahminle  yüz binlere ulaşılabileceğini, fakat bunun ötesine geçilemeyeceği öngörüsünde bulunur (Lastik-İş, 1993, s. 10). Ortaya çıkabilecek bu tıkanıklığı aşmak için DİSK'in sadece olması gerekeni vurgulayan değil, bunun gereğini yerine getiren bir yönetim anlayışıyla somut politikaları, örgütsel yapıyı ve araçları hızla yaratmasını talep eden Yalnız, başta DİSK Genel Merkezi olmak üzere tüm ye sendikaların yeni bir örgütsel yapıya kavuşması gerektiğine işaret eder (Lastik-İş, 1993, s. 11). Ayrıca ulusal ve uluslararası alanda sendikaların daha özelde ise DİSK ve ye sendikaların karşı karşıya olduğu sorunların yerine yolsuzluk tartışmalarının 4. Ören Toplantısı'na damgasını vurduğunu belirten devrimci demokrat kanat ise verimsiz geçen bu toplantının, DİSK yönetimindeki politika boşluğunu ve DİSK'e egemen olan kadroların sınıf mücadelesinden ne denli kopuk olduklarını gözler önüne serdiğini ifade eder (Devrimci Demokrat Platform, 15.09.1994, s. 5).

4. Ören Toplantısı'nda gerek DİSK yönetimi gerekse bazı bağlı sendikalar tarafından yapılan bu eleştirel değerlendirmeler, mücadele hedefleri ve alanları saptanmış ortak bir sendikal politika yoksunluğunu gün yüzüne çıkarır. Gelecek perspektifine ilişkin yönlendirici nitelikteki 3. Ören Toplantısı'nda yapılan tartışmaların ve bunun neticesinde kabul edilen sonuç bildirgesinin dikkate alınmadığını gösteren bir yıllık faaliyet dönemindeki uygulamalar, DİSK yönetiminin etkin bir varlık gösteremediğini buna paralel olarak üye sendikaların ise her birinin kendi yolunu kendisinin çizdiğini ortaya koyar. Bu tablo, 12 yıl aradan sonra sendikal hayata geri dönen DİSK içinde belirginleşen iki ana eğilimin dışında gelişen üçüncü eğilimi de gözler önüne serer. İlkesel, ideolojik ve programsal olarak belirli bir çerçeveye sunabilecek ilk eğilim, Devrimci Demokrat Platform'un temsilciliğini üstlendiği, çatışmacı endüstri ilişkileri tezine dayalı geleneksel sınıf sendikacılığı yaklaşımı iken; ikincisi Konfederasyon düzeyinde ortaya atılan ancak daha çok DİSK'li uzmanların geliştirdiği ve savunduğu, Maden-İş'li sendikacıların bir bölümünün de paylaştığı, örgütsel-pratik varlığını ise Birleşik Metal-İş Sendikası'nda kazanan, uzlaşmacı endüstri ilişkileri tezine dayalı yeni sendikal yaklaşımdır. Esasen fikri düzeyde çarpışan bu iki eğilimin dışında, ideolojik bir perspektiften ziyade kendisini tutum ve davranışlarla açığa çıkaran üçüncü eğilim ise kişisel hesapların da dahil olduğu kurumsallaşmış sendikacılığın gereklerini yerine getiren sendikacılar tarafından benimsenir. “Onlar tartışsın, biz bildiğimizi yaparız” diyen üçüncü kanadın niteliksel olarak bir önerisi olmadığını, buna karşılık bir sendikal politikayı davranışlarıyla önerdiğine dikkat çeken Ahmet Asena, bu gruptaki temel eğilimin bir an önce barajı aşarak toplu sözleşme yetkisi almaya çalışmak yönünde olduğunu ifade eder (Ahmet Asena ile görüşme, 04.06.2016). O yıllarda herkesin arayış içerisinde olduğunu belirten Asena, teorik tartışmanın kendileri ile Devrimci Demokrat Platform arasında olduğunu, ancak DİSK'e ve sendikalarına yön veren eylemlerin “tekniker sendikacılık” olarak adlandırdığı üçüncü grup tarafından yerine getirildiği tespitini yapar (Ahmet Asena ile görüşme, 04.06.2016). Ferda Koç da yine bugünün bilgisiyle o günlere bakarak benzer bir değerlendirme yapar. 3. Ören Toplantısı'na devrimci demokrat kanatla birlikte katılan Koç, kendilerinin teorik olarak bütünlüklü bir modelden ziyade parlak kelimelerle bezenmiş bir söylemle mücadele ettiklerini, oysa gerçek “düşmanı” görmeyerek hata yaptıklarını dile getirir (Ferda Koç ile görüşme, 23.05.2016). Sendika

yöneticilerinin sosyal demokrat dahi olsa siyasal bir perspektife sahip olmadığı takdirde geriye kişisel hırslar, milletvekilliğine sıçramaya çalışan kariyerist hesaplar kaldığının altını çizen Koç, şu yerinde tespiti yapar (Ferda Koç ile görüşme, 23.05.2016):

“1990’larda Türkiye’de sendikal hareketin doktriner evrimi ‘çağdaş sendikacılık-sınıf sendikacılığı’ tartışmasının içinden gerçekleşmedi, aksine pratik bir süreç olarak yaşandı. Keşke birileri açıktan bunları söyleseydi de biz de kavgasını verseydik. Bu noktada şunu vurgulamalıyım ki öyle sistematik, bütünlüklü bir tez de karşımıza çıkmadı. Hatta bir süre sonra bizim tezlerimizin tamamı neredeyse kabul edildi. Ancak sadece yazıldı, hiç bir şekilde uygulamaya geç(e)medi.”

Birleşik Metal-İş Genel Sekreteri Halit Erdem ise çoğunluğu oluşturmasa dahi belirli bir ağırlığa sahip üçüncü kanadı tarif ettikten sonra kendi tutumlarını şöyle eleştirir (Halit Erdem ile görüşme, 06.06.2016):

“Sendikacılıkta şöyle kötü bir yan vardır. Bir kongre yapılır, iki taraf oluşur. Sonra üçüncü bir kişi çıkar ve her iki tarafla da görüşür, konuşur bir bakarsınız ki, seçilen o üçüncü kişi olur. İşte orada kendi kişisel ikbalini arayan insan tipi vardır. Bu profil DİSK’te de vardır, en faal olduğu yıllarda dahi vardı. Kanaatimce bizim hatamız şu oldu; biz devrimci sendikacılarla ittifak yapabiliydik. Belki onlar bizimle yapmazlardı ama biz yapmalıydık. Çünkü onlar DİSK adına sınıf saflarında mücadele ediyorlardı. Bu esnekliği gösteremediğimiz için hatalı olduğumuzu düşünüyorum.”

Farklı kanallardan benzer sonuçlara ulaşan bu saptamaların ortak paydası ise kendisini ispatlamış, kabul ettirmiş ve Abdullah Baştürk’ün şahsında cisimleşmiş sendikal önderliğin Kemal Nebioğlu tarafından doldurulamadığı yönündeki yorum olur. Yeniden sendikal yaşama dönüşte Nebioğlu yönetimi kısa vadeli çıkar kavgalarının önüne geçen, bir anlamda başlamadan bitmeyi engelleyen bir ara dönem lideri olur. Fakat birleştirici ve toparlayıcı olması beklenen bu liderlik, ihtiyaç duyulan iradi gücü ortaya koyamaz ve 4. Ören Toplantısı’nda açıkça dillendirildiği üzere ciddi bir kaynak ve enerji israfına yol açar. Gerekçe her ne kadar tabanın söz ve karar sahibi olma ilkesi doğrultusunda örgütlenmiş işçilerin iradesinin yönetime bir an önce yansıtılması olsa da esasen Konfederasyon yönetimindeki tıkanma, 4. Ören Toplantısı’nda erken genel kurul kararının alınmasının altında yatan temel dinamiktir. 9. Genel Kurul’a kadar

geçen bir yıllık sürede Konfederasyon faaliyetleri büyük ölçüde askıya alınıp başkanlık yarışına giden yolda çeşitli kulisler, yeni ittifaklar yapılırken, üye sendikaların başlangıçta yakaladığı ivme ise yavaş yavaş azalır.

5.5. DİSK’te İlkinden Farklı Bir Kurumsallaşma Süreci

5.5.1. 9. Genel Kurula Doğru: Şiddetlenen Başkanlık Yarışı

1994’e gelindiğinde 330 bin üyeye ulaşan DİSK (1994a, s. 1) sendika üyeliği konusunda esasen pastayı büyütememiş ancak mevcut pastadan pay almaya çalışmıştır. DİSK’in yeniden faaliyete geçerek örgütlenmeye başlamasının ardından, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın yayımladığı yüzde 10 işkolu istatistiklerine itirazlar yoğunlaşır. Yeniden örgütlenme çalışmalarına başlayan DİSK üyesi sendikalar, Çalışma Bakanlığı kayıtlarında yer alan, ancak gerçekte var olmayan işçi ve işyerlerini neredeyse tek tek tespit eder ve yapılan bu tespitler, DİSK-AR tarafından "Türkiye'deki Anti-sendikal Düzenin Kısa Bilançosu" adıyla yayınlanan rapora konu olur (Cumhuriyet, 02.07.1993). Çalışma Bakanlığı istatistiklerinde işçilerin yüzde 30’unun “hayali” olduğuna işaret edilen raporda, bunun nedenleri kısaca şöyle sıralanır (Cumhuriyet, 02.07.1993):

"-2821 sayılı Sendikalar Yasası'nın geçici 2. maddesiyle düzenlenen ‘Ek-6’ uygulamasıyla, 1983 yılında sendikaların ‘üye’ olarak bildirdiği çok sayıda ‘naylon üye’ resmi kayıtlara geçerek istatistikler baştan sakatlandı.

-Bakanlık istatistiklerinden bir işçinin silinmesinin tek yolu noter kanalıyla sendikasına istifa ettiğini bildirmesi. İş değiştiren, istifa ederek sendikasız bir işyerinde çalışan, emekli olan işçi noter aracılığıyla sendikasından istifa etmezse-ki uygulamada çoğu kez böyle bir istifa olmamakta-Bakanlığın bu işçiyi kayıtlardan silmesi mümkün değil. Bu nedenle bakanlık, ölen işçi dahil hiçbir işçiyi kayıtlardan silememekte, bu durum da sendikalı sayısının sürekli şişmesine neden olmaktadır.

-Bakanlığın istatistiklerine esas oluşturan en önemli kaynak işverenlerin beyanları. Ancak işverenlerin çoğu işyerlerini açıp kapatırken, işçi alıp çıkartırken, böyle bir bildirimde bulunmuyor.

-Çalışma Bakanlığı istatistiklerini SSK istatistikleriyle karşılaştırmıyor.”

12 Eylül rejiminin yarattığı bu tablo karşısında yargı yoluna başvurarak gerçek işçi sayılarının belirlenmesini isteyen DİSK’li sendikaların bu talebinin reddedilmesiyle bir süre sonra onlar da mevcut işleyişe ayak uydurur. Bu durum bir yandan Türk-İş ile DİSK arasındaki yetki savaşlarını büyütüp toplu sözleşmelerin tıkanmasına neden olurken, öte yandan DİSK’e geçen binlerce işçinin işten çıkarılmasıyla sonuçlanır. Sendikal rekabet özellikle Türk-İş’e bağlı Belediye-İş ile DİSK’e bağlı Genel-İş ve Türk-İş’e bağlı Teksif ile DİSK’e bağlı Tekstil sendikaları arasında şiddetli yaşanır. Örneğin Tekstil Sendikası’nın Ocak 1992 yılından itibaren örgütlenme faaliyetine başlamasıyla sendika değiştirme nedeniyle işten çıkartılan işçilerin sayısı 2 bini aşarken, 9. Genel Kurul Çalışma Raporu’na göre 20 bin işçi DİSK’e üye oldukları için işten atılır (Cumhuriyet, 25.06.1993; DİSK, 1994a, s. III). Söz konusu sendikal rekabet TİSK’in raporuna dahi konu olur. TİSK Yönetim Kurulu tarafından hazırlanan raporda, Türk-İş’in 1992 yılının ikinci yarısından itibaren üye kaybettiği, ayrılan işçilerin özellikle DİSK’e bağlı sendikalara geçtiğine işaret edilirken, SHP’li Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının DİSK’in tarafını tuttuğunu iddia edilir (Cumhuriyet, 03.06.1993). Oysa TİSK’in iddiasının aksine, DİSK’in DYP-SHP iktidarına verdiği destek, hükümet icraatları ortaya çıktıkça azalmış, beklentiler karşılık bulamamıştır.

17 Nisan 1993 tarihinde Turgut Özal’ın beklenmedik vefatının ardından Süleyman Demirel’in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle 25 Haziran’da İstanbul milletvekili ve ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı Tansu Çiller’in başbakanlığında yeni bir koalisyon hükümeti kurulur. Eylül 1993’de ise Erdal İnönü’nün ayrılması üzerine SHP liderliğine seçilen Murat Karayalçın, DYP-SHP hükümetinin başbakan yardımcılığına gelir. Diğer taraftan, 1989 yılında işçi hareketindeki yükselişe paralel olarak gerçekleşen ücretlerdeki iyileşme eğilimine spekülasyon sermaye girişi, hızla artan kamu açıkları ve kâr marjıyla verilen karşı tepki, ülkeyi krize sürükler ve sıcak para girişinin duraklamasıyla çöküntü 1994 Ocak ayında gerçekleşir (Boratav, 2000, s. 209). Nitekim Türkiye kapitalizmi otoriter ve liberal eğilimlerin kimi zaman ciddi kutuplaşma yaşadığı, kimi zaman ise aralarında belirli bir dengenin olduğu bir salınım içinde hareket eder. Bu bağlamda, uluslararası kapitalist sistemin bir parçası olan Türkiye’nin neoliberal küreselleşme sürecinde yeniden yapılanmasının yol açtığı 94 krizi, kısa süreli ve göreceli gevşeme döneminin sona erdiğinin en açık göstergesi olur.

Dolayısıyla Çiller hükümetinin önünde çözüm bekleyen temel mesele, sinyallerini 1993'ün sonlarında makro ekonomik dengelerdeki bozulma, ihracattaki büyümenin durma noktasına gelmesi, dış ticaret ve cari işlemler açığının rekor düzeylere ulaşmasıyla vermiş olan finansal kriz olur. Kriz yönetimini mali sermayeye geniş alan açarak sürdüren Çiller hükümeti, krize 12 Eylül ve ardından gelen Özal hükümetlerinin sıkı sıkıya takip ettiği, ancak 1991 yılındaki DYP-SHP iktidarıyla kısa bir duraksama yaşayan “yapısal uyum” adı altındaki serbestleşme politikalarını büyük bir bağlılıkla izleyerek yanıt verir. Özellikle 1989 yılından sonra uzun dönemli stratejilerin bir kenara bırakılmasıyla yatırımları durma noktasına getiren günü kurtarma çabaları ve kısa yoldan para kazanmayı teşvik eden politikalar Çiller hükümetinin takip ettiği temel izlekler olur. Döviz kurlarında ortaya çıkan yüksek oranlı artışın yol açtığı panik karşısında Çiller hükümeti, 5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Tedbirleri’ni ilan eder. Bu, gelir dağılımında emek aleyhine olağanüstü bir bozulma ve yoksullaşma anlamına gelirken, sermaye içinse (özellikle rantiyeye sınıfı için) yüksek faiz/rant geliri demektir. Sonuç, düşük ücretler, yüksek işsizlik, yüksek devalüasyon ve yüksek enflasyon olur. Toplumun geniş kesimlerinde artan rahatsızlık DYP-SHP iktidarını sorgulanır hale getirir ve sekiz ay sonra hükümet erken seçime gitmek zorunda kalır.

Söz konusu iktisadi ve siyasi gelişmeler, 1990’lı yılların başındaki parametrelerden hareketle emek, sermaye ve siyasal iktidar arasında anayasadan çalışma yasalarına, iş güvencesinden vergi reformuna kadar bir dizi alanı içeren geniş gündemli toplumsal uzlaşma arayışını birçok kesimde olduğu gibi DİSK’de de sönümlendirir. Diyalog ve uzlaşma çağrılarıyla 12 Eylül’ün şekillendirdiği mevcut otoriter yapıda gedik açma umudunun yeşerdiği bu birkaç yıllık süreç 1994 kriziyle sona erer. Bu bağlamda, güçlü bir baskı grubu yaratmak amacıyla Kasım 1993’de Türk-İş, Hak-İş, DİSK ve Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu’nun (KÇSP) yanı sıra çok sayıda demokratik kitle örgütü tarafından oluşturulan Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu da etkisiz hale gelir. 5 Nisan kararlarını acı reçete olarak tanımlayan ve krizin işçi sınıfının sırtına yüklenmesine karşı çıkan bu örgütler, her ne kadar demokrasi platformunda bir araya gelerek ortak ilkelere anlaşmaya ve güçlü bir mücadele örgütlemeye çalışsa da ortaya çıkan tablo, çelişkili açıklamalar ve tavır alışlar

olur. Dolayısıyla “demokrasinin inşası, sendikal özgürlükler ve başta taşeronlaşma, güvencesizlik, özelleştirme saldırıları olmak üzere ekonomik sorunlarda güç ve eylem birliği” sağlanmasına yönelik oluşturulan bu üst örgütlenme, 1995 yılı sonlarında bütünüyle işlemez hale gelecektir (Koç, 2000, s. 148).

Neo-liberal politikaların hâkim olduğu, diyalog ve uzlaşma kanallarının kapatılmasıyla birlikte tek taraflı dayatma ve onaylatma mekanizmalarının belirleyici hale geldiği ve sendikaların etkisizleştiği bu dönemde, yaklaşan erken genel kurul DİSK’in en önemli iç gündem maddesidir. 1992’den beri yürütülen örgütlenme faaliyetleri neticesinde gövde kazanan, hem üye sayıları hem de maddi kaynakları bakımından DİSK’in büyük sendikaları yönetimin yeniden paylaşılmasını isterler. "8 büyükler" olarak bilinen Genel-İş, Bileşik Metal-İş, Lastik-İş, Tekstil, Sosyal-İş, Oleyis, Gıda-İş ve Banksen sendikalarının Nebioğlu’nun tekrar başkan olmasına karşı çıkmalarıyla genel başkanlık yarışı da başlar. 30-31 Mayıs 1994 tarihleri arasında toplanan DİSK Başkanlar Kurulu, 9. Genel Kurul’da oluşacak yeni yönetimin “örgütlü ve kurumsallaşmış” olan Bank-Sen, Birleşik Metal-İş, Genel-İş, Gıda-İş, Lastik-İş, Sosyal-İş, ve Tekstil’den birer kişinin katılımıyla belirleneceği hususunda uzlaşıldığını açıklasa da anlaşmazlık DİSK başkanının kim olacağı noktasında çıkar (DİSK Basın Ajansı, 31.05.1994). Adaylığını açıklayan ilk isim Tekstil Sendikası Genel Başkanı Rıdvan Budak olur. Yeniden faaliyete geçtiği iki buçuk yıllık dönem boyunca DİSK’in pasif kaldığı eleştirisinde bulunan Budak, "Düşüncelerini açıkça ifade eden, aktif, çalışkan ve üretken bir konfederasyon" olması için "yönetiminin yenilenmesi ve gençleşmesi gerektiğini" ve bu görevi de kendisinin üstlenmeye hazır olduğunu belirtir (Cumhuriyet, 05.07.1994). DİSK davasından beraat ettikten sonra sendikacılığı bırakarak müteahhitlik ile uğraştığını, ancak DİSK’in yolu açılınca hiç tereddüt etmeden geri döndüğünü ifade eden Budak, adaylık kararını şöyle anlatır (Rıdvan Budak ile görüşme, 23.05.2016):

“Bizim solculuğumuz aileden gelir. Evimiz neredeyse tüm o 68 kuşağına mesken olmuştur. Tabi bunların hepsi Kenan’ın (Budak) çevresiydi. Henüz 1970’lerde ilk kez sendikalı olduğumda ‘Ben DİSK’e başkan olacağım’ demiştim. DİSK açılınca döndük tabi, hayalleri olanlar döndüler. Bize dediler ki ‘Zaten işiniz gücünüz var, niye geldiniz?’ ‘Kardeşim dedim, sana mı bırakacağız, biz de çektik

bu işin kahrını.’ Ancak maalesef Baştürk’ü erken kaybettik, ardından Nebioğlu bayrağı devraldı. Onlar bizim için tarihsel figürler, kutsal değerlerdir. Ancak 1994’e gelindiğinde 300 bin üyeli bir konfederasyonun tabana dayalı olması, daha dinamik, daha üretken olması gerekiyordu. Sonuçta bizim de yaşımız gelmişti. Hem biz hem de süreç olgunlaşmıştı ve biz de adaylığımızı açıkladık.”

İkinci başkan adayı Sosyal-İş Sendikası Genel Başkanı Özcan Kesgeç’tir. "DİSK'in toplumsal değişim mücadelesi içinde aktif rol almasına katkı sunmak için" başkanlığa aday olduğunu ifade eden Kesgeç, 9. Genel Kurul delegasyonuna kendisinin genel başkan, DİSK Araştırma Dairesi Başkanı Kemal Daysal’ın ise genel sekreter olduğu bir formül önerir (Cumhuriyet, 04.08.1994). Kesgeç’in adaylığı, Gıda-İş ve Oleyis sendikaları tarafından desteklenmesine karşın esasen, DİSK içinde ciddi tepkilere yol açar. Zira Kesgeç, DİSK davasının devam ettiği yıllarda DİSK’in tarihsel olarak görevini tamamladığı ve mücadelenin artık Türk-İş’te yürütülmesi gerektiği öngörüsünde bulunmuş, ayrıca DİSK’in açılıp açılmayacağını belirsiz olduğu bu dönemde aynı sebeple Aksaray’daki büro çalışmalarına da katılmamış sendikacılardan biridir (Mehmet Atay ile görüşme, 24.05.2016). Öte yandan, 9. Genel Kurula bir hafta kala, aday sayısı üçe çıkar. Genel-İş Sendikası Genel Başkanı İsmail Hakkı Önal da DİSK Genel Başkanlığı'na aday olduğunu açıklar. DİSK’in toplumsal muhalefeti örgütleyebilecek tek sivil toplum örgütü olduğunu, ancak bugüne kadar bunun gereklerini yeteri kadar yapamadığını dile getiren Önal, DİSK’i ileriye taşıyacak aktif sendikal perspektifi inşa etme iddiasıyla yönetime talip olur (Cumhuriyet, 27.07.1994).

DİSK başkanlığına talip olan tüm adayların Konfederasyon merkezine yönelttiği temel eleştiri “politikasızlık”dır. Eleştirilere yanıt veren DİSK Genel Başkanı Kemal Nebioğlu, özellikle DİSK'teki genç kuşak yöneticilerle söylemde değil, ancak uygulamalar sonucunda aralarında ideolojik farklılıklar ortaya çıktığını ifade eder. Başkanlar Kurulu tartışmalarında ortaya çıkan yeni oluşumları izlediğini belirten Nebioğlu, "DİSK, gelişip güçlenmezse ve işçi sınıfının taleplerine yanıt veremezse, yeni bir DİSK doğar" diyerek DİSK’in siyasal, ekonomik ve ideolojik mücadeleyi bir bütün olarak sürdürmesi gerektiğinin altını çizer (Cumhuriyet, 05.07.1993; Cumhuriyet, 03.08.1994). İki buçuk yıllık geçiş dönemi boyunca DİSK içindeki farklı eğilimleri

gözeterek toparlayıcı olmaya çalışan ancak belirli bir ağırlık merkezi yaratamayan Nebioğlu, umulanın aksine daha geleneksel bir profil çizer ve 9. Genel Kurul'a giden süreçte DİSK'te beklenen "yeniden yapılanma"nın hayal kırıklığıyla noktalanacağı görüşü ağırlık kazanır. Bu kaygıyı taşıyan beş DİSK uzmanı DİSK'in geleceği için profesyonel sendikacıları uyaran iki açıklama yaparlar. 5 Temmuz 1994 günü yayımladıkları ilk deklarasyonda, 9. Genel Kurul'un önündeki görevin yeni bir başkan seçmek değil, mücadele hedeflerini, yöntemini ve araçlarını doğru saptamış eylemli bir DİSK yaratmak olduğunu vurgularlar (Cumhuriyet, 07.07.1994). Genel Başkan Başdanışmanı Faruk Pekin, Eğitim Dairesi Müdürü Fahri Aral, Örgütlenme Dairesi Müdürü Mete Sönmez, DİSK Koordinatörü Ahmet Asena ve Tekstil Sendikası Genel Başkan Danışmanı Tuğrul Paşaoğlu imzasıyla yayımlanan deklarasyonda, perspektifini, hedeflerini, mücadele programını ve toplumsal projelerini belirleyemediği takdirde DİSK'in tarih biliminin konusu olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna dikkat çekilir. 8. Genel Kurul'da birçok karar alındığına, ancak aradan geçen zamana rağmen bu kararlara ilişkin hiçbir adım atılmadığına işaret eden uzmanlar, sendikaların yalnızca yüzde on barajını aşmaya odaklandıklarını, bu durumun ise niceliğin niteliğin önüne geçmesine ve yanlış, gereksiz kadrolaşmaya yol açtığını dile getirirler (Cumhuriyet, 07.07.1994). Söz konusu perspektifsizliği 12 Eylül'ün ağır tahribatını yaşamış DİSK ve üye sendikaların yöneticilerinde gözlemlenen "sendikal yorgunluk" ile ilişkilendiren DİSK'li uzmanlar, yapılan yanlışlardan dönülmesini talep ederler. Yeni bir sendikal alternatif yaratmak amacıyla DİSK'in yeniden yapılanma sürecini başlatma olanağına hâlâ sahip olduğu görüşünün vurgulandığı deklarasyonda, DİSK'in mücadele içinde şekillenmiş ilkeleri ve birikimi ile bugün var olan sendikal krizi ve içinde bulunduğu özgül sorunları aşabileceğinin altı çizilir. Aynı uzman kadro mücadele alan ve hedeflerini detaylandırdıkları "DİSK 9. Genel Kurulu'nun Önündeki Görev" başlıklı ikinci deklarasyonda ise, yüzde 10 barajını aşmaya yönelik örgütlenmenin kaçınılmaz olumsuz sonuçlarını taşıyan 9. Genel Kurul'un DİSK'in geleceğini belirleyecek şu altı noktayı değerlendirmesinin zorunluluğuna işaret ederler (DİSK 9. Genel Kurulu'nun Önündeki Görev, 1994): "DİSK ilkeleri, mücadele perspektifi, sendikal politika, toplumsal projeler demeti, örgüt yapısı, toplu iş sözleşmesi ve DİSK tüzüğü." Sendikal demokrasinin, katılım ilkesinin bir gereği olarak bu açıklamaları yaptıklarını belirten uzmanlara göre, esas hedef geçmişin mirasını iyi değerlendiren, sınıf mücadelesinin

ivmesini yakalamış bir DİSK’i yeniden yapılandırmak olmalıdır DİSK 9. Genel Kurulu’nun Önündeki Görev, 1994, s. 1). DİSK’li uzmanlar önerilerinin klasik kalıplara ve geleneksel yapılara alışmış olanlar için ürktücü gelebileceğini ancak asıl yapılması gerekenin değişen dünya ve ülke koşullarına teslim olmak ya da değişimi görmezden gelmek yerine, değişimin işçi sınıfının önüne koyduğu olanakları kavramak ve onun çıkarlarına uygun yeni mücadele yöntemleri geliştirmek olduğunun altını çizerler. “Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığı İlkeleri”ne yüklenen farklı anlamlardan dolayı bu anlayışın 1990’lı yıllarda işlerliğini yitirdiğini öne süren uzmanlar, bu ilkelerin devrimci bir ruhla günün koşullarına uyarlanmasının zorunluluğuna işaret ederler. DİSK yöneticilerinin sert bir dille eleştirildiği deklarasyonda, “Artık totemlerin ardına saklanamayız. DİSK rantını, idam cezasını, Davutpaşa koğuşlarını, Metris duruşmalarını, mağduriyetlerimizi kullanamayız. (...) Köprünün altından çok sular aktı. O günün sınıfsal mücadele boyutunu yansıtan 1980 öncesinin söylemleri artık eskimiş durumda” denilerek emperyalizmin sınıfın yapısını değiştirdiği, “bireyselleşme”nin ön plana çıktığı, hizmet sektörü, genç ve kadın işçilerin, işsizlerin, emeklilerin geçmişe göre daha fazla önem kazandığı koşullarda değişmeyen tek şeyin sınıfların varlığı ve sınıf mücadelesinin gerekliliği olduğu vurgulanır (DİSK 9. Genel Kurulu’nun Önündeki Görev, 1994, s. 2).

Uzmanlar, yeni yönetimin geniş taban tartışmaları ile yeniden tanımlanacak DİSK ilkeleri, mücadele perspektifi, sendikal politika ve DİSK istemleri önerisini altı ay içinde örgütlenecek Olağanüstü Genel Kurula sunmasını talep ederler. İşyeri dışındaki toplumsal faaliyetlerin artık sendikal mücadeleyi belirlediği tespitinin yapıldığı deklarasyonda, işçi hareketinin geriye çekildiği günün koşullarında sendikaların mutlaka toplumsal muhalefetle bütünleşmesi gerektiği savunulur. Bu bağlamda, Baştürk’ün ortaya koyduğu, kendilerinin de sürekli gündemde tuttuğu “işçilerin yalnızca ücretlerini değil, toplumsal rolünü de değiştireceğiz” şeklindeki formülasyonun önemine değinilir. Ayrıca 12 Eylül rejiminin çalışma yasalarına göre belirlenen DİSK tüzüğünün, bu yasaları aşan 87 sayılı ILO sözleşmesine göre yeniden düzenlenmesi gerektiği vurgulanırken, özgür bir tüzük oluşturmak için DİSK’in önündeki iki seçenek şöyle özetlenir (DİSK 9. Genel Kurulu’nun Önündeki Görev, 1994, s. 5): “Ya var olan sözde yasal çerçeveyi aşıp, sözde yasaları delip ILO

ilkelerini yaşama geçirecek ya da düzen anlayışına teslim olacak ve ayrıntılara boğulacaktır.” 9. Genel Kurul’un DİSK’in, "geleceği" hususunda “tamam mı devam mı?” sorusuna yanıt aradığı bir dönüm noktası olduğunu gören beş uzman, “DİSK’i DİSK yapan ilkeler terk edilecekse, devlet sendikacılığına teslim olunacaksa DİSK’i tarihe terk etmek daha hayırlıdır” kanaatine varırlar.

DİSK’in geleceğine yönelik sendikal perspektifinin tartışma konusu dahi yapılmadan başkanlık yarışına girişilmesinden rahatsızlık duyan bir başka kanat ise genel kurula hazırlık sürecinde Konfederasyon içindeki diğer muhalif sendikalarla biraraya gelerek daha geniş bir örgütlenmeyle platform haline gelmiş olan devrimci demokrat sendikacılarıdır. Söz konusu tablonun ortaya çıkmasının temel nedenini, 8. Genel Kurul’dan itibaren geçen iki buçuk yıllık süreçte ortaya çıkan politika boşluğu diğer bir deyişle tanımlı bir sendikal politika zemininde bulunulmamasıyla açıklayan Devrimci Demokrat Platform, bu eksikliğin yaşanan sorunların sendikal yaklaşım tartışmalarının uzağında, daha çok kişisel çekişmelere, günlük hesaplar etrafındaki sürtüşmelere dayanmasına yol açtığını ifade eder (Devrimci Demokrat Platform, 04.08.1994, s. 4-5). 9. Genel Kurul’a gelinen aşamada DİSK’in ya kendi köklerine doğru çekilmek ya da yok olup gitmek noktasında bir tercihte bulunmak zorunda kalacağına dikkat çeken Platform, bu genel kurulun bir dönüm noktası olduğu hususunda DİSK’li uzmanların değerlendirmesini paylaşır (Devrimci Demokrat Platform, 15.09.1994, s. 8). 1994 Mayıs ayı sonunda DİSK Başkanlar Kurulu tarafından alınan sekiz büyük sendikanın yeni yönetimi kendi aralarında belirleyeceği yönündeki kararı sert bir dille eleştiren ve bu yaklaşımı “uzlaşmacı-bürokratik” sendikacılığın uzantısı olarak gören Platform, bu yolla örgütlülüğün üye fişlerine, büyüklüğün ise kasaların büyüklüğüne indirgendiğini, DİSK yönetiminin “baba mirası” gibi paylaşılmaya çalışıldığını savunur (Devrimci Demokrat Platform, 15.09.1994, s. 6). Bu sürecin dışına itilen ve DİSK’in küçük sendikalarından oluşan Platform, 8 Temmuz 1994 tarihli Başkanlar Kurulu toplantısının ardından DİSK içerisindeki diğer muhalif unsurlarla da görüşeceklerini ve daha geniş bir örgütlenmeyle genel kurula yönelik delegasyon çalışmalarına başlayacaklarını duyurur. Bu anlamda, DİSK’in sınıf ve kitle sendikacılığı temelinde yeniden yapılandırılması hedefini paylaşan tüm delegelere Devrimci Demokrat Platform çatısı altında bir araya gelme çağrısında

bulunur. 9. Genel Kurul'un DİSK'in içinde bulunduğu bunalımın nasıl aşılabacağı sorusuna yanıt vermek, etkin bir mücadele programı ortaya koymak ve bu programı uygulama güç ve kararlılığına sahip bir yönetim oluşturma göreviyle karşı karşıya olduğunu söyleyen Platform'un belirlediği Kongre hedefleri arasında şu üç madde dikkat çekicidir (Devrimci Demokrat Platform, 15.09.1994, s. 9):

“-DİSK içinde yönetici konumunda olan ama sendikal politika ve anlayışları DİSK karşıtı olan kadrolarla yeminli sosyalizm düşmanlarının DİSK merkez organlarında görev alması kesinlikle engellenmelidir.

- DİSK'in örgütlenmesi açısından işkollarının stratejik önemi, mevcut örgütlenmelerin nicel ağırlığı açısından Genel-İş, Birleşik Metal ve Tekstil sendikaları yönetimde yer almalıdır.

- Devrimci eğilim DİSK'in gelecekteki politikalarında önemli bir ağırlık oluşturmak için üç kişiyle yönetime girmelidir.”

Özcan Kesgeç'in genel başkanlık, Kemal Daysal'ın ise genel sekreterlik adaylığını ilk madde çerçevesine değerlendiren Platform, açıkça bu iki isme karşı olduğunu ifade eder ve belirlenen hedefler doğrultusunda diğer sendikalar ve başkan adaylarıyla uzlaşma noktalarının arandığı çeşitli görüşmeler yapar. Yapılan görüşmeler sonucunda Birleşik Metal-İş, Genel-İş ve Tekstil sendikalarından bazı delegelerin katılımıyla genişleyen Devrimci Demokrat İşçi Platformu, genel kurula sınıf ve kitle sendikal anlayışı zemininde bir araya gelen devrimci demokrat delegasyonun iradesini egemen kılma çağrısında bulunur (Cumhuriyet, 28.07.1994). Büyük sendikaların yeni yönetimi belirleme konusundaki tutumlarını eleştiren Platform, 12 Eylül sonrasında sendika yönetimlerine hâkim olan uzlaşmacı-bürokratik sendikal anlayışın örgüt içi demokrasi ilkesini çiğneyerek genel kurul iradesini ipotek altına almaya çalıştığını dile getirir. Çağrı metninde, 9. Genel Kurul'un DİSK merkezindeki devlet güdümlü, sınıf uzlaşmacı ve bürokratik sendikal anlayışları yönetimden uzaklaştırarak yeni işçi kuşağının önünü açması gerektiği vurgulanır (Cumhuriyet, 28.07.1994).

Özetle, farklı bakış açılarına sahip olmakla birlikte bir uçta uzmanların diğer uçta Devrimci Demokrat Platform'un olduğu DİSK içindeki muhalif kesimlerin üzerinde birleştiği ortak nokta uzun soluklu, ilkeli bir sendikal anlayışın ortaya

konulması meselesidir. Ancak bu itirazlara karşın devam eden yönetim pazarlıkları "ilkelerin" önüne geçince umutlar genel kurula kalır.

5.4.2. DİSK 9. Genel Kurulu: “Devrimci Sendikacılık ile Yeni Sendikacılığın” Beklenmedik İttifakı

DİSK’in 1980 sonrasındaki yapılanması hususunda bir dönüm noktası olan, bir anlamda DİSK’in geleceği için "tamam mı, devam mı?" sorusu anlamına gelen 9. Genel Kurul, 4-7 Ağustos 1994 tarihleri arasında İstanbul Dedeman Oteli’nde toplanır. İki yıl önceki genel kurulunu yasa gereği 1980 öncesi delegeleriyle gerçekleştirmek durumunda kalan DİSK, 14 yıl sonra ilk kez işçilerle buluşur. Dört gün sürecek olan Genel Kurul’un açış konuşmasını yapan Genel Başkan Kemal Nebioğlu, siyasal iktidarı hedef alarak 12 Eylül yasaklarının hâlâ sürdüğünü, en acı ekonomik kararların parlamentodan bir günde çıkmasına karşın ülkenin demokratikleştirilmesi için hiçbir adım atılmadığı eleştirisinde bulunur. Sol siyasetin parçalanmışlığına ve emekçilerin sorunlarına çözüm bulamadığına dikkat çeken Nebioğlu, işçi sınıfının siyasal platformdaki dağınıklığının sağın güçlenmesine yaradığını, serbest piyasa ekonomisi, yeni sağ, ultra milliyetçi ve şeriatçı akımlar ile büyük bir sağ dalganın ortaya çıkışından esasen solun sorumlu olduğunu ifade eder (Cumhuriyet, 05.08.1994). Nebioğlu, işçi sınıfının siyasal platformdaki dağınıklığının sendikal örgütlenmeyi daha da güçleştirdiğinin, geçmişteki gibi yükselen sol dalga ile birlikte sendikalara, DİSK’e koşan geniş kitlelerin olmadığını altını çizer ve bu noktada DİSK’e, düşen en önemli görevin işçi sınıfı ve tüm çalışanları kucaklayan bir ekonomik ve siyasi örgütlenmeyi ve mücadeleyi hayata geçirmek olduğunu vurgular (Cumhuriyet, 05.08.1994).

Nebioğlu’nun konuşmasından da anlaşılacağı üzere bir önceki genel kurulda açıkça ortaya konan DYP-SHP koalisyonuna karşı beslenen umutların sönümlendiği gözlenirken, aynı şekilde SHP’li siyasetçilerin de bu kongreye katılımlarının düşüklüğü ve SHP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın’ın son anda genel kurula gelmekten vazgeçmesi karşılıklı olarak ilişkilerin zayıfladığının göstergesi niteliğindedir (Milliyet, 05.08.1994). TİSK Başkanı Refik Baydur yanı sıra ICFTU temsilcisi Guy Ryder, ETUC temsilcisi Willy Buschak, ILO temsilcisi Ulrich Flechsenhar, Hak-İş Genel Başkanı Necati Çelik, SHP’li Çalışma ve Sosyal Güvenlik

Bakanı Nihat Matkap, SHP Parti Meclisi üyesi ve DİSK eski Genel Sekreteri Fehmi Işıklar'ın katıldığı Genel Kurul'un ilk gününde söz alan Türk-İş Genel Sekreteri Şemsi Denizer de 5 Nisan önlem paketini açıklayan hükümeti ve iktidar ortağı SHP'yi ağır bir dille eleştirir ve “Bu son uyarıdır. Buradan sonra hareket başlar” diyerek tavrını ortaya koyar (Cumhuriyet, 05.08.1994; DİSK, 1994b, s. 1).

1994 Türkiye finans krizi ve sendikal kriz, Genel Kurul'un ikinci gününde görüşülen çalışma raporunun ağırlıklı olarak ele alınan konuları olur. Raporla, DİSK uzmanları tarafından hazırlanan çeşitli metinlere, 8. Genel Kurul belgelerine ve 3. Ören Toplantısı kararlarına yansıyan bilimsel teknolojik gelişmenin Türkiye’de üretime ve dolayısıyla işçi sınıfının iktisadi ve toplumsal konumuna olumlu katkı yapacağı yönündeki iyimser beklentinin sönümlendiği gözlenir. 5 Nisan Kararları’nı Türkiye’de 1980’den bu yana sürdürülen ekonomi politikalarının iflası olarak değerlendiren raporda, ihracata sağlanan bütün teşviklere rağmen, dış ticaret açığının mutlak ve göreceli olarak büyümesinin engellenemediği, Türkiye’nin dışa bağımlı üretim yapısının, daha fazla ihracat yapabilmek için daha çok ithalat yapmayı gerektirdiği ifade edilir (DİSK, 1994a, s. 98). Bu bağlamda, özellikle 1989 yılından sonra uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle birlikte uygulanan yüksek reel faiz ve düşük döviz kuru politikasının sıcak para akışını hızlandırdığı, kısa dönemde büyük spekülasyon kazançların sağlandığı koşullarda, devletin uzun vadeli stratejileri bir kenara bırakarak kısa yoldan para kazanma, günü kurtarma faaliyetlerini teşvik ettiği vurgulanır. Raporla, finansal liberalizasyonun etkisiyle sermayenin üretime dönük alanlara yatırım yapmak yerine getirisi daha yüksek olan spekülasyon ticari alanlara yöneldiği ve rantiyecilik sınıfını güçlenmesine neden olan bu durumun, tasarruf oranlarının ve üretim kapasitesini artırıcı yatırımların dramatik şekilde düşmesine yol açtığı saptamasında bulunulur (DİSK, 1994a, s. 96-97). Bu bağlamda, yeni 5 Nisan paketlerine bir daha ihtiyaç duyulmaması, bağımsız, kendini yeniden üretebilen bir ekonomiye sahip olabilmek için kısa dönemli istikrar önlemlerinin ötesinde Türkiye’nin artık endüstriyel perspektifi ve stratejisi açıklığa kavuşmuş yeni bir sanayileşme hamlesi gerçekleştirilmesinin kaçınılmaz olduğu vurgulanır. Teknolojinin yaratıcı-yıkıcı etkisinden söz edilen raporda, ülkenin yapısal özelliklerine uygun olarak belirlenmiş sektörlerde kaynakların verimli kullanımına, objektif teşvik politikasına, eğitime, bilim

ve teknolojiye geniş kaynak aktarımına dayalı yeni bir sanayileşme stratejisi önerilir (DİSK, 1994a, s. 148-149).

Diğer taraftan, sendikal krizin masaya yatırıldığı çalışma raporunda, temel sorunun el konulmuş üyelerin yeniden kazanılması, 12 Eylül hukuku ile gelen barajların aşılması ile sınırlı olmadığı, bunun ötesinde dünya ölçeğinde başta sol siyaset olmak üzere sendikal hareketin de genel bir bunalım yaşadığı, örgütlülükte, moral güçte genel bir gerileme sürecine girdiği ve tüm bu sorunlara Türkiye özelinde katlanmış olumsuzlukların eklendiği vurgulanır (DİSK, 1994a, s. 36-37, 157-158). Sendikal mücadeledeki gerilemenin salt sermayenin saldırıları ya da bilimsel teknolojik gelişmenin sonuçlarıyla açıklanamayacağını belirtildiği raporda, esas meselenin işçi sınıfını karşı mücadeleye seferber edebilecek toplumsal bir projenin eksikliği olduğunun altı çizilir. Bu bağlamda, tarihsel olarak işçi hareketi ile eşit, özgür, sömürsüz bir toplum özlemine dayanan sosyalizm arasındaki dolaysız bağın perdelenildiği bugünün koşullarında, dayatılan küreselleşme ideolojisine uluslararası düzeyde karşı anti-kapitalist bir örgütlenme ve mücadele perspektifi geliştirmenin zorunluluğuna işaret edilir (DİSK, 1994a, s.158). İşçi sınıfının karşı karşıya olduğu değişimi kendi dışında görmeden, doğrudan müdahale edebilmesinin araçlarını yaratacak, yeni bir bilinç düzeyine ulaşabilmesi amacıyla başlatılacak bir seferberlik, söz konusu mücadele anlayışının yadsınamaz ön koşulu olarak tanımlanır (DİSK, 1994a, s.159).

Her genel kurulda olduğu gibi bu genel kurulda da çalışma raporunun az ilgi gördüğü ve genel havası itibariyle sönük, heyecansız ve coşkusuz geçtiği yönünde basında yapılan ortak yorumlara (Cumhuriyet, 05.08.1994; Milliyet, 06.08.1994) karşın tansiyon, seçimler yaklaştıkça yükselir. Yapılmış listeler ve pazarlıklar yok sayılarak en baştan, DİSK'teki tüm tarafları ve sendikaları temsil edecek tek bir listenin oluşturulması yönündeki genel eğilime rağmen 335 delegenin katılımıyla gerçekleşen Kongre'de üç başkan adayı yarışır. Ayrıca, sendikal politikaların ve ilkelerin tartışılması beklenirken, başkan adaylarının kulis faaliyetleri de tüm hızıyla sürer. Birleşik Metal-İş Sendikası, Genel-İş Başkanı İsmail Hakkı Önal'ın başkanlığında ve diğer iki aday Tekstil Başkanı Rıdvan Budak ve Sosyal-İş Başkanı Özcan Kesgeç'in

başkan vekili, Kemal Daysal'ın ise genel sekreter olacağı tek bir liste yapılmasını önerirken (Özsever, 06.08.1994), Kesgeç'in başkanlığını, Daysal'ın genel sekreterliğini kabul etmeyeceğini bildiren Devrimci Demokrat Platform ise Önal ve Budak'a aralarında anlaşarak yeni bir başkan adayı belirlemesini teklif eder. Ancak her iki öneri de adaylar tarafından kabul edilmez. Genel Kurul'un üçüncü gününde, DİSK Genel Başkanlığı için tek isimde anlaşılmamasını eleştiren Kemal Nebioğlu, "Ben daha tarih olmadım" diyerek yeniden başkan adayı olduğunu açıklarken, DİSK Genel Sekreteri ve Tekstil Yönetim Kurulu üyesi Süleyman Çelebi ise Tekstil Sendikası Başkanı Rıdvan Budak'ın aday olması nedeniyle genel sekreterlik adaylığından çekildiğini duyurur (Cumhuriyet, 07.08.1994; Milliyet, 07.08.1994). DİSK yönetiminin "SHP'nin kuyruğuna takıldı"ğı ve DİSK ilkelerini terk ettiği yönünde yapılan suçlamalara cevap vermek üzere söz alan Çelebi, hiç kimsenin DİSK ilkelerini rafa kaldırmaya gücünün yetmeyeceğini ancak günün koşullarda bu ilkeleri hayata geçirme konusunda karşılaştıkları zorluklardan bahsederek DİSK'in "eski DİSK" olmadığını ve eski örgütlülüğünün bulunmadığı gerçeğiyle yüzleşilmesi gerektiğini vurgular. SHP ile geliştirilen ilişkiler konusunda da özeleştirel bir değerlendirme yapan Çelebi, şunları dile getirir (Cumhuriyet, 07.08.1994):

"SHP ile ilişkiler oldu. Allahına kadar oldu. Göreve geldiğimiz, birçok kişinin kaçtığı zor dönemde işbirliği yaptık ama teslim olmadık. Yerel yönetimlerden ve genel iktidardan yararlandık. Ama işçi sınıfı çok zarar gördü. Yanıldık. Bizi yanıltılar. Bu koalisyona umut olarak baktık. 12 Eylül'ün tahribatının giderileceği vaatleriyle göreve geldiler. Ama hiçbirini yapmadılar."

Aynı şekilde eleştirileri yanıtlamak üzere delegelerin karşısına çıkan Genel Başkan Kemal Nebioğlu da kendilerinin DİSK ilkelerini lekeleyecek hiçbir davranışta bulunmadıklarının altını çizerek "Eski DİSK'i bilenler ondan çok şey beklediler. Ama eski örgütlülüğümüz yok. Meydanlara çıkacak halimiz yok. İşte son eyleminin ne ölçüde yerine oturduğunu sendika yöneticileri görmeli, kendileriyle hesaplaşmalı. Verin bana 12 Eylül öncesinin DİSK'ini, sonra hesap sorun" şeklinde konuşur (Cumhuriyet, 07.08.1994). Konuşmasının devamında 330 bin sayısına rağmen bunun bir örgütlenmeye denk düşmediğini belirterek Türkiye'nin 12 Eylül öncesinin DİSK'ine ihtiyacı olduğunu vurgulayan Nebioğlu'nun bu sözleri bir anlamda, başarısızlığın

kabulü niteliğindedir. Öte yandan, Nebioğlu'nun da açıkça ifade ettiği gibi 12 Eylül öncesinin DİSK'i, ikinci faaliyet döneminde, en azından Konfederasyon'un yeniden varlık kazanması için çabalayan tüm DİSK'liler nezdinde yöntem farklılıkları taşımakla birlikte varılmak istenen ortak hedeftir.

12 Eylül öncesinde olduğu gibi sınıf ile bağlarını kurmuş, tabanını mobilize etme yeteneğine ve sermayenin saldırılarını göğüsleyebilecek net bir ideoloji ve siyasete sahip olan DİSK'i yeniden yaratmanın gerekliliğini vurgulayan ve gidişat konusunda profesyonel sendikacıları uyaran iki deklarasyona imza atan isimlerden biri olan Genel Başkanlık Başdanışmanı Faruk Pekin de aynı oturumda söz almaya çalışır. Ancak gerginliğin hızla tırmandığı oturumda Genel-İş ağırlıklı bir grup, Pekin'in genel kurulda görevli bir delege olmadığını söyleyerek konuşmasına müdahale ederken, DİSK'in sol kültürünün bir parçası olarak yıllarca uzmanların ve profesyonel sendikacıların her koşulda birlikte mücadele ettiğini anımsatan Pekin ise bu yaklaşıma tepki gösterir (Cumhuriyet, 07.08.1994; Faruk Pekin ile görüşme, 02.06.2016). Her iki deklarasyonun vermek istediği esas mesajı, “Dikkat! Beyler, kötüye gidiyoruz, 12 Eylül'ün yapamadığını biz kendi kendimize yapıyoruz, yok olma tehlikesiyle karşı karşıyayız. Baştürk bunları bunları yapacaktı ama gitti ve bu görevler size kaldı” şeklinde özetleyen Pekin, Baştürk'ün vefatından sonra Genel-İş'in başına geçen İsmail Hakkı Önal'ın DİSK başkanlığını kendisini hakkı olarak gördüğünü belirtir ve Önal'ın etkisiyle yaşanan bu tatsız olayı kendisine karşı yapılmış ağır bir hakaret olarak değerlendirir (Faruk Pekin ile görüşme, 02.06.2016).

Yeni bir “uzmanlar krizine” neden olan bu olayın ardından yasal zorunluluk ve Bakanlık uyarısı nedeniyle tüzük değişikliği ve karar önerileri görüşülür. Bu kapsamda, genel merkezin Ankara'ya taşınması ve bir konfederasyonun edinmesi gereken hedefleri aştığı gerekçesiyle tüzüğün üçüncü maddesinde yer alan, “DİSK...., sınıfın onursal görevi olarak faşizme, diktacılığa, oligarşiye, baskıya, zulme ve işkenceci tüm rejim ve dikta yöntemlerine karşı mücadele etmeyi...temel amaç sayar” şeklindeki paragrafın değiştirilmesi önerileri üçte ikilik çoğunluk sağlanamadığı için kabul edilmez DİSK, 1994b, s. 4-5). Ayrıca Çalışma Bakanlığı'nın Konfederasyon'un adının

başında yer alan “Türkiye” sözcüğünün kaldırılması yönündeki talebi de delegeler tarafından reddedilir.

Genel Kurul’un son gününde gerçekleşen seçimlerde yönetim listelerinin tıkanmasıyla birlikte delegeler arasında sert tartışmalara hatta yumruklaşmaya kadar varan kavgalara tanık olunur. DİSK Genel Başkanlığı için ilk tur oylamada İsmail Hakkı Önal, Rıdvan Budak, Özcan Kesgeç ve Kemal Nebioğlu yarışır. Birleşik Metal-İş, Bank-Sen ve Oleyis sendikaları ile ittifak yapan Genel-İş Başkanı İsmail Hakkı Önal, ilk turda beklediği sonucu alamaz, ittifaka uyulmadığı gerekçesiyle tüm adaylarını geri çektiğini ilan eder ve delegelerini de yanına alarak genel kurul salonunu terk eder (Özsever, 09.08.1994). Genel-İş’in ayrılmasıyla değişen dengeler sonucunda yeni ittifaklar ve listeler ortaya çıkarken, ilkeli bir seçim yarışı beklentisi yerini tamamen delege pazarlığı realitesine bırakır. “Sosyalizme yüz çevirmiş ilerlemeci sendikacı” olarak tarif ettikleri Kemal Daysal’ın adaylığına şiddetle karşı çıkan Devrimci Demokrat Platform ile genel sekreterlik için Mehmet Atay isminde birleşen Tekstil ve Lastik-İş sendikaları ikinci turda ortak bir listeye çıkar (Devrimci Demokrat Platform, 15.09.1994, s. 10, 12). Hızlı bir örgütlenme faaliyetine girerek belirli bir başarı grafiği yakalayan Rıdvan Budak ile sosyalist eğilimli küçük sendikaların ağırlıklı olduğu devrimci muhalefet arasında yapılan ittifakta katalizör rolü oynayan DİSK’in “asker Mehmet’i”, Mehmet Atay olaylı Genel Kurul’daki beklenmedik adaylığında Özcan Kesgeç’in tavrının belirleyici olduğunu anlatır. DİSK’in yeniden faaliyete geçmesiyle Nisan 1992’de Sosyal-İş Sendikası Yönetim Kurulu üyeliğine seçilen Mehmet Atay, Sendika’nın Başkanı Özcan Kesgeç ile kısa bir süre sonra fikir ayrılığına düştüklerini, neredeyse tüm paranın kağıt üzerinde barajı aşmaya yatırılmasına karşı çıktığını ifade eder (Mehmet Atay ile 27.05.2016). Bu nedenle aralarının açık olduğunu belirten Atay, Sosyal-İş’in küçük bir sendika olmasına rağmen Kesgeç’in ağırlığı olan bir sendikacı olduğunu ancak Türk-İş’te birlik tezinin hararetle savunucularından olması nedeniyle ile ciddi tepki çektiğini ve tek amacının DİSK genel başkanlığı olduğunu dile getirir. 1980 sonrası yayıncılık yaparak hayatını kazandığını, ancak daha sonra DİSK’in açılmasıyla Sosyal-İş Sendikası’nda görev almak durumunda kaldığını söyleyen Atay, 1992 yılındaki 8. Genel Kurul’da yaptığı konuşmada, “sendikacılığı kucağımızda bulduğumuz için yalnızca bir dönem koşuluyla yapacağım. Bu görevi

yerine getirdikten sonra yayıncılık faaliyetlerine geri döneceğim” şeklinde sözlerine rağmen genel sekreterliğe giden süreci şöyle aktarır (Mehmet Atay ile görüşme, 27.05.2016):

“Özcan (Kesgeç) ile yaşadığımız gerilimden dolayı Sosyal-İş delegeliğinden çıkarılmıştım. Bu nedenle Ağustos’taki kongreye delege olarak katılmadım. Ayrıca çok hastalandığım için erken çıkmak durumunda kaldım. Dolayısıyla son gelişmelerden ve yapılan kulislere haberim yoktu. Baktım, akşam Ahmet Asena ile Tuğrul Paşaoğlu çıkageldiler. ‘Maalesef anlayamıyorlar, görüşmeler tıkanı. Bu nedenle seni genel sekreter olarak önereceğiz’ dediler. (Rıdvan) Budak, ‘Arkadaşlar konuşmuş seninle’ deyince ben de bir kere daha denemek istedim ve gidip Özcan (Kesgeç) ile konuştum. Başkanlıktan vazgeçip, genel sekreter olmasını önerdim. Özcan ‘Ben başkanlık için adaylığımı açıkladım, bunun dışındaki herhangi bir formülde yönetim kurulu üyeliğini kabul etmem’ deyince ‘Benden günah gitti’ dedim ve öyle adaylığımı açıkladım.”

Özcan Kesgeç’in adaylığını destekleyen Birleşik Metal, Sosyal-İş, Oleyis ve Gıda-İş ise ikinci tur için ayrı bir liste hazırlar. Bu turda Rıdvan Budak 132, Özcan Kesgeç 116, Kemal Nebioğlu 12 oy alırken, Kesgeç, bu sonuçlara göre seçilecek yönetimin DİSK’i tam anlamıyla temsil etmeyeceği gerekçesiyle adaylıktan çekilir. Tüzüğe göre ilk turda üçte iki, ikinci turda salt çoğunluğun sağlanamaması üzerine geriye kalan iki aday, Budak ve Nebioğlu üçüncü tura kalır ve son turda Budak 104, Nebioğlu 16 oy alırken, 133 boş oy çıkar (Özsever, 09.08.1994). Birleşik Metal, Sosyal-İş, Oleyis, Gıda-İş ve Bank-Sen yönetimlerinin tüm adaylarını çekerek boş oy kullanması nedeniyle Rıdvan Budak, zayıf bir çoğunlukla genel başkanlığa seçilir. Genel sekreterlik mücadelesini ise Kemal Daysal’ın Özcan Kesgeç ile birlikte adaylıktan çekilmesiyle Mehmet Atay kazanır. Olaylı geçen Genel Kurul’da diğer yönetim kurulu üyeliklerine Lastik-İş Başkanı Vahdettin Karabay, Oleyis Başkanı Enver Öktem ile Devrimci Demokrat Platform’un adayları Yeraltı Maden-İş Başkanı Çetin Uygur, Devrimci Sağlık-İş Başkanı Doğan Halis ve Tümka-İş Başkanı Sabri Kaplan seçilirler. Ancak bu sonuç, geniş sendikal tabanlı bir DİSK yönetimi oluşturma çabalarının boşa düştüğünü kanıtlarken, yeni yönetimin büyük sendikaların temsili ve mali desteği yönünden zayıf olacağı yorumlarına neden olur. Ülkenin genel ortamından etkilenerek yozlaşan sendikal alana ve bunun DİSK’e yansımalarına dikkat çeken Şükran

Soner (08.08.1994), küskün sendikaların maddi ve manevi desteklerini çekerek yeni yönetimi zorlayacakları tahmininde bulunur ve Genel Kurul sonuçlarıyla ilgili Şu benzetmeyi yapar: “Bol olaylı DİSK Genel Kurulu'nda yeni bir yönetim doğdu. Ancak çok sancılı, olumsuz ve ilkel koşullarda gerçekleşen bu doğumdan ocuk ve annenin sağlıklı kurtulup kurtulamadıkları henüz bilinmiyor.” *Milliyet Gazetesi*'nde Genel Kurul izlenimlerini aktaran Atilla zsever (09.08.1994) ise Soner'in değerlendirmesine katılmakla beraber, bağımsız sosyalist sendikacı Mehmet Atay'ın genel sekreterliğe seçilmesi ve Devrimci Demokrat Platform'dan üç sosyalist sendikacının yeni yönetiminde yer alması nedeniyle DİSK'in daha mücadeleci bir sendikacılık çizgisi izleyebileceği yorumunda bulunur.

Yukarıda özetlenmeye çalışıldığı üzere, Genel Kurul öncesinde asıl bloklaşma, ye tabanı ve maddi kaynakları açısından güçlü olan büyük sendikalar ile sosyalist eğilimli küçük sendikaların ağırlıkta olduğu Devrimci Demokrat Platform arasındayken, büyük sendikaların kendi aralarında uzlaŐamamaları nedeniyle kartlar yeniden karılır ve ortaya çıkan yeni ittifaklar neticesinde devrimci muhalefet Konfederasyon yönetimine ortak olur. Kendisini DİSK'in 1980 öncesinden gelen devrimci muhalefetin gelişmiş ve farklılaŐmiŐ bir evresi olarak tanımlayan Platform, Genel Kurul sürecini anlattığı broşürde öncelikle iki buçuk yıllık faaliyet dönemini değerlendirir. Bu bağlamda, “aędaŐ sendikacılık” olarak adlandırılan uzlaşmacı sendikal çizgiye karşı çıkararak sınıf ve kitle sendikacılığı için mücadele ettiğini açıklayan Platform, DİSK yönetiminin önemli bir bölümünün sendikal amaçlardan ziyade kişisel hırs ve çıkarları gereğince sendikacılığa geri dönmüŐ kadrolardan olduğunu ve tam da bu nedenle “aędaŐ sendikacılığın” dahi uygulanabilir, tutarlı bir sendikal strateji olmadığını açıkça ifade eder (Devrimci Demokrat Platform, 15.09.1994, s. 4). Aynı eleştirel yaklaşımla Platform çatısı altında biraraya gelen sendikaların iki buçuk yıllık faaliyetlerinin de muhasebesini yapar. Buna göre, maddi olanaksızlıklar, işkollarının ağırlıkla küçük iŐletmelerden oluşan ve kadro yetersizliği içinde bulunan devrimci muhalefet sendikaları, devletten ve sermayeden gelen saldırıların da etkisiyle DİSK'in önünü açabilecek bir g ve etkinliğe kavuŐmamıŐ; ve bu nedenle bu sendikaların etkinliği, daha çok teorik düzeydeki tartışmalar ile sınırlı kalmıştır (Devrimci Demokrat Platform, 15.09.1994, s. 7).

9. Genel Kurul'da ise elde ettiği iktidar avantajını kendi içinde yaptığı ilkeli kolektif çalışmayla ve “devrimci zorlama ile uzlaşmacı-bürokratik cepheyi” dağıtarak elde ettiğini öne süren Platform, sosyal demokrat cephedeki diğer adayların gelişmeler içinde etkisiz hale gelmesiyle tek aday kalan Rıdvan Budak'ın önerisini oybirliğiyle kabul ettiklerini ifade eder (Devrimci Demokrat Platform, 15.09.1994, s. 12-13). Devrimci muhalefet, Budak ile yaptığı ittifakı, DİSK'in büyük bir aşınmaya ve prestij kaybına uğradığı koşulların, taşın altına elini koyan sosyalist bir blok ile sosyal demokrat bir blokun işbirliğini zorunlu kılmasıyla açıklarken, bu ittifakın ortak paydasını ise içinden geçilen zorlu dönemde DİSK'i geliştirmek ve güçlendirmek olarak tarif eder (Devrimci Demokrat Platform, 15.09.1994, s. 12). Genel Kurul sonrasında yayımladığı broşürde, kongre sonuçlarını “Devrimciler DİSK Yönetiminde” başlığıyla duyuran Platform, artık devrimcilerin DİSK yönetiminde ağırlıklı bir unsur olduğunu ve DİSK'in geleceğini belirlemekte, bütünlüklü ve sınıf açılımlı politikalar üretmekte üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeye hazır olduklarını açıklar (Devrimci Demokrat Platform, 15.09.1994, s. 1). DİSK içerisinde zamanla bir blok olarak kurumsallaşan devrimci muhalefet, “9. Genel Kurul Bildirisi ve Karar Önerileri” adlı kitapçıkta ortaya koyduğu üzere tarihsel görev ve sorumluluğunu, sınıf ve kitle anlayışına dayalı “İşçilerin DİSK'ini yaratmak” olarak belirler (Devrimci Demokrat Platform, 04.08.1994, s. 6). Ancak yüklendiği bu görev ile kendi örgütlülük düzeyi arasındaki açığı farkını ortaya koyan Platform, bu konudaki tereddütlerini ise şöyle dile getirir (Devrimci Demokrat Platform, 15.09.1994, s. 23):

“DİSK'e bağlı sendikaların yeni örgütlendiği işyerlerinden çıkan genç işçi önderleri ile devrimci sendikal kadroların buluşmasından doğan Platform henüz, tüm işkolları ve ülke düzeyinde istikrarlı bir birlik halinde örgütlenebilmiş değildir. (...) Platformun bugünkü hali bir çekirdek haldir. Hızla ve cesaretle kendi zemininde, ama, şu ya da bu nedenle platform dışında kesimlere ulaşmalı, onlarla bütünleşmeli ve DİSK'i geçmiş deneyleri ışığında gerçek bir sınıf örgütüne dönüştürme çabaları hızlandırılmalıdır.”

Diğer taraftan, Devrimci Demokrat Platform ile bireysel çıkarların, siyasi kaygıların ötesinde DİSK için birlikte çalıştıklarını, böylelikle birbirlerini yakından tanıdıklarını söyleyen yeni DİSK Başkanı Rıdvan Budak benimsediği sendikal ilkeleri şöyle özetler (Rıdvan Budak ile görüşme, 23.05.2016):

“Sendikalar yalnızca eleştiren, yalnızca talep eden kurum ve kuruluşlar değildir. Eğitimden sağlığa, sosyal güvenlikten insan hakları ihlallerine değin ülkenin her türlü sorunuyla ilgilenen örgütlerdir. Sendikalar sanayileşmeyi planlı bir kalkınma yolu olarak desteklerler. Bu açıdan kaliteli ve verimli üretimden sorumludurlar. Ancak bunun ön koşulu işçinin yönetime katılmasına imkân veren demokratik endüstriyel ilişkiler sisteminin varlığıdır. Bunlar Avrupa’daki çağdaşlarımızın savundukları ilkelere dir.”

Yeni dönemde kavga etmenin değil, genel mutabakatlar çerçevesinde sorunların çözülmesine katkıda bulunmanın belirleyici olduğunu kaydeden Budak, kendi yönetiminde DİSK’in talep müessesesi olmaktan çok üreten, ürettiğinden pay alan çağdaş, demokratik, katılımcı bir Türkiye’nin yaratılmasını amaçlayan bir sendikal anlayış geliştirdiğini izah eder (Rıdvan Budak ile görüşme, 23.05.2016). O dönem yeni olan birçok şeyi kendisinin söylediğini ve sol kesimden çok sayıda eleştiri aldığını belirten Budak, çağdaş sendikacılığın birtakım yakıştırmalardan ibaret olduğunu vurgular ve kendi yaklaşımını ise şöyle tarif eder (Rıdvan Budak ile görüşme, 23.05.2016): “Burada asıl kritik olan sınıfsal pozisyonları koruyarak günü iyi anlamak ve anlatmaktır. Eğer günü yakalamış bir sendikacıysan dünyanın, Türkiye’nin gidişatına dair bir perspektifinin olması gerekir, ben yalnızca toplu sözleşme yaparım diyemezsin. Bu nedenle ben ve benim gibi sendikacılar karşısında diğerleri klasik kaldı.”

Dönemin DİSK Koordinatörü Ahmet Asena, Budak’ın sendikal perspektifinin, esasen DİSK yönetimini paylaştığı devrimci demokrat kanadın “çağdaş sendikacılık” olarak adlandırdığı ve uzlaşmacı bir argüman içerdiği için hedef tahtasına oturttuğu yaklaşımın önemli bir örneği olduğuna dikkat çeker. Asena, kurulan bu ittifakı farklı sebeplerle aynı sonuca ulaşanların, ‘DİSK’i yaşatmalıyız’ diyenlerin ittifakı olarak tanımlar (Ahmet Asena ile görüşme, 04.06.2016). Ancak her noktada mutabık kalınan bir uzlaşmadan ziyade, bünyesinde bazı gerilim noktaları barındıran sancılı bir ittifak olduğuna dikkat çeken Asena, Tekstil Sendikası ile Platform yönetimini, 3. Ören Toplantısı’nda karşı karşıya gelen ancak DİSK’in geleceği konusunda arayış içerisinde olanların en somut adımlar atmaya başardığı, ortaya çıkan tüm sorunlara rağmen DİSK’in belirli bir canlılık kazandığı dönem olarak tarif eder (Ahmet Asena ile görüşme, 04.06.2016). Asena, bu dönemde küreselleşme, özelleştirme, demokrasi,

kadın sorunu gibi konuların ağırlık taşıdığı ve Platform sendikalarıyla birlikte hazırlanan eğitimlerin hızlandığını da sözlerine ekler.

5.5.3. 2000’li Yıllara Doğru DİSK: Kısa Bir Bakış

Yeni DİSK yönetiminin ilk ziyaretçilerinden birinin TİSK Genel Başkanı Refik Baydur olması, demokratik karar alma mekanizmalarına dahil olmaya ve toplumsal meşruiyetini yeniden kazanmaya çalışan DİSK için dışarıya verilen önemli bir mesaj niteliğindedir. Baydur, ziyareti sırasında verdiği demeçte DİSK’i "Bir zamanlar slogana, ideolojiye dayalı, ama bugünkü koşullarda kendini zamana uyduran bir konfederasyon" olarak tanımlar (Cumhuriyet, 11.08.1994). İşçi ve işveren örgütlerinin karşılıklı çatışmasından yalnızca "siyasilerin" yararlandığını öne süren Baydur, DİSK’in, ilkelerinden vazgeçmeden, işçilerin isteklerinden fedakârlık etmeden Türk sanayine önemli hizmetlerde bulunacağına inandığını dile getirirken, DİSK Genel Başkanı Rıdvan Budak ise "Önemli olan kavga etmek değil, mutabakat sağlamaktır. Bizim müşterekimiz Türkiye’dir” diyerek Baydur’un sözlerini onaylar. Sermaye çevreleriyle geliştirilen bu ilişkilerin DİSK’e ülke düzeyinde belirli bir meşruiyet sağladığını vurgulayan DİSK Örgütlenme Dairesi Müdürü Mete Sönmez, söz konusu ilişkilerin uygulamadaki karşılığını şöyle anlatır (Mete Sönmez ile görüşme, 26.05.2016): “Bu ilişkiler, yeniden ayağa kalkma sürecinde işveren tarafından kısmen de olsa açık saldırı gelmesini engelledi. Üye sendikalar örgütlenmek üzere bir fabrikaya gittiğinde, ‘Dün Rıdvan Budak ile Refik Baydur berabermiş, artık o kadar da problem değil’ gibi bir algı yarattı. Ancak mesela Bursa’da örgütlenmeye çalışıldığında tabi ki bu ilişkiler işe yaramadı.”

Yeni DİSK yönetiminin ilk icraatlarından biri çalışma programı hazırlamak olur. 19 Eylül 1994 günü Genel Başkan Rıdvan Budak DİSK’in 10. dönem mücadele hedeflerini ve çalışma programını kamuoyu ile paylaşır. DİSK Genel Merkezi’nde üye işçilerin ve bağlı sendikaların yöneticilerinin katılımıyla yapılan basın toplantısında Budak, 1992’deki ilk genel kurultan bu yana geçen iki yılda tüm yok etme çabalarına rağmen, DİSK’in ayakları üzerinde durmayı başardığı, belli başlı işkollarında asgari de olsa, bir örgütsel temel elde ettiği, ancak şimdi özlenen DİSK’i yaratmak için kolları sıvadıklarını duyurur (Milliyet, 20.09.1994). Budak, “Rollerin değil, kafaların değiştiği

bir Türkiye için” nihai hedeflerinin, “tarih önünde sınanmış ve doğruluğu defalarca kanıtlanmış” sınıf ve kitle sendikacılığı anlayışıyla, DİSK'i yeniden nitelik ve nicelik olarak işçi sınıfının öncü sendikal örgütü yapmak olduğunu açıklar (DİSK, 1994c, s. 4). Otoriter ve baskıcı kurum ve yapıları inşa eden, anti-demokratik 1982 Anayasası'nın bir an önce değiştirilmesi gerektiğini vurgulayan Budak, DİSK'in ILO sözleşmeleri çerçevesinde mücadele edeceğini ve örgütleneceğini söyler. Yalnızca demokratik bir anayasanın oluşturulmasını değil, toplumsal yaşamın tepeden tırnağa demokratikleştirilmesini görev kabul ettiklerini söyleyen Budak, öncelikli hedeflerinin “demokratikleşme” olduğunu, önümüzdeki dönemde “toplumun bütün kesimlerinin sınıf, ırk, cinsiyet, din ve dil ayrımı yapılmaksızın kendisini özgürce ifade edebileceği, düşünce ve inançları doğrultusunda örgütlenip, bunları topluma anlatabileceği ve iktidara gelebileceği bir demokrasi anlayışının vazgeçilmez bir yaşam tarzı haline gelmesi için mücadele” vereceklerini bildirir (Cumhuriyet, 21.09.1994; DİSK, Ekim 1994, s. 5). Yayımladığı broşürde, 12 Eylül'ün toplumun örgütlenme geleneğini ve bilincini körelttiğini ancak bu durumun baskıcı ve müdahaleci devlet politikaları kadar örgütlerin topluma güven vermemesinden kaynaklandığına işaret eden DİSK, işçilerin kendi öz örgütleri olan sendikalara güvenmesi için çaba harcayacağını, bu bağlamda aşağıdan yukarıya doğru örgütlenmenin ve genç sendikal kadroların yetişmesinin önünü açacak açıklığa, tabanın söz ve karar sahibi olmasına dayalı sendikal demokrasinin hayata geçirileceğini ifade eder (DİSK, Ekim 1994, s. 6-7). Yalnızca çalışanların değil, sınıfın ayrılmaz bir parçası olan işsizlerin ve emeklilerin de örgütlenmesine öncülük edeceğini belirten DİSK, üye sendikaların örgütlenme dairelerinin katılımıyla oluşturulan DİSK Örgütlenme Koordinasyon Kurulu'nu daha etkin bir yapıya kavuşturarak merkezi bir örgütlenme çalışması yürüteceğini, örgütlenmeleri daha etkin bir hale getirebilmek için bölge temsilciliklerini güçlendireceğini duyurur (DİSK, Ekim 1994, s. 9). Söz konusu örgütlenme anlayışına paralel olarak yeni çalışma döneminde DİSK Genel Başkanı'ndan başlamak üzere bütün sendikal kadrolar ve üyeler için eğitim seferberliği başlatılacağı dile getirilir. Ayrıca DİSK'in varlığını ve farklılığını zedeledikten, güç ve eylem birliği oluşturma çabaları, bu bağlamda diğer konfederasyonlarla birlikte örgütlenen Demokrasi Platformu içindeki faaliyetlerin geliştirilerek sürdürüleceği kaydedilir (DİSK, Ekim 1994, s. 13-14). Öte yandan, işveren örgütleriyle her türlü platformda her türlü sorunu

tartışmaya, bu sorunlara çözüm üretmeye hazır olduğunu belirten DİSK, tartışmaya açık olduğunu ancak devletin ve sermayenin dayatmacı politikalarına karşı çıktığını vurgular (DİSK, Ekim 1994, s. 14). Sosyal demokratların ile sosyalistlerin ittifakıyla oluşan ve sendikal hareketi yeniden tasavvur etme yolunda atılmış ortak adımlardan biri olan DİSK Yönetim Kurulu, sömürsüz bir Türkiye'nin yaratılması için DİSK'in "sivil demokratik bir kitle örgütü" olarak gereken her şeyi yapmaya hazır olduğunu açıklar (DİSK, Ekim 1994, s. 15).

DİSK'in konumunu ve işlevini yeniden düzenleyen bu çalışma programı kapsamında gerçekleştirilen "sigortasız çalışma" kampanyası, "mezarda emekliliğe hayır!" yürüyüşü ve Emekliler Sendikası'nın kuruluşu gibi bazı çarpıcı girişimlere rağmen söz konusu program tam anlamıyla hayata geçirilemez (DİSK, 1996, s. 35). Hem DİSK içindeki hem de DİSK dışındaki sorunların yoğunlaşmasıyla Konfederasyon yönetimi, yeni bir dönemecin eşiğine gelir. Böylece DİSK'in önündeki ağır engellere, bir de yönetim bunalımı eklenir. Bir yandan yalnızca Türkiye'de değil, dünya genelinde sendikal krizin açıkça tartışılmaya başlandığı, artan işçi sayısına rağmen sendikal işçi sayısının düştüğü, sendikal alanın hızla daraldığı, Türk-İş'in dahi kan kaybettiği dışsal koşullar öte yandan, Genel-İş ve Maden-İş gibi üye sayısı ve mali yönden güçlü sendikaların DİSK yönetiminde yer almayışının yol açtığı örgütsel tıkanıklık koşullarında Konfederasyon, zor bir dönemeç noktasına gelir. Tekstil Sendikası ile Devrimci Demokrat Platform'un ittifakıyla kurulan DİSK yönetimi, görevde kalabileceği bir buçuk yılı daha varken ve olağanüstü genel kurul için yasal bir zorlama gündemde değilken, seçimli genel kurul kararı alır. Olağanüstü genel kurulla Konfederasyon içi yeni bir uzlaşma aranır ve üye büyük sendikaların DİSK yönetimine yansımaları amaçlanır. Zira bu sendikaların yokluğu, örgütsel bütünlüğü ve yönetim kararlarının etkinliğini zayıflattığı gibi yönetimi mali açıdan da güçsüz bırakmıştır. Ahmet Asena DİSK'i olağanüstü genel kurula götüren içsel dinamikleri, "Maalesef bir buçuk yıl süren Budak ittifakının DİSK'in yeni dönem arayışını taşıyabilecek bir gücü yoktu. Lastik-İş Başkanı Vahdet Bey gerçekten çok sağlam durdu. Ancak taban çok farklı bir yapıya sahipti. Tekstil bir yerde örgütleniyor, üç gün sonra atıyorlar işçileri. Bir süre sonra insanları işe yerleştirmekten sendikaya bakamaz hale geliyorsun. Çetin (Uygur) Abiler fikri olarak varlar, fakat taban yok, maddi olanak yok. Bütün bu

unsurlar birleşince olağanüstü kongreye götüren karar alındı” şeklinde sıralar (Ahmet Asena ile görüşme, (04.06.2016).

DİSK Genel Başkanı Rıdvan Budak ise olağanüstü genel kurul öncesi yaptığı değerlendirmede, söz konusu genel kurulu gerektiren sorunları ve bunların çözümlerini gündeme getirir. Türkiye’de gerek siyasal gerek sendikal mücadele açısından yaşanan tıkanıklığa işaret eden Budak, sendikal hareketin hızla kan kaybettiğini, siyasal iktidar ve toplumun eğilimlerinin ise sağa kaydığını belirtir (Cumhuriyet, 29.12.1995). Sendikal hareketin gerilemesiyle sol hareketin gerilemesinin iç içe yaşandığını ve bu koşullar altında DİSK’in de en büyük sorununun örgütlülüğünün artmaması olduğunu vurgulayan Budak, olağanüstü genel kuruldaki bu tıkanıklığı aşacak yol ve yöntemleri ortaya koymasının beklendiğini dile getirir. Öte yandan, DİSK içinde paralı-parasız sendika ayırımına son vereceklerini vurgulayan Budak, yeni yönetim kurulunu oluştururken asıl ölçünün, örgütlü sendikaların yanı sıra birbirinden farklı eğilimlerin ortak olarak yönetimde temsil edilmemeleri olduğunu ifade eder (Cumhuriyet, 29.12.1995).

Yönetim kurulu kararı ve başkanlar kurulunun onayıyla DİSK Olağanüstü Genel Kurulu, 26-28 Ocak 1996’da Mecidiyeköy Kültür Merkezi’nde toplanır. Genel-İş Başkanı İsmail Hakkı Önal’ın da mevcut Genel Başkan Rıdvan Budak’ın da yeni bir başkanlık yarışı istememesiyle Budak, kongreye tek başkan adayı olarak katılır. 330 delegeden 270’inin katıldığı Olağanüstü Genel Kurul’da yapılan ilk tur oylamada, 197 oy alan Budak yeniden DİSK Genel Başkanı seçilir (Cumhuriyet, 29.01.1996). Genel sekreterliğe son genel kuruldaki tartışmalı isim Birleşik Metal-İş’ten Kemal Daysal getirilirken, diğer yönetim kurulu üyeliklerine Genel-İş Sendikası Genel Sekreteri Atilla Öngel, Bank-Sen Genel Başkanı Hulusi Karlı, Lastik-İş Genel Başkanı Vahdettin Karabay, Yeraltı Maden-İş Genel Başkanı Çetin Uygur ve Dev Maden-Sen Genel Başkanı Tayfun Görgün seçilir (DİSK Basın Ajansı, 31.01.1996). Budak yeni yönetim kurulunun belli olmasının ardından yaptığı konuşmada, “temsil sorunumuzu aştık. Artık bundan sonra mazeretimiz kalmadı. Var gücümüzle çalışmalıyız” şeklinde konuşur (Milliyet, 29.01.1996). 12 Eylül sonrası kurumsallaşan merkeziyetçi çalışma ilişkileri ve otoriter çalışma rejiminin sınırları içerisinde toplumsal meşruiyetini yeniden kazanan, sendikal ve siyasal alanda varlığını ispat eden DİSK, yaklaşık beş yıl

genel başkanlık görevini üstlenen Rıdvan Budak için önemli bir manivela sağlar ve 1999 seçimlerinde onu milletvekilliğine taşır. Budak'ın sendikaları sisteme eklemleyen mekanizmalardan biri olan sendikacı milletvekilliği kadrosuna dahil olmasıyla DİSK, yeniden kurumsallaşmasının ayaklarından birini de gerçekleştirmiş olur. Bu bağlamda Rıdvan Budak önderliğinde yeniden kurumsallaşmasını tamamlayan DİSK, bir gerçeklik ve denge arayışı neticesinde ortaya çıkmış pragmatist bir yaklaşımın ürünü olarak tanımlanabilir.

Öte yandan DİSK, olağanüstü kongre ile yönetim krizini bir şekilde aşmış olsa da sendikal hareketin örgütsel gücünde ve mücadele yeteneğindeki yıpranmaya paralel olarak varlık ve yokluk mücadelesi verdiği ciddi kriz koşullarında yeni bunalım ve tıkanmalarla karşı karşıyadır. Bu büyük resmin parçası olan DİSK, Olağanüstü Genel Kurul'da hem kendisi hem de sendikal hareketin geleceği için yeniden yapılanmaya ve stratejiye yönelik bir perspektif geliştirebilecek yegane özne olduğu iddiasını bir kez daha dile getirir (DİSK, 26-28 Ocak 1996, s.6): “DİSK, bütün işkollarındaki sendikal kadroların ve üyelerin aktif katılımıyla yeni bir sendikal program oluşturma yeteneğine sahip tek konfederasyondur. Ve DİSK, yeni dönemi cesaretle karşılayabilecek ve işçi sınıfının bütününü, yeniden etkin ve güçlü bir sendikal hareket içinde örgütleyebilecek ve mücadeleye seferber edecek sendikal kadroları; işçi önderlerini ve sendika yöneticilerini de kendi içinden çıkaracaktır.” Böyle bir misyonu üstlendiğini beyan eden DİSK yönetimi tarafından hazırlanan ve Olağanüstü Genel Kurul'da sendikaların oluşturduğu bir komisyonda tartışmaya açılan sendikal hedefler ve politikalar, yeni bir sendikal stratejinin zorunluluğunu ortaya koyar. 2000'li yıllara yaklaşırken bir bütün olarak sendikal hareketin kritik bir yol ayrımında olduğunu; ya yeni bir yükseliş dalgası yakalayacağını ya da etki gücünü daha fazla yitirerek zayıflayacağını belirten DİSK, işçi sınıfına ve onun örgütleri sendikalara yönelik tehditleri ise şöyle sıralar (DİSK, 26-28 Ocak 1996, s.6-10): Sermayenin egemenliğini pekiştiren küreselleşme, toplumsal bilincin köreltilerek bireyciliğin ön plana çıkarılması, kamu sektörünün daralması, esnekleşme, taşeronlaşma, kayıtdışı ekonominin genişlemesi, teknolojik değişim ve yeni emek yönetimi modelleri, işçi sınıfının iç yapısındaki farklılaşma, çekirdek işgücü ile çevre işgücü arasındaki büyüyen açığı farkı, devletin sosyal niteliğinin geri plana

çekilmesi, toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi, devletin emek üzerindeki denetiminin artması.

Gerek dünyada gerek Türkiye’de baş gösteren bu küresel tehditler karşısında yeni koşullara uygun mücadele yöntemleri ve örgütsel araçlar yaratamayan sendikal hareketin sadece ücret politikası üzerine kurulu ve toplu sözleşmeyle sınırlı sendikacılık ile bu saldırıyı savuşturamayacağını vurgulayan DİSK, bir bütün olarak sendikaların masaya yatırılmasının, eksikliklerinin ve hatalarının saptanmasının ve yeni bir sendikal stratejinin oluşturulmasının önemine değinir. Bu bağlamda DİSK, sınıf ve kitle sendikacılığı zemininde oluşturulmasını önerdiği yeni sendikal stratejinin temel unsurlarını sıralar. Öncelikle sadece var olan örgütlülüğü koruma çabasına dayanan sendikal anlayışın, tutuculaşmayı ve zamanla yok olma sürecini de beraberinde getireceğine dikkat çeken DİSK, sendikaların tutuculuğu aşması gerektiğini, kamu çalışanlarını, taşeron işçileri, yarı zamanlı çalışanları, gençleri, kadınları, teknik elemanları, beyaz yakalıları ve güvencesizleri kapsamı gerektiğini, açıklık ve katılımcılığa dayalı örgüt içi demokrasiyi tüm kurallarıyla hayata geçirmesi gerektiğini vurgular (DİSK, 26-28 Ocak 1996, s.13, 16-17). DİSK, kayıtdışı ekonominin sendikasızlaştırmada oynadığı rol nedeniyle kayıtdışına karşı etkin bir mücadele örgütleyeceğini, bu kapsamda organize sanayi bölgelerine özel önem vereceğini, kamu çalışanlarının grevli ve toplu sözleşmeli sendikal haklar mücadelesine aktif destek sunmakla birlikte işçilerin ve kamu çalışanlarının tek bir konfederal çatı altında toplayacak ortak çalışanlar yasası için mücadele edeceğini, işsizler ve emekliler gibi diğer sınıf kesimlerinin sendikal haklarının yasal zemine oturtulması için çaba harcayacağını, merkezi işleyiş içinde bölgesel inisiyatifleri arttırarak yatay örgütlenmeyi teşvik edeceğini ve tüm bu hedeflere ulaşabilmek için DİSK ilkelerini benimsemiş kadroların yaratılması için olanca gücüyle çalışacağını açıklar (DİSK, 1998, s. 12-14). Sendikal hareketin yeniden yükseliş evresine girebilmesinin demokrasinin geliştirilmesi ve genişletilmesinden geçtiğini öne süren ve bu doğrultuda yalnızca işçi sınıfının değil, toplumun geniş kesimlerinin de güveninin kazanılması gerektiğini belirten DİSK, sendikaların aynı zamanda demokrasi mücadelesinin ve toplumsal muhalefetin etkin bir unsuru olması gerektiğini, bu bağlamda insan hakları, Kürt sorunu, milliyetçilik ve din gibi konularda da politika üretmelerinin önemine değinir (DİSK, 26-28 Ocak 1996,

s.20). Buna göre DİSK, toplumsal muhalefetin ve demokrasi mücadelesinin yükseltilmesi doğrultusunda 2000'li yıllara yol alırken kendisine düşen görevleri; kitleselleşmenin sağlanması, yeni sendikal kadroların yetiştirilmesi ve günün koşullarıyla uyumlu kurumsallaşmayı sağlayacak yeniden yapılanmanın gerçekleştirilmesi olarak belirler.

1992 yılında yeniden faaliyete başlamasından itibaren DİSK'in ana gündem maddesi, sendikal hareketin etkinliğinin zayıfladığı, emeğe yönelik saldırıların şiddetlendiği ve yeni boyutlar kazandığı koşullara uygun hedef ve politikalar içeren yeni bir sendikal stratejinin belirlenmesi olur. Konfederasyon içinde çıkan fikir ayrılıklarına rağmen gücünü kitle dinamiğinden alan 1980 öncesinin DİSK pratiğine duyulan özlem yeni bir sendikal strateji hususunda belirleyici unsur, 12 Eylül öncesinin DİSK'i ise ulaşılmak istenen esas hedef olur. Ancak yeniden çalışmalarına başlamasıyla sendikal alana dinamizm katması, sendikal tıkanıklığı açacak yeni bir mücadele hattı kurması umulan DİSK, aldığı kararların, yaptığı tespitlerin ve geliştirdiği çözüm önerilerinin hayata geçirilmesi noktasında beklenen başarıyı gösteremez. 12 Eylül sonrası giderek derinleşen sendikal boşluğun DİSK'in açılmasıyla kapanacağını umanlar düş kırıklığına uğrarken, umutlar zamanla umutsuzluğa dönüşür. 1967 yılında DİSK kurulduktan kısa süre sonra üye olan, 80 sonrası genel sekreterlik görevini de üstlenen ve yaklaşık yarım asırdır işçi hareketinin tarihi anlarına tanıklık eden Mehmet Atay, DİSK'e karşı beslenen umutların neredeyse bir efsane haline gelmiş olan tarihsel mirastan kaynaklandığına işaret eder. 1993 yılında Uğur Mumcu'nun öldürüldüğü hafta Adana'ya gittiğini, on binlerce kişinin katliamı protesto için Adana'nın en büyük caddesinde toplandığını, çeşitli sosyalist örgütlerin, sivil toplum kuruluşlarının, Türk-İş'in pankart açtığını ancak o pankartların arkasında yeterince insan olmadığını ve binlerce kişinin kortejin dışında durduğunu anlatan Atay, anekdotun devamını şöyle özetler (Mehmet Atay ile görüşme, 27.05.2016):

"Biz DİSK'in pankartını açınca birden bire arkamızda binlerce insan toplandı. Yanımdaki arkadaşına dönüp şunu söyledim: 'DİSK efsanesi hâlâ devam ediyor. Bunun efsaneden çıkıp gerçeğe dönüşmesi noktasında toplumda yüksek bir beklenti var. Umarım bunun altında kalmayız.'"

Ancak tüm çabalara karşın beklentileri karşılayamadıklarını dile getiren Atay, bugün neredeyse komadaki bir hasta konumunda olsa da 80 öncesinde Türkiye solunun en geniş emekçi örgütlenmesini gerçekleştirmiş olan DİSK'in, halen yarattığı efsane ile toplumsal hafızada sol denildiğinde ilk akla gelen sözcük olduğunu vurgular.

Yeniden faaliyete geçtiği dönemden itibaren 1998 yılına kadarki çalışmalarını değerlendiren DİSK yönetimi de doğru saptamalar yaptığını ve gerçekçi çözüm önerileri sunduğunu, ancak bunların uygulanması konusunda aynı başarıyı gösteremediğini Temmuz 1998 tarihli Genişletilmiş Başkanlar Kurulu'nun 1 no'lu komisyon kararıyla doğrudan kayıt altına alır (DİSK, 1998, s. 11). Aynı şekilde, bu toplantıdan iki yıl sonra gerçekleştirilecek 11. Genel Kurul'a sunulan çalışma raporunda da DİSK yönetimi, başlangıçtaki olumlu beklentilere rağmen sekiz yıllık faaliyet dönemi boyunca gerekli adımları atmadığını ve gelişme kaydedemediğini itiraf eder (DİSK, 2000, s. 2). 12 Eylül öncesindeki faaliyet döneminin toplam on üç yıl sürmesini göz önünde bulunduran DİSK, 1992'den bu yana geçen sekiz yıllık sürenin kapsamlı bir muhasebe için yeterli bir zaman dilimi olduğunun altını çizerek gerçekçi bir değerlendirme yapmaktan çekinmez. Bu olumsuz gidişatın göz ardı edilmesinin kendini aldatmak anlamına geleceğini ve zamanla büyüyen sorunların daha fazla güç kaybına yol açacağını vurgulayan DİSK yönetimi, çalışma raporunda 1994 Ocak ayı istatistiklerinde üye sayısının 330 bine ulaştığını ancak bu tarihten sonra yalnızca 40 bin yeni üye kaydedilmesi, bu kapsamda aidatlı-toplu sözleşmeli üye sayısının altı yıl boyunca aynı düzeyde seyretmesini, 12 Eylül rejiminin yasal düzenlemelerinin değiştirilmesi hususunda hiçbir kazanım elde edilememesini, yeni faaliyet döneminde de önemli çalışmaların altına imza atan DİSK-AR'ın dağıtılmasını⁷⁶ ve başta ETUC olmak üzere uluslararası sendikal ilişkilerin zayıflamasını Konfederasyon'un karşı karşıya olduğu en yakıcı sorunlar olarak saptar (DİSK, 1998, s. 2, 4). Söz konusu sorunların ortaya çıkmasında 12 Eylül rejiminin, siyasal iktidarın ve sermaye sınıfının acımasız saldırılarının önemli rolü olduğunu teslim etmekle birlikte, bu

⁷⁶ DİSK Araştırma Enstitüsü tarafından yayınlanan DİSK-AR bülteninin Aralık 1992 tarihli 4. sayısında yer alan "Doğu Anadolu ve Kürt Sorunu" başlıklı araştırmaya itiraz eden DİSK yönetimi bu sayının toplatılmasına karar verirken, toplatma kararına düşünce özgürlüğü uğruna çok şey feda etmiş DİSK geleneği ile bağdaşmadığı gerekçesiyle karşı çıkan Enstitü Müdürü Mustafa Sönmez yönetim kurulu tarafından görevden alınır (Milliyet, 10.12.1992). Yeniden yapılanma sürecinde önemli görevler üstlenen DİSK-AR, bu olayın ardından hızla dağılır.

değerlendirmenin eksik ve yetersiz olduğunu vurgulayan DİSK, bu sorunlara neden olan kendi kusur ve hatalarının da aynı şekilde masaya yatırılması gerektiğini belirtir (DİSK, 2000, s. 2). DİSK, dünyadaki ve Türkiye’deki yapısal değişime karşı çeşitli stratejiler geliştirmesine rağmen kendi örgütlenme modelini ve çalışma tarzını belirlemek ve uygulamak noktasında yetersiz kalmasını en önemli hatası olarak tespit eder. Kongrelerde, başkanlar kurulu toplantılarında, örgütün çeşitli kademelerinde bu doğrultuda bir dizi kararlar alınmasına karşın bunların yalnızca kağıt üzerinde kaldığı, sendikal tıkanıklığı aşma konusunda somut ve bütünlüklü politikalar üretilmediği, strateji eksikliği nedeniyle sendikal taleplerin takipçisi olunmadığı ve çoğunlukla kısa vadeli etkinliklere dayalı bir çalışma tarzı izlendiği dile getirilir (DİSK, 2000, s. 2-3). Tüm bu olumsuzlukların sadece konfederal düzeyde kendini gösterdiğini söylemenin hayatın gerçekleriyle bağdaşmayacağını vurgulayan DİSK, aynı şekilde üye sendikaların da zayıfladığına ve etkinliklerinin azaldığına dikkat çeker. Ne var ki bu girişimler sonucu etkileyebilecek kararlardan ve inandırıcılıktan yoksundur. Esasen DİSK’in sürüklendiği içsel çelişkiler ve yenilenmesini olanaksız kılan tıkanmalar ikinci oluşum evresinde ortaya çıkan bütün somut yol ayrımlarının parçalarından meydana gelir ve bu bağlamda DİSK, tarihsel oluşumundan, mücadele geleneğinden ve ilkelerinden kaynaklanan beklentilere yanıt ver(e)mez.

Aynı zamanda, mavi yakalı olarak tabir edilen sanayi işçilerini, işçi sınıfı hareketinin “tarihsel öncüsü ve önderi” haline getiren “sınıfın bütününe örgütlenme kapasitesi”nin, üretim sürecindeki değişiklikler nedeniyle ciddi daralma gösterdiği koşullarda yüzünü özellikle kamu emekçilerine dönen DİSK, bu kesimleri örgütlemekte başarı kaydedemez. 1990’lı yıllarda Türk-İş ve Hak-İş’in oluşturduğu, bir süre sonra DİSK’in de eklemlendiği kurumsallaşmış sendikal yapının ayrıksı örneğini kamu emekçi hareketi sergiler. Kamu çalışanlarının grevli-toplu sözleşmeli sendikalaşma mücadelesi, kurumsal bir sendikacılık biçiminde değil doğrudan doğruya bir sınıf hareketi niteliğiyle yükselir. DİSK’in yeniden faaliyete geçmeye hazırlandığı 90’lı yılların başında en önemli kitle hareketi haline gelen kamu emekçileri hareketi bizzat sosyalist solun sürüklediği bir süreç olarak doğması, üstelik uzun bir sessizlik döneminin ardından birikmiş bir dizi sınıfsal tepkiyi barındırması nedeniyle Türkiye emekçi hareketi tarihine yeni bir dinamik ve kazanım olarak geçer.

Konfederasyonlaşana kadar Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu (KÇSP) adı altında mücadelesini sürdüren kamu emekçileri ile DİSK’li kadrolar arasındaki yüzey arayışı da aynı tarihlere denk gelir ve belki de bu dönem, sınıfla yeniden buluşma gayreti içerisinde olan DİSK’li kadroların bu amaca en fazla yaklaştıkları dönem olur. Farklı içerik ve yöntemlere sahip olsa da yeni bir yol arayışında olan özellikle devrimci demokrat kanat ve uzman kadrolar, DİSK’in tabanının olmadığı buna karşılık kamu emekçilerinin ise yoğun bir hareketlenme içinde olduğu koşullarda mücadeleyi ortaklaştırmak adına bir dizi eylem ve etkinliğin altına imza atarlar.⁷⁷ Kamu çalışanlarının sendikalaşmasıyla ilgili herhangi bir mevzuatın, dolayısıyla herhangi bir kısıtlamanın olmadığına işaret eden DİSK, yaptığı geniş sınıf tanımıyla mevcut sendikalar kanunundaki “işçi” tanımının değiştirilmesi yönünde ortak bir mücadele yürüterek tek bir çatı altında toplanmayı önerir. Ancak bu önemli çaba sonuçsuz kalır ve kısa bir süre sonra DİSK’in bu tezine ve yaklaşımına sıcak bakmayan kamu emekçileri kendi konfederasyonlarını kurarlar. Nitekim, işçi-kamu çalışanı ayrımını ortadan kaldıracak birlikte örgütlenme olanağının yitirilmesiyle hem DİSK açısından hem de Türkiye sendikal hareketi açısından önemli bir fırsat kaçırılmış olur.

⁷⁷ DİSK’in 80 sonrası kamu çalışanlarına yönelik ilk önemli etkinliği İsveç Memur Sendikaları Konfederasyonu ile birlikte 16-17 Nisan 1988 tarihlerinde İstanbul’da gerçekleştirilen “Türkiye’de Kamu Çalışanları Sendikal Hakları ve İsveç Örneği” sempozyumu olur. Ardından ortak zemin arayışı bağlamında DİSK, hem kendi hem de sendikal hareketin geleceğini tartıştığı 3. Ören toplantısına KÇSP temsilcilerini davet eder. Demokrasi Platformu çatısı altında birlikte çalışan DİSK ve KÇSP, birçok eylem ve etkinlik düzenlerler.

SONUÇ

Türkiye’de 12 Eylül darbesinin ardından iktisadi, siyasi ve sosyal yapıda gerçekleşen neoliberal dönüşüme bağlı olarak sınıf-sendika-siyaset ilişkisinde meydana gelen değişim DİSK özelinde 1981-1998 yılları arasındaki dönemi konu edilerek incelenmiştir. 1980 öncesi sınıfsal ayrıma dayalı kolektif bir etki ve kolektif bir kimlik yaratarak sınıfın temsilcisi haline gelen ve kitlesel bir dinamizm yakalamış olan DİSK’in, söz konusu dönemde güçsüz, etkisiz ve giderek zayıflayan bir özne haline gelişi bu çalışmada, “sınıf oluşumu, oluş(a)maması ve sınıfın yeniden oluşumu”nu içeren inişli-çıkışlı tarihsel bir süreç olarak ele alınmıştır.

Sermaye birikim sorunlarının yarattığı çelişki, tarihsel gelişim süreci içinde kapitalizmin kendi içindeki dönüşümünü mümkün kılarken, dönüşümün seyri ise sınıfların iç örgütlenmelerine, ekonomik, politik ve ideolojik güçlerine dayanan sınıf mücadelesiyle ilişkilidir. Bu bağlamda, toplumsal gerçekliği oluşturan belirleyici bir bütün olarak kapitalizmin 1980 sonrası dünya çapında geçirdiği yapısal dönüşümü anlamadan, emeğin ekonomik örgütlenmesinin ve kurumsal temsiliyet biçimlerindeki dönüşümün anlaşılması mümkün değildir. Kuşkusuz kapitalist sistemdeki dönüşümün sendikal yapı ve hareketler üzerindeki belirleniminin ortaya konması yapı ile özne arasındaki diyalektik dolayım ilişkisinin dikkate alınmasını gerektirir. Bu çalışma, söz konusu diyalektiği yalnızca DİSK’in içinde bulunduğu yapıyı çözümleyerek değil, ayrıca ilişkileri ve çelişkileriyle birlikte kompleks bir bütünlük arz eden DİSK’i meydana getiren aktörlerin, eğilimlerin ve karşıt eğilimlerin kendi ayırt edici tarihsel mantığı içinde ele alarak açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Zira 80 sonrası toplumsal bölüşüm mücadelesinde DİSK’in dramatik bir şekilde değişen yeri ve rolü bu diyalektik ilişkinin somut sonucu olarak değerlendirilebilir. Buna göre, 1980 sonrası

serbest piyasa-güçlü devlet-apolitik toplum şeklinde örgütlenen neoliberal yapıda, DİSK'in yeniden konumlanışında ve örgütsel, siyasal ve ideolojik dönüşümde etkili olan nesnel/dışsal ve öznel/içsel dinamikler mercek altına alınmıştır.

Türkiye'de sendikal hareketin daha özelden ise DİSK'in yaşadığı tıkanıklığa neden olan nesnel/dışsal dinamiklerin başında 1980 sonrası kapitalizmin dünya ölçeğinde neoliberal yeniden yapılanması gelir. Günümüz kapitalizminin varoluş biçimini ifade eden neoliberalizm, 1970'lerdeki derin iktisadi kriz neticesinde küresel kapitalizmin restorasyon girişimine olanak tanıyan, iktidar ilişkilerinin yeniden belirlendiği bir sermaye projesi bağlamında analiz edilmiştir. Bu genel perspektifin ötesinde Türkiye kapitalizminin neoliberal dönüşümünün analizinde, neoliberalizmin evrensel mantığı ile içine yerleştiği Türkiye toplumsal formasyonunun özgünlükleri arasında da diyalektik bir dolayım ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Söz konusu ilişkinin kurulmasında pratikte yaşanan neoliberalizm ile düşünsel olarak tasarlanan neoliberalizm arasındaki çelişkili farka işaret eden "gerçekte var olan neoliberalizm" kavramsallaştırmasından yararlanılmıştır. Böylelikle her ne kadar neoliberal paradigma, devlet müdahalesinin tüm biçimlerinden özgürleşmiş kendi kendine işleyen piyasa ütopyasını hayata geçirmeyi tasarlasa da neoliberal pratiğin, piyasa kurallarını dayatmak amacıyla dramatik bir şekilde yoğunlaşmış baskıcı, zorlayıcı ve hatta cezalandırıcı devlet müdahalesine alan açtığı gözler önüne serilmiştir. Esasen kapitalist üretim ilişkilerini yeniden üretim süreci içerisinde burjuvazinin hegemonya oluşturma kapasitesinin başından itibaren sınırlı düzeyde kaldığı Türkiye'de devlet, geleneksel olarak iktidar ilişkilerini sermaye lehine belirlemek ve bunu düzenleyen kurumları oluşturmada aktif bir role sahip olmuştur. Türkiye burjuva devriminin özgün tarihsel ve toplumsal dinamikleriyle ilişkili bu eski gelenek, küresel kapitalizmin neoliberal evresinde de işlemeye devam etmiştir. Sonuç olarak Türkiye'de neoliberal kapitalizm, devletin baskıcı karakterinin belirgin hale gelmesiyle kolluk kuvvetleri, mahkemeler ve hapishaneler gibi ceza aygıtlarının genişlemesine dayanan normalleştirilmiş ceza sistemi ve disipline edilmiş emek gücü bağlamında işlerlik kazanmıştır. Devlet aygıtının işlevsel ve kurumsal yapısında gerçekleşen bu köklü dönüşüm ordu eliyle gerçekleşirken, ortaya çıkan neoliberal otoriter devlet formu, esasen burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki mücadelede işçi sınıfının yıkıcı bir siyasal yenilgiye uğramasının

ürünü olarak kavranır. Bu bağlamda, emeğin iktisadi ve siyasi gücünün yasal ve kurumsal yöntemlerle zayıflatılması ve disiplin altına alınması, siyasi alanın daraltılması, devlet otoritesinin güçlenmesi ve özellikle iç hiyerarşisi küresel kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenlenen yürütme aygıtının ön plana çıkması, Türkiye'de otoriter devletin temel bileşenleri olarak sıralanabilir.

Bu noktada, yeni iktisadi, siyasi ve toplumsal yapının kurucusu olan ve zor ögesine başvurarak sınıf-siyaset-sendika arasındaki ilişkiyi birbirinden kesin olarak ayırmakla kalmayıp, bunu kalıcılaştırmayı hedefleyen 12 Eylül rejimi, DİSK'in ikinci oluşum evresini belirleyen bir diğer nesnel/dışsal faktör olarak ele alınmıştır. Siyasal bir olayın tarihsel anlamı büyük ölçüde sonuçlarına bakılarak saptanabilir. Bu bağlamda, 12 Eylül doğurduğu sonuçlar itibariyle ele alındığında, solun ve işçi hareketinin yükselişinin yarattığı basıncın ortadan kalktığı ve sendikal hareketin özerkleşme ve siyasallaşma sürecinin sekteye uğradığı görülmektedir. Sendikal alanın, sınıf mücadelesinin kazanımlarına paralel olarak giderek politize olduğu ve kapitalist düzeni tehdit ettiği bir dönemin ardından gelen 12 Eylül darbesi, sendikaların siyasetle olan bağlarını koparıp onları politik alandan tamamen dışlarken, 12 Eylül adaleti ise DİSK'i uzun yıllar boyunca esir etmekle kalmaz, aynı zamanda 80 öncesindeki DİSK deneyiminin bir kez daha yaşanmasını engelleyecek yasal-politik yapıyı inşa etmeyi başarır. Böylece sendikal hareket, bir bütün olarak tarihsel gelişiminin nihai sonucu olmakla birlikte, özellikle 12 Eylül rejimi eliyle bugünkü şeklini alır. Bu ise sermaye, emek ve devlet arasındaki ilişkileri içeren çalışma rejiminin otoriter bir formla yeniden yapılanması anlamına gelir. Buna göre, işçi sınıfının doğrudan devletin kontrolü altına alınmasına karşılık sermayenin özerklik derecesinin artması, ekonomik-sosyal ödünlere yerine zor-baskı faktörünün ağırlıkta olması ve sendikaların kamu politikalarının oluşturulma süreçlerinden dışlanması, söz konusu otoriter-dışlayıcı modelin ayırteci özelliğini meydana getirir.

Sınıf çıkarı temelinde örgütlenen sendikacılığın yasaklanması ezeli bir devlet geleneği olmakla beraber, DİSK'in yok edilmesi, aynı zamanda Türkiye kapitalizminin güçlü devlet-serbest piyasa-apolitik toplum biçimindeki neoliberal yapılanması açısından elzemdir. Türkiye işçi hareketinin toplumsal bölüşüm mücadelesinde, ülke

siyasetinde ve sosyalist solun gelişiminde önemli bir yeri olan DİSK; ortaya çıkışı, nedenleri ve sonuçları itibariyle 1950'lerden beri biriken dinamiğin üzerinde yükselen sendikal hareketteki derin bir ayrılığın ve farklılaşmanın ürünü olmuştur. Türkiye solunun önemli örgütlenmelerinden biri olan TİP'in kuruluşu ve TİP'li sendikacıların altı yıl sonra DİSK'i kurlmaları, işçi sınıfının devletten ve sermayeden bağımsızlaşarak toplumsal bir güce dönüşmesinin en somut örneği olarak değerlendirilir. Nitekim DİSK'in doğuşu ve gelişimi, nesnel iktisadi, siyasi ve toplumsal koşullar altında giderek genişleyen ve gelişen kapitalizmin kentlerinde toplanan işçi kitlelerinin sınıfsal, siyasal ve sendikal arayışları ile kurucu ve yönetici kadroların iradi başarılarının çakışmasıyla açıklanabilir.

1967'de başlayan ve 12 Mart darbesiyle sona eren DİSK'in kuruluş yılları, sınıf-sendika-siyaset ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde hem sendikal hareketin hem de ülke siyasetinin yeniden şekillendiği bir süreci gün yüzüne çıkarır. DİSK'in varlığı ve sol siyasetle ilişkisi hem kendi mücadelesine hem de sol mücadeleye enerji veren, karşılıklı olarak birbirini besleyen bir yapı sergilediği ölçüde sendikal ve siyasal alanı da değişime uğratmıştır. Nitekim, DİSK geleneksel Türkiye siyasetinin kalıplarını kırmış ve ona evrensel ölçütler getirmiştir. Ülkeye bakışında ve meseleleri kavrayışında TİP'in ideolojik ve siyasal perspektifinden yararlanan DİSK, sendikal hareket içinde güçlü bir etki alanı yaratırken, DİSK ile kurduğu ilişki üzerinden işçi sınıfı içinde belli bir dinamizm yakalayan TİP ise ülke siyasetinde etkili bir özne haline gelmiştir. Konfederasyon'un kuruluşundan kısa bir süre sonra TİP'in politik ve ideolojik bir kriz içine girmesiyle bu ilişki kopma noktasına gelmiş ve nihayet 12 Mart darbesinin ardından TİP'in kapatılmasıyla son bulmuştur. Dolayısıyla DİSK ile TİP arasında kurulan bu özgün ilişki, sol için kalıcı bir ilişki formu yaratamaz. DİSK'in savunmaya geçtiği, bazı üye sendikalarını kaybettiği ve örgütlenmekte zorlandığı bu dönem, aynı zamanda Konfederasyon'un ilk gelişme evresinin de sonu olmuştur.

12 Mart'tan çıkışta kurulan ve çok parçalı hale gelen sosyalist partilerle arasına mesafe koyan DİSK yönetimine rağmen, TİP içinde ya da TİP'in etkisiyle siyasallaşan alt ve orta düzeydeki sosyalist sol eğilimli militan sendikal kadroların ihmal edilemeyecek bir bölümünün legal siyasete olan motivasyonlarını kaybederek

TKP'ye yakınlaşması (Algül, 2015, s. 320-328), 1975 ve sonrasını şekillendiren kritik olgulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1973 yılında TKP'nin "Atılım" olarak adlandırdığı yeni örgütlenme politikasıyla çakışan bu yakınlaşma, başta DİSK'in en büyük sendikası Maden-İş olmak üzere çok sayıda bağlı sendikanın ve Konfederasyon'un yönetiminde TKP'li kadroların etkin olmasıyla sonuçlanmıştır. Mayıs 1975'teki DİSK 5. Kongresi ile başlayan bu dönemde kurulan sendika-siyaset ilişkisi bir öncekinden tamamen farklı olarak bir güç/kontrol ilişkisi halini almıştır.

12 Mart baskı döneminin ardından yükselen toplumsal muhalefete bağlı olarak ülke genelinde sosyal hareketlerin daha özeldense işçi hareketinin ileriye doğru bir sıçrama yaşadığı dönemde yeni bir ivme kazanan DİSK, niceliksel olduğu kadar niteliksel olarak da büyümüş ve yalnızca işçi hareketinin değil, toplumsal muhalefetin de lokomotifini olmuştur. Bu kapsamda 1977 yılındaki 6. Kongre'ye kadar geçen bu iki buçuk yıllık dönem Konfederasyon'un yükseliş dönemi olarak ele alınmıştır. Ancak bu parlak dönem kısa sürer, sosyalist solun aşırı parçalı yapısı DİSK'in örgütsel yaşamına ve yönelişlerine yansırken, TKP-CHP ittifakıyla yürütülen tasfiyeler neticesinde zamanla solun mücadele ve çatışma alanı haline gelen DİSK'in, 1977 yılından sonra gerileme sürecine girdiği söylenebilir.

6. Genel Kurul sol hareketle ilişkisi bakımından DİSK'in gelişiminde önemli bir tarihsel momente tekabül eder ve bu genel kurulun ardından Türkler'in koltuğundan olduğu, TKP'li kadroların tasfiye edildiği buna karşılık CHP'li sendikacıların yeni yönetimde ağırlığı oluşturduğu bir tablo ortaya çıkmıştır. TKP'nin DİSK içindeki iki buçuk yıllık egemenliğine son veren bu gelişme, esasen devletin CHP eliyle DİSK'e müdahalesi olarak yorumlanmıştır. Nitekim, işçi sınıfının komünist partiler aracılığıyla kapitalizme eklememesi, başka ülkelerde örneklerine rastlanan bir olgu olsa da anti-komünizmin başat olduğu Türkiye'de bunun iktidar bloku tarafından onaylanmasının mümkün olmadığı düşünüldüğünde, DİSK'te yaşananlar daha iyi anlaşılabilir. Öte yandan, 1970'lerin sonuna doğru DİSK yönetiminin TKP ağırlığından CHP'ye kayması, sosyalist solun köklü bağlara sahip olduğu DİSK için yeni bir ideolojik yönelişten ziyade, sol içi rekabetin şiddetlendiği koşullarda ortaya çıkan zaafı malûldür.

Neoliberal yapılanma sürecine entegrasyon sancıları yaşayan Türkiye’de sermaye birikim rejimindeki tıkanıklığın gün yüzüne çıktığı, iktidar blokunun dağıldığı, buna paralel olarak derinleşen siyasi kriz ile birlikte ortaya çıkan hegemonya bunalımının ivme kazandığı koşullarda, 1977 yılıyla başlayan ve 1980 Eylül’üyle noktalanmış bu üç uzun yıl, DİSK açısından yakaladığı hızlı yükseliş trendinin durduğu, kendi içine döndüğü, örgütsel bağımsızlığının ve kişiliğinin zedelendiği, siyasal ve sendikal etkinliğinin azaldığı, ayrışma ve kutuplaşmanın derinleştiği gerileme dönemi olmuştur. İçeride kendi arasında kavga halinde olan, dışarıda ise sermaye sınıfı, siyasal iktidar ve radikal sağ gruplar ile mücadele etmek durumunda kalan ve yaklaşan saldırının bilincinde olan DİSK yönetimi, mücadele alanı olarak kazanılmış hak ve özgürlüklerin korunmasını, mücadele yolu olarak ise sol siyasette “güç ve eylem birliği”nin sağlanmasını ve genel bir direnişin örgütlenmesini önermiştir. Ancak DİSK, ulusal ve uluslararası kapitalist sistemin dinamikleriyle ilişkilendirerek, krizin nesnel dayanaklarını doğru bir şekilde tespit edebilse de ortaya koyduğu çözümlerle uyumlu ve gerçeklikle örtüşen adımlar atamaz. Enerjisini politik iç gündemlere harcayan, kendi kendini içten içe kurutmaya başlayan, giderek güç kaybeden sendikal bir özne olarak DİSK’in içinde bulunduğu iktisadi, siyasi ve toplumsal bunalım birlikte düşünüldüğünde bu girişimlerin başarısızlığa mahkûm olduğu açıkça görülebilir.

Diğer taraftan yorgun düşen, güç kaybeden ve demoralize olan yalnızca DİSK değil, onun hayat damarlarından biri olan sol hareketin kendisidir. 1980’e doğru sosyalist hareketin, kanıksanmış ve yetersiz değerlendirme kalıpları, geleneksel örgütlenme biçimleri ve bilindik eylem tarzlarıyla emekçi kitlelerin arayışlarını kavrayamamış, karşılayamamış ve yönlendirememiştir. Bir başka deyişle Türkiye solu, emeğin bir bütün olarak siyasal temsilini gerçekleştirecek bir özne meydana getirememiş ve sınıfın siyasal bağımsızlığını kazanmasını sağlayamamıştır. Dolayısıyla, solun kendi geleceğini belirleme potansiyelinden yoksun olduğu koşullarda, sınıfın ekonomik-demokratik örgütü olan DİSK’in emeğin kazanımlarını koruması ve iktidar blokunun saldırılarını geri püskürtmesi, ortaya konan niyet ve iradede bağımsız olarak, eşyanın tabiatına aykırıdır. Kısaca, ilişkide olduğu sol siyaset için olduğu gibi DİSK’in kendisi için de 12 Eylül darbesi kaçınılmaz son olurken; çalışan kitlelerin uzayan ve etkili bir sonuç alınamayan grevlere, derinleşen

bölünmelere, şiddetlenen çatışmalara ve sol siyasete ilişkin hayal kırıklıkları ve yılgınlıkları ise darbenin bu kesimler tarafından sessizce onaylanmasını mümkün kıldığı ifade edilebilir. Ayrıca darbeden sonra işçi sınıfı hareketi belini uzun süre doğrultamazken, sendikal yapının kendisini günün koşullarına göre yenilemesi otoriter, merkezîyetçi, bürokratik sendikal statükonun inşasını olanaklı hale getirmiştir.

DİSK tarihinin ikinci sayfası, 1991 yılında, yani 12 Eylül askeri darbesinden tam on bir yıl sonra DİSK ve yöneticileri hakkında verilen “beraat” kararıyla açılmıştır. Ne yazık ki aynı tarihlerde, 12 Eylül’den sonra neredeyse üzerine ölü toprağı serpilmiş olan işçi hareketinin yeniden diriliş sancıları yaşadığı hareketlilik, sönümlenme aşamasına ulaşmıştır. Ancak hareketin geri çekildiği tarihlerde yeniden var olma çabası içindeki DİSK, otoriter ve totaliter karakterli siyasal istikrarı sarsan bu kendiliğinden hareketin yarattığı toplumsal ve siyasal iklimden doğrudan etkilenmiştir. DİSK’in ikinci oluşum evresini etkileyen bir diğer unsur, önce SODEP sonra SHP’de cisimleşen sosyal demokrat siyasetin varlığıdır. 80 sonrası yeniden şekillenen sosyal demokrasi, DİSK’in 12 Eylül’le hesaplaşma ve demokratik restorasyon beklentileri doğrultusunda ilişkiye geçtiği ilk siyasal aktördür. Ancak SHP’nin yakalamış olduğu ivmeyi kısa bir süre sonra hızla kaybetmesi ve iktidar ortağı olarak statükoyu aynen muhafaza etmesi, DİSK’in beklentilerini boşa çıkarmıştır.

On iki yıllık kayıpla yola devam etmek zorunda kalan, bu anlamda sınıftan kopmuş ve demokratik karar alma mekanizmalarının dışına düşmüş Konfederasyon’un ikinci oluşum evresinde elindeki temel dayanakları, yalnızca DİSK’in toplumsal hafızadaki geçmiş imajı ve örgütlülük deneyiminden kaynaklanan tarihsel mirası ve bir süre daha onu ayakta tutmaya yarayacak olan maddi varlıklarından ibarettir. Bu bağlamda, gerek “serbest piyasa” koşullarına tekabül eden ideolojik ve kültürel formlar dolayısıyla gerçekleşen toplumsal ilişki biçimlerinin egemen olduğu, temel değerler sisteminin ağır bir biçimde tahrip edildiği, gerek işçi hareketinin geri çekildiği, devletin elinin sendikaların üzerinde olduğu, hareketlenen kamu emekçilerinin sendikasız, sendikal alanın ise yasaklarla dolu olduğu, gerekse bir bütün olarak solun toplumsal, ideolojik, siyasal mevzi kayıpları yaşadığı koşullarda, yeniden var olmaya çalışan

DİSK için bundan sonra yola nasıl devam edileceği en önemli gündem maddesi olmuştur.

Sendikal hareketi, daha özeld e DİSK’i yeniden tasavvur etme yolunda ortaya atılmış olan “hangi modelle nasıl bir örgütlenme” sorusu, uzun soluklu, kapsamlı ve derinlikli olmasa da 1998 yılına kadar önemli bir tartışma konusu olmuştur. Neoliberal dönemde sınıf-sendika-siyaset ilişkisi bağlamında DİSK’in aldığı pozisyonu doğru kavrayabilmek, öncelikle bu tartışmaya odaklanmayı gerektirmiştir. 1992 yılındaki Ören toplantısı söz konusu tartışmanın geniş bir zeminde örgütlendiği, tarafların netleştiği ve ilk kez karşı karşı geldikleri alan olması açısından önemlidir. Eski sendikal kadrolardan sınıf-sendika-siyaset ilişkisine dair görüşlerini revize edenler ile yine aynı kadrolardan geçmiş formun hâlâ geçerli olduğunu savunanlar arasında yaşanan tartışmada öncelikle iki temel görüşün ağırlık kazandığı tespit edilmiştir. Türkiye toplumsallığında mücadelec i bir sendikal hattı örebilecek tek öznenin sol gelenekten gelen DİSK olduğu noktasında birleşen bu iki yaklaşımın savunucuları, ilk olarak geçmişin değerlendirmesini yaparak işe başlamıştır. Bunlardan birincisi, dünyada ve Türkiye’de işçi hareketi ve sendikacılığın içinden geçtiği yeni süreçte sınıf-sendika-siyaset ilişkisinin yeniden tanımlanması ve işçi-işveren-devlet ilişkilerinin yeni bir boyut kazanması gerektiğini öne sürmüştür. Ancak tam da bu noktada söz konusu yaklaşımın, işçi sınıfının tarihsel rolünü ve siyasal kimliğini sorgulayan kimi yeni eğilimlerle ilişkili olmadığını altı çizilmelidir. İkinci yaklaşım ise DİSK’in 80 öncesindeki sınıf ve kitle sendikacılığı modelini günün ihtiyaçlarına ve değişen koşullara uyarlayarak sürdürülmesi gerektiğini savunmuştur.

İlk yaklaşım, kapitalizmin zaferini ilan ettiği, buna karşılık sosyalizmin ise içinde bulunduğu bunalım ve prestij kaybı koşullarında işçi sınıfını ve onun örgütleri olan sendikaları entegre etmeyi amaçlayan kapitalizmin neoliberal döneminde toplumsal mutabakat üzerinden şekillenen pozisyonu sahiplenirken, diğeri ise bu yaklaşıma tepki olarak gelişmiştir. Dolayısıyla prensip ve programı belli teorik bir çerçeve sunan bu iki modelden ilki, Konfederasyon yönetimi düzeyinde ortaya atılan ancak daha çok Baştürk ve ona yakın uzman ekip ile bazı Maden-İş’li sendikacıların savunduğu, örgütsel-pratik varlığını ise Birleşik Metal-İş Sendikası ile kazanan,

uzlaşmacı endüstri ilişkileri tezine dayalı yeni bir sendikal yaklaşım geliştirmeyi hedeflerken; diğeri ise DİSK'e üye küçük sendikaların ağırlıklı olarak yer aldığı Devrimci Demokrat Platform'un temsilciliğini üstlendiği, emek-sermaye çelişmesine dayalı çatışmacı tezi ve anti-kapitalist çizgiyi benimseyen geleneksel sınıf sendikacılığı yaklaşımını savunmuştur. Ancak sendikal modellerin kapitalizmin evrimi, ülkenin toplumsal formasyonu ve tabii ki sınıfın nitel-nicel gelişimiyle ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda, DİSK'in hangi perspektifle, hangi sendikal kadrolarına ve hangi işçi tabanına dayanarak bu dönüşümü yaşayacağı sorularına her iki yaklaşımın da yanıt veremediği görülmektedir. Dolayısıyla konunun geliştirici ve üretken bir tarzda tartışılmadığı ifade edilebilir. Her iki yaklaşımın da gelecek uzantılarıyla birlikte değerlendirilmesi, DİSK'in değişiminde bu yaklaşımların ve onların temsilcilerinin oynadığı rolün tespit edilmesi açısından elzemdir.

Yeni bir sendikal modelin gerekliliğini vurgulayan ilk kanadın, Türkiye'nin küreselleşen dünyadaki yerine dair tahmininde, yani dünyadaki gelişime paralel olarak Türkiye kapitalizminin teknolojik ve bilimsel gelişmeyi takip etmek durumunda kalacağı ve bunun da emek sürecine hâkim, nitelikli yeni bir işçi tipi yaratacağı varsayımında yanıldığı gözlemlenir. 1980 sonrasında sermaye birikim sürecinde sermaye sınıflarının tercihi uluslararası sermaye ile daha fazla bütünleşme yönünde olmuştur. Bu süreç aynı zamanda büyük sermayenin stratejik çıkarlarına tekabül eden bir dizi yeni düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Neoliberal kapitalizme eklenme sürecinde kaynakların büyük sermaye lehine transferinin yanı sıra büyük sermayenin rekabet gücünün artırılması esas amaç olmuştur. Bu kapsamda para-sermayeye olan ihtiyaç ön plana çıkarken, özellikle faizlerin serbest bırakılmasıyla devlet-sermaye ilişkileri daha girift bir hal almıştır. Faiz oranlarının serbest bırakılması doğrultusunda faizin reel getirisindeki artış, ekonominin üretken yönelimli yapısını büyük ölçüde değişime uğratmış ve giderek bağımlı, kırılgan ve finansal bir biçim almasına neden olmuştur. Buna ek olarak, Türkiye kapitalizmi gümrük duvarlarının ve geleneksel korumacılığın giderek ortadan kalktığı bir dünyada rekabet edebilmenin belirleyici faktörü olan yeni üretim teknikleri ve yeni teknolojiler bakımından epey geride kalırken, rekabet kabiliyetini ise daha çok ucuz emek gücüne dayandırmıştır. Her ne kadar ülkenin bilim ve teknoloji politikasına yönelik kimi hedefler belirlenmiş

olsa da bir yandan bu politikaların uygulanması için gerekli araçlar özelleştirme yoluyla elden çıkarılırken, diğer yandan da bu hedeflerle çelişen IMF ve Dünya Bankası politikaları sıkı sıkıya takip edilmiştir. Öte yandan, işçi-memur, çekirdek işçi-taşeron işçisi, mavi yakalı-beyaz yakalı, sendikalı-sendikasız gibi ayrımlarla giderek çok parçalı bir yapı arz eden sınıfın, ortak sorunu ise güvencesizleşme olmuştur. Bu anlamda, yeni sendikacılığın somut olarak sanayi veya hizmet sektöründeki hangi iş koluna ve hangi işçi kesimine dayanacağı muğlak kalmıştır. Uygulamada ise yeni sendikacılığın somut örneği olma iddiasıyla yola çıkan Birleşik Metal-İş'in gelişimine bakmak anlamlı olacaktır. Vaad ettiğinin aksine çoğunlukla geleneksel yöntemlerle ve geleneksel işçi tipini⁷⁸ örgütleyerek metal sektöründeki ikinci büyük sendika haline gelen ve mücadeleciler bir sendikacılık sergileyen Birleşik Metal-İş, 12 Eylül sonrası metal sektöründe MESS ve Türk Metal işbirliğiyle inşa edilen merkeziyetçi, otoriter ve bürokratik sendikal statükoyu birçok defa yaptığı grev ve eylemlerle sarsa da yıkamaz.

“Yeni Dünya Düzeni”nin emek-sermaye çelişkisini derinleştirdiğini, işçi sınıfını heterojen, parçalı bir hale getirdiğini, bu anlamda sınıfın farklı kesimlerini ortak bir çıkar birliği etrafında örgütleyebilecek anti-kapitalist sınıf mücadelesinin yalnızca sınıf ve kitle sendikacılığıyla yükseltilebileceğini savunan ikinci kanat ise, her ne kadar bu mücadelenin ancak militan yeni bir işçi kuşağına dayanabileceğini ortaya koymuş olsa da bu kapsamda önemli bir gelişme sergileyemez. DİSK içinde varlığını ve etkinliğini devam ettiren, ayrıca sınıfın tüm kesimlerini kapsayan birleşik bir sendikal mücadelenin örgütlenmesi gerektiği konusunda ısrarcı olan bu kanadın, ilerleyen yıllarda öne çıkan temsilcisi Dev Sağlık-İş olur. Kamusal sağlık birimlerinde asıl işin taşerona devredilmesiyle yaygınlaşan güvencesiz ve enformel çalışan sağlık emekçilerini örgütleyerek özellikle üniversite ve devlet hastanelerinde önemli başarılar elde etmiş olan Dev Sağlık-İş, sağlık hizmetlerinin piyasalaştırılmasına karşı TTB (Türk Tabipler Birliği), SES (Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası) ve Halkevleri ile birlikte “birleşik sağlık hakkı” mücadelesinin örgütleyicilerinden

⁷⁸ Birleşik Metal-İş'in 2008 tarihli üye kimlik araştırmasına göre, sendikaya üye olan işçilerin yüzde 81'inin düz işçi, yüzde 8,8'inin kalfa, yüzde 7,7'sinin usta, yüzde 1,7'sinin ustabaşı ve yüzde 0,8'inin ise çirak olduğu tespit edilmiştir (Birleşik Metal-İş Sendikası, 2008, s. 43).

olmuştur.⁷⁹ Halkı, hekimleri ve güvencesiz işçileri ortak bir mücadele etrafında birleştiren bu yeni sendikal dinamizm, örgütlenmesi zor olan güvencesiz işçileri sendikal mücadeleye dahil ederek önemli mevziler kazansa da bu dinamizm ve deneyim yeni boyutlar kazanarak gelişimini sürdürmez.

Farklı bakış açılarına sahip olmakla birlikte bir uça uzmanların ve onların görüşlerini destekleyen bazı sendikacıların, diğer uça Devrimci Demokratların olduğu DİSK içindeki muhalif kesimlerin üzerinde birleştiği ortak hedef; yeni bir yükseliş dalgası yakalarak sınıfın çıkarını gözeten, mücadelecî, uzun soluklu ve ilkeli bir sendikal anlayışın ortaya konulmasıdır. Ağırlıkla küçük işletmelerde örgütlü olan, kadro yetersizliği içinde bulunan ve maddi olanakları kısıtlı Devrimci Demokratların önderliğindeki sendikalar, yönetim ortağı olmalarına rağmen DİSK'in önünü açabilecek bir güç ve etkinliğe kavuşamamış; bu nedenle de etkinlikleri, daha çok fikri düzeydeki tartışmalar ile sınırlı kalmıştır. Öte yandan kapsayıcı, mücadelecî ve ilkeli sendikacılıkta zorlayıcı bir diğer unsur olan DİSK kimliğiyle özdeşleşmiş uzman kadrolar ise zaman içerisinde DİSK'ten uzaklaş(tırıl)mış, pasifize olmuşlardır. Böylelikle DİSK'in güçlenip, gelişmesi beklentileri hayat içinde karşılık bulamaz.

Tam da bu noktada, büyük ölçüde teorik olarak çatışan bu iki eğilimden farklı olarak esasen üçüncü bir yaklaşımın da kendisini tutum ve davranışlarla açığa vurduğu tespit edilmiştir. DİSK özelinde sınıf-sendika-siyaset ilişkisinin tarafı durumundaki aktörlerin amacını aşan sonuç, sendikal pratiği belirleyen en kritik momentlerde ortaya çıkan bu üçüncü kanadın varlığı olmuştur. Söz konusu bu yaklaşım, kurumsallaşmış sendikacılığın gereklerini yaşamın akışı içinde kendiliğinden yerine getiren sendikacılar tarafından hayata geçirilir. Teorize edilmiş, tasarlanmış bir modelden ziyade yeni dönemle uyumlu bir sendikal politikayı davranışlarıyla öneren ve önermekle kalmayıp uygulayan bu üçüncü yaklaşımın takipçilerinin, asıl olarak 1990'larda DİSK'e yön

⁷⁹ Dev Sağlık-İş, 2000'li yıllarda sınıf ve kitle sendikacılığına benzeyen ancak daha kapsamlı bir örgütlenme tarzı ve daha esnek bir model öneren "toplumsal hareket sendikacılığı" gündeme getirir. Temel kamusal bir hizmet olan sağlık hizmetlerinin tasarruf gerekçesiyle piyasalaştırılmasına karşı çıkan ve taşeronlaşmanın da bu piyasalaşmanın sonucu olduğunu belirten Dev Sağlık-İş (2007, s. 63-65), bu gidişin ancak işyerlerinden başlayan ve ortak alanlardan ülke geneline yayılan toplumsal bir mücadeleyle engellenebileceğini ifade eder. Bu bağlamda, geniş sosyal hak taleplerini içeren toplumsal hareket sendikacılığını benimsediğini açıklayan Dev Sağlık-İş (2007, s. 66-67), sendikal alanın, neoliberalizme karşı halk direnişinin bir parçası olarak örgütlenmesi gerektiğini savunur.

veren kanat olduğu söylenebilir. Konfederasyon'un siyasal ve sendikal yönelimini büyük ölçüde belirleyen bu kanadın baskın hale gelmesi ve Konfederasyon içinde etkinliğini arttırmasıyla DİSK, ikinci oluşum evresinde ilkinden farklı olarak sendikal hareketin ana gövdesinden kopmaya değil, aksine ona yakınlaşmaya/eklemlenmeye başlamıştır. Böylece aranan sendikal model analiz içinden değil, somut sendikal pratik içinden çıkmıştır.

Ören'de üzerinde anlaşılmış, ortak ve somut bir çalışma programı ortaya koyamayan DİSK'in birkaç yıl sonra sendikal arayışını noktaladığı gözlemlenmektedir. 1994 finans kriziyle Türkiye kapitalizminin görece ferahlama döneminin sonuna varıldığı, neoliberal politikaların yakından takip edildiği, diyalog ve uzlaşma kanallarının kapatılmasıyla tek taraflı dayatma ve onaylatma mekanizmalarının belirleyici hale geldiği, sendikaların zayıflatıldığı ve işlevsizleştiği bir dönemde, geçiş aşamasını tamamlayan DİSK'in 1994 tarihli olaylı 9. Genel Kurulu, bugünün şekillenmesinde belirleyici olmuştur. İçinden geçilen sancılı dönemin izlerini taşıyan genel kurul, "devrimci sendikacılığın" savunucuları ile "yeni sendikacılığın" savunucuları arasındaki süpriz ittifakla sonuçlanmıştır. Yeni DİSK yönetimi, sendikal model tartışmasını noktalarak sınıf ve kitle sendikacılığı zeminine dayanan *yeni* bir sendikal strateji üzerinde uzlaştığını deklare eder. Buna göre, sendikal mücadelenin ayrılmaz bir parçası olan demokrasi mücadelesinin de aktif bir unsuru olacağını duyuran DİSK, kamu çalışanları, teknik elemanlar, beyaz yakalılar, güvencesizler, kadın ve genç işçiler gibi sınıfın diğer kesimlerinin de dahil olacağı, ücret sendikacılığını aşan, açıklığa ve katılımcılığa dayalı etkin ve güçlü bir sendikal hareketi örgütleme hedefiyle 2000'li yılları karşılamıştır. Ancak DİSK, 1990'ların sonunda kendi içindeki yönetim krizini ve fikir ayrılıklarını bir biçimiyle aşmış olsa da 2000'lerde hem kendisinin hem de bir bütün olarak sendikal hareketin tamamının varlık-yokluk mücadelesi vereceği derin bir krizle karşı karşıya kalacaktır.

Kapitalizmin yaşadığı yapısal dönüşümle ilişkili olarak neoliberal saldırıların şiddetlendiği 2000'li yıllarda kriz, sendikal hareketin bütününe içine alarak derinleşmiş ve sendikalar yeni bunalım, çelişki ve tıkanmalarla karşı karşıya kalmışlardır. 20. yüzyılın sonuna doğru dünya genelinde sendikal alanda bir gerileme ve çözülme

dönemi başlamış, 21. yüzyıla birlikte ise adlı adınca bir krize dönüşmüş ve derinleşmiştir. Ancak 20. yüzyıl biterken başlayan sendikal hareketin krizi, evrensel olduğu kadar yereldir ve sadece DİSK'in değil, aynı zamanda Türk-İş'in ve Hak-İş'in de krizidir. İşçi sınıfının yeni gerçekliğini kavrama gücünden yoksun olan geleneksel sendikal yapılar, yeni işçi kitlesini “tam rekabet” koşullarında karşı karşıya getiren “serbest” emek piyasasının ve toplum karşısında gücünü artıran devletin baskısı altına girmiştir. Sermaye tarafından yürütülen sistemli sendikasızlaştırma politikaları, etkin bir iş güvencesi sisteminin yokluğu, siyasal iktidarın müdahalesine açık toplu pazarlık düzeni ve sendika içi demokrasi yoksunluğunun yanı sıra yasaklar ve barajlarla güçlenen merkeziyetçi, bürokratik sendikal statüko ve devletin egemen konumunu pekiştirdiği otoriter çalışma rejimi altında giderek zayıflayan ve işlevsizleşen sendikalar zamanla, rıza ve zora dayalı yöntemlerle kurulan emek denetim mekanizmasının bir unsuru haline dönüşmüştür.

DİSK'in öznel durumunun ötesinde somut olarak, sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik sistemlerinin güvencesizleştirmeyi kural haline getirecek şekilde yeniden düzenlenmesine, sendikalaşma oranlarında gözlenen düşüşlere, toplu pazarlık kapsamındaki daralmaya, sınıf profilinde meydana gelen değişimlere ve sendikal örgütlenmelere duyulan güvensizliğe neden olan neoliberal yeniden yapılanma karşısında yeni bir sendikal dinamizm yaratılması zorunluluğunun bilincinde olan DİSK, her fırsatta bu yapıyı kırmaya en uygun aday olduğunu belirtse de bunu gerçekleştiremez. Sendikal örgütlenmede hem niceliksel hem de niteliksel olarak kendisinden beklenen sıçramayı yapamayan DİSK, esasen mevcut yapıya uygun bir gelişim çizgisi sergiler. 9. Genel Kurul'un ardından 2000'lere kadar adım adım kurumsallaşmasını tamamlayan DİSK, solun bastırılmış olduğu ve sınıf temelli bir siyasallaşmanın yaşanmadığı koşullarda,12 Eylül sonrası yerleşen otokratik çalışma ilişkileri ve sendikal statükonun sınırları içerisinde toplumsal meşruiyetini yeniden kazanmıştır. DİSK'in, oldukça dar bir alana sıkıştırılan sendikaların, küçük bir azınlık için aidat karşılığı toplu sözleşme yapan vekalet kurumları haline getirildiği mevcut yapının dışına çık(a)madan sendikal varlığını kendi geçmişinin gölgesinden dahi uzak bir şekilde inşa etmesiyle yeni dinamizm arayışları da 1990'ların sonunda sönümlenmiştir. Daha önceki satırlarda vurgulandığı üzere genel olarak sendikal

mücadeledeki, özel olarak ise DİSK'teki gerileme salt 12 Eylül'ün tahribatı, sermaye sınıfının saldırıları ya da neoliberal politikaların sonuçları gibi dışsal dinamiklerle açıklanamaz. Bu bağlamda, neoliberal dönüşümün Türkiye'dekine benzer bir gelişim seyri izlediği Brezilya'da 1990'lı yıllarda sendikal hareket ve en geniş anlamıyla toplumsal muhalefet yükselirken, aynı dönemde Türkiye'de bu alanlarda yaşanan dramatik gerileme, yapısal dönüşüm ile sendikal örgütlenme arasında doğrusal bir ilişki olmadığının en açık kanıtıdır. Esasen sınıf ile bağlarını kurmuş, tabanını mobilize etme yeteneğine ve sermayenin saldırılarını göğüsleyebilecek net bir siyasete sahip 80 öncesinin DİSK'ini yeniden yaratmaya yönelik bu arayışların, kısa süre içinde sönümlenmesi dış faktörlerden ziyade öznel/içsel faktörlerin sonucu olmuştur.

DİSK'in maddi gerçekliğinin bütünlüklü bir çözümlemesi yalnızca onun dışında dönüşen nesnel yapının değil, aynı zamanda DİSK'in yenilenmesini olanaksız kılan yapısal olumsuzluk ve tıkanmalardan oluşan öznel niteliğinin de hesaba katılmasını gerektirir. Bu bağlamda, DİSK'in iç zaaf ve sorunları, ikinci oluşum evresinde etkili olan faktörler arasında sıralanmayı hak eder. Asıl olarak DİSK'in sürüklendiği içsel çelişkiler ve yenilenmesini olanaksız kılan tıkanmalar ikinci oluşum evresinde ortaya çıkan tüm somut yol ayrımlarının parçalarını meydana getirir. Sil baştan, yeniden örgütlenmeye, eski kadrolarla ve tabandan yoksun olarak yola çıkan DİSK'in sınıf ile bağları kopmuş, moralsiz, inançsız, yorgun kadroları, 12 Eylül sonrası yaşanan kimlik bunalımı ve değerler erozyonundan paylarına düşeni fazlasıyla almışlardır. Böylece 12 Eylül'ün geride bıraktığı sinmişlik ve yıkılmışlığın ötesinde, bazı küçük çıkar kavgaları ve bireysel hesapların da yeni oluşum tartışmalarının içine dâhil olmasıyla artan çatışma ve ortaya çıkan yeni bloklaşma siyasi-ideolojik ayrılıklardan ziyade çoğunlukla kişisel çıkar hesaplarından kaynaklanmıştır. Sonuç olarak, DİSK örneği göz önüne alındığında sol siyaset ile politik kişilik ve toplumsal güç kazanan sol sendikacılığın neoliberal dönemde can çekiştiği söylenebilir.

Başlı başına bir mücadele süreci olan neoliberal yapılanma döneminde dışsal dinamiklerin ve içsel çelişkilerin derinleşerek tıkanmasının baskısı altında DİSK, ilkelerinden ve mücadele geleneğinden kaynaklanan beklentilere yanıt veremez; kendisinden beklendiği üzere toplumsallaşmayı ve kitleleşmeyi sağlayamaz. Hâlbuki

işçi hareketinin ve sendikal hareketin dinamizm kazanması ile toplumun genel politizasyonu arasında bütünsel bir bağ kurulmalıdır. Kanımızca esas mesele, işçi sınıfını karşı mücadeleye sevk edecek, ona uğruna savaşım vermeye değer hedef ve ilkeler gösterecek toplumsal-siyasal bir projenin ve bu projenin taşıyıcısı olacak öncü işçilerin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, yeniden biçimlenen toplumsal mücadelenin eskiye benzemeyen koşullarında sendikalaşmanın sınıfın bütün fraksiyonlarını kapsayarak yeni bir yükseliş yaratması, pratikte kitlesel bir örgütlenme dalgasına denk düşmektedir. İşçi kitlelerinin bu düzeyde mücadeleye katılmaları ise, ancak sınıfın iç dünyasını ve bu dünyaya sıkışmış örgütsel çabaları aşan toplumsal bir politizasyonun ürünü olabilir.

1970'lerde DİSK'in yükselişi, bu iki değişken arasında kurulan doğru orantıyı kanıtlayan en somut örneklerden biri olarak karşımıza çıkar. Söz konusu toplumsal politizasyonun aksine derin bir geri çekilişin yaşadığı koşullarda DİSK'ten tek başına bu çemberi kırmasının beklenmesi diğer dinamiklerin ihmal edilmesi anlamına gelmektedir. Buna göre, kapitalizmin neoliberal evresinde işçileşme sürecinin derinleşmesine, işsizliğin katlanarak büyümesine, sosyal ve sendikal hak kayıplarının genişlemesine karşın sendikaların daralmasının yarattığı çelişkili boşluk, her ne kadar sınıfın müdahalesine alan açsa da bu boşluğun DİSK tarafından doldurulamadığı ortaya konmuştur. DİSK bugün, kapitalizmin gösterdiği alana mahkum olmuş, gücünü kitle dinamiklerinden almaktan uzak düşmüş etkisiz bir sendikal pratik sergiler. Oysaki kapitalizmin neoliberal aşamasında görülen uluslararası bir dalganın biraz geç ulaşan salınımlarıyla birlikte Türkiye'de yaşanan bu yaratıcı-yıkım sürecinde tanımlanan sorunlar çözümleri daha zorlaşmış ve daha karmaşıklaşmış bir biçimde ortada durmaya devam etmektedir. Bu tablo, sanayide, hizmetlerde ve tarımda taşeron, fason, geçici, sözleşmeli, yarı-zamanlı gibi çeşitli biçimlerle yürütülen esnek çalışmanın büyük ölçüde sınıfın genel yapısını belirlediği günümüz koşullarında yaşanmakta olan ve güvencesizleştirme temelinde gelişen işçileştirmenin yol açtığı sonuçlarla başa çıkabilecek yeni bir sendikal çizgiye olan ihtiyacı açığa çıkarmaktadır. Dolayısıyla işçi sınıfının ürettiği siyasal ve ekonomik örgütlülük düzeyi, bunun deneyim ve bilinci neoliberal dönemde tekrar üretilmek durumundadır. Kanımızca, Türkiye'deki sendikal mücadele tarihine bir dönem geleneği ve ilkeleriye adını kazıyan DİSK'in, tarih dışı bir

yargıyla aynı dinamiklerle, aynı şekilde ve aynı koşullarda bir kez daha tekrarlanmasını beklemek ancak gerçeklerin zorlanmasıyla mümkün olabilir. Lkin işçi sınıfı ve onun rgterisi 12 Eylül sonrası inşa edilen otoriter-dışlayıcı sendikal yapıyı kırarak her zaman bu pratiği aşacak ve daha gelişkinini ortaya koyabilecek potansiyelin taşıyıcısıdır.

EK-1 Görüşülen Kişilerin Listesi

GÖRÜŞÜLEN KİŞİ	GÖREVİ	GÖRÜŞME TARİHİ	GÖRÜŞME SÜRESİ	GÖRÜŞME TÜRÜ
Mete Sönmez	Uzman	09.05.2016 04.05.2016	1 saat 50 dakika 1 saat 15 dakika	Yüz yüze
Tevfik Güneş	Uzman	09.05.2016	2 saat	Yüz yüze
Doğan Halis	Sendikacı	11.05.2016	2 saat 20 dakika	Yüz yüze
Ergün İşeri	Uzman	17.05.2016	1 saat 45 dakika	Yüz yüze
Ruhi Orhan	Sendikacı	20.05.2016	1 saat 54 dakika	Yüz yüze
Ferda Koç	Yazar	23.05.2016	2 saat	Yüz yüze
Rıdvan Budak	Sendikacı	24.05.2016	2 saat 10 dakika	Yüz yüze
Alpay Biber	Uzman	25.05.2016	1 saat 50 dakika	Yüz yüze
Süleyman Çelebi	Sendikacı	26.05.2016	2 saat 40 dakika	Yüz yüze
Mehmet Atay	Sendikacı	24.05.2016 27.05.2016	1 saat 40 dakika 1 saat 45 dakika	Yüz yüze
Mehmet Karaca	Sendikacı	30.05.2016	3 saat 50 dakika	Yüz yüze
Halit Erdem	Sendikacı	31.05.2016 06.06.2016	1 saat 50 dakika 1 saat 32 dakika	Yüz yüze
Faruk Pekin	Uzman	01.06.2016	2 saat 10 dakika	Yüz yüze
Ercüment Tahiroğlu	Avukat	02.06.2016	2 saat 38 dakika	Yüz yüze
Önder Bilgin	Uzman	03.06.2016	1 saat 20 dakika	Yüz yüze
Ahmet Asena	Uzman	07.06.2016	2 saat 35 dakika	Yüz yüze
Fahri Aral	Uzman	09.06.2016	2 saat 30 dakika	Yüz yüze
Celal Özdoğan	Sendikacı	11.06.2016	2 saat 15 dakika	Yüz yüze
Şükran Soner	Gazeteci	13.06.2016	2 saat	Yüz yüze

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Adamson, W. (1980). **Hegemony and Revolution: A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory**, Berkeley: University of California Press.
- Akalın, İ. (1995). **DİSK Kısa Tarihi**, Ankara: Öteki Yayınları.
- Akkaya, Y. (2002). "Düzen ve kalkınma Kıskaçında İşçi Sınıfı ve Sendikacılık", **Neoliberalizmin Tahtıbatı 2000'li Yıllarda Türkiye**, (der.) Neşecan Balkan, Sungur Savran, içinde, İstanbul: Metis Yayınları, 139-164.
- Akyüz, Y., H. Flassbeck ve R. Kozul-Wright (2004). "Küreselleşme, Eşitsizlik ve İşgücü Piyasası", **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar** içinde, (der.) A.H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 475-513.
- Algül, S. (2015). **Türkiye'de Sendika-Siyaset İlişkisi DİSK (1967-1975)**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, P. (1980). **Arguments Within English Marxism**, NLB&Verso Baskısı, London: Redwood Burn Ltd.
- Arcayürek, C. (1986). **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-10, Demokrasi Dur 12 Eylül 1980 (Nisan 1980 – Eylül 1980)**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, C. (1987). **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-7 Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978, 2. Baskı**, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Arrighi, G. (2007). **Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century**, London: Verso.
- Assmann, J. (2001). **Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik**, (çev.) Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aydın, Z. (2012). **Geleceğe Yazılmış Mektup 1968 Derby İşgali**, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Aydınoğlu, E. (2007). **Türkiye Solu (1960-1980): Bir Amneziğin Anıları**, İstanbul: Versus Yayınları.
- Babalık, N. (2005). **Türkiye Komünist Partisi'nin Sönümlenmesi**, İstanbul: İmge Yayınları.
- Balkan, N. (1994). **Kapitalizm ve Borç Krizi**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Baştürk, A. (1986). **Yargı Önünde Savunma**, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Batum, S. ve Ş. İba (2009). "Yeni Anayasa Yapımı ve Yöntemleri Üzerine", **Mümtaz Soysal'a Armağan** içinde, (haz.) Cem Eroğul ve diğerleri, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

- Belek, İ. ve diğeri (1992). **DİSK'in Ören Tezleri ve Sosyalist Tavır**, Sorun Yayınları: İstanbul.
- Belge, M. (1991a). "DİSK: Bir Değerlendirme", **DİSK 24 Yaşında** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 39-41.
- Berker, F. ve G. Uras (2009). **Fikir Üreten Fabrika: TÜSİAD'ın İlk On Yılı 1970-1980**, İstanbul: Doğan Kitap.
- Betts, R. (1998). **Decolonization (The Making of the Contemporary World)**, New York: Routledge.
- Benli, H.T. (2016). **Günlerin Bugün Getirdiği- Yücel Top Anlatıyor**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Bickerton G. ve J. Stinson (2008). "Challenges Facing The Canadian Labour Movement in the Context of Globalization, Unemployment and The Casualization of Labour", **Labour and The Challenges of Globalization: What Prospects for Transnational Solidarity?** İçinde, (ed.) A. Bieler, I. Lindberg ve D. Pillay, London: Pluto Press, 161-177.
- Bila, H. (1999). **CHP 1919-1999**, 2. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
- Birand, M. A. (1984). **12 Eylül Sat 04.00**, 10. Baskı, İstanbul: Karacan Yayınları.
- Bora, T. (2005). "Turgut Özal", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm** içinde, Cilt: 7, İstanbul: İletişim Yayınları, 589-601.
- Boran, B. (1970). **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Boratav, K. (1989). "İktisat Tarihi 1908-1980", **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye: 1908-1980** içinde, (der.) Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Boratav, K. (1990). "İktisat Tarih, 1908-1980", **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980** içinde, (der.) Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 265-353.
- Boratav, K. (2000). "İktisat Tarihi (1981-1994)", **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995** içinde, (der.) Bülent Tanör, Korkut Boratav ve Sina Akşin, 3. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi, 159-210.
- Boratav, K. (2003). **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Boratav, K. (2005). **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Boratav, K. (2010). **Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye**, İstanbul: Yordam Kitap.
- Bourdieu P. (1998). **Acts of Resistance: Against the Tyranny of the Market**, New York: Free Press.

- Brosius, B. (2010). **Tarihin Yapıları, Tarihsel Materyalizme Giriş**, (çev.) Nejat Ağırnaslı, İstanbul: Yordam Kitap.
- Buğra, A. (1997). **Devlet ve İşadamları**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (2004). “Dini Kimlik ve Sınıf: Bir MÜSİAD-Hak-İş Karşılaştırması”, (der.) Neşecan Balkan ve Sungur Savran, **Sürekli Kriz Politikaları** içinde, İstanbul: Metis Yayınları, 126-147.
- Cahill, D. (2014). **The End of Laissez-Faire? On the Durability of Embedded Neoliberalism**, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Callinicos, A. (2009a). **Imperialism and Global Political Economy**, Cambridge: Polity Press.
- Callinicos, A. (2009b). **Tarih Yapmak Toplum Kuramında Etkinlik, Yapı ve Değişim**, çev. Nermin Saatçioğlu, İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Carr, E.H. (1980). **Tarih Nedir?**, (çev.) Misket Gizem Gürtük, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Carroll, William K. ve diğ. (2010). **The Making Of A Transnational Capitalist Class: Corporate Power In The Twenty-first Century**, London&New York: Zed books.
- Chun, J. J. (2008). “The Contested Politics of Gender and Irregular Employment: Revitalizing the South Korean Democratic Labour Movement”, **Labour and The Challenges of Globalization: What Prospects for Transnational Solidarity?** içinde, (ed.) A. Bieler, I. Lindberg ve D. Pillay, London: Pluto Press, 23-44.
- Clarke, S. (2004). ‘Devlet, Sınıf Mücadelesi ve Sermayenin Yeniden Üretimi’, **Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru** içinde, (der.) S. Clarke, İstanbul: Ütopya Yayınevi, 225-247.
- Clarke, S. (1988). **Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State**, Cambridge: Edward Elagar Press.
- Clarke, S. (2005). “The Neoliberal Theory of Society”, **Neoliberalism: A Critical Reader** içinde, (ed.) A. Saad-Filho ve D. Johnston, London: Pluto Press, 50-59.
- Cohen, G.A. (1978). **Karl Marx's Theory of History: A Defence**, Princeton: Princeton University Press.
- Çağlar, G. (2002). **12 Eylül Rejimi Yargılanıyor**, İstanbul: Belge Yayınevi.
- Çelenk, H. (1996). **Barış Savaşçıları-Anılar**, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Çelenk, H. (2003). **Türkiye İşçi Partisi'nde İç Demokrasi-Yaşadıklarım**, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

- Çelik A. ve Z. Aydın (2006). **Paşabahçe 1966 Gelenek Yaratan Grev**, İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
- Çelik, A. (2010). **Vesayetden Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, N. (2004). **İş Hukuku Dersleri**, 17. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Dicken, P. (2007). **Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy**, 5. Baskı, London: Sage Publications Ltd.
- Dikmen, A. (2004). "Standart Üründen Marka Standardizasyonuna", **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar** içinde, (der.) A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 515-538.
- Dizman, İ. (2011). **Süleyman Çelebi Emeğe Adanmış Yaşam**, 2. Baskı, İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Dribbusch H. ve Schulten, T. (2008). "German Trade Unions Between Neoliberal Restructuring, Social Partnership and Internationalism", **Labour and The Challenges of Globalization: What Prospects for Transnational Solidarity?** içinde, (ed.) A. Bieler, I. Lindberg ve D. Pillay, London: Pluto Press, 178-198.
- Duménil, G. ve Lévy (2004). **Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution**, Cambridge&MA: Harvard University Press.
- Duverger, M (1974). **Siyasi Partiler**, (çev.) Ergun Özbudun, 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ecevit, B. (1966). **Ortanın Solu**, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Ecevit, B. (2011). **Dış Politika ve Kıbrıs Dosyası**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- Engels, F. (1941). **Dialectics of Nature**, London: Lawrence ve Wishart.
- Engels, F. (1987). **The Condition of the Working Class in England**, London: Penguin Books.
- Ercan, F. (2004). "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış", **Neoliberalizmin Tahribatı** içinde, (der.) Neşecan Balkan ve Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları, 9-43.
- Erdoğan, M. (2009). **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, 6. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları.
- Fine B. ve A. Saad-Filho (2004). **Marx's Capital**, 4. Baskı, London: Pluto Press.
- Forgacs, D. (2010). **Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935**, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Foucault, M. (1977). **Discipline and Punish: The Birth of the Prison**, New York: Vintage.

- Gallas, A. (2010). **Dichotomy, Dualism, Duality: An Investigation into Marxist Conceptualisations of Structure and Agency**, Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.
- Gamble, A. (1994). **The Free Economy and the Strong State: The Politics of Thatcherism**, New York: New York University Press.
- Göle, N. (2000). **Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gramsci, A. (1957). **The Modern Prince, and Other Writings**, London: Lawrence and Wishart.
- Gramsci, Antonio (1971). **Selection from to Prison Notebooks**, (ed. ve çev.) Quentin Hoare and G. Nowell Smith, New York: International Publishers.
- Gray, R. (1990). "History, Marxism and Theory", (der.) J. Kaye Harvet and Keith McClelland, **E.P. Thompson Critical Perspective** içinde, Cambridge: Polity Press, 153-182.
- Günay, İlhan C. (1996). **Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Hukuku**, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Güzelsarı, S. (2008). **Küresel Kapitalizmin ve Devletin Dönüşümü: Türkiye'de Mali İdarede Yeniden Yapılanma**, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları (SAV).
- Hall, S. (1981). "In Defense of Theory", (der.) Raphael Samuel, **People's History and Socialist Theory** içinde, London: Routledge & Kegan Ltd, 378-385.
- Hamilton, S. (2011). **The Crisis of Theory: E.P. Thompson, The New Left and Postwar British Politics**, Manchester: Manchester University Press.
- Harvey, D. (1990). **The Condition of Postmodernity**, Oxford: Blackwell Publishing.
- Harvey, D. (2004). **Yeni Emperyalizm**, (çev.) Hür Güldü, İstanbul: Everest Yayınları.
- Harvey, D. (2005). **A Brief History of Neoliberalism**, Oxford: Oxford University Press.
- Hilton, R. (1985). "Introduction", **The Brenner Debate** içinde, (der.) T. H. Aston ve C. H. E. Philpin Cambridge: Cambridge University Press, 1-9.
- Hobsbawm, E. J. (1995). **The Age of Extremes: A History of the World 1914-1991**, New York: Pantheon Books.
- Holloway, J. ve S. Picciotto (2004). "Sermaye, Kriz ve Devlet", **Devlet Tartışmaları: Marxist Bir Devlet Kuramına Doğru** içinde, (ed) S. Clarke , (çev.) İ. Yıldız, İstanbul: Ütopya Yayınevi.
- Hyman, R. (1973). **Marxism and The Sociology of Trade Unionism**, United Kingdom: Pluto Press.

- Hyman, R. (2001). **Understanding European Trade Unionism: Between Market, Class and Society**, London: Sage Publications.
- Iggers, G. G. (1997). **Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge**, MiddleTown: Wesleyan University Press.
- Jenkins, K. (1991). **Re-thinking History**, New York: Routledge.
- Jessop, B. (1990). **State Theory: Putting Capitalist States In Their Place**, Cambridge: Polity Press.
- Jha, P. (2008). "Globalization and Labour in India: Emerging Challenges and Responses", **Labour and The Challenges of Globalization: What Prospects for Transnational Solidarity?** içinde, (ed.) A. Bieler, I. Lindberg ve D. Pillay, London: Pluto Press, 65-80.
- Kazgan, G. (1988). **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, 2. Baskı, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kazgan, G. (2002). **Küreselleşme ve Ulus Devlet, Yeni Ekonomik Düzen**, 3. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kazgan, G. (2005). **Türkiye Ekonomisinde Krizler: 1929-2001**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ketenci [Soner], Ş. (1987). "İşçiler ve Çalışma Yaşamı: 1980'lerde Sınırlar ve Sorunlar", **Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler: Türkiye Ekonomisi 1980-1985** içinde, 3. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 160-201.
- Ketenci [Soner], Ş. (1989). **Ben Devletim Köleleştiririm-2**, İstanbul: BDS Yayınları.
- Kirkpatrick, C. ve Z. Onis (1991). "Turkey", **Aid and Power: The World Bank and Policy-Based Lending** içinde, (ed.) P. Mosley, J. Hanigan ve J. Toye, Cilt. 2, London: Routledge, 9-38.
- Koç, C. ve Y. Koç (2008). **DİSK Tarihi Efsane mi Gerçek mi? (1967-1980)**, Ankara: Epos Yayınları.
- Koç, C. ve Y. Koç (1999). "Tarihten Bir Sayfa: Türkiye'de 1960-1969 Döneminde İşçi Sınıfı Eylemleri," **Türk-İş Yılığ'99**, Cilt: 1, Ankara: Türk-İş Yayınları.
- Koç, Y. (1989). **Günümüzde İşçi Sınıfı ve Sendikalar**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Koç, Y. (1995). **Teslimiyetten Mücadeleye Türk-İş (1980-1992)**, Ankara: Öteki Yayınları.
- Koç, Y. (2000). **Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar (Tarihten Sayfalar)**, Ankara: Türkiye Yol-İş Sendikası Yayınları.
- Koray, M. (1994). **Değişen Koşullarda Sendikacılık**, İstanbul: TÜSES.

- Köker, L. (1995). “Turgut Özal: Siyasi İdeolojik Portre”, **Yüzyıl Biterken: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** içinde, Cilt: 11, İstanbul: İletişim Yayınları, 203-206.
- Kömürcü, D. (2010). “Türkiye Merkez Solunda Farklı Bir Deneyim: SODEP”, **Tarabya Çalışmaları 20. Yıl Armağan Kitap** içinde, (der.) Turhan, vd., İstanbul: Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınları, 247-270.
- Kutal, G. (1977). **Teşkilatlanma Sorunları ve Başlıca Faaliyetleri Açısından Türkiye’de İşçi Sendikacılığı (1960-1968)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Lapides, K. (1987). **Marx and Engels on the Trade Unions**, New York: Praeger Publishers.
- Lebowitz, M. A. (2003). **Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class**, 2. Baskı, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Lenin V.İ., ([1917] 2009). **Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, (çev.) Cemal Süreya, 12. Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- Lenin, V. I. (1987). **Essential Works of Lenin: What Is to Be Done? and Other Writings**, (ed.) H. Christman, United States: Dover Publications Inc.
- Lenin, V.I. (1961). **Collected Works**, Volume 5 May 1901- February 1902, Moscow: Foreign Languages Publishing House.
- Lenin, V.I. (1962). **Collected Works**, 8, Moscow: Foreign Languages Publishing House.
- Luxemburg, R. (1986). **The Mass Strike**, London&Chicago: Bookmarks.
- Martin, J. (1998). **Gramsci’s Political Analysis: A Critical Introduction**, Londra: Macmillan Press.
- Marx K. ve F. Engels (2013). **Alman İdeolojisi**, (çev.) T. Ok ve O. Geridönmez, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K. ([1852] 1937), **The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte**, Moscow: Progress Publishers.
- Marx, K. ([1857] 2002). **Grundrisse**, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/grundrisse/>, (erişim tarihi: 20.04.2016).
- Marx, K. ([1859] 1904). **A Contribution to the Critique of Political Economy**, (çev.) N.I. Stone, Chicago: Charles H. Kerr&Company.
- Marx, K. ([1844] 1975). “Economic and Philosophic Manuscripts of 1844”, **Marx and Engels Collected Works** içinde, Cilt 3, New York: International Publishers, 229-326.
- Marx, K. (1866). “Instructions for the Delegates of the Provisional General Council. The Different Questions”, **Minutes of the General Council of the First International**

1864–66 içinde Moscow: Foreign Languages Publishing House,
<https://www.marxists.org/history/international/iwma/documents/minutes/>, for
marxist.org. (erişim tarihi 07/01/2015).

Marx, K. ([1866] 1987). “Trade Unions, Their Past, Present and Future”, **Marx and Engels on the Trade Unions içinde**, (der.) K. Lapidés, New York: Praeger Publishers.

Marx, K. ([1867] 1976). **Capital I**, London: Penguin Books.

Marx, K. ([1865] 1977). “Ücret, Fiyat ve Kâr”, **Marx-Engels: Seçme Yapıtlar**, (çev.) A. Kardam, S. Belli, A. Bilgi ve K. Somer, Cilt: II, Ankara: Sol Yayınları, 37-91.

Marx, K. ([1894] 1981). **Capital III**, London: Penguin Books.

Marx, K. ([1847] 1999). **Felsefenin Sefaleti**, (çev.) A. Kardam, 5. Baskı. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. ve F. Engels ([1848] 2002). **The Communist Manifesto**, London: Penguin.

Mavioğlu, E. (2006a). **Asılmayıp Beslenenler-Bir 12 Eylül Hesaplaşması I**, İstanbul: İthaki Yayınları.

Mavioğlu, E. (2006b). **Apoletli Adalet-Bir 12 Eylül Hesaplaşması II**, İstanbul: İthaki Yayınları.

Molyneux J. (2012). **Marxism and Trade Unionism**,
<http://johnmolyneux.blogspot.co.uk/2012/04/marxism-and-trade-unionism.html>, (erişim tarihi 09.01.2015).

O’Connor, J. (1995). **Birikim Bunalımı: Yeni Bireycilik, Sınıf Mücadelesi ve Çağdaş Kapitalizm**, (çev.) Ali Çarkoğlu, İstanbul: Belge Yayınları.

Ollman, B. (2006). **Diyalektiğin Dansı**, (çev.) Cenk Saraçoğlu, İstanbul: Yordam Kitabevi.

Ollman, B. (2009). **Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş**, (çev.) Ayşegül Kars , İstanbul: Yordam Kitap.

Öğün, S. (1995). **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Önder, N. (2016). **The Economic Transformation of Turkey: Neoliberalism and State Intervention**, London and New York: I.B. Tauris & Co. Ltd.

Öngen, T. (2004). “Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi”, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar içinde**, (der.) A.H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, 3. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 161-189.

Öz, R. (2002). **Kemal Türkler Kürsüde**, Cilt 1, İstanbul: Kemal Türker Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.

- Özdemir, H. (1990). “Siyasal Tarih, 1960-1980”, **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980** içinde, (der.) Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 191-254.
- Özkazanç, A. (2005). “Türkiye'nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm** içinde, Cilt: 7, İstanbul: İletişim Yayınları, 634-657.
- Özkazanç, A. (2007). **Siyaset Sosyolojisi Yazılar: Yeni Sağ ve Sonrası**, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Öztürk, S. (1996). **Gelenekten Geleceğe 15-16 Haziran**, İstanbul: Sorun Yayınları.
- Öztürk, S. (2001). **İşçi Sınıfı, Sendikalar ve 15-16 Haziran: Olaylar, Nedenleri, Davalar, Belgeler, Anılar, Yorumlar**, 2. Baskı, İstanbul: Sorun Yayınları.
- Palmer, B.D. (1981). **The Making of E.P. Thompson: Marxism, Humanism and History**, Toronto: New Hogtown Press.
- Panitch, L. (1994). “Globalization and the State”, **The Socialist Register 1994: Between Globalization and Nationalism** içinde, (ed.) Ralph Miliband ve Leo Panitch, London: Merlin Press, 60-93.
- Parla, T. (1993). **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Passfield, S. ve B. P. Webb (1994). **Industrial Democracy**, Ams Pr Inc., <https://archive.org/details/industrialdemocr00webbuoft>, (erişim tarihi 20.01.2015).
- Petras, J. ve H. Weltmeyer (2001). **Globalization Unmasked: Imperialism in the 21 st Centruy**, London ve New York: Zed Books.
- Pevsner, L. (1984). **Turkey’s Political Crisis, Background Perspectives, Prospects**, USA: Praeger Publishers.
- Pijl, K. Van der (1998). **Transnational Classes and International Relations**, London: Routledge.
- Plehanov, G. (1898 [2010]). **Tarihte Bireyin Rolü Üzerine**, (çev.) Nahide Özkan, İstanbul: Yazılama Yayınları.
- Polanyi, K. ([1944] 2001). **The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time**, Boston: Beacon Press.
- Portelli, H. (1982). **Gramsci ve Tarihsel Blok**, (çev.) Kenan Somer, Ankara: Savaş Yayınları.
- Poulantzas, N. (1974). **Classes in Contemporary Capitalism**, London: New Left Books.
- Poulantzas, N. (1981). **Portekiz, İspanya ve Yunanistan’da Geçiş Süreci**, (çev.) B. Yılmaz, İstanbul: Belge Yayınları.

- Poulantzas, N. (2000). **State, Power, Socialism**, London: Verso.
- Prasad, M. (2006). **The Politics of Free Markets: The Rise of Neoliberal Economic Policies in Britain, France, Germany and The United States**, Chicago: University of Chicago Press.
- Punch K. F. (2005). **Sosyal Araştırmalara Giriş, Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, (çev.) D. Bayrak, H.B. Aslan, Z. Akyüz, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Rauber, I. (2008). "The Globalization of Capital and Its Impact on the World of Formal and Informal Work: Challenges for and Responses From Argentine Unions", **Labour and The Challenges of Globalization: What Prospects for Transnational Solidarity?** içinde, (ed.) A. Bieler, I. Lindberg ve D. Pillay, London: Pluto Press, 98-114.
- Saad-Filho, A. (2006). **Marx'ın Değeri Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik**, (çev.) Ertan GÜNİNER, İstanbul: Yordam Kitap.
- Saad-Filho, A. (2011). "Crisis in Neoliberalism or Crisis of Neoliberalism?", **Socialist Register 2011: The Crisis This Time** içinde, (ed) L. Panitch, G. Albo ve V. Chibber, 47, London: The Merlin Press, 242–259.
- Saad-Filho, A. (2017). "Neoliberalism", **Routledge Handbook Marxian Handbook of Economics** içinde, (ed.) D. Brennan, D. Kristjanson-Gural, C. Mulder, E. Olsen, Oxon; New York: Routledge.
- Saad-Filho, A. ve D. Johnston (2005). "Introduction", **Neoliberalism: A Critical Reader** içinde, London: Pluto Press, 1-6.
- Savran, S. (1992). **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri**, İstanbul: Kardelen Yayınları.
- Sevin, M. (2012). "Anayasanın Başlangı İlkeleri", **Demokratik Anayasa** içinde, (der.) Ece Göztepe ve Aykut Çelebi, İstanbul: Metis Yayınları, 62-90.
- Sewell, W.H.Jr (1990). "How Classes are Made: Critical Reflection on E.P. Thompson's Theory of Working-class Formation", (der.) J. Kaye Harvet ve Keith McClelland, **E.P. Thompson Critical Perspective** içinde, Cambridge: Polity Press, 50-77.
- Shutt, H. (1998). **The Trouble with Capitalism: An Enquiry into The Causes of Global Economic Failure**, London: Zed Books.
- Silver, B. (2009). **Emeğin Gücü 1870'ten Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme**, (çev.) Aslı Önal, İstanbul: Yordam Kitap.
- Soysal, M. (1984). "Temel Nitelikleriyle 1961 ve 1982 Anayasaları (Karşılaştırmalı)", **Anayasa Yargısı 1**, Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 11-20.
- Sönmez, M. (1987). **Kırk Haramiler: Türkiye'de Holdingler**, İstanbul: Gözlem Yayıncılık.

- Sönmez, S. (1998). **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Sönmez, S. (2009). “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm** içinde, (der.) N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 25-71.
- Ste Croix, G.E.M de (1981). **The Class Struggle in the Ancient Greek World**, London: Cornell University Press.
- Sungur, S. (2008). **Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm**, İstanbul: Yordam Kitap.
- Sülker, K. (2005). **Türkiye’yi Sarsan İki Uzun Gün: 15-16 Haziran**, İstanbul: İleri Yayınları.
- Şafak, C. (2012). **Büyük Grev 1977**, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Talas, C. (1982). **Bir Toplumsal Politika Belgesinin Yorumu: Toplumsal Anlaşma**, Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.
- Tanör, B. (1986). **İki Anayasa 1961-1982**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Tanör, B. (2000). “Siyasal Tarih (1980-1995)”, **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995** içinde, (ed.) B. Tanör, K. Boratav ve S. Akşin, 3. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi, 23-155.
- Thompson, E.P. (1963). **The Making of the English Working Class**, London: Victor Gollabcz.
- Thompson, E.P. (1978). **The Poverty of Theory and Other Essays**, London: Merlin Press.
- Thompson, P. (1999). **Geçmişin Sesi**, (çev.) Şehnaz Layıkel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Timur, T. (2004). **Türkiye Nasıl Küreselleşti?**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Toksöz, G. (2006). **Uluslararası Emek Göçü**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1979). **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Tüm İktisatçılar Birliği (1976). **Türkiye İşçi Sınıfı Mücadeleleri ve Tarihi**, Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları.
- Tünay, M. (1993). “The Turkish New Right’s Attempt at Hegemony”, **The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey** içinde, (der.) A. Eralp, M. Tünay ve B. Yeşilada, NewYork: Praeger, 11-30.
- Uygur, Ç. (der), (1992). **Dinazorların Krizi Değişim ve Sendikalar**, 2. Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık.

- Ünsal, A. (2002). **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Wood, E. M. (2003). **Empire of Capital**, London ve New York: Verso.
- Wood, E.M. (1990). “Failling Through the Cracks: E.P. Thomson and the Debate on Base and Superstructure”, (der.) J. Kaye Harvet and Keith McClelland, **E.P. Thompson Critical Perspective** içinde, Cambridge: Polity Press, 125-152.
- Wood, E.M. (2006). **Sınıftan Kaçış - Yeni 'Hakiki' Sosyalizm**, (çev) Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap.
- Wood, E.M. (2008). **Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması**, (çev.) Şahin Artan, 2. Basım, İstanbul: Yordam Kitap.
- Wright, E.O. (1979). **Class Structure and Income Determination**, New York: Academic Press.
- Yaman-Öztürk, M. (2008). **Geç Kapitalistleşme Sürecinde Kriz: Türkiye 1979 Krizi**, İstanbul: SAV.
- Yeldan, E. (2004). “Neoliberalizmin İdeolojik Söylemi Olarak Küreselleşme”, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar** içinde, (der.) A.H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 427-451.
- Yetiş, M. (2007). “Hegemonik Kriz Koşullarında Başkanlık Sistemi”, **Başkanlık Sistemi ve Türkiye** içinde, (der.) İ. Kamalak, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 315.
- Yetiş, M. (2009). “Antonio Gramsci”, **1900'den Günümüze Büyük Düşünürler**, (ed.) Çetin Veysel, Cilt I, İstanbul: Etik Yayınları.
- Yıldız, Ş. (2008). **1960'lardan 1990'a Fırtınada Yürüyüş**, Sarı Defter: 9, İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
- Yurtsever, H. (1992). **Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu**, İstanbul: Etki Yayınevi.

Sürekli Yayınlar

- Akkaya, Y. (1999). “1990’lı Yıllarda Türkiye’de Grevler”, *SBF Dergisi*, 54 (2), 1-34.
- Atılgan, G. (2015). “Diyalektik Bir Anayasa İncelemesi İçin Çerçeve Girişimi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70 (1), 65-100.
- Atılım* (Ocak 1974). “Türkiye Komünist Partisi ve Yığınsal Örgütler”, 1.
- Atılım*, (01.01.1978). “DİSK Kongresi”, 1 (49).
- Atılım*, (01.04.1977). “Konferans Belgeleri 1: TKP MK Genel Sekreteri İ.Bilen Yoldaşın Parti Konferansı’nda Okuduğu MK Raporu”, 4 (40).
- Atılım*, (01.05.1977). “Seçimler ve Politik Kutuplaşma”, 5 (41).
- Atılım*, (01.06.1980). “DİSK ve Türk-İş’te Eylem Birliği”, 6 (78).
- Atılım*, (01.12.1980). “Feyzioğlu’nu Unutmayacağız!”, 12 (84).
- Atılım*, (Ekim 1974). “Son Gelişmeler ve TKP’nin Tutumu”, 10.
- Atılım*, (Haziran 1975). “DİSK’in 5. Kurultayı”, 18.
- Atılım*, (Mart 1974). “Parti Yaşamı”, 3.
- Bakır, E. ve A. Campbell (2010). “Neoliberalism, the Rate of Profit and the Rate of Accumulation”, *Science & Society*, 74(3), 323-342.
- Beşeli, M. (2009). “12 Eylül ve Sendikal Hareket”, Mülkiyeliler Birliği E-Bülten 12 Eylül Dosyası, Sayı 2009-1, mulkiye.org.tr/wp-content/uploads/2015/.../16-2009-Özel-Sayı.pdf, s.22-24, (erişim tarihi 17.09.2016)
- BLS (April 2016). “A Profile of the Working Poor 2014”, *U.S. Department of Labor-U.S. Bureau of Labor Statistics, Report 1060*, www.bls.gov, (erişim tarihi: 21.05.2016).
- Brenner, N. ve N. Theodore (2002). “Cities and the Geographies of ‘Actually Existing Neoliberalism’”, *Antipode*, 34(3), 349-79.
- Baştürk, A. (1991b) “Terörle Mücadele Yasası Geçici 9. Maddesi Üzerine”, *DİSK Dergisi* 1 Mayıs, 4-5.
- Budak, K. (1980). “DİSK Genel Kurulu’na Düşen Görevler”, *Kıvılcım Gazetesi*, 23, <http://www.toplumsalozgurluk.org/disk-genel-kuruluna-dusen-gorevler-kenan-budak/>, (erişim tarihi: 05.03.2016).
- Callinicos, A. (1990). “The Limits of “Political Marxism”, *New Left Review*, I(184), 110-15.
- Cerny, P. (2008). “Embedding Neoliberalism: The Evolution of a Hegemonic Paradigm”, *The Journal of International Trade and Diplomacy*, 2(1), 1-46.

- Chibber, V. (2011). "Beyond Monism: What is Living and What is Dead in the Marxist Theory of History", *Historical Materialism: A Journal of Critical Theory*, 19 (2), 60-91.
- Cizre, Ü. (1992). "Korporatizm ve Türk Sendikacılığı I", *Birikim Dergisi*, 41, 30-37.
- Crouch, C. (1997). "The Terms of the Neoliberal Consensus", *The Political Quarterly*, 68, 352-60.
- Çalık, Ş. (1990). "Çağımızın Yeni Durumu ve Sendikalar", *Yeni Açılım*, 23, Mart-Nisan, 39-45.
- Çelik, A. (2008). "Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 18, 87-132.
- Çelik, A. (1989). "Türk-İş Üzerine Notlar", *Yeni Açılım*, 19, 9-20.
- Danışoğlu Çelikel, A. (2007). "Küreselleşme, Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 215-239, www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi, (erişim tarihi: 13.04.2016).
- DİSK (1973b). "CHP'ye Oy Verme Çağrısı", *DİSK Aylık Kültür ve Siyaset Dergisi*, 4-5, Eylül-Ekim 1973.
- DİSK Ajansı*, 02.06.1977.
- DİSK Ajansı*, 12.03.1971.
- DİSK Ajansı*, 13.02.1969.
- DİSK Ajansı*, 13.02.1978.
- DİSK Ajansı*, 14.02.1978.
- DİSK Ajansı*, 17.10.1991.
- DİSK Ajansı*, 21.05.1975.
- DİSK Ajansı*, 22.02.1977.
- DİSK Ajansı*, 22.07.1972.
- DİSK Ajansı*, 25.06.1974.
- Disk Ajansı*, 25.08.1978.
- DİSK Ajansı*, 27.09.1977.
- DİSK Ajansı*, 28.07.1977.
- DİSK Ajansı*, 29.09.1969.

- DİSK Ajansı*, 30.05.1970.
- DİSK Basın Ajansı*, 21.07.1993.
- DİSK Basın Ajansı* (Tarihsiz). 26-28 Ocak 1996 “Türkiye İşçi Sınıfını 2000’li Yıllara DİSK Taşımacaktır” Sendikal Hedefler ve Politikalar.
- DİSK Basın Ajansı*, 31.05.1994.
- DİSK Basın Ajansı*, 31.01.1996.
- DİSK Dergisi* (1978). 10 (48).
- DİSK Dergisi* (1979). 10 (58).
- DİSK Dergisi* (1980). 1-2-3 (61-62-63).
- DİSK Dergisi* (1980). 5-6-7 (65-66-67).
- DİSK Dergisi* (1975). Sayı 16.
- DİSK Dergisi* (1991a). DİSK 24 Yaşında.
- DİSK Dergisi* (1991b). 1 Mayıs.
- DİSK Dergisi (1992a), Eylül.
- DİSK Dergisi* (1992b), Aralık.
- DİSK’in Sesi Gazetesi*, DİSK Ajansı Özel Sayı, 18.03.1978.
- Erdut, T. (2005). “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, *Çalışma ve Toplum*, 6, *Birleşik Metal-İş Yayınları*, 11-49.
- Fourcade-Gourinchas, M. ve S.L. Babb (2002). “The Rebirth of the Liberal Creed: Paths to Neoliberalism in Four Countries”, *American Journal of Sociology*, 108 (3), 533–79.
- Gereffi, G. (1996). “Global Commodity Chains: New Forms of Coordination and Control Among Nations and Firms in International Industries”, *Competition & Change*, 1(4), 427-439
- Güler, R. (1988). “Yeni ve Daha Güçlü Bir Sendikal Hareket İçin”, *Yeni Açılım*, 7, 37-42.
- Güzel, Ş. (1987). “1980 Sonrasında İşçi Haklarında Gerilemeler”, *Onbirinci Tez*, 5, 76-91.
- Hirst, P. ve G. Thompson (1995). “Globalization and the Future of the Nation State”, *Economy and Society*, 24 (3), 408-442.
- Ketenci [Soner], Ş. (1985). “Bakanlık ve İstatistikleri”, *Cumhuriyet*, 31.01.1985.

- Ketenci [Soner], Ş. (1993). “Kimin Ayıbı?”, *Cumhuriyet*, 02.10.1993.
- Koç, Y. (2010). “30. Yıldönümünde 12 Eylül Darbesi ve İşçi Sınıfı”, *Mülkiye Dergisi*, 34 (268), 43-74.
- Koçak, H. (2014) “İşçi Hareketinin Örgütsel Kapasitesi ve Ölçeksel Strateji Bağlamında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Örneği (1948-1962)”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2014/4 (43), 53-102.
- Kozanoğlu, C. (1992), “DİSK Yeni Dünyada Yerini Arıyor”, *Cumhuriyet*.
- Mahiroğulları, A. (2001) “Türkiye’de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s. 161-190.
- McNally, D. (1993). "E.P. Thompson: Class Struggle and Historical Materialism", *International Socialism*, 61, <https://www.marxists.org/history/etol/newspape/isj2/1993/isj2-061/mcnally.htm> (erişim tarihi: 18.05.2015).
- Oğuz Ş. (2012). “Türkiye’de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Neoliberal Otoriter Devletin İnşası”, *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG)*, 45, 2-15.
- Örnek, C. (2014). “Türk Ceza Kanunu’nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69 (1), 109 - 139.
- Özgüden, D. (1991). “Uluslararası Sendikal Hareketin Darboğazı”, *DİSK Dergisi*, DİSK 24 Yaşında, 35-38.
- Özsever, A. (1994), “DİSK’te Zor Dönem Başladı”, *Milliyet*, 09.08.1994
- Öztürk, Ö. (2006). “Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması”, *Praksis*, 15, 271-310.
- Öztürk, Ö. (2009). “Türkiye’de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding”, *Praksis*, 19, 337-361.
- Palmer, B.D. (1990). “The Eclipse of Materialism: Marxism and The Writing of Social History in the 1980s”, *Socialist Register*, 26 (26), 111-146.
- Panitch, L. ve S. Gindin (2005). “Superintending Global Capital”, *New Left Review*, 2 (35), 101-123.
- Peck, J. (2008). “Remaking Laissez-faire”, *Progress in Human Geography*, 32, 3–43.
- Peck, J. ve A. Tickell (2002). “Neoliberalizing Space”, *Antipode*, 34(3), 380–404.
- Politika, 02.09.1977.
- Politika, 03.10.1977.

- Robinson, W. I (2001). "Social Theory and Globalization: The Rise of A Transnational State", *Theory and Society*, 30 (2). 157–200.
- Soner, Ş. (2007). "40. Yıl-DİSK", *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Şubat.
- Soner, Ş. (1994), "DİSK'te Sancılı Durum", *Cumhuriyet*, 08 Ağustos.
- Şafak, C. (2007). "MESS Grevleri (1977-1980)", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2, 11-62.
- Şafak, C. (2013). "12 Mart'tan 12 Eylül'e Türkiye'de Sendikalar", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 127.
- Thernstrom, S. (Winter 1965). "A Major Work in Radical History", *Dissent*, 12, 90-92.
- Thompson, E.P. (1976), "Romanticism, Moralism and Utopianism The Case of William Morris", *New Left Review*, 99, 83-111.
- Thompson, E.P. (1977). "Folklore, Anthropology and Social History", *Indian Historical Review*, 3, 247-266.
- TOBB Haber Bülteni (1980). Sayı 15.
- Türk-İş Dergisi* (1970), Sayı 88.
- Usta, A. (22.04.2012), "Davası Zamana Yenildi", *Hürriyet*, , <http://www.hurriyet.com.tr/davasi-zamana-yenildi-20396053> (erişim tarihi 22.10.2015).
- Wacquant, L. (2012). "Three Steps To A Historical Anthropology Of Actually Existing Neoliberalism", *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 20, 66–79.
- Wood, E.M. (1982). "The Politics of Theory and the Concept of Class: E.P. Thompson and His Critics", *Studies in Political Economy*, 9, 45-75.
- Yücesan, Ö. G. (Güz 2000). "Başkaldırı, Onay ya da Boyun Eğme?: Hegemonik Fabrika Rejiminde Mavi Yakalı İşçilerin Hikâyesi", *Toplum ve Bilim*, 86, 241-259.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi, 01 Kasım 1982.

Cumhuriyet Gazetesi, 23 Şubat 1983.

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Eylül 1985.

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ocak 1982.

Cumhuriyet(20.07.2010).http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/164330/_Babami_oldurten_devlet__bunun_hesabini_verecek_.html (erişim tarihi 25.08.2015).

Cumhuriyet, 03.02.1980.

Cumhuriyet, 03.07.1980.

Cumhuriyet, 04.10.1977.

Cumhuriyet, 08.05.1979.

Cumhuriyet, 11.04.1980.

Cumhuriyet, 11.11.1979.

Cumhuriyet, 14.10.1978.

Cumhuriyet, 15.10.1979.

Cumhuriyet, 18.08.1980.

Cumhuriyet, 19.04.1979.

Cumhuriyet, 21.03.1978.

Cumhuriyet, 23.03.1978.

Cumhuriyet, 23.07.1980.

Cumhuriyet, 24.07.1980.

Cumhuriyet, 24.12.1978

Cumhuriyet, 25.12.1978.

Cumhuriyet, 25.12.1981.

Cumhuriyet, 26.06.1980.

Cumhuriyet, 27.01.1980.

Cumhuriyet, 27.03.1978.
Cumhuriyet, 28.03.1978.
Cumhuriyet, 28.04.1979.
Cumhuriyet, 28.11.1978
Cumhuriyet, 28.12.1980.
Cumhuriyet, 29.04.1979.
Cumhuriyet, 29.06.1983.
Cumhuriyet, 29.11.1978.
Cumhuriyet, 02.07.1980.
Cumhuriyet, 18.07.1985.
Cumhuriyet, 23.07.1991.
Cumhuriyet, 28.08.1991.
Cumhuriyet, 10.09.1991.
Cumhuriyet, 17.01.1992.
Cumhuriyet, 20.01.1992.
Cumhuriyet, 14.02.1992.
Cumhuriyet, 21.06.1992.
Cumhuriyet, 18.01.1993.
Cumhuriyet, 15.05.1993
Cumhuriyet, 23.05.1993.
Cumhuriyet, 25.05.1993.
Cumhuriyet, 03.06.1993.
Cumhuriyet, 25.06.1993.
Cumhuriyet, 02.07.1993.
Cumhuriyet, 23.07.1993.

Cumhuriyet, 05.07.1994.
Cumhuriyet, 07.07.1994.
Cumhuriyet, 27.07.1994.
Cumhuriyet, 28.07.1994.
Cumhuriyet, 03.08.1994.
Cumhuriyet, 04.08.1994.
Cumhuriyet, 05.08.1994.
Cumhuriyet, 07.08.1994.
Cumhuriyet, 11.08.1994.
Cumhuriyet, 21.09.1994.
Cumhuriyet, 29.12.1995.
Cumhuriyet, 29.01.1996.
Milliyet, 13.03.1971.
Milliyet, 01.07.1980.
Milliyet, 02.01.1980.
Milliyet, 02.05.1979.
Milliyet, 03.01.1980.
Milliyet, 03.02.1980.
Milliyet, 03.07.1980.
Milliyet, 04.02.1980.
Milliyet, 04.07.1980.
Milliyet, 06.01.1979.
Milliyet, 06.05.1979.
Milliyet, 07.02.1980.
Milliyet, 08.11.1980.

Milliyet, 10.02.1980
Milliyet, 10.08.1979.
Milliyet, 10.11.1979.
Milliyet, 11.03.1980.
Milliyet, 11.04.1978.
Milliyet, 11.04.1980.
Milliyet, 12.02.1980.
Milliyet, 13.02.1980.
Milliyet, 13.08.1979.
Milliyet, 13.11.1979.
Milliyet, 14.03.1979.
Milliyet, 14.10.1979.
Milliyet, 15.10.1979.
Milliyet, 16.09.1982.
Milliyet, 16.10.1979.
Milliyet, 16.11.1979.
Milliyet, 17.01.1980.
Milliyet, 17.02.1980.
Milliyet, 17.12.1980.
Milliyet, 18.04.1980.
Milliyet, 18.09.1980.
Milliyet, 18.11.1982.
Milliyet, 20.07.1979.
Milliyet, 21.04.1979.
Milliyet, 22.01.1983.

Milliyet, 22.03.1978.
Milliyet, 23.07.1980.
Milliyet, 24.12.1978.
Milliyet, 25.06.1980.
Milliyet, 25.12.1978.
Milliyet, 25.12.1986.
Milliyet, 25.12.1986.
Milliyet, 26.01.1980.
Milliyet, 26.06.1980.
Milliyet, 26.07.1980.
Milliyet, 26.07.1981.
Milliyet, 26.09.1979.
Milliyet, 27.01.1980.
Milliyet, 27.04.1979.
Milliyet, 27.05.1979.
Milliyet, 28.01.1980.
Milliyet, 28.04.1979.
Milliyet, 28.06.1990.
Milliyet, 28.12.1979.
Milliyet, 29.04.1979.
Milliyet, 29.12.1978.
Milliyet, 04.01.1991.
Milliyet, 17.07.1991.
Milliyet, 18.07.1991.
Milliyet, 24.07.1991.

Milliyet, 10.09.1991.

Milliyet, 02.11.1991.

Milliyet, 12.12.1991.

Milliyet, 12.03.1992.

Milliyet, 21.06.1992.

Milliyet, 10.12.1992.

Milliyet, 31.05.1993.

Milliyet, 05.08.1994.

Milliyet, 06.08.1994.

Milliyet, 07.08.1994.

Milliyet, 20.09.1994.

Milliyet, 29.01.1996.

Milliyet, 31.07.1980.

Diğer Yayınlar

- Akkaya, Y. (1996). **NeoKorporatizm ve Türkiyede Sendikacılık**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Althusser, L. (1964). “Marxism and Humanism”, <https://www.marxists.org/reference/archive/althusser/1964/marxism-humanism.htm>, (erişim tarihi: 20.09.2015).
- Ankara-Çankırı-Kastamonu İleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İddianame (M.H.P. ve Ülkücü Kuruluşlar), Evrak No: 1980/7040, Esas No: 1980/7040, Karar No: 1981/600, https://issuu.com/kaptanahap/docs/mhp_ve__lk__c__kurulu__lar__dd__, (erişim: 13.03.2016).
- Arrighi, G. (1999). “The Global Market, Journal of World System Research”, 2, <http://jwsr.ucr.edu/volumes/vol5/Arrighi-v5n2.pdf>, (erişim tarihi: 11.12.2015).
- Aytekin Ozan, E. D. (2010). **Kriz, Sınıf Mücadelesi ve Devlet: Türkiye’de Sermaye Sınıfı (1977-80)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Birleşik Metal-İş Sendikası (1993). Birleşme Genel Kurulu, 4-5 Eylül 1993, İstanbul.
- Birleşik Metal-İş, (2008). Üye Kimlik Araştırması, İstanbul: BMİS.
- Bronfenbrenner, K ve S. Luce (2004). “*The Changing Nature of Corporate Global Restructuring: The Impact of Production Shifts on Jobs in the U.S., China and Around the Globe*”, Washington, DC: US-China Economic and Security Review Commission, <http://www.news.cornell.edu/releases/Oct04/jobs.outsourcing.rpt.04.pdf>, (erişim tarihi: 10. 04. 2016).
- Cizre, Ü. (1987). **Yeni Korporatizm, Batı Avrupa ve Türkiye Deneyimleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cliff, T ve D. Gluckstein (1986). **Marxism and Trade Union Struggle: The General Strike of 1926**, <https://www.marxists.org/archive/cliff/works/1986/tradeunion/ch02.htm>. (erişim tarihi 10/02/2016).
- Çakmak, H. (1994). **Türkiye’de 1960-1980 Arasında Sendika Siyaset İlişkisi ve TİP-DİSK İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), (1998). **Çalışma Hayatı İstatistikleri**, No: 23, Ankara.
- Çelenk, H. (2007). “Abdullah Baştürk İçin”, 26 Aralık 2007 tarihinde Halit Çelenk’in Abdullah Baştürk 5. İşçi Ödülleri Yarışması Ödül Töreninde yaptığı konuşma, <http://halitcelenk.org/haberler/abdullah-basturk-icin>, Yayın Tarihi: 20.12.2015, (erişim tarihi: 06.06.2016).

- Çelik, A. (2014). “Türkiye’de Sosyal Diyalog ve Ekonomik ve Sosyal Konsey: Bir Başarısızlık Öyküsü”, 15. Çalışma İlişkileri ve Endüstri İlişkileri Kongresi, Ankara: Türk-İş, s. 16-48.
- Devrimci Demokrat Platform (04.08.1994). Genel Kurul Bildirgesi ve Karar Önergeleri, DİSK Merkez Arşivi.
- Devrimci Demokrat Platform (15.09.1994). DİSK 9. Genel Kurul Değerlendirmesi, İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- DİSK Yeniden Örgütlenirken (18.01.1992). Ferda Koç Özel Arşivi.
- Devrimci Sınıf Sendikacılığı Hareketi (Tarihsiz). **Otomobil-İş Sendikası Merkez Yönetim Kuruluna Yanıt: Sermayeye Tam Teslimiyetin Adı “Yeni Sendikal Anlayış” ya da “Çağdaş Sendikacılık**, İstanbul: Birleşik Metal-İş Arşivi.
- Dev Sağlık- İş (2007). **VII. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, İstanbul.
- DİSK (1967). **1. Genel Kurul Karar Defteri**, 15.06.1967, İstanbul: TÜSTAV-DİSK Arşivi.
- DİSK (1967). **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Kuruluş Bildirisi**, İstanbul: DİSK Arşivi.
- DİSK (1968), “Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Ana Tüzüğü”, **Ortak Bildiri**, İstanbul: TÜSTAV-DİSK Arşivi.
- DİSK (1968). **2. Genel Kurul Karar Defteri**, 24-25.02.1968, İstanbul: TÜSTAV-DİSK Arşivi.
- DİSK (1970). **DİSK Çalışma Raporu III. Genel Kurulu 1968-1970**, Sayı 5, İstanbul: DİSK Yayınları.
- DİSK (1973a). **DİSK’in Çalışma Raporu (1970-1973)**, İstanbul: DİSK Yayınları.
- DİSK (1975). **5. Genel Kurul Tutanağı ve Karar Defteri**, İstanbul: TÜSTAV-DİSK Arşivi.
- DİSK (1975). **DİSK 5. Dönem Çalışma Raporu**, İstanbul: DİSK Yayınları.
- DİSK (28.02.1978). **DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk’ün Sorulara Yanıtı**, İstanbul: DİSK Yayınları.
- DİSK, (15.03.1979). **Maden-İş, Bank-Sen, Baysen, Yeraltı Maden-İş DİSK Onur Kurulu’na Sevk**, İstanbul: TÜSTAV DİSK Arşivi Zarf No: 1124.
- DİSK (05.07.1979). **Tek Tip Demokratik Tüzük**, İstanbul: DİSK Yayınları.
- DİSK (1980). **7. Genel Kurulu Çalışma Raporu**, İstanbul: DİSK Yayınları.
- DİSK Yönetim Raporu (09.06.1992), **Teknolojik Gelişme ve İşçi Sınıfına Etkileri**, İstanbul: DİSK Arşivi.

- DİSK Yönetim Raporu (08.06.1992a). **Sunuş-Nasıl Bir Zemindeyiz?**, İstanbul: DİSK Arşivi.
- DİSK Yönetim Raporu (08.06.1992b). **DİSK ve Sendikal Eğitim Politikamız Raporu**, İstanbul: DİSK Arşivi.
- DİSK, (1992c). **8. Genel Kurul Belgeleri**, İstanbul: DİSK Arşivi.
- DİSK, (1992d). **Neden Sendika-Neden DİSK**, DİSK Yayınları No: 1.
- DİSK (1993a). **Tüzük ve Yönetmelikler**, İstanbul: DİSK Yayınları No: 3.
- DİSK, (1993b). *DİSK ve Üye Sendikalar Genişletilmiş Organ Toplantısı Ören 20-26 Haziran 1992*, İstanbul: DİSK Yayınları.
- DİSK, (1993c). **4. Ören Toplantısı Sendikal Hareket Raporu**, Ahmet Asena Özel Arşivi.
- DİSK, (1993d). **4. Ören Toplantısı Uzmanlar Raporu**, Ahmet Asena Özel Arşivi.
- DİSK, (1993e). **4. Ören Toplantısı DİSK Eğitim Dairesi Çalışma Programı ve Öneriler**, Ahmet Asena Özel Arşivi.
- DİSK, (1994a). **9. Genel Kurul Çalışma Raporu (1992-1994)**, İstanbul: DİSK Yayınları, No: 8.
- DİSK, (1994b). **DİSK 9. Genel Kurul Toplantı Tutanağı**, İstanbul: DİSK Merkez Arşivi.
- DİSK, (1994c). **DİSK, İlkeleriyle Büyüyecek 10. Dönem Mücadele Hedefleri ve Çalışma Programı**, İstanbul: DİSK Yayınları, No: 10, Ekim 1994.
- DİSK 9. Genel Kurulu'nun Önündeki Görevler (1994), Faruk Pekin Özel Arşivi.
- DİSK (1996). **Olağanüstü Genel Kurul Çalışma Raporu**, İstanbul: DİSK Yayınları, No: 20.
- DİSK, (1998). **Genişletilmiş Başkanlar Kurulu Sonuç Bildirisi ve Komisyon Kararları**, İstanbul: DİSK Yayınları, No: 26.
- DİSK, (2000). **11. Genel Kurul Çalışma Raporu**, İstanbul: DİSK Yayınları, Yayın No: 30.
- DİSK, (26.06.1978). **DİSK 6. Genel Kurul Kararları**, 2. Baskı, Sayı 26, İstanbul: DİSK Yayınları.
- DİSK, (Tarihsiz). **Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Anayasası**, DİSK Yayınları No: 36.
- DİSK/Genel-İş, (11.04.1979). **DİSK Ören Kararları: Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Temel İlkeleri**, Ankara: EM-AŞ.
- Engels, F. (1881). "Labour Standard",
<http://www.marxists.org/archive/marx/works/subject/newspapers/labour-standard.htm>,
(erişim tarihi 25/11/2014).

- Engels, F. (1934). “Letters on Historical Materialism 1890–94”, *New International*, 1 (3), <https://www.marxists.org/history/etol/newspape/ni/vol01/no03/engels.htm>, (erişim tarihi: 04.07.2012).
- Engels, F. (7 December 1889) “Letter to Friedrich Adolph Sorge In Hoboken”, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1889/letters/89_12_07.htm, (erişim tarihi 18/01/2015).
- Engels, F. (7 October 1858), “Letter to Marx In London” , https://marxists.anu.edu.au/archive/marx/works/1858/letters/58_10_07.htm, (erişim tarihi 03/01/2015).
- Ersoy, Z. (1995). **Sendika Siyasi Parti İlişkileri TKP-DİSK**, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gramsci, A. (1919a). “Unions and Councils” , <https://www.marxists.org/archive/gramsci/1919/10/unions-councils.htm>, (erişim tarihi 11/02/2015).
- Gramsci, A. (1919b). “Unions and The Dictatorship” , <https://www.marxists.org/archive/gramsci/1919/10/unions-dictatorship.htm>, (erişim tarihi
- Gürsel, S. (2002). “1980’li Yıllar ve Sonrası”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923–2000** içinde, (der.) M. Tunçay, A. Oktay, A. Kuyaş ve H. Ersel, Cilt: IV, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 804-807.
- Hoca, B. (2008). “Mali Sermaye”, **Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü: Eleştirel Bir Giriş** içinde, (ed.) Fikret Başkaya ve Aydın Ördök, Özgür Üniversite Kitaplığı, İstanbul: Maki Basın Yayın, 779-789.
- ILO (2007). **Global Employment Trends Brief**, Geneva: International Labour Office, http://www.ilo.org/empelm/pubs/WCMS_114295/lang--en/index.htm, (erişim tarihi: 11.04.2016).
- ILO (2014). **Global Employment Trends: Risk Of A Jobless Recovery?**, Geneva: International Labour Office, <http://www.ilo.org/global/research/global-reports/global-employment-trends/lang--en/index.htm>, (erişim tarihi: 07.04.2016).
- IMF (2007). **The World Economic Outlook Globalisation and Inequality**, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2007/02/weodata/index.aspx>, (erişim tarihi: 09.03.2016).
- İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı (1981). **İddianame: DİSK–DİSK’e Bağlı Sendikalar–İlgili Kişi ve Kuruluşlar Soruşturması I**, 25 Haziran 1981.
- İşçilerin DİSK’i İçin, (20.06.1992). **20-26 Ören Toplantıları**, Ferda Koç Özel Arşivi.

- Kaya, H. B. (2002). **Kuruluşundan 12 Eylül 1980'e Kadar DİSK-Siyaset İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koç, Y. (1999). **Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Konsey**, Türk-İş Eğitim Yayınları No: 21, Ankara: Türk-İş.
- Koray, M. ve Çelik, A. (2007). **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog**, Ankara: Belediye-İş Yayınları.
- Man, F. (2009). **Türkiye'de Devlet, İdeoloji ve Sendika: 1980 Öncesi DİSK Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MGK, 71 Sayılı Karar, RG, 21.10.1982, Sayı: 17845.
- MGK, 70 Sayılı Karar, RG, 05.08.1982, Sayı: 17773.
- Ötkünç, C. (2007). **Türkiye'de Sendika-Siyaset İlişkisine Bir Örnek: 1970'li Yıllarda DİSK'in Türkiye Siyasetine Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, C. (2010). **Türkiye'de Sendika-Siyaset İlişkisi: TKP Atılım Döneminde DİSK-TKP Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parla, T. (1995). "Türkiye'de Anayasa ve Meşruiyet", **Yüzyıl Biterken: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** içinde, Cilt: 11, İstanbul: İletişim Yayınları, 45-53.
- Pekin, F. (1995). "12 Eylül ve DİSK", **Yüzyıl Biterken: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** içinde, Cilt: 11, İstanbul: İletişim Yayınları, 222-227.
- Resmi Gazete (12.09.1980). Sayı 17103, http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17103_1.pdf, (erişim: 15.04.2016).
- Resmi Gazete (15.09.1980). Sayı 17106, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17106.pdf>, (erişim, 18.04.2016)
- Resmi Gazete, 12 Eylül 1980, Sayı: 17103.
- Rodrik, D. (2001). "The Global Governance of Trade-As If Development Really Mattered", www.undp.org/poverty/docs/pov_global, (erişim tarihi: 12.06.2016).
- Sevim, M. (Tarihsiz) Birleşmeye Evet! "İltihak"a Hayır!
- Smith, J. (2010). **Imperialism and Globalisation of Production**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Sheffield.
- Soner, Ş. (1998). "12 Eylül Döneminde İşçi Hareketi", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt: II, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

- Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) Programı**, 6 Haziran 1983, Ankara: TBMM Kütüphanesi.
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi** (1988). Cilt 7, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sunar İ. ve Öniş, Z. (1992). **Sanayileşmede Yönetim ve Toplumsal Uzlaşma**, İstanbul: TÜSİAD.
- T. Maden-İş (Ocak 1993). Yıl: 46, Sayı: 145.
- T. Maden-İş ve Otomobil-İş, (1993). **Birliğe Doğru**, 22-23 Mayıs 1993, İstanbul: Ful Ajans
- TBKP, (1989). **TBKP Programı ve Barış ve Demokratik Yenilenme Programı** (Alternatif Program), İstanbul: Yeni Açılım Yayınları.
- Thatcher, M. (17 Şubat 1982). “Letter to Friedrich Hayek”, <http://www.margareththatcher.org/document/117179>, (erişim tarihi: 15.06.2016).
- TİP (1962). **Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü**, TBMM Kütüphanesi.
- TİSK (1992). **Dünyada ve Türkiye’de Sosyal Diyalog**, Yayın No: 115, Ankara: TİSK Yayınları.
- TKP (1978). **Program**, İstanbul: Ürün Yayınları.
- Türkiye Maden-İş Sendikası (1967a). **Türk-İş Üyeliğinden Ayrılma Hakkında Rapor**, TÜSTAV-DİSK Arşivi.
- Türkiye Maden-İş Sendikası (1967b). **DİSK’in Kuruluşu Hakkındaki Rapor**, TÜSTAV-DİSK Arşivi.
- Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi** (1998). Cilt: 1, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- TÜSİAD (1978). **1978 Yılına Girerken ve 1980’lere Doğru Türkiye’nin Temel Sorunları Üzerine Görüş ve Öneriler**, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Ulukan, U. (2003). **Türk Sendika Tarihinden Bir Örnek**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) (2006). **Handbook of Statistics**, Geneva, <http://unctad.org/en/pages/PublicationArchive.aspx?publicationid=2361>, (erişim tarihi: 30.05.2015).
- Yağcı, N. (2009). “Tanıklığım”, TÜSTAV mail grubu yazışmaları, 24.02.2009.